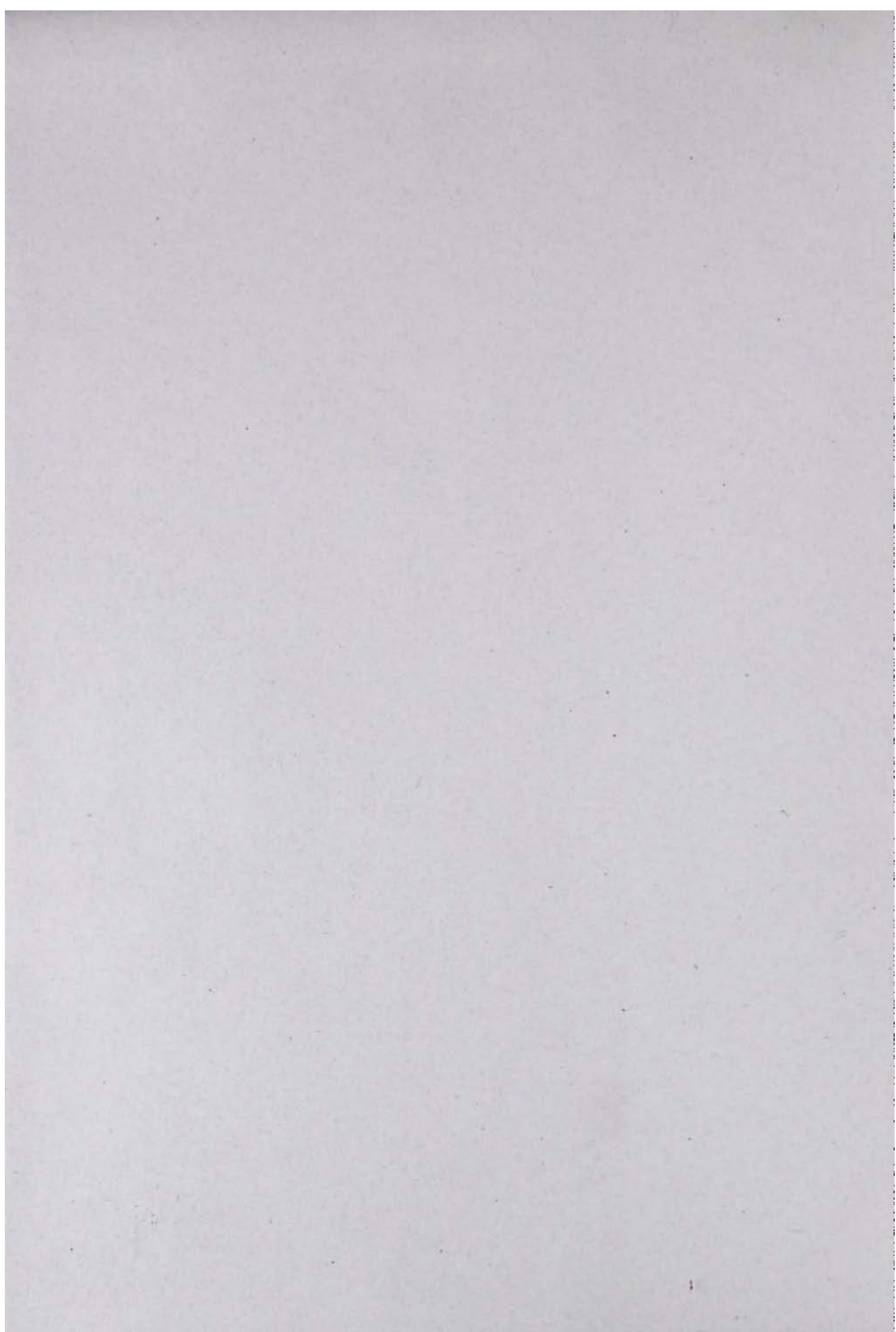


ԴԻՎԱՆ  
ՆԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

VIII

ԵՐԵՎԱՆ 1999



ՈՒՐ ԷԼ ՈՐ ՀԱՍԵԼ, ՈՐՏԵՂ ԷԼ ԵՂԵԼ,  
ԶԱՆԱՅԵԼ ԵՆՔ ՄԵՆՔ ԱՄԵՆՔԻ ՀԱՄԱՐ.  
ՇԻՆԵԼ ԵՆՔ ԿԱՍՈՒՐՁ,  
ԿԱՊԵԼ ԵՆՔ ԿԱՄԱՐ,  
ԱՄԵՆ ՏԵՂ ՀԵՐԿԵԼ,  
ՀԱՍՑՐԵԼ ԲԵՐՔԵՐ...  
ԱՄԵՆ ՏԵՂ ԹՈՂԵԼ ՄԵՐ ԱՉՔԻՑ՝ ՅՈՒԱՆՔ,  
ՄԵՐ ՀՈԳՈՒՑ ՄԱՍՈՒՆՔ,  
ԵՎ ՆԵՆԱՐ՝ ՍՐՏԻՑ...

ՊԱՐՈՒՅՐ ՍԵՎԱԿ

Հայ վիճազրությանը նվիրված ներկա հատորի  
հրատարակման համակարգչային աշխատանքները կատարվել  
են ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետում:  
Սույն հատորի հովանավորն է  
Գերաշնորհ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Աշճյանը:

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ  
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

СВОД  
АРМЯНСКИХ НАДПИСЕЙ

ВЫПУСК  
VIII  
РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ

АВТОР-СОСТАВИТЕЛЬ Г. М. ГРИГОРЯН

CORPUS  
INSCRIPTIONUM ARMENICARUM  
LIBER VIII  
FOEDERATIO RUSSIAE

ИЗДАТЕЛЬСТВО "ГИТУТЮН" НАН РА

ЕРЕВАН

1999

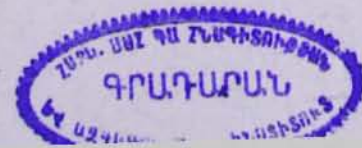
ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ  
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԴԻՎԱՆ  
ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ**

**ՊՐԱԿ VIII  
ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆ**

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹՅԱՄԲ՝  
ԳՐ. Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ  
ԵՐԵՎԱՆ 1999



ԴՄՀ 908  
ԳՄԳ.63.4(2Հ)+63.4(2Ռ)  
Դ520

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի  
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական կոլեգիա

Բ. Ն. Առաքելյան, Գր. Մ. Գրիգորյան,  
Գ. Հ. Կարախանյան, Պ. Մ. Մուրադյան, Ա. Ա. Քալանթարյան

Պրակի խմբագիրներ՝ ակադեմիկոս Վ. Բ. Բարխուդարյան,  
պատմական գիտությունների թեկնածու Գ. Գ. Սարգսյան

Գիվան հայ վիմագրության: Պրակ VIII - Ռուսաստանի Դաշնություն (կազմ.-հեղ.  
Գր. Մ. Գրիգորյան, խմբ. Վ. Բ. Բարխուդարյան, Գ. Գ. Սարգսյան) - Եր., ՀՀ  
ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.- Եր., 1999, 315 էջ:

Մատենաշարի VIII պրակում զետեղված են Ռուսաստանի Դաշնության տարած-  
քի հայկական գաղթավայրերի հայերեն, ռուսերեն և այլալեզու վիմագրերն ու թանգա-  
րանային իրերի մակագրությունները: Իրրև պատմական հավաստի ակզրնադրյուրներ  
առավել կարևոր արժեք են ներկայացնում Մոսկվայի, Սանկտ-Պետերբուրգի, Կազանի,  
Հյուսիսային Կովկասի հանրապետությունների, առանձին մարզերի ու երկրամասերի  
վիմական քնագրերը, որոնք առնչվում են հայերին ու Հայաստանին:

Գիրքը նախատեսվում է հայ գաղթավայրերի պատմությամբ և ԱՊՀ երկրների  
անցյալի կապերով զբաղվող մասնագետների համար:

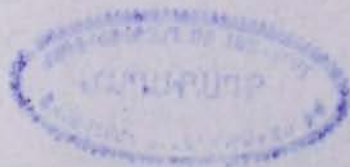
Դ. 0505000000  
703(02)-99

ԳՄԳ 63.4(2Հ)+ 63.4(2Ռ)

ISBN 5-80.80-0144-7

©

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 1999



### ԿԱԶՄՈՂ-ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՑ

Ներկա պրակում զետեղված են Ռուսաստանի Դաշնության տարածքի՝ Մոսկվայի, Սանկտ-Պետերբուրգի, Կրասնոդարի, Ստավրոպոլի երկրամասերի, Ռոստովի և Աստրախանի մարզերի, Թաթարստանի, Հյուսիսային Օսիայի, Չեչնիայի և Դաղստանի ինքնավար հանրապետությունների հայկական և հայերի մասին այլալեզու փմագրություններն ու թանգարանային իրերի մակագրությունները: Իրրև հավաստի ակզրնաղղյուրներ, դրանք արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում այդ տարածքներում ապաստանած հայ զանգվածների սոցիալ-տնտեսական, իրավաքաղաքական հարարեությունների, կրթա-մշակութային կյանքի, պատմական անցողաթների և ընդհանրապես տարրեր ազգերի ու ազգությունների հետ հայության ունեցած աղերսների մասին: Այս առումով՝ հայկական գաղթօջախների արձանագրությունները ունեն մույն կարևորությունը. ինչ մեր ձեռագիր մատյաններն ու մրանց անկրկնելի հիշատակարանները:

Նկատի ունենալով այն իրողությունը, որ այսօրվա հախուրն սեփականաշնորհման և շինարարական աշխատանքների ընթացքում հաճախ ոչնչանում և կորչում են առավելապես հիշատակագրային փոքրածավալ կողողները, մպատակահարմար ենք գտել ներկա պրակում զետեղել մակ հետագույն ժամանակների ընտրանի ընագրերը:

Ժողովածուն պատրաստելիս կիրառվել են հետևյալ ակզրնաղղերը.

1. Ռուսերեն կամ այլալեզու զուգահեռներ ունեցող արձանագրությունները, եթե մրանցում կան այս կամ այն անձի ինքնության, զրաղեցրած հասարակական դիրքի, մասնագիտության կամ դասային պատկանելության մասին տեղեկություններ, մեքրեղվում են ամրողղջությամբ և համարվում են առանձին ընագիր: Որպես կանոն, այղղպիպիք մտնում են ընդհանուր համարակարգի մեք: Օրինակ՝ հայերեն ընագրում մշված է *Կարապետ Մկրտչեան Հայրապետեանց*, իսկ ռուսերեն զուգահեռ արձանագրության մեք, ըացի անվանափոխության երևույթից, տեղեկություններ կան մասնագիտության վերարեղղալ՝ «Естествоиикъ-химикъ Карп Никитичъ...»:

2. Էական մշանակություն չունեղղ կամ հայերեն ընագրի ըստացի թարգմանությունը ներկայացնող այլալեզու զուգահեռները հիմնականում չեն տրվում, ուստի չեն մտցվում հերթական համարակարգում: Նման դեպքերում հակիրճ մշվում է՝ «Օարունակությունը՝ ինչպես հայերենում» կամ «Նույնը՝ ինչպես ռուսերենում»:

3. Ռուսերեն և այլալեզու արձանագրությունները հայերենին զուգահեռ ամրողղջությամբ մեքրեղվում են մակ այն դեպքերում, երր մրանցում առկա են հայերեն անունազգանունների մկատելի փոփոխություններ: Օրինակ՝ *Դշխուհի-Նատալյա, Մելքոն-Եմելյան, Եղիազարյան-Լազարև, Թորոսյան-Տարասով, Ալթինյան-Մուվարով* և այլն: Ընդօրինակվում են մակ այնպիսի զուգահեռները, որոնցում հիշատակված անունազգանունները թեն ռուսերեն են, ասկայն հայերեն ընագրում հանդես են գալիս հայոց լեզվի քերականական կաղղապարով՝ *Մայաֆեն-Մայաֆեանց, Վլասով-Վլասեանց* և այլն: Մոսկվայի հայ խոշոր վանատականներից ոմանք ռուսերեն ընագրերում ներկայացված են առավելապես ռուսական ազգանուններով՝ *Մաղովհիկով, Սավելև, Սերեբրով*: Ազնվական դասի ներկայացուցիչների հիշատակագրություններում կան տոհմիկ պատկանելությունն ընդգծող հատուկ տերմիններ, որոնք զուգահեռ տեքստերում կիրառված են թարգմանարար: Օրինակ՝ ռուսերեն *րոյարինը* հայերենում թարգմանված է *վեհագն*, իսկ *դվորյանինը*՝ ազնիվ:

4. Օտարալեզու (լատիներեն, գերմաներեն) արձանագրությունները մեջբերվում են ամբողջությամբ, անկախ այն պարագայից, թե մրանք հայերեն ընագրերի կոկնություններ են:

5. Մի ջարք դեպքերում հայերեն տառերով փորագրված են ոուներեն ամբողջական ռառակապակցություններ: Օրինակ՝ «Դեխտլիտելնի ստատսկի սովետնիկ», «Գուքերնսկի սեկրետար» և այլն: Դրանք մույնպես բերվում են գուգահետարաբ:

Պրակում զգալի քսմակ են կազմում վիմագիր ռամաստեղծությունները: Այստեղ մնուներ կան Ռ. Պատկանյանի, Ջիվանու, Գր. Խալաթյանի և մեզ ամհայտ ռազմաթիվ անձանց ստեղծագործություններից:

Ռուսաստանի Դաշնության արձանագրություններում Ռիշատակվում են տարրեր դասերի ու խավերի մերկայացուցիչներ՝ գիտության ու մշակույթի գործիչներ, զինվորականներ, վաճառականներ, հոգևորականներ, արդյունարերողներ, արհեստագործներ և այլն:

Հետաքրքրություն է մերկայացնում հայ ազգարմակչության տեղաշարժման պատկերը: Այստեղ տեսնում ենք Ռուսաստան գաղթած ջուղայեցիների, կարիմցիների, այլքսամդրապոլցիների, դարարաղցիների, աստրախանցիների, եղեսիարմակ մոզղուցիների, կանկանցիների, պարսկահայերի և ռազմաթիվ այլ քաղաքներից ու գյուղերից տեղափոխված հայ գերդաստանների:

Հավաքչական աշխատանքների ընթացքում տեղերում մեզ աջակցել են Մոսկվայի կրեմլի Ջինապատի, Պատմության Կենտրոնական թանգարանի, Սանկտ-Պետերբուրգի Պետական Էրմիտաժի, Ալ. Նևսկու Մայրավանք-թանգարանի գիտական աշխատակիցները, վիմագրագետ Վ. Ի. Լավրովը, արվեստարան Ա. Յա. Կակովկինը (Սանկտ-Պետերբուրգ), Դերենտի քաղաքային թերթի աշխատակից, լրագրող Մ. Հարությունյանը, Ռուստովի մարզի Մյասնիկյանի շրջանի «Կոմունիզմի սրբալույս» թերթի խմբագիր երջանկահիշատակ Օ. Մ. Օահինյանը, Չալթր շրջկենտրոնի տպարանի տնօրեն Ա. Մ. Պոպովյանը և ուրիշներ, որոնց հայտնում ենք խորին ջնորհակալություն:

Արժեքավոր խորհուրդներով մեզ օգնել ու աջակցել են ակնդեմիկոսներ Բ. Ն. Աուքեյանն ու Վ. Բ. Բարխուդարյանը:

Գրքիս հրատարակության առիթով՝ մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում Երևանի Պետական համալսարանի Աստվածարմության ֆակուլտետի հիմնադիր-դեկան, փիլիսոփայական և ռամասիրական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր Օահե արքեպիսկոպոս Աճեմյանին, որը սիրահոժար համաձայնեց աջակցել լույս ընձայելու մեր պանդոխտ մախնիների սուրբ հիշատակները ամմոուսց դարձնող այս մատյանը՝ «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշաղի VIII պրակը: Եվ մեր աներկրա գնահատանքի արտագին խոսքը կրկին ուղղելով Օահե Սրբագանին՝ հիշում ենք Սուրբ Ավետարանի խորիմաստ դրույթներից մեկը. «Ըատ գործոց Ձերոց եղիցին Ձեզ»:

Կազմողն այն կարծիքին չէ, թե պրակում ղնոգրկված են Ռուսաստանի Դաշնության անձայրածիր տարածքի բոլոր վիմագրերը: Դա ամասելի ծանր աշխատանք է, որի համար պահանջվում են երկարատև դեգերումներ, գերագույն համբերություն և մյուսական զգալի միջոցներ...

Օրջագալությունների ժամանակ մենք ձգտել ենք վերձանել և ընդօրինակել այն ընագրերը, որոնք առավել կարևոր արժեք են մերկայացնում հայոց պատմության և հայ-ռուսական դարավոր կապերի ուսումնասիրության համար:

Այժմ գոյություն չունեցող ընկերությունները արվում են նախորդ հրատարակիչների ընդօրինակումներով:

Պրակը, հուսով ենք, օգտակար է լինելու հայագիտության ամենատարրեր ընթացակարգներով գրադրող մասնագետների համար:

Լուսանկարները կատարել են Վ. Մ. Բոյկոն (Մոսկվա) և ուրիշներ: Գրչագրերի հեղինակն է ինստիտուտի վիճակագրության բաժնի աշխատակից Լ. Ա. Ավագյանը:

Գ. Մ. Գրիգորյան

Պատմական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր

#### От автора-составителя

Институтом археологии и этнографии НАН Республики Армения готовятся к академическому изданию отдельные выпуски "Свода армянских надписей" не только современной Армении, но и бывших армянских колоний. В 1996г. вышел в свет очередной VII том "Свода" (составитель Г. М. Григорян), куда были включены армянские и иноязычные (об армянах) надписи Украины и Молдовы.

VIII том охватывает более 800 текстов, собранных при экспедиционно-полевых работах в Москве, Санкт-Петербурге, Краснодарском и Ставропольском краях, Ростовской области, Татарии, Северной Осетии, Чечне, Дагестане и других северокавказских республиках Российской Федерации.

Публикуемые надписи датируются XV-XX вв. и по содержанию представляют:

1. Мемориальные
2. Строительные
3. Дарственные
4. Библейские

Надписи высечены на разных строениях, надгробных памятниках (эпитафии), хачкарах, а также на церковной утвари (митры, посохи), культовых предметах (кресты, потиры, кадилницы, мощехранители-дароносицы). Они дают достоверные сведения о построении христианских храмов и гражданских сооружений, об основании учебных заведений и т. д.

В надписях библейского содержания обычно приводятся выдержки главным образом из Евангелия.

В числе других нарративных источников, историческую ценность представляют армянские надписи Москвы и Санкт-Петербурга. В них упоминаются жившие в России армянские общественные деятели, ученые, священнослужители, поэты, военачальники, купцы, промышленники, люди разных профессий. В надписях представлены армянские знатные фамилии-бояре, графы, князья, дворяне, а также почетные граждане, советники разных рангов (надворные, тайные, действительные, статские, титулярные).

На обелиске у центрального входа в Лазаревский институт (ныне здание посольства Республики Армения в Москве) высечены в рифме слова признательности бывшего лазаревца, известного русского литератора и поэта А. Мерзлякова, где, в

частности, говорится:

"Действительному статскому советнику и командору Ивану Лазаревичу Лазареву  
ОСНОВАТЕЛЮ ИНСТИТУТА

Отъ древня племени Арменіи рожденный  
Россіей-матерью благои усыновленный.  
Гайканцы! Вашихъ онъ сиротъ не позабылъ,  
Разсадникъ сей души признательной творенья  
Даруетъ чадамъ здесь покой и просвещенье,  
Отчизне той и сей онъ долгъ свои заплатилъ".

Многие воины-армяне участвовали в битвах за Россию. Об этом повествуют надписи надгробных памятников Москвы, Санкт-Петербурга и других городов. На московском армянском кладбище похоронен уроженец Карабаха генерал-майор русской армии Павел Моисеевич Меликов (Погос Мовсисян Меликянц, 1776-1848). Надпись в рифме гласит о том, как он верно служил императору, участвовал в разных сражениях против врагов Отечества, а на Вородинской битве потерял свою руку. В Москве, в доме Мещаниновых, генерал П. Меликов часто встречался с молодым поэтом М. Ю. Лермонтовым, который внимательно слушал рассказы о Бородинской битве. Так рождалась поэма "Вородино".

В Санкт-Петербургском армянском кладбище покоится и другой участник Бородинской битвы гвардии штабс-капитан Заал Фиралов (Заал Гиранян), эпитафия которого высечена на трех языках-армянском, русском и грузинском. Русский текст, в частности, гласит:

"Имъ же образомъ желаетъ елень/ на источники водныя, си же же желаетъ/ душа моя къ теб' Воже. В 1812-ом году былъ въ разныхъ страженіях/ противъ враговъ Отечества, раненъ/ пулею подъ Вородинымъ и тою/ скончался..."

На том же Смоленском армянском кладбище воздвигнут памятник соратнику А. Суворова- генерал-майору, полному кавалеру орденов св. Георгия и св. Владимира Акиму Васильевичу Хастатову (Овакиму Барсеговичу Хастатяну). В 40 лет он стал генералом, участвовал во многих сражениях под Кинберном, Фокшанами, Римником, особо отличился при взятии у турок крепости Измаил. Об этом храбром воине часто

упоминается в письмах великого полководца<sup>1</sup>. Любовь А.В. Суворова к армянскому народу объясняется и тем, что мать его Евдокия (Авдотья) Феодосеевна Манукова была армянкой, внучкой офицера лейб-гвардии Преображенского полка, а отец Феодос Семенович 60 лет своей жизни посвятил служению в императорской армии<sup>2</sup>.

Значительная часть армянских лапидарных надписей России высечена в стихотворной форме. Ярким примером являются мемориалы Григора Ивановича Халдарова (Халдаряна)-основателя первой армянской типографии в Санкт-Петербурге (1781г.) и Мариам-Клеопатры Сарафян- создателя первого в России учебника для армян и россиян. Из эпитафии узнаем, что Клеопатрою она была названа императрицей Екатериной Второй "по красоте ея лица".

В России жили и работали крупные армянские интеллектуалы: профессора императорского университета К. Патканян, Н. Нерсисян, М. Амиди и др., высококлассные преподаватели Лазаревского института восточных языков М. Мсерянц, Мкртич (Никита) Эмин, Г. Кананян, Ст. Назарянц, Гр. Халатян, поэт С. Шахазиз, автор книги "Эпоха великих реформ" Гр. Джаншян (Джаншиев) и многие другие, о которых красноречиво говорят армянские надписи российских столиц.

Привлекает внимание ономастологическая картина армянских эпитафических источников. Иногда без сопутствующего материала и параллельных текстов весьма трудно угадать, что носившие русские фамилии Власов, Кистов, Коротов, Малофеев, Савельев, Садовников, Серебров и др. по национальности были армяне. Тоже самое мы видим в личных именах, когда Вардуи становится Розалией, Ованнес-Иваном, Сагател-Савелием, Геворг-Егором и т. д. По данным надписей, армяне-поселенцы России в основном были из коренной Армении, а также из Крыма, Астрахани, Н. Нахичевана, Тифлиса и других краев. Значительную часть составляли карабахские армяне, пополнившие ряды русских воинов и полководцев.

Впервые издаются армянские надписи музейных экспонатов Московского Кремля, Центрального исторического музея, Государственного Эрмитажа, Музея народов Востока и других культурных центров.

Пользуясь приятным событием выхода в свет VIII выпуска "Свода армянских надписей", мы искренне благодарим архиепископа Шагз Ачмяна - доктора философии и филологии, декана Вогословского факультета Ереванского государственного университета, организовавшего в эти трудные дни публикацию нашего

<sup>1</sup> А. В. Суворов, Письма, изд. подготовил В. С. Лопатин, М., "Наука", 1987, с. 131, 177, 178, 191, 227-229, 251, 520, 561, 627, 645.

<sup>2</sup> Там же, с. 469, 503.

многoletнего труда.

Мы признательны нашим российским коллегам: руководству Оружейной палаты Московского Кремля, бывшему главному хранителю фондов Сизову Е. С., научным сотрудникам Марковой В. И., Костиной И. Д. и Каталинской Г. М., директору Центрального исторического музея Левыкину К. Г., научным сотрудникам доктору исторических наук Постниковой М. М., Платоновой Н. Г., Ульяновой Б. Л., высококлассному фотографу Боико В. М.

При составлении "Свода" с благодарностью были использованы присланные из Санкт-Петербурга фотоснимки искусствоведа-армениста Каковкина А. Я.

По просьбе московских коллег нами были безвозмездно переведены на русский язык интересные их восточные тексты армянских экспонатов.

Армянские эпиграфические надписи наглядно показывают исторические связи и вековую дружбу народов Армении и России. Они дают определенное представление о политических, социально-правовых реалиях, культурно-духовной близости и совместной борьбе за великую Справедливость.

Г. М. Григорян

Доктор исторических наук, профессор

#### ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Մ. Բժշկյան-Մ. Բժշկեան, Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, Վենետիկ, 1830:
- Գր. Գրիգորյան, ՄՋՀԱ-Գր. Մ. Գրիգորյան, Մոսկվայի Կրեմլի Ջինապատի Հայերն արձանագրութիւնները «Լրարեր Հասարակական գիտութիւններ», 1982, № 8:
- Գր. Գրիգորյան-Գր. Մ. Գրիգորյան, Վիճագրական տեղեկութիւններ Հայ-ուսական Հարանրութիւններ մասին (ըստ Լենինգրադի և Մոսկվայի նյութերի). ՀՍՍՀ ԳՍ «Լրարեր Հասարակական գիտութիւններ», 1983, № 8:
- Ե. Մուշեղյան-Եվգ. Մուշեղյան, Հականշական ցուցակ թանգարանային ժողովածուների, պրակ 1-ին, Հայերն արձանագրութեամբ առարկաներ, աշխատասիրութեամբ եվգինե Մուշեղյանի, Երեան, 1964:
- Ե. Մահազիզ-Էռմ. Եւահազիզ. Նոր Նախիջևանը և նոր Նախիջևանցիք, «Ազգագրական Հանդես» գիրք 6 և 7, թիֆլիս, 1901, 1903:
- Ա. Ջալալյան - Սարգիս եպիսկոպոս Ջալալեան, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն Բ, Տիֆլիս, 1858:
- Հ. Ջանիդաղյան - Հ. Մ. Ճանիդաղյան. Կողայր ակերին Հայտնարեղծ Հայկական արձանագրութիւնները. «Բանրեր Մասնագարանի», 1973, № 11:
- А. Каковкин, Памятники, — А. Я. Каковкин, Памятники художественного серебра из армянской церкви св. Екатерины в Петербурге. "Историко-филологический журнал АН Арм ССР" 1981, №2.
- А. Каковкин — А. Я. Каковкин, Армянский серебряный ковш XVI в., "Вестник общественных наук АН Арм. ССР", 1977, №3.
- Кучук-Иоаннесов — X. Кучук-Иоаннесов, Армянская надпись из Таганрога. "Древности Восточные", т. IV, М. 1911.
- И. Орбели — И. А. Орбели, Два серебряных ковша XVI века с армянской и греческой надписями. "Христианский Восток", т. V, вып. I, Петроград, 1916.
- А. Смирнов — А. П. Смирнов, Армянская колония города Болгар. "Материалы и исследования по археологии СССР", вып. 61, М., 1958.
- С. Шпилевский — Древние города и другие болгаро-татарские памятники в Казанской губернии С. М. Шпилевского, Казань, 1877.
- Saint-Martin - M. Saint-Martin, Notes sur les inscriptions arméniennes de Bulgharie. Journal Asiatique, VIII, Paris, 1831.

**Պայմանական նշաններ**

— **զծիկով նշված են** ընաբերի համապատասխան թվով շարված գրերը (գծադրության մեջ):

... կետերով նշված են ընաբերի (գծադրության մեջ) շարված դրերը՝ անկախ քանակից:

[ ] **փակագծով նշանակված են** շարված գրերի վերականգնումները (վերծանության մեջ):

[ ] **փակագծով նշանակված են** ընաբերի մեջ գրչի բաց թողած, սղած կամ առանց պատվի (սղման նշան) սղումները (վերծանության մեջ):

[ ] **փակագծով նշանակված են** ընաբերում եղած ավելորդ գրերը (վերծանության մեջ):

[ ] **զծիկով նշանակված են** ընաբերի առղերի սահմանները (վերծանության մեջ):

Մ Ո Ս Վ Վ Ա

1380թ. սեպտեմբերի 8-ին տեղի ունեցավ Կուլիկովյան ճակատամարտը, որը ցնցեց թաթար-մոնղոլական տիրապետության հիմքերը Ռուսաստանում: Սյդ ճակատամարտին մասնակցում էին նաև «առևտրի հյուրերը», որոնք ակադ. Լ. Ս. Խաչիկյանի կարծիքով եղել են զրեմաշայ վաճառականներ<sup>1</sup>: Նրանցից տասը դիտարկել են աշխարհագրային դեղերը: Հիշատակվում է, որ այդտեղ՝ մարտի դաշտում քաղաքը զոհվեց հայազգի վոյեվոդ (զորավար) Անդրեյ Սերկիզովին<sup>2</sup>: «14-րդ դարի վերջերին,- գրում է Լ. Ս. Խաչիկյանը,- հայերի երթևեկը Մոսկվա այնքան է բնորոշվել, որ նրանցից շատերը մշակական բնակության հաստատելով այնտեղ, աստիճանաբար բարձր դիրքեր են զբաղեցրել մեծ իշխանության տարբեր ոլորտներում, մասնավորապես առևտրի բնագավառում»<sup>3</sup>: Հիշատակվում է, որ 1390 թ. Մոսկվայում ծաղած հրդեհը սկսվել էր հայազգի ոմն Արրահամի անից<sup>4</sup>:

Ռուս կղերականությունը, զգուշանալով այն մաքրից, որ Մոսկվայի հայերն իրենց դավանանքով կարող են ազդեցություն դրածու ուղղափառ հավատացյալների վրա՝ արդեականներ էր ասեղծում երկու ժողովուրդների բարեկամական հարաբերությունների նկատմամբ: Մոսկվայի միտրապոլիտ Գիպրիանոսը 14-րդ դարի վերջերին և 15-րդ դարի սկզբներին կատաղի հարձակումներ էր դրոժում հայերի դեմ՝ նրանց դավանանքը համարելով «խոսելի հերձված»<sup>5</sup>: Սյս փաստը ենթադրել է տալիս, որ հասարակական կյանքում մտերմիկ կապեր էին ստեղծվել Հայ-լուսավորչական համայնքի և ռուս-ուղղափառ եկեղեցու հետեորդների միջև<sup>6</sup>:

Մոսկվայում մեծ հռչակ էին վայելում հայ վաճառականները: Աղղրնազրյուրներում հիշատակվում է Կակոս (Կիրակոս) Կաֆայեցին, որն ունեցել է նաև «միզովին» (ջուրահամեմ, ջուրահամեմ) մականունը<sup>7</sup>: Այս Կակոսի օժանդակությամբ էր, որ Իվան 9-ն հարարերություններ հաստատեց Ղրիմի Մենդլի Գիրեյ խանի հետ, փրկազնեց Ղրիմի թաթար իշխանությունների կողմից արդելափակված ռուս վաճառականներին<sup>8</sup>: 14-րդ դարի 90-ական թվականներին Իվան 9-ի մոտ մեծ հեղինակություն էր վայելում հայազգի վաճառական Պողոսը<sup>9</sup>: Ռուս իշխանի մերձավոր զործակիցներից էր զրեմաշայ վաճառական Բոդախը<sup>10</sup>:

Մոսկվայի Սրեանեակի փողոցի վրա 1599 թ. հիշատակվում է «Հայկական կարավանատունը» («Армянский двор»)՝<sup>11</sup>: Կրեմլի առջևի հրապարակում էր դառնվում «Սուրբոյան

1 Լ. Ս. Խաչիկյան, Հայերը Քիմ Մոսկվայում և Մոսկվա տանող ճանապարհների վրա, «Համեր Մատենադարան», №13, Երևան, 1980, էջ 72, 75, 76, 83, ծանոթ. 234: Այսուհետև՝ Հայերը Հիմ Մոսկվայում:  
2 Նույն տեղում, էջ 76:  
3 Նույն տեղում, էջ 91:  
4 В. Е. Сыровчковский, Гости-Сурожане, М.-Л., 1935, с. 23.  
5 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 60:  
6 Նույն տեղում, էջ 61: Հսմո. М. Н. Тихомиров, Средневековая Москва в XIV-XV вв., М., 1957, с. 215. տես նաև Л. Меликсет-Бек, Древняя Русь и Армения. "Сборник трудов Института языка АН Арм. ССР", 1946, с. 122.  
7 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 79:  
8 Նույն տեղում, Քսմո. В. Сыровчкови, Զրվ. աշխ., էջ 40-41:  
9 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 80, Վ. Ա. Միրզախանյան, Ղրիմի հայկական գաղութի պատմություն, Բ. 1, էջ 45-46:  
10 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 79:  
11 Н. М. Карамазин, История государства российского, изд. Н. Эйнерлинга, т. X, СПб., 1843, с. 155.

մեաաքսի վաճառաչարքը»<sup>1</sup>: «Սուրոժյան վաճառատուն» կար նաև Նովգորոզում: Հայ վաճառականները Ռուսիայում այնքան էին շաաացել, որ 1486 թ. սահմանվում է նրանցից վերցվելիք հարկի չափը<sup>2</sup>:

1469 թ. Իվան Գ-ն արշավանք կազմակերպեց Ղազանի խանության դեմ: Սյւ արշավանքին եռանդուն մասնակցութիւն ունեցան նաև «սուրոժցի» հայերը: «1480 թ.-գրում է Լ. Խաչիկյանը,-երկգարյա համառ. պայքարից հետո Մոսկվան թոթափում է Ոսկե Հորդայի նկամամբ ունեցած ըողոր հպասակային պարավորութիւնները և փաստորեն գառնում է հզոր մի միապետութիւն՝ ունենալով Իվան Գ-ի պես ականավոր առաջնորդ»<sup>3</sup>:

Մասենազրական ազրյուրների համաձայն՝ Մոսկվայի կիտայ-գորոգ արվարձանի Վառվառ (նախկին Վարակայա) թագամասում ազրել են հայեր և հուլներ<sup>4</sup>, ընդ որում «սուրոժցի վաճառականները» աակավին 14-րդ դարի վերջերին ունեցել են իրենց եկեղեցին<sup>5</sup>: Այսաեզ աշխասել են շինարար հայ վարպեաներ: Օրինակ՝ Սնգրոնիկյան Ս. Փրկիչ աաճարի (1427 թ.) գմրեթարգ ավագ խորանի զարգաքանգակները և որմնասյուրներից մեկի պրոֆիլավոր խարխիւր հայ ճարտարապետութիւնը հարագաա նմուշներ են<sup>6</sup>:

1552 թ. Իվան Ահեզր (1530-1584) գրավեց Ղազանի իշխանութիւնը: Ի նշանավորումն այդ հազթանակի՝ Մոսկվայի կենարոնում նա կառուցել է աալիս Վասիլի Երանելու աաճարը, ըազկացած ինը փոքրիկ եկեղեցիներից, որոնցից մեկը կոչվում է «Հայոց Լուսավորիչ Գրիգոր Պարթեի անունով»<sup>7</sup>:

Հայ առեարական կապիտալն աաաիճանարար ընգլայնում է իր ոլորաները. Մոսկվայում, Մեծ Նովգորոզում, Պուտիվլում<sup>8</sup> թանկագին քարերի, մորթիների, կաշվի և մոմի մեծ չափերի հանոզ առեառըն անցնում է հայերի ձեռքը<sup>9</sup>: 1660 թ. Սաահանից Մոսկվա է ժամանում Զաքար Շահրիմանյանը (Սահրատյանը) և ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչին (1629-1676) ընծայարերում է հանրահուչակ «Սգամանգյա գահը» (աեա արձ. 243): Խոջա Զաքարը թագավորին խոսասնում է Զուգայից հայ վարպեաներ ուզարկել Ռուսաստան՝ շինարարական աշխասանքներ ծավալելու նպատակով: 1667 թ. Իրանից այստեղ է գալիս նաև Թանգրիվերան անունով հայազգի նկարիչը, որ ոուսաց միջավայրում պեաք է հայանի գառնար Իվան կամ Բոզգան Սալթանով անվամբ<sup>10</sup>:

Նույն թվականի մայիսի 31-ին Զուգահայ առեարական ըուրժուազիան ըանակցութիւնների միջոցով արտոնութիւն աաացավ առեառըր կաարելու ողջ Ռուսիայի աարածքում: Աաաիճանարար սկսվում է ձեավորվել հայոց գաղութը. Պրեսնյա թագամասում կառուցվում է Ս. Ասավաձաձին քարաչեն եկեղեցին<sup>11</sup>: Այսաեզ Գրուգլինի կոչվող վայրում, Վոսկրեսենսկայա

1 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 81:  
2 Նույն տեղում, էջ 78: Հմմտ. М. В. Фехнер, Торговля Русского государства со странами Востока в XVI веке, М., 1952, с. 61.  
3 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 77:  
4 М. Н. Тихомиров, Средневековая Москва, с. 158.  
5 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 82, 106: Հմմտ. М. Н. Тихомиров, ցզվ. աշխ., էջ 215:  
6 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 93:  
7 Նույն տեղում, էջ 83:  
8 М. В. Фехнер, указ. раб., с. 60-63.  
9 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկվայում, էջ 84:  
10 Նույն տեղում, էջ 93: Հմմտ. Нино Молева, Иван Салтанов и его школа. "Вестник общ. наук", 1977, № 10, с. 79, Նույնի՝ О художниках Бельских, "Вестник общ. наук", 1974, № 8, с. 38-52.  
11 Բարձրագույն հրովարտակք և արձանագրութիւնք վերարերեսայք առ եկեղեցիս դասանութեան լուսատրչակամ Հայոց, որ ի Ռուսաստան, Մ., 1842, էջ 119, Մ. Մաերեան, Յիշատակարան կեանց և գործոց մեծաանոց

Թագավորական կալվածում ապրում էին զգալի քանակով նաև Հայեր, որոնք Մոսկվա էին եկել մրաք Վախտանգ Զ Թագավորի հետ միասին՝ Պետրոս Բ-ի հրովարտակով<sup>1</sup>: Ստվարանում էր հուլյան վլադիմիր քաղաքի հայոց գաղթախը, որն ուներ իր կազմակերպված համայնքը և պայտամունքի կառույցը: Տեղեկություններ կան, որ 1753 թ. վերահիշյալ կիսայ-գորոզում հայերն ունեցել են եկեղեցի, որը հետագայում լքվել է՝ անդում արհեստագործական ձեռնարկություն հիմնադրելու պատճառով:

Ռուսահայ դադուլթն իր ծաղկումն ապրեց 18-19-րդ դարերում. Մոսկվան և Ս. Պետրբուրգը դարձան ոչ միայն անասական-մշակութային կենտրոններ, այլև քաղաքական ծրագրերի մշակման դարձնոցներ: Ապագայի նկատմամբ ունեցած մեծ հույսով ու հավատով՝ բազմաթիվ հայորդիներ իրենց կյանքը զոհեցին հանուն Ռուսիայի - հարավային և հյուսիսային պանդաղմաներում, Բորոզինոյի և Լայպցիգի ճակատամարտերում (անս արձ. 73, 285-286, 392):

1703 թ. Սանկտ-Պետրբուրգը համայն Ռուսիայի մայրաքաղաք հռչակվելուց հետո բազմաթիվ հայեր, ընդ որում աղնվական դասի ներկայացուցիչներ, անդափովեցին այսանդ: 1781 թ. հիմնադրվեց Գր. Խալդարյանի նշանավոր տպարանը, լույս տեսան առաջին դասադրքերն ու բառարանները (Կլ. Սարաֆյան), աշխուժացավ մշակութային կյանքը, բացվեցին նոր ուսումնական հաստատություններ: Հյուսիսում փայլաբանեց Ստ. Նաղարյանցի «Հյուսիսափայլ» ամսագիրը: Մեծ համբավ ձեռք բերեցին Բերովրե Պականյանը, Հովհաննես Սմիդին, Ներսես Ներսիսյանը, Գրիգոր Խալաթյանը, Մկրտիչ Էմինը, Մսեր Մսերյանը և շատ ուրիշներ:

Ռուսահայ դադուլթի հասարակական-քաղաքական հարարերությունների ոլորտում առանձնակի խոշոր դեր կատարեցին Նոր Զուղայից Ռուսաստան անդափոված Լաղարյան դերգասաանի ներկայացուցիչները: Մեծահարուստ արդյունարերող Աղաղարի որդիներ Հովհաննեսը (1735-1801), Մինասը (1737-1826), Խաչատուրը (1741-1771), Հովակիմը (1743-1826) և նրանց շառավիղները դարձան հայոց մշակույթի ու դպրութայն հովանավորներ<sup>2</sup>:

1815 թ. բացված Լաղարյան ճեմարանը համաշխարհային ճանաչում ձեռք բերեց իր բնարևելագիտության խոշոր կենտրոն: Նրա սերմերը ծլարձակվեցին Ռուսաստանի հարավում՝ Հյուսիսային Կովկասում և այլուր:

18-19-րդ դարերում Մոսկվայում դործում էին երեք հայկական եկեղեցիներ.

1. Սուրբ Խաչի վերացման (Крестовоздвиженская церковь)-1779 թ.

2. Սուրբ Ասավածածին (Церковь Пресвятой Богородицы),

3. Սուրբ Հարություն՝ Հանդսարանի եկեղեցի (Воскресенская армянская церковь), կառուցված 1815 թ. Լաղարյան եղբայրների միջոցներով<sup>3</sup>:

Պրակում դեանդված են Ա. Հարություն եկեղեցու ներսում և շրջակա դերեզմանոցում եղած

<sup>1</sup> Պայազատաց Լաղարեան տոմսի, Մ., 1856, էջ 18:

<sup>2</sup> Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հին Մոսկվայում, էջ 87:

<sup>3</sup> Տես Վ. Դիլոյան, Լաղարյանների հասարակական-քաղաքական գործունեության պատմությունից, Երևան, 1966, Ծուշ. Խաչիկյան, Լաղարյանների սուկարակում ընկերությունը 18-րդ դարի 40-50-ական թթ. «Լրարեր հաս. գիտ.», 1981, գո. 7, էջ 79-88, հմմտ. Մ. Մսերեանց, Յիշատակարան կենաց և գործոց մեծանուն Պայազատաց Լաղարեան տոմսի, մասն Բ, Մ., 1856, Յարութիւն Տէր-Յովհաննիսեանց, Պատմութիւն Նոր Զուղայու, որ յԱսպահան, հ. Ա, Նոր Զուղա, 1880: Տես նաև՝ Կ. Չերնյավսկայա Կ истории возникновения капиталов и горнозаводского хозяйства Лазаревых "Истор. записки", N 105, М., 1980, с. 273-279.

<sup>3</sup> Տես Հարիւրամեակ կենարար Սուրբ Խաչի վերացման Մոսկվայի Հայոց եկեղեցւոյն, կառուցելոյն 1779 թ. Բրիտոսի և Հայոց ՌԹԻԸ, աշխատասիրութեամբ ա. Յակոբայ Սուրենեանց, Ռոստով (Դոմի վերաւ), տպարան Յովհաննես Տէր-Արրամեանց, 1879-ՌԹԻԸ:

բոր որ այն վիճազրերը, հիշատակագրերը, որոնք կարևոր արժեք են ներկայացնում ուսուսակայ գաղթօջախների պատմութեան համար:

### ՄՈՍԿՎԱՅԻ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Գտնվում է Մակեևի փողոցի վրա (N. 13), Վազանկովյան գերեզմանոցի դիմաց, հայոց հանգստարանի տարածքում: Գործող է. աթոռանիստն է ուսուսակայոց թեմի: Կառուցվել է 1815 թ. Լազարյան եղբայրների ծախսով (ճարարապետ՝ Մ. Յելտեն): Հաասակին եղել են Լազարյան աղագատոհմի հանգուցյալների աապանաքարերը, որոնց մեծագույն մասը բարրարոսարար ոչնչացվել է 2-րդ Համաշխարհային պաաներազմի տարիներին: Ներկայումս եկեղեցու հատակը ծածկված է ցեմենտ-րետոնի հասա շերտով: Ընգառաջելով մեր խնգրանքին՝ ուսուսակայոց թեմի առաջնորդ Տիրան վարդապետ Կյուրեղյանը (այժմ՝ արքեպիսկոպոս) թույլ տվեց ուղեգորգերը հանել և մեկ անգամ ևս ուշադիր ղնեել եկեղեցու գետնամասը. հյուսիսային խորանի գիմաց հայտնարերվեց դեղնավուն կրաքարից կերաված ընգամենը մեկ աապանաքար, (1,55x1 մ), որի տառերի ակոսիկները լցված էին հողախառն մոմի պիրկ ձուլվածքով:

Արձանագրութեունը մաքրելուց հետո ընթերցվեց.

1. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՎԵՀԱԶՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԹՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆՑ / ԾՆԵԱԼ Ի 16 ԱՊՐԻԼԻ 1774 ԵՒ ՀԱՆԳՈՒԹԵԱԼ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ 26 ՄԱՅԻՍԻ 1846 ԱՄԻ:

2. Ապտ՝ ոուսերեն 3 տող.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ВОЯРИНА/ ИВАНА ИВАНОВИЧА АРАПЕТОВА./ РОДИЛСЯ 16 АПРѢЛЯ 1774 ГОДА, СКОНЧАЛСЯ 26 МАЯ 1846 ГОДА.

Ծանոթ. Հայրապեայանները ծաղումով Դիղակի Մելիք-Եզանյանների աոհմից էին: Մելիք-Ավանի մահվանից հետո նրա կին Գոհար աիկինը աեղափոխվում է Ռուսասան: Մելիք-Ավանի և նրա եղորո ժառանգներից «առաջ եկան իշխան Ամրայանները, իշխան Մելիքովները և Հայրապեայանները, որոնք ... Աստրախանում, ԱՊեանբուրգում և Մոսկվայում նշանավոր պաշտոնների մեջ մասան», - գրում է Բաֆֆին (Նամսայի մելիքութեունները, Երկերի ժողովածու, հ. 10, Երևան, 1964, էջ 191): Հայրապետայանների մաերիմ բարեկամն էր ոուս ականավոր գրող Ի. Ա. Տուրգենևը (տես Вратская помощь пострадавшим в Турции армянам, изд. 2-е, М., 1898, с. 334).

3. Հուշատախտակ պղնձյա թիթեղից: Այժմ ագուցված է եկեղեցու ներսում, աջակողմյան պատին: Վրան հայերեն և ոուսերեն փորագրված է.

ԿԱՌՈՅԱԻ ՏԱՃԱՐ ՅԵԱՌԵ ՅԱՌԲԵՒՄ ԾԱՌԵՐԵՎԵԱՇՏՈՆ ԱՆՑ ԵՐԿՈՑԵՎԵՑ ՄԻԱՍԱՅ Ե ԹՈՒՎԵՑ ԵՊԱՋԱՆԵԱՑԻՄՇՏԵՆԵԱՆՑ ԶԻՀԱՏԱԿ ԻՆՔԵԱՆՑ Ե՛ ԱՄԵՆՍՅՆ ԱՐԵՆԱԿՅԱՑ ԻՌԵՆԵՑ ԶԱԻՏԵԱ ՌԵ 1815 Ե՛ ԻՅՈՒՆԻՍԻ Ի՛ՄՕՍԿՈՎ ՀԱԻԱԳԱՀ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻ

ԿԱՌՈՒՑԱԻ ՏԱՃԱՐՍ ԹԱՆՈՒՆ ԹԱՐՈՒԹԵԼԱՅԻՆ ՔՍԻ ԾԱԽԻԻՔ ԲԱՐԵՊԱՇՏՈՆ ԱՐԼԱՅԻՑ/ԵՐԿՈՒԹ ԵՂԲԱՐՑ ՄԻՆԱՍԱՅ ԵՒ ԹՈՎԱԿԻՄԱՅ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆԵ Ի ՄՇՏԵՁԵՆԱԿԱՆ/ԹԻՇԱՏԱԿ ԻՆՔԵԱՆՑ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԱՐԵՆԱԿՅԱՑ ԻՒՐԵԱՆՑ / ԹԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1815 ԵՒԻ ԹՈՒՆԻՍԻ 1 Ի ՄՕՍԿՈՎ ՀԱԻԱԳԱՀ/ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻ:

Храмъ сей сооруженъ во имя воскресенія Христова иждивеніемъ благочестивыхъ мужей двухъ братьевъ Мины и Якіма Лазаревичевъ Лазаревыхъ въ вѣчную память ихъ и всѣхъ кровныхъ своихъ въ мѣсто Господне 1815 ЮНІА 1<sup>го</sup> дня въ персональной спомощи Москвитъ

Ապա՝ ոուսերեն 6 տող.

ХРАМЪ СЕЙ СООРУЖЕНЪ ВО ИМЯ ВОСКРЕСЕНІЯ ХРИСТОВА ИЖДИВЕНІЕМЪ БЛАГОЧЕСТИВЫХЪ МУЖЕЙ/ ДВУХЪ ВРАТЬЕВЪ: МИНЫ И ЯКИМА ЛАЗАРЕВИЧЕВЪ/ ЛАЗАРЕВЫХЪ ВЪ ВѢЧНУЮ ПАМЯТЬ



ИХЪ ВСЪХЪ/ КРОВНЫХЪ СВОИХЪ ВЪ ЛЪТО ГОСПОДНЕ 1815-ГО ИЮНЯ/ 1-ГО ДНЯ  
ВЪ ПЕРВОПРЕСТОЛЬНОЙ СТОЛЪЦЪ МОСКВЪ.<sup>1</sup>

Լուսանկ. 1

4. Եկեղեցու բարուկի վրա, ներքուստ, շրջանաձև.  
ԵԿԱՅՔ ԱՌ ԻՍ ԱՄ[ԵՆԱՅՆ] ՎԱՍՏԱԿԵԱԼՔ ԵՒ ԲԵՌԵԱՒՈՐՔ ԵՒ ԵՍ ՀԱՆԳՈՒՑԻՑ ՋՁԵՁ:

### ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵՁՄԱՆՈՑ

5. Դամբարան-կոթող, զորչավուն ավաղաքարից, քառակող, ըրդաձև: Միջնամասում  
քանդակված են թեավոր հրեշտակներ, արևելյան կողին՝ սափոր ծաղկեփնջով: Հարավային  
կողին ոտմրաձև քանդակ է, որի մեջ եղած սալաքարը պահպանված չէ: Պատվանդանի  
արևմտյան մասում կերտված է բուսական զարդերով խորանիկ: Հյուսիսային սալաքարին՝ 15  
տող.

Յ+Ք/ ՍՈՅ ԴԱՄԲԱ/ՐԱՆ ՂԵԹԵՒԱՆ ԿՈ/ՁԻ  
ԱՋՆԻԻ Թ[Ո]/ՌԱՆ/ ԻՎԱՆԻՁԻ  
ԲԱԺԱԿՆ ԷԱՌ/ ՄԱՆԿԱԿԱՆԻ,  
ԱՄՕՔ ԵՐԷՔ ԸՆԴ/ ԵՐԵՄՆԻ,  
ՍԱ Ի ԹԻՓԼԻՁ ՔԱՂԱՔ/ ԾՆԱՆԻ,  
Ի ՆԱՀԱՆԳԻՍ ԳԱՅ ԺԱ/ՄԱՆԻ  
ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ ԸՍՏ ԿԱՆՈՆԻ./  
ԵԿԱՑ ՎԱՐՈՒՔ ԱՌԱՔԻՆԻ,  
ՈՐԲՈՑ, ՏՆԱՆԿԱՑ ՕԳՆԻՁ ԳՏԱՆԻ  
ՄԻՆՁ ՑՍԱՀՄԱՆ ՏԻՐԱԿԱՆԻ.  
ԵԹՈՂ ՋԱՄ...ՋԿՆԻ  
ԳՆԱՑ Ի ՏՈՒՆԸ/ ՑԱԻՏԵՆԻ,  
ԱՐԴ ՀԱՆԴԻՊՈՂՔ Ի ՍՈՅՆ ՇԻՐՄԻ՝/  
ՄԵԿ ՀԱՅՐ ՄԵՐԻԻ/ՏՈՒՔ ՈՂՈՐՄԻ:  
1814 ԱՄԻ ՄԱՅԻՍԻ 1/ՄՕՍԿ/ՎԱ:

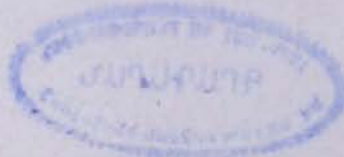
Մանրթ. Արձանադրությունը վկայում է, որ հանդուցյալը Իվան Իվանիչ (Հովհաննես  
Հայրապետյանց «Վեհադնի» թոռն է: Ցավոք, բնադրի հատկապես միջնամասը քայքայ-  
ված է, թեև անխաթար է բովանդակությունը:

6. Տապանաձև, կարմիր դրանիտից, դադաղաձև: Հյուսիսային կողին՝ 3 տող.  
ԱՅՍ ՏԱՊԱՆԱԿԻ ՄԷՁ ԱՄՓՈՓՎԱԾ Է ՄԱՐՄԻՆԸ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼՍԵՑԻ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ  
ՄԱՀՏԻՍԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ, ՈՐ ԾՆԱԻ 1824 ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ 25 ՕԴՈՍՈՍԻՆ/ ԵՒ  
ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ 1866 ԹՈՒԱԿ. 1 ՍԵՊՏ.

Արևելյան կողին՝ 8 տող.

ԹԷ ԲԱՐԵԿԱՄՔ, ՁԵՁ ՊԱՏԱՀԻ  
ԱՅՑԵԼ ԱՆԵԼ ԳԵՐԵՁՄԱՆԻՍ,  
ՑԻՇԵՑԷՖ ԴՈՒՔ ԱՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻ  
ԱՆՀԱԻՍԱՐ ԿԵԱՆՔ - ԿԵԱՆՔ ԱՆԲԱՂԴԻՍ:  
ՄԱՀ ԵՒ ԿՈՐՈՒՍՏ ՄԵՁ ՍԵՊՀԱԿԱՆ,  
ՍԱՀՄԱՆ ՄԱՐԴՈՑ Է ՄԵՌԱՆԵԼ,  
ՍԱԿԱՅՆ Ի ՄԷՁ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԵԱՆ  
ՔԱՆ ԱՄԵՆ ՄԱՀ Է ԱՌԱԻԵԼ:

<sup>1</sup> А. Базиянц, Р. Мартиросян, Обелиск, Ереван, 1993, с. 33.



Ծանոթ. Ռուսերեն արված է հիշատակագրութեան մասը:

7. Տապանաքար սե. գրանիտից, վրան խաչ: Հյուսիսային կողին՝ 4 սող.

Գեորգ Գրիգորեան ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ/ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼՑԻ/ Ծն. 1835 ԱՄԻ, ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ/22 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1905 ԱՄԻ:

Արեւելյան կողին՝ Աշուղ Զիվանու աղերն են.

ԱՇԽԱՐՀՍ ՀԻՒՐԱՆՈՑ Է, ՄԱՐԴԻԿԸ ՀԻՒՐ ԵՆ,  
ՈՐՊԷՈ ՅԱՃԱԽՈՐԴ ՇԱՐՈՒԷՇԱՐԱՆ  
ԿՈՒԳԱՆ ՈՒ ԿԵՐԹԱՆ:

ՋԻՎԱՆ[Ի]

Լուսուցի. 2

8. Ապա՝ ուսերեն 5 սող.

ЕГОРЪ ГРИГОРЬЕВИЧЪ /ХАЛАТОВЪ/ ИЗ Г. АЛЕКСАНДРОПОЛЯ,  
ЭРИВ[АНСКОЙ] ГУБ[ЕРНИИ]/ РОДИЛСЯ ВЪ 1835 ГОДУ,/ СКОНЧАЛСЯ 22 АВГУСТА  
1905 Г.

9. Տապանաքար սե մարմարից, դադաղաձև, հյուսիսային կողին՝ 3 սող.

ԸՆԴ ՎԻՄԱԽՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՍՏՐԱԽԱՆԱՐՆԱԿ ԳԱՐԻԷԼԻ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ  
ԱՂԷՔՍԱՆԴՐԵԱՆՑ./ՎԱԽՃ. Ի 12 ՄԱՅԻՍԻ 1873 ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 33 ԱՄԱՑ:

Նույնը՝ ուսերեն, սակայն

ГАВРИИЛЪ АЛЕКСАНДРОВИЧЪ АЛЕКСАНДРОВЪ.

10. Կոթոն սե գրանիտից, վրան՝ 6 սող.

ԸՆԴ ՎԻՄԱԽՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԱՍՏՐԱԽԱՆԱՅ ՀԱՅԱՋՆԻՈՅ / ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻ  
ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ / ՄԱԼԱՖԵՅԵԱՆՑ./ ԾՆԵԱԼ Ի 10 ՄԱՐՏԻ 1808 ԱՄԻ / ԵՒ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 6  
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1872:

Այնուհետև՝ ուսերեն 4 սող. ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ

АСТРАХАНСКАГО АРМЯНИНА /АРТЕМИЯ ИВАНОВИЧА/ МАЛІАФЪЕВА (Շարունակութունը՝  
ինչպես հայերենում):

11. Կոթոն սե մարմարից. կտր կիսասյուն, վերից և վարից քառակուսի պատվան-  
գաններով, վրան՝ 6 սող.

Ի ՏԱՊԱՆԻՍ ՅԱՅՄԻԿ ԱՄՓՈՓԵԱԼ ԿԱՅ / ՄԱՐՄԻՆ ՄՈՍԿՈՎՅԵՑԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ / ՍԱՂԱԹԻԷԼ  
ՊՕՂՈՍԵԱՆ ՍԱՂԱԹԻԷԼԵԱՆՑ, ՈՐ/ԾՆԱԻ Ի 1797 ԱՄԻ Ի 15 ՓԵՏՐՎԱՐԻ, / ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ  
Ի 19 ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1840 ԱՄԻ, / Ի ՀԱՍԱԿԻ ԻՐԻ 43 ԱՄԱՑ:

12. Ապա՝ ուսերեն տարրերակը.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ МОСКОВСКАГО КУПЦА/ САВЕЛИЯ  
ПАВЛОВИЧА САВЕЛІЕВА.. շարունակութունը՝ ինչպես հայերեն ընագրում և՛ ГОСПОДИ,  
ПРИИМИ ДУХЪ МОИ СЪ МИРОМЪ ԸՆԿԱԼ ՏԷՐ ՋՀՈԳԻ ԻՄ Ի ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ:

13. Տապանաքար սե գրանիտից, մեծ չափսի, վրան թեալոր խաչ և 5 սող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԱՆՆԱՅԻ ԹԱԴԷՈՍԵԱՆ / ՎԼԱՍԵԱՆՑ / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 5 ՅՈՒՆԻՍԻ 1913  
ԱՄԻ /84 ԱՄԱՑ:

Նույնը՝ ուսերեն, միայն

АННА МАТВѢВНА/ ВЛАСОВА.

14. Տապանաքար նույնափայ, ավելի նեղ, վրան 5 սող.

ԱՍՏ Է ՏԱՊԱՆ / ՄԱՐԻԱՄԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ / ԱԼԷԽԻԱ / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Է 1903 Ք. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 29 / 61 ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՍԱԿՈՒՄ:

*Նույնը ուուսերեն, սակայն*  
МАРИЯ ГРИГОРЬЕВНА АЛ'ЬЕВА.

15. Կոթող սև գրանիտից, միջին խորանի մեջ՝ 1 տող.  
«ՏԷՐ. ԸՆԿԱԼ ԶՀՈԳԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՄԲ»

Ապա՝ 7 տող.  
ԸՆԴ ՎԻՄԱԻ ՏԱՊԱՆԻՍ / ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԾԱՂԻԿ ՏԻԿԵՈՋ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ / ՍԱՀԱՐԲԷԿԵԱՆՅ / ՈՐ ԾՆԵԱԼ Ի 22 ՅՈՒՆԻՍԻ 1824 ԱՄԻ, / ՎԵՐԱՓՈԽԵՑԱԻ ԱՌ ՏԷՐ Ի 19 ՄԱՅԻՍԻ / 1865 ԱՄԻ:

16. Այնուհետև ուուսերեն.  
ГОСПОДИ. ПРИМИ ДУХЪ МОЙ СЪ МИРОМЪ / ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ / ПРАХЪ ПОТОМСТВЕННОЙ / ПОЧЕТНОЙ ГРАЖДАНКИ / ФЕОДОСИ ИВАНОВНЫ / САРБЕКОВОЙ. (շարունակ. ինչպես հայերենում).

17. Կոթողի հարավային կողմին՝ մեկ քառյակ.  
ՀԱՅԵԱՑ ՅԱԹՈՒՈՅԴ ՅԱՅՍ ԽՈՆԱՐՀ ՇԻՐԻՄ,  
ՈՒՐ ՄԱՀՈՒԱՆ ԱՐԿ ԶԻՍ ՎՃԻՌ ՈՒԵՐԻՄ,  
Ի ԶԱՅՆ ՍՈՒՐԲ ՓՈՂՈՑ ՅԱՐՈՂ ԶԻՍ ԱՍՏՈՒԱՄ,  
ՄՈՅԾ ԸՆԴ ԻՄԱՅՆՈՑ Ի ՅԱՐԿ ՔՈ ՓԱՌԱՑ:

18. Տապանաձևար սպիտակ մարմարից, դադազաձև, վրան ըուսական զարդերով խաչ.  
Հարավային կողմին՝ 5 տող.

ՅՈՅՍ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ / ՅՕՆ-ԲԼԷԽ / Ի ՏԱՆԷ ՍԱՀԱՐԲԷԿԵԱՆՅ / 22 ՅՈՒՆԻՍԻ 1884 ԱՄԻ-27 / ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1908 ԱՄԻ:

Ատորե՝ ուուսերեն.  
НАДЕЖДА МОИСЕЕВНА / ФОНЪ-ВЛЕХЪ / УРОЖДЕННАЯ СААРБЕКОВА (շարունակ. ինչպես հայերենում).

19. Կոթող. եղծված է անուկ-ազգանուկ, հարավային կողմին՝ 4 տող.

Ա՛Խ, ՈՎ ԱՆՑԱՒՈՐ ԱՇԽԱՐՀ ՅԱՅՍ ԱՆԽՕՄ՝  
ՕՏԱՐ ԿԱՄ ԾԱՆՕԹ ԵՂԲԱՅՐ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ,  
ՇԱՐԺԵԱՑ Օ՛Ն, Ի ԳՈՒԹ ԱՆԲԱՂԴ ԽԵՌԵԼՈՅՍ,  
ԿԱՐԴԱ ՄԻ ԲԵՐԱՆ «ՈՂՈՐՄԵԱ ՀՈԳԻՈՅՍ»:

20. Կոթող սև գրանիտից, ծայրամասում երկտեղյա խաչ, հարավային կողմին՝ 4 տող.  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱ / Ն ՍԱՀԱՐԲԵԿՈՎԱՑ ԱՍՏՐԱԽԱՆՑԻՈՑ,  
ՈՐ / ԾՆԱԻ Ի 1792 Ի 10 ՓԵՏՐՎԱՐԻ ԵԻ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՏ / Ի 9 ՍԵՊՏ. 1839 ԱՄԻ Ի ՄՈՍԿՈՎ:

21. Ապա՝ ուուսերեն 5 տող.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ / ВРЕМЕННОГО МОСКОВСКАГО КУПЦА / МОИСЕЯ АРТЕМЬЕВИЧА / САРБЕКОВА. ДНЯ ЖИТІЯ ЕГО ВЫЛО 47 ЛѢТЬ.

22. Նույն կոթողի հյուսիսային կողմին՝ 8 տող.

ԶԻՔ ԱՑԼ ԻՄ ՅԵՐԿՐԻ ՄԽԻԹԱՐՈՒԹԻԻՆ,  
ՀԱՆԳՈ ՎԱ[ՅՐ] ԵՐԿԻՐ ԴՈՒ ԻՄ ՄԽԻԹԱՐ,  
ՈՒՐԱՑԱԻ ԶԻՍ ՆԱ-ՀՈԳԻՍ ԿԵՆԱՐԱՐ,  
ԶԱՅԼ ՈՔ ՍԻՐԵԱՑ ՆԱ ՅԷԻՆ ՏԱՐԱԻ ՏՈՒՆ,  
ՈՉ ԹՈՂՑԷ ՆԱ ԶԻՍ, ՆՈՐԱ ԻՄՍ ԿԷՍ,

ԱՌ ՔԵՁ Ի ՊԱՀԵՍՏ ԵԿԻ ՄԱՅՐ ԲԱՐԻ.  
ԵԿԵՍՑԷ ԱՐՔԱՅ-ՅԱՐԵԱՅՑ Ի ՀԱՆԴԷՍ,  
ՄԻԱՑՈՅՑ ԸՆԴ ԵԱ-ԵԻ ԻՆՁ ԵՐԱՆԻ:

*Արեմայան կողին՝*

ГОСПОДИ, ПРИМИ ДУХЪ МОИ СЪ МИРОМЪ.

*23. Տապանաբար սև գրանիտից, վրան խաչ, որի ներքևում 7 առդ.*

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ /ՄԱՐԻԱՄ ՍԻՄՕՆԵԱՆ/ ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ/, ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ /1883 ԱՄԻ/ Ի 25 ՄԱՅԻՍԻ /ՄՈՍԿՈՒԱ:

*Հյուսիսային, արևելյան և հարավային նիստերին՝ 4 առդ.*

МАРИЯ СЕМЕНОВНА ХАЛАТОВА /, УРОЖДЕННАЯ СААРБЕКОВА/ РОД. ВЪ 1853  
ГОДУ. СК. 25 МАЯ 1883 ГОДА.

*24. Կոթոյ կարմրավուն գրանիտից, վրան՝ 4 առդ.*

ԵՂԻՍԱԲԷԹ ԳԷՈՐԳԵԱՆ /ԱՐԳԱՐԵԱՆՑ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 2/ ԱՊՐԻԼԻ 1906 ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 84  
ԱՄԱՑ:

*Նույնը ոռևերեն. միայն՝*

ЕЛИЗАВЕТА ЕГОРОВНА АВКАРОВА.

*25. Տապանաբար կարմիր գրանիտից, վրան խաչ, որի ստորե՝ 3 առդ.*

ԳԱՅԻԱՆԷ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑ/, ՎԱԽՃԱՆ. 17 ՀՈԿՏ. / 75 ԱՄԱՑ:

*Հյուսիսային կողին՝*

ТАТЬЯНА ИВАНОВНА ИВАНОВА, շարունակ. ինչպես հայերենում:

*26. Կոթոյ գորշ գրանիտից, պապանդանի վրա՝ 7 առդ.*

ДВОРЯНИНЪ ИВАНЪ МАКАРОВИЧЪ /КАЛУСТОВЪ/ И СУПРУГА ЕГО/ ЕЛИЗАВЕТА  
ОСИПОВНА/ РОЖДЕННАЯ КАРХАНОВА/ СКОНЧАЛИСЬ 14 ФЕВР. 1846Г./ И 20  
АПРЕЛЯ 1852 Г.

*27. Կոթոյ գորշ գրանիտից, քառակող, արևելյան կողին՝ 6 առդ.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ/ПОГРЕБЕНО ТЪЖЛО МОСКОВСКАГО КУПЦА/ КАЛУСТА  
ОСИПОВИЧА/ КАРИВОВА/ СКОНЧ. 1882 Г. ДЕКАБРЯ 19 ДНЯ/ 72 ЛѢТЬ.

*28. Կոթոյ սև գրանիտից, պապանդանի հյուսիսային կողին՝ 6 առդ.*

ԸՆԴ ԱՅՍՈՒ ՎԻՄԱԻ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ՎԱՃԱ./ՌԱԿԱՆԻՆ ՄՈՍԿՈՎՈՒ ՊԵՏՐՈՍԻ  
ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ/ՍԱԴՈՎՆԻԿՈՎԻ./ ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆ ԱՄԱՑ/ ՀԱՍԱԿԻ  
ԻԻՐՈՅ, ՅԱՄԻ ՏՆ 1847/ Ի 26 ՅՈՒԼԻՍԻ:

*29. Հակառակ կողին՝ ոռևերեն 6 առդ.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ МОСКОВСКАГО КУПЦА ИЗЪ АРМЯНЪ/  
ПЕТРА КИРИЛОВИЧА САДОВНИКОВА, СКОНЧАВШАГОСЯ [В] 1847<sup>ОМ</sup> ГОДУ/ ПОЛЯ  
26<sup>О</sup> ДНЯ/ ОТЪ РОДУ ЖЕ ЕМУ ВЫШО 70 ЛѢТЬ.

*30. Կոթոյ սև գրանիտից, ծաղկամանի ձևով, հյուսիսային կողին՝ 7 առդ.*

ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼԱ ԱՅՍ ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՕՖԻ/ՅԵՐ ՍԱՐԳԻՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ ԳԱԼԸՍ/ ՏԵԱՆ Ի  
ՏՈՀՄԷՆ ԲՕՐԱՂԱՆԵԱՆՑ/, ԾՆԵԱԼ Ի ՂԶԼԱՐ Ի 1/ ՅՈՒՆՎԱՐԻ Ի 1806 ԱՄԻ/, ՓՈԽԵՑԱԻ ԱՌ  
ՏԷՐ Ի ՀԱՍԱԿԻ ԻՐԻԵԻ 37 ԱՄԱՑ Ի 1 ՅՈՒԼԻՍԻ, 1841 ԱՄԻ/. ԸՆԿԱԼ ՏԷՐ/, ԶՀՈԳԻ ԻՄ Ի  
ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՆ:

*31. Արևելյան կողին՝ 6 առդ.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРЕЕНО ТЪЛО КИЗЛЯРСКАГО ИЗЪ ДВОРЯНЪ  
ПРАПОРЩИКА/ СЕРГѢЯ ИВАНОВИЧА/ КАЛУСТАГО-БОРАГАНЦОВА/ РОДИВШАГОСЯ  
ВЪ 1806 Г. 1 ГЕНВАРЯ,/ СКОНЧАВШАГОСЯ ВЪ МОСКВѢ 1 ИЮЛЯ 1841/Г. ЖИТІЯ ЕГО  
БЫЛО 36 ЛѢТЪ И 6 МЦОВЪ.

32. Հարավային կողմն՝ 10 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱԶՆՈՒԼԿԱՆԻ,  
ՈՐ ՍԻՐԵԱՑ ԶԱՍՏՈՒԱԾ Ի ԿԵԱՆՍ ԻՒՐ ՀԱՄԱՌԻՆ  
ԵԼԻՑ ԶԻՒՐ ԸՆԹԱՑՍ ԵՒ Ի ԶԱՅՆ ՀԱՍՏԶԻՆ,  
ՓՈՒԵՑԱԻ Ի ԴԱՍՍ ԱՐԴԱՐՈՑ ՎԵՐԻՆ  
ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՀԱՐԱԶԱՏ ՈՐԴԻ՝  
ՊՍԱԿԵԱԼ Ի ԿԱՅԱԵՐԷ ԱՍՏ ՅԵՐԿՐԻ,  
ԶԻ ԾԱՌԱՅ ԷՐ ՍԱ ՏԵԱՌՆ ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ  
ԸՍՏ ԻՒՐՈՑ ԱՐԴԵԱՆՑ ԱՌ ԽՈՅՐ ՊՍԱԿԻ,  
ՈՎ ԶԻՒՐԴ ՔԱՂՑՐԻԿ ԲԱՐՔԱՌ ՀՐԵՇՏԱԿԻՆ  
ՑԱՐՈՒՍՑԷ ԶՍԱ ՅԱԻՈՒՐՆ ՎԵՐԶԻՆ:

33. Տապանաքար ստիտակ մարմարից, գերեզմանոցի հյուսիսային մասում, վրան խաչ,  
ստորև՝ 5 տող.

ՈՒՍՈՒՑԶԱՊԵՏ-ՀԱՅԱԳԷՏ / ԿԱՐԱՊԵՏ/ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆ / ԾՆ. 14-Ն ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1849 Թ /, ՎԱԽՃ.  
1-Ն ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1920 Թ.

Մանթ. Ականավոր հայագետ, մանկավարժ Կ. Կոստանյանը ծնվել է (ըստ ՀՄՀ-ի՝ 1853թ.)  
Ալեքսանդրապոլ քաղաքում: Սովորել է Պետերբուրգի կայսերական համալսարանի  
արևելյան լեզուների ֆակուլտետում: Աշխատել է իրրե ուսուցիչ էջմիածնի Գեորգյան  
ճեմարանում(1878-1883, 1885-91), ապա որպես տեսուչ Թիֆլիսի ներսիսյան դպրոցում  
(1891-1894) և զարձյալ Գեորգյան ճեմարանում (1894-1899, 1902-1905): 1911-1920  
թթ. իրրե տեսուչ և գասախոս է եղել Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանում: Թողել է  
հարուստ գրական ժառանգություն (մասամբ անտիպ). կազմել է գրարարի գասագրքեր,  
հրատարակել է ըրդմաթիվ ուսումնասիրություններ Գրիգոր Մազիսարոսի, Ստեփանոս  
Օրբելյանի, Գրիգորիս Ազիզամարցու, Մկրտիչ Նազաչի, Հակոբ Կարնեցու և այլոց մասին:  
Նրա գրչի արգասիք է «Վիմական տարեգիրը», որ լույս տեսավ 1913 թ. Պետերբուրգում  
ն. Մառի ուսերեն ընդարձակ առաջարանով (տես ՀՄՀ, հ. 5, Երեան, 1979, էջ 620):

Լուսանկ. 3

34. Տապանաքար սև գրանիտից, նախորդից շուրջ 3 մ դեպի աջ: Վրան ուռուցիկ խոշոր  
տառերով՝ 4 տող.

ԳՐԻԳՈՐ ԱԻԵՏԻՔԵԱՆ / ԶԱՆՇԵԱՆՑ /, ԾՆ. 17 ՄԱՅԻՍԻ 1851 ԱՄԻ /, ՎԱԽՃ. 17 ՅՈՒԼԻՍԻ 1900  
ԱՄԻ:

Ապա՝ ուսերեն նույնպես 4 տող.

ГРИГОРИЙ АВЕТОВИЧЪ/ ДЖАНШИЕВЪ/, РОД. 17 МАЯ 1851 ГОДА,/ СКОНЧ. 17 ИЮЛЯ  
1900 ГОДА.

Մանթ. Մեծանուն հրատարակախոս և լրագրող Գրիգոր Զանչյանցը (Զանչիե.) ծնունդով  
Թիֆլիսից էր: Տեղափոխվելով Մոսկվա՝ սովորել և ավարտել է Լազարյան ճեմարանի  
գիմնազիան, ապա՝ Մոսկվայի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը (1874 թ.):  
Նրա սշխատություններից առավել հայտնի է «Մեծ ունիորմների գտնաբերումը» պատմա-  
հրատարակախոսական ուսումնասիրությունը: «Հայկական հարցը Թուրքիայում»  
գրքույկում (1893 թ.) նա շեշտում է. որ Հայկական հարցը պեաք է լուծել... «իրավունքի,  
արդարության, մարգասիրության պահանջների համաձայն»: 1895-1896 թթ. հայեան  
գոտորածների կապակցությամբ նախաձեռնել, կազմել և հրատարակել է «Եզրայրական  
օգնություն Թուրքիայի տառապող հայերին» երկհատորանոց աշխատությունը (1897-

1898 թթ.), որտեղ հանդես են եկել մի շարք անվանի ուսու մտավորականներ:

Գր. Ջանշյանցը «Ռուսկիե վեդոմոստի» թերթի հրատարակիչ-խմբագիրներից էր: Գրել է ուսերեն (տես Հ. Ս. Հ., հ. 9, էջ 477, տես նաև «Իրան-Նամե» 1997, N3 - ակադ. Գ. Ղարիբջանյանի հոդվածը):

Լուսանկ. 4

### Խալաթյանների տոհմական դամբանատուն

35. Տապանաճար, սև գրանիտից, շրջափակված երկաթե ձողերով, վրան՝ 4 սող.  
ԿԻՐԱԿՈՍ ԲԱՆՇԵԱՆ /ԽԱԼԱԹԵԱՆԵՑ./ ՎԱԽՃԱՆՈՒԵԾ Ի ՄՈՍԿՈՒԱ./ 27-ԻՆ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1910Թ.

Հարավային կողին՝ 2 սող.

НИКОЛАЙ ВОРИСОВИЧЪ/ХАЛАТОВЪ/

Հյուսիսային կողին՝ նույնպես 2 սող.

РОД. 3 ЯНВАРЯ 1851 ГОДА./ СКОНЧ. 27 ОКТЯБРЯ 1910 ГОДА.

36. Տապանաճար, նույնատիպ: Վրան՝ 5 սող.

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ /ՄԵՀՐՈՒԺԱՆ / ԲԱԽՇԵԱՆ./ ԽԱԼԱԹԵԱՆԵՑ / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ / 1903 ԱՄԻ Ի 4 ՄԱՐՏԻ / ՄՈՍԿՈՒԱ:

Հյուսիսային կողին՝

МИРОНЪ БОРИСОВИЧЪ ХАЛАТОВЪ

Հարավային կողին՝

РОД. 7 ФЕВР. 1846 Г., СКОНЧ. 4 МАРТА 1903 Г.

37. Տապանաճար նույնատիպ. վրան՝ 7 սող.

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ / ԿԵԿԷԼ / ԽԱԼԱԹԵԱՆԵՑ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ / 1907 Թ./ 10 ՅՈՒԼԻՍԻ / ՄՈՍԿՈՒԱ:

Հյուսիսային կողին՝

СКОНЧАЛАСЬ 10 ИЮЛЯ 1907 Г.

Հարավային կողին՝ 2 սող.

ЕКАТЕРИНА АЛЕКСЪЕВНА/ ХАЛАТОВА.

38. Տապանաճար նույնատիպ: Վրան՝ 7 սող.

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ / ԲԱԽՇԻ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ / ԽԱԼԱԹԵԱՆԵՑ./ ՎԱԽՃԱՆ / ԵԱԼ, 1896 ԱՄԻ Ի / 26 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ / ՄՈՍԿՈՒԱ:

Հյուսիսային կողին՝ БАХШИ КИРИЛЛОВИЧЪ/ХАЛАТОВЪ./

Հարավային կողին՝ РОД. 14 МАЯ 1814 Г./ СКОНЧ. 26 НОЯБРЯ 1896 Г.

39. Երեք մատուռ-գամբարաններ, գորշ ավազաքարից: Հյուսիսային կողմինը՝ կարմրավուն գրանիտից, գմբեթավոր: Սրա հյուսիսային պատին՝ 8 սող.

ԳԷՈՐԳ / ԲԱՆԱՆԵԱՆ, / ՄՆԱԻ / ՌՊԼԴ (1834)Թ. ՓՐԿՁԻ Ի ԺԱ.(11) ՄԱՐՏԻ / Ի ՂԱԼԱՐ, / Ի ՏԷՐ ՀԱՆԴԵԱԻ / ՌՊՂԷ (1897)Թ. ՓՐԿ [ՁԻ], Ի Դ (4) ՅՈՒՆԻՍԻ:

Հարավային կողին՝ 4 սող.

ГЕОРГИ ИЛЪИЧЪ/ КАНАНОВЪ./ РОДИЛСЯ 1834 ГОДА ВЪ КИЗЛЯРЪ./ СКОНЧАЛСЯ / 1897 ГОДА 4-ГО ИЮНЯ.

Մանոթ. Հայանի մանկավարժ, պատմաբան, հասարակական գործիչ Գևորգ Քանանյանը ծնվել է 1834 թ. Ղզլարում (ըստ տապանագրի): Ավարտել է Սաավրոպոլի գիմնազիան (1854թ.), ապա՝ Մոսկվայի կայսերական համալսարանի պատմա-լեզվագրական ֆա-

Լուսանկ (1858թ.), 1861-ին սաացել է մադիսարտսի ասաիճան: 1861-1881 թթ. եղել է Լազարյան ճեմարանի տեսուչ, 1881-1897-ին՝ վերաօեսուչ (ոեկտոր): Դասավանդել է Մոսկվայի Համալսարանում, Լազարյան ճեմարանում և այլուր: Գ. Քանանյանի գործունեության շրջանում Լազարյան ճեմարանը վերածվեց ընդհանուր դպրոցի: Նա եռանդուն մասնակցություն է ունեցել ճեմարանի ուսումնական ծրագրերի մշակման, շենքի նորոգման աշխատանքներին: Գ. Քանանյանը Գամառ-Քաթիսյա ընկերության հիմնադիրներից է (1854 թ.), ընդամենը հողվածներ է դրել արևմտահայերի կյանքի ծանր միճակի, ինչպես նաև Լազարյան ճեմարանի պատմության վերարդարում: Գ. Քանանյանի ետակի համաձայն՝ նոր Ջուղայում հիմնադրվել է «Գեորգ Քանանյան» երկսեռ դպրոցը, որը 1915-1916 ուս. ամիսում վերածվել է Օրիսուրացի դպրոցի (մանրամասն աես ՀԱՀ, հ. 12, Երևան, 1986, էջ 441, ինչպես նաև՝ Братская помощь пострадавшим в Турции армянам, 2-е изд., М., 1898, с. 545-548):

Լուսանկ. 5, 5-ա

40. Կոթող սե դրանիաից, նախորդի մոա: Արեւելյան կողին՝ 2 առդ.  
ՍՈՂՈՄՈՆ ԹԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ / ՏԵՐ-ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ:

41. Այնուհետեւ՝ ուսուցիչն 7 առդ.  
ДА УСПОКОИТЬ ТЕБЯ ВЪ ВЕЧНОМЪ БЛАЖЕНСТВѢ (կիսաշրջանաձև) НАДВОРНЫЙ СОВѢТНИК/ И КАВАЛЕРЪ/ СОЛОМОНЪ АРТЕМЬЕВИЧЪ/ ТЕР-ГУКАСОВЪ./ РОДИЛСЯ 1 ИЮЛЯ 1801./ СКОНЧАЛСЯ 16 АПРѢЛЯ 1861 Г.

42. Տապանաքար սե դրանիաից, Հյուսիսային կողին՝ 5 առդ.  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ / ԵՂԻՍԱԲԷԹ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ / ԲԻՐԱԴԵԱՆՑ, / ՎԱԽՃԱՆՆԵՑԱԻ Ի 1850 / Ի 28 ԱՊՐԻԼԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 80 ԱՄԱՑ:

43. Այնուհետեւ՝ ուսուցիչն 4 առդ.  
ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ/ ИЗЪ ДВОРЯНЪ ЕЛИЗАВЕТА СТЕПАНОВНА/ ПИРАДОВА/. СК. В 1850 Г. АПРѢЛЯ 28 ДНЯ, ИМѢЯ ОТ РОДУ 80 ЛЕТЪ.

44. Տապանաքար սե մարմարից, դադաղաձև. Հյուսիսային կողին՝ 3 առդ.  
Ի ՆԵՐՔՈՑ ԱՅՍՐ ՎԻՄԻ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ ԿԱՊԻՏԱՆԻ ԶՕՐԱՑՆ ՌՈՒՍԱՑ / ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՍԱՅԵԱՆ ՄԱՆՈՒՉԱՐՈՎԻ Ի 50 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի ՏՐ / Ի 18 ՄԱՐՏԻ 1827 ԱՄԻ Ի ՄՕՍԿՈՎ:

Ապա՝ ուսուցիչն.  
ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ОТСТАВНАГО КАПИТАНА ГЕРАСИМА ИСАЕВИЧА МАНУЧАРОВА (շարունակությունը՝ ինչպես հայերենում):

45. Քառակող կոթող սե դրանիաից, պատվանդանով, վրայի խաչն ընկած: Արևմտյան կողերին՝ 6-ական առդ հայերեն, ուսուցիչն և լատիներեն.

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԴԷԻՍՏՎԻՏԷԼՆԻ ՍՏԱՍՍԿԻ ՍՕՎԵՏՆԻԿ / ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԱՐԵԻԵԼԵԱՆ ԼԵՋՈՒԱՑ / ՂԱԶԱՐՈՍԻ ԷՄՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ / ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ. / ՎԱԽՃԱՆՆԵԼՈՑ Ի 18 ՅՈՒՆԻՎԱՐԻ 1884 ԱՄԻ / Ի ՀԱՍԱԿԻ 62 ԱՄԱՑ:

Արևելյան կողին.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ТѢЛО/ ДѢЙСТВИТЕЛЬНОГО СТАТСКАГО СОВѢТНИКА/ МАГИСТРА ВОСТОЧНЫХЪ ЯЗЫКОВЪ/ ЛАЗАРЯ ЕММАНУИЛОВИЧА/ ЛАЗАРЕВА./ СКОНЧАВШАГОСЯ 18 ЯНВ. 1884 ГОДА.

Լուսանկ. 6, միայն հայերենը

46. Հյուսիսային կողին՝ լատիներեն 6 առդ.

GIAIT/ LE / PROFESSOUR CONSEILLER DETAT ACTUEL/ LAZAR  
EMMANOUILOWITCH/ LAZAREFF/ MORT LE 18 JANVIER 1884 A` L'AGE 62 ANS.

Թարգմ. Պեասական խորհրդական պրոֆեսոր Ղաղարոս Էմանուելյան Լազարեանց.  
մահացավ 1884 թ. հունվարի 18-ին 62 տարեկան հասակում:

47. Հարավային կողին՝ 12 տող.

ՄԱՐԻԱՄ ԿՈՅՍ, ՕԳՆԵԱ՝ ԻՆՁ ՏԱՌԱՊԵԼՈՅՍ,  
ԿԸՍԿԸՄԱԳԻՆ ՆԵՂՈՒՅԵԼՈՅՍ ՑԱԻԵԼՈՅՍ,  
ԼԵՐ ԲԱՐԵԽՕՍ ԱՌ ՄԻԱԾԻՆ ՈՂՈՐՄԻԼ ԳԵՐՈՒՍ,  
ՀՈԳԻՈՎ ՊԱՂԱՏԻՄ ԱԶԱՏԵԼ ՏՐՏՄԵՑԵԼՈՅՍ:  
ԱԶԱՏԻՐ ԻՆՁ ՔՍ ԲԱՆԳ ՓՐԿՉԱԿԱՆ  
ԱՊԱԻԻՆԻՄ Ի ՔԵՋ ԿԵՆԱՑ ԳԱԻԱԶԱՆ,  
ԱՐԺԱՆԱՑՈՒՐ ՄԵՂԱԻՈՐԻՍ ԳՈԼՈՎ ԱՆԱՐԺԱՆ,  
ՄԻ ԹՈՂՈՒՐ ՋԻՍ ԱՆՏԵՍ ԳԱԼՍՏԵԱՄԲԳ:  
ՀՐԱԺԱՐԵՑԱՑ ԱՇԽԱՐՀԻՑ ԻՄ ԱՍՏ ԼԻՆԵԼՈՎ,  
ՀԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ԱՄԵՆԻՑ ՀԵՌԱՆԱԼՈՎ,  
ՊԱՆԴՈՒԽՏ ԵՒ ՆԺԴԵՀ ՎՇՏԱԿԻՐ ՄԱՐՄՆՈՎ  
Ի ՀԸՆՏԱՆԵԱՑ, ՈՐԳԻՈՑ ԿԱՐՕՏ ՄԵԱԼՈՎ:

48. Կոթող սև գրանիտից, արևմտյան կողին՝ 4 տող.

ՆՈՐԱԻԱՐՏ ՈՒՍԱՆՈՂ / ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ / ԱՏՈՄ ԱՏՈՄԵԱՆ / 21 ՓԵՏՐՎԱՐԻ  
1863+9 ՆՈՅՄԲԵՐԻ 1888:

Արևելյան կողին՝ ուղևորեն 3 տող.

НОВОКОНЧИВШИИ СТУДЕНТЫ/ МОСКОВ. УНИВЕРСИТЕТА/ АТОМЪ АТОМЪРИЦЪ  
(շարունակ. ինչպես հայերենում):

Հարավային կողին՝ 7 տող.

ՏԱՌԱՊԵԱԼ ՍԻՐՈՒՍ ՍԱՌԸՆ ԳԵՐԵՋՄԱՆ,  
ՈՐՀ, ՄԸՆԱՍ ԲԱՐԵԱԻ, ՔՈ ՄԷՋ ՅԱԻՏԵՆԱՆ  
ԹԱՂՈՒՄ ԵՄ ԱՆՑԵԱԼ ՕՐԵՐԻՍ ՏԱՆՋԱՆՔ  
ԵՒ ՑԱԻՈՏ ՍԸՐՏԻՍ ԱՆՋՈՒՍՊ ՀԱՌԱՉԱՆՔ.  
ԹԱՂՈՒՄ ԵՄ ԱՆՑՈՅՍ ՓԱՅԼՈՒՆ ԱՐՑՈՒՆՔԻՍ  
ՑԱՄԱՔԱԾ ԱՂԲԻՐ... ԵՒ ԹԸՄՐԱԾ ՀՈԳԻՍ:

ԱՏ. ԱՏՈՄԵԱՆ (1887):

49. Տապանաձև կարմիր գրանիտից, վրան խաչ, որի ստորե՝ հայերեն և ուղևորեն

1-ական տող.

ՎԱՐԳԱՆ ԱՔԻՄԵԱՆ / Ի ՏԷՐ ՀԱՆԳԵԱԻ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 2-ԻՆ 1902 թ.

ВЛАДИМИРЪ НИКОЛАЕВИЧЪ АКИМОВЪ (շարունակ. ինչպես հայերենում):

50. Տապանաձև նույնաձև, նախորդի կողքին, փոքր-ինչ ղեպի ձախ, վրան՝ ուղևորեն  
4 տող.

ГЕНЕРАЛЪ=ОТЪ=КАВАЛЕРІЙ/ НИКОЛАЙ АГАФОНОВИЧЪ/ АКИМОВЪ/, СКОНЧ. 19  
ИЮЛР 1913 Г.

51. Տապանաձև կարմիր գրանիտից, պատվանդանի արևելյան կողին՝ 4 տող.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ / ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ / ԾՆԵԱԼ 25-ԻՆ ՍԵՊՏ. 1881 թ. / ՎԱԽՃ. 29-ԻՆ  
ՕԳՈՍ. 1911 թ. (նույնը՝ ուղևորեն):

52. Կոթող կարմիր ղրանիտից. արևմտյան կողին՝ 3 տող.

ԱՅՍ է ՇԻՐԻՄ / ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԵՂԲՈՐՑ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԴԱԻԹ ԱԲԱԶՅԱՆՆԵՐԻ / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 26  
ԵՒ 13 ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՍԱԿՈՒՄ:

*Ռուսերեն միայն՝*

ГРИГОРИЙ АBA3OB, 1859-1885.

53. Կոթող սև զրանիաից, խորանիկներով, որոնց մեջ՝ 4 առդ.

ՇՈՒՇՈՒԱՅ ՔԱՂԱՔԻ / ԲՆԱԿԻՉ ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ԿԱՑՍԵՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂ ԱԻԱԳ  
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ / ԿԵԱՆՋԵՑԵԱՆՑ / ՎԱԽՃ. 30 ԴԵԿՏ. 1895, Ի ՀԱՍԱԿԻ 21 ԱՄԱՑ:

*Նույնը՝ ռուսերեն, սակայն ազգանունը* КАНДЖУНЦЕВ.

54. Կոթող սև զրանիաից, պատվանդանով, որի վրա զլուխը խաչին հենած հրեշապ:

*Պատվանդանին՝ 5 առդ.*

ПОТОМСТВЕННЫЙ ДВОРЯНИНЪ/ МИХАИЛЪ АКИМОВИЧЪ/ КАЛАНТАРОВЪ/, СКОНЧ.  
20 ФЕВР. 1890 Г./НА 47 ГОДУ.

55. Կոթող սպիտակ մարմարից, կողքին ընկած պատվանդանի արևելյան կողին՝ 5 առդ.  
ՂՋԼԱՐԵՑԻ / ՄԱՐԻԱՄ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ / ԻՋՄԻՐԵԱՆ / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 15 ՅՈՒՆԻՍԻ 1881 ԱՄԻ /  
Ի ՀԱՍԱԿԻ 55 ԱՄԱՑ:

56. Կոթող սև զրանիաից, վրան զորչավուն զրանիաից ոռոսական խաչ, ծալքավոր պատ-  
վանդանին՝ 4 առդ.

ԿԱՏԱՐԻՆԷ ԳԷՈՐԳԵԱՆ / ՄԱՂԱՔԵԱՆՑ / ՎԱԽՃ. 11 ՄԱՐՏԻ / 1912 Թ. 60 ԱՄԱՑ:

*Ապա ռուսերեն ասրերակը՝ 3 առդ.*

ЕКАТЕРИНА ЕГОРОВНА/ МАЛАКОВА / (շարունակությունը ինչպես հայերենում):

57. Տապանաքար սև զրանիաից, զլխին խաչ, սառև՝ 3 առդ.

АННА ИВАНОВНА/ СЕРЕБРЯКОВА/ СК. 10 ДЕК. 1911 Г.

58. Կոթող կարմիր զրանիաից, արևելյան կողին՝ 7.առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ / ՅՈՎԱԿԻՄՍԵ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ / ԳՈՐԳԻԱՆՑ / ՂՋԼԱՐԵՑԻՈՑ / ԾՆ. Ի 21  
ՕԳՈՍՏ. 1854, / ՎԱԽՃ. 27 ՅՈՒՆՎԱՐԻ / 1911 Թ.:

*Նույնը՝ ռուսերեն:*

59. Տապանաքար սև զրանիաից, վրան խաչ, սառև՝ 3 առդ.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՍԱՐԳՍԵԱՆ / ԹԱՆԴԵԱՆ / , 1854-1912:

*Նույնը՝ ռուսերեն:*

60. Տապանաքար սև զրանիաից, խաչից վեր՝ 3 առդ.

ՅՈՐԺԱՄ ԳԱՍ ՓԱՌՕՔ / ՅԱՀԱԳԻՆ ԱԻՈՒՐՆ / ՅԻՇԵԱ ՋԻՍ ՔՐԻՍՏՈՍ:

*Խաչից ներքև՝ 2 առդ.*

ԱՆՆԱ ՍՏ. ԹԱՆԴԵԱՆ / և АННА СТЕПАНОВНА ТАНДОВА 1823+ $\frac{1}{28}$  1910.

61. Կոթող զորչավուն զրանիաից, արևելյան կողին՝ 5 առդ.

ԱՍՂԱՔԱՏԻ ԲՆԱԿԻՉ / ԿԱՏԱՐԻՆԷ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ / ՂԱՅԱՄԵԱՆՑ / ԾՆ. 1880 ՅՈՒՆՎ. 12,  
ՎԱԽՃ. 1909 ՕԳՈՍՏ. 23:

62. Արևմտյան կողին՝ 3 առդ.

АСХАБАДСКАЯ КУПЧИХА/ ЕКАТЕРИНА ИВАНОВНА/ ГАЯМОВА.

*Ապա՝ 4 առդ.*

ЗАЧЕМЪ ТАКЪ СКОРО ОТКАЗАВУИИСЬ  
ОТЪ БЛАГЪ И РАДОСТИ ЗЕМНОЙ  
СЛАДКОЙ ЖИЗНИ НЕ ДОЖДАВШИСЬ  
ПРИНЯЛА НАВЪЕКИ ПОКОЙ...?!

63. Կոթոզ սե. գրանիտից, հանդուցյալի նկարով, որն այժմ անդուժ չէ. արևմտյան կողին՝  
4 անդ.

ՄՈՍԿԻԱՅԻ ԳԻՄՆԱԶԵԱՅԻ 5-ԵՐ [Ր]ՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ/ԱՇԱԿԵՐՏ ՇՈՒՇԵՑԻ ԱՐՏԷՄ  
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆԻ/, ԾՆ. Ի 1893 ՀՈԿՏ. 24-ԻՆ./ ՎԱԽՃ. 1909 Թ. ՅՈՒԼԻՍԻ 18-ԻՆ:

64. Կոթոզ սե. գրանիտից, հարթեցրած մակերեսին՝ 4 անդ.

ՂՋԼԱՐԱՅ ՀԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ/ԳԷՈՐԳ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ/ԷԼ ԴԱՐԵԱՆՑ/, ՎԱԽՃ. 1908Թ. ՓԵՏՐ.  
19-ԻՆ 79 ԱՄԱՑ:

65. Կոթոզ սե. գրանիտից, նախորդին կից, վրան՝ 7. անդ.

ՇՈՒՇՈՒԱՅ ՔԱՂԱՔԱՅԻ/ ՏՈՀՄԱՅԻՆ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ/ՆԻԿՈԼԱՅ-ԲԷԿ/ ԽՈՒԴԻԲԷԿԵԱՆ/  
ԱՇԱՐԵԱՆՑ/, ՎԱԽՃԱՆԵՑՍԻ Ի ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ/ 1908 Թ. 49 ԱՄԱՑ:

Նույնը՝ ռուսերեն:

66. Կոթոզ կարմիր գրանիտից. նախ՝ գերմաներեն, ապա հայերեն 4 անդ.

ՆԻՆԱ ԱՐԱՀԱՄԵԱՆ ԻՋՄԻՐԵԱՆՑ/ՐՍ ԱՄՈՒՍՆՈՒ ՇԱՐԼԷ/ԾՆՈՒԱԾ ՂՋԼԱՐ ՔԱՂԱՔՈՒՄ  
1878 Թ. ԱՊՐԻԼԻ 16,/ ՎԱԽՃ. 1911 Թ. ՄԱՐՏԻ 23:

Հակառակ կողին՝ 6 անդ.

ԿԵԱՆՔՈՒՄ ՄԻՆՈՒՃԱՐ ՍԻՐԱՍՈՒՆ ՋԱԿԱԿ-  
ԱՊՐՈՒՄ ԾԱՂԿՈՒՄ ԷՐ ՆԱ ՄՕՐ ԹԵԻԻ ՏԱԿ.  
ԲԱՅՑ ՄԱՀՆ ԱՆՈՂՈՔ, ՄԱՀՆ ԱՆԿԱՐԵԿԻՑ  
ԽԸԼԵՑ ՈՒ ՏԱՐԱԻ ՆԸՐԱՆ ՄՕՐ ԳՐԿԻՑ  
ԵԻ ԿԵԱՆՔԸ ՄԸԹՆԵՑ ԽՂՃՈՒԿ ՄՕՐ ՀԱՄԱՐ,  
ՈՐՊԷՍ ԳԻՇԵՐԻԱՅ ՍԸԳԱՇՈՒՆՉ ԽԱՒԱՐ...

67. Կոթոզ կարմիր գրանիտից, սե. գրանիտե պապանդանի վրա: Արևմտյան կողին՝  
հայերեն և ռուսերեն 4-ական անդ.

ՇՈՒՇԻ ՔԱՂԱՔԻ ԲՆԱԿԻՉ/ՄԻՔԱՅԷԼ ԲՍԱՅԵԱՆ/ԲԷԳԼԱՐԵԱՆՑ, ԾՆԵԱԼ 4 ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1868  
Թ., ՎԱԽՃ. 20 ՍԵՊՏ. 1911 Թ.

Այնուհետև ռուսերեն.

УШУШИНСКИЙ ГРАЖДАНИНЪ МИХАИЛЪ ВАБАЕВИЧЪ/ЕЕГ ЛЯРОВЪ

(շարունակով թյուր ինչպես հայերենում):

68. Կոթոզ սե. գրանիտից, վրան՝ ոսկեգօծված խաչ և 3 անդ.

ПРИСЯЖНЫЙ ПОВЪРЕННЫЙ КАРАПЕТ ХРИСТАФОРОВИЧЪ/ АЛАДЖАЛОВЪ/ 1867-  
1912.

69. Դամբարան սե. գրանիտից, կենարոնում մեծ խաչքար, որի ճակատին՝

ԱՄԷՆ ԱՄԷՆ ԱՍԵՄ ՉԵՁ, ԵԹԷ ՈՉ ՀԱՏՆ ՑՈՐԵՆՈՑ ԱՆԿԵԱԼ ՅԵՐԿԻՐ ՄԵՌԱՆԻՑԻ, ԻՆՔՆ  
ՄԻԱՅՆ ԿԱՅ, ԱՊԱ ԵԹԷ ՄԵՌԱՆԻՑԻ ԲԱՋՈՒՄ ԱՐԴԻԻՆՍ ԱՌՆԷ:

Աջ կողին՝ 3 անդ.

ՇԱՌԱԻԴ ՀԱՅ ՄԵԼԻՔՆԵՐԻ/ԴԱԻԻԹ ՍԵՐԳԵՅԵԱՆ/ՄԵԼԻՔ-ԲԵԳԼԵԱՐԵԱՆՑ: ԾՆ. 1875-ՎԱԽՃ.  
1913:

Ապա՝ ռուսերեն 3 անդ.

ДАВИДЪ СЕРГѢВИЧЪ/МЕЛИК-БЕГЛЯРОВЪ,/РОД. 1875-СКОНЧ. 1913.

Մանոթ. Մելիք-Բեգլարյանները Ղարարաղի նշանավոր իշխաններից էին: Նրանք Գյուլիսաանի անունն էին: «Մելիք-Բեգլարյանների առհմը,- գրում է Բաֆֆին,- Ղարարաղի մյուս աիրապետող մելիքների մեջ կարելի է առաջինը համարել, որ կարողացավ պահպանել մինչև վերջին ժամանակները իր հայրենի ժառանգության եթե ոչ ամբողջը, այլ նրա մեծ մասը (Բաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, էջ 301, անս նաև էջեր 164-170, 175, 358-359):

70. Տապանաբար սև գրանիտից, վրան խաչ, ապա՝ 3 առգ ոռուներեն.

ПОТОМСТВЕННЫЙ ПОЧЕТНЫЙ ГРАЖДАНИН/ НИКИТА ИВАНОВИЧЪ МЕЛИКЕНЦЕВЪ./  
СК. 16 ФЕВР. 1916 75-ТИ ЛЕТ.

71. Տապանաբար սև մարմարից, վրան՝ խաչ, սաորև 3 առգ.

Ա.ԲՐԱՀԱՄ ԲՈՒՆԵԱԹԵԱՆ/, ԾՆՈՒԵՑ 1848 Թ. ԳՈՂԹԱՆԻ 8ՂՆԱ. ԳԻԻՂՈՒՄ./ ՎԱԽՃԱՆՈՒԵՑ 24  
ՍԵՊՏ. 1911 Թ. ՄՈՍԿՎԱՑՈՒՄ:

Նույնը՝ ոռուներեն, առանց ասրեթվերի:

72. Կոթույ սև մարմարից. արևմայան կողին՝ 5.առգ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ՂԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅՈՐԻ ԵՒ ԱՍՊԵՏԻ/ՊՕՂՈՍԻ ՄՈՎԱՍԵԱՆ  
ՄԵԼԻՔԵԱՆՑ./ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ Ի 30 ՑՈՒՆԻՍԻ/ 1848 ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ ԻԲՐ 72 ԱՄԱՑ:

Այնուհասակ՝ ոռուներեն.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ГЕНЕРАЛЪ-МАІОРА И КАВАЛЕРА ПАВЛА МОИСѢВИЧА/  
МЕЛИКОВА.../(Շարունակությունը՝ ինչպես հայերենում):

ԸՋՀԱՐԿԸՆ ԿԱՅՍԵՐ ՀԱՏՈՅՑ ՍԱ ԿԱՅՍԵՐ.  
 ՈՐՊԷՍ ԲԱՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾԵՏՄԵՁ Ի ՊԱՏՈՒԷՐ.  
 ԵՂ ԶԻՐ ԿԵԱՆՍ ՀԱՆԴԵՊ ՀԸՐՈՅ ԵՒ ՍԸՐՈՅ.  
 ՏԻՐԱՍԷՐ ԳՈՒՈՎ ՀԵՐՈՍ ԱՆՎԵՀԵՐ :  
 ԿԵՑՑԷ ԱՆՁՆ ԻՄ ԶԻ ԸՋՔԵՁ ՕՐՀՆԵՍՑԷ.  
 ԱՂՕԹԷՐ ԱՌ ՏԷՐ ՈՄԸՆ ՄԱՐԳԱՐԷ.  
 ՍԱ ԳՈԳՁԻՐ ԿԱՅՍԵՐ ԳՈՐԾՈՎՔ ԻՐ ԿՍԷՐ.  
 ՄԵՌՑԻ ԱՆՁՆ ԻՄ ԶԻ ԳԱՀՈՅՔ ՔՈ ԿԵՑՑԷ :  
 ԶԻՆՈՒՈՐ ԴԻԻՑԱԶՈՒՆ ՔԱԶԻԿ ՍԱ ՄԱՐՏԵԱԻ.  
 ՄԻՆՁԵԻ ԶԱՁ ԶԵՌՆԸՆ ԹԵԴԱՆՕԹ ՏԱՐԱԻ.  
 ՂԵՆԵՐԱԼՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՈՒՈՎ, ԹՈՇԱԿԱԻ.  
 ԵՒ ԱՍՊԵՏՈՒԹԵԱՄԲՔ ՃՈՒ ՊՍԱԿԵՑԱԻ :  
 ԲԱՅՑ ԵՒ ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՐԿ ՍԱ ԱՍՏՈՒԾՈՅ.  
 ՀԱՏՈՅՑ ՀՈԳԱԼՈՎ ԶԱՂՔԱՏԱՅ ՀՈԳԻՈՅ.  
 ԹԷ ԻՐ ԱԶԳԱԿՑԱՅ ԵՒ ԹԷ ՕՏԱՐԱՅ.  
 ՊԱՏՐԱՍՏԵԱՅ ՍԵՂԱՆ ՏԸՐՈՎՔ ԴՐԱՄՈՅ :  
 ՈՁ ՄԻՎՅՆ ԶԻՐ ԳՈՅՍ ԱՐԿ Ի ԳԱՆՁԱՆԱԿ.  
 ԱՍՏՈՒԱԾՈՅ ԱՅԼ ԵՒ ԵՂԵՒ ՕՐԻՆԱԿ.  
 ՅՈՒՈՎ ՀԱՄԱԶԳԵԱՅ ՈՐՔ ԲԱՆԻ ՍՈՐԱ.  
 ԶՕՆԵՑԻՆ ՆՈՒԷՐՍ ՅԱՂՔԱՏԱՅ ՃԱՐԱԿ :  
 ԻՈՍՏԱՑԱՐ ՓՐԿԻՁ ՄԵՁ ԲԱՆԻ ԳՈՅԻՆ.  
 Թ՛ՈՂՈՐՄԱԾՔ ԳՏՑԵՆ ԱՆԴ ԶՈՂՈՐՄՈՒԹԻՆ.  
 ԱՂՔԱՏԱՍԻՐԻ ՏՈՒՐ ՀՈԳԻՈՅ ՍՈՐԻՆ.  
 ՔՈ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ԶՔՈՅԴ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՆ.

ԱՄԷՆ :

ԸՋՀԱՐԿԸՆ ԿԱՅՍԵՐ ՀԱՏՈՅՑ ՍԱ ԿԱՅՍԵՐ,  
 ՈՐՊԷՍ ԲԱՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՏ ՄԵՁ Ի ՊԱՏՈՒԷՐ.  
 ԵՂ ԶԻՐ ԿԵԱՆՍ ՀԱՆԴԵՊ ՀԸՐՈՅ ԵՒ ՍԸՐՈՅ  
 ՏԻՐԱՍԷՐ ԳՈՒՈՎ ՀԵՐՈՍ ԱՆՎԵՀԵՐ,  
 ԿԵՑՑԷ ԱՆՁՆ ԻՄ ԶԻ ԸՋՔԵՁ ՕՐՀՆԵՍՑԷ՝  
 ԱՂՕԹԷՐ ԱՌ ՏԷՐ ՈՄԸՆ ՄԱՐԳԱՐԷ.  
 ՍԱ ԳՈԳՁԻՐ ԿԱՅՍԵՐ ԳՈՐԾՈՎՔ ԻՐ ՈՒՍԷՐ՝  
 ՄԵՌՑԻ ԱՆՁՆ ԻՄ, ԶԻ ԳԱՀՈՅՔ ՔՈ ԿԵՑՑԷ,  
 ԶԻՆՈՒՈՐ ԴԻԻՑԱԶՈՒՆ ՔԱԶԻԿ ՍԱ ՄԱՐՏԵԱԻ,  
 ՄԻՆՁԵԻ ԶԱՁ ԶԵՌՆԸՆ ԹԵԴԱՆՕԹ ՏԱՐԱԻ.  
 ՂԵՆԵՐԱԼՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՈՒՈՎ, ԹՈՇԱԿԱԻ  
 ԵՒ ԱՍՊԵՏՈՒԹԵԱՄԲ ՃՈՒ ՊՍԱԿԵՑԱԻ,  
 ԲԱՅՑ ԵՒ ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՐԿ ՍԱ ԱՍՏՈՒԾՈՅ  
 ՀԱՐՈՅՑ ՀՈԳԱԼՈՎ ԶԱՂՔԱՏԱՅ ՀՈԳԻՈՅ,  
 ԹԷ ԻՐ ԱԶԳԱԿՑԱՅ ԵՒ ԹԷ ՕՏԱՐԱՅ  
 ՊԱՏՐԱՍՏԵԱՅ ՍԵՂԱՆ ՏԸՐՈՎՔ ԴՐԱՄՈՅ,

ՈՉ ՄԻԱՅՆ ՋԻՒՐ ԴՈՅՍ ԱՐԿ Ի ԳԱՆՉԱՆԱԿ  
ԱՍՏՈՒԾՈՅ. ԱՅԼ ԵՒ ԵՂԵԻ ՕՐԻՆԱԿ՝  
ՋՕՆԵՑԻՆ ՆՈՒԷՐՍ ՅԱՂՔԱՏԱՑ ՃԱՐԱԿ.  
ԽՈՍՏԱՑԱՐ ՓՐԿԻՉ ՄԵՋ ԲԱՆԻՒ ԲՈՅԻՆ,  
ԹՊՂՈՐՄԱԾՔ ԳՏՑԵՆ ԱՆԴ ՋՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆ,  
ԱՂՔԱՏԱՍԻՐԻ ՏՈՒՐ ՀՈԳԻՈՅ ՍՈՐԻՆ  
ԲՈ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ՋՔՈՅԴ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ.

ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Գեներալ Պոզոս Մելիքյանցը Ղարարազի ('Իրզակի) Մելիք Եղանի (Ավանի) սերնդից էր: Մելիք Եղանի կինը՝ Գոհար աիկինը, աեղափոխվել էր Ասարախան, ապա և Ղզլար: «Մելիք Եղանի (Ավանի) և նրա եղրոր ժառանգներից առաջ եկան Առամբաայանները, իշխան Մելիքովները և Հայրապետայանները, որոնք մի ժամանակ Ասարախանում, Պետերբուրգում և Մոսկվայում ոուսաց նշանավոր պաշտոնների մեջ մտան» (տես Բաֆրի, Խամսայի մելիքությունները, էջ 191): Պ. Մելիքյանցը ձեռքը կորցրել էր Բորոդինոյի ճակատամարտում: Նա ապրում էր Մոսկվայում, Հայկական նրրանցքի վրա, Մ. Յու. Լերմոնտովի տատիկի Հարեանությամբ: Երիասարդ բանաստեղծը Հաճախ էր լինում նրա մոտ, լսում մանրամասներ Բորոդինոյի ճակատամարտի մասին: Այսպես ծնվեց Մ. Լերմոնտովի լավագույն գործերից մեկը՝ «Բորոդինոն»:

Պ. Մելիքյանի մասին աես ահադ. Մ. Գ. Ներսիսյանի՝ «1812 թ. Հայրենական պատերազմը և Կովկասի ժողովուրդները» ոուսերեն աշխատությունը (Երևան, 1965): Տես նաև՝ ՀԱՀ, Հ. 7, Երևան, 1981, էջ 391, Ա. Ս. Բазиянц, Кто знает эти стихи, "Литературная Армения", 1977, №8, с. 109, նույնի Դ. Абамяк, ՊԱՀ, №4, 1978 с. 24.

Լուսանկ. 7

74. Կոթող սե. գրանիտից, արեմտյան կողին՝ 8 առդ.

ՏՈՂՄ/ԱԿԱՆ/ ՊԱՏ/ՈՒԱԻՈՐ/ՔԱՂ/ԱՔԱՑԻ/ՈՍԿԻ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ/ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՑ. ՄԱՐԻԱՄ, ՎԱՌՎԱՌԷ, ԵՂԻՍԱԲԷԹ ՋԱԻԱԿՆԵՐՈՎ ՀԱՆԳԵՐՉ:

75. Կոթող սե. գրանիտից, քառակող հորինվածքով: Արեմայան նիստի շրջանակի մեջ՝ Բրիտանոսը խաչը ուսին, որի ստորև՝ 10 առդ.

ՏԷՐ, ԸՆԳ ՀՈՎԱՆԵԱԻ ԹԵՒՈՑ/ԲՈՑ ՀԱՆԳԵԱՑԵ./ԸՆԳ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ  
ՄԱՐՄԻՆ/ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՑ ԵՒ ԱՍՊԵՏԻ/ԻՍՍՀԱԿԱՑ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ/  
ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ./ՈՐ ԾՆԱԻ ԹԱՄԻ ՏՆ 1781 Ի 3 ՄԱՑԻՍԻ Ի ԳԱՆՉԱՍԱՐ/ ԱՆՈՒԱՆԵԱԼ ՏԵՂԻՈՋ Ի  
ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒ ԵՒ/ՎԱՂՃԱՆԵՑԱԻ ԱՍՏ Ի ՄՈՍԿՈՎ Ի 1847 ԱՄԻ Ի 26/ ՓԵՏՐՎԱՐԻ Ի  
ՀԱՍԱԿԻ 66 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 8

76. Հարավային կողին՝ 25 առդ.

ԵՐԲ ՎԱՃԱՌԵՍՈՒ ՓՐԿԻԶՆ ԱՍԱԹ.  
ՁԻՆԶՍ ՔՈ ԵՒ ՏՈՒՐ ԱՂՔԱՍԱԹ.  
ՆՈՑԻՆ ՓՈՒԽՆ ԳՈՒ ՈՒՆԻԹԻՍ  
ԱՆԴ Ի ՅԵՐԿԻՆԱ ԱՆՍՊԱՌ ԳԱՆԶ

ԹԷ ՔԱՂՑԵՆՈՒՄ ԵՒ ՏԱՍ ԻՆԶ ՈՒՏԵԼ.  
ԿԱՄ ԵԱՐԱԻՄ ՏԱՍ ԻՆԶ ԸՄՊԵԼ.  
ՅԱՐՔԱՅՈՒԹԻՆՆ ԻՄ ՔԵԶ ՊԱՏՐԱՍ.  
ՋԵԿԱՅՔ ՕՐՀՆԵԱԼՔՆ ՈՒՆԻՍ ԼՍԵԼ:

ԱՆՍՈՒՏ ԽՈՍՏՄԱՆԾԴ ՀԱԻԱՏԱԼՈՎ.  
ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼՍ ՅՈՒՍՈՎ ՍԻՐՈՎ.  
ՄԻՇՏ ԿԵՐԱԿՐԷ ԱՐՔՈՒՑԱՆԷ.  
ՋԱՅՐԻՍ ՋՈՐԲԱ ԱՐԴԵԱՄՔԻ ԻՐՈՎ:

ՈՉ ԼՈԿ ՋՄԱՐՄԻՆ ՍԱ ԲՈՒՆԱՆԷ.  
ԱՅԼ ԵՒ ՋՀՈԳԻՍ ԼՈՒՍԱՌՈՐԷ  
ԹԷ ԳԻՏՈՒԹԻՆՆ ՔԷ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐՍ.  
ՀԱՋԱՐ ՄԱՆԿԱՆՑ ՈՒՍՈՒՑԱՆԷ.

ՏՈՒՆ ԿԱՍՆ ԻՐ ՍՍ ՈՉ ՇԻՆԵԱԹ.  
ԱՅԼ ԱՂՔԱՍԱԹ ՋԱՅՆ ՊԱՏՐԱՍԵԱԹ.  
ՋՆՈՑՆ ՔՐԻՍՏՈՍ ՋՕՏԱՐՆ ՅԵՂԲԱՐՍ.  
ՅԻՐԱՇԷՆ ՏՈՒՆ ՍԱ ԺՈՂՈՎԵԱԹ.

Ի ՏԱՆ ՀՕՐ ՔՈ ՓՐԿԻԶ ԲԱՐԻ.  
ՈՒՐ ՕԹԵՎԱՆՔ ԲԱՋՈՒՄՔ ԿԱՐԻ.  
ՀԱՆԳՈՒ ԼՈՒՍՈՎ ԸՋՏԸՆՏԵՍԸՆ.  
ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻԴ ՋՍՈՐԱՑՆ ՀՈԳԻ.  
ԱՄԷՆ:

ԵՐԹ ՎԱՃԱՌԵԱՒ ՓՐԿԻԶՆ ԱՍԱԹ,-  
ՁԻՆԶՍ ՔՈ ԵՒ ՏՈՒՐ ԱՂՔԱՍԱԹ.  
ՆՈՑԻՆ ՓՈՒՄԱՆ ԴՈՒ ՈՒՆԻԹԻՍ  
ԱՆԴ Ի ՅԵՐԿԻՆԱ ԱՆՍՊԱՌ ԳԱՆԶ:

ԹԷ ՔԱՂՑԵՆՈՒՄ ԵՒ ՏԱՍ ԻՆԶ ՈՒՏԵԼ,  
ԿԱՄ ԵԱՐԱԻՄ ՏԱՍ ԻՆԶ ԸՄՊԵԼ.  
ՅԱՐՔԱՅՈՒԹԻՆՆ ԻՄ ՔԵԶ ՊԱՏՐԱՍ  
ՋԵԿԱՅՔ ՕՐՀՆԵԱԼՔՆ ՈՒՆԻՍ ԼՍԵԼ:

ԱՆՍՈՒՏ ԽՈՍՏՄԱՆԾԴ ՀԱԻԱՏԱԼՈՎ,  
ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼՍ ՅՈՒՍՈՎ, ՍԻՐՈՎ,  
ՄԻՇՏ ԿԵՐԱԿՐԷ, ԱՐՔՈՒՑԱՆԷ  
ՋԱՅՐԻՍ, ՋՈՐԲԱՍ ԱՐԴԵԱՄՔԻ ԻՐՈՎ:

ՈՉ ԼՈԿ ՄԱՐՄԻՆ ՍԱ ԲՈՒՆԱՆԷ,  
ԱՅԼ ԵՒ ՋՀՈԳԻՍ ԼՈՒՍԱՌՈՐԷ,  
ԹԷ ԳԻՏՈՒԹԻՆՆ, ԹԷ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐՍ-  
ՀԱՋԱՐ ՄԱՆԿԱՆՑ ՈՒՍՈՒՑԱՆԷ:

ՏՈՒՆ ՎԱՍՆ ԻՐ ԱՍ ՈՉ ՇԻՆԵԱԹ,  
ԱՅԼ ԱՂՔԱՍԱԹ ՋԱՅՆ ՊԱՏՐԱՍԵԱԹ,  
ՋՆՈՑՆ ՔՐԻՍՏՈՍ ՋՕՏԱՐՆ ՅԵՂԲԱՐՍ  
ՅԻՐԱՇԷՆ ՏՈՒՆ ՍԱ ԺՈՂՈՎԵԱԹ:

Ի ՏԱՆ ՀՕՐ ՔՈ ՓՐԿԻԶ ԲԱՐԻ,  
ՈՒՐ ՕԹԵՎԱՆՔ ԲԱՋՈՒՄՔ ԿԱՐԻ.  
ՀԱՆԳՈՒ ԼՈՒՍՈՎ ԸՋՏԸՆՏԵՍԸՆ,  
ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻԴ ՋՍՈՐԱՑՆ ՀՈԳԻ:  
ԱՄԷՆ:

Լուսանկ. 9

77. Արեւելյան կողին՝ ուսեբրեն 10 առդ.

ГОСПОДИ ДА ПОЧІЮ/ПОДЪ СЪНЬЮ КРЫЛЪ ТВОИХЪ/ ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ  
ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ПОЧЕТНАГО ГРАЖДАНИНА И КАВАЛЕРА/ ИСАІЯ МОИСЕЕВИЧА  
КАСПАРОВА/ РОДИВШАГОСЯ ВЪ 1781 ГОДУ МАІЯ 3 ДНЯ/ВЪ СЕЛЕНІИ КАНЦАСАРЪ,  
ЧТО ВЛИЗЪ КАРАБАХА/ СКОНЧАЛСЯ ВЪ МОСКВЪ 1847 ГОДА ФЕВРАЛЯ 26 ДНЯ/НА  
66<sup>МЪ</sup> ГОДУ СВОЕЙ ЖИЗНИ.

Լուսանկ. 10

78. Հյուսիսային կողին ըանասաեղծության ուսեբրեն աղաա թարղմանությունը՝ 28 առդ.

ПРОДАИ ИМЪЕНЬЕ-РЕКЪ СПАСИТЕЛЬ,-  
И ДЕНЬГИ ВЪ РУКИ НИЩИХЪ ДАИ,  
ТЫ СТЯЖСЕНЬ ВЪ НЕЕЕСАХЪ ОВИТЕЛЬ  
В НАГРАДУ ТЫ ПОЛУЧИШЬ РАЙ.  
Я СТРАНЕНЪ, АЛЧЕНЪ БЫЛЪ И ЕОЛЕНЪ,  
Я ЕЫЛЪ ВЪ ТЕМНИЦЪ СРЕДЪ ОКОВЪ.

МЕНЯ ТЫ НУЖНЫМЪ УДОВОЛИТЬ,  
 УСТРОИТЬ МНѢ ПРИЮТЬ И КРОВЬ.  
 ПРИДИ КО МНѢ, ВЛАГОСЛОВЕННЫЙ,  
 ОТЦЕМЪ И МНОЮ ЧЕЛОВѢКЪ,  
 ВОИДИ ВЪ ПОКОЙ МОИ ВОЖДЕЛЕННЫЙ  
 И ВУДЬ ВЛАЖЕНЪ СО МНОИ ВО ВѢКЪ.  
 ХРИСТЕ! ТВОИМЪ ОВѢТОВАНЬЯМЪ  
 УСОПШІЙ МЫСЛЮ, СЕРДЦЕМЪ ВНЯТЬ  
 И ТРУДОВЫМЪ СВОИМЪ СТЯЖАНЬЕМЪ  
 СИРОТЪ ОНЪ И ВДОВИЦЪ ПИТАЛЪ.  
 СЕБѢ ОНЪ КРОВА НЕ УСТРОИЛЪ  
 ЖЕЛАЛЪ ТЕВѢ ПОДОЕЕНЪ ВЫТЬ,  
 НО НИЩИХЪ ВРАТІИ УПОКОИЛЪ  
 И ЕЪДНОСТЬ ДАЛЪ ИМЪ ПОЗАБЫТЬ.  
 КАКЪ МНОГО ЗНАЧИТЬ В ЛѢТА ДѢТСТВА  
 ПОЗНАНЬЕ ИСТИНЫ СТЯЖАТЬ?  
 ОТКРЫЛЪ ОНЪ ДѢТЬЯМЪ ПУТЬ И СРЕДСТВА  
 УМЫ СЕРДЦА ОБРАЗОВАТЬ!  
 ХРИСТЕ, ВЪ ОВИТЕЛЯХЪ ТЫ МНОГИХЪ  
 ЕМУ ДАИ МѢСТО И ПОКОЙ,  
 ОТЦА ПИТАТЕЛЯ УВОГИХЪ  
 ВЪ СЕЛЕНІЯХЪ ОТЦА УСТРОИ!

**79. Կոթող սև գրանիտից, եկեղեցուց 5 մ հարավ-արևելք: Արևմտյան կողմին՝ 8 առդ.**  
 ԲԱՋՄԵՐԱԽՏ ՀՕՐ/ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ա.Ի.Պ. ՔԱՀԱՆԱՅԻ/ ԿԵՕՔՁԷԱՆՑ/, ՀԱՆԴՈՒՑԵԼՈՑ Ի 10  
 ԱՊՐԻԼԻ 1875 ԱՄԻ/Ի ՀԱՍԱԿԻ 56 ԱՄԱՑ/. ՋԱՅՍ ԱՐՁԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԻ/ՆՈՒԻՐԵՆ/  
 ԺՈՂՈՒՐԴԱԿԱՆՔ:

**Հյուսիսային կողմին՝**  
 ГОСПОДИ/ПРИМИ ДУХЪ МОИ СЪ МИРОМЪ. ОТЦУ/ ПРОТОІЕРЕІО  
 АРТЕМІЮ/КОКЧЕЯНЦ/ (հարունակ. ինչպես հայերենում):

**80. Հարավային կողմին՝ 7 առդ.**

ԳԱԼՈՑ ԱՒՈՒՐՑ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ  
 ԵՂԻՑԻ ՍԱ ՎԿԱՑ, ԲԱՐԲԱՌ  
 ԹԷ ԴՈՒ ԵՂԷՐ ՔՈՑ ՈՐԴԵԿԱՑ  
 ՀԱՅՐ, ԲԱՐԵԿԱՄ ՍԻՐՈՂԱԲԱՐ,  
 ՅԱՒՈՑ ՆՈՑԱ ՄԻՇՏ ՑԱԻԱԿԻՑ  
 ԴՈՒ ՔԱՀԱՆԱՅ, ՀՈՎԻԻ ԲԱՐԻ,  
 ԴՈՒ ՄԱՐԴ, ԵՂԲԱՑԲ ՔՈ ԸՆԿԵՐԻ:

**81. Տապանաքար կարմրավուն զրանիտից, գլխամասում՝ խաչ, որից ներքև՝ 4 առդ.**  
 ԵՂԻՍԱՊԷՏ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ/ԱՌԱՔԵԼԵԱՆՑ/, ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՑ Ի 12 ԴԵԿՏԵՄ./ 1818 ԱՄԻ Ի  
 ՀԱՍԱԿԻ 19 ԱՄԱՑ:

**82. Տապանաքար սև գրանիտից, գազաղածե, վրան պատվանդանով խաչ: Հյուսիսային  
 կողմին՝ 4 առդ.**

ՏԷՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՀԱՆԱ/ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ/, ՎԱԽՃ. Ի 8 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1901 ԱՄԻ/Ի  
 ՀԱՍԱԿԻ 75 ԱՄԱՑ:

*Արևմտյան կողին քանդակված են խաչ, սկիհ և ավետարան, ստորև՝ ժապավենի վրա, 1 տող.*

ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ ՆՈՐ ՏԱՄ ՁԵՁ՝ ԶԻ ՍԻՐԵՍՁԻՔ ԶՄԻՄԵԱՆՍ:

83. Կոթող սե. մարմարից, քառակող, հարավային կողին՝ խաչ, որից ներքև՝ 4 տող.  
ՏԷՐ ՅԱԿՈՒՐ/ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆՑ/ , ԾՆԱԻ Ի ԿԱՐԻՆ Ի 16 ԴԵԿ. 1827 ԱՄԻ/ , ՎԱԽՃ.ԻՒ  
ՄՕՍԿՈՒԱ Ի 21 ՀՈԿՏԵՄ. 1884:

84. Տապանաճառ սե. գրանիտից, դադաղաձև, հյուսիսային կողին՝ ուղևորեն 6 տող.  
ПОД СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ТѢЛО ДОБРОДЕТЕЛЬНОЙ/ МАТЕРИ АННЫ  
ХРИСТОФОРОВНЫ/ КИСТОВОЙ/. РОДИЛАСЬ ВЪ 1746 ГОДУ МАІЯ 12 ВЪ КРЫМУ,/ /  
СКОНЧ. ВЪ 1832 ГОДУ ІЮЛЯ 6<sup>ГО</sup> ЧИСЛА/ НА 86 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

85. Ապա՝ 4 տող.

ԱՌԱՔԻՆԱՍԷՐ ՄԱՅՐ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ,  
ՊՃՆԵԱԼ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐՈՒՔ ՄԱՔՐՈՒԹ[ԵԱՄԲ] ՍՐՏԻ,  
ԱՂՕԹԵԱ ՎԱՍՆ ՄԵՐ ՅԱԹՈՒՈՅՆ ՄԵՐ ՀԱՍՏՁԻ,  
ԶԻ ԷՆ ԲԱՐԵԽՆԱՄ ԼՍԷ ՔՈՒՄ ՁԱՅՆԻ:

86. Հարավային կողին՝ 7 տող, որից 2-ր՝ ութմիկ.  
Ի ՆԵՐՔՈՅ ԱՅՍՐ ՎԻՄԻ ԱՄՓՈՓԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԽՐԻՄԵՑԻ Ի ՆԱԽԻՋԵԻԱՆ ԲՆԱԿԵ[Ա.]Լ  
ԱՌԱՔԻՆԱՋԱՐԴ ՏԻԿՆՈՋ/ ՄԱՀՏԵՍԻ ԱՆՆԱՅԻ ԽԱՉԵՐԵՍԵ[Ա.]Ն/ ԿԻՍՏԵԱՆՑ,/ ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի  
ՏԷՐ Ի ՀԱՍԱԿԻ 86 ԱՄԱՑ,/ Ի 1832 ԱՄԻ ՅՈՒԼԻՍԻ 6-ԻՆ/.

ՈՒՍՈ ՄԵՁ ԾՆՈՂ ՔՈ ՊԵՍ ԱՆՁԱՆՁԻՐ,  
ՏԱՆԵԼ ԶՔՐԻՍՏՈՍԻ ԶԲԵՌՆ ՔԱՂՑՐԱԿԻՐ:

*Արևմտյան կողին՝  
ԸՆԿԱԼ ՏԷՐ ԶՀՈԳԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՄԲ:*

87. Տապանաճառ կարմրավուն գրանիտից, ուղղանկյուն, հյուսիսային կողին՝ 5 տող.  
ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ/ՍԱՐԳԻՍ ՍԻՄՕՆԵԱՆ ԿՐՈՏԿՈՎԻ,/ ՈՐ Ի ԾՆՆԴԵՆԷ ԷՐ/36 ԱՄԱՑ, ԻՍԿ  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ Ի 1826 ԹՎԻ/ԵԻ Ի ՅՈՒՆԻՍԻ 28 Ի ՄՈՍԿՈՎ:

*Արևմտյան կողին՝ 1 տող.*

МИРЪ ПРАХУ ТВОЕМУ. (Շարունակությունը՝ ինչպես հայերենում):

88. Կոթող՝ քարակերտ սյուն, քառակուսի խարիսխներով: Հարավային կողին՝ 2 տող.  
ԸՆԴ ՎԻՄՈՎՍ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԵՐԻՑԱԿՆՈՋ ՄԱՆՈՒՇԱԿԱՅ ՀՈՎՀԱՆԵՒՍԵԱՆ/ ԱՄՈՒՍՆՈՅ  
ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԱԻԱԳ Ք[Ա.]Հ[Ա.]Ն[Ա.]ՅԻՆ ՄԻՆԱՍԱՅ ՀՈՎՀԱՆԵՒՍԵԱՆՑ, ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի 5Ր  
ՅԱՄԻՆ 1850 Ի 22 ԱՊՐ.:

89. Կոթող սե. գրանիտից, վրան՝ 2-ական տող հայերեն և ուղևորեն:  
ԳԱՐԻԵԼ ԱՍԼԱՆԵԱՆ/ԹՈՐՈՍԵԱՆ

ГАВРИИЛЪ АСЛАНОВИЧЪ/ТАРАСОВЪ (1847-1911).

90. Կոթող. ասպանաքարին կանգնեցրած ժայռարկորի վրա հրեշաակներ են, մեկի գլուխը թեքված է ձախ ձեռքի ակիին, մյուսը գլխիկոր է: Արևելյան կողին՝ 2-ական տող հայերեն և ուղևորեն.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՂԱՋԱՐՈՍԵԱՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆ/ 18 18/VII 82 - 19 31/X 10:

НИКОЛАЙ ЛАЗАРЕВИЧЪ/ТАРАСОВЪ.

91. Կոթող սե. գրանիտից, արևելյան կողին՝ 2 տող.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ АННЫ АЛЕКСЪ[Е]ВНЫ САРКИСОВОЙ/  
РОД. 18 ОКТ. 1859 Г. СКОНЧ. 1879Г.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՆՆԱՅԻ ԱԼԷՔՍԱՆԵԱՆ/ՍԱՐԳՍԵԱՆՑ...

*Շարունակությունը՝ ինչպես ոռակը հենում:*

92. Կոթող սև գրանիտից, պատվանդանի արևելյան կողմին՝ 5 անոդ.

ԱՅՍՏԵՂ ԱՄՓՈՓՈՒԱԾ Է ՄՈՍԿՎԱՑԻ/ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂ/ԱՂԵՔՍԱՆԳՐ  
ՍԱՐԳՍԵԱՆՑԻ ՄԱՐՄԻՆԸ, /ՈՐ ԾՆ. 1879 Թ. ՆՈՅՄԲԵՐԻ 9-ԻՆ,/ ՎԱԽՃ. 1900Թ. ՍԵՊՏ. 18-ԻՆ:

93. Արևմտյան կողմին՝ 4 անոդ.

Խեղձ երիտասարդ, ՈՐ ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ  
ԹՍՈՒՄԵՑ ԳԱՐՈՒՆ ՔՈ ԾԱՂԿԱՊՍԱԿ,  
ԳԵՌ ԿԵԱՆՔ ԶՏԵՍԱԾ, ԳԵՌ ՅՈՅՄԵՐՈՎ ՎԱՌ  
ԻՆՉ ՄԻՐԵԼ ԷՒՐ ՆՐԱ ՄԷՋ ԳՏԱՐ:

94. Կոթող սև դրանիտից, քառակող, եռաստիճան պատվանդանով, վրան մարմարից խաչ.  
արևելյան կողմին՝ 8 անոդ.

ԳԻՐ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ/ ՄՍԵՐԱՅ/ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/  
ՄՍԵՐԵԱՆՑ/, ԾՆԵԼՈՅ Ի 24 ԳԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1808 ԱՄԻ/ԵԻ/ՎԱԽՃ. յ2 ՕԳՈՍՏ. 1873 ԱՄԻ/Ի  
ՀԱՍԱԿԻ 65 ԱՄԱՑ:

Ապա՝ 4 անոդ.

ԲԵՐԱՆ ԱՐԳԱՐՈՑ ՊԱՍՄԷ ՋԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ,  
ԵԻ ԼԵՋՈՒ ՆՈՐԱ ԽՈՍԵՍԵԻ ՋԻՐԱՒՈՒՆՍ:  
ՕՐԷՆՔ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԻԻՐՈՅ ԵՆ Ի ՍՐՏԻ ԻԻՐՈՒՄ  
ԵԻ ՄԻ ԳԱՅԹԱԳՂԵՍՑԻՆ ԳՆԱՑՔ ՆՈՐԱ:

ՍԱՂՄ. ԼՁ: 30. 31

95. Հարավային կողմին՝ 21 անոդ.

ՀԱՆԳԻՐ ԸՆԳ ՎԻՄԱԻՍ ԱԼԵՋԱՐԳ ԳԼՈՒԽ,  
ԽՈՐՀՐԳՈՑ ԲԱՐԵԱՑ ԱԳԹԻՐ ՅՈՐԳԱԲՈՒԽ,  
ՀԱՅԿԵԱՆ ԲԱՐԲԱՌՈՅՍ ԸՆՏԻՐ ԳԱՆՉԱՐԱՆ,  
ՈՒՍՈՒՑԻՉ ՀԸՄՈՒՏ ԵԻ ՔԱՋ ԱԽՈՅԵԱՆ,  
ՈՐ Ի ԼԱՋԱՐԵԱՆՑ ՊԵՐՃ ՃԵՄԱՐԱՆԻ  
ԱՄԹԻԾ ՀԱԻԱՏՈՅ ԽՕՄԻՑ ՀԱՅՐԵՆԻ,  
ՔԸՍԱՆ ԵԻ ՀԻՆԳ ԱՄ ԿԱՅԵՐ ՎԱՐԺԱՊԵՏ,  
ՀՈՐԳԵԱԼ ՔՈՑ ՍԱՆԻՑ ՋՈՒՂԻՆ ԱՐԱՀԵՑ:  
ՋՔԵՋ Ի ԽԱՆՉԱՐՈՒՐՍ ԳԸԳՈՒԵԱՑ ԸՋՄԻՒԾԻՆ  
ԵԻ ՈՂՋԱԳՈՒՐԵԱՑ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ.  
ՔԵԻ ՊԱՆԾԱՅՐ ՔԻՇՆԵԻ, ՊԱՐԾԷՐ ԵԻ ՀՆՉԵՇՏ  
ԵԻ ՈՂՐԱՅՐ ԸՋՔՈՐ ԲԱՋՄԱՄԵԱՑ ՀՐԱԺԵՇՏ,  
ՋՔՈ ԳՐԱՒՈՐԱԿԱՆ ԵՐԿՈՑ ՃՈՒ ՀԱՆԳԷՍ  
ՑԱՐԳԵԱՑ ՎԵՀԱՊԵՏ ՄԵՐ ԱՐԻՆ ՆԵՐՄԷՍ,  
ԿԸՆՔԵԱՑ ԸՋՆՈՍԻՆ Ի ՅԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ՝  
ՏԸԻԵԱԼ ԻՄԱՍՏՆՈՅԳ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ ԱՆՈՒՆ.  
ԱՐԳ ՄԻՆՉ ՅՕԹԵԻԱՆՍ ԵՐԿՆԻՑ ԽՈՐԱՆԻ  
ՀԸՐՃՈՒԻ ՔՈ ՀՈԳԻՆ Ի ԼՈՅՍ ԱՐՓԵՆԻ,  
ԸՆԿԱԼ ԸՋՄԻՐՈՅ ՊԸՍԱԿՍ ԱՆԹՍՈՒՄ  
ՉՕՆԵԱԼՍ Ի ՍԱՆԻՑԸՆ ՔՈՑ ՅՕԳՆԵՐԱՄ:

Գ. Ա. Ե. Ա.

96 Արևմտյան կողին՝ ոռւսերեն 32 առդ.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ НАХОДИТСЯ ТЪЛО/ МАГИСТРА ЕОГОСЛОВІИ/ МСЕРА ГРИГОРЬЕВИЧА/МСЕРІАНЦЪ,/ РОДИВ. 24 ДЕКАЕРЯ 1808 Г./И/ СКОНЧАВ. 2 АВГУСТА 1873 Г./НА 65 ГОДУ ЖИЗНИ.

УСТА ПРАВЕДНИКА ИЗРЕКАЮТЬ ПРЕМУДРОСТЬ;  
И ЯЗЫК ЕГО ПРОИЗНОСИТЬ ИСТИНУ;  
ЗАКОНЪ БОГА ЕГО ВЪ СЕДЦЪ У НЕГО:  
СТОПЫ ЕГО НЕ КОЛЕБЛЮТСЯ.

ПСАЛЛОМ 36, СТ. 30. 31.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ГРОБОВЫМЪ ВКУС И ПОКОИ СВЯЩЕННЫЙ  
МАСТИТАЯ ГЛАВА, НАСТАВНИК НЕЗАВВЕННЫЙ.  
ГАЙКАНСКОЙ РЪЧИ ТЫ РЕВНИТЕЛЬ ЧЕСТНЫИ ЕЫЛЪ  
И ПОМЫСЛОВЪ БЛАГИХЪ РОДНИКЪ ВЪ СЕБЪ ХРАНИЛЪ  
ВСЮ ЖИЗНЬ ИДЯ ПРЯМОЙ ДОРОГОЙ НЕ РОЕЪЯ,  
ТЫ ЧЕТВЕРТЬ ВЪКА БЫЛЪ КРАСОИ ТОГО ЛИЦЕЯ,  
КОТОРЫИ ЛАЗАРЕВЪ ДОСТОИНЫИ ОСНОВАЛЪ,  
ТАМЪ ЮНЫЯ СЕРДЦА ТЫ ВЪРОИ ПРОСВѢЩАЛЪ  
ПУТЬ ПРАВЫИ ИМЪ ОТКРЫВЪ, ТЫ ВЕЛЪ ПО НИМЪ,  
ТЕБЯ ВЗЛЕЛЪЛА СЪ ПЕЛІЕНЪ РОДНАЯ ИХЪ МИРНО СМІРНА,  
ТЕБЯ ПРИВЕТСТВОВАЛЪ ЭЧМІАДЗИНЪ СВЯТОИ,  
ГАНЧЕШТЫ, КИШИНЕВЪ ГОРДЯТСЯ ДНЕ СЪ ТОЕОИ,  
ТВОРЕНІЯ ТВОИ ПРЕБУДУТЬ НЕЗАВВЕННЫИ!  
ИХЪ ОТМЕЧАЛЪ НЕРСЕС ВЛІАДЫКА НАШЪ ПОЧТЕННЫИ,  
ЗА НИХЪ ТЫ ЗВАНІЕ МАГИСТРА ПОЛУЧИЛЪ,  
ЧРЕЗЪ НИХЪ ТЫ ПУТЬ СЕБЪ К БЕЗСМЕРТІЮ ОТКРЫЛЪ,  
И НЫНѢ КАКЪ ТВОИ ДУХЪ ВЪ СЕЛЕНЬЯХЪ СВѢТОЗАРНЫХЪ  
ВИТАЕТЪ ВЕСЕЛЯСЬ ПРИМИ КАКЪ ДАНЬ СЕРДЕЦЪ,  
ОТЪ ЛЮБЯЩИХЪ ТЕБЯ ПИТОМЦЕВЪ ВЛАГОДАРНЫХЪ  
НЕУВЯДАЕМЫИ ВЪ ВЪКАХЪ - ЛІОВВИ ВЪНЕЦЪ.

Ծանոթ. 1. Ականավոր մանկավարժ, մասենագիր և մշակութային գործիչ Մ. Մսերյանցը ծնվել է Ջմյուռնիայում 1808 թ. դեկտեմբերի 24-ին (ըստ ապանագրի), մահացել է Մոսկվայում 1873 թ. հուլիսի 2-ին (ըստ ապանագրի՝ օգոստոսի 2-ին): Սովորել է ծննդավայրի Մեսրոպյան վարժարանում՝ աշակերտելու Շ. Վանանգեցուն: 1825 թ. անդափովել է Էջմիածին և սովորել Գեորգյան ճեմարանում (և՛ Արովյանի հետ): Եղել է կաթողիկոսի աանագրի: 1848-ին հրավիրվել է Մոսկվա՝ Լազարյան ճեմարանում կրոնի պատմություն և հայոց լեզու դասավանդելու նսլաակով: 1858-62-ին իր որդի Չ. Մսերյանի հետ Մոսկվայում հրատարակել է «Ճոռքագ» և «Համրաւարեր Ռուսիո» թերթերը: Ի թիվս բաղմաթիվ սանգծագործությունների, աշխատություն է գրել Լազարյան գերգասանի մասին՝ «Յիշատակարան կենաց և գործոց մեծանուն Պայագասաց Լագարեան աոհմի» (1856 թ.):

2. Վիմագրում հիշատակված Հնչեշար Մուգովայի Կոսովսկ քաղաքն է. «արի ներսեր» ներսև Աշարակեցին է - ոռւսահայոց այն ժամանակվա հոգևոր առաջնորդը:

3. Գ. Ա. Ե. Ա. հազարամները բանասանգծությունը հորինող անձանց անուն-աղանունների սկզբնատերն են (մանրամասն անս ՀԱՀ, հ. 8. Երևան, 1982, էջ 61, Ա. Շաիկյանի հոգվածը):

Նագադրյաճճերի սոհոմուկաճ դամբարաճատոճ

97. Կոթող սե. գրանիտից, վերնամասում՝ սպիտակ մարմարե խաչ, արևելյան կողին, խաչ-թևից ստորև ազուցված է Սա. Նաղարյանցի լուսանկարը, որի եզրերին կիսաշրջանաձև՝ 2 առղ ՋԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆՆ ՋՈՍՍՍ ՔՐՏԱՄՔԲ ԵՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄՔ, ՊՂԱՏՈՆ՝/ԱՍԱՑ՝ ԲՈՒՍԱՆԵԼ.

Նկարից ներքե՝ 3 առղ.  
ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻՆ

ԵՐԱԽՏԱՊԱՐՏ ՍՐՏՈՎ/ՀԱՅՈՑ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ/ԾՆ. 1812 Թ., ՎԱԽՃ. 1879 Թ. 26 ԱՊՐԻԼԻ:

Լուսանկ. 12

98. Հյուսիսային կողին՝ 12 առղ.

ԱՆՁԵՌԱԳՈՐԾ ԳՈՒ ՄԱՀԱՐՁԱՆ ՔԵՋ ԿԱՆԴՆԵՑԻՐ  
ՈՁ ՀՈՂԱՆԻԹ, ՈՐՊԷՍ ԵՐԿԱԹ ԿԱՄ ՈՐՁԱՔԱՐ.  
ՀԸՋՕՐ ԳՐՁՈՎ, ՍՈՒՐԲ ՎԱՍՏԱԿՈՎ ԵՒ ԱՆՁԱՆՁԻՐ,  
ՇՈՒՆՁ ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՒ ՅԵՏ ՄԱՀՈՒԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՑԱՐ:

ԱՀԱ ՆՈՐ ԱՋԳ ԵՒ ՆՈՐ ԼԵՋՈՒԴ ԻՒՐ ՁԻԹԵՆԻՆ  
ՔՈ ՋՐՈՎ ԲՈՒՍԱԾ, ՔԵՋ Է ԲԵՐՈՒՄ, ՈՎ ՍՏԵՓԱՆՈՍ,  
ԽԱՂԱՂ ՄՆԱ, ՄԻ ՎՐԴՈՎԻՐ, ՔՈ Է ԳԱՓՆԻՆ  
ԽԱԻԱՐԻ ՄԷՋ ԼՈՅՍ ՄԵՋ ԾԱԳՈՂ ՊՈՆՄԷԹԵՒՈՍ:

ԱՇԽԱՐՀ ԾԸՆԱՐ, ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԴԱՐՁԱՐ ՄՇԱԿ,  
ԲԱՅՑ ՁՏԵՍԱՐ ԱՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻՑ ԱՆԴՈՐՐՈՒԹԻՒՆ,  
ԱՇԽԱՏԱՒՈՐ ՄԱՐԴԿԱՆ ԲԱԺԻՆ Է ՓՇԵԱՅ ՊՍԱԿ,  
ԱՀ, ՔՐՏՆԱՋԱՆ ՈՍԿ[Ո]ՐՆԵՐԻԴ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ:

Լուսանկ. 13

99. Արևմտյան կողին լափիներեն՝ 4 առղ.

NATIONIS AMICO HUMANITATIS/ INTER POPULARES CONDITORI/ STEPHANO NAZARIANS/  
GRATI CIVES./

Թարգմ. Աղգի ե. մարդասիրության բարեկամին (ջաաազովին), հայրենակիցների մեջ հիմ-  
նարարին, Ասեփանոս Նաղարյանցին՝ շնորհակալ համաքաղաքացիները<sup>1</sup>

100. Հարավային կողին՝ 15 առղ.

СТЕПАНУ ИСАЕВИЧУ/  
НАЗАРЬЯНЦЪ/

ТЫ ПАМЯТНИКЪ СЕЕЪ ВОДРУЗИЛЪ НЕРУКОТВОРНЫЙ  
И НЕ ВЕЩЕСТВЕННЫЙ КАКЪ КАМЕНЬ ИЛЬ МЕТАЛТЬ,  
НѢТЪ, ТО ПЕРО ТВОЕ, ТВОИ ТРУДЪ СВЯТОЙ, УПОРНЫЙ  
ЧѢМЪ И ПО СМЕРТИ, ТЫ КАКЪ ДУХЪ ЖИВОИ ПРЕДСТАЛЪ.

СЪ ОЛИВЫ ВѢТВІЮ, ТОЕОЮ ОРАШЕННОИ,  
СПЛЕТЕНЪ, О СТЕПАНОСЪ, И ЛАВРЪ ГЛАВЫ ТВОЕИ,  
ДАВЪ МОИЦНЫЙ НАМЪ ЯЗЫКЪ, ТОБОЮ ВОЗРАЖДЕННЫЙ,  
ТЫ НАС ИМЪ ОЗАРИЛЪ ВО МРАКЪ, ПРОМЕТЕЙ!

ТЫ ВЪ МІРЪ ЭТОМЪ ЗНАЛЪ ОДИНЪ ЛИШЬ ТРУДЪ СУРОВЫИ,  
НО МІРЪ УСТАЛОМУ ПОКОЯ НЕ ДАРИЛЪ,

<sup>1</sup> Լափներեմից թարգմանեց Երևանի պետական համալսարանի պրոֆեսոր Ալր. Ստեփանյանը.

ТРУДЯЩЕМУСЯ СДѢСЬ УДѢЛЪ-ВѢНЕЦЪ ТЕРНОВЫИ,  
О, ПУСТЬ-ЖЕ ЕУДЕТЬ ТИХЪ ТВОИ СОНЪ СРЕДИ/МОГИЛЪ!

Լուսաֆկ. 14

101. Աս. Նաղարյանցի կոթողից ձախ, նույնատիպ կոթող, ավելի փոքր ծավալի՝ արևելյան կողին 9 առդ.

ՇՆՈՐՀԱԶԱՐԴ ՊԱՏԱՆԵԿԻ/ՖՐԻԴՐԻԿՈՍԻ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ/ՋԱՅՍ ԱՐՁԱՆ  
ՅԻՇԱՏԱԿԻ/ԹԱԽԾՈՒԹԵԱՄԲ ՍՐՏԻ/ՆՈՒԻՐԷՐ/ՀԱՅՐԻ/ ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ 1844/ԵԻ/ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի  
ՄՈՒՏՍ 1866ԻՆ:

Արևմտյան կողին նույնը՝ լատիներեն:

102. Կոթող նույնատիպ, նախորդից ձախ. արևելյան կողին՝ 4 առդ.

ՄԻՐԱԼԻՑ ԱՄՈՒՍՆՈՅ/ԵԻ/ԲԱԶՄԵՐԱԽՏ ՄՕՐ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ, ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒ ՄՏՕԲ/ԱՅՐԵ ԵԻ  
ՈՐԴԻԲ:

Արևմտյան կողին՝ 4 առդ.

ԷՄՄԱ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ/ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ 1818/ԵԻ/ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 1867 ՈՒՄՆ:

103. Կոթող նույնատիպ, նախորդից ձախ, հարավային կողին՝ 8 առդ.

ՆԱԶԵԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՈՐԴԻՑԻ ԻԻՐՈՅ/ԷՄՄԱՆՈՒԷԼԻ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ/Ի ԾԱՂԻԿ ՀԱՍԱԿԻ  
ՆՆԶԵՑԵԼՈՅ Ի ՏԷՐ/ՆՈՒԻՐԷ/ՀԱՅՐԻ ԹԱԽԾԵԱԼ/ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ 1858/ԵԻ/ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի  
ՄՈՒՏՍ 1866-ԻՆ:

104. Հյուսիսային կողին լատիներեն, արևմտյանին՝ 10 առդ.

ԵՐԿԱՐ ԼԱՑՑԷ ԱՆԲԱՂԴ ԲՈ/ՀԱՅՐ ԲՈ ՎԱԽՃԱՆ  
ԷՄԱՆՈՒԷԼ, ԳՈՒ ԼԻ ՇՆՈՐՀՕԲ./ԾԱՂԻԿ ՈՐԴԵԱԿ,  
ԴՈՒ ԼՈՅՍ ԱԶԱՑ/ԴՈՒ ԶԱՐԴ/ԿԵՆԱՑ ԾՆՈՂԱԿԱՆ,  
ՈՀ ԵԻ ԱԻԱՂ, ԴՈՒ ՆՍԵՄԱՑԱՐ/ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ:  
ՑՈՐՁԱՓ ՅԱՍՏԻՍ ԿԵՑԷ ԲՈ/ՀԱՅՐ ԱՆՄԽԻԹԱՐ,  
ԾԱՂԿԱՓԹԻԹ ԲՈ ՊԵՀԵՍՑԻ ԲԱՂՑՐ/ՅԻՇԱՏԱԿ,  
ՍԽՐԱՑՈՒՑԻՉ ՄԻՇՏ ՀՆԶԵՍՑԵՆ/ԲՈ ԶԱՅՆ ԲԱՐԲԱՌ,  
Ի ԲՈ ԾՆՈՂԻ ՀՈԳԻ ԵԻ ՍԻՐՏ/ՑԱԻՈՑ ՃԱՐԱԿ:

105. Կոթող նույնատիպ, նախորդին կից. արևելյան կողին՝ 5 առդ.

ՎԱՂԱՄԵՆԻԿ ԴՍՏԵՐԱՑ ԻԻՐՈՅ/ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ ԵԻ ՄԱՐԳԱՐԻՏԻ/ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ/ ՆՈՒԻԲԷ  
ՍԻՐՈՂԱՊԷՍ/ՀԱՅՐԻՆ.

Արևմտյան կողին նույնի թարգմանությունը լատիներեն:

106. Կոթող սե մարմարից, խորանաձև, ղլխավերևի թևավոր խաչն ընկած. արևելյան  
կողին՝ 12 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ/ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ/ԿԱՐՆՈՑ ԴԱՇ/ՏԻ  
ԳԶԼԲԻԼԻՍԷ/ԳԻԻՂԱՑԻ/ԾՆ. 1892. ՄԵՌ. 1928 Թ.

ՍԻՐՈՒՆ ԷՐ ԿԵԱՆԲՍ/ ԱՆՑԱԻ ՎԱՂԸՆԴՓՈՒՑԹ/  
ԱՆԴԱՐՁ ՀՐԱԻԷՐՍ/ԵԿԱԻ ՀԱՍԱԻ ՇՈՒՏ  
ՄԽԻԹԱՐՈՒԵՑԷԲ/ ՈՐ ԱՇԽԱՐՀՆ Է ՍՈՒՏ,  
ԼԱՑ ՈՒ ԱՐՏԱՍՈՒԲ/ՉՈՒՆԻՆ ԻՆՉ ՕԳՈՒՏ:

107. Տապաճափար, ղորչավուն ղրանիաից, ղաղաղաձև, հարավային կողին՝ 2 առդ.

Ի ՆԵՐԲՈ ԱՅՍՐ ՎԻՄԻ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱԶՆԻԻ ԴԱՆԻԷԼԻ  
ԵՍԱՑԵԱՆ/ՖՐԻԹՈՆՈՎԻ/ՀԱՆԳԵԱԼ Ի ՏՐ Ի 48 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ 1825 Թ. Ի ՆՈՅՄԲԵՐԻ 16, Ի  
ՄՈՍԿՈՎ

*Հյուսիսային կողմին՝ ուսուցիչին 4 տող.*

ПОПЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ДВОРЯНИНА/ ДАНИИЛА ИСАЕВИЧА ФРИТОНОВА./ СКОНЧАВШАГОСЯ НА 48 ГОДУ ВОЗРАСТА В 1895 ГОДУ НОЯВРЯ 16 ДНЯ/ МОСКВА.

*Արևելյան կողմին՝ 2 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ Է ՄԵՌՆԵՆՆԵՆ ԴԻ ԱՆԿԵՆԴԱՆ,  
ԻՍԿ ԱՆԴ ՀՈԳԻՆ ԲԱԶՄԻ ՅԱԹՈՒ ԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ:

*108. Տապառախար, կարմրավուն դրանիտից, դադաղաձև, հարավային կողմին՝ 4 տող.*

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԻԵՏԻՔԵԱՆ ԵՋԵԱՆՑ ՀԱՇ/ՏԱՐԽԱՆՑԻ. ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ Ի 27 ՕԳՈՍ/ՏՈՍԻ 1887 ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 64 ԱՄՍ.Ց/. ՕՐՀՆԵՍՑԻ ԱՆՈՒԱՄՐ ՔՈ, ԳԹԱՄ, ՎԻՀՆ ԻՄ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ:

*Հյուսիսային կողմին՝ 2 տող.*

НИКОЛАИ АБЪТОВИЧЪ/ ЭЗОВЪ.

*109. Կոթող, սև դրանիտից ծաղկաման շուրջը՝ 2 տող.*

ԸՆԿԱԼ ՏՐ ԶՀՈԳԻ ԻՄ/ԽԱՂԱՂՈՒԹ[ԵԱՄ]Ր.

*Ապա ուսուցիչին 2 տող.*

ГОСПОДИ, ПРИМИ/ ДУХЪ МОЙ СЪ МИРОМЪ.

*Ստորև՝ 4 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ՊԱ/ՐՈՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ԲԷԺԱՆԲԵԿԵԱՆՑ ԱՍՏՐԱՒԱՆՑԻՈՑ, ՈՐ/ԾՆԱԻ ՅԱՄԻՆ 1772 ԵԻ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ/Ի 1829 ԱՄԻ 8ՈՒԼԻՍԻ 23 Ի ՀԱՍԱԿԻ ԻՐԲ 57 ԱՄՍ.Ց:

*110. Արևմտյան կողմին՝ 12 տող.*

ՈՉ ՊԱՅԱԶԱՏԻ ԵԻ ՈՉ ՓԱՐԹԱՄԻ  
ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ Ի ԾԱՑ ԱՅՍ ՇԻՐՄԻ,  
ԱՅԼ ԻԻՐ ԸՆՏԱՆԵԱՑ՝ ՀՕՐ ԱՌԱՔԻՆԻ  
ԸՆՏԻՐ ԱՄՈՒՍՆՈՑ, ՃԻՇՏ ՔՐԻՍՏՈՆԷԻ,  
ՈՐՈՒՄ ԶԷՐ ԱՅԼ ԻՆՉ՝ ՓԱՓԱՔ ՅԱՇԽԱՐՀԻՍ,  
ԲԱՑՑ ՈՐԴԻՈՎՔՆ ԽԱՅՏԱԼ Ի ՀԱՍՈՒՆ Ի ՏԻՍ.  
ԵՂՈՒԿ ՋԻ ՆՈՑԻՆ Ի ԽԱՄՆ Ի ՎԵՐՋԻՆ  
ՉԸՆԿԱԼԱԻ ԶՀԱՄՐՈՅՐ, ՋԻ ՀԵՌԻ ԷԻՆ,  
ԱՅԼ ՈՐԴԻՔՍ ԸՆՏԻՐ ՅԵՐԱԽՏԵԱՑ ՆՇԱՆ  
ԿԱՆԳՆԵՑԻՆ ՆՄԱ. ԶԱՅՍ ՃՈՒ ՄԱՀԱՐՁԱՆ.  
ԱՀԱ ՕՐԻՆԱԿ ՍՈՒՐՐ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻՆ՝  
ՈՐԴԻՈՑ ԱՌ ԾՆՈՂՍ՝ ՅԱՐԳ ՍԷՐ ՑԱՆԿԱԼԻ:

*Բանաստեղծությունից ստորև՝ ուսուցիչին 6 տող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ/ ПРАХЪ АСТРАХАНСКАГО УРОЖЕНЦА/  
АРМЕНИНА ПЕТРА ИЛЫЧА БЕЖАНВЕКОВА/ РОДИВШАГОСЯ В 1772<sup>М</sup> ГОДУ,/А  
СКОНЧАВШАГОСЯ В 1829<sup>М</sup> ГОДУ/ ІЮЛЯ 23-ГО ЧИСЛА.

*111. Կոթող, կարմրավուն դրանիտից, վրան սպիտակ մտրմտրից [սաչ և ուսուցիչին 7 տող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ТЪЛО ТИТУЛЯРНОЙ СОВЕТНИЦЫ/ МАРГАРИТЫ  
ЯКОВЛЕВНЫ/ КАЛАНТАРОВОИ/, СКОНЧАВШЕЙСЯ 1869 ГОДА/ МАЯ 29<sup>Г</sup> ДНЯ/  
РОДИЛАСЬ 1815 ГОДА ФЕВРАЛЯ 16<sup>Г</sup> ДНЯ/, ОТЪ РОДУ ЕЙ ВЫЛО 53 ГОДА.

112. Սմբատ Շահագրիզի հուշակոթողը

Գանձում է Մոսկվայի Հայկական գերեզմանոցում, եկեղեցուց մոտ 20 մ արեմուտք, Նազարյան գերդասանի գամրանաան ցանկապահի մեջ: Կարմիր գրանիտից կերպած եռաստիճան պատվանգանի վրա դրված է խորանաձև վեղարով սպիտակ մարմարե կոթող՝ կողքերից ուղղահայաց բարձրացող կլոր սյուներիով: Հարավային կողին ամրացված է Սմբատ Շահագրիզի պատկերը, արեմայան կողին փորագրված է և սևաներկով ներկված՝ 5 առդ.

АРМЯНСКИЙ/ ПОЭТ/ ШАХ-АЗИС/ СМБАТ/ 1840-1907.

113. Կոթող սե. մարմարից, վրան թևավոր խաչ, արևելյան նիստի շրջանակի մեջ կնոջ դիմաքանդակ է, գլխին՝ թագ, ձեռքին՝ տերև: Ստորե՝ 5 առդ.

Ի ՏԱՊԱՆԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ԱՌԱՔԻՆԱՓԱՅԼ ՏԻԿՆՈՋ/ԵԿԱՏԱՐԻՆԵԱՅ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ ԱՂԱՄԱԼԵԱՆՑ, / ԾՆԵԼՈՑ Ի 1797 ԱՄԻ ԵՒ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի ՏՐ ՅԱՄԻ 1861 ՅԱՄՍԵԱՆՆ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 26./ ԿԵՑԵԱԼ ԱՄՍ ԻՐԲ 64:

Հյուսիսային կողին՝ 2 առդ.

ՏԷՐ, ԸՆԿԱԼ ՋՀՈԳԻ ԻՄ / Ի ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ:

Սրևմայան կողին՝ ոռևերեն 2 առդ.

ЕКАТЕРИНА СТЕПАНОВНА АГАМАЛОВА./РОД. ВЪ 1797<sup>М</sup> Г., СК. 26 АВГ. 1861 Г.

114. Կոթող, ժայռարեկորի անսքով, հարթեցրած մասին՝ ոռևերեն 3 առդ.

ЖЕНА/ ДЪИСТВТЕЛЬНОГО СТАТСКАГО СОВЕТНИКА/ ЛЮБОВЬ АЛЕКСАНДРОВНА ПІАНОЗОВА./ РОД. 1849 ІЮЛІЯ 22 Д|НЯ], СК. 1905 ЯНВ. 22.

Նախորդին կից թաղված են նաև՝

Սոֆիա Լիանոզյանցը (1875-1892), Թամարա Լիանոզյանցը (1884, 1.5.-1885, 28. 11): Մանոթ. Լիանոզյանցները (Լիանոզովները) իրանցի հարուստ նավթարդյունարերողներ էին, իրենց ձեռքում էին պահում նաև Կասպից ծովի հարավային շրջանի ողջ ձկնարդյունարերությունը, խոշոր գրամագլուխ ունեին Մոսկվայում և Պետերբուրգում (անս Հայ ժողովրդի պամություն, հ. 6, էջ 72, 302, 712):

115. Տապանաճառ սե գրանիտից, գերազանց հզկված, վրան գծախաչ, ստորե՝ 7 առդ. ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՄ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ԵՍԱՅԵԱՅ ԱՆՏՕՆԵԱՆ/ՍՄԻՐՆՈՎԱՅ, ՈՐ Ի ՀԱՍԱԿԻ/ԻՐԲ 85 ԱՄԱՑ ՓՈԽԵՑԱԻ/ԱՌ ՔՍ Ի 12 ՄԱՅԻՄԻ/ 1830 ԱՄԻ:

116. Տապանաճառ, սե հզկված գրանիտից, ուղղանկյունաձև, վրան՝ 4 առդ. ՄԿՐՏԻՉ ԷՄԻՆ/, ԾՆԵԱԼ Ի ՆՈՐՆ-ՋՈՒՂԱՅ/Ի 25 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1815 ԱՄԻ./ՀԱՆԳԵԱԻ Ի 13 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1890 ԱՄԻ:

Սպա՝ 4 առդ.

«ՈՐՊԻՍԻ ԻՆՉ ԻՑԵՆ ԿԵԱՆՔ/ՉԵՐ. ՋԻ ԻՐԲ ՋՄՐՐԻԿ ԷՔ, ՈՐ ԱՌ ՍԱԿԱԻ ՄԻ ԵՐԵԻԵԱԼ ԵԻ/ԱՊԱ ԱՊԱԿԱՆԵԱԼ»

ՅԱԿՈՒ. ԹՂԹ. Դ. 14 (15):

Լուսանկ. 15

117. Ապա ոռևերեն ատրեբրակը՝ 5 առդ.

НИКИТА ОСИПОВИЧЪ/ЭМИНЪ./ РОДИЛСЯ ВЪ НОВОЙ ДЖУЛЬФЪ 25-ГО НОЯВРЯ 1815 ГОДА, СК|ОНЧАЛСЯ| 13-ГО ДЕКАБРЯ 1890 ГОДА.

«ЧТО ТАКОЕ ЖИЗНЬ ВАША-ПАРЪ ЯВЛЯЮЩІИЯ НА МАЛОЕ ВРЕМЯ И ПОТОМЪ ИСЧЕЗАЮЩІЙ».

ІАКОВЪ 4. 14

118.

ԳԼՈՐՈՒԵՑԱՆ ՈՒՂԻՂ ՀԻՆԳ ՏԱՄՆԵԱԿ ՏԱՐԻ,  
ԲՈՒ ԳԼԽԷՆ ԱՆՑԱՆ ՇԱՏ ՁԱՐ ՈՒ ԲԱՐԻ,  
ԱՄՈՒՐ ՄՆԱՑԻՐ ԴՈՒ ԲՈ ՀԱՄՈՋՄԱՆ-  
ԲՈՒ ԻԴԵԱԼՆ ԷՐ ՎԻՃԱԿ ՀԱՅԿԱԶՆԵԱՆ,  
ՁԵՌՔԷԴ ՎԱՅՐ ԸՆԿԱԾ ՁԷՐ ԽՈՐԵՆԱՑԻ,  
ԽԸՆԿԵԼԻ ՀԱՅ-ՄԱՐԴ ԵՍ ԴՈՒ-ԱՍԱՑԻ:

ԳԱՄԱՌ-ԲԱԹԻՊԱ

Մանթ. Հայ մեծանուն ընտանիք, պատմարան, մանկավարժ, թարգմանիչ Մկրտիչ Հովսեփի էմինը (Կարապետյան) նախնական կրթութիւնը ստացել է Կալկաթայի Հայոց մարդասիրական ճեմարանում: 1834-ին ավարտել է Լազարյան ճեմարանը, 1838-ին՝ Մոսկվայի Համալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետի ընտանիքական դասընթացը և նույն թվականից սկսել է Հայոց լեզու դասավանդել Լազարյան ճեմարանում: 1840-ին վարել է տեսուչի պաշտոն, իսկ 1848-1855 թթ. եղել է ճեմարանի լիցեյական դասի պրոֆեսոր: 1866 թ. մինչև 1869 թ. աշխատել է Վլադիմիրյան նահանգի գաղտնիքների վերահսկող, ապա՝ 1870-ին՝ Մոսկվայի 5-րդ գիմնազիայի գիրեկտոր: 1871-1882 թթ. Լազարյան ճեմարանի պրոֆեսոր էր, միաժամանակ Հայապիստոթյան ամբիոնի վարիչ:

Մկրտիչ էմինը ընտանիքի ուսումնասիրութիւնների և գաղտնիքների հեղինակ է. զրադվել է սանահյուսութեան, ազգագրութեան, հեթանոսական կրոնի հիմնահարցերով, հրատարակել է մի շարք Հայ պատմիչների գործերը (հակիրճ կենսագրականը տես ՀՄՀ, հ. 4, Երևան, 1978, էջ 45-46-Լ. Բատիկյանի հոդվածը):

119. Տապանաբար սև գրանիտից, դազազածև, հնգաստիճան պատվանդանով: Արև-մայան կողին փորագրված և տառերը ոսկեջրով ներկված են՝ 4 տող.

ՊՐՕՑԵՍՍՈՐ/ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ, / ԾՆԱԻ 1858 ԱՄԻ /, ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ Ի 1912 ԱՄԻ:

Լուսանկ. 17

120. Տապանաքարի հարավային կողին Գր. Խալաթյանի քառաանոցն է.

ԱՐՁԱԿ ՀԱՄԱՐՁԱԿ ՄԻՄԵԱՆՑ ՏԱՆՔ ՁԵՌՔԵՐ

ԵՒ ՅԱԹԱՋ ԴԻՄԵՆՔ ԲՈՒՐՍ ՄԻԱՍԻՆ

ԵՒ ԹՈՂ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԴՐՕՇԱԿԻ ՏԱԿ

ՄԵՐ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԶՕՐԱՆԱՑ ԿԸՐԿԻՆ:

ԳՐԻԳՈՐ | ԽԱԼԱԹԵԱՆ

121. Արևելյան կողին՝ 3 տող.

Լուսանկ. 18

ПРОФЕССОРЪ ЛАЗАРЕВСКАГО ИНСТИТУТА/ ГРИГОРІИ АЕРАМОВИЧЪ/ ХАЛАТЯНЦЪ.

Տապանաքարի անկյունում՝ Кабановъ/Москва, Мясницкая...

122. Հյուսիսային կողին՝ 5 տող.

ПРЕДСТОЯЩИИ НАМЪ ТРУДЪ ДОЛОГЪ, А ЖИЗНЬ СМЕРТНАГО/ КОРОТКА И ОВИЛЬНА НЕИЗВЪСТНОСТЮ.

(МОИС. ХОРЕНСКІИ, КН. I, ГЛ. 7).

СКОЛЬКО СТАРАНИЕ И ПАМЯТЬ ПОЗВОЛЯЛИ МЫ СЪ ТОЧНОСТЮ РАЗСКАЗАЛИ ВСЪ СОВЫТІЯ РАННИХЪ И ДРЕВНИХЪ ВРЕМЕНЪ.

Մանոթ. Սկանավոր հայագետ, պատմարան-րանասեր, մանկավարժ, մշակութային գործիչ Գր. Խալաթյանը ծնվել է Ալեքսանդրապոլ (այժմ՝ Գյումրի) քաղաքում: 1868-1877 թթ. սովորել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանում, այնուհետև՝ 1877-1880 թթ. ուսանել է Մոսկվայի համալսարանի ընդհանուր ֆակուլտետում, որանդից անդամակցել է նույն համալսարանի պատմա-լեզվագրական ֆակուլտետ, որն ավարտելուց հետո (1884 թ.) մեկնել է Գերմանիա՝ կատարելագործվելու նպատակով: 1886 թ. մինչև իր կյանքի վերջը աշխատել է Լազարյան ճեմարանում: 1891-ից գլխավորել է հայագիտության ամբիոնը: Եղել է Լազարյան ճեմարանի ասուլիս (1897-1903 թթ.), մեծապես նպաստել է հայագիտության զարգացմանը Ռուսաստանում:

Գր. Խալաթյանը գրել է աշխարհարար, գրարար, ուսուցիչ և գերմաներեն: 1891-ին թարգմանել է հրատարակել է (ուսուցիչ և գերմաներեն լեզուներով) «Սասունցի Դավիթ» էպոսը: Զրադվել է ընդհանրապես և ազգազրույցի հարցերով, առանձնակի հետաքրքրություն է ցուցաբերել հատկապես Մովսես Խորենացու, Եղիշեի և Ղազար Փարպեցու գրական ժառանգության նկատմամբ:

Գր. Խալաթյանը գիտությունների գոկտոր էր (1903 թ.), պրոֆեսոր (1906 թ.): Նրա անմիջական նախաձեռնությամբ հիմնվել է «Էմինյան ազգագրական ժողովածուն», որի 1-8-րդ հատորները խմբագրել է ինքը:

Ինչպես տապանագիրն է վկայում, Գրիգոր Խալաթյանը թաղված է Մոսկվայում և ոչ թիֆլիսում, ինչպես կարծում են որոշ ուսումնասիրողներ (աես ՀՍՀ, հ. 4, էջ 704 - Զ. Հարությունյանի հոգվածը):

123. Տապանաքար սե գրանիտից, գագաղաձե, հյուսիսային կողմին՝

ՍԱՐԳԻՍ Յ. ՍԱՐԳՍԵԱՆՑ / ԾՆԱԻ ԳՈՂԹԱՆ ԳԱԻԱՌԻ ՑԱՂՆԱՅ ԳԻԻՂՈՒՄ 20-ԻՆ  
ՄԱՐՏԻ 1854 թ., ՎԱԽՃԱՆՈՒԵՑ 29-ԻՆ ՄԱՐՏԻ 1892 թ.  
ԳՈՂԹՆ ՀԻՆԱԻՈՐՑ ԳԻՆՈՒ ՈՒ / ԵՐԳԻ,  
ԳՈՒՍԱՆԻ ԹՈՎԻՉ ԲԱՄԲՈՒՆ / ՀԱՅՐԵՆԻՔ -  
ՄԱՏՆԱԾ ՄՈՌԱՑՄԱՆ, ԱՌԵՂԾ / ՎԱԾ ԴԱՐՁԱԾ՝  
ԴՈՒ ԹՈՒՍՓԵՑԻՐ ՀԸՆՈՒԹԵԱՆ / ՓՈՇԻՔ՝  
ՀԱՅԿԱՆ ԲԱՐԲԱՌԻ / ԳԱՆՁԵՐԻ ՇԱՐՔԻՆ:  
ԳՐ[ԻԳՈՐ] Խ[ԱԼԱԹԵԱՆ]

Հարավային կողմին՝

СЕРГѢЙ ИВАНОВИЧЪ / САРКИСОВЪ... Շարունակությունը՝ ինչպես հայերենում:

124. Տապանաքար սպիտակ մարմարից, վրան՝ 6 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՇԱՄԱԽՈՑ ՔԱՂԱՔԻ / ԱՋՆՈՒԱԿԱՆ / ԱԻԱԳ-ԲԵԳ  
ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ / ԳԱՆՁԵՑԵԱՆԻ, / ՎԱԽՃ. 2 ՅՈՒՆԻԱՐԻ 1915 ԱՄԻ / 64 ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՍԱԿԻ:

Ապա՝ ուսուցիչն 5 առդ.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ДВОРЯНИНА ГОР. ШЕМАХИ / АВАКЪ-ВЕКЪ  
ГРИГОРЪЕВИЧА / ГЕНДЖЕНЦЕВА, / СКОՆԿ. 2 ЯНВ. 1915 Г. 64-ХЪ ЛѢТЪ ОТЪ РОДУ /  
МИР ПРАХУ ТВОЕМУ.

125. Տապանաքար նույնատիպ, վրան՝ 4-ական առդ հայերեն և ուսուցիչն.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԲԱԳՈՒԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ ՇԱՄԱԽՈՑԻՈՑ / ԲԱՐՍԵՂԻ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ  
ՊՕՂՈՍԵԱՆՑ. / ԾՆՈՒԱԾ Է 1849 ԹՈՒԻՆ /, ՎԱԽՃԱՆՈՒԱԾ 1906 թ. ՍԵՊՏ. 16-ԻՆ 57 ՏԱՐԵԿԱՆ  
ՀԱՍԱԿՈՒՄ.

*Ապտ ոռւսերեն տարրերակը՝ 4 տող*  
ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ВАКИНСКАГО КУПЦА/ ШЕМЕХИНСКАГО ЖИТЕЛЯ/  
ВАСИЛИЯ АМБАРЦУМОВИЧА ПОГОСОВА.

126. Տապանաբար, ուղղանկյուն, վրան՝ 3 տող.  
ՇՈՂԱԿԱԹ ՍԻՄՕՆԵԱՆ ԱԴԱՄԵԱՆՑ/ՀԻՆ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆՑԻ/1850-1906:

127. Տապանաբար նույնաափայ, վրան՝ 5 տող.  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐ/ՄԻՆ ԲԱԳԻՍՑ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ ՇԱՄԱԽԵՑԻ ԿԱՐԱՊԵՏ  
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ/ՊՕՂՈՍԵԱՆՑԻ/ ԾՆ. 1859 ԱՄԻ/, ՎԱԽՃ. 12 ՅՈՒԼԻՍԻ 1910:

*Նույնը՝ ոռւսերեն:*

128. Կոթող սև մարմարից, արևելյան կողմին՝ 4 տող.

*Ապտ ոռւսերեն՝ 3 տող*  
ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ՄԻՔԱՅԵԼԵԱՆ/ՊՊՊՎ/ ԾՆ. ՆՈՅ. 10-ԻՆ 1848/ ՎԱԽՃ. ՄԱՐՏԻ 4-ԻՆ 1906Թ.  
ЭММАНУЭЛЬ МИХАИЛОВИЧЪ/ ПОПОВЪ. (շարունակութունը ինչպես հայերենում)

129. Կոթող սև մարմարից, արևմտյան կողմին՝ 4 տող.  
ՏՓԽԻՍԵՑԻ/ ՍՈՂՈՄՈՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ/ ՄԻՐՁՈՅԵԱՆՑ/ ՎԱԽՃ. Ի 15 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1879 ԱՄԻ.

130. Կոթող սև մարմարից, արևմտյան կողմին՝ 7 տող.  
ՏՓԽԻՍԱՅ/ՏՈՂՄԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒՍԻՈՐ ՔԱՂԱՔԱՑԻ/ԵԳՈՐ  
ՍՈՂՈՄՈՆԵԱՆ/ՌՈՏԻՆԵԱՆՑ/ՎԱԽՃ./13 ՕԳՈՍՏ. 1892 ԱՄԻ/Ի ՀԱՍԱԿԻ 63 ԱՄԱՑ:

*Արևելյան կողմին ոռւսերեն տարրերակը՝ 3 տող.*

ТИФЛИССКІЙ ПОТОМСТВЕННЫЙ ГРАЖДАНИНЪ ЕГОРЪ СОЛОМОНОВИЧЪ/  
РОТИНОВЪ./ СКОНЧ. 13 АВГУСТА 1872 Г. 63 ХЪ ЛѢТЪ.

Ծանոթ. Հանդուցյալը Թիֆլիսի Ռոսիայանց ազնվական առհմի սերնդից է: Ռոսիայան-  
ները հայտնի էին իրենց ապարանով: Այս առհմից են ականավոր քիմիկոսներ հայր և  
որդի Լեոն և Ալեքսանդր Ռոսիայանները (ՀԱՀ, հ. 9, Երևան, 1983, էջ 708-709):

131. Տապանաբար ուղղանկյուն, սև դրանիաից, վրան 6 տող.  
ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ КНЯЗЯ/ НИКОЛАЯ АНДРЕЕВИЧА/ АРГУТИНСКАГО-  
ДОЛГОРУКАГО./ СКОНЧАВШАГОСЯ 69 ЛѢТЪ/ 11<sup>□</sup> ФЕВРАЛЯ 1907 ГОДА.

132. Կոթող, դորչավուն դրանիաից, վրան խաչ, արևելյան կողմին՝ 4 տող.  
ՀԱՆԳԻՍ/ԴԱԻԹԻ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ[ԵԱՆ] ԹԱՄԱՄՇԵԱՆՑ/ ԾՆ. Ի ՏՓԽԻՍ 1860/ՎԱԽՃ. Ի  
ՄՈՍԿՈՒՍ 1909 ԱՄԻ 13 ՅՈՒՆԻՍԻ:

НАДВОРНЫЙ СОВѢТНИК/ ДАВИДЪ АЛЕКСАНДРОВИЧЪ/ ТАМАШЕВЪ. (շարունակու-  
թյունը՝ ինչպես հայերենում):

Ծանոթ 1. Հայ նշանավոր ընդհանրական ընտանիքի ներկայացուցիչ Դավիթ Թամամյանը  
եղել է ներսես Աշարակեցու հավասարիմ դործակալը՝ վեքիլը: Թամամյանները  
Թիֆլիսի նշանավոր մոքալաքներից (քաղաքացիներից) էին: Այս առհմից էր ականավոր  
անասնարույժ, ակադեմիկոս Ալեքսանդր Ջաքարի Թամամյանը (1877-1967):

2. Ռուսերեն ընադրում հանդուցյալը ներկայացված է «պալաական խորհրդական»  
ախղոսով:

133. Տապանաբար, կարմրավուն գրանիաից, վրան ոռւսերեն՝ 3 տող.  
ТЕЛАВСКІЙ ГРАЖДАНИНЪ/ ГАВРИЛЬ АНДРЕЕВИЧЪ АВТАНДИЛОВЪ/ СК. 14 ФЕВР.  
1897 ГОДА, 49 ЛѢТЪ.

*Արևմտյան կողմին՝ 4 տող.*

ԹէլԱԻԻ ԲԱՂԱՔԱՑԻ/ԳԱՐԻԷԼ ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ/ ԱՅԹԱՆԴԻԼԵԱՆ/. ՎԱԽՃ. 14 ՓԵՏՐ. 49  
ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ:

134. Տապանաբար սև մարմարից, ղազաղաձև, հարավային կողին՝ 2 առդ.

ՄԻՔԱՑԷԼ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆ/ՍՏԵՓԱՆԵԱՆՑ.

135. Հյուսիսային կողին ոռուսերեն ասարերակը՝ 5 առդ.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ПОТОМСТВЕННАГО/ ПОЧЕТНАГО ГРАЖДАНИНА  
МИХАИЛА АРТЕМЬЕВИЧА/ СТЕПАНОВА/ РОД. 20 ЯНВАРЯ 1820 Г./СКОНЧ. 26 ЮЛЯ  
1881 ГОДА.

136. Կոթույ սև մարմարից, արևելյան կողին՝ 11 առդ.

ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՄ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԵՐԵՒԱՆԵԱՆ ՆԱՀԱՆԳԻ ԴԱԻԹ ԽԱՆԻ  
ԹՈՒՆ/ԳԷՈՐԳԱՅ ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ/ՄԵԼԻԲ-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ ԳԷ ՇԱՊՈՒՐԻ./ԾՆԱԻ Ի 20  
ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1833 ԱՄԻ/,ՀԱՆԳԵԱԻ Ի 25 ՅՈՒԼԻՍԻ 1893 ԱՄԻ/Ի 61 ԱՄԻ ԿԵՆԱՑ ԻՐՈՑ:

ԿԵՆԱՑ ԶԱՅՆԻ ՎԵՐՁԻՆ ՓՈՂՈՑ  
ԿՈՉԵԱ ՁԻՍ, ՏԷՐ, ՅԱՅՄՄ ՀՈՂՈՑ,  
ԸՆԴ ԻՄԱՍՏՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ԿՈՒՍԱՆԱՑ՝  
ՄՈԾԾ ՁԻՍ Ի ՏՈՒՆ ՔՈ ՀԱՐՍԱՆԵԱՑ:

Արևմտյան կողին ոռուսերեն՝ 4 առդ

ГЕОРГИЙ ХРИСТОФОРОВИЧЪ МЕЛИКЪ-ШАХНАЗАРОВЪ/ДЕ ШАПУРЪ.

137. Տապանաբար, նույնաաիպ, նախորդի մոա, վրան՝ 2 առդ.

ԿԱՏԱՐԻՆԷ ԵՍԱՅԵԱՆ ՄԵԼԻԲ-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ/ ԳԷ ՇԱՊՈՒՐԻ:

Ազա՝ վերորեբրյալ քառյակի կրկնությունը:

Արևմտյան կողին ոռուսերեն՝ 4 առդ.

ЕКАТЕРИНА ИСАЕВНА/МЕЛИКЪ-ШАХНАЗАРОВА/ДЕ ШАПУРЪ/1837-1907.

138. Կոթույ, սև զրանիաից, գլխամասի խաչը կոարված. արևելյան կողին՝ 5 առդ.

ՆԵՐՍԷՍ ՅՈՎԱԿԻՄԻԱՆ/ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ/ՈՒՍՈՒՑԶԱՊԵՏ ՄՈՍԿՈՒԱՑԻ ԿԱՑՍԵՐԱԿԱՆ  
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ/. ԾՆԱԻ 1848 Թ. ԱՊՐԻԼԻ 20-ԻՆ/,ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ 1894 ՄԱՐՏԻ 14-ԻՆ.

Արևմտյան կողին՝ 6 առդ.

ПРОФЕССОРЪ МОСКОВСКАГО/ ИМПЕРАТОРСКАГО УНИВЕРСИТЕТА/ Д. С. С.\* /  
НЕРСЕСЪ ЈОСИФОВИЧЪ НЕРСЕЦОВЪ./ РОД. 20-ГО АПР. 1848/ СК.14-ГО МАРТА  
1894 Г.

Մանոթ. Պրոֆ. Ն. Ներսիսյանը զարարազցի Միրզա Յուսուֆ Ներսիսյանցի որդին է:  
Յուսուֆ Ներսիսյանցը Պարսից շահի զիվանի քարաուղարն էր (աես Բաֆֆի, Խամսայի  
մեղիքությունները, էջ 352, առդաաակ ծանոթություն):

139. Տապանաբար օրորացածե, վրան խաչ, որից ներքև՝ 4 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ [ՄԱՐՄԻՆ] ՀԱՆԴՈՒՑԵԱԼ ՏՈՀՄԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԱԻՈՐ ԲԱՂԱՔԱՑԻՈՑ  
ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ/ՄԻՔԱԵԼԻ ԱԼԵՔՍԱՆԻՅԱՆ/ ՓՐԻՎՈՆԵԱՆՑ/ ՏՓԻՍԵՑԻՈՑ/ԾՆԱԻ 1850 Թ.  
ՄԵՌԱԻ 1902 Թ.

140. Հարավային կողին ոռուսերեն՝ 3 առդ.

\* Իմա՝ Действительный Статский советник.

ИНЖЕНЕРЪ[ПУТЕЙ] [СООБЩЕНИЯ] МИХАИЛЪ АЛЕКСАНДРОВИЧЪ/ ПРИДОНОВЪ/ СК.  
16 ФЕВРАЛЯ 1902 Г. 43 ЛЪТЪ.

141. Կոթող, գորշավուն ավազաքարից, վրան թևավոր խաչ, արևելյան կողին՝ 2 առդ.  
ԱՆՆԱ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ ԹՈՓԱԼԵԱՆ/ԾՆԱԻ 25 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1865, ՎԱԽՃ. 24 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1891 Թ.

142. Կոթող, սև գրանիտից, արևմտյան կողին ոռուսերեն՝ 8 առդ.  
ՏԷՐ, ԸՆԿԱԼ ՋՀՈԳԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹ[ԵԱՄԲ].

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԱՐԱԿ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ/ ՊԱՏՈՒԱԻՈՐ  
ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՑ ԵՒ ԿՈՄԵՐՑԻ ՍՈՎԵՏՆԻԿԻ/ՄԿՐՏՉԻ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ/ ՓՈՓՈՎԻ/, ՎԱԽՃ.  
ՅԱՄԻՆ 1858 ՅՈՒՆԻՍԻ 4, Ի ՀԱՍԱԿԻ ԻՐՐՈՒ/78 ԱՄԱՑ:

Արևելյան կողին ոռուսերեն՝ 6 առդ.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ПОЧЕТНАГО ГРАЖДАНИНА/ И КОМЕРЦІИ  
СОВЕТНИКА/ НИКИТЫ ЕКИМОВИЧА/ ПОПОВА/СК. ВЪ 1858 ГОДУ 78 ЛЪТЪ.

143. Կոթող, սև գրանիտից, արևելյան կողին՝ 3 առդ.

ՇԻՐԻՄ ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆՑԻ ԱՆԱՆԻԱ/ԽԸՈՃԵԱՆԻ/ՎԱԽՃ. 17 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1901Թ.

144. Կոթող, սև մարմարից, վերնամասում՝ փոքրիկ խաչ, արևելյան կողին՝ 4 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ՆՈՒՆԷԻ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ԿՈՐՈՏԿԵԱՆ, ԾՆԵԱԼ Ի 10 ՄԱՐՏԻ 1857  
ԱՄԻ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 27 ՄԱՐՏԻ 1883 ԱՄԻ:

145. Արևմտյան կողին՝

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ НИНЫ КАРАПЕТОВНЫ/  
КОРТОКОВОЙ/РОД. 10 МАРТА В НАХИЧЕВАНЪ НА ДОНУ...(շար. ինչպես Հայերենում):

146. Կոթող, սև մարմարից, վրան թևավոր խաչ, արևելյան կողին՝ 4 առդ.

Ապա ոռուսերեն՝

ՀՈՎՀԱՆԵՆԷՍ ՄԿՐՏՉԵԱՆ/ՏԷՐ-ՑԱԿՈՐԵԱՆՑ, ԾՆ. 1841 Թ. ՅՈՒՆԻՈՒԱՐԻ 1-ԻՆ/, ՎԱԽՃ. 1908 Թ.  
ԱՊՐԻԼԻ 11-ԻՆ:

Ապա ոռուսերեն՝

ИВАНЪ НИКИТИЧЪ ТЕРЪ-АКОПОВЪ (շարունակ. ինչպես Հայերենում):

147. Տապանաքար գազաղաձև, սև մարմարից, վրան խաչ, որից ներքև՝ 3 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐՔ/ՀՈՒՓՄԻՄԷԻ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՑ, ՎԱԽՃ. 1895 Թ. 25  
ՄԱՐՏԻ 57 ԱՄԱՑ:

148. Կոթող սև գրանիտից, վրան կլոր գրանիտե սյուն, որին վերուստ ազուցված է խաչ:  
Պապանգանին՝ 5 առդ.

ՄՈՍԿՈՒԱՑԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ/ՊՈՂՈՍ ՎԼԱՍԵԱՆ/ՎԼԱՍԵԱՆՑ/, ԾՆ. 31 ՕԳՈՍՏՈՍԻ  
1861 ԱՄԻ/ՎԱԽՃ. 29 ՄԱՐՏԻ 1906 ԱՄԻ:

Ապա ոռուսերեն՝

ПАВЕЛЪ ВЛАСОВИЧЪ/ВЛАСОВЪ (շարունակ. ինչպես Հայերենում):

149. Կոթող, սև մարմարից, արևելյան կողին՝ 5 առդ և 1 քառյակ Սաղմոսից.

ԱՆՆԱՑ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ՄԵԼԻՔԵԱՆՑ/ԿԵՆԱԿԻՑ ՅՈՎԱԿԻՄԱՑ ԹՇՈՒԱՌԱԿԱՆ ՔԱՀԱՆԱՑԻ./  
ԾՆ. յԱՍՏՐԱԽԱՆ ՔԱՂԱՔԻ Ի 12 ԱՊՐԻԼԻ/1812 ԱՄԻ ԵՒ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ/Ի 20  
ՅՈՒՆԻՈՒԱՐԻ 1847 ԱՄԻ:

150. ՄԻՐՏ ԻՄ ԽՈՈՎԵՑԱԻ ՅԻՍ  
ԵՒ ԵԹՈՂ ՋԻՍ ՋՕՐՈՒԹԻՆՆ

ԻՄ ԼՈՅՍ ԱԶԱՑ ԻՄՈՑ ԵՒ  
ՍԱ ՈՉ ԵՂԵՒ ԸՆԴ ԻՍ:  
(Սաղ. գլ. 37, 11):

*Արեմայան կողին՝ Սաղմոսի մեջըրերված Հատվածի ուսուցիչն թարգմանությունը և  
АННА АЛЕКСѢЈВНА МЕЛИКОВА. (շարունակությունը ինչպես հայերենում):*

151. Կոթող, սե. դրանիաից, արեելյան կողին՝ 4 տող.  
ՏԷՐ, ԸՆԿԱԼ ԶՀՈԳԻ/ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՄԲ/ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ԳԱԼՍՏԵԱՆ/ ՈՍԿԵՐՁԵԱՆ:

*Նույնը՝ ուսուցիչն:*

152. Կոթող սե. դրանիաից, քառակող, արեելյան կողին՝ 6 տող.  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ/ԵՂԻԱՅԻ ԱԴԱՄԵԱՆ/ՇԱՀՆԱՐԵԱՆ. /ԾՆ. ՅԱՄԻՆ 1867/Ի ՆՈՐ-  
ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ ԵՒ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1895 ԱՄԻ/12 ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ:

153. Կոթող սե. դրանիաից, պապանդանով, որի վրա Քրիստոսը խաչը ուսին.  
Հյուսիսային կողին՝ 4 տող.

Ի ՆԵՐԲՈ ԱՅՍՐ ՎԻՄԻ ԱՈՓՈՓԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ/ԱԶՆՈՒԱԾՆՈՒՆԴ ԱՆԴՐԵԱՍՍԱՅ (ԱՂԱԼՈ)  
ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ/ԼՈՒՈՒՄԵԼԻԲԵԱՆՑ,/ՈՐ ՀԱՆԳՁԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ Ի 10 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1844 ԱՄԻ Ի  
ՀԱՍԱԿԻ ԻԲՐՈՒ 63 ԱՄԱՑ.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ДВОРЯНИНА/ АНДРЕЯ (АГАЛО)  
АДАНАСЪЕВИЧА/ ЛОРИСЪ-МЕЛИКОВА (շարունակությունը՝ ինչպես հայերենում):

Մանոթ. Աղալո անունը հիշառակված ենք ասանում էջմիածնի Գայանե վանքի  
արեմայան սրահի ապանաքարերից մեկի երկլիզվյան (հայերեն և վրացերեն)  
արձանագրության մեջ: Այն առաջին անգամ հրատարակել է պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկը  
(անս «Մի էջ հայ-վրացական ֆուլկլորային կապերի պամությունից» ՀՍՍՀ ԳԱ  
«Տեղեկագիր» 1958, № 7, էջ 60-67, իսկ 1977 թ., խմբագրական շակումներով, նաև Պ.  
Մուրադյանը (անս «Հայասանի վրացերեն արձանագրությունները». աղբյուրագրական  
քննություն՝ Երեան, 1977, էջ 93):

Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկը նկատում է. որ 18-րդ դարի վերջերին և 19-րդ դարի  
սկզբներին կային երկու հայանի Աղալոներ: «Դրանցից մեկը Ղորղանյան-Էնազեթցին է. որը  
միջնորդի դեր էր խաղում վրաց արքունիքի և ուս ղեներալների, ինչպես նաև նույն  
արքունիքի և էջմիածնի միջև, (անս Գյուլա Աղանեանց, Դիվան Հայոց պամության, 3-րդ,  
էջ 139, 191, 545, IV, էջ 748-750, VI, էջ 486-487, VIII, էջ 34, 97, IX, էջ 387, XI, էջ 377):  
Գիանականը ենթադրում է. որ մյուս Աղալո բեկը, հավանաբար, եղել է «Էնիկոլոփյան աղ-  
գասոհմից»: Այս Աղալոն հիշառակվում է պաշտոնական վավերագրերում (անս АКТЫ КАВ-  
КАЗСКОЙ археологической комиссии, т. II, с. 332, т. III, с. 577-578): Գ. Շերմաղանյանը  
նշում է. որ Թավրիզում 1840-1844 թթ. ապրել է Սղալո բեկի հարեանությամբ (անս Գ.  
Շերմաղանյան, Երեելի հայկագունք ի Պարսկաստան, Ռոստով, 1890, էջ 311-312): Մեր  
արձանագրության Աղալո-Սնդրեասը Լոռու Մելիքյան սերունդ է և, կարծում ենք, պեաք է  
լինի առաջին հիշառակվածը:

154. Գրիգոր Հայրապետյանի կոթողին.  
+ 15/III 1836 НА 21 ГОДУ

НАДЕЖДОЮ ЗВѢЗДОЙ ВЛЕСНУЛЪ ТЫ НА МГНОВЕНЬЕ  
И НА ЗАРѢ ЦВѢТКОМЪ ПРЕКРАСНѢЙШИМЪ УВЯЛЪ,  
ВКУСИТЬ ТЫ НЕ УСПѢЛЪ СЕЙ ЖИЗНИ НАСЛАЖДЕНЬЕ  
ЗА ТО И ГОРЕЧИ СЕЙ ЖИЗНИ ТЫ НЕ ЗНАЛЪ,  
ЗАВИДЕНЬ ЖРЕВІЙ ТВОЙ! МЕЛЬКНУВЪ НА СВѢТЪ ЭТИМЪ

КТО ТОЛЬКО ЗНАЛЪ ТЕВЯ, ТЫ КАЖДЫМЪ ВЫЛЪ ЛЮЕИМЪ,  
А ТАМЪ, ТАМЪ ОЗАРЕНЪ ЧИСТЪИШИМЪ ВЪЧНЫМ СВЕТОМЪ,  
БЛАЖЕНСТВУЕТЪ ДУШОИ, НО МЫ, МЫ ЗДЪСЬ СКОРЕИМЪ<sup>1</sup>

Մանթ. Գրիգոր Եսայու Հայրապետայանը Մոսկվայի համալսարանի ուսանող էր: Մոսկվայի հայոց եկեղեցու գերեղմանաաանն է թաղված Հայրապետայանների առհմի ներկայացուցիչ գեներալ-մայոր Պողոս Հովհաննեսի Հայրապետայանի գուսար Վարվաուան՝ իր հոր կողքին: Գեներալ Պողոս Հայրապետայանը մահացել է 1853 թ. 76 ասրեկան հասակում: Այստեղ է հանգչում նաե. մեծահարուստ աղնվական, Հյուսիսային Կովկասի ըաղմաթիվ կալվածների սեփականասեր Ավեա Գալստայանը (Կալուսաով), որի մասին մի շարք հիշասակություններ կան ուուսական ցարերի հրովարասկներում<sup>2</sup>:

### Դ. Նովոդևիչե մեմաստան և գերեզմանոց

Հանրահայտ և ընգարձակ այս գերեղմանոցում թաղված են նաե. ըաղմաթիվ հայեր (գլխավոր ավիակոնսարուկաոր Արասե Միկոյան և այլք), որոնց մահարձաններին և կոթողներին փորագրված են հայերեն և ոուսերեն մակագրություններ: Դրանք անխաիր 20-րդ գարի երկրորդ կեսի հիշասակագրություններ են, ոուսի նպասակահարմար գասնք ընգորինակել միայն երկուսը:

155. НАРОДНЫЙ АРТИСТ СССР/ ЛАУРЕАТ ЛЕНИНСКОЙ/ ПРЕМИИ РУБЕН/  
НИКОЛАЕВИЧ/ СИМОНОВ/1899-1968.

156. ДОКТОР/ ВЛАДИМИР АЛЕКСАНДРОВИЧ/ ТЕР-АВETISOB/ 1876-1920/ СВЕТЛАНА  
ЖУКОВА/ АПРЕЛЬ-ИЮНЬ/1920.

### ԼԱՁԱՐՅԱՆ ԺԵՄԱՐԱՆ

Լաղարյան ճեմարանի լայնածավալ շենքը գանվում է Մոսկվայի կենարոնում՝ Հայկական նրրանցքի վրա: Կառուցվել է 1815 թ. Լաղարյան եղրայրների նյուեթական միջոցներով<sup>3</sup>: Հոկ-ասեմերյան հեգափոխությունից հեաո հասուկ գեկրեաով արվել է Հայկական հանրապետու-թյան անորինությանը, թեև հեասգա ասրիներին ծառայել է այլ նպասակների համար (այս-աեղ էր ղեաեղված ԽԱՀՄ ԳԱ Արեեկագիաուեթյան ինստիտուուար): Նորոյուամից հեաո ամրողջա-պես արամաղրվել է ՀՀ ներկայացուցչուեթյանը (այժմ ՀՀ գեսպանասանը), որը շենքի սրահնե-րում կաղմակերպել է հայ և ոուս ժոգովուրգների ըրրեկամուեթյան թանգարան: Պատերին ոչ մի հիշասակագրուեթյուն չի տահպանվել: Շքամուաքի առջև միայն վեր է խոյանում մի հու-շակոթոց, որի վրա փորագրված են ճեմարանի հիմնագիր Լաղարյան եղրայրների ու նրանց ժա-ուանգների մասին հեակյալ արձանագրուեթյունները.

1 Stu Великий князь Николай Михайлович, Московский некрополь, Т. I, СПб, 1907, с. 50.

2 Московский некрополь, т. 2, СПб, 1908, с. 8.

3 Ж. Ананян, В. Хачатурян, Армянские общины России, Ереван, 1993, с. 28-միայն 6 տող:

157. Արևելյան կողմի դիմաքանդակի ներքև՝ 9 առդ.

СЕЙ ХРАМЪ НАУКЪ ВОЗДВИГНУТЬ  
ВЪ ЦАРСТВОВАНИЕ ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА  
АЛЕКСАНДРА I<sup>го</sup> ВЪ 1815 ГОДУ МАІЯ 10 ДНЯ  
ИМПЕРАТОРЪ НИКОЛАЙ I  
ДАРОВАЛЪ ЛАЗАРЕВСКОМУ ИНСТИТУТУ  
ВОСТОЧНЫХЪ ЯЗЫКОВЪ  
ВСЪ ПРАВА И ПРЕИМУЩЕСТВА  
ПРЕДСТАВЛЕННЫЯ ЛИЦЕЯМЪ  
МАІЯ 10 ДНЯ 1848 ГОДА

СЕЙ ХРАМЪ НАУКЪ  
ВОЗДВИГНУТЬ/ВЪ ЦАРСТВОВАНИЕ  
ГОСУДАРЯ  
ИМПЕРАТОРА/АЛЕКСАНДРА I-ГО  
ВЪ 1815 ГОДУ МАІЯ 10 ДНЯ/  
ИМПЕРАТОРЪ НИКОЛАИ  
I/ДАРОВАЛЪ ЛАЗАРЕВСКОМУ  
ИНСТИТУТУ/ВОСТОЧНЫХЪ  
ЯЗЫКОВЪ/ВСЪ ПРАВА И  
ПРЕИМУЩЕСТВА/

ПРЕДСТАВЛЕННЫЯ ЛИЦЕЯМ/ МАІЯ 10 ДНЯ 1848 ГОДА.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 56

158. Հուշասյուն-կոթողի արևմտյան կողմի հովհ. Լազարյանի դիմաքանդակն է՝ նույնպես ապակեպատ շրջանակի մեջ, որի ստորև պրոֆ. Ա. Մերդլյանկովի 6 առդանոց րանսսահոժոթյունն է.

ДЕИСТВТЕЛЬНОМУ СТАТССОМУ СОВѢТНИКУ И КОМАНДОРУ  
ИВАНУ ЛАЗАРЕВИЧУ ЛАЗАРЕВУ  
ОСНОВАТЕАЮ ИНСТИТУТА  
ОТЪ ДРЕВНЯ ПЛЕМЕНИ АРМЕНІИ РОЖДЕННЫЙ  
РОССІИ - МАТЕРЬЮ БЛАГОЙ УСЫНОВЛЕННЫЙ.  
ГАЙКАНЦЫ| ВАШИХЪ ОНЪ СИРОТЬ НЕ ПОЗЛБЫЛЪ  
РАЗСАДНИКЪ СЕИ ДУШИ ПРИЗНАТЕЛЬНОЙ ТВОРЕНЬЕ  
ДАРУЕТЪ ЧАДАМЪ ЭДѢСЬ ПОКОЙ И ПРОСВЕЩЕНЬЕ  
ОТЧИЗНЪ ТОИ И СЕИ ОНЪ ДОЛГЪ СВОИ ЗАПЛАТИЛЪ  
ПРОФЕССОРЪ  
АЛЕКСѢЙ МЕРЗЛЯКОВЪ

ДѢИСТВТЕЛЬНОМУ СТАТССОМУ СОВЕТНИКУ И КОМАНДОРУ  
ИВАНУ ЛАЗАРЕВИЧУ ЛАЗАРЕВУ  
ОСНОВАТЕЛЮ ИНСТИТУТА.

ОТЪ ДРЕВНЯ ПЛЕМЕНИ АРМЕНІИ РОЖДЕННЫЙ  
РОССІИ-МАТЕРЬЮ ВЛАГОИ УСЫНОВЛЕННЫЙ.  
ГАЙКАНЦЫ| ВАШИХЪ ОНЪ СИРОТЬ НЕ ПОЗАБЫЛЫ  
РАЗСАДНИКЪ СЕИ ДУШИ ПРИЗНАТЕЛЬНОИ ТВОРЕНЬЕ  
ДАРУЕТЪ ЧАДАМЪ ЭДѢСЬ ПОКОЙ И ПРОСВЕЩЕНЬЕ  
ОТЧИЗНЪ ТОИ И СЕИ ОНЪ ДОЛГЪ СВОИ  
ЗАПЛАТИЛЪ.

ПРОФЕССОРЪ АЛЕКСѢЙ МЕРЗЛЯКОВЪ.

Մանր. Այս րանսսահոժոթյունը ապադրված է «Լազարյանները և Լազարյան ճեմարանը» հոդվածում՝ «Бывший лазаровец» ստորագրությամբ (աես Братская помощь..., с. 337):

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 57, Обелиск, 55.

159. Հյուսիսային կողին թագի, թռչունի կարված թեի և երախարաց պառկած առյուծի  
գիմառոցիցին բարձրաքանդակն է. որ կրկնվում է Լաղարյանների այլ հուշակոթողների վրա՝  
ինչպես Մոսկվայում, նույնպես և Սանկա-Պետերբուրգում: Բարձրաքանդակի ասկ գլխաաա-  
ռերով փորագրված է 10 առդ.

ІОАКИМУ ЛАЗАРЕВИЧУ ЛАЗАРЕВУ  
ИСПОЛНИТЕЛЮ ВОЛИ ОСНОВАТЕЛЯ  
БЛАГОТВОРИТЕЛЮ  
ИНСТИТУТА  
СЕЙ БРАТА СВОЕГО ДОСТОИНѢЙШІЙ РЕВНИТЕЛЬ  
НАЧАТЫЙ ПОДВИГЪ УСТРОИЛЪ РАСШИРИЛЪ  
СОПЛЕМЕННЫХЪ ПОКРОВЪ БЕЗРОДНЫХЪ ОХРАНИТЕЛЬ  
ДЛЯ ЦЕРКВИ ДЛЯ НАУКЪ ДЛЯ БЛАГА БЕДНЫХЪ ЖИЛЬ  
ПРОФЕССОРЪ  
АЛЕКСѢИ МЕРЗЛЯКОВЪ

ІОАКИМУ ЛАЗАРЕВИЧУ ЛАЗАРЕВУ/  
ИСПОЛНИТЕЛЮ ВОЛИ ОСНОВАТЕЛЯ/  
ЕЛАГОТВОРИТЕЛЮ/ ИНСТИТУТА./  
СЕЙ ВРАТА СВОЕГО ДОСТОИНѢЙШІЙ  
РЕВНИТЕЛЬ  
НАЧАТЫЙ ПОДВИГЪ УСТРОИЛЪ,  
РАСШИРИЛЪ,  
СОПЛЕМЕННЫХЪ ПОКРОВЪ,  
БЕЗРОДНЫХЪ ОХРАНИТЕЛЬ  
ДЛЯ ЦЕРКВИ, ДЛЯ НАУКЪ, ДЛЯ БЛАГА  
БЕДНЫХЪ ЖИЛЬ.  
ПРОФЕССОРЪ/ АЛЕКСѢИ МЕРЗЛЯКОВЪ.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 57, Օբелиск, 55

160. Հարավային կողին ագուցված և ապակեպատ շրջանակով ծածկված գիմաքանդակն  
իրենից ներկայացնում է արևելյան գիմադեբրով՝ գանգրահեր, թավ այսամորուսով և ունքերով  
գեղանի աղամարգ, որի պարանոցից ներքե երևում են ճարմանգակիր օձիքի վերնամասերը:  
Պատկերից ցած՝ գլխադրերով փորագրված է 18 առդ.

АННѢ СЕРГѢЕВНѢ ЛАЗАРЕВОИ СУПРУГѢ  
ІОАКИМА ЛАЗАРЕВИЧА, ПОЖЕРТВОВАВШЕЙ  
ЗНАТНЫЙ КАПИТАЛЪ  
ВЪ ПОЛЬЗУ ИНСТИТУТА  
КАКЪ ДОБРА МАТЬ СИРОТЬ  
СЪ ГОРЯЧНОСТЬЮ ЛЮБИЛА  
И ПАМЯТНИК СЕБЕ  
ВЪ СЕРДЦАХ ИХЪ УТВЕРДИЛА.  
ЛЕИБ ГВАРДИИ ГУСАРСКОГО ПОЛКА  
ШТАБСЪ РОТМИСТРУ И КАВАЛЕРУ  
АРТЕМІЮ ІОАКИМОВИЧУ ЛАЗАРЕВУ  
ПОЖЕРТВОВАВШЕМУ ЗНАТНЫЙ КАПИТАЛЪ  
ВЪ ПОЛЬЗУ ИНСТИТУТА  
СРЕДЬ МИРА БЛАГЪ ТВОРЕЦЪ  
ГРОЗА СРЕДИ ВРАГОВЪ  
ВО ЦВѢТѢ ОНЪ ПЛЛЪ  
ЗА ВѢРУ И ОЦОВЪ  
ПРОФЕССОРЪ АЛЕКСЕИ МЕРЗЛЯКОВЪ

АННѢ СЕРГѢЕВНѢ ЛАЗАРЕВОИ СУПРУГѢ  
ІОАКИМА ЛАЗАРЕВИЧА ЛАЗАРЕВА, ПОЖЕРТВОВАШЕЙ  
ЗНАТНЫЙ КАПИТАЛЪ  
ВЪ ПОЛЬЗУ ИНСТИТУТА.

КАК ДОЕРА МАТЬ СИРОТЬ  
СЪ ГОРЯЧНОСТЬЮ ЛЮБИЛА  
И ПАМЯТНИК СЕБЕ  
ВЪ СЕРДЦАХЪ ИХЪ УТВЕРДИЛА.

ЛЕЙЕЪ-ГВАРДИИ ГУСАРСКАГО ПОЛКА  
ШТАВСЪ-РОТМИСТРУ И КАВАЛЕРУ  
АРТЕМІЮ ІОАКИМОВИЧУ ЛАЗАРЕВУ,  
ПОЖЕРТВОВАШЕМУ ЗНАТНЫЙ КАПИТАЛЪ  
ВЪ ПОЛЬЗУ ИНСТИТУТА.



СРЕДЬ МИРА-ЕЛАГ ТВОРЕЦЪ,  
ГРОЗА СРЕДИ ВРАГОВЪ,  
ВО ЦВѢТЪ ЛЕТЪ ОНЪ ПАЛЪ  
ЗА ВѢРУ И ОЦОВЪ.

ПРОФЕССОРЪ АЛЕКСЪИ МЕРЗЛЯКОВЪ<sup>1</sup>

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 56

*161. ԽՍՀՄ ԳԱ Արևելագիտության ինստիտուտի ավագ գիտական աշխատակից Ա.Գ. Բազյանցը մեզ տրամադրեց պղնձյա փոքրիկ մի թիթեղ (30x40 սմ), որը նախապես ազուցված է եղել Լազարյան ճեմարանի մեծ դահլիճի պատին: Նրա վրա միջին մեծության տառերով փորագրված է 11 տող.*

ОТЪ ОВИТАЮЩИХЪ ВЪ РОССІИ АРМЯНЪ ВЪ ПАМЯТЬ  
ПЯТИДЕСЯТИЛѢТНЯГО ЮБИЛЕЯ 1865/ГОДА  
1779-ОСНОВАНІЕ АРМЯНСКИХЪ ЦЕРКВЕИ ВЪ  
МОСКВѢ И ВЪ С.-ПЕТЕРЕУРГЪ  
1815-ОСНОВАНІЕ ИНСТИТУТА

1851  УЧРЕЖДЕНІЕ МАЛОЛѢТНЯГО  
1865  ОТДЕЛЕНИЯ

И

ПОЖЕРТВОВАНІЕ 200000 Р.С. ПОПЕЧИТЕЛЕМЪ ТАИНЫМЪ СОВѢТНИКОМЪ И  
КАВАЛЕРОМЪ ХРИСТОФОРОМЪ ЕКИМОВИЧЕМЪ ЛАЗАРЕВЫМЪ.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 57

<sup>1</sup> Հուշակոթողի այս և մյուս ընթացիկի հեղինակը Լազարյան ճեմարանի շրջանավարտ, րանաստեղծ և գրականագետ Ալ. Ֆ. Մերզլյակովն է (1778-1830), որը երախտագիտության ջերմ տողեր է գրել Լազարյան գերդաստանի և Լազարյան ճեմարանի մասին (տես Братская помощь пострадавшим в Турцин армянам, 2-е издание, М., 1898, с. 337). Ալ. Ֆ. Մերզլյակովի քանաստեղծություններից Ռուսաստանում լայն տարածում գտավ «Երգը» (1810) "Среди долины ровныя..." (տե՛ս Н.С. Акушин, М. Г. Акушина, Крылатые слова, М. 1987, с. 480-481) .

**ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԿՐԵՄԼԻ ԶԻՆԱՊԱԼԱՏԻ  
ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

1976 թ. Հայաստանի վիճադրագիտական արշավախմբին Հնարավորություն ընձեռվեց ծանոթանալու Մոսկվայի Կրեմլի Զինապալատի ֆոնդերում պահպանվող Հայերեն գրություն ունեցող առարկաներին, որոնք զեանգրված էին «Վրացական ֆոնդում»<sup>1</sup>: Սակայն ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ այսպեզ եզած 26 իրերից 21-ը ունեն հայերեն, երկուսը՝ վրացերեն և երեքը հունարեն արձանագրություններ<sup>2</sup>: Հայերեն արձանագրությունները փորագրված են երեքը հունարեն արձանագրություններ քարերով ընգելուզված արծաթյա խաչերի, սկիհների, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարերով ընգելուզված արծաթյա խաչերի, սկիհների, քշոցների, մասնատուփերի և այլ եկեզեցական իրերի վրա, որոնք նվիրաբերված են եզել Հաշդարխանի (Ասարախանի), Ղզլարի, Կաֆայի (Թեոդոսիայի), Ղարասուի (այժմյան Ղրիմի մարզի Բելոգորսկ քազաքի), Գեոզլեի (Եվպատորիայի), Նոր Նախիջևանի և այլ գազթավայրերի Հայոց վանքերին ու եկեզեցիներին:

Արձանագրությունները թեե իրենց ընույթով Հիշատակագրային են և թվագրվում են Հիմնականում 17-18-րդ գարերով, այնուամենայնիվ, կարեոր արժեք են ներկայացնում Հայկական գաղութների տգամության համար: Դրանցում Հիշատակվում են սարրեր գասերի ու խավերի ներկայացուցիչներ (հոգևորականներ, աուևարականներ, պաշտոնատար անձինք): Այսպեզ նույնպես հեաաքքրական վկայություններ են պահպանված Հայոց անձնանուների փոփոխման, լեզվաոհական իրակությունների վերաբերյալ:

Ասորև, ըսա Զինապալատի գուլքահամարների, հաջորգարար տալիս ենք արձանագրությունների վերծանությունները՝ իրենց գրչագրերով հանդերձ:

162. (2646). Սկիհ արծաթյա, ոսկեզօծված, վերին շուրթի եզրերին՝ 3 աոգ.

ՅԵՅԸՏԵՍՎԵՍՂԵՆՈՒԹՎԵՐԵՄՈՋՈՅԻ  
ԴՈՒՌԻՆԵՔԳԵՆՈՋԻԿԻ ՔՎԻ՝ ՌՃԸԳԻՆՅԻ

Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.] Է ՍԿԻՀՍ ՃԵՄԱ ԺՈՂՈՎՐԹ/ԵԱՆ  
ՕՁՈՒԻ [Ի] ԴՈՒՌԻՆ ՍԲ ԳԷՈՐԳԻՆ./ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԸԳ  
(1774)ԻՆ:

Մանոթ. 1. «Ճեմա ժոզովուրդ» ասելով՝ նկատի ունեին պարսկահայերին:

2. Օզու ընակավայրի սաուլք աեզագրությունը մեզ անհայտ է: Այն Հիշատակված է «Մանր ժամանակագրություններում» (աես «Մանր ժամանակագրություններ», 13-18-րդ գգ., կազմեց Վ. Ա. Հակոբյան, հ. 1-ին, Երևան, 1951, էջ 232): «Հայկազեան ըաուարանում» կա այս բաուի հետևյալ բացատրությունը. «Օզու սուլու-Նիեփեր գեա, Բորիսթեն» («Հայկազեան ըաուարան», հ. Բ, Վենեաիկ, 1769, էջ 690):

Հրաս. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 80

Լուսանկ. 20 ա ք

1 Տես Գր. Գրիգորյան, Մոսկվայի Կրեմլի Զինապալատի հայերեն արձանագրությունները, «Լրսաքեր հասարակական գիտություններ», 1982, №8, էջ 80-88: Օգտվելով աոիթից՝ շնորհակալություն եմք հայտնում հիշյալ թանգարամի տնօրինույամը, մասնավորապես մախկին գլխավոր ֆոնդապահ Ե. Ս. Սիգովին, ֆոնդերի վարիչ Վ. Ի. Մարկովային, աշխատակիցներ Ի. Դ. Կոստինային և Գ. Մ. Կատալիսկայային՝ մեզ հետաքրքրող նյութերը սրամադրելու և աշակեցելու համար:

2 Թանգարամի գիտական աշխատակիցների խնդրանքով՝ ըողոր հայերեն արձանագրությունները մեր նոոմից աւվարտաստույց թարգմանվեցին ոուներեն և սրամադրվեցին մոր սաեղծվելիք «Հայերեն իրերի րս ծեիւ».

163. (2647). Անոթ արծաթյա, ոսկեզօծված, 13,5 սմ տրամադեռով: Մակերեսին պատկերված է գառ, որի աջ կնիակի մեջ խաչակիր զրոշակ է, վրան՝

Տ[Է]Ր Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ Յ[ԻՍՈՒ]Ս Ք[ՐԻՍՏՈ]Յ:

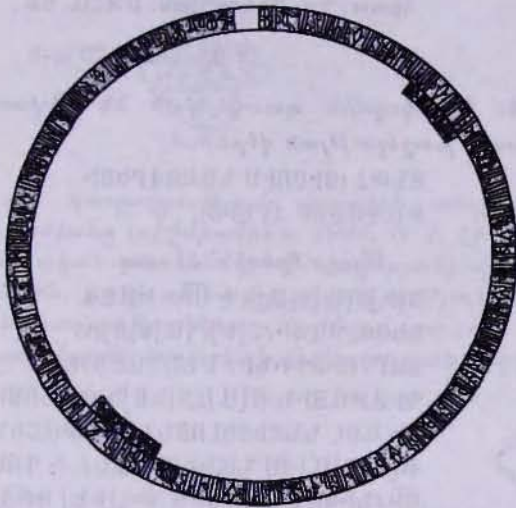


Հրատ. Գր. Գրիգորյան,  
ՄՋՀԱ, 80

Լուսանկ. 21

164. (18606). Սկիհ արծաթյա, ոսկեզօծված, գեղեցիկ զարդանախշերով:

Պատվանդանին՝ շրջանաձև. 2 սող.

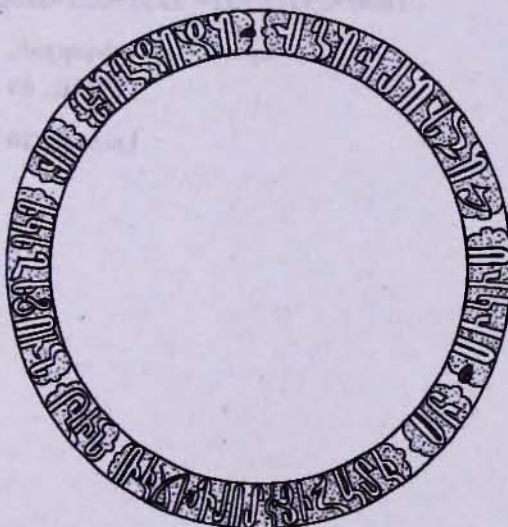


ՅԻՇԱ[ՏԱ]Կ Է ԱՆԴՐԻԱՍԻ ՈՐԴԻ/  
ԲԱՂԴԱՍԱՐԻՆ ԵՒ ՈՒՐ ԿԵՆԱԿԻՑ/  
ԵՂԻՍԱՊԵՏԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՂՋԼԱՐՈՒ/  
ՍՈՒՐԲ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ  
ՀՈԳՈՒՆԱԿՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ/ ՍՐԲ[Ա]ՋԱՆ ՅՈՎԱԷՓ  
ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ/ԱՐՂՈՒԹԷՆՑ. 1784:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՋՀԱ, 81

Լուսանկ. 22

165. (18716). Սկիհ արծաթյա, ոսկեզօծված, զարդանախշերով (րարձր. 25 սմ), ներքին եզրերի շուրջ՝ 4 սող.



ՅԻՇԱՏ[ԱԿ] Է ՍԲ ՍԻԿԻՍ/ՀԱՇԴԱՐԻԱՆՈՒ  
ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ/ ՍԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ. ԹՎԻՆ  
ՌԷՃԻԴ (1744) /ՅՈՒԿ]Տ[ԵՄԲԵՐ]:

Ծանոթ. Թվականը գրված է՝  
 $1000+7+100+44+551=1744$ :

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՋՀԱ, 81

Լուսանկ. 23

166. (18718). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, կոթառին՝ 6 սող.  
 ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ԽԱԶՍ/ԳՐԻԳՈՐԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՍԱՆԴՈՒԽՏԻՆ, /ՈՐ ԵՏ ՀԱՇՏ[Ա.]ՐԻԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍԻ  
 ԵՒ/ՊՈՂՈՍԻ ՍԲ ԱՌԱՔԵԼՕՑԻ ԱՆՈՒԱՄԲ/ԿԱՐՈՒՑԵԱԼ ՍԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ./1774:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՋՀԱ, 82

Լուսանկ. 24 ա-դ

167. (18719). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, ընդելուզված է թանկարժեք քարերով:  
 կոթառին՝ ոլորածե 6 սող.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԹԻՒՖԻՋԵՑԻ/ԲԱՂԴԱՍԱՐԻ ՈՐԴԻ ՈՂՈՐՄԱԾ/ՀՈԳԻ ՄԱՄԱԶԱՆԻՆ. ԱՅՍ  
 ԽԱԶԸՍ/ՀԱՇՏԱՐԽԱՆՈՒ ՔԱՐԷ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ/ԴՈՒՌԸՆ ՄԱՐԻԱՄ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆՈՒ  
 ԳՐՎԵՑԱԻ/ԹՎԻՆ 1742 ՀՈՔԴԵՄԲԵՐԻ Թ-ՈՒՄՆ:

Մանոթ. «Գրվեցաւ» կարելի է ընթերցել նաեւ «դրվեցաւ»:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՋՀԱ, 82

Լուսանկ. 25 ա-է

168. (18877). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված: Մի կողմին պատկերված են Քրիստոսի  
 խաչելության և հրեշապանների կերպարներ: Քրիստոսի խաչելության վերեւում՝

ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ  
 ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ):

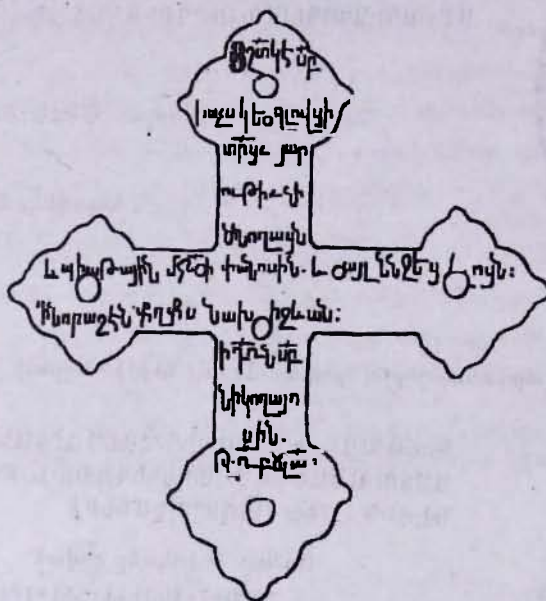
Մյուս երեսին՝ 11 սող.

ՅԻԻՇ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է ՍԲ/ ԽԱԶՍ  
 ԿԵՕԶԼՈՎՑԻ/ՏԻՐ[Ա.]Ց[Ո]Ի  
 ՅԱՐ/ՈՒԹԻԻՆԻ/ ԾՆՈՂԱՅՆ/ԵԻ  
 ՊԻԱԹԱՅԻՆ Մ[Ա.]ՀՏ[ԵՍ]Ի ՓԱՆՈՍԻՆ  
 ԵԻ ԱՅԼ ՆՆՋԵՑԵԼՈՑԻ/ Ի ՆՈՐԱՇԵՆ  
 Ք[Ա.]Ղ[Ա.]ՔՍ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆ/ Ի ԴՈՒՌԸՆ  
 ՍԲ/ՆԻԿՈՂԱՅՈ/ՍԻՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՌԲՃԼԱ  
 (1782):

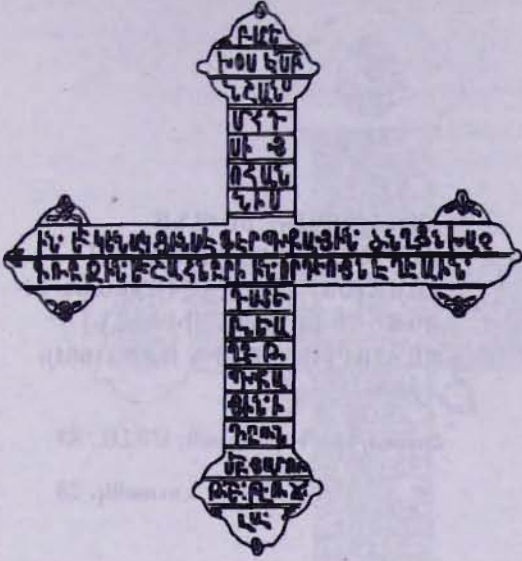
Մանոթ. Թվականը գրված է.  
 $1000+2+100+31=1231+551=1782$ :

Հրատ. Գր. Գրիգորյան,  
 ՄՋՀԱ, 83

Լուսանկ.26



169. (18878). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված. մի կողմին խաչելության պատկերն է՝ վերեւում ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ), հապավումը:



Հակառակ կողմին՝ 18 տող.

ԲԱՐԵ/ԽՕՍ ՄԲ/ՆՇԱՆՍ Մ[Ա.]ՀԳ/|Ե]ՍԻ  
Յ/ՈՀԱՆ/ՆԻՍ/ԻՆ ԵԻ ԿԵՆԱՑԻՆ ՍԷՖԵՐ  
ՊԻԱՑԻՆ, ՇՆ|Ո]Ղ[Ա.]ՅՆ ԽԱԶ/ԳՌՈՒՋԻՆ ԵԻ  
ՇԱՀՆՈՒՐԻՒՆ, ՈՐԳԻՈՑՆ ԷՂԻԱԻՆ/,  
ԴՍՏԵՐ/Ն ԵԱ/ՂՈՒԹ/ՊԻՔԱ/ՅԻՆ. Ի/  
ԳՈՒՌՆ/ՄԲ ՅԱՐՈՒ/ԹԵ[ԱՆ]: ԹՎ[ԻՆ]  
ՌՃ/ԼԱ (1682):

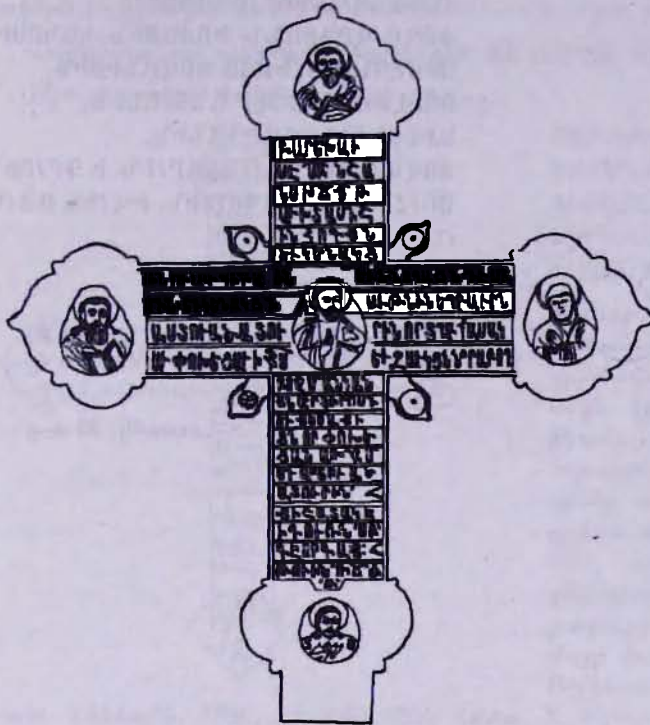
Մանր. Սրճանագրության մեջ  
հիշատակված Խաչգուղը, ամենայն  
հավանականությամբ, 17-րդ դարի  
ականավոր ընթացքով, տարեգիր  
Խաչատուր Կաֆայեցին է (ծնված 1592  
թ., տես Ա. Մնացականյան, Դարձյալ  
Մատենադարանի նո. 7709 ձեռագրի  
մասին, ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր» 1978, 1, էջ

76), որի կապակցությամբ առաջին անգամ աշխատություն է հրատարակել Ա. Արրահամյանը («Էջմիածին», 1944, N 1, էջ 39-51): Խաչգուղը Խաչատուր Կաֆայեցու աշխարհական անունն է: Վ. Հակոբյանի կարծիքով, Խաչգուղը մահացել է 1659 թ. սկզբներին, քանի որ նա իր տարեգրությունը ժամանակագրել է մինչև 1658 թ. (Մանր ժամանակագրություններ, 13-18-րդ դդ., հ. 1, էջ 205): Հանգամանորեն տես Ա. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երեւան, 1956):

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄԶՀԱ, 83  
Լուսանկ. 27



Մյուս երեսին՝ շրջանաձև մեղալիոնների մեջ ելնդավոր տառերով 22 տող.



ԲԱՐԵՒԱԻ/Ս Է ՍԲ ՆՇԱ/ՆՍ  
 Խ[Ո]Ճ[Ա]Յ Թ/ԱԻԽՏՈՒՄԻ/ՇԻՆ  
 ՀՈԳ[Ո]ՅՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑ/ԻՆ՝  
 ՈՒԼՈՒՊԻՔԱՅԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ.  
 ԴԷՄԻ/ՐԻՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ  
 ԱԼԹՆԻՆ,  
 ԵՂԲԱԻՐՆ/ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԻՆ,  
 ՈՐ ՏՂԱ ՀԱՍԱԿ/ԱԻ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի  
 ՔՍ ԵՒ ՋԱԻ[Ա]Կ[Ա]ՅՆ  
 ՆՈՐԱԲՈՂ/ԲՈՋ ՄԱՆԿԱՆ/ՑՆ  
 ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ/ ԵՒ ՅԵՍԱՅԻ/ՑՆ,  
 ՈՐ ՓՈԽ/ՑԱՆ ԱՌՔՍ/, ԵՒ  
 ԱՍՏՈՒԱԾ/ԱՏՐԻՆ/. ՅԻՇԱՏԱԿ Է/  
 Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ/ ԳԷՈՐԳԱՅ./ ԹՈՒԻՆ  
 ՌՃԺ/Թ (1670):

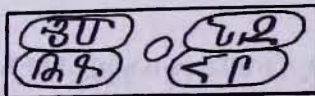
Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՋՀԱ, 83

Լուսանկ. 29

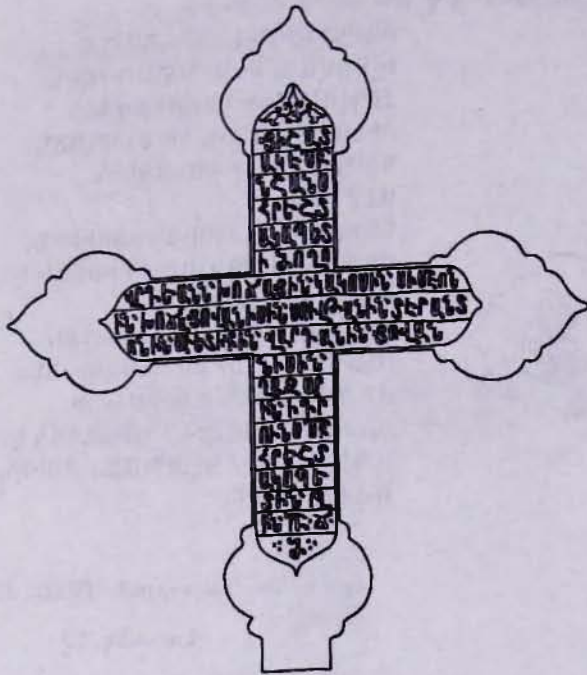
172. (18881). Խաչ արծաթյա,  
 խաչթեքերին՝ հրեշտակապետների,  
 իսկ կենտրոնում՝ խաչեղևթյան

պատկերներն են, որոնց վերևում ազուցված թիթեղի վրա՝

ՅՍ ՆՁ ԹԿ ՀՐ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀՐԷԻՑ):



Հակառակ երեսին՝ 18 տող.



ՅԻՇԱՏ/ԱԿ Է ՄԲ  
 /ՆՇԱՆՍ/ՀՐԵՇՏ/ԱԿԱՊԵՏ/Ի  
 ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆՆԻ ԽՈՃԱՅԻՆ, ԿԱԿՈՍԻՆ,  
 ՍԻՄԷՈՆ/ԻՆ, ԽՈՃԱ, ՅՈՎԱՆԻՍԻՆ,  
 ՍՈՒԼԹԱՆԻՆ, ՏԷՐ ԱՆՏ/ՈՆԻՆ,  
 ԱԻԵՏԻՔԻՆ, ՎԱՐԴԱՆԻՆ,  
 ՅՈՎԱ/ՆԻՍԻՆ/, ՂԱԶԱՐ/ԻՆ. Ի ԴՐ/ՈՒՆՍ  
 ՄԲ/ՀՐԵՇՏ/ԱԿԱՊԵՏ/ՏԻՆ. ԹՎ/ԻՆ ՌՃ/Ծ  
 (1701):

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 83

Լուսանկ. 30 ա-ր

173. (19374). Բուրվառ. արծաթյա, նախշազարդ: Երեսին՝ 5 սոգ.

ԹԻՇԱՏԱԿ Է ՄԲ ԽԱԶՍ/ԱՍՎԱՏՈՒՐԻ ՈՐԴԻ/ՅԱՐՈՒԹԷՆԻ./ Ի ԴՐՈՒՆ ՄԲ Ա[ՍՏՈՒԱ.] ԾԱԾՆԻ,  
 ՈՐ Է ՂԱՐԱՍՈՒՆ./ՅԱՄԻ Տ[ԵԱՌ.] Ն 1780, ՆՈՆՆԲԵՐԻ/ ՄԷԿ. ՌՄՃԼԹ (1790):

Յ[Ի]ՇԱ[ՏԱ]Կ Է ՔԷՏԷԻ ՄԱՔՍԱՊԵՏ/ԹԱՐՍ ԻՒԱՆԻՉԻ ԿՆՈՋ՝ ՄԷ/ԼԻՆԱՅ ԻՒԱՆՈՎՆՈՅԻՆ.  
 Ի/ԴՐՈՒՆ ՄԲ ԽԱԶ ՎԱՆԻՑՆ/ՂՐԻՄՈՒ. հղեղ 1818:

Ծանոթ. ԹԱՐՍ անձնանունը կարելի է կարգալ նաև ՏԱՐԱԱ, Հայերեն ԹՈՐՈԱ բառի  
 ուսուական արաարերությամբ: Արձանագրությունն ունի կրկնակի թվագրություն՝ արա-  
 րերեն թվերով և սանսկրիտերեն:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 85

Լուսանկ. 31 ա-է

174. (19627). Սափոր արծաթյա, ոսկեզօծված, բերանի բացվածքի արամագիծը՝ 16 սմ:  
 Խաչելության պատկերից վեր՝ ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԴԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ):

Լուսանկ. 32

175. (19659). Խշոք արծաթյա, ռուսական զարգերով: Մի կողմին՝

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԲ ԽԱԶՍ/ ԱՍՎԱՏՈՒՐԻ ՈՐԴԻ/ՅԱՐՈՒԹԷՆԻ./ Ի ԴՐՈՒՆ ՄԲ Ա[ՍՏՈՒԱ.] ԾԱԾՆԻ,  
 ՈՐ Է ՂԱՐԱՍՈՒՆ./ՅԱՄԻ Տ[ԵԱՌ.] Ն 1780, ՆՈՆՆԲԵՐԻ/ ՄԷԿ. ՌՄՃԼԹ (1790):

Ծանոթ. 1. Արձանագրության մեջ հիշատակված Ղարասուն կոչվել է նաև Ղարասու-  
 րագար: Այժմյան Ղրիմի Բելոգորսկ քաղաքն է:

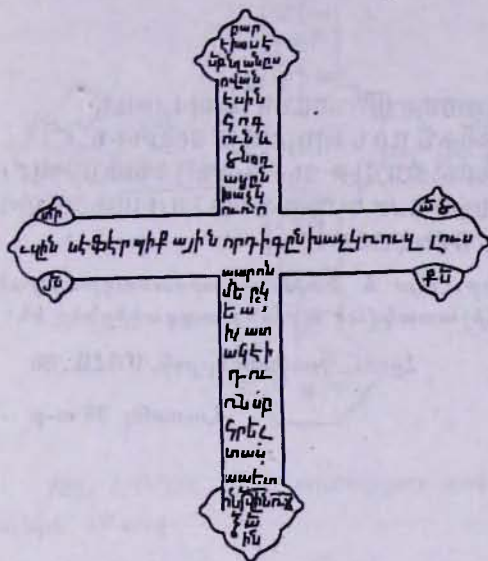
2. ՌՄԻԹ-ի փոխարեն թվագրված է ՌՄՃԼԹ, այսինքն՝  $1000+200+100+39+551=1790$ :  
 Կարծում ենք, ի-ի փոխարեն սխալմամբ փորագրված է Լ(30), ուստի ստացվել է 1790:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 86

176. (19703). Խաչ արծաթյա, ոսկեղօծված: Մի կողմին՝ Քրիստոսի խաչելության պատկերն է՝ գլխավերևում ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ):

Հորիզոնական խաչթևերի ծայրերին՝ ՏՐ ԱՄ ՅՍ ՔՍ

Մյուս կողմին՝ մանրատառով՝ 18 տող.



ԲԱՐ/ԵԽՕՍ է ՄԲ ՆՇԱՆԸՍ/ՕՎԱՆ/ԷՍԻՆ ՀՈԳՈՒՆ ԵՒ/ ԾՆՈՂ/ ԱՑԸՆ/ ԽԱԶԿ/ՈՒՌՈՒ/ՋԻՆ, ՆԷՖԷՐ ՊԻՔԱՅԻՆ, ՈՐԳԻԳԸՆ ԽԱԶԿՈՒՌՁ, ԼՈՒՍ/ՊԱՐՈՆ ՄԵՐԿ/ԵԱՆ/. ԻՇԱՏ/ԱԿ է Ի/ԴՈՒ/ՌՆ ՄԲ /ՀՐԵՇ/ՏԱԿ/ԱՊԵՏ/ԻՆ. ԹՎԻՆ ՌՃ/ՁԱ (1732)ԻՆ:

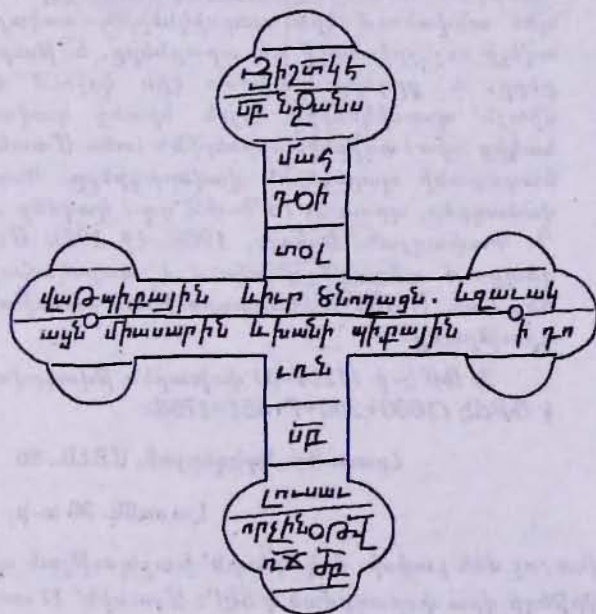
Մանր. Խաչգոռուզ (Խաչատուր Կաֆայեցի) թանաստեղծի թոռ. Լուսապարոն Մերկյանը ղրիմահայ գաղութր ականավոր գործիչներից մեկն էր: Նրա անմիջական մասնակցությամբ ու «վերակացութեամբ» կառուցվել և նորոգվել են Թեոդոսիայի մի շարք եկեղեցիներ ու մատուռներ: Նեցուկ ունենալով ղրիմահայոց հողերը առաջնորդ անբ-Սիմեոնին, ճարտարագետներ Սարգսի և Մինասի ղեկավարությամբ նա վերանորոգել ավեց քաղաքի Ս. Գևորգ եկեղեցին, Ս. Սարգիս մայր տաճարի դուռը և այլն (անս Մինաս Բժշկեան, Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, Վենետիկ, 1830, էջ 350-352, Հմմտ. X. Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи и старинные армянские рукописи в пределах юго-западной Руси и в Крыму, М. 1892, с. 37/)

տան, Վենետիկ, 1830, էջ 350-352, Հմմտ. X. Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи и старинные армянские рукописи в пределах юго-западной Руси и в Крыму, М. 1892, с. 37/

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 86

Լուսանկ. 33

177. (19707). Քչոց արծաթյա: Մի կողմին՝ խաչելության տեսարանը, որի վերևում ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ): Հակառակ կողմին՝ 12 տող.

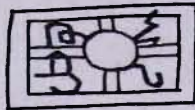


ՅԻՇԱՅՏԱՅԱՅ է/ ՄԲ  
ՆՇԱՆՍ/ՄԱՀ/ԴԵՍԻ/ՏՕԼ/ՎԱԹ  
ՊԻՔԱՅԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԾՆՈՂԱՑՆ ԵՒ  
ՋԱԻԱԿ/ԱՑՆ՝ ՄԻԱՍԱՐԻՆ ԵՒ ԽԱՆԻ  
ՊԻՔԱՅԻՆ. Ի ԴՈՒ/ՌՆ Մ  
Բ/ԼՈՒՍԱԻ/ՈՐՁԻՆ. ԹՎ/[ԻՆ]/ՌՃԺԲ  
(1663):

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 86

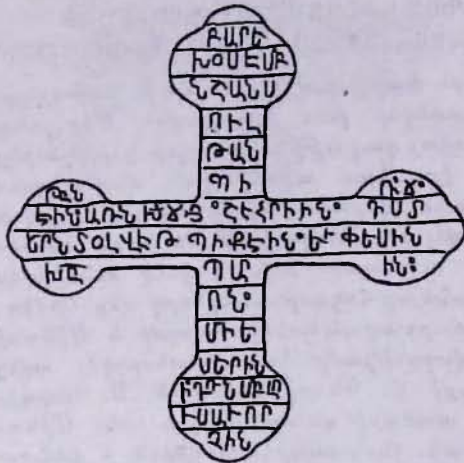
Լուսանկ. 34 ա-բ

178. (19708). Քշոց արծաթյա, ոսկեզօծված: Մեկ երեսին՝ խաչելության տեսարանը և



ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ),

մյուսին՝ խաչթևերի վրա՝ 15 առգ.



ԲԱՐԵ/ԽՕՍ է ՄԲ/ՆՇԱՆՍ [Ս]ՈՒԼ/ԹԱՆ  
ՊԻ/ԼԲ]ԷԻՆ ԱՌՆ Խ[Ո]Ճ[Ա.]Յ ՇԵՀՐԻԻՆ,  
ԴՍՏ/ԵՐՆ՝ ՏՕԼՎԷԹ ՊԻՔԷԻՆ ԵԻ ՓԵՍԻՆ՝/ՊԱՐ/ՈՆ  
ՄԻԵ/ՍԷՐԻՆ./Ի Գ[ՈՒ]ՅՆ/ՄԲ ԼՈ/ԻՍԱՒՈՐ/ՉԻՆ.  
ԹՎԻՆ ՌՃԻԸ (1699)ԻՆ:

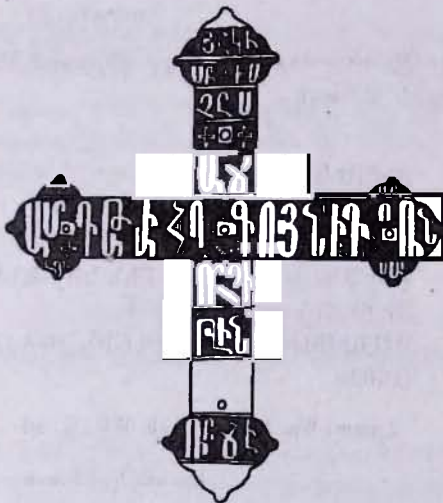
Մանոթ. Այս և նախորդ արձանագրության մեջ հիշատակված անձինք ազգակիցներ են:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 86

Լուսանկ. 35 ա-ր

179. (19712). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, ոչ մեծ չափսի: Մեկ կողմին՝ ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ):

Խաչթևերին՝ 9 առգ.



Յ[Ի]Շ[Ա.]ՍԱ]Կ է/ ՄԲ ԽԱ/ՉԸՍ/ԱՃ/ԱՄ ԳԱԻԹԱԻ  
ՀՈԳՈՅՆ. Ի ԳՈՒՌՆ/ՄԲ ԼՈՒՍԱՒ/ՈՐՉԻ/.  
ԹՎԻՆ/ՌՐՃԷ (1758):

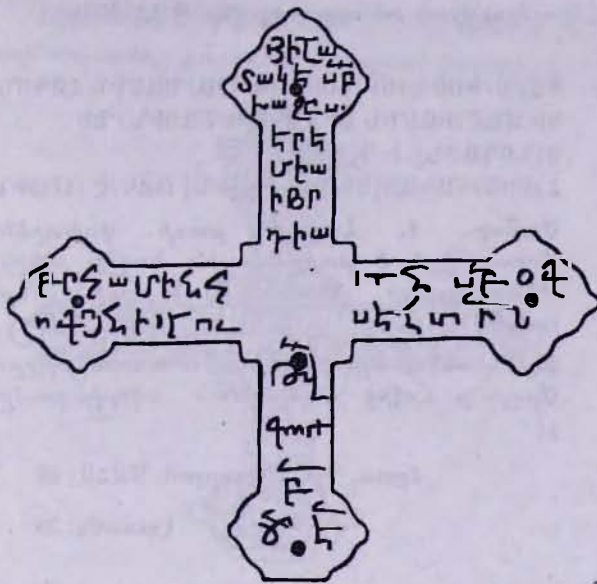
Մանոթ. 1. Աճամ (աջամ) արարներն սկզբնապես անվանում էին պարսիկներին, սակայն ավելի ուշ շրջանում «ե. արարները, և թուրքերը, և քրդերը «աջամ» էին կոչում ոչ միայն պարսիկներին, այլև նրանց գավառակից (չիա) ազրեջանցիներին» (տես Մասենազարանի պարսկերեն վավերագրերը. Կալվածագրեր, պրակ 1, (ԺԴ-ԺՁ զգ.) կաղմեց Հ. Դ. Փափազյան, Երեան, 1968, էջ 185): Մեր դեպքում՝ աճամ նշանակում է պարսկահայ: Տես նաև, N 162 արձանագրության ծանոթագրությունը:

2. ՌՄԷ-ի (1207-ի) փոխարեն թվագրված է ՌՐՃԷ (1000+200+7\*551=1758):

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 86

Լուսանկ. 36 ա-ր

180. (19715). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, ոչ մեծ չափսի. մեկ երեսին՝ խաչելության պատկերից վեր ամրացված արծաթյա ուղղանկյուն թիթեզի վրա փորագրված է ՏԷՏ: Մյուսին՝ 11 առգ.



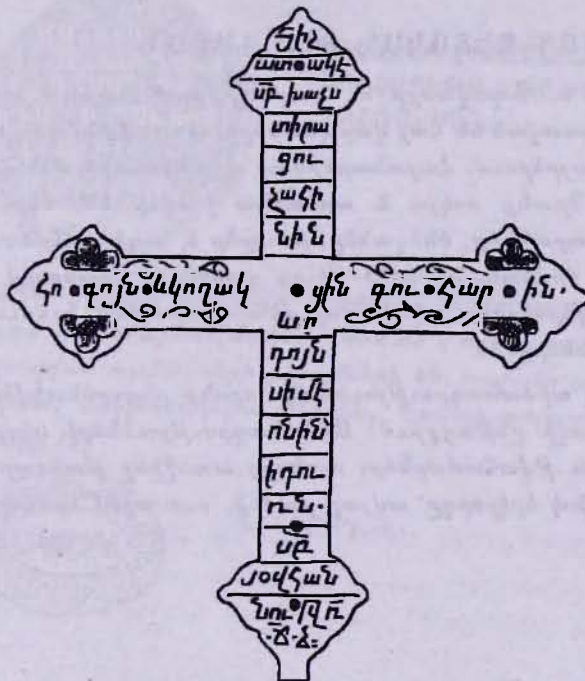
ՅԻՆ/ՍԱԿ Է ՍՐ /ԽԱԶԸՍ/ ԷՐԷ/ ՄԻԱ/Ի ՈՐ/ԴԻ Ա/ԲՐՀԱՄԻՆ ՀՈԳՈՅՆ. Ի Գ[ՈՒՌ]Ն ՄՐ ՕԳՍԵՆՏԻՆ. ԹՎ/ԻՆ/ ԳՌԻԵՑԱԻ՝/ՌՐՃԷ (1758):

Մանոթ. Թվագրված է N 179 արձանագրության նմանակությամբ:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 87

Լուսանկ. 37

181. (19716). Խաչ արծաթյա, ոսկեգոծված: Մի կողմին խաչելության պատկերն է, մյուսին՝ 18 տող.



ՅԻՆ/Ա.ՍԱԿ Է/ ՄՐ ԽԱԶՍ/ՏԻՐԱ/ՑՈՒ/ ՇԱՀԻ/ՆԻՆ/ՀՈԳՈՅՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ՝ ԳՌԻՀԱՐԻՆ/ԵՒ ՈՐ/ԳՈՅՆ / ՄԻՄԷ/ՈՆԻՆ/. Ի ԳՌԻ/ՌՆ/ ՄՐ /ՅՈՎՀԱՆ/ՆՈՒ ԹՎ[ԻՆ] Ռ/ՃՁ (1731):

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 88

Լուսանկ. 38 ա-բ

182. (19717). Խաչ արծաթյա, ոսկեջրած: Խաչելության անսարանից վեր՝ ԹԱՀ ՅՈՒ:  
Հակառակ երեսին՝ 14 առդ.



ԲԱՐԵ/ԽՕՍ Է/ՄԲ ՆՇԱՆ/Ս Պ/ԱՐՍԱՄԻՆ ՀՈԳՈՆ  
ԵՒ ՄԱՐ/ԻԱՄԻՆ ԵՒ ԼՈՒՍՊԻՔԱՅԻՆ/ ԵՒ  
Ծ[ՆՈՂԱՑՆ]. Ի Գ[ՈՒ]ՌՆ/ ՄԲ  
Հ/ՐԵՇ/ՏԱԿԱՊ[ԵՏ]ԻՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԿ/Ը (1719ԻՆ):  
Ծանոթ. 1. Հոգոյն ըստի իոխարեն  
փորագրված է ըստ ընդհանուր հոգոյն ձևը:  
Գիտակցարար վերծանության մեջ չենք  
շահում:  
2. Անհասկանալի է ԹԱՀ ՅՈՒ տառաշարքը:  
Արդյո՞ք Հրէից հապավման ազավագուստը  
է:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, ՄՁՀԱ, 88

Լուսանկ. 39

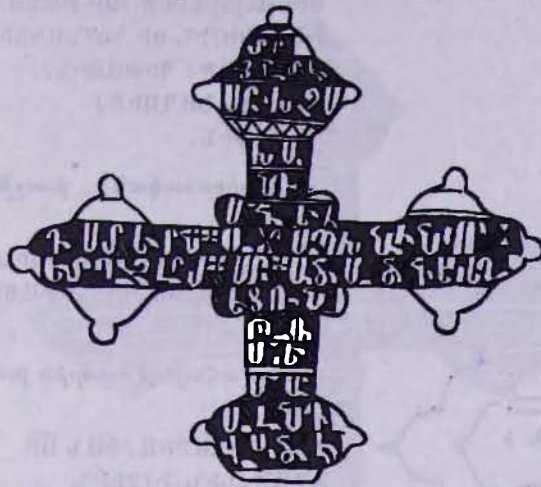
### ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Թանգարանի Թանկարժեք մետաղների և Գործվածքի ու տարազի ըստիներում պահպանվում են ըստ մեթոդի իրեր, որոնք պատրաստված են Հայ վարպետների ձեռքով ինչպես ըստ Հայաստանում, այնպես էլ տարրեր գաղթավայրերում: Հայանարեբված առարկաների մեծ մասն ունի կրոնա-ժխական ըստիներություն: Դրանք ոսկյա և արծաթյա խաչեր են, սկիհներ, ըստիներ, մասնատուփեր, քչոցներ, ըստիներ, ծնծղաներ, խույրեր և այլն<sup>1</sup>: Արձանագրություններ ունեցող իրերը ըստիներում են հիմնականում 15-19-րդ դարերում: Նրանցում հիշատակվում են կրոնական և քաղաքական գործիչներ, սկանավոր ըստիներականներ. նշվում են պատրաստման վայրի ու վարպետների անունները:

Ատորե տրվում են նորահայտ հետազոտությունները, որոնք ընդգործնակվել և վերծանվել են մեր կողմից 1980 թ. խմբարչակի ընթացքում: Արձանագրությունների սկզբում նշվում են մեր համարակալումը, ապա երկու ըստիներներ, որոնցից առաջինը Թանգարանի Ֆոնդային ընդհանուր համարակալումն է, իսկ երկրորդը՝ տվյալ ըստի, ուր այժմ պահպանվում են նկարագրվող իրերը:

<sup>1</sup> Վիսագրական արձանակալումն աջակցելու համար խորին ընդհանրությունն ենք հայանում թանգարանի ըստիներ Կ. Գ. Լեկիմի, Հատուկ գանձարարակի ֆոնդերի վարիչ Ն. Գ. Պլատոնովային, Գիտական կոնսուլտանտ, պատմական գիտությունների ըստիներ Մ. Մ. Պոստոլովային, ավագ գիտաշխատող Բ. Լ. Ուլանովային և Գործվածքի ու տարազի ըստիներ աշխատակիցներին:

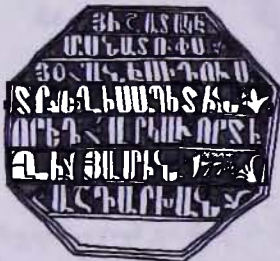
183. (8858 ԱՄՈԿՔ 7968).- Խաչ արծաթյա, զոհաբեր, ընդհանուր կարմիր և սպիտակ կրակաթանկարժեք քարերով: Հակառակ կողմին՝ 14 սող.



ՏՐ/ՅԻՇԱՅԱԿ Է/ՄԲ ԽԱՅ ՉՍ/  
ԽԱ/ՆՈՒ/ՄԻՆ ԵԻ/ ԴՍՏԵՐՆ ԱՃԱՊԽԱՆԻՆ,  
ՈՐ/ ԵՏ ՂՋԱՐԱ ՍԲ ԱԾԱԾՆԻ  
ԵԿԵՂ/ԵՑՈՒՆ/ԹՎԻՆ]. Ռ/ՄԵ (1756)./  
ՄԱՐ/ԱԼՆ Դ/ՎԱԾ Է:

Լուսանկ. 40

184. 8859 ԱՄ, ՕԿ 2380.- Մասնատուփ արծաթյա, ոսկեզօծված, նախազարդ. կոթառին ութանկյուն երուստեներ՝ ըուստեան զարդերով: Ստորին մասում՝ 7 սող.



ՅԻՇԱՍԱԿ Է/ՄԱՍՆԱՏՈՒՓՍ/ՅՕՀԱՆԷՍԻ ԴՈՒՍ/ՏՐ  
ԵՂԻՍԱՊԵՏԻՆ/, ՈՐ ԵԴ ՀԱՐԿԱԻՈՐ ՏԵ/ՂԻ ՅԱՄԻՆ 1776/.  
ՀԱՇԴԱՐԹԱՆ:

Լուսանկ. 41

185. (11354 ԱՄ, ՕԿ 2445).- Մասնատուփ արծաթյա. կափարիչին կործանված Հայաստանի համայնապատկերը. նստած է ողբացող, հերարձակ մայրը, որի շուրջ ավերակների մեջ փլուզված տաճարների դմբեթներն են, տարրեր զիրքերով, և քաղաքների անունները՝ Վան, Արաշատ, Տիգրանակերտ, Կարին, Վաղարշապատ, Նախիջևան և այլն: Ստորեւ, ձվաձե շրջանակի մեջ՝

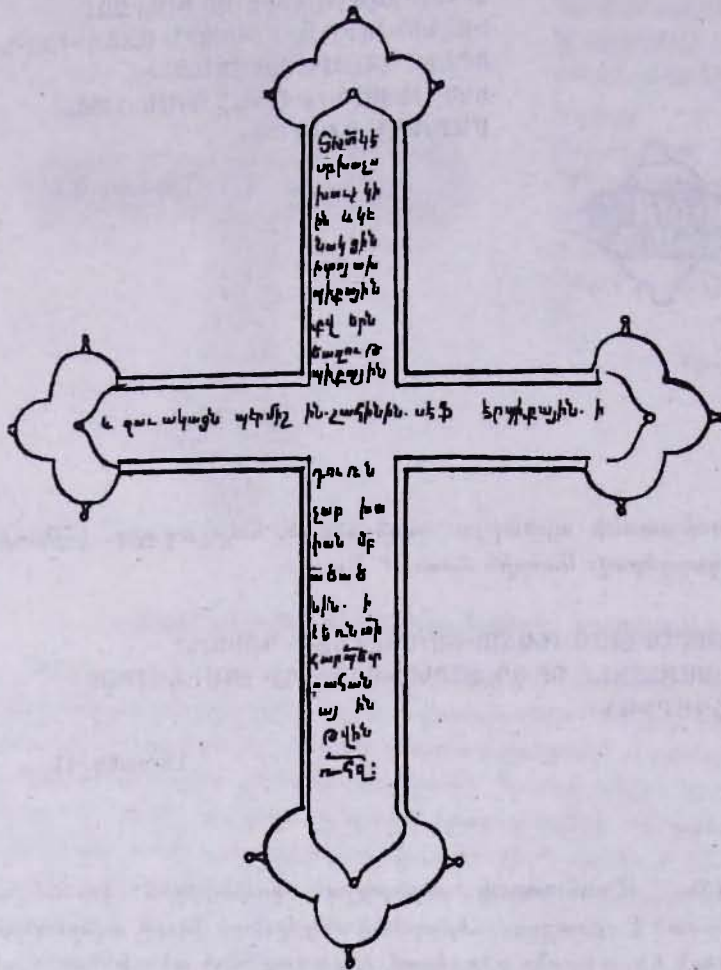


ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ:

Լուսանկ. 42

1 ԱՄ Օչուկիճի Քավաքաճոյից:  
2 ՕԿ-особая кладовая- քատուկ գանձադարակ- Գ. Գ.:

186. (13493, OK 81605).-Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, պատվանդանով: Երեսին մանրատառով՝ 22 տող.



ՅԻՇԱՍՏԱԿ Է ՄԲ ԽԱՉՍ -  
 ԽԱԻԶԿԻ/ԻՆ ԵԻ ԿԵ/ՆԱԿՑԻՆ/  
 ԻԻՐՈՅ ԱԽ/ ՊԻՔԱՑԻՆ/,  
 ՔՎԵՐԻՆ/ ԵԱՂՈՒԹ/  
 ՊԻՔԱՑԻՆ.

Հորիզոնական խաչթեփ  
 վրա՝  
 ԵԻ ԶԱԻԱԿԱՑՆ ՊԷՐՄԻՇԻՆ,  
 ՇԱՀԻՆԻՆ, ՍԵՖԷՐ ՊԻՔԱՑԻՆ.  
 Ի/

Ուղղահայաց ստորին խաչ-  
 թևին՝  
 ԴՈՒՌԻՆ/ԶԱՐԽԱ/ՓԱՆ ՄԲ  
 ԱՄԱԾ/ՆԻՆ. Ի/ԶԵՌԻՆ  
 ՏՐ/ՀԱՐՊԷՏ/ՔԱՀԱՆ/ԱՅ/ԻՆ/.  
 ԹՎ.ԻՆ/ՌՀԶ (1627):

Լուսանկ. 43

187. (13631, OK 7807).-Անոթ, արծաթյա, ոսկեզօծված, վերին ընկածքի եղրերին շրջանաձև 3 տող.

Պ. ԱԴԱՄԵԱՆԻՆ/ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՀԱՅ ԶԿՆՈՐՄՆԵՐԻՑ/. ԱՍՏՐԱԽԱՆ, 1884 ԱՄԻ:

Ծանոթ. Ուղղանկյուն զույգ շրջանակների մեջ, ստորև կան երկու կնիքներ, որոնցից առաջինում՝ АА СОЛОМОНОВЪ 1884, երկրորդում՝ պատկերված է թագ, որի ասկ՝ մերկացված սուր:

188. (71529, OK 6533).-Մասնատուփի կափարիչ, արծաթյա, նախազարդ. վրան՝ շրջանաձև 1 տող.

ՅԻՇԱՍՏԱԿ Է ՂՕՇԱՎԱՆԻՑ ՄԲ ՅՕՀԱՆՆԷՍԻՆ:

Լուսանկ. 44

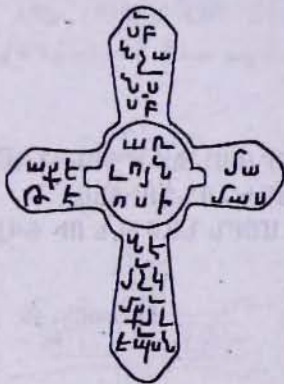
189. (78741, OK 11485).-Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, նախազարդ: խաչթևերի յլրա՝ 15 առդ.



ԲԱՐԷ/ԽՕՍ Է/ՍԲ Ն/ՇԱՆՍ/ՄԻԱ/ԲԱՆ  
ԺՈՂՈՎՐԴԻԱՆՍ ՄԵ/ԾԱՄԵԾԱՑ ԵՒ  
ՓՈՔՈՒՆՑ.  
Ի/Գ[ՈՒ]ՌԵՆ/ՍՐԲ/ՈՅՆ/ԳԵՈ/ՐԳԱ/  
ՋԻՆԱԻ/ՈՐԻՆ. ԹՎԻՆ/ՌՃԿԵ (1716)

Լուսաճկ. 45

190. (78742, OK 11483).-Խաչ արծաթյա, (լայն. 5 սմ, բարձր. 6,5 սմ). նախազարդ, ընդելուզված կանաչ և կարմիր քարերով, կենարոնում՝ շրջանակի մեջ սպիտակ գուլյնի ապակի: Պոչուկին ձուլածո օզակ՝ կախելու համար: Հակառակ երեսի կենարոնական մասում կլոր փոսիկ է, հավանաբար զարգացրած ազուցելու: Արձանագրությունը փորագրված է խաչթևերի մակերեսին մանրատառով՝ 12 առդ.



ՄԲ/ՆՇԱ/ՆՍ ՄԲ ԱՌ/ԱՔԵԼՈՅՆ ՄԱ/ԹԷՈՍԻ ՄԱՍ/Ն Է/  
Յ[Ի]Շ[ԱՏԱ]Կ Մ[Ի]Ք[Ա]Յ[Ե]Լ/ ԵՊ/[Ի]Ս[ԿՈՊՈՍԻ]Ն:

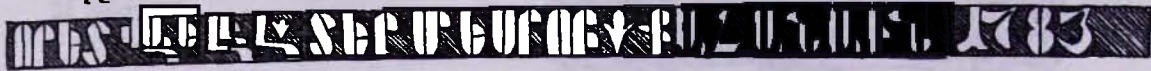
Լուսաճկ. 46

191. (78762, OK 11486).-Մասնատուփ արծաթյա, Քրիստոսի խաչելու թյան պատկերով: Միջնամասում և ստորե՝ 7 առդ.



ՅԻՇ/ԱՏԱԿ Է/ ՄԱՍՆԱՏՈՒՊՍ/ ՍԱՐԳԻՍԻ ԴՈՒՍՏՐ/, ՕՍԷՓԻ  
ԿՈՂԱԿԻՑ/ ՀՐԵՓՍ/ԻՄԻՆ:

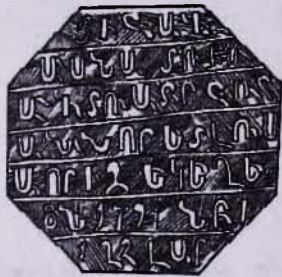
Միջնամասում՝ 1 տող



ՈՐ ԵՏ ՎԱԵԼԷԼ ՏԵՐ ՄԵՍՐՈՐ ՔԱՀԱՆԱԻՆ. 1783:

Լուսանկ. 47 ա-դ

192. (78763, OK 11489).-Մասնատուփ արծաթյա, նախշաղարղ, նախորդի նմանությամբ:  
Կափարիչի վրա՝ ՅՍ ՔՐ: Ստորև՝ 7 տող.



ՅԻՇԱ|ՏԱ|Կ Է ՄԱՍՆԱՏՈՒՔՍ/ԱՐԻ ՏՈՒՍՏՐ ՇՈՒՇ/ԱՆՆ, ՈՐ ԵՏ  
ԼՈՒՍ/Ա|Ի|ՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵ/ՑՆ 1791 Ն|ՈՅԵՄ| Բ|ԵՐ|Ի/Ի ՂՋԼԱՐ:

Լուսանկ. 48

193. (78764, OK 11488).- Մասնատուփ արծաթյա, սսկեզօծված. կափարիչին՝ խաչելու-  
թյան պատկերը. որից վեր՝ ՅՍ ՔՐ: Ութանկյուն նիստերին, շրջանակներում հրեշտակներ են:  
Մաղկեփնջերի մեջ հաղիվ ընթեռնելի մանրատառով փորադրված է.

ԿԱՄԱՐԱՐԻՆ.

Ստորին մասում՝ 8 տող.



ՄԱՍԱՅՏԻՔՍ Ա/ՅՍ ՇՍՄ|Ա| ԽԵՑԻ ՊԻՏՐ/ՈՍՆ ԵՏ Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ  
ԼՈՒՍ/ԱՅՈՐՁԻ ԵԿԵՂԵ|Ց| ՈՒՆ ՅԻՇ/ԱՏԱԿ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ  
Ծ/ՆՕՂԱՑՆ ԻԻՐ ՀՕՐՆ ԴԱՆ/ԷԼԻՆ ԵԻ ՄՕՐՆ ՆԱԹԷԼՆ ՈՒ ՔՎ|Ո|  
ՐՆ:

Լուսանկ. 49

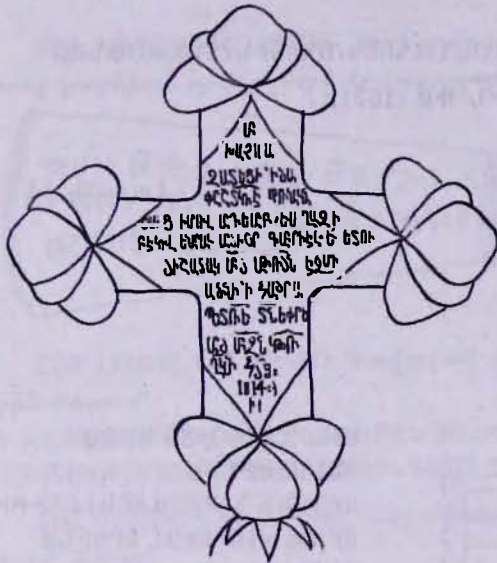
194. (78798, OK 11482).- Մեղալիոն արծաթյա, շրջանաձև: Մի կողմին՝ խաչելության  
պատկերը, մյուսին՝ Յ Մ: Ցուպը ձեռքին կանգնած Հովհաննես-Մկրաչի կողքերին՝ 2 տող.



**ՅՕՀԱՆՆԷՍ/ՄԿՐՏԻԶ:**

Լուսանկ. 50

195. (81547, OK 13396).- Խաչ ոսկյա, նախշազարդ, ընդելուզված կարմիր, կանաչ և կապույտ թանկարժեք քարերով: Բարձրությունը 26 սմ, կենտրոնում ազուցված է կապտավուն քար, խաչթեերի արանքում՝ մեկական մարգարիտներ, որոնցից մեկը չկա: Հակառակ կողմին, արծաթյա ոտմրածե թիթեղի վրա՝ 12 առղ.

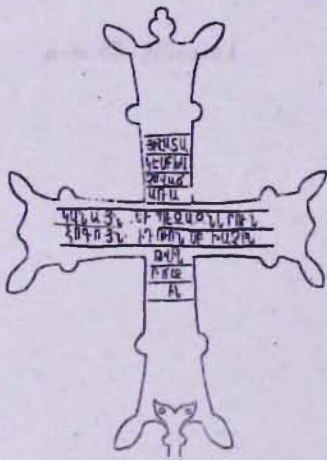


ՄԲ/ԽԱԶՍ Ա/ՋԱՏԵՑԻ Ի  
 ՅԱ/ՓԸՇՏ[Ա|Կ|Ո|]ԻԹԵՆ/Է ԼԵՌՆԱԿԱՆ/ՕՍԻՑ  
 ԻՄՈՎ ԱՐԴԵԱՄԲ, ԵՍ ՂԱԶԻ/ԲԷԿՈՎ ԵՆԱՐԱԼ  
 ՄԱՅԻՕՐ ԳԱՐԻԷԼ ԵՒ ԵՏՈՒ/ՅԻՇԱՏԱԿ  
 ՍՐԲ[Ո]Յ ԱԹ|Ո|Ո|Ո]ՅՆ ԷՋՄԻ/ԱՄՆԻ Ի  
 ՀԱՅՐԱ/ՊԵՏՈՒ/Թ[Ե]ԱՆ ՏՆ ԵՓՐԵ/ՄԱՑ  
 Ս[Ր]Բ[Ա]Ջ[Ա]Ն Կ[Ա]ԹՈՒՂ[Ի]ԿՈՍԻՆ  
 Հ[Ա]Յ[Ո]Յ/1814/Ի:

Ծանոթ. Խաչի կոթառն ամբողջապես զարգարված է երկնապաղ նոճիների պատկերներով:

Լուսանկ. 51

196. (81582, OK 13575).- Խաչ արծաթյա, կոթառով. ամրացված է ըյուրեղապակյա պատվանդանին: Ըստ արձանագրության՝ կոթառն ավելի Հին է: Խաչի հակառակ երեսին՝ 9 առղ.



ՅԻՇԱՏԱ/Կ Է ՄԲ ԽԱ/ՋՍ ՎԱՃ/ԱՌԱ/ԿԱՆԱՑՆ ԵՒ  
 ՊԵՋԱՋՆԵՐՈՒՆ/ՀՈԳՈՅՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՄԲ ԽԱՉԻՆ/. ԹՎԻՆ  
 ՌՃԼԶ/ԻՆ (1687):

Լուսանկ. 52

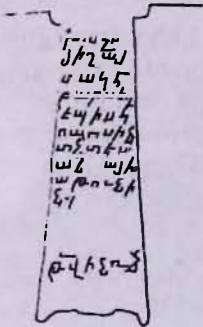
Կոթառին՝

Լախրաթխաթունին  
Ընդ Եսթիսազսար ար ար  
ապրր և Լծնողա ցն  
Սարխազանունին և սոպա ք  
խաթունին Թվ ջն  
նոեմբեր Դ

ՅԻՇ[Ա.ՏԱ.Կ] Է ՍԲ ԽԱԶՍ/ՊՐ ԱԾ/Ա.ՏՐԻՆ ԵՒ ՄԻՐԱԹ  
ԽԱԹՈՒՆԻՆ/, ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ/ՊՐ ԽԱԶԱՆՈՒՆԻՆ ԵՒ  
ԿՈՒԼԱՑ/ԽԱԹՈՒՆԻՆ. ԹՎԻՆ. ԶԵ (1456) ՆՈՆՄԲԵՐԻ (20):

Լուսանկ. 53 ա-դ

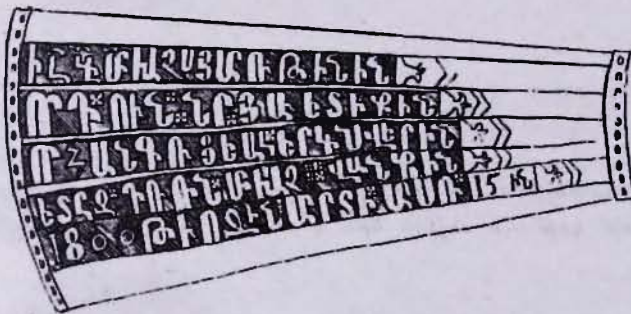
197. (81583, OK 13908).- իսաչ արծաթյա, կենտրոնում՝ կարմիր քար. արձանազրված  
կոթառը ծոմոված է: Խաչի հակառակ երեսին՝ 11 տող.



ԽԱԶՍ/ՅԻՇԱՅ/ՏԱԿ Է/ ԲԱՐՍԵՂ/ԷՊԻՍԿ/ՈՊՈՍԻՆ/ՏՆՏԵՍ/ԱՆԱՅ  
Խ/ԱԹՈՒՆԻ/Ն/. ԹՎԻՆ ՌԶ (1631):

Լուսանկ. 54

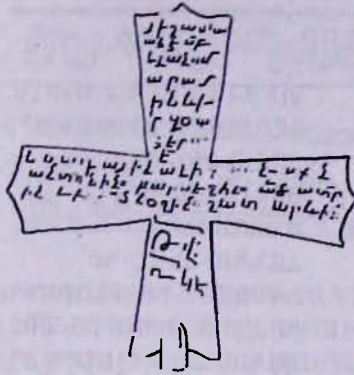
Կոթառին՝



ՅԻՇ/Ա.ՏԱ.Կ Է ՍԲ ԽԱԶՍ  
ՅԱՐՈՒԹԻՆԻՆ/,  
ՈՐԴՈՒՆ Ն[Ո]Ր[Ա.]Յ ԱԻԵՏԻՔԻՆ/  
ՈՐ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԵՐԿԻՆՍ  
ՎԵՐԻՆ,/  
ԵՏ ԸԶԴՈՒՌՆ ՍԲ ԽԱԶ ՎԱՆՔԻՆ/  
1800 ԹԻՈՋԻՆ, ՄԱՐՏԻ ԱՄՍՈՒ  
15-ԻՆ:

Լուսանկ. 55 ա-դ

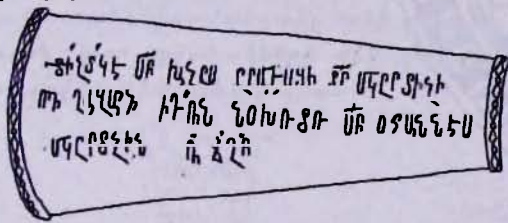
198. (81 584, OK 13495). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, ընդհանուր զուսնազեղ, կիսաթանկարժեք քարերով: Հտկառակ երեսին՝ մանրատառով 13 տող.



ՅԻՇԱՏ/ԱԿ Է ՄԲ/Ի ՆՇԱՆՍ Մ/ԱՐԱՄ/ԻՆ ԵՒ ԻԻ/Ր  
ՋՕԱ/ԿԷՐՈՒ/Ն ՍԱԴԱՅԻՆ, ԱԼԻՔԱԱՆՈՍԻՆ, /ԱՆՏՈՆԻՆ,  
ԲԱՐՍԵՂԻՆ, ԱՇ ԱՏՐ/ԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԾՆՕՂԻՆ  
ՇԱՏԱՐԵԻՆ /ԹՎ[ԻՆ] / ՌԿԷ (1618):

Լուսանկ. 56

199. (81585, OK 13496). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, կապույտ և սպիտակ կիսաթանկարժեք քարերով, որոնց շուրջ ձուլածո զարդանախշեր. կոթառին՝ 3 տող.



ՅԻՇ[Ա.] Տ[Ա.]Կ Է ՄԲ ԽԱԶՐՍ ԸՐԱՄԷՍՑԻ ՏՐ  
ՄԿԸՐՏԻԶԻ/ՈՐԴԻ ՂԱԶԱՐԻՆ. Ի Դ[ՈՒ] ՌՆ  
ՆՕԽՈՒՏՈՒ ՄԲ ՕՀԱՆՆԷՍ/ՄԿԸՐՏԻՆ. [ԹՎԻՆ]  
ՌՃՂԲ (1743):

Լուսանկ. 57 ա-գ

200. (81586, OK 13581). Գավազան փայտից, ընդհանուր զուսնազեղ ոսկեզօծ արծաթե նախշերով: Վերին մասում՝

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ /ԹՕԻՈՈՒ ՆՈՒԻՐԱԿ ՍԱՀԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԵՑՈՅ ԵՒ...ՀՄ  
Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է ՄԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ. ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1820 ԻՆ ԵՒ ՅՈՒԼԻՍԻ 26-ԻՆ:

201. (81587, OK 13490). Եպիսկոպոսակառն գավազան, օձազլուխ, փայտին ապուցեղու մասում՝ 2 տող.

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՍԻՄԷ/ՕՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ:

Լուսանկ. 58 ա-դ

202. (81590, OK 13502). Սկիհ արծաթյա, ոսկեզօծված, ընդելուզված աարբեր գույների կրսաթանկարժեք քարերով: Վերին շուրթին՝ շրջանաձև 2 սող.



Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ՍԿԻՀՍ  
ՇԸՌՈԹԵՑԻ ԵՓՐԵՄԻ ՈՐԴԻ  
ՅՈՎՍԷՓԻՆ ԵԻ  
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ ԵԻ  
ՄՆՈՂԱՑՆ  
ՀԱՆԿՈՒՑԵԱԼ / ՊՐ  
ԵՓՐԵՄԻՆ ԵԻ ԴԱԴՈՄԻՆ,  
ՈՐ ԵՏՈՒՐ Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ  
ՅԱԿՈԲԱՅ. ԹՎ|ԻՆ| ՌՃՂ  
(1741)ԻՆ:

Լուսանկ. 59 ա-դ

203. (81591, OK 13570). Տապանակ արծաթյա, ընդելուզված գույնզգույն քարերով, եռազմրեթ աճարի աեսքով: Կապույտ ֆոնի վրա եզծված արձանագրություն.

ՅԻՆԱՏԱԿԻՆԻՆԱԿՆՈՒԵԻՏԱՐԱՆԱԿՐՍ

ՊՈՎԼԻՆԻԴՈՒՆՍԲԷԼՍՇՆԱՅ

ՏՐԻՆԻՆ ԹԱՄԵՐՈՇ

ՄԻՅԱՎՉՈՒՄ  
ՏՈՒՄԼԵ ԵՅԻՏԷՐ  
ՊԵՏՐԱՎԼԴԻՄՍԻՆ

ԿԻՍՏՅԵԼՈՒՄՆ ՍԽՄԷ  
ՈՐ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԲՎԵՆՈՒՅՆ ԴԻՆ ✱

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԽԵԿԱՆՈՅԻ ՏԱՊԱՆԱԿՍ...Ծ ՊԵՌԼԱ ԹԱՐՋՐՈՒԿ՝ ԺՂՈՎՐԴԵՆ. Ի ԴՆՈՒՅԻՆ ՄԲ  
ԷՋՄԻԱՄ ԾՆԱՅ. ԾԻՒՆԵՅՍԱԻ ԶԵՅԻՆՄԱՄ ԶՆՈՒՄԿԼԱՅՅԵՑԻ ՏԵՐ ՊԵՏՐՈՍ  
ՎԱՅՐԴԱՊԵՏԻՆ: Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՍԻՄԵՅՕՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ.ԹՎԻՆ ՌՃՀԴ(1725) ԻՆ.

Լուսանկ. 60 ա-դ

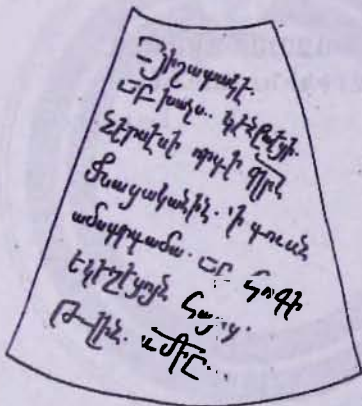
204. (81600, OK 13492). Խաչ արծաթյա, կոթառի հետ միասին ըրարձրությունը 38 սմ, կլոր հյուսածո պատվանդանը ունի գնդաձև տեսք: Խաչի մի երեսին խաչելության պատկերն է, մյուսին՝ կլոր շրջանակների մեջ վերցված կենդանակերպեր: Արձանադրությունը, 12 տող, փորագրված է խաչթեքի վրա.



ՅԻՇԱՏԱԿ Է/ԵՒ ԲԱ/ՐԵԽՕՍ Է/ՄԲ ԽԱԶՍ/ ՍԵԻՐՍՑԻ/  
ԱԻԱԳԻՆ ԿՆՈՋՆ՝ ԾԱՀՋԱ/ՏԱՅԻՆ ԵՒ ՄՕՐՆ  
ՄԱՐԴԱՐ/ՏԻՆ/. Ի ԴՆՈՒՅԻՆ/ՄԲ ԼՈՒՍՈՈՐԶԻՆ./ԹՎԻՆ  
ՌԿԸ (1619):

Լուսանկ. 61

205. (81602, OK 13605). Խաչ արծաթյա, նախազարգ. կոթառին ոլորածե՝ 6 տող.



ՅԻՇԱՏԱԿ Է/ՄԲ ԽԱԶՍ ԿԵՆՎԱՅԵՑԻ ԵՆԵՐՍԷՍԻ ՈՐԴԻ  
ՊՐՆ/ՄԵԱՑԱԿԱՆԻՆ. Ի ԴՆՈՒՅԻՆ/ԱՄՍՏՐԴԱՄՍ ՄԲ  
ՀՈԳԻ/ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ ՀԱՅՈՑ./ԹՎԻՆ ՌՄԻԸ (1779):

Լուսանկ. 62 ա-դ

206. (81603, OK 13494). Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, գեղազարդ հյուսվածքներով, կենտրոնում՝ Աստվածածինը Հրտուսը գրկին: Խաչթևերի ծայրերին՝



ՏՐԱԾ ԹՄՔԱ

Լուսանկ. 63

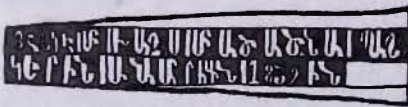
207. (81604, OK 13576). Խաչ արծաթյա, ոսկեջրած, կոթառով (րարձր. 14 սմ): Մի կողմին՝ հյուսածո զարդանախշեր, մյուսին՝ արձանազրություն 12 առդ.



ՊԱՀ/ԱՊԱՆ ԱՄ/ԷՆԱՆԻ ՔԱ ԱԶ/ ՔՈ ՀՈՎԱ/ՆԻ ԼԻՑԻ ԻՄ Ի  
ՏԻԷ ԵԻ Ի ԳԻՇԵՐԻ. ՆՍՏԻԼ/Ի ՏԱՆ, Ի ԳԸՆԱԼ Ի  
ՃԱՆԱՊԱՐԻ/ՆՆՋԵԼ ԵԻ Ի ՅԱՌՆԵ[Լ] ԶԻՄ Ի ԵՐԲԷՔ  
ՍԱՍԱՆԵՑԱՅՑ/ ՈՂՈՐՄԻ ԱՐԱՐ ԱԾ [Ծ]:

Լուսանկ. 64

Կոթառին՝ 2 առդ.



Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է ՄԲ/ ԽԱԶՍ/ՄԲ ԱԾԱԾՆԱ/  
ՊԱՏ/ԿԵՐԻՆ, ԱՆԱ ՄԱՐԻԿԻՆ/ 1839 ԻՆ:

Լուսանկ. 65

208. (81606, OK 13489). Հովվական գավազանի գլուխ, որի շուրջ ոլորած է 3 տող.

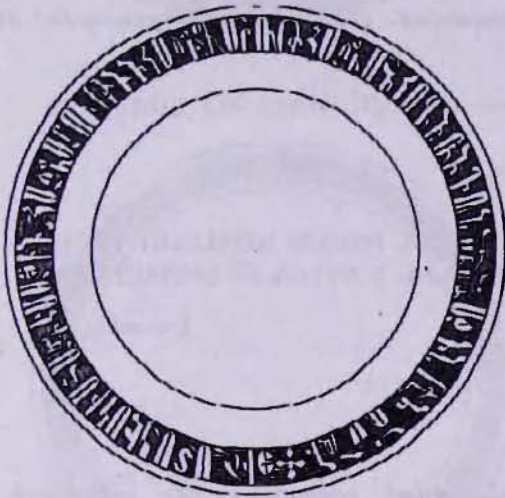


Հովիտի ԳԱՋ ՋԱՆՁՆ ԻԻՐ ԴՆԷ Ի ՎԵՐԱՅ ՈՉԽԱՐԱՑ./ Տ. Տ. ՄԱԿԱՐԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ. ՏՓԽԻՍ, 1889:

Մանր. Գավազանի վրա փորագրված են Ս. Էջմիածնի և Անիի տաճարների պատկերներ:

Լուսանկ. 66

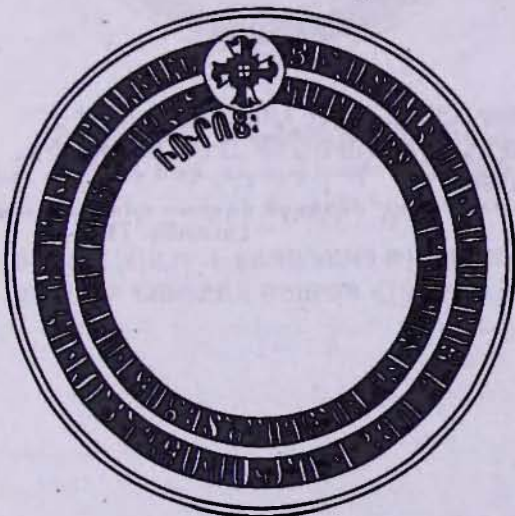
209. (81609, OK 13503). Սկիհ, տրծաթյա, ոսկեղօծված, շրջանաձև՝ 1 տող.



ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԿԻՍ ՀԱՃԻ ԷՍԱՅԻՆ ԵՒ ՀԱՃԻ ԱՐՈՒԹԻՆԻՆ ... (եղծված է) ՈԳԻՆԵՐԻՆ. Ի ԴՆԻՍԻՆ ՍԲ ԱՇՄԱՇՆԻՆ. ԹՎԻՆ ՈՄԹ. (1760) ԻՆ:

Լուսանկ. 67

210. (81610, OK 13505). Մսուհ արծաթյա, վերին շուրթի եղբերին՝ 3 տող.



ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԿԻՀՍ ՍՐԲՈՅ ԵՒ ՄԵՍԻ ԱԹՈՒՈՅՆ ԷՋՄԻԱՇՆԻ ԲՆԻԿ ՄԻԱԲԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԲԱՅԵԱՋՏԵՑՈՅ ԻՈՒՐ ԵՒ ՀՈԳՈՑ ԾՆՈՂԱՑ ԻՈՒՐՈՑ:

Լուսանկ. 68

211. (81611, OK 13499). Սկիհ արծաթյա, վերին շուրթի շուրջ խոշոր տառերով.  
Եփրեսյ ԿԱԹՈՂՈՂԻԿՈՍ ԸՆԾԱԹԵԱՅ ՍԲ ՎԱՆԻՑՆ  
ՀՈՒՓՍԻՄԷԻ. 1820:



Լուսանկ. 69 ա-բ

Ներքևի պատվանդանի եզրերին՝ մեկ տող.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԱՀՏԵՍԻ ՄԿՐՏԻՁԻ ՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻՆ ՎԱՍՆ ԾՆՈՂԱՑ ՀՈԳԻՈՅԻ Ի ՍԲ  
ԷՋՄԻԱՄԻՆ. ԶԵՆՈՒՄՔ ՓԻԼԻՊՈՍ ՎԱՐԴԱՅԱՊ/Ե/ՏԻՆ ԻՋՄԷ. 1782:

212. (81612, OK 13504). Սկիհ արծաթյա, ոսկեզօծված. վերին շուրթին շրջանաձև՝ մեկ  
տող.



ՅԻՇԱՅՏԱԿ Է ԻՍԿԻՆ ԲՍԱՑԻ ԱՐԱՀԱՄԻ ՈՐԴԻ  
ՄԱՀՏԵՍԻ ՍԻՄՈՆԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ԷՋՄԻԱՄՆԱՑ:

Լուսանկ. 70

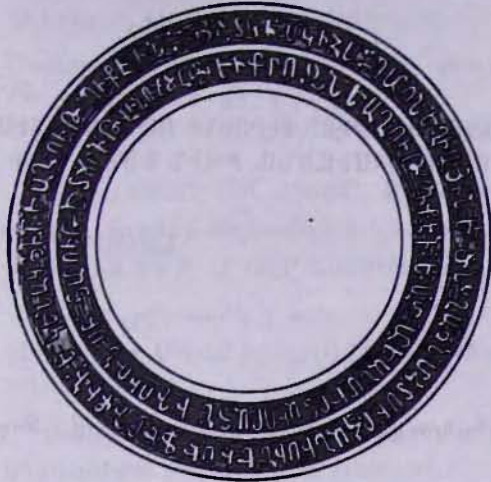
213. (81613, OK 13501). Սկիհ արծաթյա, ոսկեզօծված. պատվանդանին՝ շրջանաձև 1  
տող.



ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԻՍԿԻԸՍ ՄԱՀՏԵՍԻ ԼՈՒՍԷՂԵՆԻ ՈՐԴԻ  
ՄԱՀՏԵՍԻ ՕԳՍԷՆՏԻՆ./Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ՀՐԷՇՏԱԿԱՊԵՏԻՆ.  
ԹՎԻՆ ՌՃՁԸ (1739) ԻՆ:

Լուսանկ. 71 ա-գ

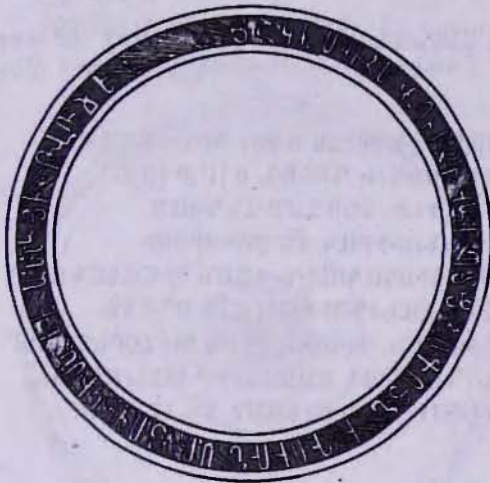
214. (81614, OK 13500). Սկիի արծաթյա, *սկեղօծ, պատվանդանին՝ 2 տող.*



Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ՍԿԻՀՍ ՊԱՐՈՆ ԵՂԻԱՅԻՆ ԵՒ  
ԾՆԱՂԱՑՆ Մ[Ա.]ՀՏ[Ե]ՍԻ ՕՀԱՆԻՍԻՆ ԵՒ  
ՍԷՖԵՐ ՊԻՔԵԻՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ ԵԱՂՈՒԹ  
ՊԻՔԵԻՆ ԵՒ ՔՐՈՋՆ ԵԱՂՈՒԹ ՊԻՔԵԻՆ ԵՒ  
ԱՄ[ԵՆԱՅՆ] ԱՐԵԱՆ ՄԵՐՁԱԻՈՐԱՑՆ. Ի  
ԴՈՒՌՆ ՍԲ ՅԱՐՈՒԹ[ ԵԱՆ] Տ[Ա.]Ճ[Ա.]ՐԻՆ.  
ԹՎԻՆ ՌՃԾԸ (1709):

Լուսանկ. 72 ա-բ

215. (81615, OK 13498). Սկիի արծաթյա, *վերին շուրթին՝ շրջանաձև մեկ տող.*



Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ՍԿԻՀՍ ՔՈՒՐՁԻ  
ՎԱՐՊ[Ե]Տ[Ա.]Ց ՀՈԳՈՅՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ  
ՅՈՎԱԿԻՄԱ. ԵՒ ԱՆՆԱՅԻ. ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԵ (1656):

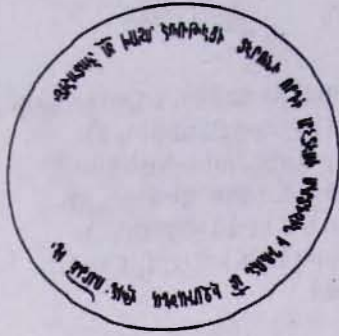
Լուսանկ. 73

216. (81616, OK 13565). Խնկամանի տապանակ, *Հնդազմբեթ տաճարի տեսքով, արծաթյա, գեղեցիկ նախշազարդերով: Գմբեթների արանքում՝ մեկական (ընդամենը 4) մոմակալներ: Պատվանդանի ստորին եզրերին՝ շրջանաձև.*

Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ՏԱՊԱՆԱԿՍ ԹԱՐՎԻՋՈՒ ՔՍԱՍԷՐ ԺՈՂՈՎՐԴՈՑՆ Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ.  
ՋԵՌԱՄԲ ՆՈՒՐԱԿ ՄԵՍՐՈՊ Վ[Ա.]ՐԴ[Ա.]Պ[ԵՏ]ԻՆ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆՑԻՈՑ. ՌՄԻԲ (1773):

Լուսանկ. 74

217. (81618, OK 13485). Քշոց արծաթյա. շրջանակի եզրերին՝



ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԲ ԽԱԶՍ ՇՌՈՒԹԷՑԻ ՏԷՐՈՒՆԻ ՈՐԴԻ ՄԱՀՏԷՍԻ ՄԿՐՏԻՁԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՄԲ ԷԶՄԻԱՄՆԱ. ԹՎԻՆ ՌՄԺԵ (1766) ԻՆ:

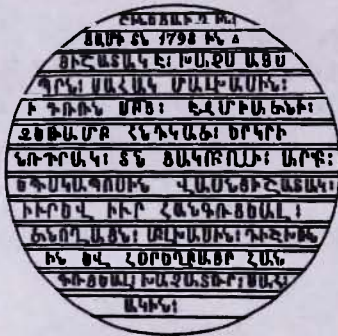
Լուսանկ. 75

218. (81619, OK 13507). Քշոց արծաթյա, ընդելուզված դունդեղեղ քարերով: Չողափայտին աղուցելու մասում՝ շրջանակ 3 տող.

ՅԻՇԱՏԱՍՏԱՆԻ ՄԲ ԽԱԶՍ ՏՆ ՂԱԶԱՐՈՒ Կ[Ա.]Թ[Ո]Ղ[Ի]Կ[Ո]ՍԻ ԵՂԲԱՅՐ ՄԿՐՏԻՁ  
Վ[Ա.]ՐԴԷ[Պ]Ե[Ս]ԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ԵՐԻՆՋ[Ա.]Կ[Ա.]Յ ՄԲ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ. ԹՎԻՆ ՌՃՂԴ (1745):

Լուսանկ. 76

219. (81621, OK 13693). Խաչ մեծ չափաի, որի գնդաձև պատվանդանի շուրջ՝ 12 տող.



ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԽԱԶՍ ԱՅՍ/ ՊՐՆ ՍԱՀԱԿ  
ՄԱԼԽԱՍԻՆ/Ի ԴՈՒՌՆ Ս [Ր]Բ [Ո]Յ  
ԷԶՄԻԱՄՆԻ, ՁԵՌԱՄԲ ՀՆԴԿԱՄ  
ԵՐԿՐԻ/ՆՈՒԻՐԱԿ ՏՆ ՅԱԿՈՐՈՍԻ  
ԱՐՔ/ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԻՆ ՎԱՍՆ ՅԻՇԱՏԱԿ/ԻԻՐ  
ԵԻ ԻԻՐ ՀԱՆ/ԳՈՒՑԵԱԼ/ ԾՆՈՂԱՑՆ  
ՄԱԼԽԱՍԻՆ, ԴԻՇԵՈՒ/ՆԻՆ ԵԻ ՀՕՐԵՂԲԱՅՐ  
ՀԱՆ/ԳՈՒՑԵԱԼ ԽԱԶՍՏՈՒՐ ՍԱՀ/ԱԿԻՆ:  
ՇԻՆԵՑԱԻ 2-ԻՆ (Ր) ՅԱՄԻ ՏՆ 1798 ԻՆ:

Խաչելության պատկերից վեր՝

ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ):

Մանոթ. Փորագրիչը մոռացել է նշելու ամիսը: Ժամանակը որոշող նախագասուկայունը գրված է արձանագրության սկզբում:

Լուսանկ. 77 ա-դ

220. (81623, OK 13577). Մասնատուփ արծաթյա, կլոր ձևով: Կափարիչի վրա՝ Քրիստոսի ծննդյան տեսարտնն է և արձանագրություն 1 տող.

Ի ՎԱՑԵԼՈՒՄՆ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏՑԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ:

221. (81624, OK 13569). Խաչ արծաթյա, ոսկեգոծված (րարձր. 18 սմ) ձուլածո կոթառով. խաչթևերի կենարոնում աղուցված է եղել թանկարժեք քար, որն անհետացած է: Արձանագրությունը փորագրված է ոլորաձև, մեկընգմեջ երկու առանձին նախագասուկայուններով.

ՌՄՀԲ (1823) Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է ՄԲ ԽԱԶՍ ԿԻԼՊԷՑԻ ԳԵՐՁԱԿ ԽԱԼՖԱՆԵՐՈՒՆ. Տ[Ի]Ր[Ա.]Յ[Ո]Ւ Կ[Ա.]Ր[Ա.]Պ[Ե]Տ[Ի]Ն], Տ[Ի]Ր[Ա.]Յ[Ո]Ւ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ Տ[Ի]Ր[Ա.]Յ[Ո]Ւ ԱՆՏՈՆԻՆ ԵՒ ԻԲՐՈՒՂԻՆ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍԻՆ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ ՄԱՐՈՒՏԻՆ ԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ Ի ՄԲ ԷՋՄԻԱՄՆԱՅ:

Մանր. Ֆիլպէցի, կարծում ենք, պետք է կարգաւ ֆիլիպոպոլցի: Ֆիլիպոպոլը այժմյան Բուլղարիայի Պլովդիվ քաղաքն է:

Լուսանկ. 78 ա-դ

222. (18625, OK 13662). Սկիի արծաթյա, ոսկեգօծված, հռասախճան պատվանդանով: Բաժակից ներքե՝ 6 ծայրատված ելուսաներ, որոնց հարթեցրած մասերին՝ ՏՐ ԱՄ ՅՍ ՔՍ Թ ՀՐ (ՏԷՐ ԱՍՏՈՒԱՄ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ):

Սպա՝ շրջանաձև 1 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԿԻԶՍ Խ[Ո]Ճ[Ա.] ՊՈՒՏԱԽԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՑՆ Խ[Ո]Ճ[Ա.] ԿՈՒՍԻԿԻՆ ԵՒ ՓԱՇԱ ԽԱԹՈՒՆԻՆ]:

Ստորին պատվանդանին՝ 1 տող.

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ. ԹՎԻՆ ՌՃԽԱ. (1692) ԻՆ:

Մանր. Սկիհի կենարոնում պատկերված է թեատարած երկգլխանի արծիվ:

Լուսանկ. 79 ա-դ

223. (81626, OK 13739). Լվացարան՝ սափորով, արծաթյա, ոսկեգօծված: Լվացարանի շուրթի եզրերին շրջանաձև փորագրված է հ. սեսկով պատված 1 տող.



Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է ԳԵՂ[Ե]ՅԿ[Ա.]Ջ[Ա.]Ն ԼՈՒ[Ա.]Յ[Ո]Ւ Զ[Ա.]Ր[Ա.]ՆՍ Հ[Ա.]ՆԴԵՐՁ ԶՐԱՄ[Ա.]ՆԱԿԵՐՏ ԶՐ[Ա.]Թ[Ո]ՒՂԽ Ս[Ա.]Փ[Ո]ՐԻԻՆ Ի Վ[Ա.]Յ[Ե]Լ[Ո]ՒՄՆ ՏՆ Ղ[Ա.]Ջ[Ա.]ՐԻ ԴԵՐԸՆՏԻՐ ՄԲ[Ա.]Ջ[Ա.]Ն Կ[Ա.]Թ[Ո]Ղ[Ի]Կ[Ո]ՍԻՆ ԵՒ Հ[Ա.]Ն[Ո]Ւ ԲՑՍ Հ[Ա.]ՅՈՑ ԵՐԱՆԵ[Ա.]Լ Հ[Ա.]ՅՐ[Ա.]ՊԵՏԻՆ ԹԸՆԾ[Ա.]Յ[Ե]Ա.Լ Ի Պ[Ա.]Տ/ՈՒԷՐՍ Վ[Ա.]ՐԴ[Ա.]Պ[Ե]ՏԷ ՀՈՒՄԿ[Ա.]ՅԵՑՈՅ ԹՎԻՆ ՌՃՁԷ (1738) ԻՆ Ի ԱՄՍԵԱՆՆ ՆՈՅՄԲԵՐԻ, ՇԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔՆ ՅԵՒԴՈՎԻԱՅ:

Մանր. Լվացարանի ջրամանի հատակին, ներքուստ պատկերված է երկգլխանի արծիվ: Ցուցանմուշն ամրոզլապես պատված է ռուսական զարդանախշերով:

Լուսանկ. 80 ա-բ

224. (81629, OK 13636). Թանաքաման, գրչատուփ և ծայրապանակ, համաճուլլ արծաթից, երկրաչափական և ռուսական զարդանախշերով:

Գրչատուփին երկայնակի փորագրված է մեկ տող.

ԻՎՅԻՍՏԵՓԵՐԱՆՍԵՓԱՆՆՈՍԻ ԱԻԱԳ Ս[Ա.]ՐԿ[Ա.]Ի[Ա.]ԳԻ՝

Ի Վ[Ա.]Յ[Ե]Լ[Ո]ՒՄ]Ս ՍՏԵՓ[Ա.]ՆՆՈՍԻ ԱԻԱԳ Ս[Ա.]ՐԿ[Ա.]Ի[Ա.]ԳԻ՝

Ձեռնարկներ և շտապագրերի և ներսեւի սլոյթաքանակներ 1815:

Մանր. Հիշատակած ներսեւ սրբազանը ներսեւ Աշտարակեցիքն է՝ այդ ժամանակվա  
առևտրային առաջնորդը, որը հետագայում բազմեց Հայրապետական աթոռին:

Լուսանկ. 81

225. (81639, OK 1354). Մասնատուփ արծաթյա, ձվաձև, ընդհանուր զարդերով:  
Կախարչիչին՝ շրջանաձև 2 տող.

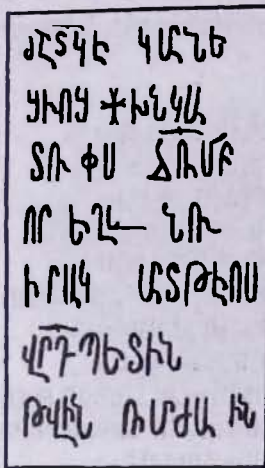


ՅԻՇԱՍՏԱՅԻ Է ՄԱՍԻՏՈՒՊՍ ՊՕԼՍԻ  
ՄԱՅԻՆՍԵՅԻ ԹԱԳՈՒՂՈՒՆ. ՈՐ ԵՏ ԳՐԻԳՈՐ  
ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ. [ԹՎԻՆ] 1265 (1851):

Մանր. Թվազրված է թերևս սանսկրիտերեն:

Լուսանկ. 82

226. (81645, OK 13564). Խնկատուփ  
արծաթյա, որին շղթայիկով կապված է թիչի արծաթյա գդալ: Ընդհանուր տեսքը հիշեցնում է  
փոքրիկ նավակ, որից ներքե՝ արձանագրություն 7 տող.



ՅԻՇԱՍՏԱՅԻ Է ԿԱՐՆԵ/ՅԻՈՅ ԽՆԿԱ/ՏՈՒՓՍ. ՁԵՅԻՆԱՍՐ/ՈՐ  
ԵՂՆԻ ՆՈՒ/ԻՐԱԿ ՄԱՏԹԵՈՍ/ ՎԱՍՐԴԱՍՊԵՏԻՆ/ ԹՎԻՆ ՌՄԺԱ  
(1762)-ԻՆ:

Լուսանկ. 83 ա-բ

227. (81646, OK 13563).-Մանր արծաթյա, ավետարանիչների պատկերներով, ընդհանուր  
զարդերով: Պատկերված՝ 1 տող.

ԱՆՏՕՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ+ԱՐԶԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄՈՂՆԵՑԻ. [ԹՎԻՆ] ՌՄԶԴ. (1825):

228. Սկիի արծաթյա, շուրթի եզրերին՝ շրջանաձև 1 տող.

ՅԻՇԱՍՏԱՅԻ Է ԸՍԿԻՅ ՊԱՂՏԱՍԱՐԻՆ ԿԱՄ ԿՈՂԱԿՑՈՅՆ ՄԱՐԷԱՄԻՆ ԿԵՅԴԱՆԻ  
ՀՈՂԳԻՈՅՆ ՄԲ ՀԱՆԲԱՍՐՍԱՅԻ 1816-ԻՆ ԱՊՐԻԼԻՆ:

Լուսանկ. 84 ա-գ

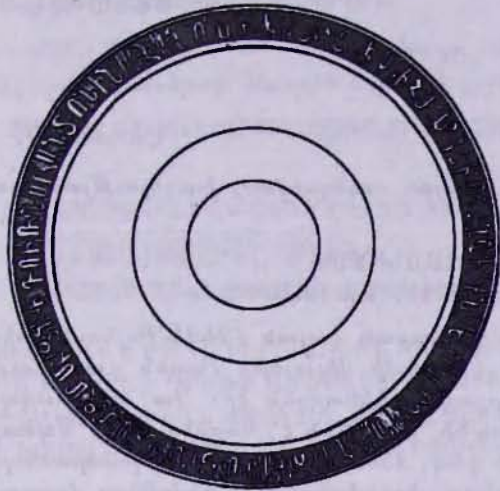
229. Սկիի (ընդհանուր՝ մասնամասն) արծաթյա, նախազարդ, շուրթի եզրերին շրջանաձև 1  
տող.

ՅԻՇԱՍՏԱՅԻ Է ՄԱՍՆԱՄԱՆՍ Ի ԳՈՒՈՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈՒԲ ՏԱՃԱՐԻՆ. [ԹՎԻՆ] ՌՄԺԲ (1763):

230. Արծաթյա խաչի կոթառին՝  
ՄԲ ԽԱԶՍ ՅԻՇԱՏԱԿ Է...

231. (1637, OK 13639). Սափոր արծաթյա, սևահով նախազարդված: Վրան՝ 1 տող.  
ՓԷՏՐՎԱՐԻ ԻԱ (21), ԹՎԻՆ ՌՃԾԸ (1709). ՄԲ ՅԱԿՈՐԱՍ ԾԱՌԱ ՅԱԿՈՐՃԱՆ:

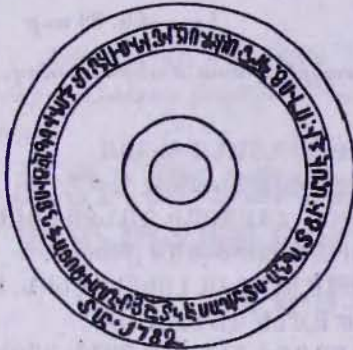
232. (81651, OK 13669). Սկիհ արծաթյա, ոսկեզօծված: Պատվանդանի եզրերին շրջա-  
նաձև՝ 1 տող.



ՅԻԽԵԼԱՍԵԼԱԿ Է ՍԿԻՀՍ ՄԼԱԶԼՍԵԽԻՍԻ  
ՈՀԱՆՆԻՍԻՆ ԵՒ ՈՐԴԻՈՅՆ ԽՈՂՃԱ ԵՂԻԱՅԻՆ  
ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ՝ ՋԱՐՄԻՅՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՄԲ  
ԱՆՏՈՆԻՆ. Ի ԹՎԻՆ ՌՃԻԷ (1698):

Լուսաճկ. 85

233. (81654, OK 13567). Խուլր արծաթյա, ոսկեզօծված, կարմիր և կանաչ գույների  
կիսաթանկարժեք քարերով: Գլխին՝ խաչ, որի ծայրամասերին ագուցված են չորս կապույտ  
քարեր, իսկ մեջանցում՝ կարմիր: Արձանագրությունը, 2 տող, եզրերում է թափ շուրջ.



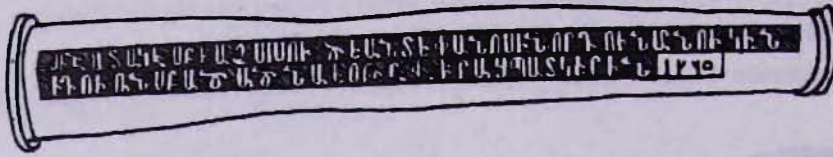
ՅԻԽԵԼԱՍԵԼԱԿ Է ՍԱՂԱԻՍԱՐՏՍ ԱՆԱՊԱՏՑԻ ՄԱՍԷՀԻ  
ՈՐԴԻՈՅ ՊՐՆ ԱԼԷՔՍԱՆԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՄԲ ՀՈԳԻ  
ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՀԱՅՈՑ Ի ԱՄՍԴԵՐՏԱՄ. 1782:

Ստորև՝ Քրիստոսի և 12 առաքյալների՝ շրջանակների մեջ վերցված պատկերներն են,  
որոնք ունեն հետևյալ մակագրությունները.

ՅՍ ՔՍ, ՅՕՀԱՆԷՍ, ԹՈՒՄԱՍ, ԲԱՐԹՈՒՂԻՄԵՈՂՍ, ՓԻԼԻՊՈՍ, ՄԻԹԱԹԵՍ, ՇՄԱԻՈՆ, ՄԱԹԷՈՍ,  
ՅԱԿՈՐ, ԹԱԹԷՈՍ, ՅԱԿՈՐՈՍ, ԱՆԴՐԷԱՍ, ՊԵՏՐՈՍ:

Լուսաճկ. 86

234. (81755, OK 13481)- Քչոց արծաթյա, շրջանակի ճառագայթների լուսապատկի մեջ Աստվածամայրն է՝ Հիսուսը գրկին: Երթառին՝ 2 տող.



ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ  
ԽԱԶՍ  
ԱՍՈՒՃԵԱՆ  
[Ս]ՏԵՓԱՆՈՍԻՆ  
ՈՐԴՈՒՆ  
ՄԱՆՈՒԿԻՆ:

Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ԱԾՆԱ ԵՕԹԸՎԻՐԱՑ ՊԱՏԿԵՐԻՆ:  
Մանոթ. Թվագրված է հիշրայով:

Լուսանկ. 87

235. (81757, OK 13483). Քչոց (ծնծգա՞) արծաթյա, ոսկեգօծված, խաչելուծյան պատկերով: Չոզափայտին ապուցելու հատվածում.

ԻՆՏԱԿԷ ՀՎՍՆԻՍԱԼՈՎԱՆՐԻԿ  
ՄԱՐՏԻՐՈՒ ԴՍԵՐԲԻՆ  
ԽԽՕ

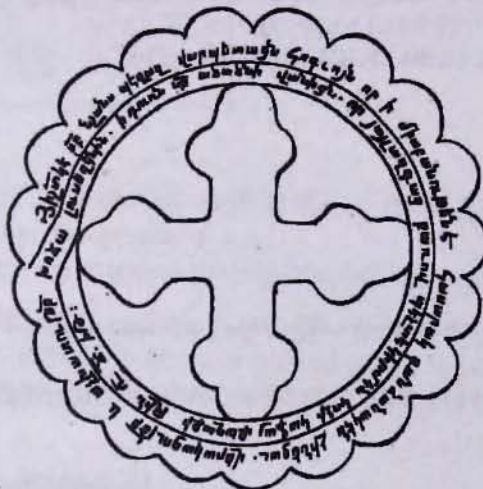
ԻՇԱՏԱԿ Է ՀԱՍՆԻՍԱԼՈ  
ՎԱՆԻՑ/ՄԱՐՏԻՐ[Ո]Ս+ՍԷՐԲԻՆ.

Մանոթ. 1. Հասան դալան (Դեվե-Բոյնու) գտնվում է էրզրումի վիլայեթի Բասեն գավառում, որի վարչական կենտրոնն էր: Դա պատմական Հայաստանի Դորոյնքն է՝ Կարինի մոտ: Չպետք է շփոթել Կոզովիտ գավառի Դարոյնքի հետ: Ի գեպ, 1895 թ. Հայկական կոտորածների ժամանակ թուրքերը կոզոպտում են հիշյալ վանքը, իսկ վանահայր Տիմոթեոս վարդապետին իր 6 միարանների հետ միասին մորթելուց հետո այրում են (տես Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 6, Երևան, 1981, էջ 268):

2. Արձանագրությունը թվագրված է սանսկրիտերեն՝ 1881: ՍԷՐԲ-ին պետք է կարդալ Սրբին, այսինքն «Մարտիրոս Սրբին».

Լուսանկ. 88 ա-բ

236. (81759, OK 13484). Քչոց արծաթյա, ոսկեգօծված. պսակին 2 տող մանրատառով.



ՅԻՇ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է ՍԲ ՆՇԱՆՍ ՊԷԶԱԶ  
ՎԱՐՊԵՏԱՑՆ ՀՈԳԻՈՅՆ, ՈՐ Ի  
ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵՆԷ ՀԱՍԱՐԱԿ ԳԱՆՁԱՆԱԿԷՆ  
ՇԻՆԵՑԱԻ ՎԵՐԱԿԱՑՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԵԻ  
ԱՇԽԱՏՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԽՈՃԱ ԼՈՒՍԵՂԷՆԻՆ. Ի  
ԴՈՒՌՆ ՍԲ ԱԾՆԻ ՎԱՆԻՑՆ, ՈՐ  
ՅԱՅԼԱԶԳԱՑ ԲԱՌՈՎ ՊԷՇՏԷԿԻՐՄԷՆ ԿՈՉԻ  
ԿԱՑԱՑ ՔԱՂԱՔԻ. ԹՎԻՆ ՌՃԻԹ (1680):

Լուսանկ. 89

Մոսկվայի Պատմության պետական թանգարանի գործվածքեզենի և տարազի բաժնի

Ֆոնդերում պահպանվում են հայ վարպետների ձեռքով պարասաված մի շարք արժեքավոր նմուշներ, որոնցից վեցը ունեն հայերեն արձանագրություններ<sup>1</sup>: Ահա դրանք.

237. (80257, B2 1120). Գոգնոց, մուգ կարմրավուն թավշից, ստորին անկյուններում ոսկեգույն թելերով ասեղնագործված: Պարասաված է Ախալցխայում: Գոսկաաեղի երկու կապիչներին՝ արձանագրություն:

Աջին՝ Ի ԹԻԻ 1894 ԻՆ,

Ձախին՝ Ի ՎԱԵԼՈՒՄՆ ԿԱՊՕՂԻՆ:

238. (81539, PБ<sup>3</sup> 4249). Խուլյր ասեղնագործված, ընդելուզված տարրեր գույների թանկարժեք քարերով: Ստորին եզրերին շրջանաձև արձանագրություն.

ՅԻՇՍԱՍԿԵ ԹԱՏԱԽԻՐ ՍԱՐՕՐԵ: ՋԻՅԻՐՅԻ Ե ԿԱՐԱՊԵՏՎԱԿԱՊԵՏԻՍԿԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՆ ԳԱՂԱՅԻՈՅ Ի ԻՈՒՄԻՆ:

ԱՄԵՆԱՍԸՐՐՈՒՔԻՈՅ ԱՇԱՇՆԻ ՎԱՆԻՑԸՍ ԳԱՂԱՏԻՈՅ Ի ԲԱԿԱՆՈՒ ԹԵՍԻՓ ԸԸԿՉԻՆՄԵՐՈՅ ՏԵՍԸՋԵՈՅ:

**ԱՄՍԵՅՈՒԹԻՆԱՋԷ / ՈՒՆԻՆ**

ՃԱՅՈՑՍ ԻՋԱԳ ԷՈՒՄԱՐԱՆ ՅՈՐԻՆՆԻ ԵՄԵԼ Է ԿԱՍՏԱՆԴՆԻՆՊՈԼԻՍ ԷՊԻՍԿՈՍ ԶՈՒԹԵԱՄԱՐՄԱԿԱՅԻՍԻ

ՅԻՇՍԱՍԿ Է ԹԱԳՍ ԻՐ ՍԱՐՕՐԵ ՋԵՅԹՈՒՆՑԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ՝ ԱՐՀԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԳԱՂԱՏԻՈՅ Ի ԳՈՒԹԻՆ ԱՄԵՆԱՍԸՐՐՈՒՀԻՈՅ ԱՄ ԱՄՆԻ ՎԱՆԻՑԸՍ ԳԱՂԱՏԻՈՅ. Ի ԹՎԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓԸՐԿՉԻՆ ՄԵՐՈՅ ՏԵՍ (՝) ԸՋՆՈՅՆ ՀԱՅՈՑՍ ՋԹԱԳ ՃՈՒՄԱՐԱՆ ՅՈՐԻՆԵՑԵԱԼ Ի ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՀՈԳԱՐԱՐՉՈՒԹԵԱՄԱ ՄԱՂԱՔԵԱՅԻ:

Փոքր-ինչ վերե, ոսկյա (այժմ՝ կոտրված) թիթեզի վրա՝

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՆԱՄԻ ԵՄԱՋԼ [ՈՒՆԻՆ]:

Մամոթ. Գրչագիր 2-րդ աստի զնոյն բառը թվապիր ծածկապիր է: Պեաք է վերծանել 8+6+400+600+300+400=1714:

Լուսանկ. 90 ա-դ

239. (81541, PБ 4251). Խուլյր ասեղնագործված, մարգարաաշար, ընդելուզված թանկարժեք գունապեզ քարերով: Պակերված են Քրիստոսի ծննդյան և մկրտության անսարանները: Ստորե.

**ՅԸՏԿԸ ՍԲ Է ՋՄԻԱՆԾ ՄԻՄԱՆ: ՋՄԻՈՒՆՈՂ  
ՄԻՋՆՐԻՋՈՒՎԵՅՅԻ ԳԱՊԻՍՏՎԵՂՆԻՇԻՆ  
(ՌՄԼԸ)**

ՅԻԻՇՍԱՍԿ Է ՄԻ  
ԷՋՄԻԱՄՆԻ ՄԻՄԱՐԱՆ  
ՋՄԻՈՒՆՈՅ / ԱՌԱՋՆՈՂԻԳ  
ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ ԳԱԼՈՒՍՏ  
ՎԱՂԻԳԱՂԵՅԻՆ /  
ՌՄԼԸ (1789):

Լուսանկ. 91 ա-բ

240. (81542, PБ 4252) Խուլյր, մարգարաաշյուս նախազարգերով և թանկարժեք քարերով. մի կողմին պակերված է Քրիստոսը, մյուսին՝ Մարիամ Ասավածածինը: Խուլրից կախված են զուլյգ արաախուրակներ: Արձանագրությունը, հյուսածո առոերով, գանվում է պակերից ներքե՝ 2 առդ.

1 Թանգարանի աշխատակիցների խնդրանքով ռուր արձանագրությունները մեր կողմից թարգմանվել են ռուսերեն:

2 Б-быт - կենցաղ, կենցաղային իրերի ֆոնդային պայմանաճանճ է:

3 РБ-религиозный быт - կրոնական կենցաղ:

**ՅՆԿԵ ԹԱԳՍ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ ՍԻՒՄՆ  
ՎԱՐՆԱՏԻՆ ԱՆՈՂՅՄՅՈՒՆՆԵՐ**

Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է ԹԱԳՍ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ ՍԻՄՆԱԻՆ / ՎԱՐՆԱՏԻՆ ԵՒ Շ[Ն]ՈՂ[Ա.]ՑՆ. ԹՎԻՆ  
ՌՃԻԸ (1679):

Լուսանկ. 92 ա-բ

241. (81543, ՔԵ 4253). Խուլը, մարգարտաՀյուս, գուևտգարգ թանկարժեք քարերով  
ընդելուզված: Ստորև, շրջանաձև՝ 1 տող.

**ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՓԻՒՊՊՈՒ ԱՐՔԵՊԿՍԻ ՌՄԼՁ ԵՂԻ ԻՊՈՒՍԱԹ**

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՓԻԼԻՊՊՈՍԻ ԱՐՁԻ ԵՊ[ԻՍ]Կ[ՈՊՈ]ՍԻ. ՌՄԼՁ (1787). ԵՂԵԻ Ի ՊՐՈՒՍԱԹ:

Լուսանկ. 93

242. (81544, ՔԵ 4254). Խուլը մարգարտաշար, ասեզնագործված, տարրեր գուլյների  
թանկարժեք քարերի ընդելուզմամբ: Քրիստոսի խաչելության և Աստվածածնի պատկերներից  
ստորև ասեզնագործած տառերով՝ 3 տող.

**ՅՆԿԵ ԹԱԳՍ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ ՍԻՒՄՆ  
ՄԻՆԻՍԻՆ ԵՒ ՆԱՇՂՈՒՆԻՆ 1776 ԳԱԼՈՒՍՏԻ  
ՈՍԿԵՍԱՓՈՒՆ ԴՍՏԻՐԱՑՆ Կ**

Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է Թ[Ա.]ԳՍ ԱՐԴԵ[Ա.]ՄԲ Ս[Ա.]Ն[Ա.]Հ[Ն]Ե / ՑԻ ՅՈՎՍԷՓ ԱՐՔԵՊ[Ի]Ս[ԿՈՊՈ]ՍԻՆ,  
ԱՇԵ/ԱՏՈՒԹԵԱՄԲ Մ[Ա.]Ր Գ[Ա.]ՐՏԻՆ ԵՒ ՆԱՇՂՈՒՆԻՆ. 1776. ԳԱԼՈՒՍՏԻ ԿՈՂԱԿԻՑ/ՈՍԿԵՍԱՓՈ-  
ՐԻՆ ԴՍՏԻՐԱՑՆ:

Կենտրոնում՝

ՅՆԹՀ (ՅԻՍՈՒՍ ՆԱՋՈՎՐԵՑԻ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀՐԷԻՑ):

Լուսանկ. 94 ա-բ

## ԿՐԵՄԼԻ ԶԻՆԱՊԱԼԱՏ

243. «Ադամանդյա գահի» թիկունքին.

*„Potentissimo et invictissimo Moscovitarum  
Imperatori Alexio in ferris feliciter regnanti,  
ic tronus sumnarte et industria fabrefactus,  
sit futuri in coëlis et perennis faustum  
felixque omen. Anno Domini 1659“*

POTENTISSIMO ET INVICTISSIMO MOSCOVITARUM IMPERATORI ALEXIO INFARRIS  
FELICITER REGNANTI BIC TRONUS SUMNARTE ET INDUSTRIA FABREFACTUS, SIT FUTURI  
IN CONELIS ET PERANNIS FAUSTUM FELIXQUE OMEN. ANNO DOMINI 1659.

Թարգմ. ՀՋՈՐԱԳՈՒԹՆ ԵՒ ԱՆՀԱՂԹ ՄՈՍԿՈՎՎԹԱՆ ԿԱՅՍՐ ԱԼԵԿՍԵՅԵՑԻՆ, ԵՐԿՐԻ ՎՐԱ  
ԲԱԽՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ ԹԱԳԱՎՈՐՈՂԻՆ. ԱՅՍ ԳԱՀԸ, ՄԵԾ ԵՌԱՆԳՈՎ ՈՒ ԲԱՐՁՐ ԱՐՎԵՍՏՈՎ  
ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾ, ԹՈՂ ԼԻՆԻ ԳԱԼԻԲԻ ԲԱԽՏԱՎՈՐ ՆԱԽԱՆՇԱՆ ԱՆՍԱՀՄԱՆ ԵՐԱՆԵԼՈՒԹՅԱՆ  
ԲԱՐՁՈՒՆՔՈՒՄ: ՏԻՐՈՋ 1659 Թ.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Ств Описание № 412 Московской Оружейной палаты, ч. 1, М. 1884, с. 118. Ств նակ՝ Գր. Григорян, Армянские надписи Киевского собора св. Софии, «Լրարեր Բաաարակական գիտությունների», 1979, N4, էջ 86: «Ադամանդյա (արմաստե) գահի վրա 26 տեղում գետեղված են մեծ ու փոքր ոսկի՝ 28 ֆունտ, 7 տեղում արծաթ՝ 8 ֆունտ, 897 մեծ ու փոքր արմաստ, 1298 հակինթ և 18030 փիրուզա (տես Մ. Ղազարյան, Վ. Ոսկանյան, Բոգդան Սալթանով, Երևան, 1986, էջ 10): Ի դեպ, Խոջա Զաքարն իր հոր՝ Սահրադ Ծահրիմանյանի հետ միասին Ալեքսեյ Միխայլովիչ ցարին ընծայաբերեց նաև Լեոնարդո դա Վինչիի «Խորհրդավոր ընթրիք» նկարի պատճենը՝ հանված պղնձե թիթեղի վրա: Դա ջողայեցի նկարիչ Բոգդան Սալթանովի (Աստվածատուր Սալթանյան) գործն էր (տես Վ. Պարսառյան, Հայ-ոտաական հարաբերությունները 17-18-րդ դարերում, «Սովետական Հայաստան» ամսագիր, 1978, N 10, էջ 10):

## ՍԱՆԿՏ - ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ (ՊԵՏՐՈՎՐԱԴ, ԼԵՆԻՆԳՐԱԴ)

Ռուսաստանի Հայուժթյան խոշոր գաղթօղախոններից էր Սանկա-Պետերբուրգը, որն իր ծաղկուժն ապրեց XVIII-XIX դարերուժ:

Կայսրուժթյան առևտրի, արդյուժնաբերուժթյան, արաաքին և ներքին Հարաբերուժթյուժնների ոլորտուժ. Հասարակակտն կյանքուժ գգալի դեր կատարեցին նաև այստեղ Հաստատվաժ Հայ ընտտնիքնեբր: Եկատերինտ Բ կայսրուժուժ գաՀակալուժթյան աարինեբրին նույնպես շարուժնակվեցին մշակվել քաղաքական ծրագրեբ Հայաստանը թուրք-պարսկական լժից աղատագրելու և Հայոց պետականուժթյուժնը վերականգնելու ակնկալիքուժ: Դեռևս մինչև ղրիմահայուժթյան տեղափոխուժթյուժնը Գոն գետի ափեբրը մի խուժմը Հայ առաջաղեմ գորժիչնեբր (ՀուժՀ. Լազաբյան, Գր. Կամպանյան, Մ. Սարաֆյան և այլք) որոշակի Հուժյսեր էին կապուժ ոուսական գենքի Հետ, սակայն միջաղգային բարդ իրաղրուժթյուժնը պաաժառ դաըժավ, որ աասիժանարար ի չիք դառնային նրանց փայփայաժ եբաղանքնեբր: Այս բոլորուժ Հանգեըժ, Պետերբուրգը երկար ժամանակ մնաց որպես ողջ Հայուժթյան աղաաաղրական ժգաուժնեբրի մարմնավորման կենտրոնատեղի:

Պետերբուրգի Հայկական պատմա-ժարտարապետական Հուշարժաննեբրը, թանգարաննեբրուժ պահպանվող առարկանեբրն ու նըանց մակաղրուժթյուժնեբրը արժեքավոր վկայուժթյուժնեբր են պարուժնակուժ Հայոց Հոգևոր, կրթա-մշակուժթյալին կյանքի ու քաղաքական անցուղարժեբրի մասին: Դրանք արտացոլուժ են Հայ և ոուս ժողովուրգնեբրի գարավոր առնչուժթյուժնեբրը:

Գրավոր աղբյուրնեբրի Համաժայն Սանկա-Պետերբուրգուժ 1730-ական թթ. եղել է Հայկական փողոց<sup>1</sup>:

Ս. Պետերբուրգուժ առ այսօր պահպանվել են ժարտարապես Ս. Ֆելտենի նախագժուժ 1779 թ. կառուցվաժ Հայկական երկու եկեղեցինեբր, որոնցից մեկը՝ Ս. Եկատերինան, գանվուժ է նևսկուժ պողոտայի վրա, իսկ մյուսը՝ Ս. Հարուժթյուժնը՝ Վասիլևյան կղզու Սմոլենսկյան Հայկական գերեգմանատանը:

### ՍՄՈԼԵՆՍԿՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ

Այս գերեգմանոցուժ են թաղվաժ բաղմաթիվ Հայորգիներ, որոնց Հուշակոթողնեբրը, ցավոք, գտնվուժ են բարժիթողի վիժակուժ. շաա Հուշարժաննեբր ընկաժ են իրենց պաավանղաննեբրից, ժաժկվաժ են խիտ բուսականուժթյամը կամ չարամտորեն ջարգոտվաժ են: Սյս ամենի մասին մենք բողոքեցինք Պետերբուրգի Հուշարժաննեբրի պահպանման Գլխավոր վարչուժթյան ղեկավարուժթյանը, որը խոստացավ առանժնակի ուշագրուժթյուժն գարժնել Հայկական Հուշարժաննեբրի պահպանուժթյանը:

Կոթողային Հուշարժաննեբրի մեջ աչքի է ընկնուժ Ռուսաստանուժ Հայկական տպաղրուժթյան գորժի սկզբնավորող Գրիգոր Խալգարյանի աապանաքարը: Տապանագիըրը վկայուժ է. որ Գր. Խալգարյանը ժնուժնգուժ եղել է Սպահանից, մանկուժթյան աարինեբրն անց է կացրել Նոր Ջուղայուժ, ապա շրջագայել է Հնգկաստանուժ, Սնգլիայուժ և այլուր: Լոնգոնուժ եգաժ ժամանակ ժուլել է ավել Հայերեն առուեր ե առաջին անգամ այսաեգ Հրաաարակել «Դաւանութիւն Հաւատոյ եկեղեցւոյ Հայաստանեայց: Թարգմանութիւն ի Հայկական լեզուէ ի լաին բարբառ ի Յոհաննիսէ Սկրոգերանէ գերմանացւոյ: Եւ արաահանեալ ի Գանժ Արամեան կոչեցեալ զրգոյն աշխատութեամբ Ջուգայեցի Խօջամալի որգւոյն Գրիգորի, ի Լոնգոն տպ.

<sup>1</sup> Ж. Ананян, В. Хачатурян, Армянские общины России, Ереван, 1993, с. 39.

Ռեվիզիոն, 1780 թ.» , վերտառությամբ գիրքը<sup>1</sup> :

1781 թ. Գր. Խալդարյանը բնակութիւն է հասատում Պետերբուրգում, ուր և իրադործում է իր ցանկալի ծրագիրը՝ հիմնում հայկական ապարան: Պետերբուրգում հրատարակված առաջին գիրքը կոչվում էր «Այրբենարան» (1781 թ.): Այն լույս ընծայվեց ռուսահայոց հոգեորատաջնորդ Հովսեփ Արղությանի հորդորանքով և նկատելի դեր կատարեց Հայ մանուկների կրթության դործում<sup>2</sup>: Գր. Խալդարյանը կաղմում և հրատարակում է նաև Հայ-ռուսերեն ըստարան՝ «Գիրք, որ կոչի Շաւիղ լեղաղիտութեան» վերնագրով<sup>3</sup>:

Գր. Խալդարյանի պետերբուրգյան հայկական տպարանը իր հրատարակութիւնների միջոցով մեծապես նպաստեց Հայերի՝ ռուսական կողմնորոշումն ամրապնդելու խնդրին<sup>4</sup>:

Այս երախաավորի կյանքի ու դործի մասին հակիրճ փորագրված է նրա ապանաքարին, որ այժմ դտնվում է Լաղորյտնների կառուցած ս. Հարութիւն եկեղեցու արեւելյան կողմում: Սեղանիաե երկաստիճան պաավանդանին դրված ուղղանկյունաձե տապանաքարի երեսին և կողերին փորագրված է 54 աող ըանասաեղծութիւն.

244. ՔԱՐԵԱ ՏԱՊԱՆՍ ԱՅՍ ԲԱՂՁԱԼԻ  
ՆՆՋԵՑԵԼՈՑ ՀԱՆԳԻՍՏ ԿՈՁԻ.  
ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԵԱԼ ԿԱՅ ՊԱՀԵՍՏԻ  
ՄԱՐՄԻՆՆ ՕՐՀՆԵԱԼ ԳՐԻԳՈՐԻ.  
ՍԱ ԷՐ ՈՐԴԻ ԲԱՐԵՊԱՇՏԻ  
ԽԱԼԴԱՐԵԱՆՑ ՏՈՀՄԷ ԽՕՋԱՄԱԼԻ.  
ԾՆԵԱԼ ԵՂԵԻ ԱՅՍ ՑԱՆԿԱԼԻՆ  
ՀԱՋԱՐ ԵՕԹՆ ՀԱՐԻԻՐ ՅԱՄԻ  
ՓՐԿՁԻՆ ԵՐԵՍՆԵԱԿ ԵՐԿՈՒԻ  
ՆՈՅՆ ԿԱՐԳԻՆ ՕՐ ԵՐԵՍՆԻ  
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԱՄՍԻՆ:  
ՈՐ ԷՐ ՅԵՐԿՐԷՆ ՍՊԱՀԱՆՈՒ  
ԵԻ ԲՆԱԿԻՉ ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՅՈՒ.  
ԱՊԱ ՏԱՆԷ ԻԻՐՄԷ ԵԼԵԱԼ,  
ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅԵԱԼ.  
ՍԱ ԷՐ ՀՄՈՒՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ,  
ՅՈՅԺ ՍԻՐԵՑԵԱԼ Ի ՄԷՋ ՄԱՐԴԿԱՆ,  
ՎԱՐՍ ՍՏԱՑԵԱԼ ՊԱՐԿԵՇՏԱԿԱՆ,  
ՀԵՌԱՑԵԱԼ ՇԱԻՂԱՑ ԱՆԿԱՐԳԱՅԿԱՅԻՆ,  
ԱՍՏՈՒԱՅՍԻՆ ՏԱՌԻԻՔ ՎԱՐԺԵԱԼ՝  
ԲԱՐԵԱՑ ԳՈՐԾՈՑ ՄԻՇՏ ՀԵՏԵԻԵԱԼ.  
ԹԷՊԷՏ ԷՐ ՍԱ ԱՄՈՒՍՆԱՑԵԱԼ,  
ԲԱՅՑ ԱՆՋԱԻԱԿԻ ՎԻՃԱԿ ՍՏԱՑԵԱԼ,  
ՋԱԻԱԿԱՆ ՄԱՀ ԻՆՔԵԱՆ ԹՈՂԵԱԼ,  
ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱՋՄԵԱԼ,  
ՋԱՆԱՋԱՆ ՏԱՌԻԻՔ ՇՔԵՂԱՑՈՒՑԵԱԼ,  
ՏՊԻԻՔ ԳՐԵԱՆՍ Ի ԼՈՅՍ ԱՇԵԱԼ,

1 Վ. Դիլոյան, Լազարյանների հասարակական-քաղաքական գործունեության պատմությունից (18-րդ դարի երկրորդ կես ), Երևան, 1966, էջ 185-186:  
2 Վ. Ա. Դիլոյան, Գջվ. աշխ., էջ 186:  
3 Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. IV, Երևան, 1972, , էջ 420, 428, 430, 621, 622:  
4 Վ. Բ. Բարխուդարյան, Դոցի հայկական գաղութ (Նոր Նախիջևանի հիմնադրման 200-ամյակի աղթիվ), ՊԲՀ, 1980, N1, էջ 162:

Զեռի երես ԲՈՂՈՐԸՆ ԿԱՏԱՐԵԱԼ,  
 ՕՐ ՎԱԽՃԱՆԻ ՎԵՐԱ ՀԱՍԵԱԼ,  
 ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ ՏԻԵԱՌԻՆ ՍՊԱՍԵԱԼ,  
 ՅՈՒՍՈՎ ՆՈՐԻՆ ԱՌ ՆԱ ԴԻՄԵԱԼ,  
 ՍԱ ԿՈՉՈՂԻՆ ԻԻՐ ՀՆԱԶԱՆԴԵԱԼ,  
 ՅԱՆՅԱՒՈՐԷՍ ՍԱ ՀՐԱԺԱՐԵԱԼ,  
 ՈՒՆԱՅՆ ԿԵՆԱՅՍ ԱՌ ՏԼԷՂ ՓՈԽԵԱԼ,  
 ՅԱԻՏՏԵՆԻՑ ՀԱՆԳԻՍՏԵՆ ԳՆԱՅԵԱԼ,  
 ԹԻԻ ՓՐԿՉԱԿԱՆ ՀԱԶԱՐ ԵՕԹԵՆ  
 ՀԱՐԻԻՐ ԵԻ ՈՒԹՍՂՈՂԻՆ ԵՕԹԵՆ ԱՄ  
 Ի ՆՈՅՆ ԴԱՍԷ ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՕՐ  
 ՅՈԳՈՍՏՈՍՂ ԱՄՍԻ  
 ԳՆԱՅ ԿԱՅԱՆՍ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻ  
 ՏԵՂԻ ԿԱՅՍԵՐԱՆԻՍՏ ՄԵԾ ՔԱՂԱՔԻ,  
 ՈՐ ՍԱՆԿԹ ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԴ ՎԵՐԱԶԱՅՆԻ,  
 ԿԵԱՆՍ ՎԱՐԵԱԼ ՅԻՍՈՒՆՀԻՆԳ ՏԱՐԻ  
 ԱՄԻՍՍ ՏԱՍՆ ԱԻՈՒՐՍ ՈՒԹ Ի ՆՈՅՆ ՇԱՐԻ.  
 ԱՅՍՔԱՆ ԵԻ ԿԵԱՆՔ ՍՄԱ ԵՂԵԱԼ,  
 ՈՐ ՅԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՆԴԻՍԱՅԵԱԼ,  
 ԶԱՄՈՒՍԻՆԻՆ ԻԻՐ ԼԱԼՈՎ ԹՈՂԵԱԼ,  
 ԵԻ ԲԱՐԵԿԱՄՍՆ ՏՐՏՄԵՑՈՒՑԵԱԼ.  
 ՈՎ ՀԱՆԴԻՊՕՂՔ ՅԱՅՍ ՏԱՊԱՆԻ,  
 ՅԻՇՄԱՆ ԱՌՆԷՔ ՍՄԱ ԱՐԺԱՆԻ  
 ԱՌ ՏԷՐՆ ՓԱՌԱՅ ԱՄԵՆԱՅՆԻ՝  
 ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԶԱՆՑ ՍՏԵՂԾՈՂԻ,  
 ՓԱՌՍ ՏԱՑՈՒՔ ԷԻՆ ԵՐԿՆԻ  
 ՄԻՇՏ ՅԱԻՏՏԵԱՆՍ ՅԱԻՏՏԵՆԻ:

**245. Արևմտյան ճակատամասում՝ 10 տող.**

ԽՐՀԻՐԱՍ ԵԴԵԱԿ ԱՐՈՒՆ ԸՄԵ  
 ՊԱՆՏ ԵՒ ԱԶԳԱՍԵՂ ԱԶՆԻԳ ԳԻԴՈՐ  
 ԽՈՍՄԱՆԵ, ԻԱՎՈՐՈՎԵՆ ԿԵՃԵՆ  
 103 1787 55 ԱՄՍ ԵՒ ԿՈՉՆ ԿՏԱԿԻ  
 ՆԵՉԱԳՆՈՎՈՒ 84 188 Ի 11 ՆՈՅ-1823  
 ԸՄՏ ՊԱՏՈՒՐԻ ԱՐԿՆ ՈՐԳԳԻՐ ՅԱ  
 ՈՒՐԻՒՆ ՎԱՄԸԱՊԱՏՅԻՆ ԶՈՒԿՍ  
 ԱՐՆ ԶԱՆԱԼ Ի ԶԻՆ ԶԵԳՆ ՈՒ 11 ՍՏ  
 ԻՄԱՍՆ ԱՓՈՓԵՅ ԻՅԻՇԱՆԿ ԿՆԻ  
 ԴՆԱ ԵՔՏԵՆ ՄՈՐԿՆ:

Ի ՆԵՐ ՇԻՐՄԻՍ ԵԴԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ ԲԱՐԵ/ՊԱՇՏ ԵԻ ԱԶԳԱՍԷՐ  
 ԱԶՆԻԻ ԳՐԻԳՈՐ/ԽՕԶԱՄԱԼԵԱՆ ԽԱՂԱՐՈՎԻՆ,  
 ՎԱԽՃԱՆԵ/ԼՈՅ 1787 55 ԱՄԱՑ ԵԻ ԿՆՈՉՆ ԿԱՏԱՐԻ/ՆԷԻ  
 ԶԱՔԱՐՈՎՆԱԹԻ՝ 84 ԱՄԱՑ Ի 11 ՆՈՅ[ԵՄԲԵՐԻ] 1823/. ԸՄՏ  
 ՊԱՏՈՒՐԻ ՍՈՐԻՆ ՈՐԴԵԳԻՐ ՅԱ/ՐՈՒԹԻՒՆ  
 ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏՅԻՆ ԶՈՍԿԵՐՍ/ԱՌՆ ՀԱՆԵԱԼ Ի ՀԻՆ  
 ՀԱՆԳՍՏԱՐԱՆԷ ԱՍՏ/Ի ՄԻԱՍԻՆ ԱՄՓՈՓԵԱՑ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ  
 ԿԵՆ/ԴԱՆԻ ԵՐԱԽՏԵԱՑ ՆՈՐԻՆ:

Լուսանկ. 95

ПОДЪ КАМНЕМЪ СИМЪ ПОГРЕБЕНО ТѢЛО ГРИГОРІА  
ИВАНОВИЧА ХАЛДАРОВА РОЖДЕННАГО ВЪ НОВОИ ЖУЛЬФѢ,  
ОТКУДА ПРИНЯЛЪ ОНЪ ПУТЬ ВЪ РАЗНЫЯ ЗЕМЛИ: ВЪ ОСТЬ ИНДІЮ  
ВЪ АНГЛІЮ И НАКОНЕЦЪ ПЕРЕСЕЛИЛСЯ ВЪ РОССІЮ СЪ БЛАГИМЪ НА  
МЪРЕНІЕМЪ ЗАВЕСТИ ТАМЪ АРМЯНСКОЕ КНИГОПЕЧАТАНІЕ  
И ВЪ КОРОТКОЕ ВРЕМЯ ПРИВЕДЯ ТОКЪ СОВЕРШЕНСТВУ  
НЕ МОГЪ ДАЛѢЕ ПОЛЬЗОВАТЬСЯ ПЛОДАМИ СВОИХЪ ТРУ  
ДОВЪ ПОХИЩЕНЪ ПРЕЖДЕВРЕМЕННОЮ СМЕРТІЮ: 1787  
ГОДА АВГУСТА 8 ДНЯ НА 55 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ, ОСТАВЯ  
НЕ СКОНЧАЕМОЕ БОЛЕЗНОВАНІЕ СУПРУГѢ И КОИМИ СІЕ  
НАДГРОБИЕ ПОЛОЖЕНО

ПОДЪ КАМНЕМЪ СИМЪ ПОГРЕБЕНО ТѢЛО ГРИГОРІА/ ИВАНОВИЧА ХАЛДАРОВА,  
РОЖДЕННАГО ВЪ НОВОИ ЖУЛЬФѢ/, ОТКУДА ПРИНЯЛЪ ОНЪ ПУТЬ ВЪ РАЗНЫЯ  
ЗЕМЛИ: ВЪ ОСТЬ ИНДІЮ, ВЪ АНГЛІЮ И НАКОНЕЦЪ ПЕРЕСЕЛИЛСЯ ВЪ РОССІЮ СЪ  
БЛАГИМЪ НАМЪРЕНІЕМЪ ЗАВЕСТИ ТАМЪ АРМЯНСКОЕ КНИГОПЕЧАТАНІЕ/ И ВЪ  
КОРОТКОЕ ВРЕМЯ ПРИВЕДЯ ТОКЪ СОВЕРШЕНСТВУ/ НЕ МОГЪ ДАЛѢЕ  
ПОЛЬЗОВАТЬСЯ ПЛОДАМИ СВОИХЪ ТРУДОВЪ, ПОХИЩЕНЪ ПРЕЖДЕВРЕМЕННОЮ  
СМЕРТІЮ 1787/ГОДА АВГУСТА 8 ДНЯ НА 55 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ,/ ОСТАВЯ  
НЕСКОНЧАЕМОЕ БОЛЕЗНОВАНІЕ СУПРУГЪ И КОИМИ СІЕ НАДГРОБИЕ ПОЛОЖЕНО<sup>1</sup>.

Ծանոթ. 1. Ուսումնասիրողներին հայանի է է Գր. Խալդարյանի ծննդյան թվականը,  
սակայն վիճաբարում նշված է. որ նա վախճանվել է 1787 թ. 55. ասրեկան հասակում:  
Ուրմեն՝ նա ծնվել է 1732 թ.:

2. Արձանագրության ընագրում հիշատակված Հարուսթյուն Վաղարշապատցին 18-19-րդ  
դդ. հայ ականավոր գործիչ Հարուսթյուն Արարաթյանն է. որ որպեսզի էր Խալդարյան-  
ների ընտանիքին: Մանրամասն տես Жизнь Артемия Араратского, СПб, 1813. ч. 1,  
Վաղարշապատցի Հարուսթյուն Արարաթյանի կյանքը, թարգմ. Գ(երծ) Գ(ոռյանի),  
Թիֆլիս, 1892, Կ. Դանիելյան, Հարուսթյուն Արարաթյանի մեմուարները, ՀԽՍՀ ԳԱ  
«Տեղեկագիր», N 3, նույնի՝ Հայ մեմուարային գրականության պատմությունից, Երևան,  
1961, Կ. Ն. Գրիգորյան, Из истории русско-армянских литературных и культурных  
отношений (X-начала XX вв.), Ереван, 1974, с. 137-139, Գ. Ա. Չորանյան, Նոր  
նյութեր Հարուսթյուն Արարաթյանի կյանքի ու գործունեության մասին, ԳՀԲ, 1978, N1, էջ  
81-94, նույնի՝ Վրացական ուղեգրությունները և նրանց անդեկությունները հայերի  
մասին, Երևան, 1981, էջ 131-133: Լուսանկ 96

Նույն գերեզմանոցի եկեղեցու հարավային մուտքի աջ կողմի արաբերեն պատին կից առ  
այսօր գոյություն ունի երկաթյա ձողերով շրջափակված անշուք մի ապականաբար, որի ապկ  
հանգչում է ուռւահայ գաղութի Հայ դպրության անխոնջ մշակներից մեկը՝ Մարիամ Մովսեսի  
Սարաֆյանը:

Ով է այս հայուհին, որ գրականության մեջ հայանի է կենդանարա անունով:

1788 թ. Գեանրուրյուն՝ Գր. Խալդարյանի աղարանում լույս աեսավ մի վերք, որ կոչվում  
էր «Գիրք, որ կոչի ընտանի գիտութեան: Ունի սա մասնաւոր այրբենարան, մասնաւոր բառա-  
րան ե. սկզբունք քաղաքական ուսմանց. արարեալ ե. թարգմանեալ ի ուսաց լեզու է ի հայ

<sup>1</sup> Գր. Մ. Գրիգորյան, Հայ մշակույթի ակամավոր գործիչները, „Հայագիտական հանդես“, I.(գիտական  
հոդվածներ և հրապարակումներ), Երևան, 1998, էջ 71-75.

բարբառ, և ի Հայոց լեզուէ ի ռուսաց բարբառ. Կղեպատրայ դասեր առ ի Քրիստոս Հանգուցնալ Մովսէսի Սարաֆեան ի յօգուտ մարդկանց և ամենից, որք ունին գկարօառութիւն և գպիտոյս: Մախիւք նոյնոյ Կղեպատրայ Հօր՝ Հանգուցեալ Մովսիսի»<sup>1</sup>:

Այս ինքնուսուլց ձեռնարկը փաստորեն առաջին գասաղիւրքն էր ռուսահայ գաղթօջախների տարածքում և որպես այգպիսին գգալի դեբ կասաբեց Հայոց լեզուն պահպանելու գործում:

Գրքի լույս ընծայման կապակցությամբ «Սանկտ-Պետերբուրգսկի վեգոմոստի» թեբթը նույն՝ 1788 թ. տպագբեց մի Հայտարարություն, որով ծանուցում էր, թե Ելիգավետա Սարաֆոփան (Մովսես Սարաֆյանի կինը և Մարիամ-Կլեպատրայի մայրը) վաճառում է մի գէրք. որի արժեքը առանց կաղմի 2 ռուբլի է, իսկ կաղմով՝ 2 ռուբլի 50 կոպեկ <sup>2</sup>: Ռուսերեն այն կոչվում էր "Ключ познания букваря и некоторых из нравозрения посредством коей каждой из россиян желающих обучаться армянскому, так и из армян россиискому языкам без всякого постороннего руководства самым легчайшим образом сам собою может достигнуть своего намерения"<sup>3</sup>:

Գրքի Հրտտարակությունն, ըսա երևուլթին, ծրագրված է եգել նախօրոք և բխել է ժամանակի պահանջից: Այս գործում, անաարակույս, խոշոր գեր է ունեցել Հեղինակի Հայբը՝ Մովսես Սարաֆյանը, որը, ինչպես վերը ակնարկել ենք, Հովհաննես Լագարյանի, Գրիգոր Կամպանյանի և այլոց ընկերակցությամբ դեռևս 1769 թ. Եկատերինա Բ կայսրուհուն ներկայացրել էր քագաքական ծրագիր՝ ըղկացած ներածությունից և 14 հոգվածներից, Ռուսասանի աղակցությամբ Հայաստանը ագաաագբելու և ինքնուրույն թագավորություն սանդծելու նպատակով: Մովսես Սարաֆյանը ծնունդով Այրարաից էր, թուրք-պարսկական պաաերագմների ժամանակ սեղափոխվել էր Ասարախան և գբաղվում էր մեաաքսագործությամբ:

Մարիամ-Կլեպատրայի մասին են պամում նրա ապանաքարի Հյուսիսային և Հարավային կողմերին ագուցված սպիաակ մարմարե սալաքարերի 26-ական աող Հայերեն և ռուսերեն ռիթմիկ արձանագբությունները, որոնք բացահայում են Կլեպատրա վերանվանվելու Հանգամանքների և գրքի ապագբության մասին:

247. ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՄ ԱԶՆԻԻ ՄԱՐՄՆՈՅ

ՄԱՐԻԱՄԱՅ ԶՔՆԱՂ ՏԻԿՆՈՅ՝  
ՍԻՐՈՂ ՈՒՍՄԱՆ ԵՒ ՀԱՆՃԱՐՈՅ  
ԵՒ ՇԱՐԱԴՐԻՉ ՄԻ ԲԱՌ (°) ԳՐՔՈՅ:  
ՍԱ ՍԻՐԵՑԱԻ Ի ԹԱԳՈՒՀԻՈՅ  
ԵԿԱՏԱՐԻՆ ՄԵԾ ԿԱՅՍՐՈՒՀԻՈՅ,  
ՅՐՐՄԷ ԷԱՌ ԱՆՈՒՆ ՊԱՏՈՒՈՅ  
ԿԼԷՕՊԱՏՐ ԳԵՂԵՑԿՈՒՀԻՈՅ:  
ԴՈՒՍՏՐ ԷՐ ՍԱ ԱՌՆ ՄԵԾԱԶՆԻ  
ԱՂԱ ՄՕՎՍԷՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆԻ  
ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ՄԱՅՕՐ ՍԱՐԳՍԻ  
ԼՕՌՈՒ ՄԵԼԻՔ ՔԱԶԱՏՈՀՄԻ,  
ՈՐՈՅ ՀԱՍԵԱԼ ՕՐ ՎԱԽՃԱՆԻ՝  
ԱՐՀԱՄԱՐՀԵԱՑ ԳՈՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻ,  
ԶՈՒԵԱՑ ՅԱՆԱՆՑՆ ՅԱԻՏԵՆԻ,

1 Լեո, Հայոց պատմություն, Բ. 3, Երևան, 1946, էջ 1056:

2 Հիմ սկտերի կեմտրոնակամ արխիվ, ֆոնո 1253, գործ 19, թերթ 42-43:

3 Նույն տեղում, էջ 43:

ՈՒՐ ՀԱՄԱՅՆԻՑՍ Է ՀԱՅՐԵՆԻ.  
 ԵԹՈՂ ՍՈՒԳ ՄԵԾ ԻՒՐ ԱՄՈՒՍՆՈՅ  
 ԵՒ ՄՕՐ ԻՒՐՈՅՈՂՈՐՄԵԼԻՈՅ.  
 ՆՈՐԱԲՈՂԲՈՋ ԱԶՆԻՒ ՈՐԴԻՈՅ  
 ԵՒ ՔԵՌՆ ԻՒՐՈՅ ՍԻՐԵԼՈՒՀԻՈՅ.  
 ԽՆԴՐԷ ԱՅԺՄ ՏԷՐ ԱՂԵՐՍԻԻ  
 ՅԻՇԵԼ Ի ՏԷՐ ՄԻ ՀԱՅՐ ՄԵՐԻԻ,  
 ԵՒ ՈՐՔ ՅԻՇԵՆՆ ՈՒՂԻՂ ՍՐՏԻԻ  
 ՅԻՇԵԼԱՂԼ ԼԻՑԻՆ ՆՈՎԻՆ ԲԱՆԻԻ:  
 ԾՆԵ ԱՂԼ ՅԱՄԻ 1765 ՄԱՐՏԻ 24 ԵՒ / ԱՄՈՒՍՆԱՑԵԼԱՂԼ 1789 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ]5  
 ԵՒ ՓՂՈՒԵԼԱՂԼ / Ի ՔՍ 1806 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 2, Ի Ս. Պ ՂԵՏԵՐ ]ԲՈՒՐԳ:

Հրատ Գր. Գրիգորյան, 48-49:

*248. Հյուսիսային կողմի նույնառիպ սալաքարերին՝*

ДРУГЪ СЕДЦА МОЕГО, ДРУГЪ НЕЖНЫЙ И ЛЮБЕЗНЫЙ,  
 НЕ ВНЯТЕНЪ ТЕБЕ СТОНЪ, ПЛАЧЬ МОЙ БЕСПОЛЕЗНЫЙ.  
 НЕ ВШИМЫЙ ВЗОРЪ ПОМЕРКЪ ИЗ ЗА ВЕСЬ СОНМЪ ДОБРОТЬ  
 И СЕДЦЕ ЧИСТОЕ УБЕЖИЩЕ СИРОТЬ.  
 ТЕБЯ УЖЪ БОЛЕЕ МОИ ДРУГЪ НЕ УКРАШАЕТЪ  
 УЖАСНО ХЛАДНА СМЕРТЬ ВСЕ ВЪ ПРАХЪ ЗДЕСЬ ПРЕВРАЩАЕТ,  
 НО ДУХЪ ТВОИ ЖИВЕТ ТАМЪ ВСЕЛЕНІЯХ НЕБЕСЪ,  
 ОНЪ ВИДИТЪ ИСКРЕННОСТЬ ВОЗДЫХАНІЯ И СЛЕЗЪ,  
 КОТОРЫМИ ВЪ СЕИ ЧАСЪ Я ПРАХЪ ТВОИ ОРОШАЮ,  
 СВЕРШАЯ ТРИЗНУ ЗДЕСЬ К НЕМУ МЫСЛЬ ВОЗВЫШАЮ  
 ... А СЛЕЗЫ МАТЕРИ И СЕСТРЫ ВЪ НИХЪ ОТРАДА  
 ТЕПЕРЬ ИХЪ СДАНА...  
 НЕ СТАВ СОПУТНИКОМЪ НЕВИДИМЫХЪ СУЩЕСТВЪ.

*Նարունահոլթյունը միջին սալաքարին՝*

ВЗОВИ КО ГОСПОДУ ДА ДАСТЬ ИМЪ СТОЛЬКО СРЕДСТВЪ,  
 ЧТОЕБЫ ЛЮТЫИ СКОРЕИ ИХЪ И МУКИ ОЕЛЕГЧАЛИСЬ,  
 СТЕРЛИСЬ СЛЕЗЫ, ИХЪ ТЕРЗАНІЯ СМЯГЧАЛИСЬ.  
 МОЛИ, БЕЗЦЕННЫЙ ДРУГЪ, ЗИЖДАТЕЛЯ МИРОВЪ,  
 ДА ЕУДЕТЬ ИМЪ ЗАЩИТА И ПОКРОВЪ.  
 МОЯ ЖЪ ПЕЧАЛЬ И СТОНЪ ТОГДА ЛИЖЬ ПРЕКРАТЯТСЯ,  
 КОГДА С ТВОИМЪ МОИ ПРАХЪ НАВЕКЪ СЪЕДИНЯТСЯ,  
 ПУСТЬ ВЪ ЖЕРТВУ ГОРЕСТЯМЪ ОДИНЪ ДОСТАНУСЬ Я.  
 СВЕРШИЛОСЬ СО МНОИ ВСЕІ ПРЕСЕКЛАСЬ ЖИЗНЬ ТВОЯ.  
 ОДНА ОТРАДА МНЕ ПИТАЛЪ ВЪООЕРАЖЕНЬЕ  
 СІЕ СЛАДШАЙШЕЕ С ТОВОИ СОЕДИНЕНЬЕ,  
 МОИ ПРАХЪ ВМЕСТИТЬ СЪ ТВОИМЪ ПЕЧАЛЬНЫЙ И СЕИ ЧЕРТОГЪ,  
 МЫ КУПНО УЗРИМЪ ТО КАК СВЯТЬ И СИЛЕНЪ ВОГЪ.

*249. Երրորդ (վերջին) սալաքարին՝ 5 տող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРЕВЕНО ТЕЛО СУПРУГИ  
 СЛУЖАЩЕГО ВЪ ШТАТЕ КОММИСАРИАТСКАГО КОММИՍՈՆԵՐԱ 8-ԳՈ ԿԼԱՍՏԱ  
 СЕРГЕЯ ИСАЕВИЧАՄՈՐԻՍԻՍ-ՄԵԼԻԿՈՎԱ ՄԱՐԻԱ ՄՈԻՍԵԵՎՈՅԻ ԴՈՇԵՐԻ,  
 УРОЖДЕННОЙ САРАФОВОЙ, КОТОРАЯ ВЗЯТА ВЫЛА ВЪ 1774 ГОДУ КЪ  
 ВЫСОЧАЙШЕМУ ДВОРУ ВЛАЖЕННОЙ И ВЕЧНО ДОСТОЙНОЙ ПАМЯТИ

ГОСУДАРИНЕЮ ИМПЕРАТРИЦЕЮ ЕКАТЕРИНОЮ АЛЕКСЕЕВНОЮ И ПО КРАСОТЕ ЕЯ ЛИЦА НАЗВАНА КЛЕО/ПАТРЕЮ. РОДИЛАСЬ В 1765 ГОДА МАРТА 24-ГО ДНЯ, СУПРУЖЕСТВО ВСТУПИЛА 1789 ГОДА АВГУСТА 2-ГО ДНЯ, ЕЕ ЖИТИЕ БЫЛО 41 ГОДЪ И ЧЕТЫРЕ МАСЯЦА...

Մանթ. Ա. Յա. Կակովկիների "Памятники художественного серебра из армянской церкви св. Екатерины в Петербурге" հոդվածում (ՊԲՀ, 1981, Լ 2, էջ 213-222) Սարաֆյան ազգանունը ընաղրի սխալ վերծանության հեռանկարով դարձել է Սարքովեան (տես էջ 217): Այդ սարքովի «Սարքովեան»-ը ասելու ենք մեկ այլ արձանագրության վերծանության մեջ: 1806 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Կլեոպատրայի մահվանից ավելի քան մեկ ամիս անց, Սարգիս (Սերգեյ) Եսայու Լոռու Մելիքյանը ս. Եկատերինա եկեղեցուն նվիրում է ոսկեզօծ մի խաչ «Յազազս հանգուցեալ գուգակցոյն... Մարիամին, որ է դուստր հանգուցեալ Մովսէս Սարքովեանի (իմա՝ Սարաֆեանի)» (նույն անգում, էջ 219):

Կարելի էր լոռեթյան մասնել սխալ վերծանության այս փաստը, եթե խոսքը չվերարերեր 18-րդ դարի ականավոր գործիչ Մովսես Սարաֆյանին և նրա պանծալի դուստր Մարիամ-Կլեոպատրային:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 48-49

Նույն Սմոլենսկյան գերեզմանոցում են թաղված մի շարք հայ զինվորականներ, որոնց հուշակոթողների գագալի մասը անգում էջ, կամ անգագիտված է Ալ. Նևսկու մայրավանքի ցուցասրահ: Դրանցից են.

250. Տապանաւար սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ նախշերով և ուղղաթև խաչով:

Նախկին տեղն անհայտ. այժմ գտնվում է ս. Հարություն եկեղեցու բակում:

Հորիզոնական խաչթևերի միջև՝ հայերեն և ռուսերեն 5-ական տող.

ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅԻՕՐ/ԻՇԽԱՆ ՍԻՄԷՕՆ ԴԱԻԻԹԵԱՆ/ԱՐԱՄԵԼԻԹ-ԼԱՋԱՐԵԱՆՅ./ ԾՆԱԻ Ի 15  
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1815 ԱՄԻ./ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ Ի 25 ԱՊՐԻԼԻ 1888 ԱՄԻ:

Ապա՝ ռուսերեն.

ГЕНЕРАЛЪ-МАЙОРЪ/КНЯЗЬ СЕМЕНЪ ДАВЫДОВИЧЪ/АБАМЕЛИКЪ-ЛАЗАРЕВЪ./ РОД.  
15 ОКТЯБРЯ 1815 Г./СКОНЧ. 25 АПРЕЛЯ 1888 Г.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 50

Մանթ. Գեներալ Ս. Դ. Արամելիքը եզել է բանաստեղծ Մ. Յու. Լերմոնտովի մանկության ընկերն ու մտերիմ բարեկամը: Կարճահասակ լինելու պատճառով հասակակիցները նրան կոչել են "мальчик-спальчик"<sup>1</sup>: Զինվորական ծառայության մեջ է եզել մինչև 1859 թ., որից հետո զրազվել է գեգանկարչությանը<sup>2</sup>: Լազարյան ճեմարանի գասախոս Խ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանին նա հանձնարարել էր կազմել Լազարյանների օրագրությունները՝ 115 հատորով: Գեներալ-մայոր, իշխան Ս. Դ. Արամելիքի գեգանի քույրը՝ Աննան, կանացի հմայքով ու խելամառությամբ գարձել էր մի շարք ռուս ականավոր բանաստեղծների՝ Մ. Յու. Լերմոնտովի, Պ. Ս. Վյազեմսկու, Ի. Ի. Կոզլովի և հակապես Ա. Ս. Պուշկինի պաշամունքի առարկան<sup>3</sup>:

Աննա Արամելիքը աիրապետում էր հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմա-

1 А. П. Базиянц, Кто знает эти стихи, "Литературная Армения", 1977, N 9, с. 110.

2 Նույն տեղում:

3 Նույն տեղում, էջ 109:

ներեն և հունարեն լեզուներին: 1835 թ. նա ամուսնացավ ընտանեկան Եվգենի Բարատինսկու  
եզրայր պնդապետ Ի. Ա. Բարատինսկու հետ:

251. Տապանաքար սպիտակ մարմարից, նախորդի կերտվածքով (երկ. 1մ 95 սմ, լայն. 1 մ),  
նաչթևերի տակ՝ 6 տող.

ԱՅՐԻ ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅՐՈՐԻ / ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ / ԵՂԻՍԱԲԷԹ ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ / ԱՐԱՄԵԼԻԹ-  
ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ. / ԾՆԱԻ Ի 27 ՅՈՒՆՎԱՐԻ 1832 ԱՄԻ, / ՎԱՂՃԱՆԵՑԱԻ ԵՑ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1904 ԱՄԻ:

Հայերենի կողքին՝ նույնպես 6 տող ռուսերեն.  
ВДОВА ГЕНЕРАЛЪ-МАІОРА/ КНЯГИНЯ/ ЕЛИЗАВЕТА ХРИСТОФОРОВНА/ АВAMEЛИКЪ-  
ЛАЗАРЕВА./ РОД. 27 ЯНВАРЯ 1832Г./ СКОНЧ. 8 НОЯБРЯ 1904 Г.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 50

252. Տապանաքար (երկ. 1մ 82 սմ, լայն. 85 սմ), սպիտակ մարմարից, ընտանեկան և  
երկրաչափական զարդերով: Թևավոր խաչի աջ և ձախ կողմերին՝ հրեշտակներ, ներքևում՝  
Հազարյանների տոհմանշանն է. արծվի կտրված աջ թև, երախարաց առյուծ՝ նստած: Ատորին  
մասում քանդակված են ռուսական կայսրության ընտանեկան շքանշաններ: Նաչթևերի աջ և  
ձախ կողմերին՝ Ց-ական տող Հայերեն և ռուսերեն.

«ԶԲԱՐԻՕԹ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՊԱՏԵ/ՐԱԶՄԵՑԱՅ,  
ԶԸՆԹԱՑՄԵՆ ԿԱ/ՏԱՐԵՑԻ, ԶՀԱՒԱՏՄԵՆ ՊԱՀԵՑԻ»  
Բ. ՏԻՄ. Գ, 7.

Ապա՝

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ՆԵՐՔԻՆ/ԽՈՐ/ՀՐԴԱԿԱՆԻ ԽԱԶԱՏՐՈՑ  
ՅՈՎԱ/ԿԻՄԵԱՆ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ, ԾՆԵԼՈՑ/Ի ՄՈՍԿՎԱ Ի 1789 ԱՄԻ ԵՒ ՎԱԽՃԱ/ՆԵԼՈՑ ԵՑ  
ԴԵԿԱԵՄԲԵՐԻ 1871 ԱՄԻ:

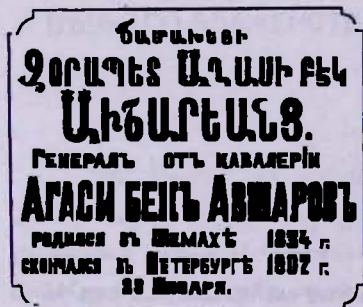
Այնուհետև՝ ռուսերեն.

ПОДВИГОМЪ ДОБРЫМЪ ПОДВИЗАЕСЯ/СОТЕЧЕНІЕ СКОНЧАЛЪ/ВЕРУ СОБЛЮДАЛЪ  
АП. ТІМ. ПОС. КЪ ГЛ. Д, СТР. 3  
ЗДѢСЬ ПОГРЕЕЕНО ТѢЛО/ДѢЙСТВИТЕЛНАГО ТАЙНАГО СОВѢТНИКА/  
ХРИСТОФОРА ЕКИМОВИЧА ЛАЗАРЕВА, РОДИВШЕГОСЯ ВЪ МОСКВѢ ВЪ 1787  
ГОДУ,/УМЕРШАГО 9-ГО ДЕКАБРЯ 1871 ГОДА.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 51

Լուսանկ. 97

253. Կոթող, սև գրանիտից, գեղաքանդակ նախշերով: Արևելյան և հարավային կողերին՝  
11 տող.



СЕЙ ПАМЯТНИКЪ ПОСТАВЛЕНЪ  
ОТЪ СЕСТВРЪ ГЕНЕРАЛА  
ВОСКИ КАРОГЛАНОВОЙ И  
АМАСПЮРЪ НИКИТОВОЙ.

ՇԱՄԱԽԵՑԻ/ԶՕՐԱՊԵՏ ԱՂԱՍԻ ԲԷԿ ԱԻՇԱՐԵԱՆՑ:

ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ КАВАЛЕРІИ АГАСИ ВЕКЪ/ АВШАРОВЪ, РОДИЛСЯ ВЪ ШЕМАХЪ 1834  
Г./ СКОНЧАЛСЯ ВЪ ПЕТЕРБУРГЪ 1907 Г./29 ЯНВАРЯ./СЕЙ ПАМЯТНИКЪ  
ПОСТАВЛЕНЪ/ОТЪ СЕСТЕРЪ ГЕНЕРАЛА/ ВОСКИ КАРОГ ЛАНОВОЙ И АМАСПЮРЪ  
НИКИТОВОЙ.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 53

Լուսանկ. 98 ա-ր

*254. Կոթող, գորշավուն գրանիտից: Արևելյան կողին՝ կցագրով 6 սոգ.*

ԱՅՍ է ՇԻՐԻՄ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՊՕԳՊԼԿՈՎՆԻԿ/ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ՆՇԱՆԱՑ ԱՍՊԵՏԻ/ ԱԻԵՏԻՍ  
ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ՍԵՐԵԲՐՈՎԻ, ԾՆԵԼՈՅ/Ի 6 ԱՊՐԻԼԻ 1769 ԵՒ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ/Ի 6 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1830  
ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ/ԻՐԲ 61 ԱՄԱՑ:

*Արևմտյան կողին՝ ուսուցրեն 5 սոգ.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ПОДПОЛКОВНИКА, РАЗНЫХ ОРДЕНОВЪ  
КАВАЛЕРА АВЕՐԻԱՆԱ ԳՐԻԳՐՅԵՎԻՇԱ/ ՏԵՐԵԲՐՈՎԱ, / ՐՈԴԻՎՍԱԳՈՏԻ ՎՅ 1769 ԳՈԴՍ  
ԱՔՐԵԼՅԱ 6 ԴՆՅԱ, ՍՄԵՐՏԱԳՈ 6 ԱՎԳՍՏԱ/ 1830 ԳՈԴԱ. ԺԻՏԻՅԱ ԵԳՈ ԲՅԼՈ 61 ԳՈԴՍ.

Ծանոթ. Ավ. Գ. Աբրերովը (ուսուսական աղբյուրներում՝ Աբրերով-Ջուլֆինսկի) եղել է  
գեներալ-պորուչիկ Վ. Ա. Ջուրովի թարգմանիչը: Նա հանգամանորեն ուսումնասիրել է,  
մասնավորապես, Հյուսիսային Կովկասում ապրող ազգերի ու ազգությունների սոցիալ-  
քաղաքական պատմությունը: Նրա աշխատություններից առանձնապես կարևոր արժեք է  
ներկայացնում "Краткое историческое описание северной и южной части  
дагестанской Персии, примерно о числе дворов, о религии, о свойстве, обычаях и  
промыслах, жителей обитающих в провинциях Дербентской, Кубинской, Салианской,  
Вакинской, Шемахинской, Шекинской и под чьим владением", ученоно майором  
Серебровым, ч. I, II, ("История, география и этнография Дагестана XVIII-XIX вв."), М.  
1858, с. 173-195.

Կովկասյան ժողովուրդների վերաբերյալ Ավ. Աբրերովի աշխատանքները այսօր ունեն  
սկզբնաղբյուրային արժեք և օգտագործվում են հասկապես Դաղստանի պատմությամբ,  
ազգագրությամբ և աշխարհագրությամբ զրազվող մասնագետների կողմից<sup>1</sup>: Ամփոփելով,  
նշենք նաև, որ 1795-1797 թթ. նրա մոտ է ծառայել հայազգի նշանավոր գործիչ Հարություն  
Արարայանը<sup>2</sup>:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 53

<sup>1</sup> Տես "История, география и этнография Дагестана XVIII-XIX вв." Архивные материалы под ред. М. О.  
Косвена и Х. М. Хашаева, М., 1958, с. 138, 155, 172, 195-196; А. В. Фадеев, Россия и Кавказ в первой  
трети XIX в., М. 1960, с. 53. О. П. Маркова, Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII в.,  
М. 1966, с. 79-80.

<sup>2</sup> Жизнь Артвмия Араратского, Л., 1980, с. 218.

255. Տապանաբար, կարմիր դրանիտից, դանվում է ս. Հարություն եկեղեցու հյուսիս-արեւելյան կողմում: Վրան՝ 15 տող հայերեն և 3 տող ռուսերեն.

ԵՂԼԱՄԱՆԻՔԻՆ ԵՂՐԱՅՍԱՊԱՆ	ՊԱՊՆԱՎԱԿԹՈՒ ՄԷԷՔԵԼԻ ԱՅՆ
ԵՕԹՆԹՈՒՔԲ ԸՍՏՓՐԻՉԱԿՆԱՆՆԻ	ՈՐՔԿԱՉՈՒՄԵՆԱՆՍԵՎԵՆԱՅԵՆ
ՊԱՆԴԻՏԵՆԿԱՅԱՅԱՆԵՐԿԵՆԻՐՆԻ	ԵԿԵՆԵԿԱՅԻԱՅԱՅԻՄԱՆՄԱՆԻ
ԹԻԻՆԱՅԱՆԵՕԹՆ ԿՄԻՐԿՅԵՅԵԼԻ	ՏԲԱՏԵՉՆՈՍՄԱՅՈՐՄԱԳԻՄՅԱՅՍԿԵՆԻ
ՌԹՍՈՒՆԱՄՔԱՅՍԿԵՆԱՅԵՆՍԵՆՍԵՆ	ԸՆԴԻՆՆԻՄԱՄՐՏԻ ԸՆՆԻՆ ՎՃՈՒՅԵՅԵԼԻ
ԱՐԴԻՆԱՅՆԱՅՍԱՅԱՆՏՈՒՆԵՐԿԵՆԻ	ԵՂԻԱՆՈՒՄԵՆԱՆ ԱՌՏԵՐ ՓԻՏԵՅԵԼԻ
ՈՎԵՂԵԱՄԲԻՄՈՐԿԻԱՆԴԻՐԱՅՆՏԻՐԱ	ԱՄԱՅԵՏԵՐԿԵՆԿԵՆԱՅՆ ԱՐԺԱՆԻ
	ՏԱՔԻՔԱՅԱՄԵԿԱՅՐՆԵՐԻՒՈՂՈՐՄԻ

Ի Ս:Պ:Բ:

ԵԴԵԱԼ ՄԱՐՄԻՆՔՆ Ի ՆԵՐՀՈՂՈՅՍ ՏԱՊԱՆԻ  
ԵՕԹՆ ԹՈՒԱՄԲՔ ԸՍՏ ՓՐԿՁԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՆԻ.  
ՊԱՆԴԻՏԵՆԿԱՅ ՍԱ ՅԱՅԻԱՐՀԵՆ ԻՐ ԿՄԻՆԻ  
ԹԻԻՆ ՀԱՋԱՐ ԵՕԹՆ ՀԱՐԻՐ ԿՑԵՑԵԱԼ,  
ՈՒԹՍՈՒՆ ԱՄՕՔ ԱՅՍ ԿԵՆՑԱՂՈՅՍ...  
ԱՐԴԻ ՀԱՄԱՅՆԻՑՍ ԱՅՍ Է ՏՈՒՆԸ ՄԵՐ ԿՄԻՆԻ,  
ՈՎ ԵՂԲԱՐՔ ԻՄ, ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ՍՈՅՆ ՇԻՐՄԻ.  
ՊԱՊՆ ՍԱՀԱԿ ԼՕՈՒՈՒ ՄԷԼԻՔ ՔԱՋԱՋՆԻ,  
ՈՐՔ ԿԱՆ ՉՈՒԵԱԼ ՅԱՆԱՆՑ ԿԵՆԱՑՆ ՀԱՅՐԵՆԻ.  
ԵԿԵՆ ԵԻ ԵԿԱՑ Ի ՆԱՀԱՆԳԻՍ ՍԱՀՄԱՆԻ՝  
ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՄԱՅՈՐ ՍԱՐԳԻՍ ՅԱՅՍ ԿԵՆԻ  
ԸՆԴ ԻՆՆՍՆԻ ՄԱՐՏԻ ԸՆՆԻՆ ՎՃՈՒՅԵՅԵԱԼ,  
ԲԱՐԻ ԱՆՈՒԱՄԲ ԱՍՏԷՆ ԱՌ ՏԷՐ ՓՈՒՅԵՑԵԱԼ.  
ԱՐԱՍՑԷ ՏԷՐ ՎԵՐԻՆ ԿԵՆԱՑՆ ԱՐԺԱՆԻ՝  
ՏԱՔԻՔ ՍԱՑԱ ՄԷԿ ՀԱՅՐ ՄԵՐԻՒ ՈՂՈՐՄԻ:

Ի ՍՊՔ

256. Ապա ռուսերեն՝ 5 տող.

*Подъ симъ камнемъ погребени тѣла рабъ  
божїихъ дворянина Исаїа Лорисъ-Меликова  
съ осмыю внучаты, которыя взирающихъ  
надгробіе просятъ творца неба и земли молитв  
опрошени и даровани имъ вѣчнаго влаженства.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ  
ПОГРЕЕНЫ ТЪЛА РАБЪ/  
БОЖІИХЪ ДВОРЯНИНА ИСАІА  
ЛОРИСЪ-МЕЛИКОВА, СЪ ОСМЬЮ  
ВНУЧАТЫ, КОТОРЫЯ  
ВЗИРАЮЩИХЪ/НАДГРОБІЕ

ПРОСЯТЪ ТВОРЦА НЕБА И ЗЕМЛИ МОЛИТВ/ ОПРОШЕНІИ И ДАРОВАНІИ ИМЪ  
ВЪЧНАГО ВЛАЖЕНСТВА.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 54-55

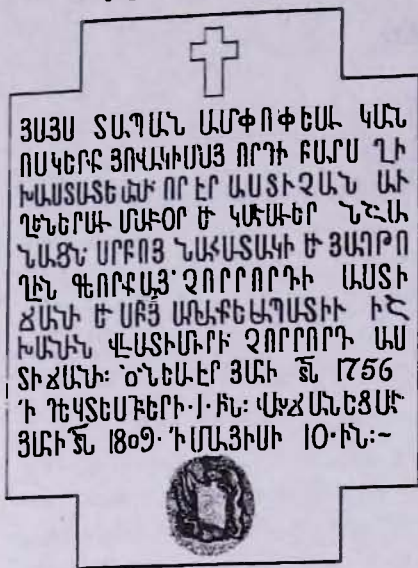
Լուսանկ. 99

257. Կոթող, սև դրանիտից, քառակող, դրված է կարմիր դրանիտե պատվանդանի վրա: Հյուսիսային կողին նախկինում աղուցված է եղել դիմաքանդակ, որը մեր առաջին այցի ժամանակ (1979 թ.) տեղում չէր: Արեւելյան և արևմայան կողերին ամրացված են սպիտակ մարմարե սալաքարեր, որոնց վրա փորագրված են հայերեն և ռուսերեն մակագրություններ<sup>1</sup>:

<sup>1</sup> Մեր այցելության օրը ռուսերեն արձանագրությանը սալաքարը նորոգման նպատակով տեղափոխված էր և

Ճակատային մասում՝ շրջանակի մեջ վերցված ուղղաթև խաչ է, որի աակ՝ նույնաախպ շրջանակում-թաշաւէո ոլուկս, ճախ մասում՝ խոնարհված դրոշներ և թմբուկներ. աջում՝ կանգնած առուծ, որի առաջին թաթերը դրված են թագակիր մարդու ուսերին:

Հայերեն վիմագիրը 11 տող է.



մայորի աստիճանի: Հովակիմի եղբայրը՝ Բոգզանը Ասարախանի նավահանգստի մաքսաաան կառավարիչն էր Ե. Հովհ. Հագարյանի ու Հովսեփ Արղությանի միջոցով մտերմիկ հարարերություններ էր հասաաեել Սլ. Սուվորովի հեա:

1780 թ. մայիսի 17-ի հրամանով Հ. Խասաաայանը Սլ. Սուվորովի գլխավոր շաարում նշանակվում է համհարդ: 1787-1791 թթ. ոուս-թուրքական սլաաերադմների ընթացքում նա մասնակցում է Կինբուուի, Ֆոկչանի, Ռիմնիկի ճակաամարաերին, Իդմայլ ըերգաքաղաքի գրավմանը: Նրա հրամանաարությամբ գործող գորքերը փախուսաի մասնեցին թուրքերի 5000-անոց ըանակը<sup>3</sup>:

Հ. Խասաաայանի ջանքերի շնորհիվ 4000 հայեր աեղափոխվեցին Ռուսական կայսրության սահմանները: Այս կապակցությամբ Հովսեփ Արղությանը գրում է. «Թէպես եկիմ Վասիլիչ Խաստատովն ըստ ագգասիրութեան արարեալ է օգնութիւն մեծ, որ ապրեցուցեալ է ի սրոյ, սակայն ինչք նոցա ի յափշտակութեան է գնացեալ»<sup>4</sup>:

1793 թ. հայազգի դորապեարը դիվանադիաական աշխաաանքի է նշանակվում Կ. Պոլսի

գտնվում էր վերականգնող քանդակագործ Վ. Վ. Ստրոգիի արվեստանոցում: Հայերեն քնագրի լուսանկարում բացակայում են երկու ՈՍԿԵՐԲ քառերը (1-ին տողի վերջում), որոնց եղծված, բայց նշմարելի տառաճեղքերը կան մեր սեսած սալաքարի վրա, ուստի վերականգնում ենք վերծանության մեջ:

- 1 Մ. Գ. Ներսիսյան, Ա. Սուվորովի հայ բարեկամներն ու գինակիցները, ՊՐՀ, N 4, էջ 51:
- 2 Տես Սջ. Ստեփանյան, Հագարյանների մասնակցությունը ռուսական մետաքսագործության զարգացմանը, «Լրարեր հասարակական գիտությունների», 1985, N11, էջ 45: Տես նաև Ж. Анаян, В. Хачатурян, Армянские общины России, с. 26.
- 3 М. Г. Нерсисян, Из истории русско-армянских отношений, ч. 1, Ереван, 1956, с. 102-103.
- 4 Մատենադարան, ձեռ. 2949, թ. 285: Տես նաև՝ Ս. Գ. Ղուկասյան, Հովսեփ Արղությանի օրագրությունն ու նամակագրությունը 1787-1791 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի տարիներին Բեսարաբիայի հայ բնակչության Ռուսաստան տեղահանման պատմության աղբյուր», «Բանրեր Հայաստանի արխիվների», 1984, N3, էջ 136-142:

ոուսական ղեսպանտտանը: 1796 թ. գեներալ-մայոր Հ. Խասատյանը ընդունվում է հեծյալ գնդի հրամանատարութունը<sup>1</sup>:

Հ. Խասատյանի մասին ընդամենը հիշատակություններ կան Սլ. Սուվորովի նամակներում ու թղթերում<sup>2</sup>: Նրա քաջագործությունները հասուկ նշվել են բարձրագույն պարգևներով<sup>3</sup>:

Հայաղգի զորապետն ամուսնացած էր ընտանեկան Մ. Յու. Լերմոնտովի տատիկի՝ Ելիզավետա Ալեքսևնա Սրսենևայի (ծնյալ Սառլիպինա) քույր Եկատերինայի հետ<sup>4</sup>: Վաղամեռիկ ընտանեկանը հաճախ էր լինում Պյատիգորսկի Խասատյանների ընտանիքում<sup>5</sup>:

Սանկա-Պետրոբուրգում եղած ժամանակ մեզ հայանեցին, որ քաղխորհրդի գործկոմի որոշմամբ Մշակույթի գլխավոր վարչությունը վերականգնելու է Հ. Խասատյանի գամրանակոթողը:

Լուսանկ. 100, միայն հայերենը

258. Տալանաբար սպիտակ մարմարից, պարզ կերպով փոքրածավալ, նախկին աեղն անհայտ: Մեր ուսումնասիրության ժամանակ գտնվում էր Ս. Հարություն եկեղեցու աեղաշարժված ապանակույթի մեջ, երեսնվայր վիճակում: Շրջելուց հետո ընթերցվեց 5-ական աող հայերեն և ոուսերեն.

ԱՍՏ ԹԱՂԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ / ԵՓՐԵՄԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ / ԱԼԹՆԵԱՆՑ, / ՎԱՂՃԱՆԵԼՈՅ / Ի 19 ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1879 ԱՄԻ:

Ապա՝ ոուսերեն.

259. ЗДѢСЬ/ПОГРЕБЕНО ТѢЛО/АРХИМАНДРИТА ЕФРЕМА/ СУВАРОВА,/ СКОНЧАВШАГОСЯ 19 ФЕВРАЛЯ, 1879 Г.

Լուսանկ. 101

260. Ս. Հարություն եկեղեցու ներսում, հարավային մուտքի ձախ պատի սալաքարին՝ ԹՈՅԼ ՏՈՒՔ ՄԱՆԿՏԻՈՅԻ ԳԱԼ ԱՌԻՍ, ԵՒ ՄԻ ԱՐԳԵԼՈՒՔ ԸԶԴՈՍԱ / ԶԻ ԱՅԴՊԻՍԵԱՑԻ Է ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒՄՈՅ.

ՄԲ ՂՈՒԿԱՍՈՒ ԳԼ ԺԸ (18) ԺԶ(16)

Նույնը ոուսերեն՝

ОСТАВИТЕ ДѢТЕЙ ПРИХОДИТЕ КО МНѢ, И НЕ ЕРАНИТЕ ИМЪ: ТАКОВЫХЪ ВО ЕСТЬ ЦАРСТВІЕ ВОЖІЕ.

СВ. ЛУКИ ГЛ. "ЙЛ (XVIII) СТ. —SI (16).

Ապա՝

- 1 А. Н. Хачатрян, Армянское войско в XVIII веке, Ереван, 1968: Տես նաև՝ Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հ. 6, Երևան, 1979, էջ 33:
- 2 А. В. Суворов, Письма, издание подготовил В. С. Лопатин, М., "Наука", 1987, с. 131, 177, 178, 191, 227-229, 251, 520, 561, 592, 627, 645. Սլ. Սուվորովի ջերմ վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ բացատրվում է նաև այն իրողությամբ, որ նրա մայրը՝ Եվդոկիա (Ավդոտյա) Մանուկովան հայուհի էր, ծնված գինվորականի ընտանիքում (տես А. Суворов, Письма, с. 466, 503):
- 3 М. Г. Нерсисян, Из истории русско-армянских отношений, ч. 1, с. 51. Հմնտ. Собрание актов, относящихся к образованию историн армянского народа, ч. III, М., 1838, с. 302. А. В. Суворов, Походы и сражения в письмах и записках, сост. О. Л. Сарин, Воениздат, 1990, с. 250-251, 227, 324.
- 4 А. П. Вазиянц, Кто знает эти стихи, "Литературная Армения, 1977, N 8, с. 108-110.
- 5 И. Андроников, Кто знает эти стихи, газ. "Известия", 1964, 12 сентября, N 219.

261 .../ի ներքո ՏԱՊԱՆԻՍ/ՀԱՆԳՉԻ ԵՕԹԵԱՄԵԱՅ ՈՐԴԻՆ ԳՐԱԻԱԿԱՆԵՆ/...ԱՂԲԻԻՐՆ  
ՄԻԻԹԱՐՈՒԹ/ԵԱՆԵՆ/ ԵՒ ՅՈՒՍՈՅ ՏՐՏՄԱ... ԽԱԶՍՏՐՈՅ ԵՒ ԿԱՏԱՐԻՆԵԱՅ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ.

262. Հայերեն արձանագրութեան աջ կողմում ուղևորեն մանրաառով՝  
ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ СЕМИЛЕТНИЙ СЫНЪ ЛЮБВИ / ДУША ЖИЗНИ  
ИСТОЧНИКЪ УТѢШЕНИЙ СКОРЕІЮ УДРУЧЕННЫХЪ РОДИТЕЛЕИ ХРИСТОФОРА И  
ЕКАТЕРИНЫ ЛАЗАРЕВЫХЪ.

**ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԲԱԿ**

263. Կոթող, սև գրանիտից, կարմիր գրանիտե պատվանդանի վրա, սյունաձև,  
արձանագրութեան կողմ կիսասյան արամագիծը 40 սմ, այժմ խախտված վիճակում է և մոտ  
ապագայում կփոխվի. Հայերեն 5 տող և ուղևորեն արձանագրութեաննորը փորագրված են  
կիսաշրջանաձև.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՄԱՐՄԻՆ ԱՍՊԵՏԻ 8  
ԿԼԱՍԻ ԵՒ ԿԱԻԱԼԵՐԻ ՍՔՅ ՎԱԴԻՄԻՐԻ  
Կ Ս ՍՏԻՑԻՆ ՊՕՂՈՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ  
ՀԱՐԻՍՏԱՆՈՎԻ ԾՆԵԱԼ ՍԵՊ. 23  
1774 ԼԲ : ՎՂՃԱՅԼ Ի ՅՈՒՆԻՍԻՑ  
1823 ԱՄ :

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՍՊԵՏԻ 8/ ԿԼԱՍԻ ԵՒ ԿԱԻԱԼԵՐԻ  
Ս[Ր]Բ[Ո]Յ ՎԼԱԴԻՄԻՐԻ/4 ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՊՕՂՈՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ  
ՇԱՐԻՍՏԱՆՈՎԻ, ԾՆԵԱԼ ՍԵՊ. 23/1774 ԱՄԻ, ՎԱՂՃԱՆԵԱԼ Ի  
ՅՈՒՆԻՍԻ 8/1823 ԱՄԻ.

Ապա՝ ուղևորեն 7 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ЧИНОВНИКА 8[ ] КЛАССА И  
КАВАЛЕРА/ ОРДЕНА СВЯТОГО ВЛАДИМИРА 4-ОИ СТЕПЕНИ/ПАВЛА ПЕТРОВИЧА/  
ШАРИСТАНОВА/. РОДИЛСЯ СЕНТЯЕРЯ 23-ГО ДНЯ 1774 ГОДА./СКОНЧ. ИЮЛЯ 8[ ]  
ДНЯ 1823 ГОДА.

264. Տապանաքար, ուղղանկյուն, մակերեսին 17 տող.

ԱԾԱՏՈՒՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ  
ՔՈՒՂԱՅԵՑԻ ԵՒ ԲԱՏԽՈՒՄԵԱՆ,  
ԳՈՐԾՈՎ ՋԻՆՈՒՐԵՒ ԿԱՊԻՏԱՆ,  
ՉԱՄՈՒՆԱՅԵԱԼ ԿԱՐՍԱՅ ՄԵԱՅԵ,  
ԸՆԴ ԲԱՐԵԿԱՄՍ ԵՐ ՀԱՄԱԲԱՆ,  
ՅԱՂՍ ՄԱՐԴԿ ԱԵՑ ԵՐ ԱՐԱԿԱՆ,  
ԱՐԱՐՉԱԿԱՆ ԷՂԱՍ ՂՐԱՄԵՆ,  
ԳԱԼ ԱՐՓՈՓԻԼ Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆ.  
ՍԱՅ ԵՐ ՅԱՐԱՑ ԲԻ ՅԻՆԱԿԱՆ,  
ՅԱՆ ԳԵԱԻ ՅՈԳՈՍՏՈՒ ԱՄՍԵԱՆ,  
ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ Դ ԱՍՔՅԻՈՒԹԵԱՆ՝  
ՏՈՒՔ ՈՂՈՐՄԻՍ ԴՈՒՔ ՈՒՎԲԱՆ  
ԱԾԱՏՈՒՐԻ ԲԱՏԽՈՒՄԵԱՆ  
ՈՐ Է : ...ԴԻ ՏՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ.  
ՀԱՆ ՈՒԽԵԱՄ, ԱՐԱՐՉԱԿԱՆ  
ԵՂԻՑԻ ՉԵՁ ՄԻՇՏ ՊԱՀԱՊԱՆ.  
ԱՄԷՆ 1803 ՅՕԳՈՍՏՈՍ Զ :

Ա[ՍՏՈՒԱ.]ՇԱՏՈՒՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ  
ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ ԵՒ ԲԱՏԽՈՒՄԵԱՆ,  
ԳՈՐԾՈՎ ՋԻՆՈՒՐ ԵՒ ԿԱՊԻՏԱՆ,  
ՉԱՄՈՒՆԱՅԵԱԼ ԿԱՐ ՍԱՅ ՄԻԱՅԵ.  
ԸՆԴ ԲԱՐԵԿԱՄՍ ԵՐ ՀԱՄԱԲԱՆ,  
ՅԱԶՍ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԵՐ ԱՐԱԿԱՆ.  
ԱՐԱՐՉԱԿԱՆ ԷՂԱՍ ՀՐԱՄԱՆ՝  
ԴԱԼ ԱՄՓՈՓԻԼ Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆ.  
ՍԱՅ ԵՐ ՅԱՄԱՑ ԹԻԻ ՅԻՍԵԱԿԱՆ,  
ՀԱՆԳԵԱԻ ՅՈԳՈՍՏՈՒ ԱՄՍԵԱՆ,  
ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ԴԱՍՔ ՅԻՍՈՒՍԵԱՆ՝  
ՏՈՒՔ ՈՂՈՐՄԻՍ ԴՈՒՔ ՄԻԱԲԱՆ  
Ա[ՍՏՈՒԱ.]ՇԱՏՈՒՐԻՆ ԲԱՏԽՈՒՄԵԱՆ,  
ՈՐ Է [ՈՐ]ԴԻ ՏԵՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ.  
ՀԱՆՐԱԽԵԱՄՆ ԱՐԱՐՉԱԿԱՆ  
ԵՂԻՑԻ ՉԵՁ ՄԻՇՏ ՊԱՀԱՊԱՆ.  
ԱՄԷՆ. 1803 ՅՕԳՈՍՏՈՍ 2:

265. Տապանաքար, սև գրանիտից, նախկին տեղն անհայտ: Այժմ գտնվում է եկեղեցու  
հարավային մուտքի աջ կողմում, կիսաթաղ զրահակում. ընթերցվում է 3 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՄՈՒՍԵՆՈՅ ՍԹԱԹՍԿԻ ՍՕՎԵՏՆԻԿ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ / ՄԱԿԱՐԵԱՆ ԽՈՒԴԱԲԱՇՈՎԻ ԵՂԻՍԱԲԷԹԻ ԱԻԵՏԵԱՆ ԻՎԱՆՈՎԱՅԻ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱԻ/ՅԱՍՏԷԻՑՍ Ի 28 ՅՈՒՆԻՍԻ 1826 ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 26 (°) ԱՄԱՑ:

*Նույնը՝ ուսերեն:*

266. Հարավային կողին՝ 3 տող.

ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԵԱԼ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ ՀԱՅՈՑ ԱԻԱԳ ՔԱՂԱՂԱՅԱՅ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԶՈՎՀԱՆՆԷՍԵ/ԱՆ ԶԱԼԱՊԵԱՆԻ ԵՒ ՆՇԱՆԱԿՐԻ ՍՐԲՈՒՀԻՈՅՆ ԱՆՆԱՅԻ ԵՐՐ ՈՐՅԻ ԱՍՏԻՃԱՆԻ. ՎԱԽՃԱՆԵ/ՅԱԻ Ի 26 ՓԵՏՐՎԱՐԻ ՅԱՄԻ ՏՆ 1834 Ի ՀԱՍԱԿԻ 59 ԱՄԱՑ:

*Ապա ուսերեն՝ 2 տող.*

267. ЗДѢСЬ ПОГРЕБЕНО ТѢЛО АРМЯНСКАГО ПРОТІЕРЕЯ МАРТЫНА/ИВАНОВИЧА ЧЕЛАБОВА И КАВЛЕРА ОРДЕНА СВЯТОЙ АННЫ 3-И СТЕПЕНИ. ОТЪ РОДУ ЕМУ БЫЛО 52 ГОДА. СКОНЧАЛІСЯ 26 ФЕВРАЛЯ 1834 ГОДА.

268. Հյուսիսային կողին՝ 3 տող

ԱՍՏ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ ԵՂԻՍԱԲԷԹԻ ԴՍՏԵՐ ՏԷՐ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ՆՇԱՆԱԿՐ ԱԻԱԳ ՔԱՂԱՂԱՅԻ ԶԱԼԱՊԵԱՆԻ ՈՐ Ի 22 ԱՄԻ ԿԵՆԱՑ ԻՐՈՑ ԿՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՍԱԿ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի 20 ԵՍ 1839 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 9 Ի Ս Պ. ԲՈՒՐԳ:

**Здѣсь покоится прахъ Дворянки дѣвицы Елизаветы Мартыиновны дочери Протоіерея и Кавалера Челабова скончавшейся 9<sup>а</sup> дня ноября 1839<sup>а</sup> года на 22<sup>м</sup> году отъ рожденія.**

ԱՍՏ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ ԵՂԻՍԱԲԷԹԻ ԳՍՏԵՐ ՏԷՐ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ / ՆՇԱՆԱԿՐ ԱԻԱԳ ՔԱՂԱՂԱՅԻ ԶԱԼԱՊԵԱՅԱՅ, ՈՐ Ի 22 ԱՄԻ ԿԵՆԱՑ ԻՐՈՑ/Ի ԿՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՍԱԿԻ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ԲՍ 1839 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ, Ի Ս. Պ. ԲՈՒՐԳ:

*Ապա ուսերեն՝ 3 տող.*

269. ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ДВОРЯНКИ ДѢВИЦЫ ЕЛИЗАВЕТЫ/МАРТЫНОВНЫ ДОЧЕРИ ПРОТОІЕРЕЯ И КАВАЛЕРА ЧЕЛАБОВА, / СКОНЧАВШЕЙСЯ 9-ГО ДНЯ НОЯБРЯ 1839-ГО ГОДА НА 22<sup>М</sup> ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

*Արևմտյան կողմին Տիրոջ աչքն է՝ ճառագայթներով:*

Լուսանկ. 102

270. Տապանաքար սև գրանիտից, երկաթե ճաղերով ցանկապատի մեջ:

*Հարավային կողին՝ 3 տող*

Ի ՆԵՐՔՈՅ ՏԱՊԱՆԻՍ ԱՄՓՈՓԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ ՍՐԱՊԻՈՆ/ԱԻԱԳ ՍԱՐԿԱԻԱԳԻ ԲՈՂՏԱՆԵԱՆՑ, /ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ Ի 20 ՅՈՒՆԻՍԻ 1848թ.

*Նույնը՝ ուսերեն:*

271. Տապանաքար կարմրավուն գրանիտից: Պատվանդանին՝ 2-ական տող Հայերեն և ուսերեն.

ԿԱՏԱՐԻՆԷ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆՑ / 1861-1892:

ЕКАТЕРИНА ГРИГОРЬЕВНА ТИГРАНОВА/ РОЖДЕННАЯ КИРЪЕВА.

272. Տապանաքար սև գրանիտից, գլխամասում՝ խաչ, որի ստորե ընդված գիրք և երկ-լեզվյան արձանագրություն՝ 5 տող.

ՕԼԳԱ ՄԵԼՔՈՒՄԵԱՆ ՏԷՐ ՄԱՏԹԵՆՍԵԱՆՑ / ԾՆ. Ի 5 ԴԵԿՏ. 1870 ԱՄԻ, ՎԱԽՃ. Ի 20 ՅՈՒՆԻՍԻ 1898 ԱՄԻ:

ՅԻՇԵԱ ՋԻՍ ՏԵՐ/ՅՈՐԺԱՄ ԳԱՅ/ՅԷՍ ԱՐՔԱՅՈՒ/ԹԵԱՄԲ ԳՈՎ:

*Աշա՝ ոռւսերեն 10 տող.*

ОПЫГА ЕМЕЛЬЯНОВНА/ ТЕРЪ-МАТЕУЗОВА,/ РОД. 5 ДЕК./ 1870 Г./СК. 2 ЮНЯ/1898/  
ПОМЯНИ/ МЕНЯ ГОСПОДЬ/ КОГДА ПРИДЕШЬ/ ВЪ ЦАРСТВІЕ ТВОЕ.

*273. Կոթող սև գրանիտից, նախորդին կից, վերին խաչը կոարված, ունի 2 տող հայերեն և 3 տող ոռւսերեն.*

ՍԱՐԳԻՍ/ՏԵՐ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆՑ:

СЕРГѢИ АРТЕМЬЕВИЧЪ/ ТЕРЪ-МАТЕУЗОВЪ/ СКОНЧ. 5 АВГУСТА 1901 Г. 21 Г. ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

*274. Ստորև՝ ԱՐՇԱԿ ՏԵՐ-ՄԱԹԷՈՍԵԱՆՑ.*

АРШАКЪ/ АРТЕМЬЕВИЧЪ/ ТЕРЪ-МАТЕУЗОВЪ,/ СК. 17 МАРТА 1908Г./ 21 ГОДА ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

*275. Կոթող սև դրանիտից, քառակող, ծայրի խաչը կոարված: Արևմտյան կողին՝ ԼԵՈՆՆ ՏԵՐ-ՄԱԹԷՈՍԵԱՆՑ.*

ЛЕОНЪ ТЕРЪ-МАТЕУЗОВЪ, РОД. 6 ОКТЯВРЯ 1899 Г. СК. 4 ФЕВР. 1901 Г.

*ԼԵՈՆՆ ՏԵՐ-ՄԱԹԷՈՍԵԱՆՑ.*

ЛЕОНЪ ТЕРЪ-МАТЕУЗОВЪ, РОД. 20 ОКТ. 1902 Г. СК. 3 ФЕВР. 1906 Г.

*Մանր. ըստ երևույթին, նույն անուն-ազգանունը կրող տարրեր անձինք են:*

*276. Կոթողի ընկողի վրա՝ 3 տող.*

КОЛЛЕЖСКІЙ СОВѢТНИКЪ  
ЭММАНИЛЬ АКИМОВИЧЪ

КОЛЛЕЖСКІЙ СОВѢТНИКЪ/ЭММАНИЛЬ АКИМОВИЧЪ/  
СУБАШИ,/ СКОНЧ. 20 МАРТА 1906 Г.

СУБАШИ

Լուսսնկ.103

СКОНЧ. 20 МАРТА 1906 Г.

*277. Երկաթյա խաչի պատվանդանին՝*

ՍՈՒԼԹԱՆ ՇԱՀ

ГРИГОРИЙ СИМЕОНОВИЧЪ СУЛТАНЪ-ШАХЪ/1849-1875.

*278. Կոթող, շրջափակված գրանիտե ցանկապատով, մոռաքը՝ արևելքից, եռաստիճան գրանիտե սրբաառջ քարերով: Պատվանդանի քիվին՝ 4 տող հայերեն և 2 տող ոռւսերեն.*

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԻՔԱՆԵԼԵԱՆ/ԱՐԱՄԵԱՆՑ/ՄՆԵԱԼ 2-Ն ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1878 ԱՄԻ./ՎԱԽՃԱՆԵԱՍԼ 14-Ն ՅՈՒՆԻՈՒԱՐԻ 1910 ԱՄԻ:

ИВАНЪ МИХАИЛОВИЧЪ/ АРАМЯНЦ.

*Մանր. նախկինում այսպեղ կանգնեցված է եղել մեծահարուստ Միքայել Արամյանցի որդու՝ Հովհաննեսի ամրողջական մահարձանը:*

*279. Կոթող սև դրանիտից, կիսասյան ձևով, վրան թևավոր խաչ, պատվանդանին՝ հայերեն 1 և ոռւսերեն 3 տող.*

**ԳՐԱԿԱՆ ԳՐԱԳՆԱԾԵԼՆԵՑ**

**Михаил Мергианович**

**МУРЗАЕВ**

**Род. 25 Июня 1878 г.**

**Сконч. 16 Окт. 1931 г.**

ՄԻՔԱՅԷԼ ՄՈՒՐՁԱՅԵԱՆՑ

МИХАИЛ МЕРГИЯНОВИЧЪ/ МУРЗАЕВ/ РОД. 25 ИЮНЯ 1878 Г./СКОНЧ. 16 ОКТ. 1931.

Լուսանկ. 104

*280. Կոթող սև գրանիտից, կարմիր գրանիտե պապանդանով. կիսասյուն՝ վրան թևավոր խաչ, ստորև՝ հայերեն 1, ռուսերեն 3 տող.*

**ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵԱՐԱՄԻՇԵԱՆՑ**  
ИНЖЕНЕР П.С.

**Христофор Аветович**

**ЯРАМЫШЕВ**

из г. Шуши

Сконч. 20 Июля 1918 г.

Въчно с тобой обожаемый муж

**Евгения Александровна**

**ЯРАМЫШЕВА**

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵԱՐԱՄԻՇԵԱՆՑ

ИНЖЕНЕР П. С./ХРИСТОФОР АВЕТОВИЧ ЯРАМЫШЕВ/ ИЗ Г. ШУШИ. СКОНЧ. 20 ИЮЛЯ 1918 Г./ВЪЧНО С ТОБОЙ ОБОЖАЕМЫЙ МУЖ./ ЕВГЕНІЯ АЛЕКСАНДРОВНА/ЯРАМЫШЕВА.

Լուսանկ. 105

*281. Կարպ գորշավուն գրանիտից, պապանդանից ընկած, այժմ հողածածկ վիճակում, վրան շրջանաձև 4 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ/ԱԶՆՈՒԱԾՆՈՒՆԴ ԿՈՒՍԻՆ/ՄԱԳԴԱՂԻՆԷ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ՇԱՐԻՍԱՆԵԱՆՑ/ ԾՆ. 6 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1772 ԵՒ ՎԱԽՃԱՆ Ի 17 ՄԱՐՏԻ 1854 ԱՄԻ:

*282. Տապանաքար, կարմիր գրանիտից, մակերեսին գծախաչ, որի ստորև՝ կցագրերով 7 տող.*

ՍՅԱՆ ՏԱՊԱՆ ԴՊԵՏՐՈՍԵԱՆ  
ԴՈՑԵԻ ՏՐ ԱՇԱՏՈՒՐԵԱՆ  
ՈՐԴԻ ՄԱՆՈՒԿԻՆ ԵՎԵՆԻՍՊՆ  
ՀԻՔ ՔԼԱԲԻՆ 1746 ԱՊՐԵ  
Է/ՏՄԻՀՅՁԵՆ Ի/ՏԳԳ ԻՊԵԿ  
ՏԵՄԻՆՑ ԵՐՈՂԼՁ ԱԿԱՄԻ  
ՆՎԷ ՅԱՐՈՒԹԻՆ ԴՍՊԻԲ:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ Ի ՔՍ ՀԱՆ/ԳՈՒՑԵԱԼ ՏՐ

Ա.[ՍՏՈՒԱ.]ՄԱՏՈՒՐԵԱՆԻ/ՈՐԴԻ ՄԱՆՈՒԿԻՆ, ԾՆԵԱԼ Ի

ՍՊԱ./ՀԱՆ ՔԱՂԱՔԻՆ 1746 ԱՊՐԻ/ԼԻ 15 ԵՒ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի 1799

Ի ԴԵԿ/ՏԵՄԲԵՐԻ 6, ԵԹՈՂ ՋԱԻԱԿ ՄԻ/ԱՆՎԱՄԲ

ՅԱՐՈՒԹ[ԻՆ] Ի Ա. Պ. Բ:

Լուսանկ. 106

*283. Կոթող գորշավուն գրանիտից, կլոր կիսասյան ձևով. արեելյան կողին՝ 9 տող.*

ВСЕВЫШНІЙ/ ДА НАГРАДИТЬ ДОЕРОДЕТЕЛЬ/ ТЪЛО ВСЕСИЛЬНЫЙ. ГОСПОДИ,/ УПОКОЙ ДУШУ ЕГО/ ВЪ... ПРАВЕДНЫХЪ/. ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРЕЕЕНО/

ТЪЛО ГРУЗИНСКАГО ДВОРЯНИНА СЕМЕНА ЗАХАРОВИЧА МАДАТОВА/  
СКОНЧАВШАГОСЯ 11 АВГУСТА 1816/ГОДА ОТЪ РОДУ ЕМУ 47 ЛѢТЪ.

284. Արեմտյան կողին՝ 9 տող.

ԱՍՏ ՄԱԴԱԹԵԱՆԵՆ ՄԱՐՄԻՆ ԴԸՆԻ  
ԱԶՆԻԻ ՍԻՄՕՆ ԶԱՔԱՐԵԱՆԻ  
ԶՐԱԺԱՆԵԱԼ ՓՐԿԱԿԱՆԻ  
ԵՒ ՓՈԽԵՑԵԱԼ Ի ՏԷՐԵՆ ԵՐԿՆԻ  
ՍԱ ՍԻՐԵՑԱԻ ՅԱԶՍ ԱՄԵՆԻ,  
ՅԸ ՅԻՍՈՒՆ ԱՄ ԵԿԱՑ ԿԵՆԻ  
ԵԹՈՂ ԼԱԼՈՎ ԶԻՒՐՍՆ ԸԶԿԿԵՆԻ,  
ԳԸՆԱՑ Ի ՏՈՒՆՆ ՅԱԻԻՏԵՆԻ  
Ի 1816 ԵՒ ՅՕԳՈՍՏ. 11, Ի ՍՊԲ:

285. Տապանաբար, գորշավուն գրտնիտից, ուղղտնկյունաձև, երեք հատ իրար կողքի,  
եկեղեցու հյուսիսային մասում, հայերեն, ռուսերեն և վրացերեն արձանագրություններով:

Հյուսիսից գեպի հորավ՝

Ա) Տապանաբարին՝ գեղեցիկ կցագրերով՝ 8 տող.

ՈՐՊԷՍ ՔԱՓԱԳԻ ԵՂԶԵՐՈՒ ՅԱՂՐՈՒՐՍ ԶՈՒՐՑ/  
ԱՅՆՊԷՅՍ ՓԱՓԱԳԻ ԱՆՁՆ ԻՄ ԱՌ ԳԵԶ ԱՄ/. Ի 1812  
ԱՄԻ, ԳՈԼՈՎ Ի ԶԱՆԱԶԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՆՍ/ԸՆԿԻ/ ԷՄ  
ԹՇՆԱՄԵԱՑՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ/ԽՈՑԵԱԼ ԵՂԵԻ/ԳՆՏԱԿԱԻ  
ԱՌ ԲՕՌՕԴԻՆԱԻ. ԵՒ ԱՅՆՈՒ ԻՍԿ ԷԱՌ/ ԶՎԱՂՃԱՆ Ի  
1820 ԱՄԻ Ի 12 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ ԵՒ յ33 / ԱՄ ՀԱՍԱԿԻ  
ԳՎԱՐԴԻՈՒ ՇՏԱՊՍ ԿԱՊԻՏԱՆ ԶԱԱԼ/ՖԻՐԱԼՈՎ!:

Ֆիրալով:

այնուհետև ռուսերեն 7 տող.

ИМЪЖЕ ОБРАЗОМЪ ЖЕЛАЕТЪ ЕЛЕНЬ/ НА  
ИСТОЧНИКИ ВОДНЫЯ СИЦЕ ЖЕЛАЕТЪ  
ДУША МОЯ КЪ ТЕБЪ БОЖЕ ВЪ 1812<sup>м</sup>  
ГОДУ БЫЛЪ ВЪРАЗНЫХЪ СТРАЖЕНІЯХЪ  
ПРОТИВЪ ВРАГОВЪ ОТЕЧЕСТВА РАНЕНЪ  
ПУЛЕЮ ПОДЪ БОРОДИНЫМЪ ИТОЮ  
СКОНЧАМЯ ВЪ 1820<sup>м</sup> ГОДУ СЕНТЯБРЯ  
12<sup>м</sup> ИМЕВШИ ОТ РОДУ 33 ГОДА ГВАРДІИ  
ШТАБСЪ КАПИТАНЪ ЗААЛЪ ФИРАЛОВЪ

286. Ապա վրացերեն մտնր տառերով 7 տող,

ИМЪ ЖЕ ОБРАЗОМЪ ЖЕЛАЕТЪ ЕЛЕНЬ/ НА  
ИСТОЧНИКИ ВОДНЫЯ СИ ЦЕ ЖЕ ЖЕЛАЕТЪ/ ДУША  
МОЯ КЪ ТЕБЪ БОЖЕ. ВЪ 1812-ОМЪ ГОДУ БЫЛЪ  
ВЪ РАЗНЫХЪ СТРАЖЕНІЯХЪ/ ПРОТИВЪ ВРАГОВЪ  
ОТЕЧЕСТВА, РАНЕНЪ/ ПУЛЕЮ ПОДЪ  
ЕОРОДИНЫМЪ И ТОЮ/ СКОНЧАЛСЯ ВЪ 1820-МЪ  
ГОДУ СЕНТЯБРЯ/12-ГО, ИМЕВШИ ОТЪ РОДУ 33  
ГОДА ГВАРДІИ/ ШТАБСЪ КАПИТАНЪ ЗААЛЪ  
ФИРАЛОВЪ.

Հրատ., Գր. Գրիգորյան, 54

Լուսանկ. 107 ա-գ

1 Ա. Բազիլյանցն ու Ռ. Մարտիրոսյանը Փիրալովներին համարում են վրացիներ (տես Օբեռիսկ, էջ 37), որը սխալ է: Մենք ունենք հայաստառ այլ վիմագրեր Փիրալով ազգանունով (տես պրակիս N 698 արձանագրությունը):

287. *Բ) Տապանաբարին վրացերեն մանրաատով 6 սող, որից ստորև՝ ուսուցիչն 5 սող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРЕБЕНО/ ТЪЛО ГРУЗИНСКАГО КНЯЗЯ/ СЕМЕОНА ТУМАНОВА, РОДИВ/ШАГОСЯ ВЪ 1773, А СКОНЧАВШАГОСЯ 1823 ГОДУ МАІЯ 29 ДНЯ.

Լուսանկ.108 ա-ր

288. *Տապանաբարին նախ՝ փորադրված է վրացերեն՝ 5 սող, ապա ուսուցիչն 6 սող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ/ ЛЕЖИТЬ ТЪЛО КОЛЛЕЖСКАГО/ СОВЪТНИКА И КАВАЛЕРА/ ГОДЕВЗІЯ ПАВЛОВИЧА/ ФИРАЛОВА/, СКОНЧАВШАГОСЯ 3-ГО ДЕКАБРЯ 1823 ГОДА НА 50-МЪ ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

289. *Կոթող, սե ղրանհաից, վերևում՝ խաչ, պատվանդանին՝ 3 սող.*

ՅՈՎԱԿԻՄ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ /Ա.Լ.Ա.ՋԱԼԵԱՆ /1844-1887:

290. *Կոթող սե ղրանհաից, Մաղաթովի դերեղմանին կից, արևելյան կողին՝*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПО/ГРЕВЕНО ТЪЛО ГУЕЕРНСКАГО/СЕКРЕТАРЯ ФИЛИПА МАКА/РОВИЧА МАНІЧАРОВА/РОДИВШАГОСЯ ВЪ 1769 ГОДУ ІЮНЯ 14 ДНЯ, СКОНЧАЛСЯ ВЪ 1815 ГОДУ, ЯНВАРЯ 27 ЧИСЛА БЫЛЪ 43 ГОДА, 6 МЕСЯЦЕВ И 13 ДНЕИ.

291. *Այնուհետև՝ հայերեն 5 սող.*

Ի ՍՈՅՆ ՇԻՐՄԻ ԱՄՓՈՓԵԱԼ Է/ՄԱՐՄԻՆ ԳՈՒԲԵՐՆՍԿԻ ՍԵԿՐԵ/ՏԱՐ ՓԻԼԻՊՊՈՍԻ ՄԱՆԻՉԱՐ/ՅԵԱՆԻ. ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏՆ 1769 ՅՈՒԼԻՍԻ 14, ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ Ի 1815 ՅՈՒՆՎԱՐԻ 27, ԵԿԱՑ ՆԱ/43 ԱՄ 6 ԱՄԻՍ ԵՒ 13 ՕՐ:

292. *Տապանաբար, նախորդին կից, քայքայված վիճակում, սալաքարին՝ 4 սող.*

ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ ԱՆՆԱՅԻ՝ ԴՍՏԵՐ ՍԱՄՈՒԷԼԻ ԽՈՒԴԱԲԱՇԽԵԱՆՑ, ՈՐ ՎԱԽ/ՃԱՆԵՑԱԻ ՅԱՄԻ ՏՆ 1818/ ԱՊՐԻԼԻ 4-ԻՆ Ի 83 ԱՄԻ/ԿԵՆԱՑ ԻԻՐՈՑ:

*Նույնը՝ ուսուցիչն:*

293. *Տապանաբար ղրանհաից շրջափակված սյուլներով և շղթաներով, վրան թեավոր*

*խաչ, որի ստորև՝ 4 սող.*

ԵՐԵՒԱՆՑԻ/ԳՐԻԳՈՐ ԹԱԴԷՈՍԵԱՆ/ԱՐԻՍՏԱԿԷՍԵԱՆ/ԾՆ. 10 ԱՊՐԻԼԻ 1849 Թ., ՎԱԽՃ. 29 ԴԵԿՏ. 1916 Թ.:

*Նույնը, ուսուցիչն:*

294. *Տապանաբար, զլխամասում թեավոր խաչ, որի թևերի անկյուններում՝ 9 սող*

ՏՐ ԱՄ

ՅՍ ՔՍ

*Այնուհետև՝*

ԱՅՍ Է ԳԵՐԵՋՄԱՆ ՆՈՐ ՆԱԽԱՉԵԻԱՆ/ՑԻ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ԳՈՒՐԻԱՄԻ ՈՐԳԻ Ա/ՐՈՒԹԻ. ԾՆԵԱԼ Է ՍԱ ՋՏԲՂՈՒՄ (ՏՓՂԻՍՈՐՄ) ԵՒ ՀԱՆԳԵԱԻ ԱՌ ՔՍ Ի ՍՊՂ (Ա. ՊԵՏԵՐՔՈՒՐՂ-Գ.Գ.) Յ ՕԳՈՍՏՈՍԻ ՅԱՄԻ ՏՆ 1792. ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ/ՍՈՐԻՆ ՏԱՊԱՆԻՍ ՅԱՐՈՒԹԵՆԻՍ/ՏՈՒՔ ՈՂՈՐՄԻՍ ՔՍ ԵՒ ՉԵՁ ՈՂՈՐ/ՄԵՍՑԻ. ԱՄԷՆ:

295. *Տապանաբար նույնաաիպ, նախորդի կողքին. ունի 8 սող.*

ՏՐ ԱՄ

ՅՍ ՔՍ

Ի ՆԵՐՔՈՑ ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆԻՍ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ ՄՈՎՍԵՍԻ/ԳՈՒՍՏՐ ՆՈՒՆԷԻ (\*): ՍԱ ԽԱՍԵԱԼ/ԳՈՂՈՎ ԱՆՅԻՇԱՏԱԿ ԱՌ ՔՍ ՀԱՆ/ԳԵԱԻ ՅԱՄԻ ՏՆ 1793 ՅՈՒՆ/ԻՍԻ 13.

ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅՍ ՏՈՒՔ ՈՂՈՐՄԻ. ԱՆ ԵՒ ԶԵՋ ՈՂՈՐՄԵՍՅԻ. ԱՄԷՆ:

296. Կոթող սպիտակ մարմարից, կոնաձև, պատվանդանը կարմիր գրանիտ. *Եկնտրոնահան մասուժ կցադրով 5 առդ.*

Ի ներ ՏԱՊԱՆԻՍ/ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ Ծ[Ա.]Ո[Ա.]ՅԻՑՍ ԱՅ ՎԱՌՎԱՐ ՄԱՐՏԻՆՈՎԱՅԻ՝  
ԶՈՒ/ԳԱԿՑԻ ԿԱՊԻՏԱՆ ԻՎԱՆ ՄԱԿԱՐԻԶ ՄԱՆԻԶԱՐՈՎԻ, ՀԱՆ/ԳՈՒՑԵԼՈՅ Ի 1803 ԱՄԻ  
ՅՈՒՆՎԱՐԻ 20 ԵՐ ԱՄԱՑ 58 ԵՒ ԶԱԻԱԿԱՑ 8 (Ր) ՆԻԿՈԼԱՅ 8 ԱՄ ՀԱՍԱԿԻ. ՊԵՏՐՈՍԻ՝ 7  
ԱՄԱՑ, ԱՆՆԱՅԻ՝ 3 ԱՄԱՑ, ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ՝ 8 ԱՄ, ՈՍԿԱՆԻՆ...:

Ծանոթ. Շարունակությունը եղծված է:

297. Կոթող սպիտակ մարմարից, քառակող. մեր այցելություն ժամանակ պատվանդանից  
ընկած էր. երևացող մասին՝ 3 առդ.

ՍՐԲՈՒՂԻ ՍԱՐԳՍԵԱՆ/ՍԱՐՀԱՏԵԱՆՑ/ՎԱԽՃ. 10 ՓԵՏՐ. 1895:

*Մյուս կողին՝ նույնպես 3 առդ.*

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՍԱՐՀԱՏԵԱՆՑ/ՊԱՏՈՒԱՄԵԾԱՐ ՔԱՂԱՔԱՑԻ ՎԱՂՃ. 11  
ՅՈՒՆԻՍԻ/ 1879 ԱՄԻ-29 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ:

АЛЕКСАНДРЪ ГЕРАСИМОВИЧЪ САРГАТОВЪ. ПОЧЕТНЫИ ГРАЖДАНИНЪ

*(շարունակությունը՝ ինչպես Հայերենում):*

298. Կոթող, երկաթե խաչը գլխին, նախորդի մոտ: Պատվանդանին՝ 4 առդ.

ВОЕННЫИ ИНЖЕНЕРЪ ПОЛКОВНИКЪ/ СТЕПАНЪ ИОСИФОВИЧЪ/ ТЕР-СТЕПАНОВЪ./  
РОД. 1810Г., СКОНЧ. 4 МАЯ 1857 Г.

*Արևելյան կողին՝*

ПАМЯТИ СОСЛУЖИВЦА.

299. Տապանաժար դորշ գրանիտից, նույն կարմրավուն քարի պատվանդանի վրա՝  
բրոնզաներկ 3 առդ.

Ի ներՔՈՅ ԱՅՍՐ ՎԻՄԻ ԹԱՂԵԱԼ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ ՍՈՓԵՍՏԻ ՏԱՃԿԱ/ԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ  
Ա[ՍՏՈՒԱ.] ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ ԱՄԻՏԻ/. ԾՆ. յՅ ՅՈՒԼԻՍԻ 1798 ԱՄԻ, ՎԱԽ. Ի 15 ՄԱՅԻՍԻ 1849 ԱՄԻ:

*Ապա՝ ուսերեն.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ТѢЛО ПРОФЕССОРА ТУРЕЦКАГО ЯЗЫКА/  
ОГАННЕСА АМИДИ (Շարունակությունը ինչպես հայերենում):

300. Հարավային կողին՝ 3 առդ.

ԸՆԴ ԱՅՍՄ ՎԻՄԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ ՍԱՐԳԻՍ/ՄԱՆԿԱՆ ԱՄԻՏԻ/. ԾՆԵԱԼ Է 7 ԱՊՐԻԼԻ  
1846 ԵՒ ՎԱԽՃ. յՅ ԱՄԱՑ 1849 ԱՄԻ (նույնը՝ ուսերեն):

301. Կոթող սև գրանիտից, արևելյան կողին աղուցված է եղել հանգուցյալի դիմանկարը,  
որը մեր այցի ժամանակ տեղում չէր: Նկարի ներքևում ուղուցիկ տառերով 4 առդ.

ՔԵՐՈՎՐԷՂ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

КЕРОПЭ ПЕТРОВИЧЪ/ ПАТКАНОВЪ/. ПРОФЕССОР С. П.Б. УНИВЕРСИТЕТА/

$18\frac{4}{V}33 + 18\frac{2}{IV}89$

302. Հարավային կողին՝ Հայերեն 1 և ուսերեն 2 առդ.

ԱՆՆԱ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

АННА АГАФОНОВНА ПАТКАНОВА/  $18\frac{30}{III}39 + 19\frac{3}{VIII}11$

Մանոթ. Խոշոր արեւելագետ, աղբյուրագետ, բանասեր-պատմաբան **Քերովրե Պետրոսի** Պատկանյանը ծնվել է Նոր Նախիջևանում: Սկզբնական կրթութունը սաացել է Ստավրոպոլի հայկական դպրոցում: Մոր կողմից՝ Հար. Սլամազարյանի թոռն էր: 1849 թ. ավարտել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարտնը՝ աշակերտելով Մկրտիչ էմինին: 1858-ին՝ Ս. Պետերբուրգի Գլխավոր մանկավարժական ինստիտուտը: 1861-ից ղեկավարել է Պետերբուրգի կայսերական համալսարանի արևելյան լեզուների ամբիոնը, 1871 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում, իսկ 1885 թ.՝ ընտրվել Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ: Ք. Պատկանյանին աշակերտել են Ն. Մառը, Ն. Ազոնցը, Հ. Օրբելին և շատ ուրիշներ: Ուսումնասիրել և հրատարակել է մի շարք պատմագիրների գործերը, որոնց մի մասը թարգմանել է ռուսերեն, զբաղվել է նաև սեպագիր արձանագրությունների ուսումնասիրությամբ և բարրառագիտությամբ (մանրամասն աես ՀՄՀ, Հ. 9, Երևան, 1983, էջ 152-153-Մ. Սաղյանի և Մ. Կատվալյանի բառահոգովածը):

Լուստնկ. 109 տ-ք

303. Կոթող սև գրանիտից, արևմտյան կողմին՝ գերմաներեն 9 առդ.  
 BARBARA V. BLAESE AKIMOFF/GEB V. MOHR/GED. DEN. 14 JULI 1822/GEST. DEN 19  
 MARZ 1890/ICN HABE DICH UND JE/GELIEBT, DARUM/HABE ICH DICH ZU MIR  
 GEZOGEN/AUS LAUTER GUTE  
 JEREM.31.V.3.

Թարգմ. Բարբարա ֆոն Բլեզ Ակիմով, ծնեալ ֆոն Մոհր, ծնված 1822 թ. հուլիսի 14-ին, մահացած 1890 թ. մարտի 19-ին.

Ես քեզ միշտ սիրել եմ, որի համար  
 էլ ես քեզ ինձ մոտ եմ բերել անեղծ  
 սիրուց դրդված. Երեմ [իա] 31.V.3\*

304. Կոթող սպիտակ մարմարից, կարմրավուն գրանիտե պատվանգանով՝ ծառի կոճղի նմանությամբ, արևելյան կողմին մանր ասուկրով՝ 4-ական առդ ռուսերեն և հայերեն.

КЕТИВАНА АГАФОНОВНА/ АКИМОВА,/РОДИЛАСЬ 12 ИЮЛЯ 1833 Г./ УМЕРЛА 19<sup>10</sup>  
 АПРЕЛЯ 1857 Г.

Քեթետի Աննա Աղաթոնես Ա.Քիմովն/Ծն. 1833 Յուլիսի 12 եի վԱ.ԽՃԱ./նեԱ. 1857  
 Ապրիլի 19:

305. Կոթող, նախորդից մոտ 80 սմ հեռավորությամբ, վրան խաչ, որի հորիզոնական թևերի վրա ավելի խոշոր ասուկրով 6 առդանոց բանաստեղծություն.

ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ ԾԱՂԻԿ ԱԶԳԱՍԷՐ ՀՈԳԻ  
 ԶԵԿԱՑ ՍԱ ՅԵՐԿԱՐ ՅՕԳՈՒՏ ՀԱՅՐԵՆԻ  
 ՍՈՐԱՅՍ ՀՈՅԱԿԱՊ ԽՈՐՀՈՒՐԴՔ ՊԻՏԱՆԻ

ԱՆԻՐԱՆԻԿ ՊՏՈՒՂՔ ՍԸՐՏԻՆ ԱՐԳԱՆՏԻ  
 ՏԱՐՍ.ԺԱՄ ՄԱՀՈՒԱՄԲ Ի ՍՈՒՂ ՄԻՋՈՑԻ  
 ԱՆԿԱՆԻՆ Ի ՀՈՂ, ՀՈՂ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ:

\* Գերմաներենից թարգմանեց ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ասպիրանտ Արսեն Բորոխյանը: Լյուբերի թարգմանությամբ արձանագրության քմարական մասը հնչում է այսպես. «Յախտե-նական սիրով սիրել եմ քեզ. դորա համար քաշեցի քեզ ողորմութիւնով» (ծանոթ. կազմողի):

*Արևելյան Հարթեցրած կողին՝*  
ԱԳԱԹՕՆ ԴԱԻԹԵԱՆ/ԱՔԻՄԵԱՆՑ/ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ Ի 27 ՅՈՒԼ. 1853 Ի 52 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ:

*306. Ստորև. ուսերեն՝ 3, գերմաներեն 2 տող*  
ДВОРЯНИНЪ/АГАФОНЪ ДАВЫДОВИЧЪ АКИМОВЪ/ СКОНЧАЛСЯ 27 ГО ИЮЛЯ 1853  
ГОДА, НА 52 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

*Այնուհետև՝ EDELMANN AGAFON/ DAVIDOWITSH AKIMOFF շար. ինչպես  
ուսերենում և Հայերենում:*

Լուսանկ. 110, միայն գերմաներենը

*307. Տապանաքար, սև գրանիտից, երկաստիճան պատվանդանով, վրան խաչ,  
Հառավային կողին գերմաներեն 4 տող.*

HIER RUNET INGOTT DIE FRAU/NUISE AMALIE V. AKIMOFF/GEBORENE BREIFUSS./GEB.  
DEP. 9 APRIL 1817 GEST. DEP. 28 JANUAR 1847 ALT 29 JAHR 8 MONAT 19  
TAGE.

*Թարգմ. Այստեղ Աստուծու ողորմությամբ ննջում է աիկին  
Լուիզե Ամալի ֆոն Ակիմովը, ծնեալ Բրայֆուս, ծն.  
1817թ. ապրիլի 9-ին, մահ. 1847թ. հունվարի 28-ին  
29 տարեկան 8 ամսական և 19 օրական հասակում:*

*308. Ապա ուսերեն՝ 5 տող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ТѢЛО/ СУПРУГИ ДВОРЯНИНА АГАФОНА  
ДАВЫДОВИЧА/ АКИМОВА/ АМАЛІИ ЛЬВОВНЫ/, УРОЖДЕННОИ ЕРЕИТФУСЪ.

*309. Հյուսիսային կողին՝ 3 տող.*

ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԵԱԼ ԿԱՅ ԿՈՂԱԿԻՑ ԱՋՆԻԻ ԱՔԻՄՈՎԻ/ԱՄԱԼԻԱՅ ԼԷՈՎՆԱՅ/, ՈՐ ԾՆԵԱԼ Է Ի 9  
ԱՊՐ. 1817, ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏՐ 28 ՅՈՒՆՎ. 1847.

*310. Տապանաքար, եկեղեցու արևելյան պատի տակ, սև ղրանիտից, կցազրերով և  
Հաղավումներով, Հյուսիսային կողին՝ 3 տող.*

ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԵԱԼ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ ՅԱԿՈՒ ԱՒԱԳ ՍԱՐԿԱԻԱԳԻ ԱՐՂՈՒԹ/ԵԱՆՑ, ՈՐ 36 ԱՄ  
ԾԱՌԱՅԵԱԼ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՏԵԳԻՈՅՍ, Ի 68/ ԱՄ ՀԱՍԱԿԻ ԿԵՆԱՑ ԻԻՐՈՅ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ  
1836 ԱՊՐԻԼԻ 14 Ի Ա. Պ. ԲՈՒՐԳ:

*311. Հարավային կողին՝ 3 տող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРѢБЕНО ТѢЛО/ АРМЯНСКАГО АРХИДЬЯКОНА КНЯЗЯ/  
ІАКОВЪ ѲЕОДОРОВИЧА АРГУТИНСКАГО ДОЛГОРУКАГО, СКОНЧ. 14 АПРѢЛЯ 1836  
ГОДА.

*312. Կոթողի պատվանդան, սև գրանիտից, նախկին տեղն անհայտ, շրջված վիճակում  
դտնվում է Գր. Խալդարյանի ապանաքարի կողքին. վրան՝ 6 տող.*

Ի ՆԵՐՔՈՅ ՎԻՄԻՍ ԱՄՓՈՓԵԱԼ Է ՄԱՐ/ՄԻՆ ՏԻՐՈՒՀԻՈՅ ՏՐ ԹՈՎՄԱՍ ՔԱՀԱ/ՆԱՅԻ  
ՆԱՋԱՐԵԱՆՑ ԱՆՆԱՅԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ/ԾՆԵԼՈՅ ՅԱՍՏՐԱԽԱՆ ԵԻ ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՅ ԱՍՏ Ի 7  
ԱՊՐԻԼԻ 1829 ԱՄԻ Ի 20 Ա/ՄԵԱՅ ՀԱՍԱԿԻ ԻԻՐՈՒՄ ԵԻ ՈՐԴԻՈՅ/ՆՈՐԱ ՅՈՎԱԿԻՄԱՅ, ԾՆԵԼՈՅ  
Ի 25 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1827 ԵԻ ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՅ Ի 12 ԳԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1828 Ի Ա. Պ. Բ.:

*313. Հակոռակ կողին՝ ուսերեն 8 տող.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРЕБЕНО ТѢЛО СУПРУГИ И СЫНА АРМЯНСКАГО  
СВЯЩЕННИКА ѲОМЫ НАЗАРОВА АННЫ МАРТЫНОВНЫ, УРОЖДЕННОИ ХАЛАФОВОИ,  
РОДИВШЕЙСЯ ВЪ АСТРАХАНИ И СКОНЧАВШЕЙСЯ НА 20 ГОДУ ЖИЗНИ СВОЕЙ 7

АПРЕЛЯ 1829 <sup>10</sup> ГОДА И МЛАДЕНЦА ЕКИМА НАЗАРОВА, РОДИВШАГОСЯ 25  
АВГУСТА 1827 ГОДА И СКОНЧАВШАГОСЯ 12 ДЕКАБРЯ 1828 ГОДА.

314. Կոթոզի բեկոր, զորչ մարմարից. կրոր կիսասյուն, վրան 5 սող.

ԵՍ ՀՈՒՓՍԻՄԷ ԴՈՒՍՏՐ ԵՍԱՅԵԱՅ  
Ի ՀԱՍԱԿԻ ԴԵՌ ԵՐԿԱՄԵԱՅ,  
ԱՍՏ Ի ԹՈՂԵԼ ՍՈՅՆ ՄԱՐՄՆԱՒՈՐ,  
ԹՈՒԵՒ ԱՆԱՆՑՆ ԱՅՆ ՀՈԳԵՒՈՐ  
1812 ՄԱՐՏԻ 2-ԻՆ ՊԲԳ:

315. Տապանաբար, գորչ գրանիտից, ճակատաստում խաչ՝ ճառագայթներով և 5 սող.

ԱՍՏ Է ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՇՈՒՇԱՆ ՏԻՐՈՒՀԻ/ԼՈՌՈՒ ՄԵԼԻՔԵԱՆ/ՏՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ/ 59 ԱՄՕՔ Ի  
ՅԱՆԱՆՑ ՓՈԽԻ Ի 15 ԱՄՍԵԱՆՆ ՅՈՒՆՎԱՐԻ:

Ապա՝ ոռուսերեն 5 սող.

ЗДѢСЬ ЛѢЖИТЬ ТѢЛО/УМѢРШАГО ПРОТОІЕРЕЯ СТѢФАНА ЛОРИСЪ/МЕЛИКОВА  
ЖЕНЫ СУСАННЫ ВАРЛАМОВОЙ/УРОЖДЕННОЙ КНЯЖНЫ ОРЕЕЛИАНОВОЙ, СК. 1819  
Г. ГЕНВАРЯ/15 ДНЯ НА 59 Г. СВОЕГО РОЖДЕНІЯ.

316. Տապանաբար, նախորդի կողքին, սև դրանիտից, գլխամասում՝ դժախաչ. կցադրերով

4 սող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ [Է] ԵՂԻՍԱԲԷԹ ԴՈՒՍՏՐ/ԿՆԻԱԶ ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԶԱՐՈՎԻՆ ԵՒ/ԱՄՈՒՍԻՆ  
ԱԶՆԻՒ ՄՕՎ] ՍԷՍ ՍԱՌԱՖՈՎԵԱՆԻՆ./ ՈՐ Է 74 ԱՄԱՑ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի 1820 ՅՈՒՆՎԱՐԻ 27:

317. Ապա ոռուսերեն՝ 6 սող.

ЗДѢСЬ ЛѢЖИТЬ ТѢЛО ВДОВЫ/ ЕЛИСАВЕТЫ МИХАИЛОВОЙ/ ДОЧЕРИ САРАФОВОЙ/  
УРОЖДЕННОЙ КНЯЖНЫ/ НАЗАРОВОЙ, СКОНЧАВШЕЙСЯ 1820 ГОДА ГЕНВАРЯ/ 27  
ДНЯ НА 74 ГОДУ СВОЕГО РОЖДЕНІЯ.

Մանր. Իշխան Միքայել Նազարյանի դուստր Եղիսարեթն ամուսնացած էր ականավոր  
քաղաքական դործիչ Մովսես Աարաֆյանի հետ: Նրանց գավակն էր Եկաաերինա Բ  
Թաղուհու սիրելի Մարիամ-Կլեոպարան՝ ոռուսահայոց առաջին դասադրքի կին-  
հեղինակը (աես արձ. 247, 249):

318. Կոթոզ սև դրանիտից, քայքայված վիճակում, քառապատվանդան կիսասյանը  
ազուցված թիթեղին՝ 4 սող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ВОСПИТАННИКА ДВОРЯНСКАГО ПОЛКА 3 <sup>ЕВ</sup> РОТЫ  
СТЕПАНА ІОСИФОВИЧА/ ГУРГЕНЕЕКОВА, СКОНЧ. 30 ДЕК. 1846 Г. НА 17 ГОДУ  
ЖИЗНИ.

319. Կոթոզ սև գրանիտից, կարմրավուն գրանիտե պատվանդանի վրա: Գանվում է  
Եկեղեցու Հյուսիս-արևելյան կողմում. կոճղաձև. (ոաքի թաթե նման) ձևավոր քարի հարթեցրած  
մասին՝ ոռուսերեն 4 սող.

ЗДѢСЬ/ПОКОИТСЯ ТИФЛИСКИИ ПОТОМСТВЕННИИ ПОЧЕТНЫИ  
ГРАЖДАНИНЪ/ИВАНЪ ЕГОРОВИЧЪ/ХАРАЗОВЪ, СКОНЧ. 10 МАРТА 1868 ГОДА НА 60  
Г. ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

320. Տապանաբար, սև գրանիտից, գեղաքանդակ, վրան ծաղկախաչ, գլխամասում՝ 4  
սող.

ԲԺԻՇԿ/ԱՐՏԱՇԷՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ/ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆ/21 ԴԵԿՏԵՄ. 1860-10 ԱՊՐԻԼԻ 1915:

Լուսանկ. 111

321. Տապալանաբար, սև գրանիտից, տեղաշարժված, երեսին՝ 6 տող.

Ընդ ՎԻՄԱԽ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ ԺԱՌԱՅԳԱԻՈՐ  
ՊԱՏՈՒԱՄԵԾԱՐ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՅ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՅ  
ԱՄԲԱԿՈՒՄԵԱՆ ԲՈՒՋԱԼԵԱՆՑ, ՈՐԾՆԵԱԼ Ի  
ՂԶԼԱՐ ՔԱՂԱՔԻ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1822 ՆՈՅԵՄ-  
ԲԵՐԻ 22 ԻՆ. ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՄԻ 1862  
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 21 ԻՆ.:

ԸՆԴ ՎԻՄԱԽ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ  
ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐ / ՊԱՏՈՒԱՄԵԾԱՐ  
ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՅ  
ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐՈՅ / ԱՄԲԱԿՈՒՄԵԱՆ  
ԲՈՒՐՋԱԼԵԱՆՑ. ՈՐ ԾՆԵԱԼ Է Ի / ՂԶԼԱՐ  
ՔԱՂԱՔԻ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1822 ՆՈՅԵՄ / ԲԵՐԻ  
22-ԻՆ, ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՄԻ 1862 /  
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 21-ԻՆ:

322. Տապալանաբար զույգ, միանման սև գրանիտից, եկեղեցու արևելյան կողմում շուրջ  
10-15 մ հեռավորությամբ: Զախից աջ՝ առաջինին 5 տող.

ՄԱՐԻԱՄ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆ / ԲՈՂԴԱՆԵԱՆ, / ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1830 Ի 26 ԴԵԿՏ. / ՓՈԽԵՑԱԻ  
Ի ՔՄ ՅԱՄԻ 1886 յՅՈ ԱՊՐԻԼԻ. / ԱՅՍ ԵՆ ԿԱՄՔ ՀՕՐ ԻՄՈՑ, ՋԻ ՋԱՄԵՆԵՍԻՆ ԻՆՁ  
ՅԱՆՁՆԱՐԱՐԵԱԼՍՆ ՈՋ ԿՈՐՈՒՄԻՑ:

Լուսանկ. 112

323. Երկրորդին՝ 5 տող.

ԲԱՂԴԱՍԱՐ ԲԱՐԱՂԱՄԵԱՆ / ԲՈՂԴԱՆԵԱՆ, / ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1811 Ի 11 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ. ]  
ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ՔՄ ՅԱՄԻ 1892 Ի 28 ՓԵՏՐ [ՎԱՐԻ]: / ՈՋ ԵՆ ԿԱՄՔ ԱՌԱՋԻ ՀՕՐ ԻՄՈՑ  
ԵԹԷ / ԿՈՐՆՁԻՑԻ ՄԻ ՈՒՔ Ի ՓՈՔԸՐԿԱՆՑՍ:

Լուսանկ. 113

324. Կոթող, սև գրանիտից, գորշ ավաղաքարե տաալանգանով, երեսին խաչ, արևմտյան  
կողին՝ 8 տող.

ԿԱՏԱՐԻՆԵԱՅ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

**ԽԱՆԹԱՐՃԵԱՆ:**

**1848. 1879.**

ԱԻԱՆԻԿ ԺԱՄ ՋՈՅՐ ԳԱՅ ՋԷՏ  
ՅԱԽՏԵՆԻՑ ԱՅԳ ԼՈՒՍԱԿՏ  
ԺԱՄ ՈՐ ԴԱՏԻ ՋԿԵԱՄ ՀԱՄԲՈՒՆ  
ԵՒ ԱՆԴ ՀՆՉԻ ՋԱՆՄԱՀՈՒԹԻՆ:

ԿԱՏԱՐԻՆԵԱՅ / ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ / ԽԱՆԹԱՐՃԵԱՆ, / 1848-1879:  
ԱԻԱՆԻԿ ԺԱՄ ՋՈՐ ԳԱՅ ՋԷՏ  
ՅԱԽՏԵՆԻՑ ԱՅԳ ԼՈՒՍԱԿՏ.  
ԺԱՄ ՈՐ ԴԱՏԷ ՋԿԵԱՆՍ ՀԱՄԲՈՒՆ  
ԵՒ ԱՆԴ ՀՆՉԻ ՋԱՆՄԱՀՈՒԹԻՆ:

Լուսանկ. 114

325. Կոթող, սև գրանիտից, վրան երկաթյա խաչ, արևելյան կողին՝ 3 տող.  
ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ ՕՀԱՆՋԱՆԵԱՆ ՀԱԽՈՒՄԵԱՆՑ, / ԾՆԵԱԼ 1872 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1-  
ԻՆ, / ՎԱԽՃԱՆՈՒԵՑ 1895 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 20-ԻՆ:

Նույնը՝ ոռոսերեն:

326. Կոթող սև գրանիտից, վրան ծաղկապսակ խաչ, արևմտյան կողին՝ 5 տող.  
ԱՆՏԱՌԱՊԵՏ / ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ՄԻՔԱՅԵԼԵԱՆ / ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ, / ՎԱԽՃ. 10 ԱՊՐԻԼԻ 1910 Թ. / 60  
ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՍԱԿՈՒՄ:

327. Կոթող, սև գրանիտից, տաալանգանին՝ ոռոսերեն 3 տող.

РОЗАЛІЯ СТЕПАНОВНА/ВАГАДУРОВА,/СКОНЧ. 20 ІЮНЯ 1902 Г.

328. Կոթող սև զրանիտից, վրան երկաթյա խաչ. տրևստյան կողին՝ ուուսերեն 5 առդ.  
МИР ПРАХУ ТВОЕМУ/ ПОДПОЛКОВНИКЪ/ АГАЕЕКЪ АВАКОВИЧЪ/ КАЛАНТАРОВЪ/  
СКОНЧ. 20 ДЕК. 1890 Г. 62<sup>Х</sup> ЛԵՏԻ ՕՏԻ ՐՈԴՍ.

329. Կոթող սև մարմարից, վրան երկաթյա ձևավոր խաչ, արևմտյան կողին հայերեն 1 և  
ուուսերեն 2 առդ.

ՍԻՄԵՈՆ, ԲԱՅԵԱՆ

СЕМЕНЪ АКИМОВИЧЪ ЕАЕВЪ/ СКОНЧ. 23 ЯНВ. 1882 Г. 29 ЛԵՏԻ.

330. Կոթող սև գրանիտից, վրան խաչ և 3 առդ.  
ՄԱՀ ԻՄԱՑԵԱԼ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ/ է:  
ԳՈՒՐԳԷՆ/ԳԵՂԱՄԵԱՆՑ:

Պատվանգանին՝ 3 առդ.  
ГУРГЕНЪ/ КЕГАМЯНЦЪ/ РОДИЛСЯ 1 ДЕКАБ. 1898 Г., СКОНЧ. 29 ФЕВР. 1908 Г.

Լուսանկ. 115

331. Տապանափար, սնգուկի ձևով, արևմտյան կողին՝ 4 առդ.  
ՄԱՐԻԱՄ/ՏԷՐ-ԳԷՈՐԳԵԱՆ/ԳԵՂԱՄԵԱՆՑ,/ԾՆԱԻ 21 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1867 Թ., ՎԱԽՃ. 13 ՅՈՒՆԻՍԻ 1926 ԹՎ [ԻՆ]:

Լուսանկ. 116

Նույնը՝ ուուսերեն:

332. Տապանափար, գորշ զրանիտից, վրան խաչ, որի սառը 3 առդ.  
ԿՈՂԱԿԻՑ ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅԻ/ԵՂԻՍԱԲԷԹ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ,/ՎԱԽՃ. 15 ՓԵՏՐ.  
1895 Թ. ԱՄԱՑ 87:

333. Տապանափար, սև զրանիտից, վրան խաչ, որի սառը՝ ուուսերեն 3 առդ.  
ГАСПАРЪ СЕРГѢВИЧЪ/ ЯКУЕОВЪ. РОД. 2 АПРѢЛЯ 1851 Г./ СКОНЧ. 3 АПРѢЛЯ  
1888 Г.

334. Տապանափար, գորշ ավաղաքարից, վրան թևավոր խաչ, որի սառը՝ ուուսերեն 4  
առդ.  
КАНДИД. КОММЕРЦІИ ПОТ[ОМСТВЕННЫЙ] ПОЧ[ЕТНЫЙ] ГРАЖД[АНИН]/ МИХАИЛЪ  
ПЕТРОВИЧЪ/ТАМАМШЕВЪ/РОД. 23 СЕНТЯБРЯ 1854 Г./ СК. 4 ФЕВР. 1906Г.

335. Տապանափար նախորդի կերավածքով, փոքր-ինչ դեպի աջ, վրան՝ ուուսերեն 6 առդ.  
ТАМАМШЕВЪ:/ ПЕТРЪ АВЕТОВИЧЪ/ РОД. 14 СЕНТ. 1824 Г. СКОНЧ. 8 МАРТА 1871 Г./  
ЕКАТЕРИНА ЗАХАРОВНА/ РОД. 21 ІЮНЯ 1837/СК. 26 ФЕВР. 1877 Г.

336. Տապանափար, սև գրանիտից, կարմրավուն գրանիտ պապանդանի վրա,  
հորիզոնական խաչթեի ներքեում՝ 2 առդ.

ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԿՐՏՉԵԱՆ/ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆՑ, ՎԱՂՃ. 20 ՀՈԿՏ. 1906:

Արևմտյան կողին՝ ուուսերեն 4 առդ.



ЕСТЕСТВЕННИКЪ-ХИМИКЪ/КАРИТЪ НИКИТИЧЪ/  
ГАИРАБЕТОВЪ/ СКОНЧ. 20 ОКТ. 1906 Г.

337. Տապանաբար, կարմիր զրանիտից, նույնատիպ, եկեղեցու հյուսիս-արևելյան կողմում միևնույն ցտնկապատի մեջ, . հայերեն 1 և ռուսերեն 4 տող.

նՈՒՆԷ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆՑ /

НИНА ГАВРИЛОВНА/ АХВЕРДОВА/ УРОЖД. ТЕР-МИХЕЛОВА/ РОД. 18 АВГ. 1844Г. СК. 6 ЯНВ. 1910 Г.

338. Աջ կողմինի վրա՝ հայերեն 1 և ռուսերեն 4 տող.

ԲԱՐՍԵՂ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆՑ

ВАСИЛИЙ ФЕОДОРОВИЧЪ/ АХВЕРДОВЪ/РОД. 30 АПРЪЛЯ 1834/ СКОНЧ. 1 МАРТА 1914.

339. Կոթող դորշավուն զրանիտից, այժմ շրջված վիճակում, հարթ մակերեսին՝ 3 տող.  
АЛЕКСАНДРЪ ПАВЛОВИЧЪ АЛЪЯНАКИ./СКОНЧ. 14 НОЯБРЯ 1879 ГОДА/56 ЛЪТЪ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

340. Կոթող սպիտակ զրանիտից, եռաստիճան, դիւսամասում՝ խաչ, երրորդ պատվանդանին հանդուցյալի անուն-աղդանվան սկզբնատուերը՝ Մ Կ Պ. ստորև՝ 3 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ՄԻՔԱԷԼԻ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ /ՊԱԼԵՕՋ/, ԾՆ. Ի 4 ԱՊՐԻԼԻ...ՎԱԽՃ. 17 ՅՈՒՆ. 1879 Թ.:

Արևելյան կողմին՝ 4 տող.

МКБ/ ЗДЪСЪ/ ПОКОИТСЯ МИХАИЛЪ КАРПОВИЧЪ/ БАЛІОЗЪ/.

Շարուն. ինչպես հայերենում:

Ծանոթ. МКБ ռուսերեն հապավումը նշանակում է Михаилъ Карповичъ Балиозъ: Հայազգի Բալիոզ դերդասաանի ժառանգները խոշոր պալվածատերեր էին: Նրանք ապրում էին Մոլդովայում, իսկ մյուս ճյուղը՝ Ռուսաստանում: Բալիոզների մաերիմ ըարեկամն էր Հանճարեղ դերասան Պետրոս Աղամյանը (աես Պետրոս Աղամյան, Նամակներ, կազմեց և ծանոթագրեց Գ. Խ. Առեփանյան, Երեւան, 1959, էջ 19, 204, 209, 226):

341. Տապանաբար, դիւսամասը՝ ձվաձև, երեսին՝ 2 տող.

ՄԻՔԱՅ[Ե]Լ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ/ԳԷՈՐԳԵԱՆՑ:

Ապա երկու տող վրացերեն:

342. Հայերենից առաջ՝ ռուսերեն 5 տող.

ОТЪ ТОВАРИЦА/ НЕЗАБВЕННОМУ ДРУГУ/ МИХАИЛЪ ИВАНОВИЧЪ/ ГЕУРКОВЪ/ СК. 11 ІЮЛЯ 1880 Г. 28 ЛЪТЪ.

343. Կոթող սև զրանիտից, վրան խաչ, արևելյան կողի հարթեցրած մասին՝ 5 տող.

ТИФЛИССКИЙ ГРАЖДАНИНЪ/ ИВАНЪ СТЕПАНОВИЧЪ/ ОГАНЕЗОВЪ/РОД. 24 СЕНТЯБРЯ 1842 Г./ СК. 15 СЕНТЯБРЯ 1880 Г.

344. Կոթող սպիտակ մարմարից, ճաքճքված. արևմայան կողին՝ 3 տող.

ИВАНЪ СТЕПАНОВИЧЪ/ГАМАЗОВЪ./СК. 17 ОКТЯБРЯ 1879 Г.

345. Կոթող նույնատիպ, վրան 2 տող.

АГРИППИНА СЕМЕНОВНА ГАМАЗОВА/ СКОНЧ. 14 ДЕКАБРЯ 1895 ГОДА.

ԽՈՋԱ.-ԷՅՆԱԹՅԱՆՆԵՐԻ ՏՈՀՄԱԿԱՆ ԳԵՐԵՋՄԱՆՈՑ

Գտնվում է եկեղեցու հարավային կողմում: Եղածներից արաաղրել ենք 5 աապանաղրեր:

346. Ա) ՍԱՐԳԻՍ/ԽՕՋԱ.ԷՅՆԱԹԵԱՆՑ/ԾՆՎ. 1884/ՓԵՏՐՎ. 12-ԻՆ, ՎԱԽՃ. 1887/ՄԱՅԻՍԻ 19-ԻՆ:

347. Բ) Գեորգի/ԽՕՋԱԷՅՅՆԱԹԵԱՆՑ/ԾՆԱԻ 1877/ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 9-ԻՆ, ՎԱԽՃԱՆ. 1897/ԱՊՐԻԼԻ 4-ԻՆ:

348. Գ) Կոթող պատվանդանից ընկած, կամարածե, դրված է միայն անուն-ազգանունը,  
2 առդ.

ՅԱԳՈՓ/ԽՕՋԱԷՅՅՆԱԹԵԱՆ:

349. Դ) Նախորդի ձախ կողմում՝ 1 առդ.

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԽՕՋԱԷՅՅՆԱԹԵԱՆ:

Պատվանդանի երրորդ աստիճանին՝ ոռուսերեն 4 առդ.

СУСАННА ИСААКОВНА/ ХОДЖЕЙНАТОВА, / СКОНЧ. 22 ИЮНЯ 1903 Г./НА 47 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНИЯ.

350. Ե) Տապանաբար սև դրանիակից. վրան՝ 4 առդ.

ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ ԽՕՋԱԷՅՅՆԱԹԵԱՆՑ./ԾՆԱԻ 1833 Թ. ՄԱՐՏԻ 10-ԻՆ, /ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1888 ԻՆ /ՕԿՈՍՏՈՍԻ 25-ԻՆ:

Ապա՝ ոռուսերեն 2 առդ.

АРТЕМИЙ АВЕТОВИЧЪ/ ХОДЖЕЙНАТОВЪ.

Նարունակութունը ինչպես հայերենում:

351. Տապանաբար, վրան դեղաքանդակ հնածե խաչ և հավերժության նշան. եղբերին՝ 5  
առդ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՄԻՐԱՂԵԱՆԻ/ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ ԹՎ[ԻՆ] ՀԱՅՈՑ ՌՅԻՁ (1897):

352. Կոթող սպիտակ մարմարից, արևելյան կողին՝ ոռուսերեն 3 առդ.

АННА ФЕДОРОВНА/ ЕУДАГОВА/ РОД. 25 МАРТА 1834, СКОНЧАЛАСЬ 11 АПРѢЛЯ 1905 Г.

353. Կոթող նույնատիպ, նախորդի կողքին, արևելյան երեսին՝ ոռուսերեն 3 առդ.

ЕКАТЕРИНА ЛАЗАРЕВНА/ БУДАГОВА/РОД. 16 НОЯБРЯ 1857 Г. СКОНЧ. 22 СЕНТ. 1904.

354. Կոթող սև դրանիակից, ղլխամասի խաչն այժմ ընկած, արևելյան կողին՝ 2 առդ.

ՄԱՏԹԷՈՍ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ/ԼԱԼԱԵՆՑ:

Ապա՝ ոռուսերեն 3 առդ.

МАТВѢЙ СТЕПАНОВИЧЪ/ ЛАЛАЕВЪ/ РОД. 12 СЕНТЯБРЯ 1828Г., СК. 28 ОКТЯБРЯ 1902.

355. Տապանաբար սև դրանիակից, վրան քանդակված է խաչ, որի ստորև՝ ոռուսերեն 4  
առդ.

ТЪЛО /СУСАННЫ СТЕПАНОВНЫ ПАНАЕВОИ / РОЖДЕННОЙ ЛАЛАЕВОЙ/ 1827-1892.

356. Տապանաբար նույնատիպ, նախորդի կողքին, ոռուսերեն 5 առդ.

ТЪЛО /ИППОЛИТА / АЛЕКСАНДРОВИЧА / ПАНАЕВА / 1824-1901.

357. Կոթող սպիտակ դրանիակից, նախորդից փոքր-ինչ հեռու, արևելյան կողին՝ ոռուսերեն  
3 առդ.

НИКОЛАЙ АВЕЛЬЕВИЧЪ СААРУНИ- ГАМАЗОВЪ/ РОД. 10 АВГ.1826Г., СКОНЧ. 23 МАРТА 1876.

358. Տապանաբար սև դրանիակից, վրան խաչ, ստորև՝ 2 առդ հայերեն և 3 առդ ոռուսերեն

ՄՈՒՎԱԷՍ / ԲՈՒԴԱՂԵԱՆ

Ապա՝

МОИСЕИ ЗАХАРОВИЧЪ / БУДАГОВЪ / 1805-1891.

Մանոթ. Մովսես Բուզադյանը եղել է Պետերբուրգի Համալսարանի թաթարերեն (ադրբեջաներեն) լեզվի ամբիոնի վարիչ: Նա նույն Համալսարանի էքստրաօրդինար պրոֆեսոր Ղադար Զաքարի Բուզադյանի որդին էր (տ՛ես Բ.Բ.Մանուկյան, Ս.Պետերբուրգի և Մոսկվայի Համալսարանների դերը Հայ մտավորականության պատրաստման դործում (XIX դ. երկրորդ կես.) թեկնածուական ատենախոսություն սեղմադիր, Եր. 1997, էջ 17, 21)

359. Կոթող սպիտակ մարմարից, քառակող, դիսամասի խաչն ընկած. արևելյան կողին՝ 1 տող.

ՎԱՌՎԱՌԷ ԲՈՒԴԱՂԵԱՆ

Ապա՝ 5 տող.

ВАРВАРА АВЕЛЬЕВНА / БУДАГОВА / УРОЖДЕННАЯ ГАМАЗОВА. / РОД. 8 ФЕВР. 1824 Г. / СК. 10 ДЕК. 1896 Г.

360. Կոթող սպիտակ մարմարից, վերին մասը անդուլ է. շրջանաձև՝ 6 տող.

ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԱՆ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ / ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ / ՆԱՏԱԼԻԱ ԱԲԷԼՈՎՆԱՅ / ԲՈՒԳՐԷՆԻԻ / ԴՍՏԵՐ / ՂԱՄԱՋԵԱՆՑ:

Արևմտյան կողին՝ 4 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ НАТАЛЬИ АВЕЛЬЕВНЫ / ВУКРѢВОИ. / УРОЖД. ГАМАЗОВОЙ, РОД. 1 ОКТЯБРЯ 1820 / СК. 15 АВГ. 1882 Г.

361. Տապանաձև սպիտակ մարմարից, վրան դժախաչ, սառու՝ Հայերեն 1 և ռուսերեն 2

տող.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԲՈՒԴԱՂԵԱՆ

НИКОЛАИ МОИСЕЕВИЧЪ БУДАГОВЪ / 1854-1916.

362. Կոթող սպիտակ մարմարից, վերնամասն ընկած. միջին պապանդանին ուռուցիկ տառերով 4 տող.

ЕЛИЗАВЕТА МОИСЕЕВНА / ВУДАГОВА, / РОД. 15 АПРѢЛЯ 1858 Г. / СК. 17 ЯНВАРЯ 1879 Г.

363. Կոթող դորշավուն դրանիտից. կլոր կիսասյուն, որի վրա շրջանաձև՝ 1 տող.

... ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ՍԱՀԱՐՈՒՆԻ ՂԱՄԱՋԵԱՆ. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1858-ԻՆ, ՆՈՑ [ԵՄԲԵՐԻ] / 15:

Նույնը՝ ռուսերեն:

364. Կոթող նույնատիպ, վերնամասը ջարդված: Արևելյան կողին՝ ռուսերեն 3 տող.

МАТВЕЙ АВЕЛЬЕВИЧЪ / ГАМАЗОВЪ, / 1811-1893.

365. Կոթող, սև դրանիտից, վերին մասն ընկած. պապանդանի արևելյան կողին՝ ռուսերեն 3 տող.

ЕКАТЕРИНА МАТВѢВНА / СААРУНИ-ГАМАЗОВА, РОЖДЕННАЯ ЛАЛАЕВА. / 8 НОЯБРЯ 1792 Г. - 9 МАРТА 1870.

366. Դամբարան-կոթող, վրան խաչ, արևմտյան կողին՝ ռուսերեն 6 տող.

ШАНШІЕВЫ. / НИКОЛАИ САМОИЛОВИЧЪ / РОД. 2-ГО 1807 Г., СК 24-ГО ФЕВР. 1884. / ЕКАТЕРИНА АВЕЛЬЕВНА / РОД. 24 ОКТ. 1818, / СК. 5 ФЕВР. 1846 Г.

**Ապա՝ Հայերեն.**

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԵՒ ԵԿԱՏԱՐԻՆԷ ՇԱՆՇԵԱՆՔ:

367. Տապանաբար, նախորդի ձախակողմում: Վրան՝ 3 տող.  
СТЕПАНЪ / МАТВѢЕВИЧЪ ЛАЛАЕВЪ, / РОД. 2 ІЮНЯ 1784 Г. СКОНЧ. 22 АПРѢЛІА  
1849 Г.

368. Կոթող, կիսասյուն անսքով, տեղաշարժված, վերին մասում՝ ոռւսերեն 5 տող.  
ЕКАТЕРИНА ДАНИЛОВНА / ЛАЛАЕВА, / УРОЖДЕННАЯ ОСВАЛЬД, / СК. 5 ФЕВР. 1841  
ГОДА / НА 33-МЪ ГОДУ СВОЕЙ ЖИЗНИ.

369. Կոթող սե ղրտնիտից, նախորդի կողքին. վրան՝ ոռւսերեն 3 տող.  
АННА СТЕПАНОВНА / ЛАЛАЕВА, / РОД. 18 ЯНВ. 1830 Г., СКОНЧ. 21 МАІЯ 1851 ГОДА.

370. Կոթող սե ղրտնիտից, վերնամասը սպիտակ մարմար: Մեր այցի ժամանակ ընկած էր  
գետնին: Հայերեն ընագիրն ունի 6 տող.

ԱՔՈՒՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՏ ՅԱԿՈՎԵ Ե.  
ՍԱՅԵԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆՑ ԾՆԵԱԿԻ  
ՉՅՓԵՏՐՎԱՐԻ ԽՈՅ ԱՄԻ ՀԱՅԳԵԱԻ  
ՅԱՄԻ 1842 ՅՈՒԼԻՍԻ 9:  
ՅԻ ՀԵԱ ԶԻՍ ՏԵՐ ՅԱՐ-  
ՔԱ ՅՈՒ ԹԵԱՆ ՔՈՒՄ:

ԱՐՔՈՒՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԵ Ե/ՍԱՅԵԱՆ  
ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆՑ, ԾՆԵԱԿ Ի / 25-Ն ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1812 ԱՄԻ,  
ՀԱՆԳԵԱԻ / ՅԱՄԻ 1847, ՅՈՒԼԻՍԻ 9: / ՅԻՇԵԱ ԶԻՍ ՏԵՐ  
ՅԱՐ / ՔԱՅՈՒԹԵԱՆ ՔՈՒՄ:

Ապա՝ ոռւսերեն 3 տող.  
НАДВОРНЫЙ СОВѢТНИКЪ / ЯКОВЪ ИСАЕВИЧЪ /  
АРАПЕТОВЪ.

Կոթողի մյուս երկու կողմերին՝ հայերեն նույն ընագրի  
ոռւսերեն թարգմանությունը:

Լուսանկ. 117

371. Կոթողի բեկոր սե ղրտնիտից: Մշակված երեսին՝ ոռւսերեն 6 տող.  
ЗДѢСЬ ПОГРЕБЕНО ТѢЛО / СУПРУГИ ДѢЙСТВИТЕЛЬНОГО / СТАТСКАГО  
СОВѢТНИКА / СЕМЕНА ПРОКОФЬЕВИЧА / БЕРНИКОВА АННЫ ИВАНОВНЫ, / СКОНЧ. 8  
МАЯ 1823 Г. НА 67 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

372. Տապանաբար սե մարմարից, եկեղեցու հարավային ընկած քանդակապատի մեջ, մուտքի  
աջ կողմում: Մակերեսին՝ 3 տող.

ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅ / ԳՐԻԳՈՐ ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ / 4.1.1814-26.11.1876:

373. Տապանաբար, եկեղեցու ընկած, քանդակապատի մեջ: Արեւելյան կողմին՝ 2 տող.  
ՍԱՐԳԻՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ СЕРГѢИ ПАВЛОВИЧЪ ЕОГОСОВЪ / 1797-1860.

ՊՕՂՈՍԵԱՆՑ Հարավային կողմին՝ 3 տող.  
ՍԱՐԳԻՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ / ՊՕՂՈՍԵԱՆՑ × 1797-1860:

Լուսանկ. 118

Մեր այցելության ժամանակ Ս. Հարություն եկեղեցու հարավային մուտքի առջև՝  
փլատակների մեջ խառնիխուռն կիսաված էին անդահանված մի շարք կոթողներ, հիմնականում  
արձանագիր ասպանաքարեր, որոնք չըջելուց ե. մաքրելուց հետո ընթերցվեցին.

374. Տապանաբար, վրան հայերեն 6 ե. ոռւսերեն 5 տող.  
ԱՍՏ ԿԱԹՆԱՍՈՒՆՔ ԳԵՂԵՑԿԱՍԻՆ  
ԸՆԾԱՅԵՑԵԱԿ ՆԱԽԱՍՏԵՂՄԻՆ՝  
ՍԱՐԳԻՍ, ՍՏԵՓԱՆ ԵՐԿՈՒ ՈՐԳԻՆ  
ԱԶՆԻԻ ՄՕՎՍԷՍ ՄԵԼԻՔՈՎԻՆ.

ՍԱՐԳԻՍ ՓՈԽԵԱԼ ՄԻՈՅ ՅԱՄԱՅ,  
ԶԿՆԻ ՍՏԵՓԱՆ ՅՕՐՆ ԾԸՆԱԾ:

*375. Ապա՝ ոռւսերեն.*

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ЛѢЖАТЪ ДЕТИ ПОРУТЧИКА И КАВАЛЕРА/ МОИСЕЯ  
СЕРГѢЕВИЧА МЕЛИКОВА / МЛАНДЕЦЫ СЕРГЕИ ОДНОГО ГОДА СКОНЧАЛСЯ/ В 1822  
СЕНТЯБРЯ 13 И СТЕФАНЪ / СКОНЧАЛСЯ 1823 АВГ. 26 ВЪ ДЕНЬ СВОЕГО РОЖДЕНІЯ.

*376. Տապանաբար, նույն փլատակների մեջ՝ Ս. Հարություն եկեղեցու ըսկուծ:Վրան  
ռուսերեն՝ 5 տող.*

**АЛЕКСАНДРЪ МАКАРОВИЧЪ**

**ХУДОБАШЕВЪ**

**ДѢЙСТВИТЕЛЬНЫЙ СТАТСКІИ**

**СОВѢТНИКЪ**

**1780-1862**

АЛЕКСАНДРЪ МАКАРОВИЧЪ/ ХУДАБАШЕВЪ/  
ДѢЙСТВИТЕЛЬНЫЙ СТАТСКІИ / СОВЕТНИКЪ/. 1784-  
1862.

Ծանոթ. Հանրահայա ըստարանադիր Ալեքսանդր  
Խուդարաշյանի ասպանադիրն է:

Լուսանկ. 119

*377. Տապանաբար, նույն աեղուծ, վրան 3-ական աող Հայերեն և ոռւսերեն.*

ԴՈՒՍՏՐ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ԽՈՒԴԱՐԱՇԵԱՆ ԱՆՆԱՅ, / ՈՐ ԾՆԱԻ Ի 1820 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 21-ԻՆ ԵԻ  
ՀԱՆԴԵԱԻ Ի / ՔՍ Ի 1835 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 14:

*378. Ապա՝ ոռւսերեն.*

ДОЧЬ СТАТСКАГО СОВѢТНИКА / АЛЕКСАНДРА МАКАРОВИЧА ХУДАЕАШОВА АННЫ ...  
Շարունակությունը ինչպես Հայերենուծ:

Լուսանկ. 120 ա-բ

*379. Տապանաբար դադադաձև, դանվուծ է եկեղեցու հարավային մուռքի աջ կողմուծ:  
Վրան՝ ոռւսերեն 3 և Հայերեն 4 աող.*

СКОНЧАЛСЯ НА 85/ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ/ІЮЛЯ 17-ГО ДНЯ / 1845 ГОДА.

*380. Հարավային կողին՝*

ՎԱՍՆ ՄԱՐՄՆՈՅՍ ՏՈՒՆ ՇԻՆԵՑԻ ԶԿԱՐԴ ՀՈԴԻՈՅՍ ԿԱՏԱՐԵՑԻ. Ի ԿԷՏ ԿՈՉՄԱՆԵ ՅՈՐԺԱՄ  
ՀԱՍՑԻ ՀՈԴԻՍ ՅԱՆԱՆՑ ԱՐԺԱՆԱՍՑԻ  
ՆԵՐ ՏԱՊԱՆԻՍ ՄԱՐՄԻՆ ԴԻՑԻ, ՀՈՂ ԷՐ ԱՆԴՐԷՆ Ի ՀՈՂ ԴԱՐՉՑԻ,  
ՈՎ ՀԱՆԴԻՊԻ ՏԱՅ ԶՈՂՈՐՄԻ ՍԱՐԴՍԻ ԼՕՈՈՒ ՄԷԼԻՔՈՎԻ:

*381. Տապանաբար, մեծ, դեղեցիկ, դերեղմանոցի մուռքի մոռ: Հյուսիսային կողին՝ 3 աող.  
Ի ՆԵՐՔՈՅ ՏԱՊԱՆԻՍ ԱՄՓՈՓԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ / ՄԱԿԱՐԱՅ ԴԱԻԹԵԱՆ ԱՏԵԼԽԱՆՈՎԻ, / ՈՐ  
ՀԱՆԴԵԱԻ Ի ՏՐ Ի 4 ՅՈՒԼ. 1849 Ք. Ի 60 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ:*

*382. Հարավային կողին՝ ոռւսերեն՝ 2 աող*

МАКАРЪ ДАВИДОВИЧЪ АВГУСТЪ ЛЕЙБРОКЪ / СК. 1879 Г. НА 64 ГОДУ ЖИЗНИ.

*383. Տապանաբար կրաքարից. երեսին՝ ոռւսերեն՝ 5 աող.*

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ТѢЛО АРУТЮНА ГУЛІЕВА / ЛАЗАРЕВА, / РОД. 1828 Г.,/ СК. 4  
ЯНВ. 1878 Г./ И СЫНА СТЕПАНА ЛАЗАРЕВА, РОД. 24-ГО ДЕК.1874, СК. 4 ІЮНЯ 1877 Г.

*384. Կոթոլ սև դրանիաից, եռաստիճան պաավանդանով: Վերևից առաջին պաավան-  
դանը՝ կարմիր դրանիաից: Կիսասյան տեսքով պաավանդանին՝ ոռւսերեն՝ 4 աող.*

ДВОРЯНИНЪ ИВАНЪ / ГАВРИЛОВИЧЪ МИХАЙЛОВЪ. СКОНЧАЛСЯ 1822 ГОДА, /  
ДЕКАБРЯ 29 ДНЯ НА 47 / ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНИЯ.

385. Ապա՝ Հայերեն 1 տող.

ՆԵՐ ՇԻՐՄԻՍ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱԶՆԻԻ ԻՎԱՆ ԳԱՎՐԻԼԻԶ ՄԻԽԱՅԼՈՎԻ 47 ԱՄ ՀԱՍԱԿԻ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1822 ԱՄԻ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 29:

386. Տապանաւար, գորշ կրաքարից, եկեղեցու հյուսիսային կողմում, նախորդից 1,5 մ արեւուաբ: Արեւելյան կողին ուսերեն 6 տող.

ВО ИМЯ ОЦА И СЫНА И СВЯТОГО ДУХА / АМИНЬ./ ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРЕБЕНО ТЪЛО / УСОПШАГО РАБА БОЖІЯ ЛАЗАРЯ/ ПОПОВА, СКОНЧАВШАГОСЯ НА 52 ГОДУ / ОТЪ РОЖДЕНІЯ 1828 ГОДА НОЯБРЯ 9.

Ծանոթ. Պոպովների ընտանիքի հետ մտերմիկ հարաբերություններ ունեւ մեծանուն գերասան Պեարոս Ազամյանը (աե՛ս Պ. Ազամյան, Նամակներ, կազմեց ի. Գ. Ստեփանյանը, Երեւան, 1959, էջ 138, 206-207, 243-244, 290):

387. Տապանաւար կտրմրավուն գրանիտից, օրորոցաձև, հյուսիսային և հարավային կողերին կցազրերով 5 տող.

ԱՍՏ ԵԴԵԱԼ [Է] ՄԱՐՄԻՆ ԹԻՖԼԻՋԵՑԻ ԱԶՆԻԻ ԳԷՈՐԳ ԲԱՔՈՒՍՏԵԱՆԻ (\*), / 1817 ՈՐ Ի ՍՈՅՆ ԱՄԻՆ ԱԻԱՐՏ ԷԱՌ (\*) ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹԻ ԿԱՏԱՐԵԱԼ / ՈՒՍՄԱՄԲ 23 ԱՄԱՍ ՀԱՍԱԿԻ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏԷՐ ... ԳԵԿՏ. 23-ԻՃ ՀՈԳ ՏԱՐԵԱԼ (\*)/ՏՐՈՒՑՆ ՀԱՍԱԿԻ ԿԱՐՕՏ ՎԱԽՃԱՆ ... / ՍՈՅՆ ՎԱՐԿԱՆՍ ԿԻ ... ԵԿԵԱԼ ՅԻԻՐՈ ՊՈՒ ՏԱՊԷՆՍ ԿԱԶՄԵՑԱԻ...

Ծանոթ. Արձանագրության միտքն աներկրայորեն հասկացվում է. Պետերուրդի բժշկական համալսարանի ուսանող 23-ամյա Գեորգը՝ թիֆլիզեցի ազնվականի որդի, 1817. թ. վախճանվել ու թաղվել է հայոց գերեզմանոցում:

388. Կոթող սե գրանիտից, այժմ պատվանդանից ընկած՝ մասամբ եղծված կցազրերով 6 տող.

ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՄ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ / ԵՐԿՈ[Ի]/ՏԱՍԱՆԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍՈՒ/ ԱՍՏԻՃԱՆԱԻՈՐ ՍԱՐԳՍԻ ՉԱԼԱԲԵԱՆՑ/ ՈՐԴԻՈՑ ՏՐ ՄԱՐՏԻ/ՐՈՍ ԱԻԱԳ Ք[Ա]ՀԱՆԱՅԻ ԵԻ ԱՍՊԵՏԻ, ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի ՏՐ Ի 6 ՄԱՐՏԻ 1829 ԱՄԱՍ 22 (\*):

Ապա՝ ուսերեն.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ТѢЛО ... 12-ГО КЛАССА / СЕРГЕЙ МАРТЫНОВИЧА СЫНЪ ЧЕЛАБОВА-ПРОТОІЕРЕЯ И КАВАЛЕРА (շարունակությունը ինչպես հայերենում)

389. Նախորդի մոտ, գամրարանի սյան վրա՝ 1 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱԶՆՈՒԱԾՆՈՒՆԻ Գ ԿՈՒՍԻՆ ՄԱԳԱՂԻՆԷ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ՇԱՐԻՍՏԱՆԵԱՆՑ... ՎԱԽՃ. 1854 ԱՄԻ:

390. Կոթողի մաս, նախկին անդն անհայտ, սպիտակ մարմարե սալաքարին.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՇԱՐԻՍՏԱՆԵԱՆ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի ՏՐ ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԹՈՒՆՈՐԳԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՊԵՏՐՈՍԻ ՇԱՐԻՍՏԱՆԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻՆ, ՈՐ ԾՆԵԱԼ Ի 1766 Ի 7 ՑՈՒՆՎԱՐԻ ԵԻ ՀԱՆԳԵԱԻ ԱՌ ՏՐ Ի 1815 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 19:

**ՍԱՆԿՏ-ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳԻ ԱԼ. ՆԵՎՍԿՈՒ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔ (ԼԱՎՐԱ)**

Այս մայրավանքում են թաղված կայսերական տան անդամներ, ակոսնավոր իշխաններ և զորավարներ: Վանքը վերածվել է թանդարան-ցուցասրահի: Բաղմահաղար այցելուները այսպեզ անսնում են ոչ միայն ուուս, այլև հայ ակոսնավոր աղնվականների ու գորապեաների հուշարձան-կոթողները: Կենարոնական մուաքի որմնասյանը վակցված է հայաղգի մեծահամրով իշխան, հրեանու գեներալ-մայոր Հովհաննես (Իվան) Անմեոնի Արամելիքի

սենյակի յուղտները գիմանկարը: Լազարյան տոհմի չքնաղագեղ կոթողների մի մասը վասիլևյան կղզու Սմոլենսկյան հայկական գերեզմանոցից աեղափոխել են այսաեղ և ցո.ցաղըմում են մեծ գահլիճում: Այսաեղ է ղտնվում աաղանգավոր քանդակագործ. աեղաեմիևոս Մարտոսի ձեռքով 1802 թ. կերտված սպիտակ մարմարյա մահարձան - հուշակոթողը, որը քանդակագործական արվեստի կատարյալ նմուշ է իր կոմպոզիցիոն մանրամասների խորիմաստ համադրությամբ: Հուշարձանախմբի կենտրոնում և կողերին փորագրված են հայերեն և ռուսերեն հետևյալ արձանագրությունները.

391. Սալախար սպիտակ մարմարից. ագուցված է հուշակոթողի կենտրոնական մասում, վրան : 4 տող.

ԱՌԱՋԻ ԱՅՍՄ ՏԱՊԱՆԱԳՐԻ ԿԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԿԱՌՈՒՑԱՆՈՂԻ ՏԱՃԱՐԻՍ ԳԵՐԱՀ[ՈՉԱԿ] /  
ԱՌՆ ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԻ ԵՒ Ս[Ր]Բ[Ո]ՅՆ ՅՈՀԱՆՆԻ ԵՐՈՒԱԿԵ  
ՍԱՊԵՏԻ ՅՕՀԱՆԻՍ ՈՐԴԻՈՑ ԵՂԻԱԶԱՐԻ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻՈՑ ԾՆԵԱԼ  
ՅԱՆԳԵԱԻ ԱՌ ՏՐ Ի 1801 ՀՈԳՏԵՄԲԵՐԻ 24

ԱՌԱՋԻ ԱՅՍՄ ՏԱՊԱՆԱԳՐԻ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԿԱՌՈՒՑԱՆՈՂԻ ՏԱՃԱՐԻՍ ԳԵՐԱՀ[ՈՉԱԿ] /  
ԱՌՆ ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԻ ԵՒ Ս[Ր]Բ[Ո]ՅՆ ՅՈՀԱՆՆԻ  
ԵՐՈՒՍԱՂԵԼՄԱՑԻՈՑ] ԱՍՊԵՏԻ ՅՈՀԱՆՆԻՍԻ ՈՐԴԻՈՑ ԵՂԻԱԶԱՐԻ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻՈՑ. ԾՆԵԱԼ  
ՅԱՍԻ 1735 [ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 23], / ՀԱՆԳԵԱԻ ԱՌ ՏՐ Ի 1801, ՀՈԳՏԵՄԲԵՐԻ 24:

Ապա՝ ռուսերեն 8 տող .

ПРЕДЪ СЕЮ НАДПИСЬЮ ПОЧИЕТЪ ТѢЛО СООРУДИТЕЛЯ ХРАМА СЕГО  
ДОБЛІЕСТНАГО] МУЖА ДѢЙСТВИТЕЛЬНОГО СТАТСКАГО СОВѢТНИКА И ОРДЕНА  
СВЯТОГО ІОАННА ІЕРУСАЛИМСКАГО КОМАНДОРА ИВАНА ЛАЗАРЕВИЧА  
ЛАЗАРЕВА,ПРОСЛАВИВШАГОСЯ МНОГИМИ ПОЛѢЗНЫМИ ДѢЯНИЯМИ И  
БЛАГОЧЕСТИВОЮ ЖИЗНЕЮ / РОДИВШЕГСА ВЪ ДЖУЛЬФѢ ВЪ ЛѢТО 1735-Е НОЯБРЯ  
23 -ГО / И СКОНЧАВШАГОСЯ 1801 ОКТЯБРЯ 24 ДНЯ.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 51

Լուսանկ. 121, միայն հայերեն

392. Սալաքար՝ նույն կոթողի ձախ կողմում: Ունի 4 տող.

ԱՍՏ ԻՍՏՈՐԵ ԱՐՁԱՆԱԳՐԻՍ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ ՍԻՐԵԼԻ ՈՐԴԻՈՑ ԻՄՈՑ ԱՆՁՆԱՊԱՀ ԳՆԴԻ  
ՏՏԱՊՍ ՌՕՏՄԻՍ/ՏԸՐ ԱՐԻ ԶՕՐԱԿԱՆԻ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ՆՇԱՆԱՑ ԱՍՊԵՏԻ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ] /  
ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆԻ, ՈՐ Ի 1813 ՀՈԿՏԵՄ/ԲԵՐԻ 4 Ի ՅԱՐԻԻՆԱՀԵՂ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՌԵՑՄԱՆ  
ԼԷՅՊՑԻՔ ՔԱՂԱՔԻ՝ ԱՆԿԵԱԼ ԷԱՌ ԶՊՍԱԿ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ] / ԱՄԱՑ 22 Ի ՅԱԻԷՏ  
ՏՈՉՈՐՈՒՄՆ ԱՂԵԱՑ ԻԻՐՈՑ ԾՆՈՂԱՑ, ՍԻՐԱԿԱՆ ԵՂԲԱՐՑ, ՔԵՐՑ ԵՒ ԻՄՈՑ ԱՊԱՐԱՍՏ ՀՕՐՄ /  
ՅՈՎԱԿԻՄ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆԻՍ:  
40րս 304410 ԵՂԱԶԱՐԵԱՆ:

ԱՍՏ Ի ՍՏՈՐԵԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐԻՍ ԿԱՅ ՄԱՐՄԻՆ ՍԻՐԵԼԻ ՈՐԴԻՈՑ ԻՄՈՑ ԱՆՁՆԱՊԱՀ ԳՆԴԻ  
ՏՏԱՊՍ ՌՕՏՄԻՍ/ՏԸՐ ԱՐԻ ԶՕՐԱԿԱՆԻ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ՆՇԱՆԱՑ ԱՍՊԵՏԻ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ] /  
ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆԻ, ՈՐ Ի 1813 ՀՈԿՏԵՄ/ԲԵՐԻ 4 Ի ՅԱՐԻԻՆԱՀԵՂ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՌԵՑՄԱՆ  
ԼԷՅՊՑԻՔ ՔԱՂԱՔԻ՝ ԱՆԿԵԱԼ ԷԱՌ ԶՊՍԱԿ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ] / ԱՄԱՑ 22 Ի ՅԱԻԷՏ  
ՏՈՉՈՐՈՒՄՆ ԱՂԵԱՑ ԻԻՐՈՑ ԾՆՈՂԱՑ, ՍԻՐԱԿԱՆ ԵՂԲԱՐՑ, ՔԵՐՑ ԵՒ ԻՄՈՑ ԱՊԱՐԱՍՏ ՀՕՐՄ /  
ՅՈՎԱԿԻՄ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆԻՍ:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 51

Լուսանկ. 122

Ապա՝ ռուսերեն 6 տող.

393. ЗДѢСЬ ПОЧИЮТЪ ПЛАЧЕВНЫЕ ОСТАТКИ ЛЮБЕЗНѢЙШАГО СЫНА МОЕГО ІОНАГО  
/ ВОИНА ЛЕЙБЪ ГВАРДІИ ГУСАРСКАГО ПОЛКА ШТАБСЪ - РОТМИСТРА И / РАЗНЫХ  
ОРДЕНОВЪ КАВАЛЕРА БЛАГОРОЖДЕННАГО АРТЕМІЯ ЛАЗАРЕВА, / КОТОРЫЙ ВЪ

КРОВОПРОЛИТНОМЪ СРАЖЕНІИ ПОДЪ ЛЕЙБЦИГОМЪ НОЯБРЯ 4-ГО 1813 ГОДА. ЖИЗНІЮ СВОЕЮ ЗАПЕЧАТЛЕЛЪ ВЕНЕЦ СЛАВЫ, НА 22-МЪ ГОДУ / ВОЗРАСТА КЪ БЕЗУТЪШНОЙ ПЕЧАЛИ МАТЕРИ, БРАТЬЕВЪ /, СЕСТЕРЪ И МЕНЯ О ПОТЕРЪ ЕГО СКОРБИЮ УДРУЧЕННАГО ОТЦА ЕКИМА ЛАЗАРЕВА.

394. Արձանախմբի վերին կենտրոնական մասում Հարություն Լազարյանի՝ ռափինե-պսակով եզերված դիմաքանդակն է. փոքր-ինչ ներքև՝ ձախից-երկար ներքնաչափիկով կամ խալաթով զլխարաց հայրն է՝ Հովակիմ Լազարյանը. հայացքը վեր հառած, վշտալի դեմքով, ձախ ձեռքը պարզած դեպի ողբացող մայրը: Աջակողմում՝ Հարությունի մայրն է՝ ծալքավոր շրջազգեստով, հերարձակ, կոացած՝ որդու դիմաքանդակի առջև: Կենտրոնում՝ ուղղանկյունաձև շրջանակի մեջ ագուցված մարմարակերտ սալաաախտակին՝ 5 առդ.

ПАМЯТИ ПОЧИВШИХЪ И ЗДѢСЬ ПОГРЕБЕННЫХЪ/ ГРАФА ИВАНА ЛАЗАРЕВИЧА / И / СЫНА ЕГО ГРАФА АРТЕМІЯ / ЛАЗАРЕВЫХЪ / ПАМЯТНИКЪ СЕЙ ИЗВАЯНЪ ВЪ 1802 ГОД. ДѢИСТ. СТ. СОВ. АКАДЕМИКОМЪ МАРТОСОМЪ.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 52

395. Հուշարձանախմբի կենտրոնական հավանում քանդակված է Թուզունի պոկված Թև, Թավ ըաշով նսած առյուծ և խաչաձևված ջահակոթեր՝ վրձնանման մազափնջերը ներքև կախված: Թուջունի Թեից վեր՝ քանդակազարդ Թագ (վարսակալ), որի սառը 4-ական առդ հայերեն և ռուսերեն արձանագրություններ.

ԱՄՏԷՆ ԱՐՓՈՓԱՆ ԿԱՅ ՄԱՐՄԱՆ ԱՌՋՆԵՐՈՐԴ ՄԱՅՅՈՐԻ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ՈՐԴԻՈՅ ԳԵՐ ԿՈՉԱԿ ԶՈԿԱՆԻՍ ԵՂԱԶԱՐԵԱՆ ԶՐԱՅԵՅԻՈՅ ԾՆԵՑԵԼՅ ՅԱՐԻ 5Ն 1768 ՅՈՒՆԻՍ 24-ԻՆ: Ի 1791 ՅՈՒՆԻՍ 12-ԻՆ ԴԵՐԱԲՈՒՄՆ ՄՐՏԻՑ ԺՈՂՅ Ե ԿԱՅՆ ԱՐԱԿՅԱՅ ԱԴՐԱՓՈՒԵ ԶԵԼՅ ԻԿԱԴՐՁԱՆ ԿԵՍ, ՈՐՈՅ ԱՐՁԱՆ 3ՇՏԿԻ ԴԵՄ ԶԱԴԱՆՆ ԵՂԱՆ ԿԱՅ:

ԱՍՏ ԷՆ ԱՄՓՈՓԵԱՆ ԿԱՅ ՄԱՐՄԱՆ ԱՌՋՆԵՐՈՐԴ ՄԱՅՅՈՐԻ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ՈՐԴԻՈՅ ԳԵՐ[ԱՅ]/ՀՈՉԱԿ ԹՈՂԱՆԻՍԻ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆԻ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻՈՅ, ԾՆԵՑԵԱԼՈՅ ՅԱՄԻ 1768 ՅՈՒՆԻՍ 24-ԻՆ / Ի 1791 ՅՈՒՆԻՍ 12-ԻՆ Ի ՄՐՈՄՈՔՈՒՄՆ ՄՐՏԻՑ ԾՆՈՂԱՅ ԵԻ ՀԱՄԱՅՆ ԱՐԵՆԱԿՅԱՅ ԱՆԴՐԱՓՈՒԵ / ՅԵԼՈՅ Ի ՀԱՆԴԵՐՁԱՆ ԿԵԱՆՍ, ՈՐՈՅ ԱՐՁԱՆ ՅԻՒՅ[ԱՅ] Տ[ԱՅ] Տ[ԱՅ] ԿԻ ԴԵՄ ՅԱՆԴԻՄԱՆ ԵԴԵԱՆ ԿԱՅ:

Ապա ռուսերեն.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ПРЕМІЕРЪ МАІОРА ЕЛАГОРОЖДЕННАГО/ АРТЕМІЯ ИВАНОВИЧА ЛАЗАРЕВА, РОДИВШАГОСЯ ВЪ 1768 ІЮНЯ 24-ГО И КЪ / НЕУТОМИМОЙ СКОРБИ РОДИТЕЛЕЙ И ВСѢХЪ КРОВНЫХЪ СВОИХЪ ИЗЪ СЕЙ / В ВЪЧНУЮ ЖИЗНЬ ПЕРЕСЕЛИВШАГОСЯ 1791 ГЕНВАРЯ 12-ГО ДНЯ.

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 52

Լուսանկ. 123

396. Հուշատախտակ սպիտակ մարմարից. կենտրոնում Լազարյանների առձանշանն է — խաչաձև խոնարհված դրոշակներ, սրեր և այլն: Սառը՝ 3 առդ.

ԿԱՏԱՐԻՆԷ ԻՎԱՆՈՎՆԱՅ ԼԱԶԱՐՈՎԵԱՆ, ՍԵՐԵԱՆ ԹԱԶԳԷ ՄԻՐՁԱԽԱՆԵԱՆ, ԱՄՈՒՍԻՆ ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ ԹՈՂԱՆԵՍԻ / ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ ԼԱԶԱՐՈՎԻ ԵԻ Ս[Ր]Բ[Ո]ՅՆ ԹՈՂԱՆԵՆԻ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՑԻՈՅ ԱՍՊԵՏԻ՝ ԿՈՄԱՆՏՈՐ ԿՈՉԵՑԵԱՆ: ԾՆԵԱՆ Է Ի 1 ԱՊՐԵԼԻ 1750 / ԵԻ ՎԱԽՃԱՆԵԱՆ Ի 18 ՅՕԳՈՍՈՍԻ 1819 ԹԻԻ Ի 70 ԵՐՈՐԴ ԱՄԱՅ ԿԵՆԻ ԻՐՈՅ:

Ապա՝ ուսերեն 6 տող.

КАТЕРИНА ИВАНОВНА ЛАЗАРЕВА, / УРОЖДЕННАЯ МИРЗАХАНОВА, / СУПРУГА  
ДЕЙСТВИТЕЛЬНОГО СТАТСКАГО СОВѢТНИКА И КОМАНДОРА / ИВАНА ЛАЗАРЕВИЧА  
ЛАЗАРЕВА, / РОДИЛАСЬ 1-ГО АПРЕЛЯ 1750-ГО, А СКОНЧАЛАСЬ 18 АВГУСТА 1819-  
ГО ГОДА / НА 70-МЪ ГОДУ ЖИТІЯ ЕЯ.

Լուսանկ. 124

397. Սալաաախաակ, ըրոնգաձույլ շրջանակի մեջ, վրան կերաված են թմրուկներ, սրեր,  
այլևայլ զենքեր: Վերևում՝ յուզաներկ սրրանկար, որից ներքև՝ 5 տող: Այժմ փակցված է  
մայրավանք-թանգարանի կենարոնական մուաքի աջ պատին:

КНЯЗЬ ИВАНЪ СЕМЕНОВИЧЪ АБАМЕЛИКЪ  
ЛЕЙБЪ ГВАРДІИ АРТИЛЕРІИ ГЕНЕРАЛЬ МАІОРЪ

и

РАЗНЫХЪ ОРДЕНОВЪ КАВАЛЕРЪ

РОДИЛСЯ 1768 ГОДА ГЕНВАРЯ 7 ДНЯ

СКОНЧАЛСЯ 1828 ГОДА АВГУСТА 23 ДНЯ

КНЯЗЬ ИВАНЪ СЕМЕНОВИЧЪ АБАМЕЛИКЪ /  
ЛЕИБЪ ГВАРДІИ АРТИЛЕРІИ ГЕНЕРАЛЬ  
МАІОРЪ / И / РАЗНЫХЪ ОРДЕНОВЪ  
КАВАЛЕРЪ. / РОДИЛСЯ 1768 ГОДА  
ГЕНВАРЯ 7-ГО ДНЯ, / СКОНЧАЛСЯ 1828  
ГОДА АВГУСТА 23-ГО ДНЯ.

Ծանոթ. Պեաերրուրգի աարերբ գերեզմանոց-  
ներում են հանգչում Արամելիք իշխանական  
տոհմի ներկայացուցիչները՝ գեներալ Դավիթ

Աեմյոնի Արամելիքը (ծնվ. 10. 3. 1774 թ., մահ. 1833 թ. Դրեգզենում), Ելենա Աեմյոնի  
Արամելիքը (վրաց թագուհի, թագված է Պեաերրուրգի Լազարեյան վանքում), նրա  
եզրայր Հովակիմը ամփոփված է Միարոֆանյան գերեզմանոցում (մահ. 16. 5. 1885 թ.) և  
այլն (մանրամասն աե՛ս Великий князь Николай Михайлович, Петербургский  
некрополь, т. 1, А-Г, СПб, 1912, с. 7).

Լուսանկ. 125

### ՊԵՏԱԿԱՆ ԷՐՄԻՏՍԱԺ

Աանկա-Պեաերրուրգի Պեաական էրմիաաթի ֆոնգերում պահպանվում են եկեղեցական և  
կենցալային սպասքի ըագմաթիվ իրեր, որոնց վրա կան հայերեն արձանագրություններ: Դրանք  
հիմնականում արձաթյա խաչեր են, սկիհներ, սափորներ, լվացարաններ և այլն, որոնց  
արձանագրությունների մեծ մասը հրաաաըակված է արվեստարան Ա. Յա. Կակովկինի  
աշխատություններում՝ թարգմանարար<sup>1</sup>: Պրակում մեջրերվոգ մակագրությունները արվում են  
նոր վերձանությամր՝ պահպանելով Պեաական էրմիաաթի գուլքահամարը:

398. (Յ3-237) Լվացարան՝ սափորով հանդերձ: Լվացարանի թասի ըարձրությունը 12,2  
սմ, տըամագիծը՝ 9 սմ, սափորի ըարձրությունը 24,3 սմ, արամագիծը՝ 5,2 սմ: Թասի աակ և  
սափորի երկու կոգմերին միևնույն ըովանգակությամր արձանագրություններ 12 տող.

ՅԻ/ՇԱՏԱԿ Է/ ԳԵԱՆՋԵՑԻ Ա/ՎԱՔԻ ՈՐԴԻ ՏԻ/ՐԱՑՈՒ ՅՈՍԷ/ՓԻՆ Ի ՎԱՅԵ/ԼՈՒՄՆ Ա./ՊԱՐՔ/ՈՒ  
ՄԲ ԿԱ/ՏԱՐԻՆԱՅ Է/ԱՅՈՑ ՅԵԿԵՂԵՑ/ՈՅՆ. 1790:

Ծանոթ. 1 Վայելումն ըառի վերջին ՄՆ փորագրված է ՆՄ:

2. Ա. ՊԱՐՔՈՒ պեաք է կարգալ Ա. Պեաերրուրգու:

<sup>1</sup> А. Я. Каковкин, Памятники художественного серебра из армянской церкви св. Екатерины в Петербурге. "Историко-филологический журнал АН Армянской ССР" (далее-ИФЖ) 1981, № 2, с. 213-214.

3. Նույն ըովանդակությունն ունի թասի շուրթերի մեկ առդանոց շրջանաձև արձանադրությունը:

4. Պատրաստվել է պետերրուրդցի սկեբրիչ վարպետ Նիկիֆոր Մեչչակինի (1772-1800) ձեռքով: Պետական էրմիառթ է բերվել Ռուսական թանգարանից 1931 թ. մարտի 22-ին:

Հրատ. А. Каковкин, 213

Լուսանկ. 126 ա-բ, 127

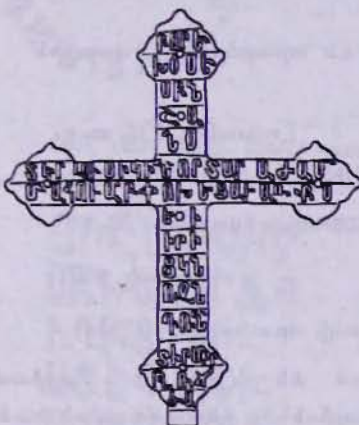
399. Խաչ արծաթյա: Մի կողմին՝ 11 առդ.



ՅԻՇԱ/ՏԱԿ Է ՍԲ ԽԱ/ՉԸՍ ԼՈՒՍԵՂԵՆԻ ՈՐԴԻ ՊԱՂՏԻԿԻՆ. Ի  
ԴՈՒՌՆ/ ՍԲ Լ/ՈՒՍԱ/ՈՐԻ/ՉԻՆ. ԹՎԻՆ ՌՄԻԵ (1776):

Լուսանկ. 128

400. Խաչ արծաթյա: Մի կողմին՝ 15 առդ.



ԲԱՐԵ/ԽՕՍ Է/ ՍԲ Ն/ՇԱ./ՆՍ/ ՏԷՐ ԼՈՒՍԻԿԻՆ, ՈՐ ՏԱՐԱԺԱՄ/  
ՄԱՀՈՒԱՄԲ ՓՈԽԵՑԱԻ ԱՌ ՔՍ /ԵԻ/ ԻՐԻ/ՑԿՆ/ՈՋՆ./ [Ի]  
Դ[ՈՒ]ՌՆ ՏԻՐԱՄՕՐ. / ԹՎ[ԻՆ] ՌՃ/ԾԱ./ (1702):

Լուսանկ. 129

401. (Յ3-793) Շերեփ-դավաթ, դղալաձե, արծաթ՝ ոսկեջրած (երկ. 17,5 սմ, լայն. 13 սմ, բարձր. 7,5 սմ): Իրանի արաաքին շուրթին՝ ելնդավոր առոեքով արաաքուսա ե. շերեփի աակ փորադրված է մեկական առդ արձանադրություն.

ԱՅՍ ԳՕԱԹՍ ԽԻՍՏ ՓՈՐԻԿ ՄԷՋՆ ԼՑԱ.Ծ ԱՂԵԿ ԴԻՆԻ ԿԱ, Դ[ՈՒ]Ն Ի ԱՋՈՑ ՉԵՈՒՆՏ. ՋԻՆՔՏ  
ԽՄԷ ԽԻՍՏ ԱՆՈՒՇԻԿ:

Շերեփի տակ՝ դավազանակիր գառան պաակերի շուրջ, 1 առդ.  
ԱՅՍ Է ՔԱՎԱԹՍ[Ի] ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ԽՈՃԱՅ ԱՋԻՋՊԷԿԻՆ<sup>1</sup>:

<sup>1</sup> Опись старинных вещей собрания П. И. Щукина, составленная П. И. Щукиным и Е. В. Феодоровой, ч. 1,

Մանր. 1. Տե՛ս նախարդ արձանադրության 1-ին ծանոթությունը:

2. Գառան պատկերի անկյունում լուսանկարում երևում են ինչ-որ ատերի հազիվ նշմարվող հետքեր:

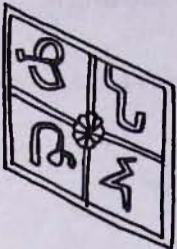
3. Թանգարանային այս նմուշը Պեասկան էրմիաթ է բերվել Մոսկվայի պատմության կենտրոնական թանգարանից 1930 թ., Պ. Ի. Շչուկինի հավաքածուից:

Հրատ. И. Орбели, Серебр. ковш., с. 1-13.

Լուսանկ. 130 ա-գ

402. (ՅՅ-792). Շերեփի արծաթյա, ոսկեջրած, դղալած (երկ. 16 սմ, լայն. 12 սմ, բարձր. 8 սմ): Շուրթի եզրերով, արաաքուսա, մեկ առզանոց արձանադրություն, հասակին՝ Գրիգոր Լուսավորչի պատկերի շուրջ՝ 8 առզ:

Շերեփի շուրթին՝



Յ[ԻՍՈՒՍ] Ն[ԱՋՈՎՐԵՑԻ] Թ[ԱԳԱԻՈՐ] Հ[ՐԷԻՑ]:

ԽՄԵՆՔ ԵՂԲԱՐՔ ԱՄԵՆԵՔԻՆ: Ի ՍԱՅ Է ԳԱԻԱԹ ԳԻՆՈՎ Ի ԼԻ ՆԱՀԼ ԱՋՈՎՆ Յ[ԻՍՈՒՍ]ՍԻՆ Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՀԱՐ ՈՀԱՆԷՍԻՆ ԵԻ ՅԻՈՒՐ ՈՐԴՈՅՆ<sup>1</sup>:

Մանր. 1. Անհասկանալի է ՆԱՀԼ արաահայտությունը: Թերևս արարերեն է՝ առաջին կում իմաստով.

2. Պարասաված է Լվովում 1549 թ.

Լուսանկ. 131 ա-գ

403. Գրիգոր Լուսավորչի պատկերի կողքերին՝

ՍԲ/ ԳՐԻ[ԳՈ]Ր ԼՈ/ԻՍԱ[ԻՈ]ՐԻ/Չ:

Հրատ. А. Каковкин, «Լրարեր», 76-81

Լուսանկ. 132

404. (ՅՅ-23). Սկիի արծաթյա, ոսկեջրած (բարձր. 23,8 սմ, բաժակի արամագիծը՝ 9,8 սմ),

շուրջը՝ շրջանաձև մեղալիոններ, որոնցում պատկերված են Հիսուսը, Մարիամ Ասավածածինը, Հովհաննես-Ակրաիչը՝ ողջ հասակով: Չվածկ մեղալիոններ են դրվազված նաև սկիհի պատվանդանի վրա: Բոլոր մեղալիոնները ունեն ռուսերեն հապաված մակադրություններ: Ըսա Ա. Կանոննոն՝ սկիհը պարասաված է մինչև 1747 թվականը, արծաթազործը եղել է Պյոտր Ամյոնովը, դրոշմողը՝ Անիսիմ Կոլզմինը:

М., 1895, с. 28; А. Я. Каковкин, Армянский серебряный ковш XVI века, "Грaber", 1977, № 3, с. 76-81, рис. Н0 5.

<sup>1</sup> И. А. Орбели. Два серебряных ковша XVI века с армянской и греческой надписями. "Христианский восток", т. V, вып. 1, Петроград, 1916, с. 1-13, табл. I-V, «էրմիածին», 1960, №56 էջ. 17. См. также: И. А. Орбели, Избранные труды, Ереван, 1963, с. 205-216, таблица XIX-XXI.



ՊԵՏՐՐՈՒՐԻՍՈՒՆՈՐԱ/ՇԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ/ ՀԱՅՈՑ. ԹՎԻՆ 1779 ԵՒ/ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 5. / ԱՄԷՆ.  
ԽԱՉԻԿ:

Հրատ. А. Каковкин, 215.

Լուսանկ. 135 ա-բ

407. Խաչ արծաթյա, ոսկեջրած: Խաչելության պատկերից վեր՝



ՍԱ Է Թ[Ա.]Գ[Ա.]Ի[Ո.]Ր Հ[ՐԷԻ]Ց:

Լուսանկ. 136

Մյուս կողմին՝ 15 առդ.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է / ՄԲ Խ[Ա.]ՉԱ Մ[Ա.]Հ/ՏԵՍԻ / ՅՕՎԱՆԻՍ/ԻՆ ԵՒ ԾՆ/ԱԻՂԱՅՆ ԳՈՓՉԻ / Ս/ԱՐԿՍԻՆ ԵՒ  
ՆԵՆԻՆ / Ա...ԹՆ ՅԱԿՈՒԲԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ՍԱՌԱՅԻՆ / ԵՒ ՋԱԻԱԿԱՅՆ  
ՍԻՄԱԻՕՆ ԵՒ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ԱՄ/ԵՆԱՅՆ ՋԱՐՄԻՑՆ / . Ի  
ԴՈՒՌՆ ՄԲ ՀՐԵՇ/ՏԱԿԱՊԵՏԻՆ. ԹՎ/ԻՆ ՌՋ /1557/:

Հրատ. А. Каковкин, 216.

408. (ՅՅ-293). Նույն խաչի (րարճր. 41 սմ, լայն. 17,2 սմ) ըռնակին ոլորապտույտ արձանագրություն.

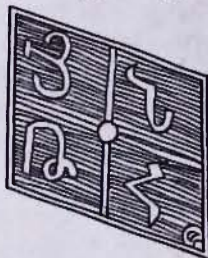
ՇԱՄԱԽԵՑԻ ԽՈՒԴԱԲԱՇԵՆՑ ՄԱԿԱՐՍ ԱՅՍ ՄԲ ԽԱԶՂՍ ՄԱՏՈՒՑԻ ՍԱՆԿԴՊԵՏԵՐՐՈՒՐՂՈՒ  
ՀԱՅՈՑ Ս[Ր]ԲՈՑ ԿԱՏԱՐԻՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ ՀԱՆԿՈՒՑԵԱԼ ԻՄ ԴԱՏԵՐ ՅԵՂԻՍԱՓԵՏԻՆ  
ՅԻՇԱՏԱԿ. 19 ԻՒՆՏԻԿՆԻ 1789 Ք.:

Ծանոթ. Պետական էրմիտաժ է տեղափոխվել Ռուսական թանգարանից 1932 թ. ապրիլի 7-ին:

2. Պարզ չէ ԻՒՆՏԻԿՆԻ բառի իմաստը:

Հրատ. А. Каковкин, 216-217.

409. (ՅՅ-269ա). Ջուլգ. նույնակերպ խաչեր, ոսկեջրած (րարճր. 28,8 սմ, լայն. 13,7 սմ),  
երեսներին՝ Քրիստոսի խաչելության պատկերը, որի վերևում՝



Յ[ԻՍՈՒՍ] Ն[Ա.ՋՈՎՐԵՑԻ] Թ[Ա.ԳԱԻՈՐ] Հ[ՐԷԻ]Ց:

Սոաջին խաչին՝ 5 տող.

ՄԲ ԻՉՍ ՅՏՏԿԷ ԿԵՆՁ. ՄԻՔՅԷԼԻ  
ԴՌՍՏՐ ԵՄՔԵՆ ՄՈՎՄԵՍԻ ԿՈՂ  
ԱԿՑ.ԵՂԵՍԲԵՐԻ ՈՐ ԵՏ ԵՎ ՎՅԵԼՍ  
ՄՊ ԲՕՐՂՈՒ ԶՅՑ.ԵԿՂՅՅՅՆ: ՄԲՅ  
ԿԻ ԽԵ. ԿՏՐՆԷԻ ՅԱՄԻ՝ՏՆ: 1795

ՄԲ Խ[Ա.]ՉՍ Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ԿԵԵ[Ա.]Ձ ՄԻՔ[Ա.]ՅԷԼԻ / ԴՌՌՍՏՐ  
ԵԻ Ս[Ա.]Ր[Ա.]Ֆ Ե[Ա.]Ն ՄՈՎՍԵՍԻ ԿՈՂ / Ս.ԿԻՑ ԵՂԻՍ [Ա.]ԲԵԹԻ,  
ՈՐ ԵՏ Ի Վ[Ա.]ՅԵԼՍ / Ս.Պ.ԲՕՐՂՈՒ Զ[Ա.]Յ[Ո.]Յ ԵԿ[Ե]Ղ[Ե]Յ[Ո.]ՅՆ  
/ ՍՐԲ[Ո.]Յ / ԿՈՒՍԻՆ Կ[Ա.]Տ[Ա.]Ր[Ի]ՆԷԻ. ՅԱՄԻ [ՏՆ] 1795:

Լուսանկ. 137 ա-դ

410. Երկրորդ խաչին՝

ՄԲ ԻՉՍ. ՅՏՏԿԷ. ԿԵՆՁ. ՄԻՔՅԷԼԻ  
ԴՌՍՏՐ ԵՂԵՍԲԵՐԻ ՈՐ ԵՏ ՅՆՈՒՆ  
ԱՌՆ. ԻՒՐՈՅ ԱՌՔՄ. ԶԵՂՅԵԼՍ ՄՐՔԵՆ  
ՄՈՎՍԻ ԵՎ ՅՏԼՍ Մ.Պ. ԲՕՐՂՈՒ ԶՅՑ  
ԵԿՂՅՅՅՆ: ՄԲՅ. ԿԻ ԽԵ. ԿՏՐՆԷԻ ԹՆ: 1795

ՄԲ Խ[Ա.]ՉՍ Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ԿԵԵ[Ա.]Ձ ՄԻՔ[Ա.]ՅԷԼԻ /  
ԴՌՌՍՏՐ ԵՂԻՍ[Ա.]Բ[Ե]ԹԻ. ՈՐ ԵԻ Յ[Ա.]ՆՈՒՆ / ԱՌՆ  
ԻՒՐՈՅ ԱՌ. ՔՍ / Զ[Ա.]ՆԳ[ՈՒ]ՅԵ[Ա.]Լ Ս[Ա.]Ր[Ա.]ՖԵ[Ա.]Ն /  
ՄՈՎՍԻՍԻ Ի Վ[Ա.]ՅԵԼՍ Ս[Ա.]ՆԿՏ[Պ]ԵՏԵՐԻ ԲՕՐՂ ՈՒ  
Զ[Ա.]Յ[Ո.]Յ ԵԿ[Ե]Ղ[Ե]Յ[Ո.]ՅՆ / Ս[Ր]Բ[Ո.]Յ ԿՈՒՍԻՆ  
Կ[Ա.]Տ[Ա.]Ր[Ի]ՆԷԻ. Թ[Վ]ԻՆ 1795:

Հրատ. А. Каковкин, 217.

Լուսանկ. 138 ա-գ

Մանոթ. Վերորերյալ երկու արձանագրություններում հիշատակված Սարափեանց ազգա-  
նունը Ա. Կակոփկինի հայ թարգմանչները սխալմամբ վերծանել են Սարֆովեանց, չիմա-  
նալով, որ խոսքը վերարբերվում է 18-րդ դարի ազատագրական շարժումների ականավոր  
գործիչ, ասարախանցի Մովսես Սարաֆյանին՝ Մարիամ-Կլեոպարա Սարաֆյանի հորը<sup>1</sup>:

411. (Յ3-292). Խաչ արծաթյա, ոսկեջրած. մի կողմին՝ խաչելության պատկերը, խաչ-  
թևերին՝ արձանագրություններ.

ա) ՆՈՐ ԶՈՒՂ[Ա.]ՅՈՒ ՄԲ ԱՄԵՆ[Ա.]ՓՐԿՁԻ ՄԻԱԲ[Ա.]Ն ՅՕԶ[Ա.]ՆԷՍ Վ[Ա.]ՐԴ[Ա.]ՊԵՏՍ ՄԲ Խ[Ա.]ՉՍ  
ԸՆԾ[Ա.]ՅԵՑԻ ՊԵՏՐՊՈՐՔՈՒ ՄԲ Կ[Ա.]Տ[Ա.]ՐԻՆԱ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ ՅԻՇԱՏ[Ա.]Կ ԻՄ ՈՐԴ[Ո.]ՅՄ՝  
ԳՐԻԳՈՐ ԱՍԼԱՆՈՎԻՆ ԵԻ ԻՒՐ ԿՈՂԱԿ[Ի]Յ Թ[Ա.]ԳՈՒՂՈՅՆ ԵԻ ԻՒՐ[Ե]Ա[Ն]Յ ՈՐԴ[Ո.]ՅՆ՝  
ՅՕԶԱՆԷՍԻՆ. ՄԿՐ[Տ]ՁԻՆ, ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ. ԹՎԻՆ 1788 ՍԵԿ[ՏԵ]ՄԲ[Ե]ՐԻ 14-ԻՃ:

412. ր) Պատվամեդալի վրա՝ Գոգգոթա բարձրանալու պատկերը: Ունի 4 կնքագրողմներ և  
հայերեն արձանագրություն՝ 4 տող.

ՅԵՂԵՄԵՍԻ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ  
ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ  
ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ  
ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ  
ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ ԵՂԻՍԵՅ

ՅԻՇ[Ա.]Տ[Ա.]Կ ԵՏՈՒ Պ[Ա.]ՏՈՒ[Ա.]ՆԴ[Ա.]ՆՍ  
ՍԷՐԳԵՑ ԵՍԱՅԻՉ ԼՕԲՈՒ-ՄԵ/ԼԻՔԵ[Ա.]ՆՍ Ի  
ՄԲ Կ[Ա.]Տ[Ա.]ՐԻՆԷ ԵԿ[Ե]Ղ[Ե]Յ[Ո.]ՅՆ ԶԱՅՈՑ՝  
ՅԱՂ[Ա.]ԳՍ ԶԱՆ/ԳՈՒՑԵ[Ա.]Լ ԶՈՒԳԱԿՑՈՅՆ  
ԻՄՈՅ ՄԱՐԻԱՄԻՆ, ՈՐ Է/ ԳՈՒՍՏՐ  
Զ[Ա.]ՆԳՈՒՑԵ[Ա.]Լ ՄՕՎՍԷՍ  
Ս[Ա.]Ր[Ա.]ՖՈՎԵԱՆԻՆ Ի ՍՊԲ ԱՄԻ/1806  
ՍԵՊՏԵՄԲ[Ե]ՐԻ 10:

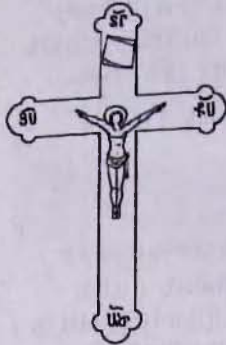
Մանոթ. Տե՛ս նախորդ արձանագրության ծանոթությունը: Բերված է Ռուսական թան-  
գարանից 1932 թ. ապրիլի 7-ին:

Հրատ. А. Каковкин, 219.

Լուսանկ. 139 ա-դ

<sup>1</sup> Տե՛ս Գր. Մ. Գրիգորյան, Վիմագրական տեղեկություններ XVIII-XIX դդ. հայ-ռուսական  
հարաբերությունների սասիմ (ըստ Լեմինգարադի և Մոսկվայի մյութերի), «Լրարեր» 1983, № 8, էջ 49-50:

413. (ցժ-268). Խաչ արծաթյա, ոսկեջրած (րարձր. 55,5 սմ, լայն. 31 սմ): Քրիստոսի խաչելության պատկերից վեր՝



ՏՐ ԱՄ ԹՍ ՔՍ

Ծանոթ. Պեասական էրմիտաժ է անդափոխված Ռուսական թանգարանից 1931 թ. մարտի 22-ին:

Հրատ. А. Каковкин, 219.

Լուսանկ. 140

414. Մեղալիոն՝ շրջանաձև, փոքրիկ օղակից կախված, խաչթևերի արանքում ճառագայթներ, կենտրոնում՝ կովկասյան տարաղով կնոջ դիմապատկերն է: Մեղալիոնն հակառակ կողմին՝ երկաթալեռնի թուջուն (արծիվ) է, որի աջ և ձախ թևերի ծայրերին՝ սուր և խաչ, շրջապատված թուջնակերպ գրվագումներով և ռուսական գարդերով: Սրձանագրությունը՝ 1 սող, փորագրված է շուրջանակի հայերեն և վրացերեն լեզուներով:



ՔՐԻՍՏՈՍՅԻ ԾԱՆՈՒՄՅ ՄՕՍԷՍ. ԹՎ.ԻՆ. ՌՃՂԸ (1749):

Նույնը՝ վրացերեն:

Ծանոթ. Մեղալիոնը, հավանարար, տաականելիս է եղել ականավոր հասարակական գործիչ և արգյունարերող Մովսես Սարաֆյանին: Մեջանդում տաակերված կինը, ըստ երեույթին, կլեոպարա Սարաֆյանն է կամ նրա մայրը՝ Եղիսարեթը:

Լուսանկ. 141 ա-բ

**ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ**

**414. Շուրջառ. Ճարմանդի ձախակողմում՝**

ԸՆԾԱՅԵՑԱԿ / ՇՈՌՋԱՐՄ ԾԽԱ/ՏԷՐ Գ Ք. Ա. Ա. ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿ ԾՆՈՂ[Ա.]/Յ/

**Ճարմանդի աջակողմում՝**

ԻՄՈՑ ԶԱՔԱՐԻ/ԱՅԻ ԵՒ ՔԵԹԵՒԱ/ՆԱՅ ԱԿԻՄԵԱՆՑ/: 19-Ն ԴԵԿՏ[ԵՄԲԵՐԻ] 1878 ԱՄԻ:

**Մանթ. Քահանայի անունը դժվարանում ենք վերականգնել:**

**415. Թանաքամանի պատյանի վրա.**

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ... ՅԱԿՈՐԻՆ. ԹՎԻՆ 1878:

**Մանթ. Թվագրությունը մուսուլմանական աշխարհում կիրառված հիշրայով՝ 1878:**

**Մեղալիոնի վրա՝ Մեսրոպ Մաշտոցի պատկերն է և հայոց այրուրենը:**

**416. Վերնաշապիկի ներքեում գունազարդ տառերով՝**

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ԳԱՐԱՆԱ ԽԱՆՈՒՄԻՆ:

**417. Գոտու վրա՝**

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ԿԱՊՈՂԱՑ:

ՄԵԾ ԲՈՒԼՂԱՐ

13-14-րդ դարերում մայր երկրից Հեռացած Հայ ասարագիրների առանձին խմբեր, Վուլգայի ափերով ըրարձրանալով Հյուսիս՝ հասաաավեցին գեաի միջին հոսանքում եղած քաղաքներում ու գուղերում: Այդ հանգրվաններից էր Հին Սարայը (Սարայ Բաթու)<sup>1</sup>, որանղ աղասաան գտած Հայերը, կանոնավորելով իրենց առօրյա կյանքն ու սոցիալական վիճակը, պայմաններ սանդ-ծեցին հիմնադրելու կրթա-մշակութային և հողևոր-պաշամունքային օջախներ, որոնցից մատենագրական աղբյուրներում հիշատակվում են Ս. Ասավածածին և Ս. Նշան եկեղեցիները: Սկզբնապես Հին Սարայում էր գանվում հայոց եպիսկոպոսական թեմի առաջնորդարանը (1319 թ.), որը ենթարկվում էր Գանձասարի կաթողիկոսութայանը<sup>2</sup>:

1330-ական թվականներին Ոսկե հորգայի կենտրոնը գարձավ Սարայ-Բերքեյը, որանղ գործել է հայագլի նշանավոր քանդակագործ Սարգիս վարպեաը<sup>3</sup>: Սարայ-Բերքեյի կործանումից հետո Հայ աղգարնակչութայան մի մասը տեղափոխվեց Ղրիմ, իսկ մյուս մասը՝ Աստրախան, հիմք դնելով այսանղի հայկական սավար գաղթօջախին<sup>4</sup>:

Միջնագարում Թաթարիայի տարածքի հայոց ամենախոշոր գաղթավայրը եղել է Մեծ Բուլղար քաղաքը, որը հինգ գար շարունակ պահպանեց իր բացառիկ դերը իրրև միջաղգային ապրանքափոխանակութայան հսնգուցակեա<sup>5</sup>:

Մեծ րուլղարի ընդարձակ ավերակները գանվում են Թաթարական Հանրապետութայան Կուլթրիչևի շրջանում՝ Վուլգա և Կամա գեաների հատման անկյունում: Ուսումնասիրողների կարծիքով, հայերի երթևեկը այսանղ եղել է 9-10-րդ դդ.<sup>6</sup>:

Իրն-Ցագլունը, նկարագրելով արարական դեսպանութայան ժամանումը րուլղարների խանի մոտ 922 թվականին, նշում է. որ «Նրանք (Մեծ Բուլղարի ընակիչները - Գ. Գ.) , ապրում են յուրգերում, միայն այն ասրրերութայամր, որ Թագավորի յուրգը շաա մեծ է. որում անղավորվում է հաղար հոգի, հատակին փոլած են մեծ մասամր հայկական գորգեր»<sup>7</sup>:

Մեծ րուլղարի հայ աղգարնակչությունը գանգավածարար ապրել է քաղաքի պարսպապաներից դուրս, նրա արևմայան և հարավային հատվածներում, ընդհուղ մինչև Աղարագար դյուղը: Սյս հանգամանքը րացարվում է այն իրողութայամր, որ օաարերկրյա վաճառականներին, իրրև կանոն, չէր թույլարվում իջևանել քաղաքի ներսում. նրանք կարող էին ապաստանել մերձակա դյուղերում կամ պարգապես պարսպից դուրս: Ահա այս ժամանակավոր

1 Գտնվում էր Վուլգայի գետարերուցից ոչ հետու, Աստրախանի նահանգի Սելիտերնոյե գյուղի շրջանում:  
 2 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հին Մոսկվայում, էջ 13:  
 3 А. Якубовский, Феодальное общество Средней Азии и его торговля с Восточной Европой в X-XV вв., Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской. ССР, Л., 1933, տե՛ս նաև Б. М. Миллер, Об армянских надписях в Болгарах, ИРАИМК, т. IV, с. 69.  
 4 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հին Մոսկվայում, էջ 15:  
 5 Նույն տեղում, էջ 8:  
 6 С. С. Айдаров, Н. Д. Аксенова, Великие Булгары, изд. 2-е, Казань, 1975, с. 43; А. П. Смирнов, Армянская колония города Болгара. "Материалы и исследования по археологии СССР", № 61, т. II, М., 1958, с. 338; Г. В. Юсупов, Введение в болгаро-татарскую эпиграфику, М., 1960.  
 7 Տե՛ս Իбн-Փадлан, Путешествие на Волгу, перевод с комментариями, под редакцией И. Ю. Крачковского. М., 1939, с. 73; С. С. Айдаров, Н. Д. Аксенова, նշվ. աղյս., էջ 43: Տե՛ս նաև՝ Բ. Ն. Առաքելյան, Քաղաքները և արհեստները... Բ. Բ, Երևան, 1964, էջ 39:

կացարաններն էլ աստիճանարար ընդարձակվելով՝ դարձան մշակական բնակութայան վայրեր: Այս եղանակով է ստեղծվել Մեծ Բուլղարի հայոց դաղութ-ավանը<sup>1</sup>, որը ըրբազավածեց առավելապես Ոսկե Հորդայի աիրապետութայան շրջանում՝ 13-14-րդ դարում<sup>2</sup>:

Մեծ Բուլղարի հյուսիս-արեմայան կողմում, նույնպես պարսպապատներից գուրս, գանվելիս է եղել երկհարկանի մի կառույց, որի շուրջ ապրել են բացառապես հայ ընտանիքներ: Ասկայն մեզ անհայտ ինչ-ինչ պատճառներով այդ շինությունը հորջորջվել է «Հունական պալատ» անվամբ: Իրականում, ինչպես պարզել են հետագա ուսումնասիրողները, այն եղել է հայկական եկեղեցի (16,4×12,6 քմ մակերեսով), որի ավերակները պահպանվել են մինչե օրս:

Այս կապակցությամբ հետաքրքրություն է ներկայացնում ոռու սարկավազ ոմն Միխայլովի հիշատակադրությունը: Նկարագրելով 1712 թ. Մեծ Բուլղար քաղաքում ոռուսական Ոսպենսկի արանց անապատի կառուցման հանգամանքները, նա գրում է.

«Պարսպապատներից անգին՝ դեպի Վոլգայի կողմը, կա քառանկյուն մի պալատ՝ առանց կամարների, հինգ սաժեն<sup>3</sup> լայնությամբ և մեկ արշին<sup>4</sup> երկարությամբ... միակ մուռքով... Այս պալատը նախկինում եղել է եկեղեցի, որովհետե նրա շուրջ կան գրերով ասպանաքարեր, իսկ արձանադրությունները նմանվում են հայկական տառերին...»<sup>5</sup>: Հայոց եկեղեցու, այսինքն՝ «Հունական պալատի»<sup>6</sup> կործանումից հետո՝ 18-րդ դարում, նրա շինաքարերն օգտագործվել են այլ նպատակներով: Եկեղեցուց արեմուտք եզել է հայկական գերեզմանոցը, որանդ պեղումներ են կատարվել 1945 և 1948 թվականներին: Հնագետներն այստեղ պեղել են 113 գերեզման, որոնցից հայանարեղված ղգեսաններն ու զարգարանքները կրել են Անիի կամ Դվինի ինքնատիպ արվեստի կնիքը: Պեղումների ընթացքում գտնվել են ոսկե և արծաթե ականջօղեր, մասանիններ, մարգարիաներով ընգելուզված այլեայլ իրեր: Մինչե 18-րդ դարը գոյաետած գերեզմանատունը ամբողջապես ոչնչացավ 20-րդ դարի 20-ական թվականներին<sup>7</sup>:

Կուլյրիչեյան հնագիտական արշավախմբի ղեկավար Ա. Պ. Ամիրնովը, հանգամանորեն ուսումնասիրելով Վոլգայի Մեծ Բուլղար քաղաքի հայոց դաղթօջախի անցյալի մշակույթը, նրա ճարարապետությունը, եղբակացնում է.

«Բոլոր հիմքերը կան կարծելու, որ հայկական ճարարապետական գպրոցը իր ագգեցությունն է թողել բուլղարական ճարարապետության ձեավորման վրա»<sup>8</sup>: Հեղինակի համոզմամբ՝ Մեծ Բուլղարի բաղնիքները իրենց կառուցվածքային հորինվածքով և անխնկական հնարքներով հիշեցնում են Անիի և Աներրդի նմանօրինակ կառույցները, որոնք

1 Հո. Մ. Ջանիոլայան, Վոլգայի ափին հայտնարեղված հայկական արձանագրությունները, «Բանրեր Մատենադարանի» 1973, № 11, էջ 211:

2 Մեծ Բուլղարի հայկական գաղութը գոյատևեց 9-րդ դարից մինչև 15-րդ դարի երկրորդ կեսը (տե՛ս Հո. Ջանիոլայան, նշվ. աշխ., էջ 211):

3 Մեկ սաժենը = 2,13 մ:

4 Մեկ արշինը = 71.12 մ:

5 К. И. Новоструев, О городах древнего Волжско-Болгарского и Казанского царств. Труды I, АС, т. II, М., 1871, с. 538.

6 А. П. Смирнов, Армянская колония города Болгара. "Материалы и исследования по археологии СССР", вып. 61, М., 1958, с. 330-359.

7 В. Ф. Смолин, Археологический очерк Татарской республики. "Материалы по изучению Татарстана", вып. II, Казань, 1925, с. 67. Ի դեպ նկատենք, որ Մ. Մ. Գերաիմովը Մեծ Բուլղար քաղաքի գերեզմանոցից հայտնարեղված զանգերի հիման վրա վերականգնել է մի շարք հայերի դիմաքանդակները, որոնք ցուցադրվում են Կազանի թանգարանում:

8 А. П. Смирнов, указ раб., с. 330-359, он же: Волжские болгары, М., 1951, с. 208, А. С. Башкиров, Памятники болгаро-татарской культуры на Волге, Казань, 1929, с. 331.

Թեև ժամանակագրական առումով ավելի վաղ շրջանի շինություններ են<sup>1</sup>:

Թաթարստանի Հայկական արձանագրությունները<sup>2</sup> իրենց ըովանդակությամբ Հիշատակագրային են. դրանք փորագրված են գորշ- գեղնավուն կրաքարերի վրա, որոնք գարբրի ընթացքում քայքայվել են: Մեր տեսած երեք արձանագրություններից մեկը գանվում է Կազանի պեական Համալսարանում, մյուսը՝ Տեալուշի գյուղի մանկավարժական ուսումնարանի բակում<sup>3</sup>, իսկ մեկը այլը՝ Մեծ Բուլղար քաղաքի Ուսպենսկի ուսաց եկեղեցու Հիմնատարի շարվածքի մեջ: Հո. Ջանփուլաջանը գրում է, թե Հայերեն երկու արձանագրություններ գտնվելիս են եղել Կազանի երկրագիտական թանգարանում<sup>4</sup>, սակայն մեր այցելության ժամանակ դրանք տեղում չէին և ստիպված էինք ընթերցել միայն էսասամանները:

Մերձվուլջան Հայերեն վիմագրերի վերծանությամբ ղրագվել են Աեն-Մարանը, Մ. Բրոսեն, Ի. Լեպելինը, Հ. Օրբելին, Ա. Պ. Սմիռնովը, Բ. Վ. Միլլերը<sup>5</sup>, Ս. Մ. Շպիլևսկին և ուրիշներ: Արժանին պետք է հատուցել Հո. Մ. Ջանփուլաջանին, որի վերծանությունները Հիմնականում կատարյալ են:

Ի դեպ նկատենք, որ մենք համամիա չենք այն հեղինակների հետ, որոնց կարծիքով իբրև թե Մեծ Բուլղարի Հայերեն ըուրր արձանագրությունները վերջում ունեն արարաատթ թվագրություններ: Մինչև այժմ պահպանված վիմագրերից և ոչ մեկը չի հաստատում այս վարկածը:

Հեաագարձ Հայացք զցելով մերձվուլջան Հայկական արձանագրությունների ուսումնասիրության նախապատմությանը, առանձնակի պեաք է նշել Պեարոս Ա կայսեր իաղացած գերը: 1722 թ. այցելելով Մեծ Բուլղար, նա հեաաքրքրվում է պահպանված հնություններով: Նրա շքախմբում եղած Հայաղգի կապիտան Իվան Վասիլևր աեղեկացնում է. որ գրանք Հայերեն արձանագրություններ են<sup>6</sup>: Կայսրը խնգրում է վերծանել և ոուսերեն թարգմանկ եղած ընաղրերը: Բաըերախաբար, ցարդ պահպանվել են Իվան Վասիլևի վերծանությունների լուսանկարները, որոնք մեգ սիրով արամագրեց Մեծ Բուլղար քաղաքի արգելոց-թանգարանի անօրեն Ջամիլ Արղըոահամովիչ Մուհամեգզիեր: Իվան Վասիլևի ըուն ձեոաղրերը այժմ պահպանվում են Թաթարստանի Կենարոնական արխիվում +192 թվահամարի աակ: Ահա դրանք՝ հետագա ոուսումնասիրողների թարգմանություններով հանգերձ.

418. Ц ГА ДА Фонд + 192, ցուցակ № 1, Կազանի նահանգ, № 4/4, թերթ 1:

Իվ. Վասիլևի վերծանությամբ՝

ԹՎ. ՋՁՁ (1537). ՀԱՆԳԻՍՍԱ. ՏՊԱՆՍ ՆԱԶԱՐԻՆ Ի ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԵՄ ՊԱՏՐՈՆԻԿ Լ ՄԱՐԻՆՈՍԻՆ, ԱՐԹ ՌԻԽ ՈՐ ԳԱՅ ՔԱՂԱՔՍ ԱԾԱՅՍԻՐՈՒՆ...

Նույնը՝ Ս. Մ. Շպիլևսկու ոուսերեն թարգմանությամբ.

“СЕЙ КАМЕНЪ ПОЛОЖЕНЪ НАДЪ УМЕРШИМЪ АРМЯНИНОМ-НАЗАРОМ И НАДЪ ЖЕНО-Ю ЕГО МАРИНОЮ...”<sup>1</sup>

1 А. П. Смирнов, указ раб., с. 331.

2 Ֆրանսերեն ազատ թարգմանությամբ դրանցից չորսը հրատարակել է Սեն-Մարտենը, ըելով, որ արձանագրությունները ընդօրինակված են սխալներով: М. Saint-Martin, Notes Bulgharie. Journal Asiatique, VII, Paris, 1831, p. 503-506.

3 Н. Ф. Калинин, От Сюкеева к Камскому устью. “Записки татарского Музея”, Казань, 1928, с. 12-13.

4 Հո. Մ. Ջանփուլաջան, ըշվ. աշխ., էջ 213:

5 Б. Б. Миллер, Об армянских надписях в Болгарах и Казани. “Известия Российской академии истории материальной культуры” (ИРАИМК), т. IV, JI., 1925, с. 65-80.

6 Древние города и другие булгаро-татарские памятники в Казанской губернии С. М. Шпилевского, Казань, 1877, с. 249-253. Далее - С. М. Шпилевский.

Մեծ Բուլղար քաղաքի Ասավածածնի վերափոխման ուսուսական գմբեթավոր եկեղեցու (Церковь Успения) հարավային հիմնապատից վեր նորոգման ժամանակ իրրե շինաքար օգտագործված ապանաքարի ձախ եղրին՝ Մ. տող (աջակողմյան մասը պատի մեջ է):

419. ՅԱՐԿՍ ԱՅՍ ՈՒՆԵ.../

... ԱԿԱՆ ՄԱ... ՈՒ.../

ՆԻՆ ՓՈԽԵՑ.../

...ՄԵՂԱՑ ԹՈՂՈՒ.../

ՀԱԻՐՆ ԱԻԱՔ ՊԱՐ.../

Հո. Ջանփուլադյանը, հետեկող Մ. Բրոսսի վերծանությանը, առաջարկում է ընթերցել. ՅԱՐԿՍ ԱՅՍ ՈՒՆԵԼՈՎ ԶՊԱՏ/ԻԱԿԱՆ ՄԱՐ[ՄԻՆ] ՍԱՌ ԱՅ ԽԱԹՈՒ/ՆԻՆ.

ՓոխեցԱԻ Ի ՔՍ. ՈՎ ԿԱՐԴԷ/Ք ՄԵՂԱՑ ԹՈՂՈՒԹԻ[Ի]Ն ԽՆԴՐԷՔ ԱՅ ՀԱԻՐՆ ԱՎԱՔ ՊԱՐ[ՈՆԻՆ]: Ի Թ[ՎԻՆ] ԶՀ (1321):

Հրատ. Հո. Ջանփուլադյան, 216, М. Броссе,  
Об армянских надписях в Болгарах, с. 183.

420. Պրոֆ. Ն. Բերյոզինը այս արձանագրությունը ուսուսերեն թարգմանել է հեռեկալ կերպ. "ГРОБЪ ЭТОТ ЗАКЛЮЧАЕТЪ ЧЕСТНОЕ ТѢЛО САРЫ, ГОСПОЖИ, КОТОРАЯ ПЕРЕШЛА КО ХРИСТУ. ВЫ, КОТОРЫЕ ЧИТАЕТЕ ЭТО, ПРОСИТЕ У БОГА ПРОЩЕНИЯ ГРЕХОВЪ ЕЯ. ГОСПОДИНЪ АВАНЪ. ГОД 770".

Մանոթ. Նույն կերպ 1819 թ. ընգորինակել էր գնդապետ Պոտտը, որից օգտվել է Ա. Մ. Շպիլևսկին (տե՛ս С. Шпилевский, էջ 251):

Հրատ. Н. Березин, Булгары на Волге,  
Казань, 1853, с. 64-66, С. Шпилевский, с. 253.

Ըսա Իվ. Վասիլևի վերծանության՝

ԱՅՍ ՀԱՆԳՍԱՐԱՆՍ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ՈՐԴԻ ՎԱՐԴԱՆԻՆ. ԹՎ[Ի]Ն ԾԾԵ ՈՒՄՆ ԳՐԱԾ Է:

Հո. Ջանփուլադյանի ընթերցմամբ՝

421. ԱՅՍ ՀԱՆԳԻՍՏ /ՊԱՐՈՆ/ ՅՈՎԱՆԻՍԻՆ ՈՐԴԻ ՎԱՐԴԱՆԻՆ. Թ[ՎԻՆ] ԷՃԾԵ (1308):

Մանոթ. Արձանագրությունը թարգմանարար հրատարակել են Մ. Բրոսսեն, Աեն-Մարանը, Շպիլևսկին և այլք: Մ. Բրոսսի կարծիքով՝ կասկածելի է թվագրությունը:

Հրատ. Հո. Ջանփուլադյան, 214, С. Шпилевский, с. 249.

## ՏԵՏՅՈՒՑԻ ԳՅՈՒՂ

(Թաթարական Հանրապետության Կույրիշևի շրջան)

422. Տապանախար կրաքարից, օրորոցածև, երկթեք մակերեսով՝ եռաստիճան պատվանգանի վրա (ամրողջական մեկ քարաբեկորից կերաված): Այժմ գանվում է Տեայուշիի մանկավարժական ուսումնարանի մուսաքի գիմաց՝ պարաեզի մեջ: Արձանագրությունը եղծված է քայքայված է. ուստի ալիս ենք ըսա նախորդ հրատարակիչների վերծանության.

[Թ]ՎԻՆ ԶԿԷ (1318). Ի ՏԱՐԱԺԱՄ ՀԱՍԱԿԻ ՅԱՆ[ԿԱՐ]ԾԱԿԻ ՎԱԽՃԱՆ[Ե]ՅԱԻ ԱՂԱԽԻՆՍ ԱՅ ՏՈՒՐՂԱՆ ՄԵԼԻՔՍ ԵԻ ՓՈԽԵՑԱԻ ԱՌ ՔՍ ԱՄ ՄԱԻՍ ԻՈՒ (21) ԹՈՂԼՈՎ ՄԵՁ ՍՈՒԳ ԱՆՄԻԹԱՐ

ԵՒ ՏՐԵՍԼՈՂՈՒԹԻՒԽԻՆ... ԵՏՈՒՐ ԳՐԵԼ (՞) ԶԱՅՍ. ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՅՔ... ՄԵՂԱՑ ԹՈՂՈՒԹԻ... ԾՆՈՂԱՑ ՆՈՐԱ... ԳՐԻԳՈՐԻՆ: ՔՍ ԱՄ ԱՄԷՆ ԵՒ ԿԱՌՈՒՑՈՂԱՑ ՍՈՐԻՆ...<sup>1</sup>

Մանր. Արձանագրութիւնը Հայտնարեբի է Ն. Ֆ. Կալինինի ղեկավարված հնագիտական արշավախումբը: Վերծանելու և թարգմանելու համար Ա. Պ. Սմիռնովը այն ուղարկել է ակադ. Հ. Ա. Օրրելուն, որը էստամպի հիման վրա կարգացել է.

«ЛЕТА 767 (1318). ПРЕЖДЕВРЕМЕННО СОПРИЧИСЛИЛАСЬ [КО ГОСПОДУ], ПРЕСТАВИВШИСЬ / РАБА БОЖИЯ ТУРГАН-МЕЛИК. И ПРЕСТАВИЛАСЬ ВОХРИСТЕ, / ОСТАВЛЯЯ НАМ СКОРБЬ НЕУТИШИМУЮ И ВЛАДИКА (СВЯЩЕННИК) МУТИ (ИЛИ МУРИ) Հյուսիսային կողմից՝ ДАЛ НАПИСАТЬ (?) ЭТО. ВЫ, КТО ПРОЧТЕТЕ, ОСТАВЛЕНИЕ ГРЕХОВ... РОДИТЕЛЕЙ ЕЕ... ГРИГОРИУ. ХРИСТОС ЕОГ... АМИНЬ. И УСТРОИТЕЛИ СЕГО...»<sup>2</sup>.

ՌԴ ԳԱ Թաթարական մասնաճյուղի Հնագիտության և ազգագրության սեկտորի 1949 թ. դաշտային աշխատանքների հաշվետվության մեջ կա «Կուլբիչևսկի Զատոն» վայրում հայտնարեբված այս տապանաքարի արձանագրության էստամպը, որը 1975 թ. հոկտեմբերի 20-ին մեզ արամազրեց աեզի Հեզվի ու գրականության ինստիտուտի Հնագիտության և ազգագրության սեկտորի վարիչ պրոֆ. Ա. Հ. Խալիկովը: Հայերեն ընագրի և ուսանելի թարգմանության համեմատությունը ցույց տվեց, որ անհաջող է կատարված էստամպը, որի հետևանքով «տրամուխիւն» բառի փոխարեն ընթերցվել է իրականում գոյություն չունեցող «Տէր Մուրի» կամ «Տէր Մուրի» անձնանունները:

Հո. Զանփուլադյանը իրավացի ուղղել է այդ սխալը:

Հրատ. Հո. Զանփուլադյան, 219-220,

А. П. Смирнов, с. 331.

Պրոֆ. Ա. Հ. Խալիկովը մեզ ցույց տվեց նաև մեկ այլ պատճենահանում, որի բնագիրը գտնվելիս է եղել «Գերմանական կուրաին» կոչված գերեզմանոցում: Դա մի ընկեր է, որ 1903 թ. լատիներեն և հայերեն զուգազրութիւնը վերծանել է Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Քերովը Պատկանյանը: Ահա այդ.

423. a ...աւ - աւս

anno ... Ամի

sex ...վեց

Дѹ ... ող[ո]ր...

424. Տապանաքար, որի արձանագրության ընագիրը հրատարակել են Մ. Բրոսեն (1862 թ.) և Ա. Շպիլևսկին (1877 թ.): Մեջըրեում ենք Հո. Զանփուլադյանի վերծանությունը.

ԱՅՍ ՀԱՆԴԻՍՏ [ԱՍՏՈՒԱԾԱ] / ՍԷՐ ՊԱՐ[Ո]Ն ԱՎԱՔ / [ԻՆ] ՈՐԴՈՅ...

[ԱՄԻՐԱՏՆԱ] / ԱՐԴ ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՅՔ ՄԵՂԱՑ / [Թ]ՈՂՈՒ[ԹԻՆ] ԽՆԴՐԷՑԷՔ. / ՅԱՍՏՈՒԾՈՅ.

ԱՄԷՆ: ԹՎԻՆ...

Մանր. Հո. Զանփուլադյանի կարծիքով՝ արձանագրությունը փորագրվել է «1321 թ. հետո» (Հո. Զանփուլադյան, 216):

Հրատ. С. Шпилевский, 251,

М. Brosset, Note sur..., 20, Saint-Martin, նշվ. աշխ, էջ 505.

<sup>1</sup> А. П. Смирнов, Армянская колония, с. 331, Հո. Զանփուլադյան, էջ 219:

<sup>2</sup> Там же, Հմտ. Археологическая экспедиция КФАН за 1949 г. Село Кирельское. Камско-устыинского района. Армянское надгробие. Эстамп снял Константинов, фонд № 5, опись № 32, един. хранения № 23.

425. Տապանաքար, որի արձանագրությունը մեզ էի հասել և տրվում է Ն. Բերյոզինի ուսերեն թարգմանությամբ.

“ЭТА МОГИЛА ВЛОГОЧЕСТИВАГО И СОСТРАДАТЕЛЬНОГО БАРОНА ОШИНА, СЫНА АНДОНІОСА ОСЕФА-ВЫ, КОТОРЫЕ ЧИТАЕТЕ [СІЕ], ПОМОЛИТЕСЬ ОБЪ ОТПУЩЕНІИ ГРЕХОВ ЕГО. В 784 ГОДА ”<sup>1</sup>.

1882 թ. Ա. Վիսոցկին հայկական եկեղեցու («Հունական պալատի») շուրջ հայանարերում է երկու արձանագրություններ, որոնք հրատարակում է Ք. Պապանյանի ուսերեն թարգմանությամբ<sup>2</sup>: Դրանք են.

426. Տապանաքար՝ վրան 6 առդ.

ԱՅՍ ՀԱՆԳ/ԻՍ ՊԱՐՈՆ / ԵԱՂՈՒԲԻՆ [ՄԵ]Ղ[ԱՅ] ՔԱ[ԻՈՒԹԻՒՆ] / ԱԾ ՅԱԻՈՒՐ / ԴԱՏԱՍԱՆԻՆ:

Հրատ. Հո. Ջանիդադյան, 217:

427. Տապանաքար՝ վրան 3 առդ.

ԱՅՍ է ՀԱՆԳ/ԻՍ Յ[Ո]ՍԷՓԻ / Թ[ՎԻՆ] ԷՃԿԷ (1318):

Հրատ. Հո. Ջանիդադյան, 218:

428. Տապանաքար՝ վրան 5 առդ.

[ԱՅՍ ՀԱՆԳԻՍ] ՈՂ/ԻԱՆ ՊԱՐՈՆԻ. ՈՎ [ԿԱՐԴԱՅ]/Ք ՄԵՂԱՅ ԹՈՂՈՒԹ[ԻՒՆ] / ԽՆԴՐԵՑԷՔ [ՆՈՑԱ] / ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Հո. Ջանիդադյանի կարծիքով ՈՂԻԱՆ կարելի է ընթերցել նաև ՈՒՀԱՆ, իսկ ՆՈՑԱ վերականգնված բառի փոխարենը ՅԱՍՏՈՒԾՈՅ:

Հրատ. Հո. Ջանիդադյան, 219:

## ԿԱԶԱՆ (ՂԱԶԱՆ)

Նկատելի գաղթօջախներից է եղել նաև Կաղան քաղաքը, որտեղի հայերն ունեցել են իրենց եկեղեցին<sup>3</sup> և հոգևոր հովիվը: Նրանք այստեղ դանգվածարար հասաավեցին 1431 թվականից հետո, երբ մոսկովյան իշխան Պյատրիի ղորքերը կործանեցին Մեծ Բուլղար քաղաքը<sup>4</sup>, և հայկական թաղամասը գազարեց գոյություն ունենալուց<sup>5</sup>:

Վկայություն է պահպանվել այն մասին, որ Կաղանի հայ աղգարնակչությունը օգնել է իվան Ահեղին՝ 1552 թ. համանուն խանությունը նվաճելու ժամանակ<sup>6</sup>: Քաղաքի Սուկոննայա արվարձանի ասրածքում՝ այժմյան Կալինինի փողոցի վրա եղել են հայկական երկու փողոցներ՝ «Ближняя Армянская» և «Дальняя Армянская»: Հայոց գերեզմանատունը գանվելիս է եգել «3-րդ լեռան» լանջին:

19-րդ դարի վերջին Բարաուլոյի կալվածքում հայանարերվել են հայագիր ապանա-

1 Н. Березин, Булгары на Волге, с. 64-66.

2 С. Высоцкий, Новая археологическая находка в селѣ Болгарах. "Известия общества археологов Казанского университета" (ИОАКУ), т. VII, с. 7-8.

3 Հո. Ջանիդադյան, նշվ. աշխ., էջ 221:

4 А. П. Смирнов, Армянская колония..., с. 330-359.

5 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիմ Մոսկովյում, էջ 13:

6 Նույլ աեղում,

քարերը, որոնցից 4-ը տեղում ուսումնասիրել և հրատարակել է Բ. Վ. Միրլերը<sup>1</sup>:

Կազան քաղաքում այժմ պահպանվել է Հայերեն արձանագրությամբ ընդամենը մեկ հուշակոթող, որը գտնվում է Վ. Ի. Ուլյանով-Լենինի անվան պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի երկրորդ հարկ տանող աստիճանների հարթակի վրա: Կոթողը համալսարան է տեղափոխվել 1915 թ. Կազանի հնագետների և ազգագրագետների ընկերության ջանքերով<sup>2</sup>:

Կանգնեցված է ուղղահայաց ղիբքով՝ մահուգե պաստառապատ պատվանգանի վրա: Դա միակառու հարթեցրած ժայռարեկոր է՝ կրաքարից (երկ. 2 մ 0,5 սմ, լայն. 95 սմ, քարի հաստությունը՝ 35,5 սմ, արձանագրության տառերի ստեղծների միջև եղած ընդհանուրը՝ 3,5 սմ):

Մեղ է հասել ընկալանին եղծված վիճակում:

Առաջին անգամ այս արձանագրությունը Պետրոս 1-ին կայսեր ցանկությունով վերծանել և ուսուցիչներին է թարգմանել Հայադգի կապիտան Իվան Վասիլևը, որը ընթերցել է հետեյալ կերպ.

429.

«ԱՅՍ ՀԱՆԳԻՍՏ ՏԱՊԱՆՍ / ԱԾԱՅՍԻՐԻՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ ՅԱՐՈՒԹԻՆ ՅԱՐՈՆ ՓՈԽԵՐԻՆ, ՈՐՔ ԳԱՐԴԱՔ ՄԵՂԱՅՍ ԹՈՂՈՒԹԻՆ ԴԻՏԵՑԵՔ. Ի ԹՎ. ԶԶՂ ՈՒՄՆ ԳՐԱԾ Է»<sup>3</sup>:

Հո. Ջանփոլաղյանը վերծանել է.

Ա.[ՍՏՈՒԱ]ՍԱՍԻՐԻՆ Ե/Ի ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ ՊԱՐՈՆ ԱԻԹԻՆ ՈՐԴ/ՈՅ ՊԱՐՈՆ ԹԵՆԵՐԻՆ. ՈՐՔ ԿԱՐԴ/ԱՅՔ ՄԵՂԱՅ Թ[ՈՂՈՒԹ]Ի[ԻՆ] ԽՆԴՐԵՑԷՔ./ ԹՎ. ԷՃԶԴ /1335/:

Մանթր. Հո. Ջանփոլաղյանի վերծանություն մեջ հարցականով է արված ԱԻԹԻՆ ըստ: Նկատենք, որ ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ-ից մինչև ԹԻՆ-ը՝ 27 սմ. եղված է: Եթե ընդունենք, որ տառաստեղծների միջև եղած ընդհանուրը 3-3,5 սմ է. կարելի է վերականգնել 12-14 տառ. հետեւարար կատանանք ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ ՊՐՆ ՅԱՐՈՒԹ

ԻՆ, ՈՐԴՈ... կապակցությունը: Բնագրում որոշակիորեն ընթերցվում է ՉԶԴ և ոչ թե էՃԶԴ, ինչպես առաջարկում է Հո. Ջանփոլաղյանը<sup>4</sup>: Նկատենք, որ Հո. Ջանփոլաղյանի և Մ. Բրոսսեի<sup>5</sup> վերծանությունները նույնական են: Տարբերությունն այն է. որ Մ. Բրոսսե թվականը կարդում է ՉԶԴ, իսկ Հո. Ջանփոլաղյանը, ինչպես նշեցինք, էՃԶԴ: Անմարտանը ԱԻԹԻՆ-ի փոխարեն կարգացել է ՅԱՐՈՒԹԻՆ, ընդ սմին գանելով, որ պատճենահանումը կատարված է Հայերենին անտեղյակ Ֆրենի կողմից<sup>6</sup>: Նա նույնպես առաջարկում է թվականը վերծանել ՉԶԴ (1335) և ոչ ՉԶԴ (1533), ինչպես կարծում է. Ա. Մ. Շպիլևսկին՝ ձեռքի տակ ունենալով Իվ. Վասիլևի վերծանությունը, որը թարգմանել է. «СЕЙ КАМЕНЪ ПОЛОЖЕНЪ НАД УМЕРШИМИ АРМЕНЫ- БОГОУГОДНОМ АРТЕМЬЕМ И КИПРІАНЪ. И КТО СТАНЕТЪ ТОЕ ПОДПИСЬ ЧИТАТЬ, ЧТОЕЪ ОМЪ ПОМИНАТЬ. 984»<sup>7</sup>

Անգլիացի վաճառական Քրիստոֆեր Բուրոն 1579 թ. իր հորեղորր հասցեագրած նամակում վկայում է, թե հայագիր տապանաքարեր է տեսել Ուկեկ կամ Ուվեկ քաղաքի մոտ

1 Б. В. Миллер, об армянских надписях в Болгарах и Казани, с. 76, 77, 78.

2 Հո. Ջանփոլաղյան, Ազգ. աշխ. , էջ 212:

3 Տե՛ս ԱԳԱԴԱ Ֆ. + 192, ցուցակ № 1, Կազանի մսիսագ, № 4/4:

4 Հո. Ջանփոլաղյան, Ազգ. աշխ. , էջ 214:

5 Des quelques inscriptions armeniennes remarqua bees au point de vue chronologique par M. Brosset, 1862. Տե՛ս մասն. М. Броссе. Об армянских надписях в Болгарах. "Известия Импер. археологич. общества, т. II, СПб, 1861, էջ 182: Հմմտ. С. М. Шпилевский, էջ 253:

6 Notes les nscriptions armeniennes de Bolghari - "Buiietin scientifique de l'Academie, S. Ptrsb., III, 1838.

7 С. М. Шпилевский, Ազգ. աշխ. , էջ 249:

(արգի Սարատովի մերձակայքում): «Այս վայրում, — գրում է նա, — կան ... որոշ թվով գերեզմաններ, որոնց մեջ թվում է թե աղնվական մարգիկ են թաղված, որովհետև գերեզմանաքարերի վրա տեսնվում է ձիու պատկեր, որի վրա նստել է մի մարգ՝ աղեղը ձեռքին և մեջքին նետի գուտի: Գերեզմաններից մեկի վրա վահանի մի կտոր կար, որի վրա տառեր էին փորված, որոնց մի մասը եղծված էր և մնացյալը գարձել էր պակասավոր, ըստ մնացորդի ձեռքից դատելով՝ Հայկական տառեր էին»<sup>1</sup>:

Ցավոք, այդ արձանադրությունները մեզ չեն հասել:

Հայերեն վիմագրություններ են պահվել Կամա գետի վրա գտնվող այժմյան Կրասնայա Պոլյանա գյուղում<sup>2</sup>:

## ԱՍՏՐԱԽԱՆ

(ՆԱԽԿԻՆՈՒՄ՝ ԻԹԻԼ. ՀԱԶԻ ԹԱՐԽԱՆ, ՀԱԾԴԱՐԽՈՒՆ)

Վերն արգեն նշել ենք, որ Սարայ-Բերքեյի կործանումից հետո Հայ աղգարնակչության ղգալի մի հատվածը անդափովեց խազարական Իթիլ քաղաքի տեղում կառուցված Աստրախան քաղաքը, որտեղ ապրում էին թաթարներ, պարսիկներ, հրեաներ և այլ աղղերի ներկայացուցիչներ: 1556 թ. քաղաքը գրավվեց Իվան Սհեղի կողմից և անցավ ռուսական իշխանությանը: 1625 թ. այստեղ արգեն ձեավորվել էր Հայոց ստվար գաղթօջախը: Պետրոս I առեարին ու արհեստադործությանը պարկ տալու նպատակով մի շարք արտոնություններ շնորհեց աստրախանարնակ Հայերին. առաջ եկավ Հայ խոշոր առեարական ըուրժուպիան, որի ձեռքին էր գտնվում մետաքսի, ըամրակի արղյունահանության լայն ասպարեղը: Ջուլհակադործության 90 տոկոսը պատկանում էր Հայ ձեռնարկատերերին<sup>3</sup>: 1746 թվականից այստեղ գործում էր Հայկական գատարանը (ռահահուպ), որը ղեկավարվում էր սեփական օրենսգրքով:

19-րդ դարի սղղրից Աստրախանը ունեցել է առանձին եպիսկոպոսական թեմ, ընդ որում՝ չորս եկեղեցիներ — Ս. Սատվածածին, Ս. Պողոս-Պետրոս, Ս. Գրիգոր և Ս. Կատարինե:

1795 թ. ռուսահայոց հոպեոր առաջնորդ Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղությանը այստեղ հիմնագրում է Հայկական տգարան: 19-րդ դարի սղղրներին ըացվում են մի շարք Հայկական գպրոցներ, որոնցից հիշատակելի են՝ Սղարարյան գպրոցը (1810 թ.), Աստրախանի հոպեոր ուսումնարանը (1817 թ.), որտեղ ուսուղղիչներ են եղել Գ. Պատկանյանը և Գ. Խուրյանը: Ապա սկսում են գործել Հայոց թեմական գպրոցը (1838 թ.), Հայկական ծխական (1851), Հայոց իգական (1870 թ.) և այլ գպրոցներ<sup>4</sup>:

Այժմ Աստրախանի տարածքում հայկական հուշարձաններ չեն պահպանվել, ոչնչացված է Հայկական գերեզմանոցը, հետեարար, ներկա պրակում վիմական արձանագրություններ չկան: Սակայն այդ գաղթօջախի մասին փոքր-ինչ ղաղափար կազմելու նպատակով մեջրերում ենք ՀՀ Պատմության պետական թանգարանում այժմ պահպանվող մի շարք ցուցանմուշների մակագրությունները, որոնք գիտական շրջանառության մեջ է գրել հիշյալ թանգարանի

1 ՏԵՍ Հովհ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, Բ. Ս. Երևան, 1932, էջ 436-437: Հմմտ. Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հիւս Մոսկվայում, էջ 12:

2 Հո. Ջանիոլայայան, Աշվ. աշխ., էջ 219:

3 Վ. Խաչատրյան. Աստրախան, ՀՍՀ, Կ. Ա. Երևան, 1974, էջ 593:

4 ՏԵՍ «Արարատ» 1869, Օգոստոս, № 4, էջ 82, 1869, մայիս, № 1, էջ 21, 1870, Բուլիս, № 3, էջ 105-106 և այլն:



433. Մյուսին՝

ԱՌՐԱՀԱՐ ԿՈՐԱԲԱՐՁՈ  
ԻՐ ԿՈՐԵՈՐ ՈՐԴՆՈՅԵ ԻՍՈՅԵՒ  
ԴԱՏԵՐԵ ԱՐԵ ԱԶԱՐԱՅԻ ՈՐԴԻ Կ  
ՏԵՐԱՄԲ ԶՕՐԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՆԻԵՒԵ  
ԿՈՐԱՅԻՈՅԵ Ի ԿՈՅԵՒԱԿԵԿԵ  
ԹԻՎԵ 1776 Ի ՆԱՀՏԱՐԽԱՆ Կ  
ՆԿԱՐԵՑԱԻ ԶԵՆԱՄԲ ԳԱՆՁԵՑԻ  
ՍԱՐԳՍԻ ԴՈՒՍՂՏՐ ԵԼՍԱՐԵԹԻՆ

ՍԻՐԱՀԱՐ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈ/ԻԹԵԱՄԴԱ ՀՈԳԵՒՈՐ ՈՐԴԻՈՅՆ ԻՍՈՅ  
ԵՒ/ԴՍՏԵՐԵՆ՝ Մ[Ա]Հ[ՏԵՍ]Ի ԱԶԱՐԻԱՅԻ ՈՐԴԻ, / ՏԵՐԱՄԲ  
ԶՕՐԱՅԵԼ[Ա]Լ ՎԱՐԴԱՆԻՆ ԵՒ /ԿՈՐԱԿՅԻՈՅՆ ԻԻՐՈՅ ԾԱՂԻԿԻՆ. /  
ԹԻԻԳ 1776, Ի ՀԱՇՏԱՐԽԱՆ, / ՆԿԱՐԵՑԱԻ ԶԵՆԱՄԲ ԳԱՆՁԵՑԻ /  
ՍԱՐԳՍԻ ԴՈՒՍՂՏՐ ԵՂԻՍԱՐԵԹԻՆ:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 106

434. Բազպան, որի երկու կողմերին երկուական առգ.

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄԵՆ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ ՅՈՎԱԷՓ ԱՐՔԵՊ[Ի]ՍԿ[Ո]Ղ[Ո]ՍԻՆ ԱՐՂՈՒԹԵԱՆՑ: ՆԿԱՐԵՑԱԻ  
ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԵՐԵՒԱՆՑԻ ՄՆԱՑԱԿԱՆԻ ԵՒ ԳԷԹՍԵՄԱՆԻ ԴՈՒՍՏՐ ՀՈՒՓՍԻՄԷԻՆ. 1778:

Ծանոթ. Սրճանազրությունը թվագրված է 1718-ով: Հրատարակիչ Ե. Մուշեղյանը  
իրավացի կերպով ուղղել է:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 96

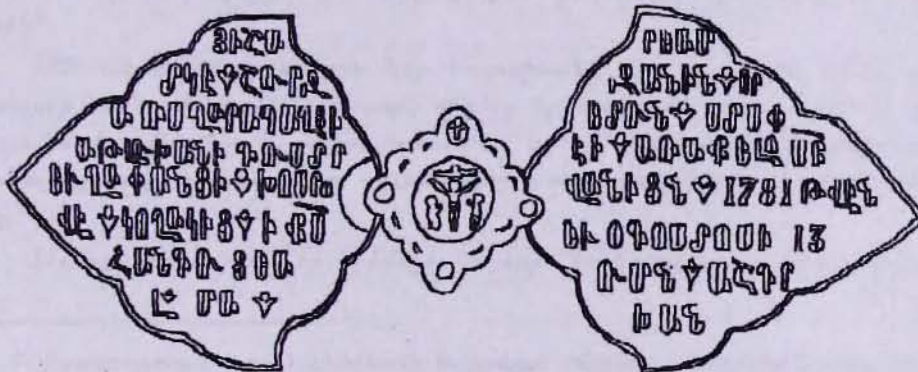
435. Բազպան, մուգ-կապույտ մեաքսից, ոսկեթելով ու կլապիտոնով գործած:  
Արճանազրությունը՝ 2 առգ, ներքեի մասում է:

ԻՎԱՅԵԼՈՒՄԵՆ ՍԻ ԷՋՄԻԱԾՆԻՉՆՈՒԻՐ  
ԱԿ, ՅՈՎԱԷՓ ԵՊԻՍԿՈՍ 1775 ԻՇՏՐԻՆ

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄԵՆ ՍԻ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՆՈՒԻՐ/ԱԿ ՅՈՎԱԷՓ ԵՊ[Ի]ՍԿ[Ո]Ղ[Ո]ՍԻՆ. 1775, Ի [ՀԱ]Ղ  
ՇՏ[Ա]ՂԻԽ[Ա]Ն:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 103

436. Ճարմանդի վրա՝ 14 առգ.



ՅԻՇԱ/Տ[Ա]Կ Է ՇՈՒՐՁ/ԱՌՍ ՂԱՐԱԲԱՂՑԻ/ ԱԹԼՈՒԹԱՆԻ ԴՈՒՍՏՐ/ ԵՒ ՂԱՓԱՆՑԻ ԽՈՍՐՈ/ՎԻ  
ԿՈՐԱԿԻՑ Ի ՔՍ / ՀԱՆԳՈՒՑԵԱ/Լ ՄԱ/ՐԵԱՄ/ՋԱՆԻՆ, ՈՐ/ ԵՏՈՒՆ ՍՏՍՓ/ԷԻ ԱՌԱՔԵԼՈ ՄԻ/  
ՎԱՆԻՑՆ. 1781 ԹՎԻՆ/ ԵՒ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 13/ ՈՒՄՆ ԱՇԿ[Ա]Ղ/ԽԱՆ:

Ծանոթ. ՍՏՍՓ էի անհասկանալի առաջարկը, կարծում ենք, պե՛տք է կարգալ ՍՏՍԹ էի,  
այսինքն՝ շուրջառը նվիրարերվել է Տաթևի վանքին:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 103:

437. Բազպանի վրա՝ 2 սող.

# ՅԻՋՏԿԷՅԹԻԼԳԻՉՅԻՋ ԴԻՆԻԲԷԿԵՆՑ ՄԿՐՏ ՈՒՄԻՅԴՈՍՏՐ ՄՃՆԳԻՑՆԷԹՎԱԿԱՌԱՌԻՆ

ՅԻՇԱՂՏԱՂԿ Է ԹԻԼՖԻՉՑԻ ԴԻՆԻԲԷԿԵՆՑ ՄԿՐՏ/ՈՒՄԻ ԴՈՒՍՏՐ ՀԱՆԳՈՂԻՑԵՆԱԿԱՌԱՌԱՌՆԵՐ:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 103:

## ՌՈՍՏՈՎԻ ՄԱՐԶ

### ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ՔԱՂԱՔԻ ԵՒ ՀԱՅԱԲՆԱԿ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նոր Նախիջևանի Հայկական գաղութի պատմությունը Հանդամանորեն շարադրված է պրոֆ. Վ. Բ. Բարխուդարյանի երկհատոր ծավալուն աշխատության էջերում<sup>1</sup> և ըստմաթիվ դիտական հոդվածներում: Մնչուչտ, արժանին պեաք է հաաուցել նաև նախորդ ուսումնասիրողներին՝ Մ. Բժշկյանին, Ս. Ջալալյանին, Երվ. Շահաղիղին և այլոց, որոնք աարբեր դիաանկյուններից անդրադարձել են այս գաղութի պատմության այլևայլ հարցերին՝ հենվելով նաև իրենց իսկ ընդօրինակած վիմական բնադրերի փասաական նյութերի վրա<sup>2</sup>:

Ղրիմի թերակղզուց դեպի Դոնի աափասաանները դաղթեցին շուրջ 13000 հայեր: Նրանք եկել էին Կաֆա (այժմ՝ Թեոդոսիա), Ղարասուրաղար (այժմ՝ Բելոդորսկ), Ադմեչիդ (այժմ՝ Սիմֆերոպոլ), Սուրխաթ (նախկինում՝ Սուրբ Խաչ, նաև Էսկի Կրիմ, այժմ՝ Սաարի Կրիմ), Կեոզև (այժմ՝ Եվպաաորիա), Բախչիսարայ քաղաքներից, ինչպես նաև Թոփտի (Թոփլի), Սալա, Սուլթան Սալա, Օրթալան (Օրթալանկ), Կամըլըկ, Չուրուկ-սու, Բուրունչակ, Օթար, Թոփչակ, Սրմյանսկի Բաղար կամ Օրրաղար (այժմ՝ Սրմյանսկ քաղաք) և այլ դյուղերերից:

Ռուսական կայսրությունը որոշակի արաոնություններ շնորհեց դաղթական հայերին<sup>3</sup>, որոնք անավորվելուց հեաո, ըստմաթիվ դրկանքներ կրելով, լծվեցին շինարարական աշխատանքների. կառուցեցին վանքեր ու եկեղեցիներ, հիմնադրեցին դպրոցներ, մշակույթի օջախներ: 18-րդ դարի 80-ական թվականներին Նոր Նախիջևան աեղափոխվեց Գրիգոր Խաղարյանի պեաերուղղյան ապարանը, որն իր աեսակի մեջ եղակի էր ողջ Հարավային Ռուսիայում: Դեռևս 1780 թ. մայիսի 9-ին Հ. Արղությանը իշխան Հովհ. Հաղարյանի հեա միասին Ցարսկոյե Սելո ամառանոցում հանդիպել էր Եկաաերինա Բ կայսրուհուն, պաամել նրան 1779 թ. նոյեմբերի 14-ի արքայական շնորհադրի կենսադործման դժվարությունների մասին<sup>4</sup>:

1850-ական թվականներին Նոր Նախիջևանի Հայ դաղութն ուներ արդևն 3000 աուն բնակչություն<sup>5</sup>: Քաղաքն օրըսօր է վերելք էր ապրում. ընդարձակվում էին աուաուրն ու արդյունաբերությունը, աշխուժանում էր հասարակական-քաղաքական կյանքը: Նոր Նախիջևանը դառնում էր ոուսահայոց մտավորականության ճանաչված կենարոններից մեկը:

Հեաաքրքիր է նշել, որ զրիմեցի հայերը Դոնի աափասաաններում կառուցած ընակա-

<sup>1</sup> Վ. Բ. Բարխուդարյան, Նոր Նախիջևանի հայկական գաղութի պատմություն, գիրք Ա (1779-1861), Երևան, 1967, գիրք Բ (1861-1917), Երևան, 1985:

<sup>2</sup> Մ. Բժշկյան, Ծանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, Վեներիկ, 1830, Ս. Ջալալյան Ծանապարհորդութիւն..., Բ. Բ. Տիփլիս. 1958, Երվ. Ծաաաղիգ, Նոր Նախիջևանը և Նոր Նախիջևանցիք. «Ազգագրական հանդես», 6-7 գրքեր, Թիփլիս, 1901, 1903:

<sup>3</sup> Նոր Նախիջևանի քաղաքական-տնտեսական կյանքում որոշակի դեր կատարեցին Եկատերինա Բ կայսրուհու 1779 թ. նոյեմբերի 14-ի շնորհագիրը, Պավել Ա-ի 1779 թ. հունվարի 4-ի հրամանագիրը, ինչպես նաև կայսր Ալեքսանդր Ա-ի 1802 թ. դեկտեմբերի 21-ի հրովարտակիլի տե՛ս Վ. Բ. Բարխուդարյան, նշվ. աշխ., գիրք Բ, էջ 11-12):

<sup>4</sup> Տե՛ս Երվ. Ծաաաղիգ, Նոր Նախիջևանը և Նոր Նախիջևանցիք, էջ 42:

<sup>5</sup> Ս. Ջալալյան, Ծանապարհորդութիւն..., Բ. Բ. էջ 456-457: Հմմտ. Մ. Բժշկյան նշվ. աշխ., էջ 391-394:

վայրերն ու հողերն օջախները կոչում են իրենց նախկին՝ Ղրիմյան անուններով. Թոփտի, Մեծ Լալա, Կոթը Սալա (Սուլթան Սալա), Նիսվիթա, իսկ Ղրիմի հուշակավոր Սուրբ Խաչ վանքի հիշատակը հավերժացնելու նպատակով՝ նորահաստաա քաղաքի վանական համալիրը նույնպես անվանում են Սուրբ Խաչ:

Միայն Նոր Նախիջևանում նորեկ հայերը կառուցում են յոթ եկեղեցիներ, իսկ գյուղական մայրերում՝ մեկական, ընդ որում Թոփտի գյուղում երկուսը՝ Ս. Սարգիս և Ս. Փրկիչ անուններով: Նոր Նախիջևանի<sup>1</sup> յոթ եկեղեցիներից այսօր կանգուն է միայն Ս. Կարապետը՝ գերեղմանոցի ոչ մեծ եկեղեցին, մյուսները հիմնահատակ ոչնչացված են: Կանգուն կամ կիսավեր վիճակում են Մյասնիկյանի շրջանի հայաբնակ գյուղերի հոգևոր կառույցները, իսկ շրջկենտրոն Չալթրում ղործոց է Ս. Հարություն եկեղեցին:

1970-ական թվականներին, ընդառաջելով ոռոտովահայության պահանջին՝ մարզային իշխանությունները համաձայնեցին վերականգնել բարձիթողի վիճակում գտնված Ս. Խաչ վանքի համալիրը՝ նրա սրահները արամազերելով հայ և ռուս ժողովուրդների բարեկամության թանգարանին: Այս ազդանվեր գործին իրենց մասնակցությունն ունեցան Հայաստանի Հանրապետության հուշարձանների պահպանման ընկերությունը և մի խումբ հայ մասվորականներ (Մ.Ս. Սարյան, Վ.Բ. Բարխուդարյան, Մ.Վ.Գրիգորյան, Վ. Մ. Հարությունյան և ուրիշներ):

Ռոստովի մարզից պրակում գեանդված արձանագրությունների մեծ մասը այժմ գոյություն չունի, դրանք արվում են նախորդ հրատարակիչների վերծանությամբ: Մենք ընդօրինակել ենք նաև հեասագույն շրջանի կարևոր վիմագրերը, ինչպես նաև եկեղեցիների պատերին և սրբապատկերների վրա եղած մակագրությունները:

## ՌՈՍՏՈՎԻ (ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ) ՍՈՒՐԲ ԽԱՉ ՎԱՆՔ

Ղրիմից հեռո ոռոտահայ գաղութի ամենախոշոր հոգևոր և կրթա-մշակութային կենտրոնը եղել է ՆորՆախիջևանի Սուրբ Խաչ վանքը: Սյն գանվում է այժմյան Ռոստով քաղաքի հյուսիսային մասում, նախկինում Թեմուրլանկ կոչվող ձորակի<sup>2</sup> սարալանջի վրա, որի աակից բխում են սառնորակ ու քաղցրահամ աղբյուրները: Վանքը հիմնադրվել է 1783 թ. ե. օծվել է 1792 թ. ռուսահայոց հոգևոր առաջնորդ Հովսեփ արք. Սրբությունի կողմից: Այս առթիվ Հ. Սրբությունի «Դաւթար»-ում հիշատակված է.

«Ընդ սմին (իմա՝ Գրիգոր Լուսավորիչ կեկեցուց-Գ. Գ.) օծաք գիմոււնս վանիցն, որ յանուն Փրկչին եւ Ս. Խաչին»<sup>3</sup>:

Ս. Խաչ վանքն ունեցել է իր դպրոցը, սեփական ազարան<sup>4</sup>, ըրգմաթիվ անաեսական շենքեր, հարուստ կալվածներ, որոնք մասամբ մշակում էին վանքապատկան «խոււորի» 30 աուն հայ բնակիչները: Ըստ Ս. Ջալալյանի վկայություն<sup>5</sup> վանքն ունեցել է ավելի քան 8000 դեսյատին (մոսավորապես 8800 հեկտար) վարելահող, որից 300 օրավարը մշակվում էր

1 Նոր Նախիջևանն իրև առանձին քաղաք այժմ գոյություն չունի. այն մտցված է Ռոստովի վարչական տարածքի մեջ և կոչվում է Պրոլետարական շրջան: Ի դեպ նկատենք, որ մինչև 20-րդ դարը նույնպես փորձեր են եղել միավորելու Ռոստով և Նոր Նախիջևան քաղաքները, սակայն Քայ ազգարնակչությունն ընդդիմություն է ցույց տվել (տե՛ս Վ. Բ. Բարխուդարյան, նշվ. աշխ., գիրք Բ, էջ 10-26):

2 Ս. Ջալալյան, Բ, էջ 468:

3 Ե. Ծախազիզ, Նոր-Նախիջևանը և Նոր Նախիջևանցիք, էջ 68:

4 Տպարանի մեքենաները, որոնք ընդմեջ էին Պետերբուրգից, հեսաուպում անդափոխվում են Աստրախան (տե՛ս Ս. Ջալալյան, Բ, էջ 468):

5 Ս. Ջալալյան Բ, էջ 460:

«խուաորի» ընակիրչների կողմից<sup>1</sup>: 1850-ական թվականներին Ս. Խաչի վանական միարանության անգամների թիվն անցնում էր 80-ից: Վարչա-աարածքային ռաժանմամբ Ս. Խաչը մտնում էր ՆորՆախիջևանի և Բեսարաբիայի միացյալ հոգևոր թեմի մեջ՝ կաղմելով նրա առաջաար թևը<sup>2</sup>: Վանական համալիրը քանիցս նորոգվել է: Առանձնապես հիշատակելի են քաղաքագլուխ Հ. Խալիպյանի կառավարման օրոք կաարված ըարենորոգումները:

Ս. Խաչ վանքը մեծապես սուժեց 2-րդ Համաշխարհային պաարեղմի աարիներին՝ ընկնելով ումրակոծության աակ: 1967 թ. սկսվեցին նրա վերանորոգման աշխաանքները: Այժմ Ս. Խաչի սրահներում ինչպես նշվեց, ըացված է հայ և ոուս ժողովուրդների ըարեկամության թանգարանը, որի կաղմակերպման ընթացքում լուրջ օգնություն ցուցարեբեցին նաև Հայասանի մասնագետները:

Ս. Խաչ վանքի ըակում են հանգչում Միքայել Նալրանգյանի, Հարություն Ալամղարյանի, Ռափայել Պաականյանի և այլ նշանավոր հայերի աճյունները:

### ՌՈՍՏՈՎԻ Ս. ԽԱՉ ՎԱՆՔԻ ԵՎ ՆՐԱ ՇՐՋԱԿԱՅՔԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

438. Տաճարի հաըավային գուան ձախ կողմում աըաքուսա ագուցված մարմարե հուշասալիմ՝

ՇՆՈՐՀՕՔՆ ԱՄ ՈՅ ԿԱՌՈՒՑԻ ՋՍՈՒՐԲ ԽԱՉ ՎԱՆՔՍ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ ՍՄԱ ՋԴՊՐՈՑ ԵՒ ՋՏՊԱՐԱՆՍ ԵՍ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ ԱՐՂՈՒԹԵԱՆՑ ՇԻՈՇԲԷԳԻ ՈՐԴԻ ԵՒ ՍԲ ԷՋՄԻԱՇՆԱՅ ՆՈՒՐՍԱԿ ԵՒ ՌՈՒՍԱՑ ԵՐԿՐԻ ՀԱՅՈՑ ԱՋԳԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՅՈՎԱԷՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ Ի ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՍԱՑ ԵԿԵՏԱՐԻՆԷ ԱԼԷՔՍԷՈՎՆԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԵՒ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՏԵԱՌՆ ՂՈՒԿԱՍՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ, ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ՀՈԳԵՒՈՐ ՈՐԴԻՈՅ ԻՄՈՅ ԲԱՅԱՋԵՏԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ, ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1791 ԵՒ Ի ՀԱՅՈՑ ԹՈՒԻՆ ՌՄԻ, Ի ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ: ՕՇԱԻ 1792, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 27:

Հըատ. Ս. Ջալալյան, Բ, 469, Բ. Կ. Քուշներեան, Պաամուքիւն  
գաղթալանութեան Խրիմու Հայոց, Վեներիկ, 1895,  
Էջ. 49-սխալաշատ, Ե. Շահագիլ, 69-70:

439. Խաչքար, աեղաքըությունն անորոշ, վըան՝

ՄԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՊԻԱԹԱՅԻՆ ԵՒ ՀԱԻՐՆ ՍԱՐԳՍԻՆ ԵՒ ԵՂԲԱՐՑԸՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ ԵՒ ՎԱՐԴԵՐԵՍԻՆ. ԹՎ [ԻՆ] . ՋՀԲ (1523), ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ ԻԷ (27):

Հըատ. Ե. Շահագիլ, 70-71

440. Երկաթե խաչի վըա՝

ՇԻՆԵՑԱԻ ԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵԽՕՍՈՒԹԻՆ ԽԱԹՈՒՆԻՆ՝ ՊԱՐՈՆ ՋԱՔԱՐԷԻ ԴՍՏԵՐ. ԹՈՒԻՆ ՋՀԸ (1329):

Հըատ. Ս. Ջալալյան, Բ, 469: Հըատարալչի կարծիքով  
այս խաչը բերված է Անիից, որը կասկածելի է:

1 Ե. Օահագիլ, Աշվ. աշխ., էջ 72: Ս. Խաչիմ ընդարձակ կալվածներ է նվիրել կալվածատեր Մարտիմ Օահագարյանը (Ջալալյան, Բ, էջ 468):

2 Գաբրիել Այվազովսկիմ իրեմ կոչում է «Առաջնորդ Նոր Նախիջևանի և Բեսարաբիոյ» (աե՛ս Դիվան հայ լիմագրության, պրակ VII, կազմեց Գ. Մ. Գրիգորյան, Երևան, 1996, էջ 81):

441. Խաչֆարի վրա՝  
ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ [է] ԲԼՇԻՆ ԿԵՆԱԿՑԻՆ ՍՈՎԻՆՁ ԱՄԲԵԿԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ ՍԱՀԱԿԻՆ],  
ՂՈՒՄ ԽԱԹՈՒՆ]ԻՆ. ԹՎ. ՊԻ (1453):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 71

442. Խաչֆարի վրա՝  
ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ ԱԾ ՏՐԻՆ, ՆՈՒՐԱՏԻՆ, ՀԱՐԱԿՈՐԻՆ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ԳՈՒԼԱՍԷ  
ԽԱԹՈՒՆ]ԻՆ. ԹՎ. ՋԻՋ (1477):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 71

443. Խաչֆարի վրա՝  
ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ, ՇՆՈՖՈՐ ԽԱԹՈՒՆ]ԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ ՎԱՐԳԵՐԻՆ,  
ՄԱՐԻՆԷ, ՄԱՐԹԱՑԻՆ. ԹՎ. ՋԷ (1458):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 71

444. Խաչֆարի վրա՝ 3 տող.  
ՅԻՍՈՒՍ, ՔՐԻՍՏՈՍ. ԹՎ[ԻՆ]. ՌՃԿԱ (1712). ԵՒ ԾՆՈՂՔՆ ԱՌԱՔԵԼ Խ[Ա.]ՀՏ[ԵՍ]Ի ՄԻՆԱՍ  
ՄՈՒՐԱՏ ԿԱՆԳՑԱ ՄԲ ԳԷՈՐԳԱ Տ[Ա.]Ճ[Ա.]ՐՍ Վ[Ե]ԲԱԿ[Ա.]Ց/ՈՒԹ[ԵՍ.Մ]Բ/ Մ[Ա.]ՀՏ[ԵՍ]Ի  
ԱԼՍԷՖԷՐ ՊԱԼԻ Մ[Ա.]ՀՏ[ԵՍ]Ի ԳՐԻԳՈՐ, Մ[Ա.]ՀՏ[ԵՍ]Ի ՍՈՂՈՄՈՆ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 71

445. Խաչֆարի վրա՝  
Յ[Ի]Շ[ԱՍՍԱԿ] Է ՄԲ ԽԱՉ ՏՐ ՕՎԱՆԷՍԻ ՈՐԴԻ Մ[Ա.]ՀՏ[ԵՍ]Ի ՓԱՆՈՍԻՆ ԾՆՈՂԱՑԸ ՀՈՔՈՒՆ. ԹՎ.  
ՌՃԿԱ (1712):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

446. Խաչֆարի վրա՝  
ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՆԱՀԱՍԱԿԻ Պ[ԱՐՈՆ] ԳՈՐԶԻՆ. Թ. ՋՉԿ (1434):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

447. Խաչֆարի վրա՝  
ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ԱՐԱՀԱՄԱՅ, ՄԵԼԻՔԻՆ, ՍԱՐԳՍԻՆ ՄԱՅՐԻՆ, ԼՈՒՍԻՆ ԱՒԱՔ  
Պ [Ա.] Ր[ՈՆ] ԻՆ. ԹՎ[ԻՆ]. ՊԿԸ (1449):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

448. Խաչֆարի վրա՝  
Յ/ԻՇԱՍԱ/Կ Է ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ՅՈՎԱՆԷՍ ԱՐԵՂԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԵՂԱԿԻՐԸՆ ՍԻՄԷՕՆ ԿՐՕՆԱԻՈՐԻՆ ԵՒ  
ԾՆՈՂԱՑ ԻԻՐՈՑ. ԹՎ [ԻՆ] . ՊՂ (1441):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

449. Խաչֆարի վրա՝  
ԲԱՐԵԽՕՍ ԵՆ ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԱՍԼԻ ՏԻԿԻՆ ՍՈՒԼԹԱՆ ԽԱԹՈՒՆ]ԻՆ ԵՒ ՈՐԴԻՈՅՆ ԱՌԱՔԵԼԻՆ.  
ԹՎ[ԻՆ]. ՋԻՐ (1483):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

450. Խաչֆարի վրա՝  
ՅԻՇԸ|Ա|/Տ|Ա|Կ է ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ՏՐ ՊԵՏՐՈՍԻՆ ԵՒ ԵՐԻՑԿԵՆՈՋԵՆ ԵՒ ԶԱԻԱԿԱՑՆ ՏՐ ՕՎԱՆԷՍԻՆ,  
ՄԱՆՈՒԿԻՆ. ԶԵՌԱՄԲ ՊՐԻՆ(°). Թ [ԻՆ]. ՌՃԶԳ (1704):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

451. Խաչֆարի վրա՝  
ԲԱՐԵԽՕՍ ԵՆ ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԱՐՀՈՆ ԵՐԻՑՈՒՆ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ, ՏՐ ՊԱՊԱՅԻՆ ԵՒ ԼՈՒՍ /  
ՊԻՔԱՅԻՆ. ԹՎ|ԻՆ|. ԶԹ (1460):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

452. Խաչֆարի վրա՝  
ԲԱՐԵԽՕՍ ԵՆ ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ՏՐ ԱՄ ԱՏՐԻՆ ԵՐԻՑԿԵՆՈՋԵՆ / ԶԵՐԻՖ Խ[Ա.]Թ[ՈՒՆԻՆ], ԷԴԻԼԻՆ. ԹՎ.  
|ԻՆ|. ԶԻԹ (1480):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 72

453. Հուշատախտակից՝  
1863 Թ. Ի ՀԻՄԱՆՑ ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ԱՅՍ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՅՈՐԴՈՐԱՆՕՔ ԳԵՐ|Ա.]Պ|ԱՏԻ|  
ՏԵԱՌՆ ԳԱԲՐԻԵԼԻ ԱՅՎԱԶԵԱՆ, ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՄԲ Պ. Պ. ԴԵՆՐԳԱՅ ԽԱԹՐԱՆԵԱՆ ԵՒ  
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻ ԱԼԱՃԱԼԵԱՆ:

Հրատ. Ք. Քուշմերյան, 49

454. *Տրդատ Թագավորի մկրտության պատկերի տակ եզել է հիշատակագրություն  
իտալերեն և հայերեն լեզուներով.*

SENO LA DI S. GREGORIO LUMIYNATER DE LA NAZIONA ARMENA. 1692.

455. Ապա՝

ՈՎ ՄԲ ԼՈՒՍԱԻՈՐԻՉԴ ԳՐԻԳՈՐԻԷ, ՄԱՂԹԵԱ ՎԱՍՆ ՏԱԹԱՊԵԼԵԱՑՍ ԵՒ ՄԱՆԱԻԱՆԴ  
ՎԱՃԱԹԱԿԱՆԱՑ ՀԱՅՈՑ, ՈՐՔ ՈՒԽՏԵԱԼՔ ԵՆ, ԵՂԲԱՅՐԱՑԵԱԼՔ ԳՈԼՈՎ ԵՏՈՒՆ ՏՊԵԼ ԶՏԻՊ  
ՀՐԱՇԱԼԻ ԶՐԶՐԱՆԱՑ ԲՈՑ ԸՆԴ ՀՈՎԱՆԵԱԻ ՄԲ Յ ԵԿԵՂԵՑԻՆՈՅՆ ՈՐ ՅԱՆՈՒՆ ԵՐԵՒՄԱՆ  
ԽԱՉԻՆ ԿԱՅ ՇԻՆԵԱԼ Ի ՏԵՂԻՈՋԵՆ ՎԵՆԵՏԿՈՅ Ի ՄԵՐ ԹՈՒՆՅՆ ՌՃԽԱ (1692):

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 74

Մանոթ. Այս պատկերները նորոգել են տվել Գևորգ և Հարություն Խաթրանյանները  
1836 թ.:

## Ս. ԽԱՉ ՎԱՆՔԻ ԲԱԿ

Վանքի ըսկում եղած երբեմնի ընդարձակ գերեզմանոցից այժմ մնացել են մի քան  
մահարձաններ ու տապանաքարեր: Երկար փնտրեցինք Հարություն Ալամդարյանի, ըրեգործ  
Գեորգ Տիգրանյանի և այլոց մահարձանները, սակայն գրանք տեղում չգտանք: Առանձին  
կարևորություն են ներկայացնում Միք. Նալրանդյանի և Ռափ. Պատկանյանի կիսանդրիներն,  
որոնք կերտված են քանդակագործ Ա. Տեր-Մարուքյանի կողմից և ձուլված Մոսկվայում  
Վիշնևսկի եղբայրների ձուլարտնում: Միք. Նալրանդյանի կիսանդրին բացի անուն-  
ազգանունից և ծննդյան ու մահվան թվականներից այլ հիշատակագրություն չունի:

456. Ռափ. Պատկանյանի ըրոնդաձուլ կիսանդրու կարմրավուն գրանիտե ժայռաքեկորի  
հարթեցրած մասերին՝ ըստաստեղծություն 22 տող, որոնցից 8-ը նորնախիջեանի ըրրառավ:

Մեղաբանութիւն թե՛ Ռի Քոն ԶԱԻԱԿԻՏ,  
ՊԱՀՊԱՆԷ ՀԱԻԱՏ, ԼՈՒՋՈՒՆ ԽԵՂՃ ԱԶԳԻՏ  
ՈՒ ԱՆԿԷ ԷՏԵԻ ԶԻ ՅԱԻԻԼ ՀՈԳԻՍ,  
ԹԷ ՈՐ ՏՈՒՆ ԻՆՁԻ ԶԻ ՍԻՐԻՍ, ԱՏԻՍ:  
ԵՓՕՐ ՇԱՏ ՏԱՐԻ ԿԱՆՅՆԻՆ ՈՒ ԿԵՐԹԱՆ  
ՈՒ ՈՍԿՈՒՆԵՐՈՒՄ ԻԶՆ Ա.Լ ԶԷ ՄՆԱԼՈՒ,  
ՀԱՅՎԱԽ, ԽԵՂՃ ՀԱՅԵՐ, ԶԵՐ ՕՐԳԻՔ ԿՈՒԳԱՆ  
ՊԱՊԵՐՈՒՆ ՄԵՂՔԸ ՖՈՒՂԻՍ ՎՐԱՅ ԼԱԼՈՒ<sup>1</sup>:  
ՄԻ ԿԱՐԾԵՔ, ՈՐ ԵՍ ՍԻՆ ՓԱՌՔԻ ՀԱՄԱՐ  
ԻՄ ՀԱՌԱԶԱՆՔՈՎ ԼՅՐԻ /ՀԱՅ/Չ ԱՇԽԱՐՀ.  
ԱՅՍ ՀԵԳ ԱՄՔՈՒԻ ԾԱՓԻՆ ՈՒ ԳՈՎՔԻՆ  
ԿՍՕՏ ԶԷՐ ԲԸՆԱԻ ԻՄ ՀՊԱՐՏ ՀՈԳԻՆ:  
ԱՅՈ՛, ԻՄ ՔՆԱՐԻ ՏԻՈՒՐ ԶԱՅՆԵՐԸ  
ՅԸՆՅԵՑԻՆ ՀԱՅԻ ՀՈԳՈՒ ԼԱՐԵՐԸ,  
ԱՐԻԻՆ ԷԼ ԱԶՆԻՒ ՍԸՐՏԷ ՔԱՄԵՑԻՆ,  
ԿԸՏՐԻՃԻ ԱԶՔԷ ՔՈՒՆԸ ՓՈԽՈՒՑԻՆ<sup>3</sup>:

Ծանոթ. 1. Վիմագրութեան մեջ բացակայում է ՀԱՅ բառը: Ավելացնում ենք Ռափ. Պատկանյանի Երկերի ժողովածուի 1-ին հատորում (Երևան, 1963, էջ 213) գեանդված բանաստեղծութեան համեմատութեամբ: Վերջին երկու քառյակը պոեաը գրել է 1888 թ.:

2. Ռ. Պատկանյանի կիսանգրու բացումը աեղի է ունեցել 1901 թ., իսկ Միք, Նալբանդյանինը՝ մեկ տարի հետո 1902 թ. (աե՛ս Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հ. VI, Երևան, 1981, էջ 641):

Լուսանկ. 142, միայն 2 քառյակ

457. ԿՅՈՒՐԵՂ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՍԵ մարմարե տապանաքարին փորագրված է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանի (Խրիմյան Հայրիկ) արձակ բանաստեղծութիւնը՝ 15 տող.

ԿԻՒՐԵՂ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՐԱՊԵԱՆ  
ՀԱՆԳԻՐ, ՈՎ ԺԻՐ ՄՇԱԿ  
ՎԱՍՏԱԿԵԱԼ Ի ՀՈՒՆՁՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ.  
ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԱՅՐ ՍԻՕՆԻ ԾԱՂԻԿ.  
ՆՈՒՐԵՑԱՐ ԷՋՄԻԱՇՆԻ ԼՈՒՍԱԿԵՐՏ ՍԻՕՆԻ,  
ԱՅԼ ԱԻԱՂ ԴՈՒ ՎԱՂԱԺԱՄ ԹԱՌԱՄԵՑԱՐ.  
ԵՒ ԼՈՒԵՑ ՔԱՐՈՋՁԻԳ ՄՇՏԱԽՕՍ ԲԱՐԲԱՌ.  
ՈՎ ԴՈՒ ՍԻՐԵԼԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ,  
ԵԿԻՐ Ի ՎԵՐՁՈՅ ՆՈՐԱ ԴԻՐԿ ՀԱՆԳՁԵՑԱՐ.  
ՆՈՐՈՅ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆԻ ՊԱՏ[ՈՒԱ]ԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆՔ  
ԵԴԻՆ ԶԱՅՍ Մ[Ա]ՀԱՐՁԱՆ Ի Վ[Ե]ՐԱՅ ԴԵՐԵՋՄԱՆԻԳ.  
ՈՐ ՅՕԴԵԱՅ ԶԱՆԵՂԾ ԱՐՁԱՆԱԴԻՐՄ՝  
ԱՌԻ ՊԱՀԵԼ ԶԱՆՈՒԱՆԴ ՅԻՇՍԱԿ,  
ԵԼԱՅ Ի ՎԵՐԱՅ ՆԸԺԴԵԼ ՇԻՐՄԻԳ  
ՀԱՅՈՑ ՎՇՏԱԿԻՐ ՀԱՅՐԻԿ:  
Վ[Ա]ԽՃ. յՅ ՄԱՐՏԻ 1895 ԱՄԻ:

1 Այս երկու քառյակը վերցված է Ռ. Պատկանյանի «Ինձի չիսիրողներուն» (1878 թ.) բանաստեղծութիւնից (տե՛ս Ռ. Պատկանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Երևան, 1964, էջ 73):

2 Տե՛ս Ռափ. Պատկանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 1-ին, Երևան, 1963, էջ 213:

3 Նոյն տեղում:

Ծանոթ. Լեղվարան և մաթեմատիկոս Կյուրեղ (Ալեքսան) Արապյանը ծնվել է 1844 թ. Թուրքիայի Կեյվե գյուղաքաղաքում, ավարակ է երուսաղեմի ժառանգավորաց դպրոցը: Մանկավարժել է երուսաղեմում (1868-1872 թթ.): Գեորգ Դ կաթողիկոսի հրավերով զալիս է էջմիածին և իրրև մաթեմատիկայի դասախոս աշխատում է Գեորգյան ճեմարանում: Նրա բաղձաթիվ աշխատությունները նվիրված են գիտությունների ամենատարրեր բնագավառներին: Կ. Արապյանի անունով Մատենադարանում զանվոզ արխիվային ֆոնդը կազմում է 1070 միավոր վավերագիր<sup>1</sup>: Նրա պահպանողական հայացքները ժամանակին քննադատել է ընդհանուր Ռափ. Պատկանյանը<sup>2</sup>:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 74

Լուսանկ. 143

458. Կոթող սե. մարմարից, առանց լատիներենի: Նախկին անուն անհայտ, թեև պեք է լիներ վանքի մերձակայքում: Վրան՝ 3 առղ հայերեն և 1 առղ՝ ռուսերեն.

ՆԱՀԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ  
 ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ  
 1844 — 1906  
 Епископъ Нахапетъ

ՆԱՀԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ /ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ/

$18 \frac{28}{XI} - 19 \frac{1}{X} 06$

ЕПИСКОПЪ НАХАПЕТЪ.

Լուսանկ. 144

459. Հովհաննես վարդապետի տապանաքարի՝ 12 առղ.

ՋՈ ՈՐՈՆԷՔ ՆԵՐՔՈՅ ՔԱՐԱՆՑ, ՈՎ ՀԵՏԵՒՈՂՔ ԳԱՄՐԱՐԱՆԱՑ.  
 ՈՉ ԷՐ ՍԱ ՌՔ ՊԵՐՃ ԻՇԽԱՆԱՑ, ԿԱՄ ՀԵՏԱՄՈՒՏ ՈՒՆԱՅՆ ՓԱՌԱՑ,  
 ԱՅԼ ԷՐ ՋԷՐՔԷՋ ԻՍԿ ԵԳԵՐԵԱՆՑ, ԳԵՐԻ ԲԵՐԵԱԼ ԵՐԹՆԵԱԿ ԱՄԱՑ.  
 ՄԿՐՏԵԱԼ ՋՈՒՐԲ ԸՍՏ ՕՐԻՆԱՑ, ԱՐԺԱՆԱՑԱԻ ՀՈԳԻՈՅՆ ՇՆՈՐՀԱՑ.  
 ՅԱՅՆԺԱՄ ՅՕՎՍԷՓՆ ՎԵՀ ԱՐՀԵԱՑ, ՅՕՀԱՆՆԷՍ ՋՍԱ ՎԵՐԱԿՈՉԵԱՑ,  
 ԴԱՍԵԱԼ Ի ԽՈՒՄԲ ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ, ԱՐԱՐ ԳԻՏԱԿ ՍՈՒՐԲ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ.  
 ՄՈՒՏ Ի ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԳ ԿՐՕՆԱԻՈՐԱՑ, ԼԵԱԼ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԱՅՍ ՍՈՒՐԲ ՎԱՆԱՑ.  
 ՄՏԵՐՄԱՐԱՐ ՋԱՍՏՈՒԱԾ ՊԱՇՏԵԱՑ, ՅԱՋՈՐԳ ԵՂԵԻ ԱՌԱՋՆՈՐԳԱՑ.  
 ԽՐԱՏԱՏՈՒ ՀԱՅՐ՝ ԱՐԱՆՑ ԲԱՋՄԱՑ, ՄԵՂՄՈՎ ՈՒՂՂԻՉ ԹԻԻՐԵԱԼ ՄՏԱՑ.  
 ԱՏԵՆԱԽՕՍ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ, ԵԻ ՍԻՐԵԼԻ ՔԱՂԱՔԱԿՑԱՑ.  
 ՀԱՍԵԱԼ Ի ԾԱՅՐ ԾԵՐՈՅ ԱՄԱՑ, ԻՆՔՆԻՆ ՋԱՅՍ ՎԷՄ ՓՈՅԹ ՅՕՐԻՆԵԱՑ.  
 ՋՀՈԳԻՆ ՀՈԳԻՈՅՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱՆՋՆԵԱՑ, ԱՌ ՈՐ ՄԱՂԹԵԼ ԱՌ ՋԵՋ ՄԱՂԹԵԱՑ.

Ծանոթ. Այժմ այս տապանաքարը անդում է:

Հրատ. Ս. Ջալալյան, Բ, 470

460. Տապանաքարի վրա՝ 3 առղ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ /ՀՌԻՓՍԻՄԷԻ ԴԱԻԹԵԱՆ/ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

1 Մանրամասն տե՛ս Ա. Հ. Ադամյան, «Բանրեր Հայաստանի արխիվների», 1970, № 2, նույնի՝ Կյուրեղ Արապյանի արխիվը, «Լրագրեր Ռուսարական գիտությունների», 1972, № 9, էջ 118-119:

2 Տե՛ս Ռափ. Պատկանյան, Երկերի ժողովածու, Բ, 2, էջ 214-216:

461. Սև մառմարակերտ տապանաքարին՝ 14 տող.

... ՏԱՊԱՆԻՍ ՀԱՆԳՐՍԵԱՆ  
... ԶԱՆԳՁԻ ՅՈՒՍՈՎ ԹԱՐՈՒԹԵԱՆ  
... ԻԳՈՐ ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅ  
... ԱԿԱՆՈՒԱՄԲ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ:

ՎԵՆԱՄՔ ՈՐԲՈՑ ԵՒ ԱՅՐԵԱՅ  
ԷՐ ՆԸՊԱՏԱԿ ԻՐ ԿԵՆԱԾ,  
ՄԻՆՁ ԱՐԱՐՁԻՆ ԶԱՅՆ ՔԱՐԱՅ  
ԿՈՉԵԱՅ ԶՈԳԻՆ ԻՐ ԱՆԱՆՅ

ՈՐԴԻ ՆՈՐԻՆ ՏԷՐ-ՄԱՐԳԱՐ  
ԿԱՆԿԵԱՅ ԶԱՐՁԱՆՍ ՈՐՁԱԲԱՐ,  
ԵՐԱԽՏԵԱՅ ՀՕՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿ  
ԱՊԱԳԱՅՐԾԸՆ ԳԻՏԱԿ:

ԾՆԵԱԼ Ի ՂԶԼԱՐ Ի 20 ՄԱՐՏԻ  
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի ԵՅՍԿ, Ի 24 ՓԵՏՐԿ

... ՏԱՊԱՆԻՍ ՀԱՆԳՐՍԵԱՆ  
[Հ]ԱՆԳՁԻ ՅՈՒՍՈՎ ԹԱՐՈՒԹԵԱՆ  
[ԳՐ]ԻԳՈՐ ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅ  
[Մ]ԱԿԱՆՈՒԱՄԲ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ.

ԽԸՆԱՄՔ ՈՐԲՈՑ ԵՒ ԱՅՐԵԱՅ  
ԷՐ ՆԸՊԱՏԱԿ ԻՐ ԿԵՆԱՅ.  
ՄԻՆՁ ԱՐԱՐՁԻՆ ԶԱՅՆ ՔԱՐԱՅ  
ԿՈՉԵԱՅ ԶՈԳԻՆ ԻՐ ԱՆԱՆՅ.

ՈՐԴԻ ՆՈՐԻՆ ՏԷՐ-ՄԱՐԳԱՐ  
ԿԱՆԿԵԱՅ ԶԱՐՁԱՆՍ ՈՐՁԱԲԱՐ  
ԵՐԱԽՏԵԱՅ ՀՕՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿ  
ԱՊԱԳԱՅԻՑԸՆ ԳԻՏԱԿ:

ԾՆԵԱԼ Ի ՂԶԼԱՐ Ի 20 ՄԱՐՏԻ...  
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի ԵՅՍԿ, Ի 24 ՓԵՏՐՎ[ԱՐԻ]...

Մանոթ. Ծննդյան և մահվան տարեթվերը եզծված են և անընթեռնելի:

Լուսանկ. 145

### ՍՈՒՐԲ ԽԱՉ ՎԱՆՔԻ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԳԵՐԵՋՄԱՆՈՑ

Ս. Խաչի համալիրից մոտ 20 մ դեպի հյուսիս տարածված է հետաազույն շրջանի ոչ մեծ դերեղմանոցը, ուր առ այսօր պահպանվել են քարաքոսերով պատված տապանաքարեր, որոնց մի մասն ունեն գրություններ.

462. Տապանաքար, գորշավուն ավազաքարից, քանդակազարդ. վրան՝ 7 տող.

ԱՍՏ / ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ / ՄԱՐԳԱՐԻՏԻ / ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ / ԷԿԻՋԵԱՆՅ / ԾՆ. 1893 Թ. ՅՈՒՆՎ / 23.  
Մ[Ա.]Հ. 1901թ. ՅՈՒԼ. 6:

463. Տապանաքար, նույնատիպ. վրան՝ 5 տող.

ԱՍՏ / ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԱՆՆԱՅԻ ՂԱԶԱՐՈՍԻ / ԱԹՈՅԵԱՆՅ. / 1830-1904:

464. Տապանաքար, նույնատիպ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ԴԱՆԻԵԼԻ ՍՐԴԻ...

Մանոթ. Շարունակությունը եզծված է:

465. Տապանաքար, նույնատիպ. վրան՝ 5 տող.

ԱՍՏ / ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԱԾ ԱՏՐՅԱՆ...

Մանոթ. Շարունակությունը եզծված է:

466. Տապանաքար, գորշավուն ավազաքարից, վրան՝ 9 տող.

ԱՍՏ / ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ / ՄԵԼՔՈՆ ԱՆՏՈՆԻ / ԷԿԻՋԵԱՆՅ / ԾՆ/ԵԱ/Լ է Ի 6 Յ[ՈՒ]Լ[Ի]ՍԻ  
1833 / ԱՄԻ ԵՒ Վ[Ա.]ԽՃ. Ի 22 / Յ[ՈՒ]ՆԻՍԻ 1907 ԱՄԻ / Ի ԶԱԼԹՐ ԳԵՂՋ:

467. Տապանաքար, նույնատիպ. վրան՝ 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ ՎԱՐԴԱՆԻ / ԽԱԶԻԿԵԱՆ ՔԻԼԱՓԵԱՆՅ / ԾՆ. 1846 Թ. ՓԵՏՐ / 10,  
ՎԱԽՃ. 1905 Թ. / ՄԱՅԻՍԻ 24:

468. Տապանաքար, նույնատիպ. վրան՝ 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԹՈՐՈՍԵԱՆ / ՇԱՀԻՆԵԱՆ. / ԾՆԵԱԼ 1870 ԱՄԻ /  
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ է 1910 ԱՄԻ / Ի 25 ՄԱՅԻՍԻ:

469. Տապանաբար, նույնաաիպ. վրան՝ 6 առդ.  
ԱՍՏ է ՌԻՆԻԱ / ԴՌԻՍՏՐԻՆ ԱԼԵԿՍԱՆԻ ԽՏՐԵԱՆ / ՎԱԽ. 1885 ԱՄԻ:

### ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ

Գրիգոր Լուսավորչի անունը կրող մայր եկեղեցին հիմնադրվել է քաղաքի կենտրոնում 1783 թ. սեպտեմբերի 9-ին ուսահայոց թեմի հոգեւոր առաջնորդ Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղությանի կողմից: Կառուցումն ավարտվել է 1807 թ.: Վերակացուն եղել է ղարաուեցի Փանոսի որդի Գասպարը: Տաճարն ունեցել է ուս-ըյուզանգական ոճ, երեք մուտքով՝ արեմուտքից, հարավից և հյուսիսից: Գմբեթը պատրաստվել է չորս մեծամեծ սյուների վրա: Արևմտյան դռան զիմտց կառուցված է եղել գավիթն իր ղանգակատնով: Ովջ համալիրը շրջափակվել է երկաթե ցանկապատով: Շինարարության ընթացքում պատերի մեջ ագուցվել են Ղրիմից բերված խաչքարեր: Այս սրբատեղին նոր նախիջևանցիների արտարբուրթյամբ կոչվել է «Ժամի ազպար» (րակ): Այժմ եկեղեցին գոյություն է ունի, և նրա երբեմնի արձանագրությունները պահպանված գետեղել ենք Ե. Շահազիզի<sup>1</sup> և Ս. Զալալյանի<sup>2</sup> ընդօրինակություններին:

470. Խաչքար, ագուցված է եղել եկեղեցու արևմտյան դռան ձախակողմյան պատին, ներքուստ.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՔՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՓԵՍԻՆ ՊԱՐՈՆ ԻԻՍՈՒՖԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՑՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿԻՑԻՆ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՆ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ ԹՎ[ԻՆ] . ՊՂԱ. (1442):

Հրատ. Զալալյան, Բ, 467, Ե. Շահազիզ, 49

471. Խաչքար, հարավային մուտքի դռան ջակողմյան պատին, արտաքուստ.

ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է Ս[Ա.] ՏԱԹ ԽԱԹ[ՈՒ]ՆԻՆ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏ ԽԱԹ[ՈՒ]ՆԻՆ ԵՒ ԻԻՐԵԱՆՑ ՄՕՐԻՆ ՍՈՎՈՒՆՉ ՄԵԼԻՔԻՆ. ԹՎ. Զ (1451) ՅՈՒՆՎԱՐԻ Է (7):

Հրատ. Զալալյան, Բ, 467, Ե. Շահազիզ, 49

472. Խաչքար, ագուցված է եղել հյուսիսային մուտքի ձախ պատին, արտաքուստ.

ՅԻՇ. ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՔՍ ԱՀՐՈՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՆ ԵՒ ՏՈՆԻԿԻՆ ԵՒ ՆԵՐՍԷՍԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ՝ ՄԱՐԹԱՅ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ՈՐԴՈՒՆ՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ: ԹՎ [ԻՆ]. ԶԼ (1481). ՉԵՌԱՄԲ ՀԱՐԱԿՈՐԻՆ:

Մանոթ. Զալալյանի ընթերցմամբ՝ «ՀԱՅՐ ՅԱԿՈՐԻՆ»:

Հրատ. Զալալյան, Բ, 467, Ե. Շահազիզ, 50

473. Խաչքար, ագուցված է եղել բեմի ճակատին.

ՍԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՍԻՄԷՕՆ ՔԱՀ[Ա.]Ն[Ա.]ՅԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԵՐԷՑԿՆՈՋՆ ԷՄԻՆ ՄԵԼԻՔԻՆ ԵՒ ԻԻՐԵԱՆՑ ԾՆՈՂ[Ա.]ՑՆ. ԹՎ. ԶԺԱ. (1464) ՉԵՌԱՄԲ Ք[Ա.]ՀԱՆԱ. ՍԻՄԷՕՆԻՆ:

Մանոթ. Զալալյանի ընթերցմամբ՝ ՉԵՌԱՄԲ ԱԻԵՏԻՔ ԱԲԵՂԱՅԻՆ:

Հրատ. Զալալյան, Բ, 466, Ե. Շահազիզ, 50

1 Ե. Շահազիզ, Նոր Նախիջևանը և նոր նախիջևանցիք, «Ազգագրական Հանդես», գրքեր 6-7:

2 Սարգիս Զալալյան, Մանապարհորդությունն Բ. 2-րդ, Տփղիս, 1858:

**ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ**

*Գավթի դռան աջ և ձախ կողմերում կանգնեցված խաչքարերի վրա.*

**474. Աշակողմյանից՝**

ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՄԲ ԽԱԶՍ ՊՐ ՅՈՎԱԿԻՄԻՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ ՄԱՐԻԱՄԻՆ ԵՒ ԶԱԻԱԿԱՑՆ ՄԻՆԱՍԻՆ. ԽԱՍՊԷՔԻՆ ԵՒ ԾՆՕՂԱՑՆ ԱԾ ԱՏՐԻՆ ԵՒ ԵԱՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՂԲԱՐՑՆ ԼՈՅՍՊԱՐՈՆԻՆ ԵՒ ԽԱԶԵՐԵՍԻՆ ԵՒ ՆԻԿՈՂՈՍԻՆ ԵՒ ԼՈՒՍԵՂԷՆԻՆ ԵՒ ԱՅԼ ԶԱՐՄԻՑ: ԶԵՌԱՄԲ ՄԱՐԳԱՐ ԳՐԶԻ. ԹՎԻՆ ՌՃԿԲ (1713):

Հրատ. Զալայյան, Բ, 466, Ե. Շահազիզ, 51

**475. Զախակողմյանից՝**

ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ Ա. ՆՇԱՆՍ Ի ԲԱՐԵՒԱԻՍՈՒԹԻՒՆ ՊՐ ՍԻՄԷՕՆԻՆ ԵՒ ՀԱՅՐԻՆ (ՀՕՐԻՆ) ՊՐ ՍԻՐԱՄԻՐԻՆ, ՄՕՐԻՆ ՄԵԼԻՔ Խ[Ա.]Թ[ՈՒՆ]ԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ԵՒ ԶԱԻԱԿԱՑՆ: ԹՎ[ԻՆ]. ՊԶ (1431): ԶԵՌԱԳՈՐԾ Է ՍԻՄԷՕՆ ՎԱՐՊԵՏԻՆ:

ՅԻՇ[ԱՏԱԿ] Է ՔԱՐԽԱՆԱՃԻ ՍԻՄԷ[Օ]ՆԻՆ. ՅՈՒՆՎԱՐԻ ԺԷ (17):

Ծանոթ. *Ըստ Զալայյանի՝ ՅՈՒՆՎԱՐԻ ԺԲ (12):*

Հրատ. Զալայյան, Բ, 466, Ե. Շահազիզ, 51

**476. Մարմարե հուշասալեր, ագուլցյացի ղեմառդեմ՝ աջ և ձախ պատերի մեջ.**

**մեկի վրա՝**

ԴՊՐԱՏՈՒՆՍ ԱՅՍ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՍ ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՅԱՆՈՒՆ ՍՐԲՈՅ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉԻՆ ԱՐԳԵԱՄԲ ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ ԳԵՐԱՊԱՅԾԱՌ ԻՇԽԱՆ ԱՂԱՅ ՅՕՀԱՆՋԱՆԻՆ ՅԱՆՋՆՋԵԼԻ ԻՐ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑՈՅՆ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԳԻԻԼԻՍՏԱՆ ՏԻԿՆՈՋԸ, ՊԱՊՈՒՆ՝ ԳԵՐԱՔ ԱՂԱՅԻՆ ՀԱՆՈՒՄ ԹԱԳՈՒՅԻ ՏԻԿՆՈՋԸ ԵՒ ԳՍՏԵՐԱՑՆ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԱՋԳԱՅՆՈՑՆ. ՅԱՄԻ ՓՐԿԶԻՆ 1790:

Ծանոթ. *ըստ Զալայյանի՝ ԳԵՐԱՓ:*

Հրատ. Զալայյան, Բ, 466, Ե. Շահազիզ, 51

**477. Մյուսից՝**

ՅՕՐԻՆՈՒԱԾ ՊԱՅՄԱՌ ՅԱՐԿԻՍ ՆՈՐԱՍՔԱՆՉ  
ԱՐԱՄԵԱՆՑ ԾԱԳԵԱԼ ՋԻՆՋ ԱՐՓԻՈՅՆ ՃԱՃԱՆՉ  
ՈՒՇԻՄ ՅՕՀԱՆՋԱՆՈՒ, ԻՇԽԱՆ ՔԱՋԱԼԱՆՋ.  
ՐԱՄԻՆ ԳԷՐԱՔԵԱՆ ՊԱՐԾԱՆՔ ԻՍԿԱՔԱՆՋ:  
ՎԵՀԱՓԱՌ ԴՊՐՈՑ ԳԻՏՆՈՑ Ի ԿԱՃԱՌ,  
ՀԱԻԱՏՈՑ ԱՄՐՈՑ, ԾՆՈՐՀԱՑ ՎԱՃԱՌ՝  
ՍՈՒԼԵԱԼ ՀԱՅԿԱՋԱՆՑ ՀՐԱԻՐՄԱՆ ՃԱՌ,  
ԴԱՍՈՒՑ ՈՐԲ ՄԱՆԿԱՆՑ ԴԱՀԵԱԿ ԱՆԱԶԱՌ.  
ԵԿ ՅՈՅՍ, ԽՐԱԽՈՅՍ ԶՕՆԵ[Ա.]Լ ՀԱՄԱՇՈՒՆՉ,  
ՓՈՂԵԱ Ի ՀՌՉԱԿ ՀՐՃՈՒԱՆՕՔ ԱՆՆԻՆՋ  
ՏԵՆՉԱԼԻ ՎԻՃԱԿ ԵՐԱԽՏԵԱՑՍ ԱՆՋԻՆՋ:

Հրատ. Զալայյան, Բ, 465, Ե. Շահազիզ, 51

**478. Նոր Նախիջևան քաղաքի հիմնադրման առթիվ կանգնեցրած կոթողի պատվանդանին.**

**Մի կողմից՝**

ԵԿԱՏԵՐԻՆԷ Բ. ԿԱՅՍՐՈՒՀՈՒՆ ԵՐԱԽՏԱՊԱՐՏ ՀԱՅԵՐԸ.

Մյուս կողմից՝

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Գ. ԿԱՅՍԵՐ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ. 1893 Թ.

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 52

479.

ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԻԱԴՅԱՆԻ ՄԱՀԱՐՁԱՆԻՆ.

ՄԵՍՐՈՊ ԴԱՎԻԹ ԹԱՂԻԱԴԵԱՆ

ՊԵՐՃ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՄԵԾ ԳԻՏՆԱԿԱՆ

ՎՍԵՄ ՔԵՐԹՈՂ, ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ՝

ՀԱՆԳԻՍՏ ԱՌՆՈՒ ՅԱՅՍ ԹՈՒԽ ԴԱՄԲԱՆ.

ԶՔԵԶ ՀԱՅՈՑ ԳԻՏՆՈՑ ԿԱՃԱՌ

ՊԱՏՎԱՍԻՐԷ ՄԻՇՏ ՍԻՐԱՎՈՐ,

ԵՎ ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ ԵՎ ԿԱԼԿԱԹԱ

ՈՉ ՄՈՌԱՍՑԻՆ ԶՔԵԶ ԻՍՊԱՌ:

Ծանոթ. *Բանաստեղծության հեղինակը իս. Ավետուհյանցն է:*

Հրատ. «Բազմավէպ» 1918, էջ 190, Ս. Գևորգյան,  
Հայ վիմագիր բանաստեղծությունը, Երևան, 1989, էջ 326:

480. *Եկեղեցու արտաքին սեղանի արեելյան կողմին՝*

ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ ԲԱՐԵԹՕՍԵԱ ԽԱԶԵՐԵՍԻՆ, ՀԱՐԱԿՕԹԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ. ԹԱԻՆ (Իմա՝ ԹՈՒԻՆ) ՋԼԹ (1490):

Հրատ. Ջալալյան. Բ, 467

### Ս. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ

*Նոր Նախիջևանի հյուսիս-արեմտյան մասում կառուցված առաջին քարաշեն այս տաճարը հիմնադրվել է 1781 թ. մայիսի 2-ին, իսկ շինարարությունից անմիջապես հետո՝ 1783-ին օծվել է ս. Համրարձում եկեղեցու հետ միասին: Այս առթիվ Հ. Արղունյանի «Դաւթար»-ում նշված է.*

«Ի սմին թուոջ (1781) եւ ի մայիսի 2: Օծաք եւ զՍԲ Համարձում եւ ՍԲ Նիկողայոս եկեղեցւոյ հիմանց քարինս եւ մեծախառ հանդիսիւ տարեալ ի ՍԲ Ա.Ծածին յեկեղեցւոյն, եպոսք ի տեղիս իւրեանց. գոյին եւ բազումք իշխանք ազգյն ոռուսաց<sup>1</sup>»:

### Ս. Նիկողայոս եկեղեցու արձանագրությունները

481. *Բեմի ճակատին ագուցված մարմարե հուշասալին.*

ԿԱՌՈՒՑԱԻ ՏԱՃԱՐՍ ԱՄԱՅԻՆ ՅԱՆՈՒՆ ՄԲՅ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ ՀԱՅԲԱՊԵՏԻՆ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ՅՕԺԱՆԴԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ՕԾՄԱՄԲ ՄԲՅ ԱԹՈՌՈՅՆ ԷՋՄԻԱՇՆԻ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՆՈՒԻՐԱԿ ԵՒ ՌՈՒՍԱՑ ԵՐԿՐԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵՒ ՆՈՐ ՔԱՂԱՔԻՍ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԱՅ ՀԻՄՆԱԴԻՐ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ ՅՈՎՍԷՓ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԱՐՂՈՒԹԵԱՆՑ Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾԻՆ ԵԿԱՏԵՐԻՆԷՒ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԱՅՆԵՐՈՒՀՈՅՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՍԱՑ, Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԲՈՅ ԷՋՄԻԱՇՆԻ ՏՆ ՂՈՒԿԱՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ] ՀԱՅՈՅ: ԹՎԻՆ 1783:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 53

*Ս. Նիկողայոսը կառուցված է եղել ս. Ասավածածնի ճարտարապետական հորինվածքով, սակայն ունեցել է ավելի փոքր չափսեր: Հայկական ոճ են ունեցել դմրեթն ու զանգակատունը,*

1 Ե. Օահագիզ, Նոր Նախիջևանը և նոր նախիջևանցիք, էջ 52:

որոնք կառուցվել են Սարգիս Խոջեան երեցփոխի օրոք:

Ս. Նիկողայոսի Գավիթ.

482. Մարմարե սալատախտակ, ագուցված է եզել հարավային պատի մեջ.

Ի 16 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1883 ԱՄԻ  
ՅԻՇԱՏԱԿ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻ  
ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ Ս. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ  
ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ ՔԱՂԱՔԻ.  
ՏՕՆԵՑԱԻ ՏՕՆ ՅՕՐԵԼԵՆԻ  
ՔԱՂԱՔԻՍ ՆԱԽԱՀԻՄ ՏԱՃԱՐԻ՝  
ՅԱԻՈՒՐՍ ՄԱԿԱՐ ՍՐԲԱԶԱՆԻ  
ԵՒ ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ,  
ԻՍԿ ՍՐԲՈՅ ՏԱՆՍ ԵՐԷՑՓՈԽԻ  
ՊԱՏՈՒԱՄԵԾԱՐ ՎԱՐԴԵՐԵՍԻ  
ՄԿՐՏԶԵԱՆ ՍՐՄԱՔԷՇԵԱՆԻ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 53

483. Խաչքար, նրբաքանդակ զարդերով և արձանազրուկթյամբ՝  
ԲԱՐԵՒՕՍ Է ԱՍՎԱՏՈՒՐԻ ՈՐԴԻ ԽԱԶԵՐԵՍԻՆ. ԹՎ | ԻՆ |. ՌՃԿԷ (1718):

Մանոթ. Ե. Շահագիզն իրավացիորեն ենթադրում է. որ այս և այլ շատ խաչքարեր  
րերված են Ղրիմից, գաղթի ժամանակ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 53:

484. Կենաց փայտը պարունակող արծաթե խաչի վրա՝

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԵՒ ԲԱՐԵՒՍԻՍ ՄԲ. ՆՇԱՆՍ ԽԱԶԱՏՈՒՐԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ԹԱԳՈՒՀԻՒՆ  
ՀՈԳԻՈՅՆ Ի ԴՈՒՌԻՆ ՄԲ ԼՈՒՍԱԻՈՐԶԻՆ. ԹՎԻՆ ՌՃԼ (1681)-ԻՆ. ՍԱ Է ԽԱԶՆ ԿԱՓԱՐԻՃ ՎԻՄԷՆ  
ՔԻ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 54

Ս. Նիկողայոսի բակի գերեզմանոց

485. Մամարե տապանաձև, րակի դարպասի աջ կողմում. 24 առդ.

Ի ՍՈՅՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԵԳԱԻ ՏՍՊԱՆԻ  
ԱՅՐԸՍ ԲԱԶՄԱՇԽԱՏ ԱԶՆԻԻ, ՄԵԾԱԶԳԻ,  
ԻՒԱՆ ԱԲՐԱՄԻՉ ՍԵՐՈՒՆԳ ՀԱՅԿԱԶՆԻ,  
ԾՆԵԱԼ Ի ԽԸՐԻՄ ՔԷՑԷ ՔԱՂԱՔԻ,  
ԱՊԱ ԾԱՌԱՅԵԱԼ ԿԱՅՍԵՐ ՀԸԶՕՐԻ՝  
ՈՒՒՍՏԱՑ ԹԱԳՈՒՀԻ ԿԱՏԱՐԻՆԷԻ.  
ՍՏԱՑԱԻ ԳԱԻԱԼԵՐ ԸԶՆՇԱՆՍ ԽԱԶԻ  
ԵՒ ԲՕՏ ԲՕԼՔՈՎՆԻԿ ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԻ:  
ՅՕԳՆՈՒԹԻԻՆ ՀԱՍԵԱԼ ՆԵՂ ԺԱՄԱՆԱԿԻ  
ՏԱՌԱՊԵԱԼ ԱԶԳԻՍ ՄՆԱՅԵԱԼ Ի ԳԱՇՏԻ  
ԱՂԵՐՍ ՄԱՏՈՒՑԵԱԼ ԿԱՅՍԵՐՈՒՀԻՈՅՆ ՄԵԾԻ,  
ՇՆՈՐՀԵԱԼ ՊՈՒՎԷԼԷԿ ԸՆԳ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԻ,  
ԱՌ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻԻՆ ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ  
ԵՒ ԱԶԱՏՈՒԹԻԻՆ ՄԻՆՉ ՑՏԱՄՆ ԱՄԻ.  
ՅՈՐՄԷ ԸՆԿԱԼԵԱԼ ԶԽՆԳԻՐ ԲԱՐԻ,

ՀԻՄՆԵԱՅ ԶԱՅՍ ԲԱՂԱՔ ՅԱՊԱՀՈՎ ԵՐԿՐԻ.  
ԱՍՏ ԲԵՐԵԱԼ ՀԱՆԳՈՅՑ ԶԱԶԳՆ ՈՂՈՐՄԵԼԻ,  
ՈՐՔ ՎԱՐԵԱԼ ԷԻՆ ՅԵՐԿՐԷՆ ԽՐԻՄԻ:  
ԲԱԶՈՒՄ ԵՐԱԽՏԻՍ ԱՐԱՐ ԻԻՐ ԱԶԳԻ,  
ՅԻՇԱՏԱԿ ԲԵՐԵԱՅ ԹՈՂԵԱԼ ՅԱՇԽԱՐՀԻ.  
ՍԱ ԻՆՔՆ ԾԱՂԿԵԱԼ ԲԱՐԵՕՔ ԱԻՈՒՐԲ ԼԻ,  
ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՌ ՅՈՅՍՆ ԱՄԵՆԻ.  
ՈՎ ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ՍՈՅՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ՝  
ՈՂՈՐՄԻՍ ԱՍԵՔ՝ ՄԻՈՎ ՀԱՅՐ ՄԵՐԻ:

Մանոթ. Հովհ. Արրահամյանը (Իվան Արրամով) 1784 թ. ուսուսական կայսերական ընկերակի մայրը էր: Մահվանից առաջ ունեւր փոխգնդապետի կոչում: Եղել է Նոր Նախիջևանի Հայոց մագիստրատի նախագահ: Նրա մասին հիշատակվում է Ալ. Առավորովի նամակներում (աե՛ս А. Суворова, Походы..., с. 440):

Այս գերեզմանոցում են թաղված եղել Նոր Նախիջևանի քաղաքագլուխներ Հար. Խալիրյանն ու Մարգ. Հայրապետյանը:

Հրատ. Ե. Շահագիլ, 54-55

### Ս. ԹԵՈՂՈՐՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ա. Թեոդորոս եկեղեցին գանվելիս է եղել քաղաքի Հարավ-արեւելյան կողմում, Հին գերեզմանոցի մոտ: Հիմնարկել է Հ. Արղությանը 1783 թ., կառուցումն ավարավել է օծվել է 1786 թ. նոյեմբերի 24-ին: Ունեցել է ճարտարապետական նույն ոճը, ինչ ս. Լուսավորիչն ու ս. Նիկողայոսը:

486. Խաչքար, ագուցված է եղել եկեղեցու ընմի ճակատին, ներքուստ.  
ՍԲ ԽԱԶՍ ԲԱՐԵԽԱԻՍ Է ԽԱՂՁԱՍՏՐԻՆ ԵԻ ԿՈՒՍԻՆ ՀՈՒՓՍԻՄԷ ԵԻ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ:

Հրատ. Ե. Շահագիլ, 56

487. Արեմայան գոան աջ կողմում, ներքուստ.  
ԹՎ. ՊԺԲ (1363):

Մանոթ. Բերված է Ղրիմից:

Հրատ. Ե. Շահագիլ, 56

### Ս. ԹԵՈՒՐՈՐՈՍԻ ԳԱՎԻԹ

488. Գավթի մուսաքի երկու կողմերին ագուցված մարմարե քանդակազարդ խաչքարերի վրա: Աջակողմյանին՝

ԲԱՐԵԽՈՍ ԵՆ ՆՇԱՆՔՍ ՏՐ ԱԻՔՍԵՆՏԻՆ, ԱԿՈՐԻՆ ԿՈՂԱԿՑԻՆ՝ ԱՆԱ ԽԱՂԹՈՒՆԻՆ, ՔՐՈՋՆ՝ ՍԱՏԱԹ ԽԱՂԹՈՒՆԻՆ, ԾՆՈՂԱՑՆ՝ ՊՐ. ԼՈՒՍԻՆ, ՇԱՄ ԽԱՂԹՈՒՆԻՆ, ՅՈՎՆԱՆԻՆ ԵԻ ՍԻՄԷՕՆԻՆ:

Հրատ. Ե. Շահագիլ, 56

489. Զախակողմյանին՝  
ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՄԲ ՆՇԱՆ ԽԱԶՍԱՅ Ի ԲԱՐԵԽՈՍՈՒԹԻՆ ԵՐԿՐՊԱԳՈՒԱՅ. ԹՎԻՆ ՌՂԸ (1649)  
ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԵԻ ԻԻՐ ԾՆՕՂԱՅ ԵԻ ԿԵՆԱԿՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԻԻՐ ԵԻ ԱԶԱՆՑ ՍՈՒՐԱՏ ԿՈՒԼԷ ՍԻՆՃԻ(՞) ԹԱԳՈՒՀԻ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՏՈՒՆՍ ՌՃ (1651):

Մանոթ. Հրաարակչի վերծանությունը կասկածելի է:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 56

Մարմարակերտ ինը խաչքարեր, որոնք բերված են Ղրիմից և հայանարերվել են ս. Թեոդորոսի նորոգման ժամանակ: Հեաագայում զրանք աեղափոխվել են Հայաստանի պաամության պեաական թանգարան. ունեն հեաեյալ արձանագրությունները.

490 ա. 4 առդ

ՅԻՃ ԿՆՃԱՆԿՍՍՐԱՔ  
ՎՐՃԱԴԴԵՆ ՈՂԻ ՂԿՋԱՆ  
ԵՒԿՈՂԱՐՏՉԵՆՑ ԳՈՎԱԻՆ  
ԵԵՂՕՐԵԳՐԻԿՈՒՆ ԹՎ:ՊԳ:

ՅԻՇ[ԱՏԱԿ] Է] ՍԲ ԵՇԱՆՔՍ ԹԱՔ/ՎՈՐՇԱ ԴՊՐԻՆ ՈՐԴԻ  
ՂԱՋԱՐԻՆ/ ԵՒ ՀՕՐԵ ՄԿՐՏՁԻՆ ԵՒ ԳՈՀԱՐԻՆ/ ԵՒ ԵՂՐՕՐԵ  
ԳՐԻԳՈՐԻՆ. ԹՎ[ԻՆ]. ՊՀ (1421):

Մանոթ. Այժմ գտնվում է Հայաստանի պատմության պեաական թանգարանում:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 58, Ե. Մուշեղյան, 53

491 ը. Մարմարակերտ խաչքարի կամարին՝ 4 առդ



ԲԱԹԵԽՈՍԷ ՍԲԿՆԱՍԱԽՄՈՒՔԱՆԱՆԱՅԻՆ  
ԵՒԵՂՅՄՐԻՆ ԵՒԿԵՆԱԿՅԻՆՔԵՆԻՆԻՒՐՈՅ  
ՎԱՐԴԱՆԵՊՍԿՈՄԻՆԵՒ ԱՔԱՐՆԵՑՆԱՐ ՌՃԻԱ

Ի ԾՈՎՆ ԸՆԿՂՄԵ[Ա]Լ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ Հ[Ո]ԳԻՈՅՆ.

Ստորե՝

ՏՐ ԱԾ / ՅՍ ՔՍ/ՔԱՐԵԽՕՍ Է ՍԲ ԵՇԱՆՍ ԱԾ ԱՏՈՒՐ  
ՔԱՀԱՆԱՅԻՆ/ ԵՒ ԾՆ[Ո]Ղ[Ա]Յ ՆՈՐԻՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ,  
ՔԵՆԻՆ ԻՒՐՈՅ/. ՎԱՐԴԱՆ ԵՊ[Ի]ՍԿՈՊ[Ո]ՍԻՆ ԵՒ  
ԱՄ[ԵՆԱ.ՅԵՆ] ՋԱՐՄԻՑԵՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԻԱ (1672):

Մանոթ. Այժմ գտնվում է Հայաստանի պատմության պեաական թանգարանում:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 58, Ե. Մուշեղյան, 55-56

492 գ. 3 առդ.

ՅՃԷՍԲԵՆՃԱՆԿՍՍՐԱՔ  
ԵՍԻԱԹԱՔԱՅԻՆԵԻՉ  
ԱՔԱԿԻՆ □ ԹՎ:Ի ԶՁԱ

ՅԻ[Շ]ԱՏԱԿ] Է] ՍԲ ԵՇԱՆՔՍ ՄՂՏ/ԵՍԻ ԱԹԱՔԱՅԻՆ ԵՒ  
Ջ/ԱԻԱԿԻՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՋՁԱ (1532):

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 58, Ե. Մուշեղյան, 54

493 ը. 2 առդ.

ՎՈՒԿՅՈՒՆ ԵՒ ՎԵՈՒՅՆ ԶՂՈՒՆ  
ՊԵՐՏԻՆԵՆ ԶԱՅՍԱՐԻՆ ԹՎ:ԶԺԸ

ՍԲ ԵՇԱՆՔՍ ՅԻՇ[ԱՏԱԿ] Է ԹԵՆԿՐԻ/  
ՊԷՐՄԻՇԻՆ ԵՒ ՋԱՅՍԱՐԻՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՋԺԸ  
(1469):

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 58, Ե. Մուշեղյան, 54

494 Ե. 2 առդ.

ՅԻՃԻՆՃԱՆԿՍՍՐԱՆԱԻՆ  
ԵՒ ԽԱՎԱՏՐԻՆ ԹՎ ԶԻՁ

ՅԻՇ[ԱՏԱԿ] Է] ՍԲ ԵՇԱՆՔՍ ԱՆՆԱ Խ[Ա]Թ[ՈՒ]ՆԻՆ / ԵՒ  
ԽԱՋԱՏՐԻՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՋԻՁ (1477):

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 58, Ե. Մուշեղյան, 54

495 զ. 4 առդ.

**Քիջեհէմբէնէն:**  
**Էրնինէն Ին Կոլկ-Յ**  
**Ին ԶԿՊԹԻՆ Ե՛ Ի՛ն ԾՆ**  
**ՈՒՅՆԻՐՎ ԴԷ**

Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.] Կ է ՍԲ ՆՇԱՆՔԱՍ/ԷՄԻՆԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԿՈՂԱԿՑ/ԻՆ  
ՋԱ ՊԼՈՒԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԾՆ/ՈՂԱՑՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՊՂԲ (1443):

Հրատ. Ե. Շահագիգ, 58, Ե. Մուշեղյան, 53

496 է.

ՅԻՇԱՍԱԿ Է ՍԲ ՆՇԱՆՔԱՍ ԱԼԵՔՍԱՆՈՍԻՆ, ԳՐԻԳՈՐԻՆ, ԽԱԶԻԿԻՆ, ԽԱԶԱՐԻՆ, ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ.  
ԹՎ[ԻՆ] ՋԺԱ. (1462):

Հրատ. Ե. Շահագիգ, 58, Ե. Մուշեղյան, 54

497 ը

ՅԻՇԱՍԱԿ Է ՍԲ ՆՇԱՆՔԱՍ ՏՈՎԼԱԹ Խ[Ա.] Թ[ՈՒՆԻՆ] ...

Հրատ. Ե. Շահագիգ, 58, Ե. Մուշեղյան, 54

498 թ. 4 առդ.

**ԻՃ**                      **ԻՆ**  
ԲԱԷԽՈՒՆՍԻՆՆԱՍՏԻՐ ՍԱԳ  
ԸՍԻԿՈՂԱԳՅԻՆԱՐԻԱՆԻՆԵՒԵ  
ՐԻՑԶԱՎԱՅԿՈԳՈՅՆՐԻՆ

ԲԱՐԵՒՕՍ Է ՍԲ ՆՇԱՆՍ ՏՐ ՍԱՐԳ/ԸՍԻՆ ԿՈՂԱԳՑԻՆ  
ՄԱՐԻԱՍԻՆ ԵՒ Ե/ՐԻՑ ԶԱԻԱԿԱՑ ՀՈԳՈՅՆ. ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԽԸ  
(1699):

Ծանոթ. Թվականը փորագրված է վերևում:

Հրատ. Ե. Շահագիգ, 58, Ե. Մուշեղյան, 56

### ԽՆԴՐԱԿԱՏԱՐ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ

Կառուցված է եղել քաղաքի հարավակողմում՝ ս. Նիկողայոսի Ե. Ա. Թեոփորոսի միջև: Ըստ  
Հովսեփ Արղուժյանի «Դաւթարի» հիմնադրվել է 1781 թվականին: Ճարտարապետական  
հորինվածքով նման է եղել Նոր Նախիջեանի մյուս եկեղեցիներին: Ունեցել է հետևյալ  
արձանապրուժյունները.

499. Խաչքար, ապուցված եկեղեցու ձախակողմյան պատին, վրան՝

ԲԱՐԵՒՕՍ Է ՍԲ ՆՇԱՆՍ ՄԻՆԱՍԻՆ ՀՈԳՈՅՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ ԵՒ ԵՂԱՐՑՆ:

Հրատ. Ե. Շահագիգ, 58

500. Խաչքար, ապուցված եկեղեցու մեծ խորտնի աջակողմյան պատին, վրան  
ՅԻՇԱՍԱԿ Է ՍԲ ՆՇԱՆՍ ՊԵՏՐՈՍԻՆ ԿՈՂԱԿՑԻՆ...

Հրատ. Ե. Շահագիգ, 59

501. Խաչքարի մարմարակերտ ընկոր, վրան  
ՅԻՇ[Ա.ՍԱ.Կ] Է ՔՈՒԼԱՖԻՆ ՀՕՐ ՄԷԼԻՔ ՇԱՀԻՆ ՈՐԴԻՈՅՆ ՍՏԱՓԱՆՈՍԻՆ ԵՒ...

Հրատ. Ե. Շահագիգ, 60

502. Հյուսիսային և հարավային դռների ճակատին ամրացված մետաղյա թիթեզների վրա՝ ԱՅՍ ԷՐԿԱԹԵԱՅ ՓԱՅՏԵԱՅ ԴՈՒՌՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍԲ ԱՄ ԱՄՆԱՅ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆՑԻ ՄԿՐՏԻՉ ՏԷՐ-ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ԱՋԵՄԵԱՆՑ, Ի 1857 Թ.:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 60

### Ս. Աստվածածնի հին գերեզմանոց

Այս գերեզմանոցում են թաղված եղել Հովհաննես Մարկոսյան Պոպովն ու Ստեփան Գևորգյան Նաթալյանը, որոնք որոշակի գումար են արամադրել Նոր Նախիջևանի ազքատների օգտին:

503. Հ. Մ. Պոպովի մահարձանին՝ 8 առդ.

ԿԵԱՆՔԻԴ ՕՐԵՐԸ ՁԽՆԱՅԵԼՈՎ,  
ԻՆՉՔԴ, ՍՏԱՑՈՒԱԾՔԴ ԱԶԳԻԴ ՋՈՂԵԼՈՎ,  
ԴՈՒ ԱՂԹԻԻՐ ԵՂԱՐ ԾԱՐԱԻԿԵՐՈՒՆ  
ՈՒ ՊԱՏՍՊԱՐԱՆ ԿԱՐՕՏԵԱԼՆԵՐՈՒՆ:  
ԱՅՈ՛, ՓԱՌԱՀԵՂ ԿԵԱՆՔՈՎ ՉԿԵՑԱՐ,  
ԲԱՅՑ ՆԱԽԱՆՉԵԼԻ ՄԱՀՈՎ ՀԵՌԱՑԱՐ.  
ՉԵՆ ՄՈՌԱՆԱԼ ՔԵՉ ՈՐԲՔ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆԻ  
ՔԱՆԻ ՈՐ ՔԱՂԱՔՍ ԿԱՅ ՅԱԿԱՍՏԱՆԻ:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 60

### Ս. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Ս. Համրարձում եկեղեցին հիմնադրվել է Նոր Նախիջևանի հյուսիս-արևելյան մասում 1781 թ. մայիսի 2-ին, կառուցումն ավարտվելուց հետո օծվել է 1783 թ. օգոստոսի 27-ին: Ծարտարապետական ոճով նման է նախորդներին: Շնորհիվ Ե. Շահազիզի և Ս. Ջալալյանի մեզ են հասել հետեյալ արձանագրությունները.

504. Եկեղեցու ընդի ճակատին ազուցված խաչերի վրա՝  
ՊԶԸ (1439). ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՄԲ ՆՇԱՆՍ ՔՍ-Ի ԲԱՐԵԽԱԻՍ Է ՄՈՒՂԱՅԻՆ, ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 62

505. Ավագանի ստորե. ազուցված մարմարե սալաքարից.  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ԱԻԱՋԱՆՍ ՄԲ ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆ ԺԱՄԻՆ ԽՈՒՊԵԱՐ ՕՂԼՈՒՆ ԲԱՐՍԵՂԻՆ ՀՕՐԸ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵԻ ՄՕՐԸ՝ ՄԱՐԻԱՄԻՆ ՀՈԴՈՒՆ:  
ԹՎ. 1799 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 13-ԻՆ:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 62

506. Արևելյան սլառի մեջ արտաքուստ ազուցված մարմարե հուշանայից .  
ՇՆՈՐՀԻԻ ԵԻ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ԱՄԵՆԱՋՕՐԻՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԿԱՆԳՆԵԱԼ ԿԱՌՈՒՑԱԻ ՄԲ ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ Ա. ԽՈՐԱՆՆ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ԵԻ ԾԱԽԻՔ ՇՈՐՊԱՐՈՆԵԱՆ ՊՐ ԽԱՉԱՏՈՐ ՄԱՏԹԵՆՍՈՎԻՆ ՀԱՆԴԵՐՉ ԿԵՆԱԿՑԻԻ ԵԻ ԾՆՈՂԻԻՔՍ Ի ՓԱՌՍ ՄԻՈՅՆ ԱՄՈՅՆ Ի ԳՈՎԵՍ ԵԻ Ի ՊԱՏԻՆ ՆՈՐԻՆ: ԱՐԴ, ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ԵԻ ԸՆԹԵՌՆՈՒՔ ՋԱՅՍ ՄԱՏԵԱՆ ԵԻ ԵԹ ՅԻՇԵՑԷՔ ԵԻ ԴՈՒՔ ԼԻՋԻՔ ՅԻՇԵԱԼ ԱՄ ՈՅՆ ՅԱՏԵԱՆ ՓԲԿՉԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆԻ. ԹՎ. 1799-ԻՆ Ի ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆ, Ի ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՅՈՎՍԵՓԱՅ ԱՄԱՐԵԱԼ ԵԻ ՊՍԱԿԱԶԻԵԱՑ

ԱՌԱՔԵԼԱՇԱԻԻՂ ՍՐԲԱՋԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՆՈՒՒՐԱԿԻՆ ՍԲՈՅ ԱԹՈՌՈՑ ՄԻԱԾՆԱ ԻՋԻ:

Հրատ. Ջալալյան, Բ, 467, Ե. Շահագիզ, 62

Ս. Համրարձման եկեղեցու ըսկում եղել են բազմաթիվ ապանաքարեր, որոնց արձանադրուկները հիշաակելի են «Գողոյան հայ օրիորդաց դպրոցի» հիմնադիր Մկրտիչ Գողոյանին ու նրա ամուսին «Հաջի մամա» Սրբուհի Գողոյանին: Մ. Գողոյանի շիրմաքարին զրված է եղել:

507. ԱՍՏԱՆՈՐ ԱՄՓՈՓԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ՆՈՐՈՅ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՐԳԻ ՊԱՏՈՒԵԼԻ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՅ ՄԿՐՏՉԻ ԿՈԿՈՅԵԱՆ, ԾՆԵԼՈՅ Ի 1797 ԱՄԻ ԵՒ ԴԱՐՁԵԼՈՅ ՅԱՍՏՈՒԱԾ Ի 63 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ ԻՒՐՈՒՄ: ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆ, ՈՐ ԿՏԱԿԱԻԱՆԴԵՑԱԻ ՅԵՐՋԱՆԻԿ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ ԿԱՆԳՆԵԼ Ի ՍԵՓԱԿԱՆ ԾԱԽՍ ԻՒՐ ՎԱՍՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԶՔԱԻՈՐ ՕՐԻՈՐԿԱՑՆ ՀԱՅՈՑ ՔԱՂԱՔԻՍ ԲԱՐԵԳՈՐԾ ԿԵՆԱՑ ՆՈՐԻՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ՅԱԻԵՐԺԱԿԱՆ ԵՒ ՓԱՌԱՒՈՐ ԿԱՑՑԷ ԱՊԱԳԱՑԻՑ. 27 ՅՈՒԼԻՍԻ 1866 ԹՈՒԻՆ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 62

Եկեղեցու արծաթյա խաչերն ունեցել են Ռձնթ (1700), ՌձԺԵ (1666) և 1890 թվականները:

### Ս. ԳԵՎՈՐԳ

Նոր Նախիջևանի ս. Գևորգ եկեղեցին ղանվելիս է եղել քաղաքի արևմտյան կողմում, Դոն գետի ափին: Ըստ Հ. Սրբուկյանի «Դաւթար»-ի հիմնադրվել է 1783 թ. և օծվել 1787 թ.: Կառուցվածքային առանձնահատկություններով նույնապիսի է նախորդներին: Հիմնական վերանորոգման է ենթարկվել 1853 և 1892 թվականներին:

Ս. Գևորգի պատերին եղել են ըսկումաթիվ խաչքարեր, որոնց արձանադրուկները ընթերցումը, եղծված լինելու պատճառով, մեծ զգալարություններ է հարուցել Ե. Շահագիզին: Խաչքարերի մի մասը ծածկված է եղել յուղաներկով: Ս. հա ղրանցից մի քանիսը՝ Ե. Շահագիզի վերծանումով:

508. Խաչքար, քանդակազարդ, աղուցված է եղել հարավային ղռան ճախ կողմին. ԿԱՆԳՆԵՑԱՎ ՍԲ ՆՇԱՆՍ Ի ԲԱՐԵԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՄՂԳՍԻ ՅՈՎՎԱՆՆԻՍԻՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ... ՊԻՔԱՅԻՆ, ՈՐԴԻՈՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻՆ, ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻՆ ԵՒ ՄԻՆԱՍԻՆ, ԴՍՏԵՐԱՑՆ ԽԱՍՊԻՔԱՅԻՆ ԵՒ ՊԱՀԱՐԻՆ ԵՒ ՀԱՃԻ ՄՕՐՆ ԵՒ ՇԻՀՐԻՆ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ՋԱՐՄԻՑՆ. ԹՈՒԻՆ ՌՁԼԵ (1686). ԶԵՌԱՄԲ ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐՊԵՏԻՆ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 63

509. Արծաթյա մասնաառուփի վրա՝ ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄՂՏՍԻ ՍՏԵՓԱՆԻ ԳԵՆՋԵՑԵԱՆ. 1849, Ի ՍԲ ԳԷՈՐԳ, ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 64

510. Ս. Գևորգի պահարանում եղած պղնձյա թիթեղից՝ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ՏԱՃԱՐՍ ՅԱՆՈՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ԳԷՈՐԳԱՑ ՋՕՐԱՎԱՐԻՆ ԱՐԳԵԱՄԲ ԵՒ ԾԱԽՈՒՔ ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԱՅ ԵՐԿՐՈՐԳ ԿԱՐԳԻ ՀԱՅԿԱՋՈՒՆ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ ՄԱՏԹԷՈՍԻ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ ԵՐԵՑՓՈՒԵԱՆԻ՝ ԱՌՆ ԱՄԱՍԻՐԻ ԵՒ ԲԱՐԵՊԱՇՏԻ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1853 ԵՒ ՄԵՐՈՅ ԱՋԳԱԿԱՆԻ ՌՅԲ, Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԻՍԻ ԱՄԸՆՏԻՐ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ, ՅԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՍԱՐՆԱԿ ՀԱՅՈՑ ՏԵԱՌՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ:

Հրատ. Ե. Շահագիզ, 64

Ս. Գևորգ եկեղեցում եղել են մի շարք խաչեր ՌձԽԱ (1692), ՌՂԳ (1624), ՌՂԵ (1626), ՌձԶԷ (1738) թվականներով:

## Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ

Ս. Կաղապետը տեղացիներն առ. այսօր կոչում են «Հանգստարանի եկեղեցի»: Ցարգ կանգուն և գործող այս փոքրիկ եկեղեցին հիմնադրված է 1875 թ., օծվել է 1881 թ. Հունիսի 11-ին: Նպաստավորողը եղել է Ակուլինե Պողոսյան Ալաճալյանը, իսկ վերակացուն՝ նրա ազգական Հովհաննես Խաթրանյանը: Կառուցվել է ըուն հայկական ճարտարապետության ոճով՝ ճարտարապետ Սաղոնովի նախագծի համաձայն:

Արաքունա հիշեցնում է Թոփտի գյուղի ս. Փրկիչ եկեղեցին: Հնագույն արձանագրություններից ոչ մեկն այժմ չի պահպանվել, ուստի պրակում ղեակողում ենք Ե. Շահազիզի հետեյալ վերծանությունները.

511. Բեմի ճակատին ամրացված մարմարե հուշասալին՝  
ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՍՐԲՈՅՆ ՅՈՂԱՆՆՈՒ-ՄԿՐՏԶԻ ՀԻՄՆԵԱԼ Ի 1875 ԵՒ ՕՄԵԱԼ Ի 11 ՅՈՒՆԻՍԻ 1881 ԱՄԻ ԱՂՔԱՏԱՆՈՅԱԻ ԵՒ ՀՈԳԵՏԱՄԲ ՀԱՆԴԻՐԶ ԿԱՌՈՒՅԱԻ ԿՏԱԿԱԻԱՆԴՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԾԱԽՈՒԲ ԱԶՆՈՒՀԻ ԱԿԻԼԻՆԵԱՅ ՊՈՂՕՍԵԱՆ ԱԼԱՃԱԼԵԱՆՑ Ի ՀԱՆԳՅԱՐԱՆԻՍ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆԱՅ:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 65

## Ս. Կարապետ եկեղեցու գերեզմանոց

512. Ակուլինա Ալաճալյանցի մարմարակերտ շիրմաքարին՝  
ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱԶՆԻԻ ՏԻԿՆՈՋ ԱԿՈՒԼԻՆԵԱՅ ՊՈՂՕՍԵԱՆ ԱԼԱՃԱԼԵԱՆ, ՈՐ Ի ՏՈՀՄԷ ԽԱԹՐԱՆԵԱՆ, ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՅ Յ ՍԵՊ. 1871 ԱՄԻ, Ի ՀԱՍԱԿԻ 62 ԱՄԱՑ:

513. Նույն շիրմաքարի մյուս կողմին՝  
ՇԻՆՈՒԱԾՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻՍՍ Ս. ՅՈՂԱՆՆՈՒ-ԿԱՐԱՊԵՏԻ, ՀՈԳԵՏԱՆ ԵՒ ԱՂՔԱՏԱՆՈՅԻ ՆՈՐԻՆ ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՇՍ ԿՏԱԿԻ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ՏԻԿՆՈՋ ԱԿԻԼԵԱՅ ԱԼԱՃԱԼԵԱՆ՝  
ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԵՂԲՕՐՈՐԴԻՈՅ ՆՈՐԱ. ՅՈՂՀԱՆՆՈՒ ԽԱԹՐԱՆԵԱՆ:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 66

Այս ղերեղմանոցում են թաղված Գասպար Մարկոսյանը, Պոպովը, Նիկողայոս Աճեմյանը և շատ անվանի հայեր:

514. Ն. Աճեմյանի՝ սպիտակ մարմարից կերպոված մահարձանին՝  
ԲԱՐԵԳՈՐԾ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱՃԵՄԵԱՆ, 1818-ԱՊՐԻԼԻ 17, 1888 ՅՈՒԼԻՍԻ 10:

Հրատ. Ե. Շահազիզ, 67

1967թ. ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի վիճաբարական արշավախումբը այս գերեղմանոցում գրանցել է հետևյալ կոթողների վիճական արձանագրությունները.

Իրար կից կառուցված երեք գամբարաններ, սև մարմարից, կարմրավուն գրանիտ պատվանդաններով: Արևմտյան կողերին հայերեն արձանագրություններն են, արևելյաններին՝ նույն ըովանգակությանը ուսուցիչներ:

515 ա. ԱՆՆԱ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ / ԿԱՐԱՊԵՏ-ՕՂԼՈՒԵԱՆ /, ԾՆԵԱԼ Ի 1 ՄԱՅԻՍԻ 1830 ԱՄԻ /, ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ / Ի 12 ԱՊՐԻԼԻ 1875 ԱՄԻ / ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆ:

516 ք. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ / ԿԱՐԱՊԵՏ-ՕՂԼՈՒԵԱՆ / ԾՆԵԱԼ / Ի 24 ՅՈՒՆԻՍԻ 1864 ԱՄԻ / ,  
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ / Ի 30 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1888 ԱՄԻ ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ .

517 գ. ԳԱՍՊԱՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ / ԿԱՐԱՊԵՏ-ՕՂԼՈՒԵԱՆ / ՋԵՐՔԵՋԵԱՆ / ԾՆԵԱԼ / յ7  
ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1825 ԱՄԻ / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ / 11 ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1906-Ի / ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ :

Ա. Կարապետի որմնացկարի տակ՝

518 ա. ՅԻՇ[Ա.]Տ[Ա.]Կ... ՆՈՒԻՐԵՑԱԻ ԱՐԴԵԱՄԲԲ Ն. Ն[Ա.]Խ[Ի]Ջ[Ե]ԻԱՆ]Ի ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻՑ, 1901:

519 ք. ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՊԱՏԿԵՐՍ ԱՅՍ ՎԱՍՆ ՀԱՆԴՈՒՑԵԱԼ / ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՄԱՐԻԱՄՈՒ / ՍԱՐԻԵԱՆՑ  
ՅՈՐԴԻՈՑ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ ԲԱՂԴԱՍԱՐԷ, 1902 ԹԻԻ, 22 ՍԵՊՏ/ԵՄԲԵՐԻ / :

Մանոթ. Հիշաակված անձինք մեծանուն նկարիչ Մարտիրոս Աարյանի ծնոգներն ու  
հարազատներն են:

520 գ. Ս. ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ԱԻԱԳ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ ՄԱՐԻԱՄ ԵՒ ԱՂԱՍԻ ՇՄԱԻՈՆԵԱՆՆԵՐԻՑ / ԻՐԵԱՆՑ  
ԱՆՄՈՒԱՆԱԼԻ ՈՐԳՈՒ-ԳԷՈՐԳԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ / 7 ՀՈԿՏԵՄԲԱՐԻ 1944 ք.:

521. Արծաթյա մասնաառուփի վրա՝

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ԽԱՉ ՊԱՐՍԱՄԻՆ ԾՆՈՂԱՑՆ ՀՈԳՈՒՆ Ի ԴՈՒՌՆ... ՄԱՍՆ ՍԲ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ Է:  
ԹՎ. ՌՃԻԲ (1693):

Հրտտ. Ե. Շահագրիգ, 67

### ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ՇՐՋԱՆ

#### ՉԱԼԹՐ / ՉԱԼԴՐ, ՉԼԴՐ / ԳՅՈՒՂ.

Ռոստովի մարզի Մյասնիկյան շրջանի կենարոնն է՝ հիմնադրված 1780 թ.: Այժմ անզի  
գայրոցներում ուսուցանում են մայրենի լեզուն ու գրականությունը, շրջանային «Կոմունիզմի  
արշալուս» թերթի մեկ հիշք լույս է աննում հայերեն: Առանձնապես հայապահպանության  
գործում մեծ երախաիք ունի հիշյալ թերթի պատասխանառու խմբագիր, անխոնջ րանահավաք  
Շահեն Մեսրոպի Շահինյանը:

Չալթրում առ այսօր պահպանվել է պատմա-ճարարապետական մեկ հուշարձան՝ ս.  
Համրարձում գործող եկեղեցին, որ ճարարապետական ձեերով հարազատ չէ հայկականին:  
Պատերին չի պահպանվել ե. ոչ մի արձանագրություն: Եկեղեցու քահանան մեզ ցույց ավեց  
մարմարե երկու փոքրիկ սալաքարեր, որոնցից մեկն ուներ հեռակալ արձանագրությունը.

522. ԱՍՏԱՆՕՐ ԱՄՓՈՓԻՆ ՄԱՐՄԻՆԲ / ԵՐԻՑՈՒՂԻՈՅ ԱՆՆԱՅԻ ՅՈՎԱԿԻՄ/ԵԱՆ ՓՈՓՈՎԱՅ ԵՒ  
ՈՐԴԻՈՅ ՆՈՐԻՆ / ԳԷՈՐԳԱՅ ԵՒ ԹՈՒՒՆՆ ԷԼՊԻՍԻ:

523. Եկեղեցու վեմքարից՝

ԸՆԿԱԼ, ՏԷՐ, ԸՍՀՈՔԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ:

524. Արծաթե խաչի վրա՝

ՅԻՇ[Ա.]Տ[Ա.]Կ Է Խ[Ա.]ՉՍ Ս. / Հ[Ա.]ՄԲ[Ա.]ՉՄ[Ա.]Ն / ԵԿԵՂ[Ե]ՑԻՈՅ]Ն ՉԼԹՐ / Գ[Ի]ԻՂԻ Ա.ԿՕԲ  
ՍԱՐԳԻՍ ԽԱՍԲԷԿԵԱՆԻ / ՀՕԳ[ՈՒ]Ն ԴՍՏ[Ե]Ր. ԸՆԾԱԵՑ[Ա.]Ի 1886 / ԳԵԿՏԵՄԲԵՐԻՆ / 15-Ի.  
Վ[Ա.]ԽՃ./[Ա.]ՆՎ[Ե]Ց[Ա.]Ի 1919 / ՄԱՅԻՍ 12-ԻԵ.:

## ՉԱԼԹՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ

Ցարդ գործող այս գերեզմանատան ապանագրերը հիմնականում թվագրված են 19-րդ դարով: Ավելի վաղ թվագրություն ունեցողները չեն պահպանվել: Իրլե օրինակներ մեջբերում ենք հետևյալները.

525. Տապանաքար, 40 սմ լայն., 60 սմ երկ., գորշ ավաղաքարից, վրան եղծված արձանագրություն, 5. առդ, որից ընթերցվում է՝

... ՏԷՐ- / ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ / ՔՐԻ / ՍՏՈՍՏՈՒՐԱՆՑ:

Լուսանկ. 146

526. Տապանաքար, գորշ ավաղաքարից, քանդակագարգ, կերաված է թևավոր խաչի ձևով, վրան և շուրջը՝

ԱԼՍՍ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ ՎԱՐԴԱՆ / ՊՕՂՈՍԻ / ՓՈՒՏԵՅԵԱՆՑ / ԾՆԵԱԼ Է Ի 8 ՅՈՒՆՎԱՅՐԻ 1888 ԱՄԻ ԵՒ ՎԱՅԻՃ. Ի 18 ՀՈԿՏ. 1909 / ԱՄԻ Ի ԶԱԼԹՐ / ԳԵՂՁ. Գ. Խ.:

Ծանոթ. Հավանաբար, փորագրող վարպետի կամ կանգնեցնողի անուն-աղգանվան գլխատառերն են:

527. Տապանաքարից՝  
ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ / ԽՈՒՌԻՅԱՆ

528. Տապանաքարից՝  
ՎԱՐԴԱՆՈՒՇ / ԽՈՒՌԻՅԱՆ

529. Տապանաքարից՝  
ՌԵՔԵԿԱՅ / ԽՈՒՌԻՅԱՆ

530. Տապանաքար, խաչաձև քանդակներով, 8 առդ. երեսին՝  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ / ՄԱՀՏԵՍԻ / ԱԾԱՏՈՒՐ / ԽՈՒՌԻՅԱՆԻ / ԾՆԵԱԼ Ի 12 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1823 / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Է / Ի 18 ԴԵԿՏ. 1904:

531. Դամբարանային կառույց երկաթե, կիսականգուն վիճակում, շուրջը՝ ձուլածո 10 սմ.՝

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ / ՔԵՐՈՎՔԷԻ / ՍԵՐՈՎՔԵԱՆ / ԽՈՒՌԻՅԱՆ / ՈՐ ԾՆԵԱԼ Է / Ի 27 ՅԻՆԻՍԻ / 1883 ԱՄԻ, ՎԱԽՃ. 1899 ԱՄԻ Ի 29 / ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ:

## ՆԻՍՎԻԹԱ (ՆԻՍՈՒԹԱ ՆԵՍՎԵՏԱ) ԳՅՈՒՂ

Նիսվիթա գյուղը հիմնադրվել է 1780 թ., Ղրիմի մեծ գաղթից անմիջապես հետո: Միակ հուշարձանը գյուղամիջյան Ս. Կարապետ եկեղեցին է, որ ճարարապետական ձևերով նմանվում է ուսու-րուղանգականին: Ներսի պատերին առ այսօր պահպանվել են որմնանկարները: Տեղացի հայերի պատմելով՝ Նիսվիթայի առճարն ու հին գերեզմանոցը կործանվել են 2-րդ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ: Պահպանվածներից մեջբերում ենք երկուսը.

532. Տապանաքար, կրաքարից, պարզունակ կերավածքով, վրան եղծված արձանագրություն.

ԱՅՍ Տ/ԱՊԱՆ / ՆԻՍՎԻԹԱ... ԽԱԶԱՏ/Ր|Ո|. ԹԻՎ... 40:

Ծանոթ. Հազարավորն ու հարյուրավորը եզծված են:

533. Տապանաքարից՝

### ՄԵԾ ՍԱԼԱ

Հայաբնակ այս գյուղում համեմատաբար ընդհանուր վիճակում պահպանվել է միակ արժեքավոր հուշարձանը՝ ս. Ասավածածին եկեղեցին. որը կառուցվել է 1780-ական թվականներին, գյուղի հիմնադրումից հետո: Հուշարձանը գտնվում է գյուղամիջյան մեծ հրապարկում: Ներսի պատերին պահպանվել են նորագույն շրջանի որմնանկարներ, որոնցից երկուսի ասկ կան արձանագրություններ:

534. Հյուսիսային որմնապատկերի տակ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է Մ[Ա.]Հ[ՏԵՍ]Ի ԲԱՂԴԱՍԱՐԷ ՄՀԻԱՆՑ ՍԲ ԱԾԱԾՆԱ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԵԾ ՍԱԼԱՅԻ  
1892 ԱՄԻ, 2-Ն ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ:

535. Հարավային որմնապատկերի տակ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄՀԻԱՆՑ Հ. ՄՕՐՆ Մ[Ա.]Հ[ՏԵՍ]Ի ՄԱՐԹԱՅԻ ԳՎԻՆ ՍԲ ԱԾԱԾՆԱ  
ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԵԾ ՍԱԼԱՅԻ 1893 ԱՄԻ, 2-Ը ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ:

### ՄԵԾ ՍԱՂԱՅԻ ԳԵՐԵՂՄԱՆՈՅ

536. Տապանաբար, թևավոր խաչի անբռնով, սառրին պատվանդանին՝ միայն թվականը.  
1856:

537. Տապանաբար, գորշ ավազաքարից 6 սող. երեսին՝  
ԾՆԵԱԼ Է 1871 ԴԻՎԻՆ / ՄԷԾ ՍԱԼԱՅ ԳԻԻՂՈՒՄ / ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԱՐԿՈՍՕՎ / ՊԱՅՊԻՉԻՕՎ /  
ՎՕՂՃԱՆԱԾ Է 1914-ԻՅ / ԱՊՐԻԼԻ 11-ԻՆ:

538. Երկաթաձուլյ կոթող, վրան՝ 2 սող.  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՆԵՐՄԷՍ ԽԱԶԳՐՈՒՋԵԱՆ ԽԼԻԵԱՆՑԻ / ՎԱԽՃ. 7 ՅՈՒԷ. 1900 ԱՄԻ 38  
ԱՄ[Ա.Յ]:

539. Երկաթաձուլյ կոթող, ասպանաձև, 5 սող. երեսին՝  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՎԱՂԱԹԱՌԱՄ / ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ / ՏՈՄԲԱՅԵԱՆՑ. / ԾՆ. 1-Ն  
ՄԱՐՏԻ / 1892 ԱՄԻ. ՎԱԽՃ. Ի 27-Ն ՕԳՈՍՏ. 1909 ԱՄԻ:

540. Տապանաբար գորշ ավազաքարից, վրան՝ 3 սող.  
ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ / ՏՈՄԲԱՅԵԱՆՑ / ԾՆ. 1871, ՎԱԽՃ. 24 ՓԵՏՐ. 1911:

541. Տապանաբար, նույնախաչ, վրան՝ 3 սող.  
ԳԱՐԻԵԼ ՀԱԿՈՐԵԱՆ / ԳՈՄԲԱՅԱՆՑ / 1894-1910:

542 Տապանաբար նույնախաչ, վրան՝ 3 սող.  
ՀՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ / ԼՈՒՍՊԻՔԱՅԵԱՆ / 1854-1908:

### ՓՈՔՐ ՍԱԼԱ (ՍՈՒԼԹԱՆ ՍԱԼԱ)

Գյուղը հիմնադրել է 1780 թ.: Նույն ժամանակամիջոցում կառուցվել է (գյուղի արևելյան մասում) անդի ս. Գեորգ եկեղեցին՝ ոչ հայկական ճարտարապետական հորինվածքով: Շինանյութը, ինչպես թվարկած գյուղական եկեղեցիներին՝ կարմրավուն թրծած աղյուսն է: Պահպանման վիճակը նախանձեղի չէ: Պատերին չունի ոչ մի հիշատակագրություն:

Գյուղից դեպի արևելք, շուրջ 200 մ հեռավորությամբ գտնվում է մինչև օրս գործող

գերեզմանոցը, որը նոր շրջանի է. հինը գոյութունն չունի:

**Փոքր Սայաթի գերեզմանոց**

543. Սև մարմարե հուշարձան, վրան 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ / ՎԱՂԱԹԱՌԱՄ / ԾԱՌՈՒԿԻ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ / ՂԱՐԱԳԷՈՋԵԱՆ / ԾՆԵԱԼ Ի 5-Ն ԱՊՐԻԼԻ 1891 ԱՄԻ, ԵՒ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 7 ՍԵՊՏ. 1911 ԱՄԻ:

544. Տապանաքարից՝ 3 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ / ՎԱՐԹԱՆ ԵՐԿԱՆԵԱՆԻ / ՎԱԽ. 20 ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1914 ԱՄԻ:

545. Տապանաքարից՝ 3 տող

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ՀԱՅԿԱՆՈՒՇԻ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ ՄԻՐՈՒՔԵԱՆ / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 6 ԱՄԱՑ / Ի 1910 ԱՄԻ:

546. Կոթող, թևավոր խաչքարի առաջով, ստորև՝ միայն թվականը՝ 1878:

**ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ՑՈՒՑԱՆՄՈՒՇՆԵՐ,  
ԲԵՐՎԱԾ ՆՈՐ ՆԱԽԻՉԵՎԱՆԻՑ**

547. Հիշատակագրութիւն, փորագրված է սպիտակ-գորշավուն մարմարե սալաքարին՝ 8 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿԵԱՌԻՐՈՒԿԱՐՈՒՄ  
ԲՂԻՈՒՄԵՆՈՐԴԱՆԵՆՈՒԲԱՐԱԿ  
ԵԱՆՑԻՆԿՈՂԱՅՈՍԻ ԴՍՏԵՐԻՆ  
ՃՈՒՀԱՐԻՆ ՅԵՐՈՐԳՈՅԷ ՍՅԵ  
ՓՈՂԵՆՈՍԻՆ ՄԾԱՆՈՒԹԼԻԿԱՐԴ  
ԱՌԱՋԻՆ ԱՌԻՐԵԼՄԻՆՈՒ  
ՇԿԵՂԵՆԱՅԻՆԱԽԻՉԵՎԱՆՈՒ  
1794 ԿԵՅԻՍԻԱՄՍՈՑ 15 ԻՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԱԽՊԻՒՐՍ, ՈՐ Է ՋՐՈՅ / ԲՂԻՈՒՄԵՆ ՈՐԴԱՆԱՆՈՒ  
ԲԱՐԱԿ/ԵԱՆ ՏՆ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ ԴՍՏԵՐԻՆ / ՃՈՒՀԱՐԻՆ, ՅԵՒ  
ՈՐԴՈՑԵՆ՝ ՍՏԵ/ՓԱՆՆՈՍԻՆ ԵՒ ՄԱՆՈՒԵԼԻՆ, ԱՐԴ / ԱՌԱՋԻՆ  
ԱԽՊԻՒՐ ԵՂԵԻ Ի ՆՈՐԱ/ՇԷՆ ՔԱՂԱՔԻՍ ՆԱԽԻՉԵՎԱՆՈՒ /  
1785-ԻՆ, Յ[ՈՒ]ՆԻՍԻ ԱՄՈՅ 15-ԻՆ:

Մանրք. Գանվում է Հայաստանի պատմութեան պեաս-  
կան թանգարանում:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 57

548. Կաղամար ոսկեջրած. արձանագրութիւնը գանվում է նիսաբրից մեկի վրա.

ԻՎԱՅԵԼՈՒՄԵՆ ՎԱՐԴԱՐՈՒՆԻ ՈՐԴԻ ՊԱՊԻՆՆԻ ԹՎ[ԻՆ] 1794

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄԵՆ ՎԱՐԴԱՐՈՒՆԻ ՈՐԴԻ ՊԱՊԻՆՆԻ. ԹՎ[ԻՆ]. ՌՄԻԴ-ԻՆ (1794):

Մանրք. Գանվում է վերոհիշյալ թանգարանում:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 75

549. Խաչ, ոսկեջրած, պաականելիս է եղել նոր Նախիջևանի Գրիգոր Լուսավորիչ  
եկեղեցուն: Քոչոցաձև շրջանակի մեջ, կենտրոնում՝ Քրիստոսի խաչելութեան պատկերն է:  
Բռնակի վրա՝ 4 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿԵԱՌԻՐՈՒԿԱՐՈՒՄ  
ԴՈՒՆՄԵՆՈՐԴԱՆԵՆՈՒԲԱՐԱԿ  
ԹԻՆՆ ՈՐԴԻ ԿԻՐԱԿՈՍԻՆ ԿՂ  
ՈՆ ԸՆ ԸՆՄԵՇ ԻՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԱ ԽԱՉՍ ՆԱԽԵՎԱՆ Ի ԴՈՒՆՆԻ ՄԱ ԼՈՒՍԱՈՐՁԻՆ  
ԱՐՈՒ/ԹԻՆԻ ՈՐԴԻ ԿԻՐԱԿՈՍԻՆ Հ[Ո]Դ/ՈՒՆ. ԹՎԻՆ, ԻՄԻԸ-ԻՆ (1799):

Մանրք. Գանվում է նույն թանգարանում (Ք. 6819):

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 77

550. Խաչ արծաթե, պատվանդանին՝ 3 տող.



Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ՍԲ ԽԱԶՍ ԿՈՍՏԱՆՆՈՒՊՈԼԻՍԻ / ՂԱԶԱՐՈՍԻ ՈՐԴԻ ՊԵՏՐՈՍԻՆ, ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ. Ի Դ[ՈՒ]ՌԵ ՄԲ ՆԻԿՈՂԱՍԻՆ. ԹՎԻՆ 1806:

Մանրթ. Պահպանվում է նույն թանգարանում (Ֆ. 6830):

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 78

551. Դանակի շեղքի վրա՝

Ի Վ[Ա.]Յ[Ե]Լ[ՈՒ]ՄՆ Ա[Ի]ԵՏ[Ի]Բ Վ[ԱՐ]Դ[Ա]ՊԵՏ[Տ]ԻՆ, ՈՐ Է Պ[Ա.]ՏՐ[ԻԱ.]ՐԳ ՄԲ ՅԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅ Ա ԿՈՍՏԱՆՆՈՒՊՈԼԻՍԻՆ. ԹՎ. ՌՃԾԱ (1702):

Մանրթ. 1. Դանակը դանվելիս է եղել Դոնի Ռոսսովի դրավաճառ Ռոմանովիչի խանութում:

2. Հիշյալ Ավեախք վարդապետը Նահապետ կաթողիկոսի օրոք 1701 թ. ընարվեց Պոլսո պարիարք: Կարծողներ կան, թե նա է եղել առեղծվածային «Երկաթե զիմակով մարդը»: Աքսորից հինգ ասարի հետո՝ 1710 թվականին ընդունեց կաթողիկոսություն և վախճանվեց 1711 թ. հուլիսի 11-ին:

Հրատ. «Արարատ» 1902, հունվար, էջ 49-52

552. Ափսե, արամադիծը 26 սմ, շրջանակին՝

ԽՈՒԹԼՈՒՇԱՅ ՌՃԸ ԽՈՒԹԼՈՒՇԱՅ. ՌՃԸ (1659):

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 127

553. Խաչ արծաթե, ընդելուզված դունավոր քարերով, զարդանախշերով: Կոթառին՝ 4 տող.

ՅԵՏԻՆԻ ԴՆԻՍՏՐՈՒՄԻ ՄԱՍՆԻ  
ՍԱՅՄԱՆՈՒՄԻ ՄԱՍՆԻ  
ՍԱՅՄԱՆՈՒՄԻ ՄԱՍՆԻ  
ՍԱՅՄԱՆՈՒՄԻ ՄԱՍՆԻ

Յ[Ի]Շ[Ա.]Տ[Ա.]Կ է ԵՍԹԵՐԻ ՈՐԴԻ / ՄԸԿԸՐՏԻՋԻՆ Ի Դ[ՈՒ]ՌԵ ՄԲ / Ա[Ս]ՏՈՒԱ[Ս]ԾԱԾ / ՆԱՅ ԾԱՌԱՅ ՅԵՂԻՆԱՅ / ԿՈՒՍԻՆ / ԹՎ[ԻՆ]. ՌՄԻԱ. (1772)ԻՆ:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 153

### ՏԱԳԱՆՐՈԳ

Տաղանորդում հնագույն պատմական հուշարձաններ՝ մեր ժողովրդի ներկայացուցիչների ձեռքով կերտած, չեն պահպանվել: Առավել նշանակալից կառույցներից կարելի է համարել Բաղդասարով եղբայրների առևեր, որ մեր այցի ժամանակ ծառայում էր իրրե քաղաքի հյուրանոց: Նախասրահի հասակին ոռոսերեն գրված է. որ այս առևեր կառուցել են 20-րդ դարի սկզբին Բաղդասարով վաճառական եղբայրները:

Քուչուկ-Հովհաննիսյանը 1913 թ. հրատարակել է միայն հեռեկալ արձանադրությունը, որը վերադրում է Կիլիկիայի Կոստանդին Դ (1344-1363) թաղավորին:

554 Մարմարե սալաֆար, վրան փորագրված է.

«1336 յամ» եկն ախտ ի քաղաքն Սիս... ողորմութեամբ քով սատակեցես զթշնամիս իմ, կորուսցես զամենայն նեղիչս անձին իմոյ, զի ես ծառայ քո եմ (Սաղմ. ՃԽԹ): Տեսցեն ատելիք իմ եւ ամաչեսցեն, զի դու Տէր օգնեսցեր ինձ եւ մխիթարեսցեր զիս (Սաղմ. 95):»

Հրատ. Ալիշան, Միսուան, Վեներտիկ, 1885, էջ 381,

Кучук-Иоаннесов, Армянская надпись из Таганрога, «Древности Восточные», т. IV, М., 1911, էջ 11:

## ՄԱՅԿՈՊ

(Կրասնոդարի երկրամասի Ադիգեական ինքնավար մարզ)

Հնագույն հայկական հուշարձաններ այստեղ չեն պահպանվել: Միակ հայերեն վիմագրութունը հայտնարեցվել է 1869 թ. Իվան Սերեգայի կողմից Խանսկայա և Բելորեչենսկայա ստանիցաների արանքում<sup>1</sup>: Դա Բելայա գետի ափին եղած կիսավեր եկեղեցու ընդհանուր քարն է, որի վրա ուռուցիկ տառերով փորագրված է եզել.

555. ԿԱՏԱՐԵՑԱԻ ԵԿԵՂԵՑԻՍ / ՁԵՌԱՄԲ ՔԱՐԳՈՐԾ / ԽՐԸՄՊԷԻՆ ԿԱՖԱՑՈՒՆ:

Ծանոթ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանը վերծանել է սխալներով և թվագրել է ՈՒ (1171 թ.) Այս արձանադրության հիման վրա նա ենթադրել է, թե «հայ գաղթականները հարավային Ռուսիայում ապրել են 12-րդ դարի երկրորդ կեսից<sup>2</sup>: Նույն սխալը կրկնել է Միս. Լոժկինը<sup>3</sup>: Լ. Ս. Խաչիկյանի համոզիչ կարծիքով իրրմայեյ Կաֆայեցի քարգործը եզել է ղրիմեցի նշանավոր տաղասաց Սիմոն Կաֆայեցու հայրը: Հետևարար, Բելորեչենսկի եկեղեցին կառուցվել է ոչ թե 1171, այլ 1650-ական թվականներին<sup>4</sup>:

556. Հուշատախտակ սե մարմարից, վրան ելնգավոր տառերով՝ 7.տող.

ЗДЕСЬ С 1916 ПО 1918 Г./ ЖИЛ ОДИН ИЗ РУКОВОДИТЕЛЕЙ/ РЕВОЛЮЦИОННОЙ МОЛОДЕЖИ МАЙКОПА,/ АКТИВНЫЙ УЧАСТНИК ГРАЖДАНСКОЙ/ И ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОИН/ СЕРГЕЙ ГЕОРГИЕВИЧ/ САРКИСОВ.

1 М. Ложкин, об армянской церкви XII века в Белореченске. Ст'а Հայ արվեստին նվիրված Երկրորդ միջազգային սիմպոզիումի թեզիսներ, Երևան, 1978, էջ 2 և 8: Հմմտ. Н. Марр, Надгробный камень из Семиречья с армянской надписью 1323 г. ЗВАРО, т. VIII, с. 344-345. В. В. Бартольд, Очерк истории Семиречья, Фрунзе, 1945, с. 45: Ст'а նաև՝ ՊԲՀ, 1972, № 4, էջ 243-244:

2 X. Кучук-Иоаннесов, Армянская надпись XII столетия. МАК, вып. III, М., 1893, с. 106-109, илл. 79.

3 «Սովետական Հայաստան» օրաթերթ, 1978, հունվարի 10:

4 Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հին Մոսկվայում, էջ 38:

## ԿՐԱՍՆՈՂԱՐԻ ԵՐԿՐԱՄԱՍ

### ԿՐԱՍՆՈՂԱՐ ՔԱՂԱՔ

Կրասնոգար քաղաքը եզել է 18-19-րդ դարերի Հայաշաա գաղթավայրերից մեկը, որը Հարաաեոււմ է առ այսօր: Քաղաքում Հնագույն Հայկական պաամաճարաարապեաական հուշարձաններ չեն պահպանվել: Ոչնչացվել է նաե. Հին գերեղմանոցը: Նոր գերեղմանոցի ապանագրերի վկայությամր այսաեգ են թաղված Հայասաանի աարրեր նահանգներից ու զավաոներից եղեռնի պաաճաոով Հեռացած Հայորգիներ՝ աղուլիսցիներ, կարինցիներ, կարսեցիներ. պարսկահայեր, որոնց աճյուռների կոթողների մակագրությունները թեե. Հետսաղույն շրջանից են, սակայն որոշակի արժեք են ներկայացնում ոուսահայ գաղթօջախների պաամությունն ոուսումնասիրողների համար:

### Կրասնոգարի հայկական գերեզմանոց

557. Տապաւնաւար, կրաքարից, ուղղանկյուն, վրան՝ 6 աոդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՍԱԼՄԱՍՏԵՑԻ ՀԻՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻ / ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՐԱ ՈՐԴԻ ՄԿՐՏԻՉ / ԻՍԱՋԱՆԵԱՆ / ՀԱՆԳԵԱՒ Ի ՏԵՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ / 1910 թ. ՄԱՐՏԻ 10 ԵՒ ՄԿՐՏԻՉ ԾՆԵԱԼ 1901 թ. / ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՒ 1918 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 13-ԻՆ:

Տապաւնաւարեր՝ երեք հաա իրար նման, կողք-կողքի, դագագաձե, վրաները՝ գծախաչեր: Մակերեսին աղուցված քառակուսի սալաաախտակներին փորագրված է (ձախից՝ աջ). 4-ական աոդ.

558. ա) ՎԵՐԻՆ ԱՔՈՒԼԻՍԵՑԻ / ՏԻԳՐԱՆ / ԲԱԼԴՈՒՐԵԱՆ. / ԾՆԵԱԼ 1897 թ. ՅՈՒՆԻՍԻ 15-ԻՆ, / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1906 թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 16-ԻՆ:

559. ք) ՎԵՐԻՆ ԱՔՈՒԼԻՍԵՑԻ ԱՐԱՄ / ԲԱԼԴՈՒՐԵԱՆ, ԾՆԵԱԼ 1892 / ՄԱՅԻՍԻ 24-ԻՆ, / ՎԱԽՃԱՆ. 1907 թ. ՄԱՅԻՍԻ 10-ԻՆ:

560. գ) ՎԵՐԻՆ ԱՔՈՒԼԻՍԵՑԻ / ՀԱՅԿ ԲԱԼԴՈՒՐԵԱՆ. ԾՆԵԱԼ. 1888 թ. ԱՊՐ. 19-ԻՆ, ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1909 թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 28-ԻՆ:

561. Տապաւնաւար, վրան՝ սպիաակ մարմարե խաչ, որի սաորե՝ 5 աոդ.

ԱՅՍՏԵՂ ՀԱՆԳՉՈՒՄ Է ՎԵՐԻՆ ԱՔՈՒԼԻՍԵՑԻ / ԿԵԱՆՔԻՑ ԿԻՍՍՏ 19 ՏԱՐԵԿԱՆ / ՄԱՐՔԱՐ ՕՀԱՆՆԵՍԵԱՆ / ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆՑ. / ՄԱՀ. 5 ՅՈՒԼԻՍԻ 1912 թ.:

Նույնը՝ ոուսերեն:

562. Տապաւնաւար, վրան աղուցված մարմարակերա սալաաախաակին՝ 5 աոդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՍԱՂԱԹԵԼԵԱՆ / ՎԱՐԴԱՆ ՈՀԱՆՆԵՍԻ / ՄԱՀ. 1944 թ. 58 ՏԱՐԵԿԱՆ. / ԿԱՐՆՈ ՇՐՋԱՆԻ ԱԲԸԼՀՆ-ԴԻ ԳԻԻՂՆ. / ՀԱՆԳԻՍ ՈՍԿԵՐԱՑԴ, ՍԻՐԵԼԻ ԱՏՈՒՍԻՆ ԵՒ ՀԱՅՐԻԿ:

563. Տապաւնաւար. վրան աղուցված սպիաակ մարմարե սալաքարին՝ 3 աոդ.

ԱՍՏ ՆՆՋԷ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆՑԻ ՍԱՎՐԱ ԳԻԻՂԱՑԻ ԱՍԼԻԽԱՆ ԱՂԱԽԱՆԵԱՆ / ԱՍԼԱՆԵԱՆ. ԾՆ. 1847 թ., ՄԱՀ. 8 ՅՈՒԼ. 1931 թ. / ՆՆՋԻՐ ՀԱՆԳԻՍՏ, ՔԱՂՑՐԻԿ ՄԱՅՐԻԿ. ՔՈ ՈՐԴԻ ԱՍԼԱՆ:

Ծանոթ. Այս գերեզմանոցում կան. Հիշյալ Սավրա գյուղից՝ Հովհաննես Գևորգյանր, Կարսից՝ Մակար Տումանովիչ Գևորգյանր (ծնվ. 22. 6. 1889 թ., մահ. 18. 5. 1935), Մահլամցի Մարիամ Սահակյանցր (մահ. 1. 1. 1929 թ.) և ուրիշներ, որոնք մահացել են վերջին տասնամյակներին, և մենք նպատակահարմար չենք գաել զրանցելու:

## ԱՐՄԱՎԻՐ

Արմավիրը կրասնոգարի երկրամասի հայաշատ ընկավայրերից է: Քաղաքը հիմնադրել են 1839 թ. չերքեզահայերը: 1856 թվականին այստեղ ապրել է 2758, իսկ 1876 թ.՝ 3715 հայ բնակիչ: 1911 թ. վիճակագրական տվյալներով քաղաքի 37220 բնակչից 5518-ը հայեր էին: 1974 թ. 155 հազարանոց Արմավիր քաղաքում ապրում էին 8200 հայեր<sup>1</sup>: Մերազնյա հողերը, եռոտլյաններից առ այսօր պահպանվել է Ս. Ասավածածին դործող եկեղեցին, որի շինաքարը՝ աղյուսը, բերված է Ատավրոպոլից դրասաներով և հասուկ այդ նպատակի համար կուրան նակություն, որի ընթացքում առատաձեռն է դտնվել Նոր Նախիջևանցի մեծահարուստ Դ. Դոլուխանյանը, նվիրարերելով 50000 ռուբլի: Ռուսական կառավարությունն այդ նպատակի համար արամադրել է 5000 ռուբլի: 1850 թ. քաղաքը համալրվում է չերքեզահայերով: Դավիթ Դոլուխանյանը կառուցում է դպրոց: Նա ծնունդով Մոզդոկից էր, ըայց ապրում էր Նոր Նախիջևան քաղաքում:

Լիոնական չերքեղների և նոդայցիների ասպատակությունների ժամանակ Արմավիրի բնակիչներն իրենց երեխաներին ու կանանց թաքցնում էին եկեղեցու ներսում: Այսպեղ էր դանվում քաղաքի հռչակավոր շուկան, ուր անդի էին ունենում աշխույժ ապրանքափոխանակություն և անայնադործական ապրանքների վաճառք քաղաքացիների և չերքեզական մտակա տուլների միջև<sup>2</sup>:

Արմավիր քաղաքը մեծապես աուժել է Հայրենական պատերազմի շրջանում. ավերվել և ոչնչացել են ըաղմաթիվ մոնումենաալ կառույցներ, որոնցից բարերախտարար փրկվել և մեղ է հասել ղմրեթակիր եկեղեցին՝ կառուցված հայ ճարապետությունը հարազատ հորինվածքով:

Տաճարն ունի ընդարձակ ըակ, որանդ հանդչում են առաջին չերքեզահայ քահանա վարդան Գասպարյանցն ու Կարապետ վարդապետ Արծիվյանը:

Կառույցի պատերը՝ ներքուստ և արաքուսա, չունեն արձանադրություններ, եթե նկատի չունենանք սրրապակերներ նվիրարերողների հիշտակտդրությունները:

### Ս. Աստվածածին եկեղեցու բակ

564. Տապանաքար սև, ողորկ մշտկված մարմարից՝ սպիտակ կրքաքարե պատվանդանի վրա: Գանվում է եկեղեցու հյուսիսային տաաի մոա: Երկու կողմերին փորադրված է: Մի կողմին՝ 3 աղ.

ԱՌԱՋԻՆ ՉԵՐՔԵՉԱՆՆԱՅ ԲԱՆԱՆԱՅ ՎԱՐԳԱՆ ԱՎԻԳ ԲԱՆԱՆԱՅ ՎԱՄՊԱՐԵԱՆՑ,

Ի ՏԵՐ ՀԱՆԳԵԱՆ ՅԵՏ ԲԱՌԱՍԵԱՄԵԱՅ ԲԱՆԱՆԱՅԱԳԹԻՄԻՐԵԱՆ.

ՏՆ. 1833 ԱՄԻ. ՀԱՆԳ. 1899 ԱՄԻ. ԴԵՏԵՄԲԵՐԻ 11-ԻՆ:

Լուսանկ. 147

1 Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Բ. Բ, Երևան, 1976, էջ 91: Տե՛ս նաև Поркшоян X. A., Происхождение Черкессогаев и основание г. Армавира «Լրարեր ԲՄՍ. գիտ.» 1971, № 5:  
2 Տե՛ս Справка об историческом архитектурном памятнике г. Армавира - Армянской церкви, от 1 сентября 1969 г. Ձեռագիրը գտնվում է ՀՀ Պատմական Բուշարձանների պահպանման ընկերությունում:

ԱՌԱՋԻՆ ՉԵՐՔԵԶԱՀԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՆ ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆՑ / Ի ՏԷՐ ՀԱՆԳԵԱՒ ԹԵՏ ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ. / ԾՆ. 1833 ԱՄԻ. ՀԱՆԳ. 1899 ԱՄԻ, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 11-ԻՆ:

565. Մյուս կողմին՝ նույն արձանադրությունը, ապա նաև՝ թաղ, որի ձախում փորադրված է խաչ, իսկ աջում՝ բացված դիրք, ստորև՝ 5 տող.

ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ ՆՈՐ ՏԱՄ / ՁԵԶ, ՁԻ ՍԻՐԵՑԷՔ ՁՄԻՄԵԱՆՍ, ՈՐՊԷՍ ՍԻՐԵՑԻ ԵՍ ՁԵԶ ՁԻ / ԵՒ ԴՈՒՔ ՍԻՐԵՍՁԻՔ ՁՄԻՄԵԱՆՍ / ՅՈՎՀ. ԺԳ. 34:

566. Տապանաբար՝ կրաքարե պատվանդանով, վրան դրված սպիտակ մարմարե հասա սալաքարին փորադրված է 12 տող: Գանվում է եկեղեցու հյուսիսային պատի մոտ, նախորդից փոքր-ինչ հեռու:

+

ԱՐԾԻԻԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԱԶԱՐԹՈՒՆ  
ԸՆԴ ՎԻՄԱԽՍ ՀԱՆԳՁԻ ԱՍՏԼԻԱՌԻՐՔ ՊԱՏԱՐՈՒՆ  
ՅՐՈՒԵՆ ՈՅ Ի ՁԵՐՔԵԶԱ ՍԵՂՈՎԻԻ ՀԱՅԿԱԶՆՈՅ  
ԱՍ ԳՏԱԻ ԸՍՓՈՓԻԶ ՔԱԶ ՊԱՇՏՊԱՆ ՀԱԻԱՏՈՅ  
ՁԱՆՁՆ ՏՈՒԵԱԼ Ի ՎՏԱՆԳՄԻՐ ՀՕՏԻՆ ՓՈՒԱՆԱԿ  
ԱՀԱՌՈՐ ԼԵՌՆՈՐԴԵԱՅ ԿԱՅ ԸՆԴԴԵՐՆԱՀԱՏԱԿ  
ԱՆՆԿՈՒՆ ԲԱԶՄԱՇՊԱՆ ՅԼԱՆԱՆ ԻՐ ԿԵՆԱՅ  
ՄԻՇՏ ՍԱՏԱՐ ՉԱՄԱԶԳԵԱՑ ԳԵՐԵԼԱՅ ԳԵՐԵԽԱԳ  
ԵՌԱՆՏԵԱՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄՆԱՅԷ ԱՆՄՈՒՎՅ  
ՍԵՐԵՂՈՑ Ի ՍԻՐՈՒՆ ԱՐՄԱԻՎՅ ՀԱՅԿԱԶՆՈՅ  
- ԱՆՃԱՆԵԱԼ 102 ԱՄԱՑ 33 ՕԳՈՍՏՈՍԻ  
1866 ԱՄԻ

ԱՐԾԻԻԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԱԶԱՐԹՈՒՆ  
ԸՆԴ ՎԻՄԱԽՍ ՀԱՆԳՁԻ ԱՍՏ ԼԻ ԱԻՈՒՐՔՔ ՊԱՏԱՐՈՒՆ  
ՅՐՈՒԵՆԼՈՅ Ի ՁԵՐՔԵԶԱ ԱՆՀՈՎԻԻ ՀԱՅԿԱԶՆՈՅ՝  
ՍԱ ԳՏԱԻ ԸՍՓՈՓԻԶ ՔԱԶ ՊԱՇՏՊԱՆ ՀԱԻԱՏՈՅ,  
ՁԱՆՁՆ ՏՈՒԵԱԼ Է ՎՏԱՆԳՍ ԻՐ ԼՕՏԻՆ ՓՈՒԱՆԱԿ,  
ԱՀԱՌՈՐ ԼԵՌՆՈՐԴԵԱՅՑ ԿԱՅ ԸՆԴԴԵՐՆԱՀԱՏԱԿ,  
ԱՆՆԿՈՒՆ ԲԱԶՄԱՇՊԱՆ ՑՎԱԽՃԱՆ ԻՐ ԿԵՆԱՑ՝  
ՄԻՇՏ ՍԱՏԱՐ ՀԱՄԱԶԳԵԱՑ ԳԵՐԵԼՈՅ ԳԵՐԵԽԱՐԶ.  
ԵՐԱՆՏԵԱՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄՆԱՍՑԷ ԱՆՄՈՒՎՅ  
ՍԵՐԸՆԴՈՑ Ի ՍԵՐՈՒՆԴՔ ԱՐՄԱԻՐՈՑ ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ.  
[Վ]ԱԽՃԱՆԵԱԼ 102 ԱՄԱՑ 33 ՕԳՈՍՏՈՍԻ / 1866 ԱՄԻ:

Ծանոթ. Տրվում է կետադրական մասնակի հավելումներով:

Լուսանկ. 148

**Ս. Աստվածածին եկեղեցու ներսի արձանագրությունները**

567. Բեմի հյուսիսային կողմում, ներսես Շնորհալու պատկերի տակ դրված դադադաձև փայտե արկղի վրա՝ ելնդավոր տառերով՝ 3 տող.

ՅՇՏԿ ՆԵՐՄԷՍ ՀՆԳՅԼ ՊԱՏՐԱՐՔԻ  
1884 Ի 26 ՀՈԿՆՈՒԷՐԻ ԶՈՂՈՎՐԴՈՅ  
ԱՐՄԱԻՐԻ ԵՒ ՕՏԱՐԱԿԱՆԱՑ

Յ[Ի]Շ[Ա]Տ[Ա]Կ ՆԵՐՄԷՍ Հ[Ա]ՆԳ[ՈՒ]Յ[ԵԱ]Լ  
ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ / 1884 Ի 26 ՀՈԿ[ՏԵՄԲԵՐԻ]. ՆՈՒԷՐ Ի  
ԺՈՂՈՎՐԴՈՅ ԱՐՄԱԻՐԻ ԵՒ ՕՏԱՐԱԿԱՆԱՑ:

Լուսանկ. 149

**Սրբապատկերների հիշատակագրություններ**

568. Դավիթ մարգարեի պատկերի ստորև՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԱՀԱԿԱՑ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ ՍԵՖԵՐԵԱՆՑ:

569. Պողոս առաքյալի պատկերի տակ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՊՕՂՈՍԻ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ՍԵՖԵՐԵԱՆՑ:

570. Քրիստոսի Համրարձման պատկերի ասկ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ է ԳԵՂԵՑԻԿ ՄԻՔԱՅԵԼԵԱՆ ՄԵՐՏԻՆԵԱՆ:

571. Ս. Սարգսի պատկերի ասկ՝  
ՊԱՏԿԵՐՍ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ Է ՅԻՇԱՏԱԿ, ՏԻԿՆՈՋ ՏԵՄԻՐՃԵԱՆՑԻ. 1880 ԱՄԻ:

572. Պետրոս առաքյալի պատկերի ասկ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԱԿԱՐԱՅ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆՑ:

573. Ս. Հակոբի պատկերի ասկ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՅԱԿՈՒԲԱՅ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆՑ:

574. Քրիստոսի պատկերի ասկ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՄՈՎՍԻՍԻ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆՑ:

575. Հովհաննէս-Մկրտչի պատկերի ասկ՝ ոսկեզօծ աստերով.  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԵՂՔԱՐՑ ԱՅՏԻՆԵԱՆ:

576. Քրիստոսի մկրտութեան անսարանի ներքևում՝  
ՆՈՒՒՐ ՍՐ ԱՄԱՄՕՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ ՍԻՄԷՕՆ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ. 1901, 25  
ՅՈՒՆԻՍԻ:

577. Քրիստոսի հարութեան պատկերի ասկ՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԵԼՔՈՆԻ ՍԵՖԵՐԵԱՆՑ:

578. Սկիհի վրա՝  
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԿԻՀՍ ՍՐԲՈՅՆ ԳԷՈՐԳԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒՅՆ ԶԱՔԱՐԻԱ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆՑԻ ՀՈԳԻՈՅՆ,  
ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ՈՐԳԻՈՅՆ ՆՈՐԻՆ ԵՒ ՀԱՐՈՒԹԻՒՆԻ. 1 ՅՈՒՆԻՐՎԱՐԻ 1898 ԹԻՒ. ԱՐՄԱՎԻՐ:

### ԱՐՄԱՎԻՐԻ ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Թանգարանի ֆոնդերում պահպանվում է Կիլիկիայի Հայոց Լևոն VI թագավորին վերագրվող սրի լուսանկարը. սրի շեղքին երկու կողմերից ոսկեզօծ աստերով զրված է.

579. «ՇԻՆԵԱԼ Է Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ ԹԻՒՆ ՔՍ-Ի 1366. ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄՔ ՔՈՎ ՍԱՏԱԿԵԱ  
ՁԹՇՆԱՄԻՍ ԵՒ ԿՈՐՈՅ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԵՂԻԶՍ ԱՆՁԻՆ ԻՄՈՅ ԵՒ ԵՍ ԾԱՌԱՅ ՔՈ ԵՄ:

Կենտրոնի եռանկյունու մեջ՝ մառգկային աչք սևեռու ըրերով և արձանագրություն.  
ՀԱՅՐ ԵՒ ՈՐԳԻ ԵՒ ՄՔ ՀՈԳԻ:

Կլոր կնիքի շրջանակում՝ Մարիամը՝ Հիսուսը զրկին, եղբերին.  
Ի ՔԵՋ ՏԷՐ ՅՈՒՍԱՑԱՅ, ՄԻ ԱՄԱԶԵՑԻՑ ՅԻ ՏՆ [ՅԻՍՈՍԻ ՏԵՄՈՆ].

Ապա՝  
ՏՈՒՐ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ ԾԱՌԱՅԻ ՔՈ, ԿԵՑՈ ԶՈՐԳԻ Ս.ՂԱԽՆՈՅ ՔՈ ԵՒ ԱՐԱ ԱՌ ԻՍ ՆՇԱՆՔ  
ԱՐՈՒԹԵԱՆ:

Կլոր կնիքի վրա՝ թագավորը գավազանը ձեռքին, կանգնած, շուրջը՝  
ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄՔՆ ԱՅ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ:

Նրանից ստորև՝  
ՏԵՍՑԵՆ ԱՏԵԼԻՔ ԻՄ ԵՒ ԱՄԱԶԵՍՑԵՆ, ՋԻ ԳՈՒ ՏԷՐ ՕԳՆԵՑԵՐ ԻՆՁ ԵՒ ՄԽԹԱՐԵՑԵՐ ՋԻՍ:  
Մաճոք. Լուսանկարի ներքևում զրված է, որ թույլատրված է գրաքննության կողմից 1873  
թ. Հոկտեմբերի 26-ին: Ստորագրողը Բ. Մուսթոկան է:

## ՍՏԱՎՐՈՊՈՒԻ ԵՐԿՐԱՄԱՍ

### ՍՏԱՎՐՈՊՈՒԼ ՔԱՂԱՔ

Հյուսիսային Կովկասի Հայկական նկատելի դաղթօջախներից է եղել նաև Ստավրոպոլ քաղաքը: Ս. Զալալյանն իր «Ճանապարհորդութեան» մեջ նշում է, որ XIX-րդ դարի 50-ական թվականներին այստեղ ապրում էին բաղմաթիվ Հայ ընտանիքներ, որոնք զղալի դեր էին կատարում Հասարակական կյանքի ընդհանուր ասպարեղներում<sup>1</sup>: Հայոց քարաշեն դմբեթակիր եկեղեցին կառուցել են Նոր Նախիջևանից Ստավրոպոլ անդափոխված 70 Հայ վաճառականները: Հայ մանուկների կրթության և դաստիարակության գործում մեծ դեր է կատարել Սլաշալյանցի Հիմնադրած դպրոցը: Մեծահարուստ Գաբրիել Թամամշյանցը քաղաքն ապահովել է խմելու ջրով:

Մեր շրջադաշտային ժամանակ պատմական արժեք ներկայացնող Հին Հայկական հուշարձաններ այլևս դոյուկություն չունենին:

### ԳԵՈՐԳԻԵՎՍԿ

Գեորգիեվսկում ապրող Հայերն ունեցել են իրենց կրթական օջախը, եկեղեցին, սակայն այսօր դրանք չեն պահպանվել:

### ՊՅԱՏԻԳՈՐՍԿ

Առողջարանային այս քաղաքում նույնպես կարեոր հայկական հուշարձաններ չեն մնացել: Մ'աշուկ սարի լանջին դանվող դերեղմանոցում՝ Մ. Յու. Լերմոնաովի մենամարտելու վայրից քիչ հեռու, նկատեցինք սև մարմարից կերտված մի ապականաքար, որի վրա ելնդավոր առեքրով կար ուղևորներն 9 առդ.

580. АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ/ ВАРТАНОВ/. РОД. 1917 Г., УМ.  $\frac{25}{6}$  1932./ НЕ ПОЗНАВ

В 15 ЛЕТ/ ДНЕЙ РАДОСТНЫХ ДЕТСТВА/, ОСТАВИВ В СКОРБИ ОТЦА, / МАТЬ,/ СЕСТЕР,/ НАШЕЛ ТЫ ВЕЧНЫЙ ПОКОЙ/ ЗДЕСЬ У ПОДОШВЫ МАШУКА.

Լուսանկ. 150

### ՆՈՐ ԵԳԵՍԻԱ (ՆԱԽԿԻՆ՝ ՂՈՐԱ, ՂՈՐԱՅԻ)

Այս ընդարձակ բնակավայրը դանվում է Ստավրոպոլի երկրամասի Կուրսկայա կոչվող շրջկենտրոնից վեց կիլոմետր հեռավորությամբ՝ դեպի Մոզդոկ դնացող մայրուղու վրա: Նոր Եդեսիայում այժմ ապրում են ավելի քան 7000 Հայեր, որոնք, չնչին բացառությամբ, մոռացել և մոռանում են մայրենի լեզուն՝ Հայերենը: Նրանք խոսում են ուղևորներ, իսկ տանը՝ պարսկերենի ենթարարառով: Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանի կարծիքով, այսանդի բնակիչները, իբրև թե՝ «ճողը եկամուտ ցեղեր են, որոնք 18-րդ դարում ուղևաց Ջուբով դորավարի հետ տեղափոխվել են Հիշյալ վայրերը»<sup>2</sup>: Իրոք որ Նոր Եդեսիայի աղդարնակչու-

<sup>1</sup> Ս. Զալալյան, Բ, էջ 453:

<sup>2</sup> Մ. Բարխուդարյան, Պատմություն Աղուսից աշխարհի, մասն Ա, Թիֆլիս, 1893 էջ 26:

Թյունը ղանդվածորեն դաղթել է Դերրենտից 1786 թվականին, սակայն այդ չի նշանակում, թե նրանք Հայեր չեն եղել: Մինչև օրս այսպեղ ապրող բնակիչներն անխաիր (խոսքը վերաբերում է տեղաբնիկներին) իրենց համարում են Հայեր և ունեն հայկական անուն-ազգանուններ: Նոր եղեսիան Հայոց ուխաաղնացության վայրերից էր: Այս դյուղի Ս. Կարապետ եկեղեցում էին վարդավառի տոներն անցկացնում մողդոկահայերը:

1850-ական թթ. Նոր Եղեսիան ունեցել է 300 աուն հայ ընաանիք, որոնց հիմնական դբադմունքը եղել են երկրադործությունն ու անասնապահությունը:

Ուսումնասիրողներից Ս. Զալալյանը, այցելելով Նոր Եղեսիա, հուղմունքով արձանադրել է. «Զիք ուսումնարան աստ և չգիտեն խօսիլ Հայերէն, սովորական բարբառ. նոցա է պտրսկերէն, դոբ ուսեալ են ի Դարբանդ»: Հեաադայում այսպեղ բացվում է հայկական դպրոց, որը դոյատեում է ընդհուպ մինչև XX-րդ դարի 60-ական թվականները:

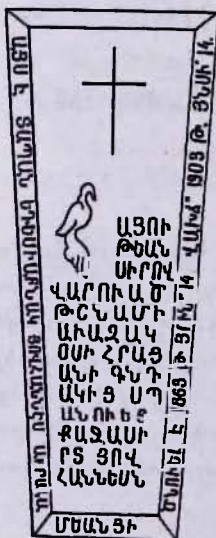
Հայկական մոնումենաալ հուշարձաններից Նոր Եղեսիայում պահպանվել է Ս. Կարապետ եկեղեցին՝ հեասադույն շրջանի կից կառույցով: Մեր այցի ժամանակ այն վերածվել էր դյուղական ակումբի:

Գյուղի դերեղմանոցը XIX-XX -րդ դարերից է: Կրաքարով պաարաստված շաա աասլանաքարեր Երկրորդ համաշխարհային պաաերաղմի աարիներին այրվել և օդտադործվել են իբրև կիր: Գերեղմանոցն աչքի է ընկնում դերդաստանային աապանաաներով: Մինչև XX-րդ դարի առաջին աասնամյակների անխաիր ըոլոր աապանադրերը փորադրված են հայերեն: Այս պարադան ուղղակիորեն վկայում է, որ Նոր Եղեսիայի բնակիչները եղել և մնում են հայեր և ոչ թե «ճիղբ» կոչված ցեղեր:

Նոր Եղեսիայի տարածքից պրակում դեաեղել ենք 58 արձանադրություն, որոնք թեե ժամանակադրական առումով նոր են, սակայն կարևոր արժեք են ներկայացնում Հյուսիսային Կովկասի հայ դաղթավայրերի տղամոության համար: 1920-ական թվականներից հեաո եղած տապանադրերն արդեն ուուսերեն են, հայոց աղդանուններին հաճախ ավելացվում են «ով» կամ «և» վերջավորությունները:

## ՆՈՐ ԵԴԵՍԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ

581. Տապանաքար՝ եղրերին շուրջանակի.



ԱՅՍ ՏԱՊԱՆ ԵԴԵՍԻԱԲՆԱԿ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆՑԻ. ԾՆՈՒԵԼ Է 1863 թ. Յ[ՈՒ]Ն[Ի]ՍԻ 4-ն. ՎԱԽՃ. 1903 թ. Յ[ՈՒ]Ն[Ի]ՍԻ 14:

Արեմայան կողին՝ 10 աող.

ՀԱՅՈՒ/ԹԵԱՆ/ ՍԻՐՈՎ/ ՎԱՐՈՒԱԾ/ ԹՇՆԱՄԻ ԱԻԱԶԱԿ ՕՍԻ ՀՐԱՑ/ԱՆԻ ԳՆԴ/ԱԿԻՑ ՍՊ/ԱՆՈՒԵՑ ՔԱՋԱՍԻ/ՐՏ ՅՈՎ/ՀԱՆՆԷՄՆ:

Լուսաճկ. 151

582. Տապանաբար, վրան՝ 6 անոց.

1897 թ. ԱՅՍ է ՏԱՊ/ԱՆ ԿՆԿՐՏԻԶ ՀՕՎԱՆ/ԷՍՕՎԻ ԿՆՕՋ/ ԿՆԿՐԹԱԻ./ ՎՕԽ/ՃԱՆՆ է:

Ծանոթ. Մարթա անձնանվան ՄԱ. առաքելը փորագրված են կցադրով: Առկա է բարրանային արտասանութունը:

583. Տապանաբար, նույնապի վրան՝ 6 անոց.

1897 թ. ԱՅՍ է ՏԱՊ/ԱՆ ԿՆԿՐՏԻԶ ՀՕՎԱՆ/ԷՍՕՎԻ/ ՎԱԽՃԱՆՆ է:

584. Տապանաբար, ունի 7 անոց.

ԱՅՍ է ՏԱՊ/ԱՆ ԵԳԵՍԻ/ԱՅԻ ՅԱԿՈՎԲ/ ՀՕՎՀԱ/ՆԷՍԵԱՆ/ՅԻ. ՎԱԽ. 1904 թ. / ՄՐԴ (մարտի) 14:

585. Տապանաբար, վրան՝ 7 անոց.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵԳ/ԷՍԻԱՅԻ ԳՐԻ/ԳՈՐ ԳՐԻԳՈ/ՐԵԱՆՅԻ. ՎԱԽՃ. է/ 1894 թ./ ՓԵՏՐ. 8-ԻՆ:

586. Տապանաբար, վրան՝ 7 անոց.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵԳԵՍԻԱԲՆԱԿ ՊԵՏՐՈՍ ԴՐԻ/ԳՈՐԵԱՆՅԻ/ ԿՆՕՋ ՆԱԶԱ/ՆԻ/. ՎԱ/ԽՃ. 1886 թ. Դ[Ե]Բ/ՏԵՄԲԵՐԻ/...

587. Տապանաբար, վրան՝ 8 անոց.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵԳԷ/ՍԻԱՅԻ ՅՈՎԱ/ՆԷՍ ՕՀԱՆԵԱ/Ն ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅԻ.

Վ[Ա]ԽՃ[Ա]Յ/ԵԱ/Լ է 1893 Ա/ՄԻ ՓԵԴԻ/ (փետրվարի) 25-ԻՆ:

588. Տապանաբար, վրան՝ 5 անոց.

ԱՅՍ է ՄԱՐՄԻՆ ՅԱԿՈՐ ԳՐԻ/ԳՈՐԵԱՆՅԻ/ ՈՐԴԻ ՕՎԱՆԻՍ/Ի/. ՎԱԽՃ. 1904 թ./ ՕԳՈՍՏ. 8-ԻՆ:

589. Տապանաբար, վրան՝ 7 անոց.

ԱՍՏ... ՄԱՐՄԻՆ ԵԳԵՍԻ/ԱՅԻ ՅՈՎԱՆԷՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅԻ ԿԻՆԸ/ ՄԱՐԻԱՄ./ ՎԱԽՃ. է / 1907 թ. ՀՈԿՏ. 14:

590. Տապանաբար, վրան՝ 6 անոց.

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆ/ է ԳԱԼՈՒՍՏ/ ՀԱՅՐՆ Ղ/ԱԶԱՐԵԱՆ/ ՄԱԿԱՆԻ/ 1892 թ[Վ]Ի Մ[ԱՅԻՍ]Ի 26:

Ծանոթ. Մական անվան վերծանութունը թեպետ է: Կարելի է կարգալ նաե. Ասկանի: Մայիսի բառը փորագրված է ՄԻ ձևով:

591. Տապանաբար, վրան՝ 5 անոց.

ԱՅՍ է ՏԱՊ/ԱՆ ԵԳԷՍ/ԻԱԲՆԱԿ/ ԳԱԼՈՒՍՏ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԻ. ՎԱԽՃ. 1900 թ./ 15 Յ[ՈՒ]ՆՎ[Ա]ՐԻ:

592. Տապանաբար, վրան՝ 6 անոց.

ԱՅՍ է ՏԱՊ/ԱՆ ՀԱՆ/ԳՈՒՅԵԱԼ ԵԳԵՍԻԱՅԻ ՊՈՂՈՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅԻ. 1883 թ./ ՆՕՅ. 1-Ն:

593. Տապանաբար, վրան՝ 10 անոց.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄ/ԻՆ ԵԳԵՍԻ/ԱԲՆԱԿ ԿԱՐ/ԱՊԷՏ ԱՆ/ՏՕՆԵԱՆՅԻ/ ԿԻՆԸ/ ՎԱՌՎԱՌԻ./ ՎԱԽՃ./ 1901 թ. 2 ԱՊ/ՐԻԼԻ/.

594. Տապանաբար, վրան՝ 6 անոց.

ԱՅՍ է ՏԱՊ[Ա]Յ/ ԵԳԵՍԻԱԲՆ/ԱԿ/ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԱՆՏՈՆՈՎԻ ՈՐԴԻ/ ՀԱՄԲԱՐ/ՉՈՒՄԻ. 189/7 թԻԻ. ՕԳՈՍՏՈՍ 6:

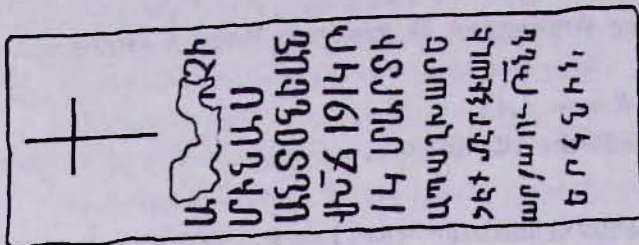
595. Տապանաբար, վրան՝ 6 անոց.

ԱՅՍ է ՏԱՊ[Ա]Յ ԵԳԵՍԻԱ/ՅԻ ԿԱՐԱ/ՊԵՏ ԱՆ/ՏՕՎԻ/ ԿՆՈՃ/ ՅԱՄԱՍ/ՊԻՐԻ. 1895 ՄԱՅ. 19:

Ծանոթ. Անուով աղղանունը նույն Անասոնովն է: Յամասպիրը Համասպիրու անվան

բարբառային ձևն է: Մայ-ը (մայիսը) թողնում ենք նույնը:

596. Տապանաքար, վրան՝ 4 առդ.



ԱՄՍ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԻՆԱՍ /  
ԱՆՏՈՆԵԱՆ ՎԱԽՃ. 1914 Թ. / 14  
ՄԱՐՏԻ. / ԱՊԱՇԽԱՐԵ / ՅԷՔ,  
ՄԵՐՉԵԱԼ Է ԱՐՔԱՈՒԹԻՆՆ ԵՐԿԵՏ

Լուսանկ.152

597. Կոթող, եռաստիճան պատվանդանի վրա. հարավային կողին.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԵԳԵՍԻԱՑԻ ՅՈՎՍԷՓ ՈՍԿԱՆԵԱՆ ԱՆՏՈՆԵԱՆՑԻ. ԾՆԻ. 1851 Թ., ՎԽՃ. 1910 Թ.:

598. Տապանաքար, նույնաաիպ, երեսին՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆՑ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԿԻՆՆ ՄԱՐԻԱՄԻ. 1884 ԹԻԻ ԹՈՒԼԻ 9:

Ծանոթ. Յուլիի ամսանունը թողնում ենք Յուլի ձեռով, ինչպես վիճադրված է:

599. Տապանաքար, վրան՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆՑ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԿԻՆՆ ՍԱՆԴՈՒՂԻ. 1900 Թ.:

600. Տապանաքար, վրան՝ 4 առդ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԵԳԵՍԻԱՑԻ ԱՆԴՐԵԱՍ ՔԵԱՐԱՄԵԱՆՑԻ. / ՎԱԽՃ. 23 ՆՈՒՅԵՄԲԵՐԻ / 1898 Թ. ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ:

601. Տապանաքար, վրան՝ 5 առդ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԵԳԵՍԻԱՑԻ ԿՈՍՏԱՆ / ՔԱՐԱՄՕՎԻ. / 1893 Թ. / ՄԱՐՏԻ 5:

Ծանոթ. Այս է կապակցութունը գրված է Ա է. Մարտի բառը՝ ՄԴ:

602. Տապանաքար, վրան՝ 4 առդ.

ՄԱՅ 21. / ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԵԳԵՍԻԱՑԻ ԱՆՏՈՆ ՔԱՐԱՄԵԱՆԻ ԿԻՆՆ Է Մ / ԱՆՈՒՇԱ. / Կ: ՎԱԽ. / 1907 Թ.:

603. Տապանաքար, վրան՝ 5 առդ.

ԱՍՏ ՄԱՐՄԻՆ ԵԳԵՍԻԱՑԻ ԱՆՆԱ ԳԱԼՍԵԱՆՑԻ. ՎԱԽՃ. 1911( Թ.:

Ծանոթ. Եղեսաի պեաք է կարդալ Եղեսացի: Չենք ուղղում:

604 Տապանաքար, վրան՝ 7. առդ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ / ՄԻՆԱՍ / ՈՒՐԴԻԽԱ / ՆՈՎԻ. 1882 Թ. / ՅՈՒՆԻՍԻ / 8:

605 Տապանաքար, վրան՝ 5 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԵԳԵՍԻԱՑԻ ԲՆԱԿ ԿԻՐ / ԱԿՈՍ ՈՒՐ / ԴԻԽԱՆԵ / ԱՆՑԻ. ՎԱԽՃ. 1904 Թ. ՅՆՎ. 19:

Ծանոթ. Յնվ. պեաք է ընթերցել Յուլուարի:

606. Տապանաքար, վրան՝ 6 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ ԱՐԱՂԱՄ / ԵԱՆՑ ԿՈՍՏԱՆԻ ԿԻՆ ՄԱՐԻԱՄ / 1896. ՅՈՒՆՎ. 2-ն:

607. Տապանաքար, վրան՝ 2 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԿՈՍՏԱՆ ԱՐԱՂԱՄԵԱՆՑԻ. / 1891 Թ. ՆՈՅ. 3-ն:

608. Տապանաքար, վրան՝ 8 տող.

ԱՅՍԷ ՏԱՊ  
ԱՆ ԵԴԵՍԻ-  
ԱՅԻ ՅԱԿԿԲ  
ԱԲՐԱՀԱՍՆ  
ԱՆՑԻ ԿԻՆԸ  
ՈՍԿԻԻ ՎԱԽ  
1901 Թ. +  
15 ԱՊՐԻԼԻ

ԱՅՍ Է ՏԱՊ/ԱՆ ԵԴԵՍԻ/ԱՑԻ ՅԱԿՈՎԲ/  
ԱԲՐԱՀԱՄԵ/ԱՆՑԻ ԿԻՆԸ/ ՈՍԿԻԻ. ՎԱԽ[Ճ]. 1901 Թ. / 1  
ԱՊՐԻԼԻ:

609. Տապանաքար, վրան՝ 9 տող.

ԱՍՏՆԱՏԳ  
ՄԱՐՄԻՆ  
ԳԱԲՐԵԼ  
ԵԱՆ ՑԱՐ  
ՉԵՄԻ ԿԻՆ  
ՄԱՐՋԱՆ  
ԿԻՆ 1900  
Թ. ԱՊՐ  
ԵԼԻ 6

ԱՍՏ ՀԱՆ[ՉԻ]/ ՄԱՐՄԻՆ/ ԳԱԲՐԻԵԼ/ԵԱՆՑ ԱՐ/ՏԵՄԻ  
ԿԻՆ/ՄԱՐՋԱՆ/ԻՆ. 1900/ Թ. ԱՊՐ/ԵԼԻ 6:

Լուսանկ. 153

610. Տապանաքար, վրան՝ 6 տող, վերջում եղծված.

ԱՅՍԷ ՏԱՊ  
ՋԱՆԳՐՅԵԼ  
ՄԱԹԵՈՍ  
ԿԵԻՆ ՉԱ  
ՈՎԻ 1  
ԴԵԿՏ

ԱՅՍ Է ՏԱՊ[ԱՆ / ՀԱՆԳՈՒՑԵ[Ա.]Լ / ՄԱԹԵՈՍ[Ի] ԿԵԻՆ  
ՇԱ./ՈՎԻՆ/ ԴԵԿՏ...

Ծանոթ. ԿԻՆ բառը դրված է կլիմ: Շառվիմ կարելի է,  
թերևս, կարդալ Շաղովիմ կամ Շահովիմ:

Լուսանկ. 154

611. Տապանաքար, ուղղանկյուն, գորշավուն կրաքարից: Վրան՝ 9 տող.

ԱՍԷՄԱՐ  
ԻՆԵ ԴՅԱԻԱՑ  
Ի ԿԱՐԱՊԷՏ  
ԱԲՐԱՄԵԱՆ  
ՑԻ ԿԻՆ ԵՇՈ  
ՂԱԿԱԹԻ  
ՎԱԽՃՆ Է  
1887 Թ.  
ՄԱԻՍ.

ԱՅՍ Է ՄԱՐՄԻՆ ԵԴԵՍԻԱՑ/Ի ԿԱՐԱՊԷՏ/  
ԱԲՐԱՄԵԱՆ/ՑԻ ԿԻՆ Է ՇՈ/ՂԱԿԱԹԻ./ ՎԱԽՃՆ Է/  
1887 Թ. ՄԱԻՍ:

Լուսանկ. 155

612. Տապանաքար, դազադաձև, վրան՝ դժախաչ, որի ներքևում 9 տող.

ԱՍԷ ՄԱՐ  
ԵԴԵՍԻԱՑԻ  
ՄԱՆՈՒԿ  
ՑԱՐՈՒԹ  
ԻՆԵ Օ՝  
Ն ԱՆԱ  
ՑԻ  
1892 Թ  
21 ՅՈՒԼԻ

[ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ] ԵԴԵՍԻԱՑԻ / ՄԱՆՈՒԿ / ՅԱՐՈՒԹ / ԻՆԵ [ԵԱՆ]Ց Կ[Ի]Ն ՆԱՆԱ[ՑԻ]. 1892 Թ. / 21  
ՅՈՒԼԻ:

Լուսանկ. 156

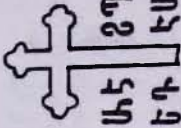
613. Տապանաքար, նախորդի նմանությունը: Գլխամասում դափնեպսակ է, ստորև 9 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ  
ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ  
ԵՆԻԱԲՆԱՍ  
ԵՎԻՆ ԿՍՍ  
ՏԱՆԵԱՆ ՅՈՒՉ  
ՀՆԵԿՍԵԱՆՑԻ  
ՎԱԽԸ՝ 97ԱԲ  
ՕԳ 1911 Թ.  
10 ՅՆՎԴԻ:

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ/ԵՆԻԱԲՆԱԿ  
ՍՏ/ԵՎԱՆ ԿՍՍ/ՏԱՆԵԱՆ  
ՅՈՒՉ/Հ[Ա]ՆՆԵՍԵԱՆՑԻ./ ՎԱԽԸ. 97  
ԱՄ/ՕԳ 1911 Թ./ 10 Յ[ՈՒ]ՆՎ[Ա.]ՐԻ:

Լուսանկ. 157

614. Տապանաքար, կրաքարից, խաչանշանի հորիզոնական թևերից ներքև 9 առդ.

 ԱՍՏ ՀԱՆ  
ԵՄ ԵՄ  
ԻՍՑԻ ՀԱՅ  
ՐԱՊՉ ԳԱԲ  
ՐԵԼՕՎԻ ԿԻ  
ՆԵԿ ՇՈՂ  
ԱԿԱԹԻ  
1898 ԹԻԻ  
ԿԻ 10

Ա[ՅՍ] Է Տ[Ա.]Պ[ԱՆ] ԵԴԷՍ/ԻԱՑԻ  
ՀԱՅ/ՐԱՊ[Ե]Յ ԳԱԲ/ՐԵԼՕՎԻ ԿԻ/ՆՆ Է  
ՇՈՂ/ԱԿԱԹԻ./ 1898 ԹԻԻ... ՍԻ 10:

Ծանոթ. Այս է փորագրված Ա. է:  
Արձանագրության վերջը եղծված  
է: Հետաքրքիր է Տ առոի  
փորագրությունը, որ նկատելի է

նաև այլ արձանագրություններում:

Լուսանկ. 158

615. Տապանաքար, վրան եղծված արձանագրություն, թերևս, 3 առդ.

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ  
ԵԴԵՍԻԱՑԻ  
ՊԵՏՐՈՍ ԵՂԻ  
ԱՂԱՐԵԱՆՑԻ  
ԿԻՆԵ ՎԱԹՎ  
ԱՌԻ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ԵԴԵՍԻԱՑԻ/ ՊԵՏՐՈՍ  
ԵՂԻ/ԱՋԱՐԵԱՆՑԻ ԿԻՆԵ... ՎԱԹՎԱՌԻ...

Լուսանկ. 159

616. Տապանաքար, կրաքարից, ուղղանկյունաձև, վրան 8 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁ  
ԻՐԱՐՄԻՆ  
ԵԴԵՍԻԱՑԻ  
ԵՎԻԱԳԱՐԳ  
ՍՐԵԱՆՑԻ  
ԱԻՃԷ.  
1903 ԹԻՆ  
ՄԱՐՉԻ 13

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁ/Ի ՄԱՐՄԻՆ/ ԵԴԷՍԻԱՑԻ/ ԵՂԻԱՋԱՐ  
Գ/ԱՐԵԱՆՑԻ. ՎԱԽԸ. Է/ 1903 ԹԻՆ/ ՄԱՐՏԻ 13:

Լուսանկ. 160

617. Տապանաքար, գլխամասի քանդակներից ներքև 7. առդ.

ԵԴԵՍԻԱԲՆ  
ԱԿ ՅԱՐՈՒ.  
ԹԻՒՆ ՅԱՐ.  
ՈՒԹԻՒՆԵ  
ԱՆ ՅԻ ԴՈՒ  
ՍՏՐ ՍԱՐՄԱ  
ՎԽՃ 1897Թ

ԵԴԵՍԻԱԲՆ/ԱԿ ՅԱՐՈՒ/ԹԻՒՆ ՅԱՐ/ՈՒԹԻՒՆԵ/ԱՆՅԻ  
ԴՈՒ/ՍՏՐ ՍԱՐՄԱ/ ՎԽՃ. 1897 Թ|ԻԻ|:

Լուսանկ. 161

618. Տապանաքար, նախորդի նմանությամբ: Թռչնակերպ քանդակից ներքև՝ 9 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳ  
ԶԻ ՄԱՐՄԻՆ  
ԵԴԵՍԻԱԲՆ  
ԱԿ ՄԻՆԱՍ  
ՅԱՐՈՒԹԻՒ  
ՆԵԱՆՅԻ ԿԻ  
ՆԸ ՍԱՐՄԱԻ  
ՄՆԱԻ 1882  
Թ

ԱՍՏ ՀԱՆԳ/ԶԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԵԴԵՍԻԱԲՆ/ԱԿ ՄԻՆԱՍ/  
ՅԱՐՈՒԹԻՒԻ/ՆԵԱՆՅԻ ԿԻ/ՆԸ ՍԱՐՄԱԻ./ ՄՆԱԻ 1882/  
Թ [ԻԻՆ] ...

Լուսանկ. 162

619. Տապանաքար, դադաղաձև, վրան՝ 8 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻ  
ՄԱՐՄԻՆ ԵԴ  
ԵՍԻԱԳԻ ԳԻԻ  
ԳՈՐ □ ԱՐ  
ՐԱՄԵԱՆՅԻ  
ՎԱԽՃԷ  
1908 ԹԻ-  
ԿԵԴ 25

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵԴ/ԷՍԻԱԳԻ  
ԳԻԻ/ԳՈՐ ԱՐ/ՐԱ[ՀԱ]ՄԵԱՆՅԻ./ ՎԱԽՃ. Է/  
1908 ԹԻԻ/ ՓԵԴ. 25:

Մանոթ. Փեղ-ը պեաք 'է ընթերցել  
փետրվարի:

Լուսանկ. 163

620. Տապանաքար, նույնափայ, գլխամասում՝ եռակյունաձև քանդակ, որի ստորև 8 առդ.

ԱՅՍ Է ՏՊՆ  
ԵԴԵՍԻԱԳԻ  
ՅԱՐԹԻՆ  
ՅՈՎԱՆԻՍ  
ԵԱՆ ՄԻՐ  
ԱՆԵՆՅԻ  
Վ 1899 Թ  
ՆՈՅԻՆ

ԱՅՍ Է Տ[Ա]Պ[Ա]Ն/ ԵԴԷՍԻԱԳԻ/ ՅԱՐ/[ՈՒ]ԹԻՒՆ/  
ՅՈՎԱՆԻՍ/ԵԱՆ ՄԻՐ/ԱՆԵՆՅԻ/ Վ [ԱԽՃ]... 1899 Թ.  
ՆՈՅ[ԵՄԲԵՐ]ԻՆ:

Լուսանկ. 164

621. Տապանաքար, կրաքարից, ծայրամասերը քայքայված, վրան՝ 8 առդ.

ԵԴԵՍԻԱ-  
ՅԻ ՊԵՏՐՈՍ  
ԵԴԻԱԶԱՐ.  
ԵԱՆՅԻ ՈՐ-  
ԴԻ ՄԻՄ-  
ԷՕՆ ՎԱ-  
ԽՃ" 1910  
Թ 12

ԵԴԵՍԻԱ/ՅԻ ՊԵՏՐՈՍ/ ԵԴԻԱԶԱՐ/ԵԱՆՅԻ ՈՐ/ԴԻ  
ՄԻՄ/ԷՕՆ. ՎԱ/ԽՃ. 1910/ Թ[ԻԻՆ]. 12...

Լուսանկ. 165

622. Տապանաքար, դիխամասում՝ խորանիկ, խաչանշանը ներսում: Ամրացված է  
 տատանդանի վրա: Ունի 9 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ  
 ՄԱՐՄԻՆ Ե  
 ԴԵՍԻԱԲՆ  
 ԱԿ ՅՈՎՀԱ  
 ԿԻՄ ՅՈՒՀ  
 ԱՏՆԷՍԵԱ  
 ՆՅԻ ԿԻՆ  
 ԱՆՆԱԻՎԱ  
 ԽՃ 1901Թ

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ Ե / ԴԵՍԻԱԲՆ / ԱԿ  
 ՅՈՎՀԱ / ԿԻՄ ՅՈՎՀ / ԱՏՆԷՍԵԱ / ՆՅԻ ԿԻՆ  
 ԱՆՆԱԻ. Վ.Ա./ԽՃ. 1901 Թ [ԻԻՆ] ...

Լուսանկ. 166

623 Տապանաքար, ըուսական դարդերով, վրան՝ 9 տող.

ԱՅՍԷ ՏԱՊ  
 ԱՆ ԵԴԵՍԻ  
 ԱՅԻ ԱԲՐԱ  
 ՀԱՄ ԿԼԻՆ  
 ՉԱՅԵԱՅԻ  
 ԿԻՆ ՄԱՆ  
 ՈՒՇԱԿԻ  
 ՎԱԽՃ 18  
 90Թ ՉՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊ / ԱՆ ԵԴԵՍԻ / ԱՅԻ ԱԲՐԱ / ՀԱՄ  
 ԿԼԻՆ / ՉԱՅԵԱՅԻ / ԿԻՆ ՄԱՆ / ՈՒՇԱԿԻ. / Վ.Ա.ԽՃ.  
 18/90 Թ [ԻԻՆ]. 2-Ն | ՈՅԵՄԲԵՐԻ ]:

Լուսանկ. 167

624. Տապանաքար, կրաքարից, դիխամասում՝ քանդակներ, որոնց աակ 10 տող.

ԱՍՉ Է ՄԱ  
 ՐՄԻՆ ԵԴԵ  
 ՍԻԱՅԻՍՈՒՄ  
 ԷՍՆ ԱԲՐԱ  
 ՄԵԱՆՑԻ  
 ԿԻՆՆԷ ՀԷ  
 ՐԻԻՆԱԳ  
 ՎԱԽՃ Է  
 1819 Թ  
 09 ՉԻՆ

ԱՍՏ Է ՄԱ / ՐՄԻՆ ԵԴԵ / ՍԻԱՅԻ ՍԻՄ / ԷՍՆ  
 ԱԲՐԱ / ՄԵԱՆՑԻ / ԿԻՆՆ Է ՀԵ / ՐԻԻՆԱԳ. /  
 Վ.Ա.ԽՃ. Է 1819 ԹԻԻ ՕԳ [ ՈՍՏՈՍԻ ] Ի 2-ԻՆ:

Մանոթ. Օգոստոսի ըսոր փորագրված է  
 հապավված օգի ձեով:

Լուսանկ. 168

625. Տապանաքար, դիխամասում՝ եղծված պաակերաքանդակ կրո շրջանակի մեջ,  
 ներքեում՝ 7 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁ  
 ՄԱՐՄԻՆ Ե  
 ԴԵՍԻԱԲՆ  
 ԱՅԻ ԱԲՐԱ  
 ՆՉՈՆ ԱՆՉ  
 ՕՒ ԵԱՆՑԻ  
 ԿԻՆՆԱԳ  
 1900Թ

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ / ՄԱՐՄԻՆ Ե / ԴԵՍԻԱ [Ց] Ի Ա / ՆՉՈՆ  
 ԱՆՑ / ՕՆԵԱՆՑԻ. / Վ [ Ա ] ԽՃՆ Է 1900 ԹԻՆ:

Լուսանկ. 169

626. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, վրան՝ 8 տող.

ԱՅՍԷ ՏԱՊ  
 ԱՆ ԵԴԵՍԻ  
 ԱՅԻ ԱԲՐԱ  
 ՆՉՈՆ ԱՆՉ  
 ՕՒ ԵԱՆՑԻ  
 ԿԻՆՆԱԳ  
 1898Թ  
 ԱՆԱՊ

ԱՅՍ Է Տ [ Ա ] Պ [ ԱՆ ] ԵԴԵՍԻԱ / ՑԻ ԿՈՍՏԱ / Ն  
 ՅՈՎԱՆ / ԷՍԵԱՆՑԻ. / Վ [ Ա ] ԽՃ [ Ա ] Ն Է 1898 Թ.  
 Ա Պ | ՐԻԼ ] Ի 25:

Լուսանկ. 170

627. Տապանաքար, գլխամասում՝ խաչ և թևավոր հրեշաակ, ներքևում 10 առդ.

ԱՍՏԶԱՆԳ  
ԼԻՄԱՐՄ  
ԻՆԵՂԵՍԻԱ  
ՅԻՍԱՀԱԿ  
ԳԱՔՐԷԼԵ  
ԱՏԻՈՐԳԻ  
ԼԱ ԼՈՇ  
ՎԼԿԻՃԷ  
1918ԹԻ  
Ն. 8

ԱՍՏ ՀԱՆԳ/ՁԻ ՄԱՐՄ/ԻՆ ԵԴԵՍԻԱ/ՑԻ  
ՍԱՀԱԿ/ ԳԱՔՐԷԼԵ/ԱՆԻ ՈՐԳԻ/ ԼԱԼՈՒՇ./  
ՎԱԽՃ. Է/ 1918 ԹԻ[Ի] Ն[ՈՅԵՄԲԵՐԻ] 8:

Լուսանկ. 171

628. Տապանաքար, գլխամասում՝ եռանկյունաձև շրջանակ, սառրե՝ 8 առդ.

ԱՅՍԵԴԱՊԱՆ  
ԵԴԵՍԻԱԿ  
ԱՔԳԱՐԳԱ  
ԲՐԵԱՆՑԻ  
ՆՆՁՆԷՍ  
ԱԻԵԱԻ.  
1892 ԹԻ  
Ա.ՊԻ 15

ԱՅՍ Է ԴԱՊԱՆ/ ԵԴԵՍ[ԻԱ]ԲՆԱԿ/ ԱՔԳԱՐ  
ԳԱ/ՔՐԵԱՆՑԻ/ ԿՆՈՋՆ Է Մ/ԱՐԻԵԱՄԻ./ 1892 ԹԻ[Ի]  
Ս[Ե]Պ[ՏԵՄԲԵՐ]Ի 18:

Լուսանկ. 172

629. Տապանաքար, շուրջը՝ գծազարդեր, հարթ մակերեսին՝ 11 առդ.

ԱՍՏԶԱՆԳ  
ՀԻՄԱՐՄԻՆ  
ԵԴԵՍԻԱՑԻ  
ԿԱՐԱՊԵՇ  
ՄԿՐՁԻՆԵՆ  
ՄԻՐԱՆԵ  
ԱՆՑԻԾՆ  
1874ԹԻ  
ՎԱԽՃՆԷ  
1911 ՆՈՂ  
Ց ԱԾՈՂ

ԱՍՏ ՀԱՆԳ/ՁԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԵԴԵՍԻԱՑԻ/  
ԿԱՐԱՊԵՏ/ ՄԿՐՏԻՁԵ[Ա]Ն/  
ՄԻՐԱՆԵ/ԱՆՑԻ./ ԾՆ. 1874 Թ/Ի/ԻՆ, /  
ՎԱԽՃՆԷ 1911 ՆՈՅ./ 8. ԱԾ ՈՂ[ՈՐՄԻ]:

Լուսանկ. 173

630. Տապանաքար, կրաքարից. գլխամասում՝ շրջանակի մեջ Վերցված պաակկրաքանդակ, որի սառրե՝ 8 առդ.

ԱՍՏԵՄԱՐ  
ՄԻՆ ԵԴԵՍԻ  
ԱՑԻՍԱՀԱԿ  
ԱՔՐԱՄԵԱ  
ՆՑԻ ԿԻՆԵՆ  
ՈՍԿԻ ՎԱՐ  
1904 Թ  
ՅՈՒՆ 3ԻՆ

ԱՍՏ Է ՄԱՐ/ՄԻՆ ԵԴԵՍԻ/ԱՑԻ ՍԱՀԱԿ/  
ԱՔՐԱՄԵԱ/ՆՑԻ ԿԻՆԵՆ Է/ ՈՍԿԻ. ՎԱԽ[Ճ]./ 1904  
Թ./ ՅՈՒՆ [ԻՍԻ]3-ԻՆ:

Լուսանկ. 174

631. Տապանաքար, եռանկյունաձև, գլխամասում դարձախաչ է, սառրե՝ 9 առդ.

ԱՍՏՀԱՆԳԻ  
ՄԱՐՄԻՆ ԵԴԵ  
ՍԻԱՑԻ ՅՈՎԱ  
ՆԵՍՕՀԱՆԵԱ  
Ն. ԳՐԻԳՈՐԵԱ  
ՆՑԻ ՎԻՃՆ  
ԼԵ 1873 Ա  
ՄԻ ԿԵԴԻ  
Ձ5 ԻՆ

ԱՍՏ ՀԱՆԳ-ՁԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵԴԵ/ՍԻԱՑԻ  
ՅՈՎԱ/ՆԷՍ ՕՀԱՆԵԱ/Ն ԳՐԻԳՈՐԵԱ/ՆՑԻ.  
Վ[Ա.ՊՃ]Ա[Ն]ԵԱ./Լ Է 1873 Ա/ՄԻ  
ՓԵԴ[ՐՎԱՐ]Ի/ 25-ԻՆ:

Լուսանկ. 175

632. Տապանաքար, դազարդաձև, գլխամասի դարդաքանդակից հետո 9 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳ  
ՉԻՄԱՄԻՆ  
ԵԴԵՍԻԱԲԵՆ  
ԱԿ ՅԱՐՈՒԷ  
ԹԻՒՆ ՅԱԲԷ  
ՈՒԹԻՆԵ  
ԱՆՑԻ ԱԷ  
ԽՂ՝ 1907Թ  
ՉԴ ՄԱՐՏ

ԱՍՏ ՀԱՆԳ/ՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԵԴԵՍԻԱԲԵՆ/ԱԿ  
ՅԱՐՈՒ/ԹԻՒՆ ՅԱՐ/ՈՒԹԻՒՆԵ/ԱՆՑԻ. ՎԱ./ԽՃ.  
1907 Թ./ 27 ՄԱՐՏ:

Լուսանկ. 176

633. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, գլխամասում քանդակված խաչանշանի աակ՝ 9 առդ.

ԱՅՍԷՏԱՊԱՆ  
ԵԴԵՍԻԱՑԻ  
ՅՈՎՀԱՆ ԱԲԷ  
ՐԱՀԱՄԵԱՆ  
ԿԼԻՆՉԱՅԵ  
ԱՆՑԻ ՎԱ  
ԽՃ 1892Թ  
ՅԱՍԻ 7 ԱՃ  
ՈՂՈՐՄԻ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ԵԴԵՍԻԱՑԻ/ ՅՈՎՀԱՆ  
ԱԲ/ՐԱՀԱՄԵԱՆ/ ԿԼԻՆՉԱՅԵ/ԱՆՑԻ ՎԱ./ԽՃ.  
1892 Թ./ Յ[ՈՒ]Լ[Ի]ՍԻ 7. ԱՃ/ ՈՂՈՐՄԻ:

Լուսանկ. 177

634. Տապանաքար, գլխամասն ավելի լայն: Արձանագրությունն եղծված է. սակայն կարելի է վերականգնել 7 առդ.

ԱԷՉՊԻ ԵԴ  
ԷԻՑԻ ՊՈՂՈ  
Ս ԵԴԻՎԱՐՈ  
ՎԻ ԿԻՆԷ ԱՐ  
Ի ՎԻ  
1891 Թ. Ը  
5 ԻՆ

Ա[ՅՍ] Է Տ[Ա.]Պ[Ա.]Ն ԵԴ/ԷՍԻ[Ա.]ՑԻ ՊՈՂՈ/Ս ԵԴԻՎԱՐՈ/ՎԻ ԿԻՆԷ Է  
ՄԱՐ/Ի. Վ[Ա.]Խ[Ճ].../ 1891 Թ.... 5-ԻՆ:

Լուսանկ. 178

635. Տապանաքար, գլխամասի խաչանշանի ներքևում՝ 9 առդ.

ԱՅՍԷՏԱՊ  
ԱՆ ԵԴԵՍԻ-  
ԱՑԻ ՀԱՄԲ  
ԱՐՉՈՒՄՄ  
ՐԱՆԵԱՆՑԻ  
ԿԻՆ ԹԱ  
ԳՈՒՀՈՒ  
ՎԱԽՃ 1892  
ՄԱ 29

ԱՅՍ Է ՏԱՊ/ԱՆ ԵԴԵՍԻ/ԱՑԻ ՀԱՄԲ/ԱՐՉՈՒՄ  
ՄԻ/ՐԱՆԵԱՆՑԻ/ԿԻՆ ԹԱ/ԳՈՒՀՈՒ./ ՎԱ.ԽՃ.  
1892/ ՄԱ[ՑԻՍԻ] 29:

Լուսանկ. 179

636. Տապանաքար, նախորդի կողքին, գլխամասի խաչանշանի աակ՝ մարզու պաակերով քանդակ. ըստ որի հանգուցյալը գլխարաց հ, գանգուր մագերով և մորուքով, ձեռքերը կրծքին

խաչած: Շուրջը՝ 3 տող.

ԼԻԾ ողորմի Համբարջումին յսէ  
տապան եղեսիարնակ  
Համբարջում Միրաննանչի:



ԱՄ ՈՂՈՐՄԻ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԻՆ. ԱՅՍ Է/ ՏԱՊԱՆ  
ԵԴԵՍԻԱԲՆԱԿ/ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՄԻՐԱՆՆԱՆՑԻ:  
Ծանոթ. Այս է կապակցութեան Ա. տառը  
թռչնագիր է:

Լուսակ. 180

**ԲՈՒԴՅՈՆՈՎԱԿ (ՊՐԻԿՈՒՄԱԿ, ՆԱԽԿԻՆՈՒՄ՝ ԽԱՃԱՌ, ՍՈՒՐԲ ԽԱԶ)**

Ստավրոպոլի երկրամասի Բուզյոնովակ քաղաքը եղել է Հյուսիսային Կովկասի ռազմամարդ Հայ ազգաբնակչության մեկը: Հայ ազգաբնակչությունն այստեղ է եկել Դաղստանից (1786 թ.), Պարսկաստանից, ինչպես նաև Սնդրկովկասից: Ռուսաց Պավել կայսրը այստեղ Հանդրվանած Հայերին առանձին հրովարտակով շնորհել է ընդարձակ հողեր:

Ս. Զալալյանի շրջագայության ժամանակ՝ 1850-ական թվականներին, Բուզյոնովակում, որ նրա օրոք կոչվում էր Սուրբ Խաչ, ապրել են 600 Հայ ընտանիքներ, որոնք չեն ունեցել ազգային գաղտը: Դպրոցը բացվել է Ս. Զալալյանի եռանգաղին ջանքերի շնորհիվ: Գիտնական հոգեբորականը ցավով է նշում, որ տեղի Հայերը «չդիտեն խօսիլ Հայերէն»<sup>1</sup>: Բուզյոնովակի մոտ է եղել «Մաճառ» քաղաքը, ուր ընկավո՞ղ 26 Հայ ընտանիքները ունեցել են անշուք մի եկեղեցի<sup>2</sup>:

Նշենք, որ այս քաղաքի Հայ ազգաբնակչությունը այլևայլ ժամանակներում կառուցել է երեք եկեղեցի<sup>3</sup>:

1. Ս. Փրկիչ, փայտաշեն, այժմ դոյուլությունն չունի:

2. Ս. Աստվածածին. կառուցված է եղել թրծած աղյուսով, այժմյան քաղաքային պարտեզի ճաշարանի տեղում: Բացի վեղարից, մնացածը կա:

3. Ս. Գեորգ. աղյուսաշեն փոքրածավալ եկեղեցի է: Գտնվում է այժմյան Անգիթանակայտ փողոցի վրա: Ներքուստ ուղղանկյունաձև կառույց է՝ փայտաշեն տափակ տանիքով, որը նստած է փայտե կլոր սյուների վրա: Եկեղեցու պատերին ամրացված են ռազմաթիվ սրրապատկերներ: Մեր շրջագայության ժամանակ (1968 թ.) եկեղեցին քահանա չունեիր. այն պահպանում էր Սառա անունով ըրարեպաշտ մի Հայուհի:

637 Ս. Գևորգ եկեղեցու ներսում դրած փայտե գագազի վրա՝ շրջանաձև փորագրված է 4 տող.

ԻՅԻՉԱՏԱԿ ՀՈԳԻՈՅԻՏԷՐ ՀԱՌՈՒՅԵԱԿ ՈՐԴԻՈՅԻՒՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՏ ԹԱՂԱԿԱՆ  
ՊԱՏԿԵՐ ՏՆ ՍԵՐՈՅ ՅՄԻ ՔՄԻ ԱՅՍՈՒ  
ՉԱՐԴԱՐԵԱԿ ՏԱԳԱՂԱԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՄԻ, ԱԵՆԱՓՈԿՅԻՆ ԱՐՁՈՒ-  
ՂԶԱՐԵՑԻ ԱՐԵՆՍ ԷԼԻՉԲԱՐԵԱՆՑԻ 1868 ԱՅ Ի 10 ապր

1 Ս. Զալալյան, Բ, էջ 450, 452:  
2 Նույն տեղում:  
3 Տե՛ս Ставропольская губерния, сост. Твалчредидзе, Ставрополь, 1897.

Ի ԹԻՇԱՍՏԻԱ շՈԳԻՈՅ Ի ՏԷՐ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՈՐԴԻՈՅ ԻԻՐՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՏ ԹԱՂԱՄԱՆՆ/ ՊԱՏԿԵՐ  
ՏԻ ՄԵՐՈՅ ՅՍԻ ՔՍԻ ԱՅՍՈՒ/ ԶԱՐԴԱՐԵԱԼ ՏԱԳԱՂԱԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ Ս [Ր]Բ[Ո]Յ  
ԱՄԵՆԱՓՐԿԶԻՆ ՄԱՋՈՒԻ/ՂԶԼԱՐԵՑԻ ՄԱՏԹԵՆՈՍ ԷԼԻՋԲԱՐԵԱՆՑԻ. 1868 ԱՄԻ Ի 10 ԱՊՐԻԼԻ:

### ԲՈՒԴՅՈՆՈՎՍԿԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

*Բուգյոնոփսկի հայկական հին դերեղմանոցը ոչնչացված է: Նորը 19-րդ դարից է, սակայն գտնվում է անմխիթար վիճակում: Նկատի ունենալով այն պարագան, որ շուտով այս դերեղմանոցն էլ է կործանվելու, նպատակահարմար գտանք ընդօրինակելու մի շարք տապանադրերի նմուշներ՝ հատկապես աղագրական-ընթացիկական նկատառումներով: Ահա դրանք.*

638. Տապանաքար, վերին մասում՝ 1899, սառը՝ 5 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻՆ/ ՈՍԿԵՐՔ ԿՆՈՋՆ ԱԿՈՐ ՅՈՎՆԱՆԵՆՑԻ/ ԿԱՏԱՐԻ/ՆԷ ԴԱ/ՎԻԳԵԼԱՅՆ:

639. Տապանաքար, վրան ուսական խաչ և 4 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻՆ ՈՍԿԵՐՔԻՆ ԿՆՈՋԸ/ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԱՆԵԱՆՑԻ ԱՆՆԱՅ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ 1894 ԱՄԻ, ՅՈՒՆ. 10:

Մանոթ. Արձանագրութեան վերջին յուճ-ը պեաք է կարգալ Յուճվարի կամ Յուճիսի:

640. Տապանաքար, նույնատիպ, կրաքարից: Վրան՝ 3 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻՆ ՈՍԿԵՐՔ/ ՍԱՆԴՈՒԽՏԱ՝ ԳԻՆՆ ԽԱԶԱՀՈՐ/ ՄԱՐՔԱՐԵԱՆՑ/ 1897 ԱՄԻ 20 ՅՈՒԼԻՍԻ:

641. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԿԶԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԶԱՔԱՐԱՅ Վ. ԱԼԱՆԵՔԵԱՆՑ/ 1894 ԱՄԻ. 15 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ:

642. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԿԶԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ/ ԲԱՂԴԱՆԵԱՆՑ. ՎԱԽՃ. 1896 Թ.:

643. Տապանաքար, ունի 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԿԶԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԿԻՆՆ/ ՄԱՆՈՒԿԻ / ԵՂԻՍԱԲԷՏ/ ՂԱԼԱԲԵԳԵԱՆՑ./ ՎԱԽ. 1897 ԱՄԻ/ ՅՈԿՏ. 15:

644. Տապանաքար, ունի 8 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԿԶԻՆ ՈՍԿԵՐՔ/ ԿԱՐԱՊԵՏ ՅՈՎ/ՅԱՆԵՍԵԱՆ/ ԲՈԶԿԱԶԻԱՆՑ./

ԴԵՌ ԶԻ ԲԱՑՈՒԱԾ ԿՈԿՈՆ ԷՐ, / ԹԱՌԱՄԵՑԱՐ ՎԱՂԱԺԱՄ

ԵՒ ԹՈՂԵՑԻՐ ԽԱՂՋ ՄՈՐԴ ՍԵՒ ՍԳԻ ՄԵՋ ՅԱՐԱԺԱՄ.

ՄՆ. 1891 ԹԻԻ 8ՈՒՆ. 25-Ն./ ՈՂ. 1906 Թ. ՅՈՒՆԻՍԻ 7-Ն:

645. Տապանաքար, ունի 4 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻՆ/ ՈՍԿԵՐՔ ԿԱՐԱՊԵՏ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ/ԵԱՆ ՂԱՐԻԱՆՑ./ ՈՒ. 1910 ԱՄԻ, ՅՈՒՆ. 5-Ն:

Մանոթ. Երկրորդ տողի առաջին ՈՒ-ն թերևս ուսերեն յՄԵՐ ըառի սկզբնառան է, գրված հայերեն:

646. Տապանաքար, վրան 8 տող.

1911 ԹՎԻՆ/ ԱՊՐԻԼԻ 1-Ն/: ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻՆ/ ՈՍԿԵՐՔ/ ԿԱՐԱՊԵՏ ՅՈՎԱՆԵՍԵԱՆ  
ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆՑ/:

ԴԵՌ ԶՐԱՑՈՒԱԾ ԿՈԿՈՆ/ ԹԱՌԱՄԵՑԱՐ ՎԱՂԱԺԱՄ

ԵՒ ԹՈՂԵՑԻՐ ԽԵՂՋ ՄՈՐԴ ՍԵՒ ՍԳԻ ՄԵՋ ՅԱՐԱԺԱՄ:

647. Տապանաքար, վրան՝ 3 առդ.  
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, ԱՐՁԻՄԱՆԵԱՆ / ԾՆ. 1888 ԱՄԻ / , ՎԱԽՃ. 1907:

648. Տապանաքար, վրան՝ 6 առդ.  
ԱՍՏ ՀԱՆԿ/ՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ / ԵՂԻԱ / ԳԵՈՐԳԵԱՆ ՍԵՐԵՐԵԱԿ/ԵԱՆՑ / . 1907 ԱՄԻ / 15 ՄԱՐՏԻ:

649. Տապանաքար, վրան՝ 2 առդ.  
ԱՍՏ ՀԱՆԿՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԱՊԿԱՌ ՄՕՎՍԵՍԵԱՆ ՇԱՀԳԵԼԴԵԱՆՑ. / ՎՈԽ. 1905 ԱՄԻ, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 26-Գ:

650. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև. Հյուսիսային կողմին՝ 3 առդ.

**ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ՀՈՒՇԱՆԱ  
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ ԶԱՏԱՐԵԱՆՑ.  
ԾՆԴ. 1847Թ ՎԱԽՃԱՆ 1903Թ ՀՈԿՏՑ**

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ՇՈՒՇԱՆԱ /  
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ ԶԱՏԱՐԵԱՆՑ / .  
/ԾՆԴ. 1847 Թ. ՎԱԽՃԱՆ 1903 Թ.  
ՀՈԿՏ. 8-ՄՆ:

Լուսանկ. 181

### ՂԶԼԱՐ<sup>1</sup>

Թերեքի գետաբերանում գանվող այս քաղաքը հիմնադրվել է 1735 թվականին. ասրիների ընթացքում ընդարձակվել և դարձել է առեարկան կենտրոն Հյուսիսային Կովկասի, մասնավորապես Դագսաանի, Կարարզայի և Չեչեն-Ինգուշեթիայի միջև<sup>2</sup>: Այժմ մասնում է Դագսաանի Հանրապետության վարչա-տարածքային կազմում: Հայերը Ղղարում բնակություն են հաստատել քաղաքի հիմնադրումից անմիջապես հետո. ղրադվել են հիմնականում գինեգործությամբ (նաև կոնյակի արաագործությամբ), շերամապահուսթյամբ և առևտրով: Մեծ հռչակ է ունեցել սեզիս «Հայկական շուկան»:

1798 թվականի ավյալներով Ղղարում ապրել է 2779 հայ<sup>3</sup>: Մ. Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ հայ ընտանիքների քանակը հասել է 1000-ի<sup>4</sup>, իսկ 1850-ական թթ.՝ 1200-ի: 1861 թ. վիճակագրությամբ Ղղարում բնակվում էին 5613 հայեր<sup>5</sup>, որոնք ունեցել են իրենց ազգային գաաարանը և կրթա-մշակութային օջախները: 19-րդ դարի վերջին քաղաքի աղգարնակչության 2/3-ից ավելին կազմում էին հայերը (թվով 6000 հայ): 1981 թվականին ղղարահայության թիվը շուրջ 4000 էր<sup>6</sup>: Բազմաթիվ հայեր են ապրել Ղղար քաղաքի նաև շրջակա գյուղերում՝ Բեքեթիում (70 առև), Մոլխախլիում (100 առև), Ղարաջալիում (150

1 Անդրադառնալով Ղղար անվան ստուգաբանությանը՝ Ս. Ջալալյանը նշում է բառի ծագման երկու վարկած. 1. «Վասն արգասաորութեան տեղոյն անուանեալ են Ղղեար, այնէ՝ Ոսկիափն» (Ջալալյան, Բ. էջ 444) և 2. Ըստ ավանդության թաթար հրոսակախմբերը ասպատակություններից մեկի ժամանակ գերեվարում են բազմաթիվ հայ աղջիկների՝ խանին ուղարկելու նպատակով: Սակայն ոչ մի աղջիկ չի համաձայնում մանել խանի հարեմը, և բոլորն էլ նետվելով գետը՝ խեղդվում են (նույն տեղում):  
2 Տե՛ս Ա. Ո. Юхт, Торговля России со странами востока во второй половине XVIII в. и армянское купечество, ИФЖ, 1981, ԼՕ 2, с. 89.  
3 ՀՍՀ. Բ. 7, Երևան, 1981, էջ 39:  
4 Մ. Բժշկյան, էջ 403-404:  
5 Географическо-статистический словарь Российской империи, сост. П. Семнов, т. 2, СПб, 1865, с. 581.  
6 Н. Г. Волкова, О расселении армян на Северном Кавказе до начала XX века, ИФЖ, 1966, № 3.

տուն), Սարտփանում՝ Ղզլարի արևելյան կողմում - այժմյան Չեչնիայի Շելկովսկայա ստանիցայի մոտօրքում - 60 տուն, Անդրեայում (10 տուն):

Ղզլարի խոշոր մեծատուններից առավել աչքի են ընկել Տավուշից դաղթած Քալանթարյանները, Բոլնիսից՝ Քանանյանները, Ղրիմից՝ Սերերրեկյանցները, Խոջյանները և ուրիշներ:

Քաղաքում դործել են Հայկական չորս եկեղեցիներ, որոնցից ոչ մեկն այսօր կանգուն չէ: Դրանք էին.

1. Ս. Աստվածամոր վերափոխման եկեղեցի. կառուցված է 1785 թվականից առաջ. փայտաշեն: Առաջնորդարանը և ծխական դպրոցը եղել են այս ավազ եկեղեցուն կից:

2. Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ քարաշեն եկեղեցի. հիմնարկվել է 1812 թվականին, կառուցվել է 15 տարվա ընթացքում և օծվել է 1827 թ. Հովհաննես արքեպիսկոպոսի ջանքերով և մեծահարուստ Բարսեղ Մկրաչի Քալանթարյանի նյութական օժանդակությամբ:

3. Գերեզմանատան փայտաշեն եկեղեցի. կառուցել է Արելյանց ընտանիքը:

4. Ս. Գևորգ եկեղեցի, որը եղել է Ղզլարահայերի ուխտավայրը<sup>1</sup>:

Ղզլարում եղած ժամանակ մեղ պամեցին, որ Ս. Գևորգը կանգուն է եղել մինչև 1936 թվականը և քանդվել է Պողոս-Պետրոս եկեղեցու և վանքի (դանվել է Տոպուկա փողոցի վրա) հետ միաժամանակ:

Հայկական հուշարձաններից Ղզլարում դեռևս մնացել է 18-20-րդ դարերի ընդարձակ դերեղմանոցը, որի ապանաքարից և կոթողներից շատերը քայքայվել են (Հաակապես կրաքարե կամ ավաղաքարե ապանաքարերը), իսկ մի մասն էլ ծածկվել է թանձր հողաշերտով: Ցավոք, դերեղմանոցը ըուրոպիկն անխնամ վիճակում է և, հնարավոր է, մոտակա տարիներին իսպառ ոչնչանա: Այս իսկ մասավախությամբ մենք որոշեցինք ընդօրինակել 19-րդ դարի և 20-րդ դարի սկզբների հետևյալ վիճակները.

### ՂԶԼԱՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

651. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, դիսամասում փոքր-ինչ լայն, եզրերին՝ 3 առդ. ԳԵՐԵԶՄԱՆ ՄԱՐԵԱՄ ԳԷՈՐ/ԳԵԱՆ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՑ./ ՎԱԽ. 1879 Թ. ԴԵԿՏԵՄ. 29:

652. Տապանաքար, նախորդի նմանակությամբ, կողքերին՝ 2 առդ. ՏԱՊԱՆԻՆ Է ԿԱՏԱՐԻՆԷԻ ՄԿՐՏՁԵԱՆ ԽՈՎՍԻՍԵԱՆՑ./ ԾՆ. 1847 ԱՄԻ. ՎԱԽՃ. 1868 ԱՄԻ:

653. Տապանաքար, նույնակերպ, կողքերին՝ 3 առդ. ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ/ ՄՕԶԴՈԿՑԻ ՑՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԹԱՆԵԱՆ/ ԽՕՋԱՅԵԱՆՑ./ ՎԱԽՃ. 1901 Թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 13-ԻՆ Ի ՀԱՍՍԿԻ 64 ԱՄԱՑ:

Ծանոթ. «Ամաց»-ը դրված է կցադրով:

654. Տապանաքար, նույնակերպ. եզրերին՝ 3 առդ. ԳԵՐԵԶՄԱՆ ՄԱՐԻԱՄԻ ՄԻՆԱՍ/ԵԱՆ ԽՈՒԵՐԵԱՆՑ. - ԾՆԴ./ 3 ՑՈՒԼԻՍԻ, ՎԱԽՃ. 1887 Թ. 10 ՓԵԴՐՎԱՐԻ:

655. Տապանաքար, նույնակերպ. վրան՝ 2 առդ. ՏԱՊԱՆԻՆ Է ՅԱՐՈՒԹԻՆ ՎԱՐԹԱՆԵԱՆՑԻ. / ՎԱԽՃ. 1878 ԱՄԻ Ի ՀԱՍՍԿԻ 52 ԱՄԱՑ:

656. Տապանաքար, վրան՝ 3 առդ.

<sup>1</sup> Ս. Ջալալյան, Բ. էջ 445-446, 448:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՎԱՌՎԱՌԷ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ / ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ / ՎԱԽՃ. Ի 15-Ն 1897 ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 57 ԱՄԱՑ:

657. Տապանաբար, սև գույնի հզկված գրանիտից. հարավային կողին՝ 6 առդ.

**ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ  
ԳԱՅԱՆԷԻ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ  
ԹՈՓՉԵԱՆՑ**

**ԿՈՂԱԿՑՈՅՆ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ ՂԶԼԱՐ ՔԱՂԱՔԻ:  
ԾՆԱԻ Ի 5 ՅՈՒՆԻՍԻ 1840 ԱՄԻ.**

**ՓՈՒԵՑԱԻ ՅԱՍՏԵԱՑԱ Ի 26 ՄԱՅԻՍԻ 1884 ԱՄԻ:**

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ / ԳԱՅԱՆԷԻ  
ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ / ԹՈՓՉԵԱՆՑ /  
ԿՈՂԱԿՑՈՅՆ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ ՂԶԼԱՐ  
ՔԱՂԱՔԻ: / ԾՆԱԻ Ի 5 ՅՈՒՆԻՍԻ 1840  
ԱՄԻ. / ՓՈՒԵՑԱԻ ՅԱՍՏԵԱՑԱ Ի 26  
ՄԱՅԻՍԻ 1884 ԱՄԻ:

Լուսանկ. 182

658. Տապանաբար, գորշ գրանիտից, լավ հզկված. հարավային կողին՝ 5 առդ.  
Ի ՏԱՊԱՆԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՀԱՅԱԶԳԻ / ՊԵՏՐՈՍԻ ԱՍՏՈՒԱՍՏՈՒՐԵԱՆ / ՈՒԶԲԱՇՈՎԻ,  
ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՅ ՅԱՄԻՆ 1854 ՅԱՄՍԵԱՆՆ / ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 21-Ի Ի ՀԱՍԱԿԻ ԻՐՐՈՒ 59 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 183

659. Կոթող սև գրանիտից, շրջված վիճակում. մի կողին՝ 6 առդ.

**КИЗЛЯРСКОЙ  
КУПЕЧЕСКОЙ СЫНЪ  
АНДРЕЙ ПЕТРОВИЧЪ  
ЮЗБАШОВЪ.**

**СКОНЧАЛСЯ 1855 ГОДА ЮЛЯ 7 Д.  
ОТЪ РОЖДЕНІЯ 19 ЛѢТЪ.**

КИЗЛЯРСКОЙ / КУПЕЧЕСКОЙ СЫНЪ / АНДРЕЙ  
ПЕТРОВИЧЪ / ЮЗБАШОВЪ / СКОНЧАЛСЯ  
1855 ГОДА, ЮЛЯ 7 Д [НЯ] / ОТЪ РОЖДЕНІЯ  
19 ЛѢТЪ.

Լուսանկ. 184

660. Կոթող, քառակող, սև գրանիտից, վերին կիսաշրջանաձև խորանիկի մեջ եղել է  
հանգուցյալի լուսանկարը: Հարավային կողին՝ 4 առդ.

**ՂԶԱՐԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ  
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ  
ՄԵԼՔՈՄԵԱՆՑ**

**ԾՆԻ 1856 Թ + ՎԽՃ 1911 Թ.**

ՂԶԱՐԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ / ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ  
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ / ՄԵԼՔՈՄԵԱՆՑ / . ԾՆԳ 1856  
Թ + ՎԱՍՃ. 1911 Թ.:

Լուսանկ. 185

661. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև. հարավային կողմին՝ 5 անոդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ՀԱՆԳՈՑ  
ԾԱԼ ՄԱՐԲԱՐՏԻ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ  
ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆՑ ԾՆՈՒՆԴ 1848 ԱՄԻ  
Ի 13 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ ՎԱԽԱՆ 1891 ԱՄԻ  
Ի 28 ՕԳՈՍՏՈՍԻ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ  
ՀԱՆԳՈՒՑ/ԾԱԼ ՄԱՐԲԱՐՏԻ  
ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ/ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆՑ:  
ԾՆՈՒՆԴ 1848 ԱՄԻ / Ի 13  
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ: ՎԱԽՃ 1819  
ԱՄԻ / Ի 28 ՕԳՈՍՏՈՍԻ:

Լուսանկ.186

662. Տապանաքար, նախորդի կողքին, ուղղանկյունաձև: Հարավային կողմին՝ 4 անոդ.  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ՎԵՐԳԻՆԻՒՒ՝ / ԳՈՒՍՏՐՆ ԱԹԱՆԱՍ / ԱԼԷՔՍԱՆԵԱՆԻ / [ՎԱԽՃ.] ՄԷԿ  
ՏԱՐԻ 4 ԱՄՍԱԿԱՆ ՀԱՍԱԿՈՒՄ:

Լուսանկ.187

663. Կոթող, սե գրանիտից, ընդմաստիճան պատվանդանով, վերին երրորդ. աստիճանի կենտրոնում շրջանաձև փոսիկ, որի մեջ, թերևս, եղել է հանգուցյալի լուսանկարը: Վրան ուղևորեն 6 անոդ.

ПЕТРЪ БОРИСОВИЧЪ  
ИШХАНОВЪ-ВОСКАНОВЪ  
Сконч. 24 Марта 1910 г.  
на 64 году жизни.  
Дорогому мужу  
отъ любящей жены

ПЕТРЪ БОРИСОВИЧЪ/ ИШХАНОВЪ-ВОСКАНОВЪ./  
СКОՆՇ. 24 ՄԱՐՏԱ 1910 Գ./ ՈՒ 64 ԳՈԴՍ ԺԻՅՆԻ.  
ԴՐՈԳՈՄՍՄՅՈՒՅՈՒՄՅՈՒՅԵՅ ԼՅՈՒԲՅԱՇԵՅ ԺԵՆՅԻ.

Լուսանկ. 188

664. Կոթող, սե գրանիտից, ներքեի պատվանդանին շրջանաձև փոսիկ, որի աակ՝ 5 անոդ.

ՄԱՐԳԱՐ ԳԱԻԹԵԱՆ  
ՄԱՄԱՋԱՆԵԱՆ  
ՎԱԽԱՆԵԱԼ  
20 ՅՈՒԼԻՍԻ 1890 ԱՄԻ  
62 ԱՄԱՑ.

ՄԱՐԳԱՐ ԳԱԻԹԵԱՆ / ՄԱՄԱՋԱՆԵԱՆ. / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ / 20  
ՅՈՒԼԻՍԻ 1890 ԱՄԻ / 62 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 189

665. Կոթող, գորշավուն գրանիտից, լավ հղկված: Պատվանդանին՝ ուղևորեն 5 անոդ.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ТѢЛО

**ТАМАРЫ НИКИТИЧНЫ  
МАМАДЖАНОВОЙ,**

РОДИЛАСЬ 14 ДЕКАБРЯ 1794 ГОДА  
СКОНЧАЛАСЬ 26 ЯНВАРЯ 1860 ГОДА.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ТѢЛО/  
ТАМАРЫ НИКИТИЧНЫ/ МАМАДЖАНОВОЙ./  
РОДИЛАСЬ 14 ДЕКАВРЯ 1794 ГОДА./  
СКОНЧАЛАСЬ 26 ЯНВАРЯ 1860 ГОДА.

Լուսանկ. 190

666 Կոթող, սև գրանիտից, կործանված վիճակում: Պատվանդանին՝ 4 տող.

**ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐՔ  
ՈՎՍԱՆՆԱՅԻ ՊՈՂՈՍԵԱՆ  
ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆՑ.  
ԵՆԵԼ 1818 ԹՎԱԻՃԱՆԵԼ**

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ/ ՕՎՍԱՆՆԱՅԻ ՊՈՂՈՍԵԱՆ/  
ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆՑ./ ԾՆԵԼԱՆ 1818 Թ. ՎԱԽՃԱՆԵԼԱԼ,

Ծանոթ. Վախճանվելու թվականը գրված է:

Լուսանկ. 191

667. Կոթող, սև գրանիտից. հարավային կողմին՝ 5 տող.

**Ի ՏԱՊԱՆԻՍ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ Ի ՏՐ ՆԵՋԵՑԵԼ ԻՐԵՊՆՈՒՆԻ ԱՌԱ-  
ՔԻՎՓԱՅԼ ՏԻԿՆՈՋ ԵՂԻԱԲԵԹԻ ՄՈՎՍԻՍԱՆ ԺՐԱԳԼՈՒԽ ԱՄՈՒՅՆՅ ԲԱՐԵՊԱՇ-  
ՏՕՆ ՅԱԿՈԼԲԱՅ ԵՍԱՅԱՆ ԹԵԳՈՒՆՅ ՔՋՆԻՆ ՊԱՐԳԵԻ ԱԿՐԻ ՈՐ ԾԱԻ  
ՅԱՏՆ Ի 1788 Ի 20 ԱՐՏԻ ԵՒ ՀԱՆԳԵՒ Ի ՔՄ Ի 1847 Ի 25 ԱՊՐԻԼԻ ՀՄԿԻՐՈՒ  
59 ԱՄԱՑ:**

Ի ՏԱՊԱՆԻՍ ԱՄՓՈՓԻ ՄԱՐՄԻՆ Ի ՏՐ ՆԵՋԵՑԵԼԱՆ ԲԱՄԲՊԱՇԱՆՆՈՒՆԻ ԱՌԱ/ՔԻՎՓԱՅԼ  
ՏԻԿՆՈՋ ԵՂԻԱԲԵԹԻ ՄՈՎՍԻՍԱՆ ԺՐԱԳԼՈՒԽ ԱՄՈՒՅՆՅ ԲԱՐԵՊԱՇ/ՏՕՆ ՅԱԿՈՎԲԱՅ  
ԵՍԱՅԱՆ ԹԵԳՈՒՆՅԱՆ ՔԱՄԱՅԱՆՆՈՒՆ ՊԱՐԳԵԻԱԿՐԻ, ՈՐ ԾԱԻ/ ՅԱՄԻ ՏՆ Ի 1788 Ի 20  
ՄԱՐՏԻ, ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՄ Ի 1847, Ի 25 ԱՊՐԻԼ/ Ի ՀԱՄԱՅԱՆՆՈՒՆ ԻՐՈՒ/ 59 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 192

668. Կոթող, գորշ գրանիտից, կիսակործան: Հարավային կողմին՝ 6 տող.

**ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ  
ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ  
ՍԱՐԳՍԵԱՆՅ  
ՎԱԽՃ. 1929 Թ. ՅՈՒԼԻՍԻ. 27 ԻՆ  
27 ԱՄԱՑ ՀԱՍՍԿՈՒՄ:  
ՀԻՆ-ՆԱԿԻՏԵԻԱՆԻ ՓՈՐԱԴԱՇ ԳԵՂՋ**

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ / ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ / ՍԱՐԳՍԵԱՆՅ / ՎԱԽՃ.  
1929 Թ. ՅՈՒԼԻՍԻ 27-ԻՆ / 27 ԱՄԱՑ ՀԱՍՍԿՈՒՄ. / ՀԻՆ  
ՆԱԿԻՏԵԻԱՆԻ ՓՈՐԱԴԱՇ ԳԵՂՋ:

Լուսանկ. 193

669. Կոթող, գորշավուն գրանիտից: Պատվանդանին՝ 4 տող.

ԸՆԴ ՎԻՄՈՎՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՊԱՏԱՆԵԿԻՆ / ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՊՕՂՈՍԵԱՆ ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆՑ, /  
ՈՐ ԾԱԻ Ի 1812 ԱՄԻ Ի 9 ՓԵՏՐՎԱՐԻ ԵՒ / ՎԱՂՃԱՆԵՑԱԻ Ի 1844 ԱՄԻ Ի 7 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ:

Լուսանկ. 194

570. Տապալմախար, զորշավուն գրանիտից. Հարավային կողին՝ ոռւսերեն 7. տող.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ  
КИЗЛЯРСКАГО ИЗЪ АРМЯНЪ ГРАЖДАНИНА

НИКИТЫ ОСИПОВИЧА

**БУРЖАЛОВА,**

Родившагося 13<sup>го</sup> марта 1779 года,  
а скончавшагося 10 апреля 1858 года

въ КИЗЛЯРЪ.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/  
КИЗЛЯРСКАГО ИЗЪ АРМЯНЪ ГРАЖДАНИНА/  
НИКИТЫ ОСИПОВИЧА/ БУРДЖАЛОВА./  
РОДИВШЕГОСЯ 13-ГО МАРТА 1799 ГОДА./ А  
СКОНЧАВШЕГОСЯ 10 АПРѢЛЯ 1838 ГОДА/ ВЪ  
КИЗЛЯРЕ.

Լուսանկ. 195

671. Կոթող, սև դրանիտից. պապանդանի հարավային կողին 7. տող, ընդ որում  
առաջինը կիսաշրջանաձև.

ՏԵՐ ԸՆԿԱԼ ԶՀՈԳԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵՒՆ:

ԸՆԴՎԻՄԱԽԱ ԱՅՍՈՒՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՇՈՒՇԱՆԱՅ  
ԴՍՏԵՐ ՊԱՏՈՒԱՐԺԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՅՆ ՂԶԼԱՐԱՅ  
ՅՈՎԱԿԻՄԱՅ ԲՈՒՐՋԱԼԵԱՆ: ԾՆԱԻ ՅԱՄԻՆ 1833  
ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ 20<sup>ԻՆ</sup> ԱՄՈՒՍՆԱՑԱԻ ՅԱՄԻՆ 1855 ԻՍԿ  
ՅԱՄԻՆ 1857 Ի 20 ՅՈՒՆՎԱՐԻ ՓՈՒԵՑԱԻ ՅԱՆՑԱԻՈՐ  
ԿԵՆԱՑՍ ՅԱՆԱՆՑ՝ Ի ԿԵԱՆՍԸ ՅԱԻՏԵՆԱԿԱՆՍ:

ՏԵՐ ԸՆԿԱԼ ԶՀՈԳԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵՒՆ/ԱՄ/Բ.

ԸՆԴՎԻՄԱԽԱ ԱՅՍՈՒ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՇՈՒՇԱՆԱՅ/ ԴՍՏԵՐ ՊԱՏՈՒԱՐԺԱՆ  
ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՅՆ ՂԶԼԱՐԱՅ/ ՅՈՎԱԿԻՄԱՅ ԲՈՒՐՋԱԼԵԱՆ. ԾՆԱԻ ՅԱՄԻՆ 1833/  
ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ 20-ԻՆ, ԱՄՈՒՍՆԱՑԱԻ ՅԱՄԻՆ 1855, ԻՍԿ/ ՅԱՄԻՆ 1857 Ի 20 ՅՈՒՆՎԱՐԻ  
ՓՈՒԵՑԱԻ ՅԱՆՑԱԻՈՐ/ ԿԵՆԱՑՍ ՅԱՆԱՆՑ Ի ԿԵԱՆՍ[Ը] ՅԱԻՏԵՆԱԿԱՆՍ:

Լուսանկ. 196

672. Կոթող, սև գրանիտից, լավ հղկված պապանդանին՝ հայերեն և՛ ոռւսերեն 4-ական  
տող.

ՄԵՐՈՆ ԳԱՐԻԷԼԵԱՆ/ ԹՈՐՈՍԵԱՆՑ./ ԾԸՆՎԱԾ Է՛ 6 ԱՊՐԵԼԻ 1886 Թ./ ՎԱՂՃԱՆՎԵՑԱԻ 18  
ՄԱՅԻՍԻ 1906 Թ.

Լուսանկ. 197

673. МИРОНЪ ГАВРИЛОВИЧЪ/ ТАРАСОВЪ/ РОДИЛСЯ 6 АПРѢЛЯ 1886 ГОДА./  
СКОНЧАЛСЯ 18 МАЯ 1906 ГОДА.

Լուսանկ. 198

674. Կոթող սև դրանիաից, նախորդի մոտ: Պատվանդանի երկու կողմերին՝ Հայերեն և ռուսերեն 4-ական առդ.

ՔԱՂԳԱՍԱՐ ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆ/ ԹՈՐՈՍԵԱՆ./ ԾՆԱԻ Ի 4 ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 1877 ԱՄԻ./ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ Ի 15 ՄԱՅԻՍԻ 1897 ԱՄԻ:

*Ռուսերենում՝*

БОРИСЪ ГАВРИЛОВИЧЪ/ ТАРАСОВЪ/...

*Մնացածը՝ ինչպես Հայերենում:*

Լուսանկ. 199

675. Կոթող, եռաստիճան պատվանդանի վրա. միջին պատվանդանի ձվաձև փասիկից ներքե՝ 6 առդ Հայերեն և ռուսերեն.

*Մի կողմին՝*

ՄԱՆՈՒԿ ԳԷՈՐԳԵԱՆ/ ՊՕՊՈՎԵԱՆՑ/ 1869-1914

*676. Մյուսին՝*

ДОРОГОМУ МУЖУ/ И ОТЦУ/ ЭММАНУИЛУ ГЕОРГЬЕВИЧУ/ ПОПОВУ./ РОД. 27-ГО ДЕКАБРЯ 1914 Г.

Լուսանկ. 200

677. Կոթող, ըզմաստիճան պատվանդանով. 3-րդ պատվանդանին (ներքևից վեր) 4 առդ.

ԳԱԼՈՒՍՏ Ա[ՍՏՈՒԱ] ԾԱՏՐԵԱՆ/ ԻՋՄԻՐԵԱՆՑ./ ԾՆԵԱԼ Ի 25 ՄԱՅԻՍԻ 1811, / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 22 ԳԵԿ[ՏԵՄԲԵՐԻ] 1870:

Լուսանկ. 201

678. Կոթուլ, գորշ գրանիտից. պատվանդանին թախծոտ դեմքով կանդնած է հերարձակ կին, ձախ ձեռքը ծնկին, աջը թուղ կախված: Դիմաքանդակի աակ՝ 6 առդ.

ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ/ ԱՋԻԿ ՕՎԱՆԳՃԱՆԻ.

*Ապա՝ ռուսերեն.*

АВАКИМЯН/ АЧИК АВАНДЖАНОВНА. 1895 - 1964./ СВЕТЛОЙ И ДОБРОЙ ДУШИ ЧЕЛОВЕКА/ НАШЕЙ МАМОЧКЕ.

679. Կոթող, քառակող (70x30 սմ), կողերին՝ եղծված՝ 2 առդ.

ՏԻԿ./ ԵԼՊԻՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ... ԾՆԳ. 1856 թ./ Վ[Ա.]ԽՃ. 1880:

680. Տապանաքար, եզրերին՝ 1 առդ.

ԳԵՐԵՋՄԱՆ ՆԱՎԱՍԱՐԳԻ ԵԱԿՈՒԼԻԵԱՆ ԾԱԹՐԵԱՆՑ. Վ[Ա.]ԽՃ. 1887 թ. ՓԵԳՐՎԱՐԻ 21:

681. Տապանաքար, վրան՝ 6 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ/ ՈՍԿԵՐԳ/ ՀՈՒՓՍԻՄԷ/ ՍԱՐԳՍԻԱՆ/ ՆԱԽՍԻԳԵԱՆ./ ՎԱԽՃ. 1918 թ.ՎԻ ՕԳՈՍ. 8-ԻՆ 22 ԳԱՐ[ԵԿԱՆ] ՀԱՍ[ԱԿԻ]:

682. Տապանաքար, վրան՝ 3 առդ.

ԾՆ. 1876 թԻԻ = 1904 ՎԱՂՃ. / ԳՐԷՔՐՆ ՆԱՎԱՐՍԱՎԻԼԹԻԱՆ/ ՇՕԹԻԵԱՆՑ:

683. Տապանաքար, վրան՝ 3 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐԳ/ ՄԱՐԳԱՐ ԱՔՐԱՄԻԱՆՑԻ/ ԳՆՕՋ ՄԱՐԳԱՐԻՏԻ. 70 ԱՄԱՑ

Վ[Ա.]ԽՃ[Ա.]Ն. 18  $\frac{2}{22}$  77 Ք.

684. Տապանաքար, վրան՝ 3 անոց.  
ԱՍՏ չլլի, ԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐԻ ԶԱՄԲԱՐՑՈՒՄ / ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ԱՐԱՀԱՄԵԱՆՑ: ԾՆԵԱԼ Է / 8  
ՄԱՅԻՍԻ 1849 Թ., ՎԱԽՃԱՆԷ 1881 Թ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 3-ՈՒՄՆ:

685. Կոթոռ, սպիտակ մարմարից, շրջված. վրան՝ ուսուցիչներին 2 անոց.  
АРУТЮНЪ МАТЕВОСОВИЧЪ АБРААМЯНЦЪ. РОЖД. 7 МАРТА 1880 Г. / СКОНЧАЛСЯ 29  
АПРЕЛЯ 1901 Г.

686. Տապանաքար, վրան՝ 2 անոց.  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԱՆԹԱՌԱՄԱ ՍՐԱՊԻԱՆՑ. / ԾՆԴ. 1815 ԱՄԻ, Վ[Ա.]Խ / Ճ[Ա.]Ն 18  $\frac{3}{21}$  75 ԱՄԻ:

687. Տապանաքար, եղբերին երկայնակի 3 անոց.  
ՅՈՎԱԿԻՄ ՏԷՐ-ՍՏԵՓԱՆՈՍԵԱՆ / ՖԻԼԻԲԱՆՑ. / ՎԱԽՃ. 15 ԴԵԿՏ. 1895 ԱՄԻ, 48 ԱՄԱՑ:

688. Ապա՝ ուսուցիչներին 5 անոց.  
ПОТОМСТВЕННЫИ/ ПОЧЕТНЫИ ГРАЖДАНИНЪ/ АКИМЪ СТЕПАНОВИЧЪ/ ФИЛИПОВЪ/  
СКОНЧАЛСЯ 15 ДЕКАЕРЯ 1895 ГОДА 48 ЛІТЬ.

689 Տապանաքար, վրան՝ 3 անոց.  
ՏԱՊԱՆ ԱՆԴՌԵԱ / ՋԱՂԱՏԵԱՆ / ԱՂԱԵԱՆՑ. ՎԱԽՃ. 1861 ԹԻԻ ՀՈԳԴԵՄԲԵՐԻ 17:

690. Տապանաքար, վրան՝ 2 անոց.  
ԳԵՐԵՋՄԱՆ ՄԱՐԿՈՍԻ ԳԱՆԻԷԼԵԱՆ ԱՎԱՔԵԱՆՑԻ. / ԾՆԴ. 1825 Թ. Վ[Ա.]ԽՃ. 1883 ԱՄԻ:

691. Տապանաքար, վրան՝ 1 անոց.  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆԸ ԳԷՈՐԳ ՄԻՔԱԵԼԵԱՆ ՍՎԵՇՆԻԿԵԱՆՑ. ԾՆՈՒՆԴ 1838 Թ.

Ծանոթ. Մահվան թվականը չկա: Ըստ երևույթին, ապանաքարը պատրաստվել է հանդուցյալի կենդանության օրոք:

692. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, փոքր-ինչ թեքված: Կողմերին երկայնակի՝ 3 անոց.

ԴԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ԿԻՆՆ  
ԱԹԱՆԱՍ ՆԱԶԻՆՈՎԻ ՎԽՃ  
1858 ԱՄ 19 ԱՊՐԻԼԻ.

ԴԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼ[Ա.] Լ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ԿԻՆՆ /  
ԱԹԱՆԱՍ ՆԱԶԻՆՈՎԻ. Վ[Ա.]ԽՃ. / 1858  
ԱՄԻ, 19 ԱՊՐԻԼԻ:

Լուսանկ. 202

693. Տապանաքար, գորշ ավաղաքարից, ուղղանկյունաձև, վրան՝ 15 անոց.

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆԸ ԱՍ  
ԸՍՏԷՓԱՆԻ ԴՈՍՏՐԸ  
ԵՒ ՎԱՐԳԱՆԻ ԿՈՂԱ  
ԿԻՑ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼ ՄԱ  
ՐԱՊԱՆԸ ՈՐԵՒՄ  
ԻՏ Ե ԽԱՐԵԲԱՅ ԿԵՆ  
ՑԱՂՈՅՍ ՅՈՎԱՑՆ ԿԱ  
ԱՆՔԻՆ ԻՄ ԶՐԿԱՒ ՀՈՊ  
ԱՆՁՆԵՅՄ ԹՆ 1813  
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 13 ՈՒՄՆ  
ԱՐԴԱՊԱՑԵՄ ՀԱՆԴԻ  
ՊՈՂԱՑԻ ՈՐԻՋՐՈՒ  
ՆԱԿԱՉԵՐ ԱՆ ՀԱՅՐ  
ՄԵՐԻԻ ԱՍՔ ՈՊՈՍՍ  
ԱՄ ԵՒ ՁԵՋ ՈՐՈՍԻ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆԸ ԱՍ / ԸՍՏԷՓԱՆԻ  
ԴՈՒՍՏՐԸ / ԵՒ ՎԱՐԳԱՆԻ ԿՈՂԱ / ԿԻՑ  
ՀԱՆԳՈՒՑԵԼ ՄԱ / ՐԵԱՄԻՆԸՍ, ՈՐ  
ԵՒ Ի ՍՈ / ԻՏ ԵՒ ԽԱՐԵԲԱՅ  
ԿԵՆ / ՑԱՂՈՅՍ ՅՈՒՆԱՅՆ  
ԿԵԱ[Ա.]ՆՔԻՆ ԻՄ ԶՐԿԵԱԼ Ի ՀՈՂԱ /  
ԱՆՁՆԵՑԱԻ Թ[ՎԻ]Ն 1813 /  
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 13-ՈՒՄՆ. ԱՐԴ  
ԿԱՂԱՉԵՄ ՀԱՆԴԻ / ՊՈՂԱՑԻ ՈՐ Ի  
ԸՆԹ[Ե]Ր / ՆՈՒԼՆ ՁԵՐ ՄԻՆ ՀԱՅՐ /  
ՄԵՐԻԻ ԱՍՔ ՈՂՈՐՄԻՍ. / ԱՄ ԵՒ  
ՁԵՋ ՈՂՈՐՄԻ:

Լուսանկ. 203

694. Տապանաբար, գլխամասում՝ միաթև խաչ, որի ձախ կողմում՝ նիզակ, աջում՝ սուր, նոճիներ: Ստորև 15 տող.

ՅԻՇԵԱՅ ՏԷՐԸԶ  
ՀՈԳԻՍ ԾԱՌ  
ԱՅԻՍՔՈՅՈՐ  
ԵՄԵՍ ԳԱՄԱ  
ԽԵՑԻ ՀԱՆՄԻՑ  
ԵԱԼ ԿՐԿՈՍԻ ՈՐ  
ԴԻ ՎԱՐԿԱՆԸ ՈՐ  
ԱՌԻՏԵՐ ՓՈՒԵ  
ՑԱՅ ԹՅՆ 1788 ՓԵ  
ԴԵՄԱՐԻ 2-ԻՆՕՐՆ  
ՉՈՐԵՔՆԼԹԻ ԽՆԻ  
ԵՄ ՀԱՆԴԻՊՈՂԱՑԴ  
Ի ԸՆԹՅՈՒՆՈՒԼՆ ՁԵՐ  
ՍԻՆ ՀԱՅՄԵՆԻԱՍ  
ԷՔՈՂՈՐՈՅ՝ ԱՇԵ  
ՁԵՉՈՂՈՐՆԵՍՑԻ

ՅԻՇԵԱՅ ՏԷՐ ԸՋ/ՀՈԳԻՍ ԾԱՌ/ԱՅԻՍ ԳՈՅ, ՈՐ/ ԵՄ ԵՍ ՇԱՄԱ/ԽԵՑԻ  
ՀԱՆԳՈՒՑ/ԵԱԼ ՄԱՐԿՈՍԻ ՈՐ/ԴԻ ՎԱՐԿԱՆԸ, ՈՐ/ ԱՌԻՏԵՐ ՓՈՒԵ/ՑԱՅ  
ԹՎԻՆ 1788 ՓԵ/ԴԵՐՎԱՐԻ 2-ԻՆ ՕՐՆ/ՉՈՐԵՔՇԱՔԹԻ. ԽՆԴԻ/ԵՄ  
ՀԱՆԴԻՊՈՂԱՑԴ/ Ի ՅԸՆԹԵՆՈՒՆՈՒԼՆ ՁԵՐ/ ՄԻՆ ՀԱՅՐԻՄԵՐԻԻ ԱՍ/ԷՔ  
ՈՐՈՐՄԻՍ. ԱՇ ԵԻ/ ՁԵՋ ՈՂՈՐՄԵՍՑԻ:

Լուսաճկ. 204

695. Տապանաբար, սև մարմարից, շրջված: Կողերին՝ 10 առղ, վերջին տողը կիսաշրջա- նաձև.

ՏԵՐ ԸՆԿԱԼ ՋՀՈԳԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՐԵԱՄԲ

ԱՋՆՈՒԱԿԱՆ ԱՂԷՔՍԱՆԴԻ  
ԿԱՃԿԱՃԵԱՆԻ

ՀԱՆԳՉԻՆՈՍԿԵՐԲԻ ՆԵՐՔԱՍՈՅՆ ԴԱՄԲԱՐԱՆԻ  
ՈՐ ՅԱՇԻՄՐԻՒ ԱՄԲԻԾ ՎԱՐՈՒՔ ԿԵԱՆՍՎԱՐԵԱՅ  
ԵՒ ՁԵՆՆՏՈՒ ԵՂԵԻ ԲԱՋՄԱՅ ԸՍՏ ԻՐԿԱՐԵԱՅ  
ՈՎ ԱՆՑԱՒՈՐ ՄԱՐԴ ՄԱՀԱՅՈՒ ՄԻ ԱՆԽԱՅԵՐ՝  
ԱՂՕԹ ԱՌՆԵԼ ՎԱՍՆ ՀՈԳԻՊՅՈՐԻՆ ԱՌ ՏԷՐ:  
ԵՆԻ 15 ՅՈՒԼԻԱԻ § ՎԱԽՃ՝ Ի 15 ՍԵՊՏԵՄԲ:  
1795 ԱՄԻ: § 1866 Թ՝ ԴՋԼԱՐ:

ՏԷՐ ԸՆԿԱԼ ՋՀՈԳԻ ԻՄ ԽԱՂԱՂՈՐԵԱՄԲ.  
ԱՋՆՈՒԱԿԱՆ ԱՂԷՔՍԱՆԴԻ/ ԿԱՃԿԱՃԵԱՆԻ./  
ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ Ի ՆԵՐՔՈՅ ՍՈՅՆ  
ԴԱՄԲԱՐԱՆԻ,/ ՈՐ  
ՅԱՇԻՄԱՐԶԻ ԱՄԲԻԾ ՎԱՐՈՒՔ ԿԵԱՆՍ  
ՎԱՐԵԱՑ/  
ԵԻ ՁԵՆՆՏՈՒ ԵՂԵԻ ԲԱՋՄԱՑ ԸՍՏ ԻՐԿԱՐԵԱՑ./  
ՈՎ ԱՆՑԱՒՈՐ ՄԱՐԴ ՄԱՀԱՅՈՒ ՄԻ ԱՆԽԱՅԵՐ՝  
ԱՂՕԹ ԱՌՆԵԼ ՎԱՍՆ ՀՈԳԻՊՅ ՍՈՐԻՆ ԱՌ ՏԷՐ:  
ԵՆ. Ի 15 ՅՈՒԼԻԱԻ ՎԱԽՃ. 15 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ  
1795 ԱՄԻ 1866 Թ. Ի ՂՋԼԱՐ:

696. Կոթող, սև մարմարից, պապանդանից ընկած: Վրան՝ 3 առղ.

ՅԱՅՍՄ ՎԻՄԻ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐՔ ԾԱՌԱՅԻ ՏԵԱՌՆ ՋԱՔԱՐԱ ՅՕՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ  
ԲԱԼԱՍԱՆԵՍԱՆՑ./ ԵՆ. 1799 ԱՄԻ 17-ՈՒՄՆ/ ԴԵՔԴԵՄԲԵՐԻ, ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 20-ՈՒՄՆ  
ՆՈՅՆԵՐԵՐԻ 1873 ԱՄԻ, ՂՋԼԱՐ:

697. Տապանաբար, գորշ մարմարից՝ վրան 3 առդ.

ԱՅՍ է ՏԱՊԱՆ ՊՕԴ ՊՕԼԿՈՎՆԻԿ ՓԱՐՍԱԴԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ / ԱՐՂՈՒԹԵԱՆ -  
ԵՐԿԱՅՆԱՐԱԶԿԻ / ԾՆԵԼՈՅ ՅԱՄԻՆ 1812 ԵՒ / ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՅ Ի 1863 ԱՄԻ Ի 16 ՄԱՅԻՍԻ:

Ծանոթ. Ռուսերեն ընագրում, որ Հայերենի ըստացի թարգմանությունն է, անձնանունը  
գրված է Фарсодомъ.

698. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև. Հարավային կողին՝ 1 առդ.

ԱՍ է ՏԱՊԱՆ ՇՈՒՇԱՆ ՓԻՐԱԼՕՎ:

Լուսանկ. 205

Հյուսիսային կողին՝ 5 առդ մասամբ եղծված.

ՈՋ ԵՒԻ ԱՆՅԱԿՈՐԿՆՅԱՂՈՅՍ ԱՆԽՆԱՅԻ-ԱՆՉԱԿԱՆ  
ԱՐՏԱԿԼԵՂԵԱԼՍ ԵՄՈՒ ԱՆԻԱՆԿՉԵԱՍՍ ՏԵՐ ԿՅՈՅԳԻ  
Է ԶԱՐՄԱՆ ԱՌԵ ԵՌՅ ԶԵՅԻՆԱՍԱԿՈՒ ԶԱԿՕԵՅԶՄԻ...  
ՓԻՐԱԼՕՎ Ե ԸՄԹԵՐՅՈՂԻ ՍՈՐՆ ԵՈՂՈՐՄԻ ԱՍՂԵՆ ԶԱՄԻ...  
... 1822 ՆՈՅՄԲԵՐԻ 13-ԻՆ Ի ՂՋԱՐ:

ՈՋ, ԵՍ Դ ԱՆՅԱԿՈՐ ԿԵՆՑԱՂՈՅՍ  
ԱՆԽՆԿԱՅ ԵՒ ԱՆՋԱԿԱԿ  
ԱՐ/ՄԱՏԱԽԻԼ ԵՂԵԱԼՍ ԵՍ ՈՍԿԻ  
ԱՆՈՒԱՆԱԿՈՉԵԱԼՍ. ՏԵՐ ԿԵՑՈՅ  
[ՋՆՈ]ԳԻ / ԵՒ ՋՄԱՐՄԻՆ ԱՌԵ  
ԻՄՈՅ ՋԻՍ ՅԻՇԱՏԱԿՈՂԻ  
ՅԱԿՕՐԱՅ[Ա]ՋՆԻԻ.../ՓԻՐԱԼՕՎԻ

ԵՒ ԸՆԹԵՐՅՈՂԻ ՍՈՐԻՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄԻ ԱՍՈՂԻՆ. ՅԱՄԻ.../...1822 ՆՈՅՄԲԵՐԻ 13-ԻՆ, Ի ՂՋԱՐ:

Լուսանկ. 206

Ծանոթ. Փիրալով ազգաանհմի ներկայացուցիչներից Հիշաակված են նաև Ս.  
Պետերբուրգի Հայկական հուշակոթողներում (աե՛ս արձ. 285, 286, 288):

699. Տապանաբար, նախորդի ձևով. Հյուսիսային կողին՝ 3 առդ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐԲ ԱՆԱՅԻ  
ՄԿՐՏԻՅԵՆ ԱՅԵՂԻՆՅԻ ՎԻՃԻ 1874 ԱՐ 15...

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐԲ ԱՆՆԱՅԻ / ՄԿՐՏԻՅԵԱՆ  
ԱՅՐԱՇԻԵԱՆՑԻ. / Վ[Ա]ԽՃ[Ա]Ն. 1874 ԱՄԻ Ի 15...

Ծանոթ. շարունակությունը եղծված է:

Լուսանկ. 207

700. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև: Հարավային կողին՝ 3 առդ:

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐԲ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ  
ՍԱՐԳՍԵԱՆ ՏՂ ՄՈՎԱՍԵՍԱՆՑ  
ՎԱԽՃԱՆ 1905թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 16-Ի ՀԱՍԱԿԻ 60 ԱՄԱՅ

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐԲ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ /  
ՍԱՐԳՍԵԱՆ Տ[Ե]Ր ՄՈՎԱՍԵՍԱՆՑ, /  
ՎԱԽՃԱՆ 1905 թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 16-Ն, Ի  
ՀԱՍԱԿԻ 60 ԱՄԱՅ:

Լուսանկ. 208

701. Տապանաբար, նույնակերպ, կցագրով եղծված 1 առդ.

---ԱՐԳՎԱ ՄՈՎԱՍԵՍԱՆՑ ՄԵԶԵԿԵԿԵՆՑԻ

... ՄԱՐԳԱՐՏԱ ՄՈՎԱՍԵՍԻԱՆ  
ՄԻՐՋԱԲԵԿԵԱՆՑԻ

Լուսանկ. 209

702. Կոթող, սև մարմարից, կործանված: Պատվանդանին՝ 5 տող.

ՍՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԱԶՆԻՈՒՂԻՈՅ  
ՄԱՐԳԱՐՏԻ ԳԱՍԳԱՐԵԱՆ  
ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆՑ  
ԾՆ. Ի 10-Ն ՀՈԿ[ՏԵՄԲԵՐԻ] 1862 ԱՄԻ. ՎԱԽՃ. Ի  
20-Ն ՀՈԿ[ՏԵՄԲԵՐԻ] 1891 Ա.[ՄԻ]:

Ա.ՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԱԶՆԻՈՒՂԻՈՅ/  
ՄԱՐԳԱՐՏԻ ԳԱՍԳԱՐԵԱՆ/ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆՑ./  
ԾՆ. Ի 10-Ն ՀՈԿ[ՏԵՄԲԵՐԻ] 1862 ԱՄԻ. ՎԱԽՃ. Ի  
20-Ն ՀՈԿ[ՏԵՄԲԵՐԻ] 1891 Ա.[ՄԻ]:

Լուսանկ. 210

703 Տապանաքար, սև մարմարից, շրջված վիճակում, նախկին ակղն անհայտ վրան՝ 6 տող.

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՊԱ  
ՏՈՒՍԵՈՒՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆԻ ՅՈՎԱԿԻՄՍՅ  
ՍՏԵՓԱՆԵՆՈՍԵԱՆ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆ ՈՐ ԾՆ-  
ԱԻ ՅԱՄԻ ՏՈՒՆ 1810 Ի 23 ՕԳՈՍՏՈՍԻ ԵԻ  
ՅԱՆԳԵԱԻ Ի ՏՐ Ի 1858 ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՄԻ  
Ի 23 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ.

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ  
ՊԱ/ՏՈՒՍԵՈՒՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆԻ՝ ՅՈՎԱԿԻՄՍՅ/  
ՍՏԵՓԱՆԵՆՈՍԵԱՆ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆ, ՈՐ ԾՆ/ԱԻ  
ՅԱՄԻ Տ[Ե]ԱՐԵՆ 1810 Ի 23 ՕԳՈՍՏՈՍԻ ԵԻ/  
ՅԱՆԳԵԱԻ Ի ՏՐ Ի 1858 ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՄԻ/ Ի 23  
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ:

Լուսանկ. 211

704. Տապանաքար, սև մարմարից, նախորդի կողքին, շրջված վիճակում: Վրան՝ 5 տող.

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԵԻԱ-  
ՅԻ ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆՑ ՈՐ  
ԸՍՏ ԾՆԵՂԵԱՆ ԽՈՋԱՅԵԱՆՑ: ԾՆԱԻ ՍԱ  
Ի 1814 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՔՄԻ Ի 14 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԵԻԱ/ՅԻ  
ՅԱԿՈՎԱԲԵԱՆ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆՑ, ՈՐ / ԸՍՏ  
ԾՆԵՂԵԱՆ ԽՈՋԱՅԵԱՆՑ. ԾՆԱԻ ՍԱ/Ի 1814  
ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՔՄԻ/ Ի 14 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ/ ԵԻ  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ Ի 1856 ԱՄԻ Ի 4 ՑՈՒՆՎԱՐԻ:

Լուսանկ. 212

ԵԻ ՎԱԽՃԱՆԵՑՍԱ Ի 1856 ԱՄԻ Ի 4 ՑՈՒՆՎԱՐԻ.

705. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, հյուսիսային կողին՝ 3 տող.

ԱՍՉ ՀԱՆՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԵՂԻՍԱԲԵԹ ԿԱՐԱԴԵՉ  
ԵԱՆ ՊԱՆՃՈՒԱԶԵԱՆՑ ՎԻՃԸ՝ 1888 ԱՄԻ ՅՈՒՆ  
ՎԱՐԻ ՅՄ. 67 ԱՄԱՑ

Ա.ՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ  
ՈՍԿԵՐՔ ԵՂԻՍԱԲԵԹ  
ԿԱՐԱՊԵՏ/ԵԱՆ  
ՊԱՆՃՈՒԱԶԵԱՆՑ.  
Վ[Ա.]ԽՃ[Ա.]Ն 1888 ԱՄԻ  
ՑՈՒՆ/ՎԱՐԻ 3,  
Մ[Ա.]ՀԱՑԱԻ] 67 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 214

706. Տապանաքար, վրան՝ 3 տող.

ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԵՂԻՍԱՊԵՏԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ.  
ՆԱՏՆ ԿԻՆ ԱՄԻՐԻԱՆԵԱՆՑԻ ՎԱԽԾ 1879 ԱՄԻ  
ՎԱԽԾ 10:

ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԵՂԻՍԱՊԵՏԻ  
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ/ԵԱՆ. ԿԻՆ ԱՄԻՐԻԱՆԵԱՆՑԻ.  
ՎԱԽԾ. 1879 ԱՄԻ / [Յ]ՈՒԼԻՍԻ 10:

Լուսանկ. 214

707 Տապանաքար, սև, լավ հղկված մտրմտրից, ուղղաանկյունաձև: Հյուսիսային կողմին՝ 4 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՈՍԿԵՐՔ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ  
ԱՐԹԱՆԱՍԵԱՆ ԱԼԷՔՍԱՆԵՍՏԻ  
ԾՆԵԱԼ Ի 27՝ ՄԱՅԻՍԻ 1834 ԱՄԻ  
ՎԱԽԾԱՆԵԱԼ Ի 31՝ ՄԱՅԻՍԻ 1905 ԱՄԻ

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ ՈՍԿԵՐՔ  
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ / ԱՐԹԱՆԱՍԵԱՆ  
ԱԼԷՔՍԱՆԵԱՆԻ. / ԾՆԵԱԼ Ի 27-Ն  
ՄԱՅԻՍԻ 1834 ԱՄԻ, /  
ՎԱԽԾԱՆԵԱԼ Ի 31-Ն ՄԱՅԻՍԻ  
1905 ԱՄԻ:

Լուսանկ. 215

### ՄՈՋԴՈԿ

Թերեք գետի ափին գտնվող այս քաղաքը այժմ մտնում է Հյուսիսային-Օսիայի ինքնավար Հանրապետության վարչա-տարածքային կազմում: Եկատերինա Բ կայսրուհու հրամանագրով Ղլլարից այստեղ են տեղափոխվում ավելի քան 2000 հայեր, որոնց շնորհվում է ներքին ինքնավարության կարգավիճակ: Նրանց հիմնական ղրտղմունքը առևտուրն էր և այգեգործությունը: 1794 թ. քաղաքում գործում էին հայկական երկու եկեղեցիներ, իսկ Մ. Բժշկյանի այցելության ժամանակ՝ 4-ը - Ս. Սատվածածին, Ս. Գևորգ, Ս. Ստեփանոս, որը գտնվում էր գերեզմանատանը, և Ս Պետրոս՝ կաթոլիկ հայերի համար<sup>1</sup>:

19-րդ դարում մոզգոկահայերի քանակը հասնում է 4000-ի (ընակչության 30 տոկոսը): Այժմ պահպանված եկեղեցիների մեջ առավել աչքի է ընկնում Ս. Համրարձումը, որն ղբաղեցնում են ուսու հավատացյալները:

1981 թ. տվյալներով՝ Մոզգոկում ապրում էին շուրջ 1000 հայեր:

Հայկական հուշարձանների վրա վիմագրական խմբարչավը ոչ մի արձանագրություն չհայտնարերեց: Տապանագրերի մեծ մասը հետպատերազմյան շրջանից էր:

<sup>1</sup> Մ. Բժշկյան, էջ 411:

## ՉԵՉՆԻԱ

Հյուսիսային Կովկասի այս ինքնավար Հանրապետության ասրածքում հին Հայկական հուշարձաններ չեն պահպանվել. եղածները հուշակոթողային փոքրածավալ կերտվածքներ են, որոնք թվադրված են 19-րդ դարով: Պրակում դեանդել ենք մի քանի նմուշներ Շելկովսկայա սասնիցայի երբեմնի Հայկական դերեղմանոցից, որն այսօր ծածկված է անասուային խիս բուսականությամբ:

### ՇԵԼԿՈՎՍԿԱՅԱ. (ՇԵԼԿՈՋԱՎՈՂՍԿԱՅԱ) ՍՏԱՆԻՑԱ

Այս ընդարձակ ընակավայրի շրջակայքում՝ Թերեք դեախի ափին, դանվելիս են եղել ոռոսահայ խոշոր արդյունաբերողներ Խասաաայանները և Գալսայանների ընդարձակ աիրույթները, որոնք նրանց շնորհվել են Եկաաերիա Ա կայսրուհու 1726 թ. մայիսի 20-ի հրամանադրով<sup>1</sup>: Խասաաայանների մեաաքսի դործարանը դանվելիս է եղել Շելկողավոդսկայա ընակավայրում, որն այժմ կրում է Շելկովսկայա անունը: Հայկական դերեղմանոցի շրջակայքը, ըստ Հայրենադեա Նիկոլայ Միխայլովիչ Երյոմինի՝ կոչվել է Աարապաննիկովա կամ Զմնոյ Ռայ (երկրային դրախտ), որաեղ Մ. Բժշկյանի այցելության ժամանակ ապրել են 60 տուն հայեր<sup>2</sup>: 1988 թ. օդոստոսի 23-ին մենք եղանք Շելկովսկայա սասնիցայում և մեկնեցինք Աարապաննիկովա (ըստ Մ. Բժշկյանի՝ Աարափան): Թերեք դեաից փոքր-ինչ հեռու, անասուում Հայանաբերվեցին կիսակործան Հայկական դերեղմանոցի հեաեյալ աաաղանաքարերը.

708. Տապանաաար, կրաքարից, դլխամասում՝ խաչ և աամնավոր նախշեր. սաորե՝ 9 աող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ / ՀԱՇՏԱՐԻՍԱ / ՆՑԻ ԲԱՍԼԻ ՈՐԴ / Ի ՍԱՐՍՓԱՆ / ՊՍԱԿԵԱԼ ՈՂ / ՈՐՄԱՄ ՀՈԳԻ / ...ՓԱՐԻ / ... ՏԵՄԲԵՐԻ 10-ՈՒՄՆ:

1. Երրորդ աողում Բաալի բառը կարելի է վերծանել նաև Բարսղի:
2. Փարի եղծված անունը կարելի է վերականգնել Սափարի:
3. Արձանադրությունը թվադրում ենք 18-19-րդ դարերով:

709. Տապանաաար, նախորդից շուրջ 5 մ հեռավորությամբ, փոսի մեջ ընկած, կողքին՝ 3 աող. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ / Ն ՏՐ ԻՍԱԻ Թ[Ա]Մ[Ա]Մ ԽԱԹ[ՈՒՆԻ]. ՌՊԴ (1804):

Մանոթ. Երկրորդ անձնանվան ընթերցումը թեական է:

Լուսանկ. 216

710. Տապանաաար, կրաքարից, աեղաշարժված. մի կողին՝ 3 աող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՅՈՂԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏՁԵ[Ա]Ն / ՂԱՐԻԲԵ[Ա]ՆՑ. ԾՆԴ. 1849 ԱՄԻ, Վ[Ա]ԽՃ. 1880 ԱՄԻ:

Լուսանկ. 217

711. Տապանաաար, կրաքարից, ուղղանկյունաձև, նախորդից 6 մ հեռու. մի կողին՝ 3 աող. Ի ՆԵՐՔՈ ՎԻՄԻՍ ՀԱՆ / ԳՁԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ՄՈՋԴՈԿԵ [ՑԻ] ... Ա.ԲՐԱՀՄՈՒ

Մյուսին՝

ՅԱԿՈՎԱԲԱՆ ՁԵՐՔԵՁ / ԵԱՆՑ. ԾՆ. / 13 ՈՒ[ՆԻՍԻՐ] 1829 Թ[ՎԻՆ]. ՎԱԽՃ. 1882 Թ[ՎԻՆ]. ՓԵՏ[ՐՎԱՐԻ] 12-ԻՆ:

Լուսանկ. 218

1 Свод законов и указов, 1726, с. 651-652, № 4887.

2 Մ. Բժշկյան, էջ 403-404, 405-406:

## ԴԱՂՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

### ԴԵՐԲԵՆՏ ՔԱՂԱՔ

Դերբենտում հայերը ընակվել են անհիշելի ժամանակներից: Սասանյանների աիրապետության շրջանում Ճորա պահակի պահպանությունը վատահաված էր Հայաստանի Սյունյաց նախարարության ղորաղնդերին, որոնք քաջարար մտրտնչում էին հյուսիսային ռազմատենչ ցեղերի դեմ: Վիմագրագետ-պատմաբան Ս. Գ. Բարխուդարյանը ջանացել է ապացուցել, որ միջին դարերում գոյություն է ունեցել «Դերբենտի Հայ-աղվանական թագավորությունը», որտեղ աղգային պատկանելությամբ գերակշռել են Կուրի ձախափնյա ասրածքներում ապրող հայերն ու աղվանցիները:

Հնագույն հայկական հուշարձաններ Դերբենտում և նրա-չքղակայքում չեն պահպանվել: Դա մասամբ բացատրվում է այն հանդամանքով, որ իրրև ռազմա-ստրատեգիական անցուղի, Դերբենտում (Չողում) կառուցվում էին առավելապես պաշտպանական նշանակության շինություններ: Այստեղ ապրող հայ աղգարնակչությունն սկսած 17-րդ դարից աստիճանաբար նվազում է: 1830 թվականին, Մ. Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ, Դերբենտն ուներ 50 հայ ընտանիք<sup>1</sup>, ունեցել են եկեղեցի (Ս. Սմեռափրկիչ) և Գրիգոր Լուսավորչի անունը կրող վանական միարանություն: Վանական կառույցներից հատկապես աչքի է ընկել Ս. Գրիգոր եկեղեցին՝ կառուցված մեծամեծ քարերով, որը հեռագայում պարսիկները վերածել են մղկիթի<sup>2</sup>:

Դերբենտահայերի քանակը գարձյալ ավելանում է 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբներին, երբ մշտական ընակություն համար այստեղ են տեղափոխվում ռազմաթիվ ընտանիքներ Արցախից, Շամախիից և Ղղազից: Քաղաքի 16 հազար ընակիչներից մոտավորապես 1000-ը հայեր էին<sup>3</sup>, որոնք կառուցում են Ս. Աստվածածին եկեղեցին, հիմնադրում են Մարիամյան աղգային գլխոցը, ստեղծում ընթերցարան:

Այժմ Դերբենտում ապրում են սակավաթիվ հայեր:

### ԴԵՐԲԵՆՏԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ

Գտնվում է ամրոցի ստորև՝ ըլրի հարթության վրա. Հնագույն հուշակոթողներ չունի, եղածը վերաբերում է 18-20-րդ դարերին, պահպանվում է Հայ աղգարնակչության հոգատարությունը, ցանկապատված է: Ստեղծված գտնվող հուշակոթողները շինարտական աշխատանքների պատճառով կարող են անփութորեն ոչնչացվել նույնիսկ մեկ օրում, ահա այդ իսկ նկատառումով որոշեցինք անխտիր ընգորինակել ըպոր հայերեն և մասամբ ռուսերեն տապանագրերը, որոնք իրրև սկզբնաղբյուրներ հավաստի տեղեկություններ են պարունակում Հայ գաղթավայրերն ուսումնասիրող պատմաբանների, աղգագրագետների, բանագետների և այլ մասնագետների համար:

1 Մ. Բժշկյան, էջ 406:

2 Նույն տեղում, էջ 407-408:

3 ՀՍՀ. Բ. 3, Երևան, 1977, էջ 362-363:

712. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, պատվանդանով: Վրան՝ 5 առղ հայերեն և ռուսերեն.

Ընդ ԱՅՍՐ ՎԻՄԻ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԿՆՈՋՆ  
ՊՕՐՈՒՉԻԿ ՍՏԵՓԱՆԵՒԻ ՄԱՆՈՒՉԱՐԵԱՆՑ ԳԱՅԱՆԵՒ  
ԴԱԻԹԵԱՆ ԳԱԶԱԼԵԱՆՑ ՎԱԽՃԱԼԵԱԼ Ի 30-ԻՆ  
ԻՈՒԼԻՍԻ 1869 ԱՄԻ

ԸՆԴ ԱՅՍՐ ՎԻՄԻ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ  
ԿՆՈՋՆ / ՊՕՐՈՒՉԻԿ ՍՏԵՓԱՆԵՒԻ  
ՄԱՆՈՒՉԱՐԵԱՆՑ ԳԱՅԱՆԵՒ /  
ԴԱԻԹԵԱՆ ԳԱԶԱԼԵԱՆՑ.  
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 30-ԻՆ / ՀՈՒԼԻՍԻ 1869  
ԱՄԻ:

Ապա՝

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ЖЕНЫ ПОРУЧИКА МАНУЧАРОВА КАІЯНЫ  
ДАВИДОВНЫ, УРОЖДЕННОИ ГАЗАЛОВОИ, СКОНЧАВШЕИСЯ 30 ІЮЛЯ 1869 ГОДА.

713. Տապանաքար, նույնաաիպ, վրան՝ 4 առղ.

ԱՍԴ ԿԱՅ ԱՄՓՈՓԵԱԼ ՄԱՐՄԻՆ ՊՕՏԲԱՌՈՒԴ  
ՉԻԳ ՆԻԿՈՂԱՅՕՍ ԴԱԻԹԵԱՆ ԿՕԶԱԼՕՎՆ  
ՈՐ ԾՆԵԱԼԷ 1839 ՕԳՕՍՏՕՍԻ 15ՄՆ ՎԱԽՃԱՆ  
ԵԱՆ 1867 ՓԵՏՐՎԱՐԻ 21 ԻՆ

ԱՍԴ ԿԱՅ ԱՄՓՈՓԵԱԼ  
ՄԱՐՄԻՆ  
ՊՕՏԲԱՌՈՒԴ / ՉԻԳ  
ՆԻԿՈՂԱՅՕՍ ԴԱԻԹԵԱՆ  
ԿՕԶԱԼՕՎՆ, / ՈՐ ԾՆԵԱԼ  
Է 1839 ՕԳՕՍՏՕՍԻ 15-ՄՆ.  
ՎԱԽՃԱՆ / ԵԱՆ 1867  
ՓԵՏՐՎԱՐԻ 21-ԻՆ

Ապա՝ ռուսերեն.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ / ПОДПОРУЧИКА ШИРВАНСКАГО  
ПЪХОТНАГО ПОЛКА НИКОЛАЯ ДАВИДОВИЧА ГОЗАЛОВА, СКОНЧАВШАГОСЯ 27  
ФЕВРАЛЯ / 1867 ГОДА.

714. Տապանաքար, նույնաաիպ: Վրան՝ 3 առղ հայերեն և ռուսերեն.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԻԿԻՐՏ / ԻՉԻ ԴԱԻԹԵԱՆ / ԳԱԶԱԼԷՆՑ:

Ապա՝

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ РАЕА ЕОЖЪЯГО НИКИТЫ / ДАВИДОВИЧА ГОЗАЛОВА,  
СКОН / ЧАВШЕГОСЯ / 1906 Г. 11 СЕНТЯБРЯ НА 62 Г. ЖИЗНИ.

715. Շրջված քարաքեղորի վրա՝ 4 առղ.

ԿԱՌՈՅՑ / ՍԵՂԱՆԱՏՈՒՆ / ՄԱՐԳԻՍ ՄԱՐՈՒԹԱՆԵԱՆՑ 1903 / ԱՄԻ 19 ՄԱՅԻՍԻ:

716. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, շրջված վիճակում: Վրան՝ 4 առղ.

Հանքիսր պոյպարուչիկ ասպնր  
Վարդանայ մարտիրոսնան գուպանայ  
աս ջնաւ 1775 ամի եւ փախճաննցաւ  
ի 1853 ամի 10 նոյեմբերի:

ՀԱՆԴԻՍ ՊՕՏՊԱՐՈՒՉԻԿ ԱՍՊԵՏ /  
ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ  
ԳՈԶԱԼԵԱՆՑ / ՍԱ ԾՆԱԻ 1775 ԱՄԻ ԵԻ  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / Ի 1853 ԱՄԻ 10  
ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ:

Լուսանկ. 219

717. Տապանաքար, զորը ավաղաքարից, եռաստիճան պատվանդանով: Վրան՝ շղաղրով 4

տող.

Հանգիստ պրապորշչիկ եւ ասպետ Դեղարայ Չարդանեան  
Գրչիկ յանու. սա ջնաւ 1822 թիւ սեպտեմբերի 17  
Վախճանեցաւ 1864 թ. Գոապոլոսի 6

ՀԱՆԳԻՍՏ ՊՐԱՊՕՐՇՉԻԿ ԵՒ ԱՍՊԵՏ / ԴՈՒՂԱՐԱՅ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ / ԳՈՋԱԼԵԱՆՈՒ. ՍԱ ԾՆԱԻ 1822  
ԹԻԻ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 17- [ԻՆ], / ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ Ի 1864 թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 6:

Ապա՝ նույնը ոռււկերեն:

Լուսանկ. 220

718. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԴԵՐՐԵՆԴԵՑԻ / ՄՆԱՑԱԿԱՆ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ ԴԱՐՎԱԶԵԱՆՑԻ. ՎԱԽՃ.  
1865 թիւն 60 ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՍԱԿԻ:

719. Տապանաքար, վրան՝ շղաղրով 3 տող.

ԱՅԱ Է ՏԱՊԱՆ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ ՄՈՎԱԿԱՆ / ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ՉԵՐՆԻՇԵԱՆՑ ԵՒ  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / Ի 6 ՅՈՒՆՎԱՐԻ 1865 ԱՄԻ 25 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ: 720.

Տապանաքար, վրան՝ 4 տող.

ԱՅԱ Է ՏԱՊԱՆ ՆՈՒԽԵՑԻ / ՄԱՐԳԱՐԷ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆՑԻ / ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1887 ԱՄԻ / 1  
ՅՈՒՆԻՍԻ 42 ԱՄՕՔ ՀԱՍԱԿԻ:

Լուսանկ. 221

721. Տապանաքար, վրան՝ շղաղիւր 2 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ ԶԱԽԱՐ ՕՍԵՓԻՉ. / ՎԱԽՃ. 1842 ԱՄԻ:

722. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ՆԵՐՍԷՍ ՅՈՎՍԵՓԵԱՆ / ԳԱՆԻԵԼԵԱՆՑ. ՎԱԽՃ. 1869 ԱՄԻ 21 ԳԵԿՏԵՄԲԵՐԻ:

723. Տապանաքար, շրջված վիճակում. վրան՝ 2 տող.

ԱՅԱ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՄԱՐԹԱ ՅՕՀԱՆՋԱՆԵԱՆ / ԳՈՂԱԿԵԱՆՑ. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1895 ԱՄԻ 14- ԻՆ  
ՓԵՏՐՎԱՐԻ 50 ԱՄՕՔ ՀԱՍԱԿԻ. ԴԵՐՐԵՆԳ:

724. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ԱՅԱ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԱԹԱՆԷՍ / ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ ԳՈՂԱԿԵԱՆՑԻ. / ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1888 ԱՄԻ 18-  
ԻՆ ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 55 ԱՄՕՔ ՀԱՍԱԿԻ. ԴԵՐՐԵՆԳ:

Հարավային կողմում՝ խաչանշանի մեջ՝ Ո Կ / Վ Ա (կամ ՈՎ ԿԱ):

Ծանոթ. ՈԿ / ՎԱ կամ ՈՎ / ԿԱ հապավումը զժվարանում ենք ըրացարել: Հանդիպում է  
նաև այլ վիճակներում:

725. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ԱՅԱ Է ՏԱՊԱՆ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ ԱՆՆԱԶ ՏԷՐ-ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆ ԿԱԼԱՐԵԿԵԱՆՑԻ. / ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ  
1888 ԱՄԻ, 20- ԻՆ ԳԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 100 ԱՄՕՔ ՀԱՍԱԿԻ:

726. Տապանաքար, վրան՝ 1 տող.

ԱՅԱ Է ՏԱՊԱՆ ՏԱՐՊԱՆՏԵՑԻ ՅՈՍԵՓ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ԾԱՄԻԿԵԱՆՑ, 1822:

727. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ԱՅՍԷ ՏՄԷԱԿԱՆ ԹՓԼԻԶԵՑԻ ՀԵՔԻՄՆՈՍ  
Է ՓԻՌԴՈՎԱԿԻ ԲՆԻ Է ԺԿԳ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԹՓԼԻԶԵՑԻ ՀԵՔԻՄ ՆՈՍ/ԵՓԻ ՈՐԴԻԻ  
ՍՎԱՆԷՍԻ. ԹՎԻԻՆ՝ ՌԷՃԼԳ (1733):

Լուսանկ. 222

728. Տապանաբար, վրան՝ մասնակի կցազրությամբ 2 տող.

ԱՅՍԷ ԴԱՊԱՆ ՄՕԼԱԼԽԱԼՑԻ ՀԱՆ  
ԳՈՒՑԵԱԼ ՅԱՐՈՒԻՆԿՈՂԱԿԻՑ ԶԱՐԵՂԻ 1827

ԱՅՍ Է ԴԱՊԱՆ ՄՕԼԱԼԽԱԼՑԻ  
ՀԱՆ/ԳՈՒՑԵԱԼ ՅԱՐՈՒԻԹՅԻՆ ԿՈՂԱԿԻՑ  
ՋԱՐԹԱՐԻ. 1827:

729. Տապանաբար, վրան՝ 2 տող.

ԱՅՍԷ ՍԱՊԱՆԸՆ ՀԱՆԳՍՏԻ ՊԵՏՐՈՍԻ ՈՐԴԻ  
ՄՕԼԱԼԽԱԼՑԻՑ ԲԱՐԱԶՈՎԻ 1822 ՅՆՍԻ 12 Կ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆԸՆ ՀԱՆԳՍՏԻ ՊԵՏՐՈՍԻ ՈՐԴԻ  
ԳԱԼՈՒՍՏԻ / ՄՕԼԱԼԽԱԼՑԻՑ ԲԱՐԱԶՈՎԻ.  
1822 ՅՈՒԻՆԻՍԻ 12-ԻՆ:

Ծանոթ. Աղգանուներ կարելի է կարողալ նաև Բարազովի կամ Բաբազովի:

730 Տապանաբար, վրան՝ 3 տող.

ՅԱՅՍ ՏՊԱՆ ԳԱԾԵԱԼ ՊԵՏԻՆ ՄԱՐՄԻՆ  
ԱԲԵԼԵԱՆՑ ՏՐ ԳԵՈՐԳ ՏՐ ԴԵԹԵԼԻ ԱՌՍԻՈ  
ՑԵ ԶԱՐԱՐԴԻՆ Ի 1826 ԹԻՈՑ

ՅԱՅՍ ՏԱՊԱՆ ԳՆԱԾԵԱԼ ՊԱՔԻՆ ՄԱՐՄԻՆ/  
ԱԲԵԼԵԱՆՑ ՏՐ ԳԵՈՐԳ ՏՐ ԳԱԻԹԵԼԻԱՅԻ ԱՄՈՒՍՆԻՈ/ՅՆ  
ՋԱՐՎԱՐԴԻՆ. Ի 1826 ԹԻՈՑ:

Ծանոթ. Գնածեալ Պաբից նշանակում է Բաբու գնացեալ:

731. Տապանաբար, մեծ պատվանդանով, վրան՝ 3 տող.

ՎՎ ՔԻՐԻՉ ՏՊԱՆԻ ԲԵԿԿԼ ԱԵՆԱ ՅԻԿԱՆԵՂՈՐԻՉԻ ԱՌՈՒՍ  
ՆՈՅՆ ԴԱԽԱՆԵԱՅ ԼԱԶՐԵԱՆՑ ԱՍՏՐԱՆԵՑԻ  
ՈՅ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի ՏՐ-Ի 1837 ԱՄԻ

ԿԱՓԱՐԻՉ ՏԱՊԱՆԻ ԲԵԿԼԱՐԵԱՆՑ ԻՎԱՆ  
ԵՂՈՐԻՉԻ ԱՄՈՒՍ/ՆՈՑԵՆ ԴԱԽԱՆԵԱՅ  
ԼԱԶՐԵԱՆՑ ԱՍՏՐԱՆԱՆՑԻ/ՈՑ,  
ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի ՏՐ Ի 1837 ԱՄԻ:

Լուսանկ. 223

732. Տապանաբար, նույնակերպ, նախորդի կողքին. վրան 2 տող.

ԱՅՍԷ ՏՊԱՆ ՏՐ ՎՎ ՔԻՐԻՉ ՏՐԱՊՈՒՍՄԻՆ Ի Բ. ՌՄԻՍԻ

ԱՅՍ Է Տ[Ա.]Պ[Ա.]Ն ՏՐ ԴԱՎԹԻ ՄԱՅՐ  
ՀՈՒՄՄԻՄԻՆ, / Ի ԹՎԻԻՆ՝ ՌՄԻՍ (1793):

733. Տապանաբար, վրան 2 տող.

ԱՅՍԷ ՏՊԱՆ ՏՐ ԴԱՎԹԻ ԴՈՒՍԴ  
Ր ԳԱԿԱՐ ԽԱԹՄԱՆ,

ԱՅՍ Է Տ[Ա.]Պ[Ա.]Ն ՏՐ ԴԱԻԹԻ  
ԴՈՒՍԴ/Ր ԳԱԿԱՐ ԽԱԹՄԱՆ:

734. Տապանաբար, վրան՝ 3 տող.

Ի ՍՈՑՆ ԴԱԲԱՐԱՆԻ ՀԱՆԿՉԻ ԱՄՐՄԻՆ ԳԷ  
ՈՐԳԵԱՅ ԱԻՎԳԵՐԻՑՈՒ ԱՐԵԱՆՑ. Ի ՏՐ ՀՈՆ  
ԳՈՒՑԵԼՈՑԻ 1840 ԴԵԿ. 11:

Ի ՍՈՑՆ ԳԱՄԲԱՐԱՆԻ ՀԱՆԿՉԻ ՄԱՐՄԻՆ  
ԳԷ/ՈՐԳԵԱՅ ԱԻՎԳԵՐԻՑՈՒ ԱՐԵԱՆՑ.  
Ի ՏՐ ՀԱՆ/ԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի 1840 ԳԵԿ[Տ]. 11:

Լուսանկ. 224

735. Տապանաբար, վրան՝ 3 տող.

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ Ի ԴԱՊԱՆԻ ԿՈՒՄԱՆԵԱՍՅԻ ՈՐԴԻ ՊԵՏԻ ԱԲՆ ՈՆ ՌՄԼԹ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ Ի ԴԱՐԱՊԱՂՈՒ / ԿՈՒԼԼԳԱՆՑԻ ԵՍԱՅԻ ՈՐԳԻ ՊԱՇՉԻ / ԱԲԻՆ ԹԻԻԻՆ ՌՄԼԹ  
(1790):

Լուսանկ. 225

736. Տապանաբար, վրան՝ 2 տող.  
ԱՅՍԷ ՏՊԱՆ + ԱՐՁԻՄԱՆԻ ՌՈՒՄԼԻ ԱՅՍ Է Տ[Ա.]ՊԱՆ ԱՐՁԻՄԱՆԻ / Թ[ՎԻՆ] ՌՄԼԲ (1783):  
Լուսանկ. 226

737. Տապանաբար, վրան՝ 2 տող.  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏ / ԱՌԱՔԵԼԵԱՆԻ + ԱՄՈՒՍՆՈՅՆ +  
ԱՌԱՔԵԼԵԱՆԻ + ԱՄՈՒՍՆՈՅՆ + ԵՂԻՍԱԲ ԵՂԻՍԱԲ / ԵԹԵՆ. Ի ՏՐ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ Ի 1832:  
ԵՂԻՍ. Ի ՏՐ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ Ի 1832:

738. Տապանաբար, վրան՝ 3 տող.  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ + ԴԱՐԲԱՆԵՑԻ ԴՈՂՈՍ ՍՏԵՓԱՆԱՆ,  
ՌՈՓՉԵԼԵՆԻ + Ի ՏԷՐ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ Ի 1838 ԱՄԻ:  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ + ԴԱՐԲԱՆԵՑԻ ԴՈՂՈՍ  
ՍՏԵՓԱՆԱՆ / ՌՈՓՉԵԼԵՆԻ + Ի ՏԷՐ  
ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ Ի 1838 ԱՄԻ:  
Լուսանկ. 227

739. Տապանաբար, վրան՝ 1 տող.  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԴՈՂՈՍ ՍՏԵՓԱՆԱՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԱՐՈՒՆ  
ՈՐ ՀԱՆԳԵԱՒ Ի 1825 ԱՄԻ:  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԴՈՂՈՍ ՍՏԵՓԱՆԱՆԻ  
ԿՈՂԱԿԻՑ ՄԱՐՈՒՆ, ՈՐ ՀԱՆԳԵԱՒ Ի 1825  
ԱՄԻ:

740 Տապանաբար, վրան՝ 2 տող.  
ԱՅՍ Է ՏՊԱՆ ՀԱԿՈՊԻ ԿՈՂԱ ԿԻՑ ԱՐՐԵՏԻՆ ԲՆ ՌՄԻ ԱՅՍ Է Տ[Ա.]ՊԱՆ ՀԱԿՈՊԻ ԿՈՂԱ / ԿԻՑ ՄԱՐԲԱՐՏԻՆ. Թ[ՎԻՆ]. ՌՄԻ  
(1791):

741. Տապանաբար, վրան՝ 2 տող.  
ԱՅՍ Է ՏՊԱՆ ՀԱԿՈՊԻ ԳՐԻԿՈՐ ԱՅՍ Է Տ[Ա.]ՊԱՆ ՇԱՄԱԽՅԻ ԳՐԻԿՈՐ / ԵՐԵՑՓՈՒ. ՅԱԿՈՐ.  
ԵՐԵՑ ՓՈՒՆ. ՅԱԿՈՐ. ԲՆ ՌՄԻ Թ[ՎԻՆ]. ՌՄԻ. (1791):

742. Տապանաբար, վրան՝ 1 տող.  
ԱՅՍ Է ՏՊԱՆ ՀԵՐԵՑԻ ԳՐԻԿՈՐԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՀՆԱՋԱՆԴԻՆ ՌՈՒՆ ՌՄԻ  
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՇԱՄԱԽՅԻ ԳՐԻԿՈՐԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՀՆԱՋԱՆԴԻՆ. ԹՈՒԻՆ ՌՄԻ (1781):

743. Տապանաբար, վրան՝ 1 տող.  
ԱՅՍ Է ՏՊԱՆ ԴԵՏՐՈՍԻ ՈՐԴԻ ՌԱԲԱՂԵԼ ԱՐԹԱՆ. Թ[ՎԻՆ] ՌՄԻ (1771):

744. Տապանաբար, վրան՝ 2 տող.  
ԱՅՍ ՏՊԱՆ ՂԱՐԱՂԱՇ ԴԱՊԻ ԱՅՍ Տ[Ա.]Պ [Ա.]Ն ՂԱՐԱՂԱՇ ԴԱՊԻ / ԿՈՂԱԿԻՑ ՇԱՄԱՄԻՆ.  
ԿՈՂԱԿԻՑ ՀԱՄԱՄԻՆ ԲՆ ՌՄԻ Թ[ՎԻՆ] ՌՄԻ (1785):  
Լուսանկ. 228

745. Տապանաբար, վրան՝ 3 տող.  
ԱՅՍ Է ՏՊԱՆ ԲԱՆԱԽԱՆԵՑԻ ՈՂՈՐ / ՄԱՇ  
ՇԵՆԻ ՌԻՆ. ՌԲՃԱ ԸՐԵԼ ԻՇ. ՀՈԳԻ ՀԱՄԱՐՁՈՒՄ ՎԱՐԴԱ / ՊԵՏԻՆ.  
ԹԻՎՆ ՌԲՃԱ (1752), ԱՊՐԵԼ ԻՅ (25):  
Լուսանկ. 229

746. Տապանաճառ, վրան՝ 1 անոց.

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ԴԱՐՔԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ՈՐԹԻ ԿԱՐԱՆԴԵՑԱԼ ԵՂԷԱՅ. 1795.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԴԱՐՔԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ՈՐԹԻ ԿԱՆԿԱԴՑԵԱԼ-ԵՂԷԱՅ. 1795:

747. Տապանաճառ, վրան՝ 1 անոց.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՎԱՌՎԱՌԷԻՆ Թ ՌՄ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՎԱՌՎԱՌԷԻՆ. Թ[ՎԻՆ] ՌՄ (1751):

748. Տապանաճառ, շրջված, նախկին անդն անհայտ, վրան՝ 3 անոց.

ԱՅՍ Է ՏՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՎԱՌՎԱՌԷԻՆ Թ ՌՄ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՎԱՌՎԱՌԷԻՆ. Թ[ՎԻՆ] Ռ/ՃՂԵ (1746):

749. Տապանաճառ, կիսով չափ հողածածկ, վրան՝ 2 անոց.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ Թ ՌՄ:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. Թ[ՎԻՆ] ՌՄԻ (1771):

750. Տապանաճառ, վրան՝ 2 անոց.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. 1826.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ / ՄԿՐՏՈՒՄ ԿԱՂԱՅԻՆԻ. 1826:

751. Տապանաճառ, վրան՝ 3 անոց.

ԱՅՍ Է ԿԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. 1869 ԱՄԻ, 15 / ՕԳՈՍՏՈՍԻ:

752. Տապանաճառ, վրան՝ 2 անոց.

ԱՅՍ Է ԿԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. 1889, 2 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ]:

753. Տապանաճառ, վրան՝ 3 անոց.

ԱՅՍ Է ԿԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. 1897 ԱՄԻ ԿՈՅԵՄԲԵՐԻ] 48 ԱՄՕՔ ԿԱՂԱՅԻՆ:

754. Տապանաճառ, վրան՝ 2 անոց.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. 1851 ՄԱՐՏԻ 5-ԻՆ:

755. Տապանաճառ, վրան՝ 2 անոց.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. 1866 ԱՄԻ 11 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ]:

756. Տապանաճառ, վրան՝ 2 անոց.

ԱՅՍ Է ԿԱՆԳՉԻ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ. 1873 ԱՄԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ 9 ԱՊՐԻԼԻ] 1878 ԱՄԻ:

757. Տապանաճառ, վրան՝ ընդհանուր հանդակոմաճը 7 անոց.

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՐԱՆԴԵՑԻ ԿԱՂԱՅԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ, ԱՂԻ ԱՐՏԱՍՈՒՆՔՈՎ ԱՌԱՐ ԳԻՐԿԻ ՄԱՂՈՎՆ ԿԱՂԱՅԻՆ 6 ԿԱՂԱՅԻՆ, ՈՏՆԱՏԱԿ ԿԱՂԱՅԻՆ ԿԱՂԱՅԻՆ ԱՂԱՅԻՆ ԿԱՂԱՅԻՆ ԿԱՂԱՅԻՆ, ՕՐԱԿԱՆ ԿԱՂԱՅԻՆ ԱՆԳԱՄ ԱՐԱՐՉԻՆ ՓԱՌՔ ՏԱԼՈՎ,

ԵւջԱՄԲԵՐԵՄ՝ ՍԱՀՄԱՆԵԱԼ ԺԱՄԻՆ ԿԳԱՄ ՔԵՋ ՄՕՏ.  
ԽՈՑՈՒԱԾ. ԱՅՐՈՒԱԾ ՍՐՏՈՎ, ՈՐ ԵՄ 38 ԱՄՕՔ ԸՆԿԵՐ ՔՈ  
ԱՄՈՒՍԻՆ ՋԱՀԸՆԿԱԼ ԲԱՂԴԱՍԱՐ ԲԱՂԳԱՍԱՐԵԱՆՑ:

758. Տապանաբար, վրան՝ 2 առղ.

ԱՅՆ ԶԱՂԻ ԿԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ  
ՅՈՒՎԳԻՄԻ ՈՐԴԻ ՂԱԶՄ ՏԷՐ-ՂԱԶՄԵԱՆՑԻ-ՎԱԽՃ 1867

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՌԼԱԲԱՐԵՑԻ/  
ՅՈՎԱԳԻՄԻ ՈՐԴԻ ՂԱԶՄ ՏԷՐ-  
ՂԱԶՄԵԱՆՑԻ. ՎԱԽՃ. 1867:

Ապա՝ վրացերեն:

759 Տապանաբար, վրան՝ 4 առղ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՇՈՒՇՈՒԱ ՔԱՂԱՔԱՑԻ ՀԱՄԲ/ԱՐՁՈՒՄ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ ԳՈՒՐՁԻԵԱՆՑ, ՈՐ  
ՎԱ/ԽՃԱՆԵՑԱԻ Ի 60 ԱՄԵԱՅ ՀԱՍԱԿԻ 3 ՓԵՏՐՎ/ԱՐԻ 1882 ԱՄԻ Ի ԴԱՐԲԱՆԴ:

Լուսանկ. 230

760. Տապանաբար, վրան՝ 2 առղ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՍԱԼՄԱՍՏՑԻ ԴԱՆԻԵԼ ՍԱՐԳՍԵԱՆ ԵԱՂՈՒԲԵԱՆՑԻ./ ԾՆԱԻ 1848 Թ. ՎԱԽՃ. 8-  
ԻՆ ՄԱՅԻՍԻ 1888 Թ. 40 ՏԱՐԵԿԱՆ:

761. Տապանաբար, 2 առղ արձանադրութեամբ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՏՐԱՍԱ ԴԻԻՂԻ ԲՆԱԿԻՉ ԱՇՕՏ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ԹԱՐՁԻՄԱՆԵԱՆՑ:

762. Տապանաբար, վրան մակադրված է.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՏՐԱՍԵՑԻ ՅՈՎԱՆԷՍ ՂԱՍԱԲԵԱՆՑ, ՈՐ ՍՊԱՆԱԻ 1868 ԱՄԻ ՅՈՒՆԻՍԻ 17:

763. Տապանաբար, 1 առղ արձանագրութեամբ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՇԱՄԱԽԵՑԻ ՅՈՍԵՓ ԹՈՒՐՈՒՋԵԱՆ. ՎԱԽՃ. 1857 ԱՄԻ:

764. Տապանաբար, վրան՝ 2 առղ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՇԱՄԱԽԵՑԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ/ ՍԱՐԳԻՍ ԹՈՒՐՈՒՋԵԱՆ. ՎԱԽՃ. 1857 ԱՄԻ  
Հ[ՈՒՆԻՍԻ] 2:

765. Տապանաբար, վրան՝ 2 առղ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՂԱԼԱՐԵՑԻ ՅՈՎԱՍՏ ՍԻՄԷՕՆԵԱՆ/ ՄԵՏՆԻԿԵԱՆՑ. ՀԱՆԴԵԱԻ ԱՌ ՏԷՐ Ի 1857  
ԱՄԻ 3 ԱՊՐԻԼԻ, Ի ԴԱՐԲԱՆԴ:

766. Տապանաբար, սպիտակ մարմարից՝, երկաստիճան պատվանդանով, վրան՝ 5 առղ.

ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՄ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ ՇՈՒՇՈՒԱՅ ՔԱՂԱՔԱՑԻ ՍԱՀԱԿԱՅ ԱԹԱԲԵԿԵԱՆ ԱԹԱԲԵԿԵԱՆՑ./  
ԾՆԵԱԼ 22 ՍԵՊՏ[ԵՄԲԵՐԻ] 1853 ԱՄԻ, ՎԱԽՃ. Ի 3 ԴԵԿՏ[ԵՄԲԵՐԻ] 1896 ԱՄԻ/ Ի 8ԱՐԻՑԻՆ ԵԻ 30  
ԱՊՐԻԼԻ ՏԵՂԱՓՈԽԵՑԱԻ Ի ԴԱՐԲԱՆԴ:

Նույնը ուսերեն:

767. Տապանաբար, վրան՝ 4 քառեակ.

ՄՆԱՍ ԲԱՐՈՎ	ԳՆԱ ՀԱՆԳԻՍ
ԴԱՐԳՈՏ ԵՂԲԱՅՐ՝	ՔՈՅՐ ԻՄ ԱՆԳԻՆ,
ԻՄ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ	ԴԵՊԻ ԵԹԵՐ
ԱԶՆԻԻ ԸՆԿԵՐ,	ՅԱԻԵՐԺԱԿԱՆ,
ՔԵՋ ԵՄ ԹՈՂՆՈՒՄ	ԹՈՂ ՔՈ ԱՆՄԵՂ
ԵԻ ՀԱՅՐ, ԵԻ ՄԱՅՐ	ՄԱՔՈՒՐ ՀՈԳԻՆ
ԵԻ ՍՐՏԻՍ ՀԵՏ	ՄԵՋ ՀԵՏ ԽԱՅՍԱՅ
ԱԶԱՏ ԵՐԳԵՐ:	ՄԻՇՏ ԱՆԲԱԺԱՆ:
	Բ. Դ.

Ծանոթ. Վերջին հապավումը, թերևս, բանաստեղծութիան հեղինակի անուն-ազգանվան գլխատառերն են:

768. Տապանաքար, վրան՝ 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՕՐԻՈՐԴԻ ԱՆԹԱՌԱՄ ՅԱԿՈՐԱՆ ԹԱՍԱԼԵԱՆՑԻ./ ԾՆ. 1886 Թ., ՎԱԽՃ. 1904 Թ. ՅՈՒԼԻՍԻ 24-Ի ԴԵՐԲԵՆԴ:

ՕՐԲԵԼՅԱՆՆԵՐԻ ՏԱՊԱՆԱԾԱՐ

769 Տապանաքար, փոքր-ինչ շրջված, վրան՝ 3 տող ուղևերեն.

ДАВИДЪ БЕКЪ И СЕСТРА  
ТАМАРА ОРБЕЛОВЫ  
1867 1897

ДАВИДЪ БЕКЪ И СЕСТРА/ ТАМАРА  
ОРБЕЛОВЫ/ 1867/1897.

Լուսանկ. 231

770. Տապանաքար, եռաստիճան պատվանդանով, վրան՝ 3 տող.

ՄՈՎԱԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ  
1842 - 1892  
ՄԻՆԵԱՅ ՂԱՓԱՆՈՒ ՎԱԶԱԿԱՆ ԳԻՒՂԱՑԻ

ՄՈՎԱԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ / 1842-  
1892 / ՄԻՆԵԱՅ ՂԱՓԱՆՈՒ ՎԱԶԱԿԱՆ ԳԻՒՂԱՑԻ:

Լուսանկ. 232

771. Տապանաքար, նույնակերպ.

ՊՕՂՈՍ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ  
ՕՐԲԵԼՅԱՆ ՄԻՆԵԱՅ ՂԱՓԱՆՈՒ  
ՎԱԶԱԿԱՆ ԳԻՒՂԱՑԻ 1849-1892

ՊՕՂՈՍ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ / ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ, ՄԻՆԵԱՅ ՂԱՓԱՆՈՒ /  
ՎԱԶԱԿԱՆ ԳԻՒՂԱՑԻ. 1849-1892:

Լուսանկ. 233

772. Տապանաքար (1մ×40 սմ), վրան՝ խաչ, կողերին.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՆԿԱՆ ԼԵՒՈՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ  
ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1891թ. †

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՆԿԱՆ / ԼԵՒՈՆ  
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ / ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ.  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1891 Թ[ՎԻՆ].

Լուսանկ. 234

Մյուս կողմին՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՆԿԱՆ ՌՈՒԲԵՆ ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1891թ. †

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՆԿԱՆ ՌՈՒԲԵՆ  
ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ. / ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1891 Թ.

773. Տապանաքար, երկաստիճան պատվանդանով. Մի կողին՝ 5 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ԴԱԼԱԼԵԱՅ ՅԱԿՈՐԱՆ ՈՐ Է/  
ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԱՐԱՊԵՏ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ  
ՕՐԲԵԼՅԱՆՑ 8 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ  
1892 ԱՄԻ 19 ԱՄՍՑ ՀԱՍԱԿԻ ԻՒՐ ՀԱՐՍՆՈՒԹԵԱՆ /  
ԵՐԼՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՄ. ԾՆՈՒԱԾ ԷՐ ՇՈՒՇԻ  
ՔԱՂԱՔՈՒՄ 1861 Թ.:

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ԴԱԼԱԼԵԱՅ ՅԱԿՈՐԱՆ, ՈՐ Է/  
ԿՈՂԱԿԻՑ ԿԱՐԱՊԵՏ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ  
ՕՐԲԵԼՅԱՆՑԻ, ՈՐ ՎԱԽՃԱՆՈՒԵՑ 8 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ /  
1892 ԱՄԻ 19 ԱՄՍՑ ՀԱՍԱԿԻ ԻՒՐ ՀԱՐՍՆՈՒԹԵԱՆ /  
ԵՐԼՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՄ. ԾՆՈՒԱԾ ԷՐ ՇՈՒՇԻ  
ՔԱՂԱՔՈՒՄ 1861 Թ.:

Մյուսին՝ նույն գրեթե րոպեում 6 տող.

ՎԱՅ ՀԱՐՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՐ ՕՐԵՐՈՒՆ,  
ՈՐԼՈՅՍ ԶԳԵՍԱԾ ԽԱԻԱՐԵՑԱՆ,  
ԿԵԼԱՆՔԻՍ ԱՐԵԷ ԵՐԿՐԻ ԾՈՑՈՒՄ  
ՅԱԻԷՐԺ ԳՆՈՎ ԸՆԿՂՄԵՑԱԻ  
ԵՒ ԽԵՂՃ ՋԱԻՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԸ  
ԴԵՌ ԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ՈՐԲԱՑԱԻ:

ՎԱՅ ՀԱՐՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՐ ՕՐԵՐՈՒՆ,  
ՈՐ ԼՈՅՍ ԶԳԵՍԱԾ ԽԱԻԱՐԵՑԱՆ,  
ԿԵԼԱՆՔԻՍ ԱՐԵԷ ԵՐԿՐԻ ԾՈՑՈՒՄ  
ՅԱԻԷՐԺ ԳՆՈՎ ԸՆԿՂՄԵՑԱԻ.  
ԵՒ ԽԵՂՃ ՋԱԻՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԸ  
ԴԵՌ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ՈՐԲԱՑԱԻ:

Լուսանկ. 235, մի մասը

774. Տապանաբար, երկաստիճան պատվանդանով, գազաղաձև, վրան՝ նախշեր, խաչ և 5 տող.

ԱՅԱԷ ՏԱՊԱՆ ՂԱՓԱՆԻ ՎԱԶԱԿԱՆ ԳԻՈՂԱՑԻ ՏՊԻՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆԿՈՆԵԱՆ  
ՕՐԲԵԼԵԱՆՑԻՆ. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1890 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 30-ԻՆ:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՂԱՓԱՆԻ / ՎԱԶԱԿԱՆ ԳԻՈՂԱՑԻ ՏՊԻՐ / ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆԿՈՆԵԱՆ /  
ՕՐԲԵԼԵԱՆՑԻՆ. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / 1890 Թ[ՎԻՆ]. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 30-ԻՆ:

Լուսանկ. 236

775. Տապանաբար, գազաղաձև, երկաստիճան պատվանդանով: Հարավային կողին՝ 3 տող.

Ո|Կ ԵՂԻՍԱԲԵԹ ՕՐԲԵԼԵԱՆՑ  
Վ|Ա ԵՒ ԹՈՒԱՆ ՆՈՐԱ ՌՈՒԲԵՆԻ 1826/1898

Ո|Կ ԵՂԻՍԱԲԵԹ ՕՐԲԵԼԵԱՆՑ / ԵՒ ԹՈՒԱՆ ՆՈՐԱ ՌՈՒԲԵՆԻ / 1826/1898:  
Վ|Ա

Ծանոթ. Տե՛ս № 724 արձանագրության ծանոթությունը:

Լուսանկ. 237

776. Տապանաբար, երկաստիճան պատվանդանով, վրան՝ խաչանշան և 6 տող.

ՕՐԻՈՐԴ  
ԵՂԻՍԱԲԵԹ  
ՕՐԲԵԼԵԱՆՑ  
13 ԱՄԱՑ ԾԱՂԻ ԷԱՍԱԿԻ ՄԵՋ ԶԶԿՓՅ:

ՕՐԻՈՐԴ / ԵՂԻՍԱԲԵԹ / ՕՐԲԵԼԵԱՆՑ / 13 ԱՄԱՑ ԾԱՂԻ /  
ԷԱՍԱԿԻ ՄԷՋ / ԶԶԿՓՅ:

Լուսանկ. 238

777. Տապանաբար, դազաղաձև, երկաստիճան պատվանդանով, վրան՝ խաչանշան: Մի կողին 4 տող.

ՊԵՏՐՈՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ  
ՕՐԲԵԼԵԱՆ ՂԱՓԱՆԻ ՎԱԶԱ  
ԳՆ ԳԻՈՂԱՑԻ 47 ՎՄԱՑ ԶՈՂ  
ԳՆԱՑ 1906 ԱՄ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 31-ԻՆ  
ԱՐԻՆԱՐՔՈՒ ԱԻԱԶԱ  
ՆԵՐԻ ԳՆՏԱԿՆԵՐԻՆ:

ՊԵՏՐՈՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ / ՕՐԲԵԼԵԱՆ ՂԱՓԱՆՈՒ  
ՎԱԶԱ / ԳՆ ԳԻՈՂԱՑԻ. 47 ԱՄԱՑ ԶՈՂ / ԳՆԱՑ 1906 ԱՄԻ  
ՕԳՈՍՏՈՍԻ 31-ԻՆ:

Մյուսին՝ 2 տող

ԱՐԻՆԱՐՔՈՒ ԱԻԱԶԱ / ՆԵՐԻ ԳՆՏԱԿՆԵՐԻՆ:

Լուսանկ. 239

778. Տապանաբար, շրջված, վրան՝ 2 տող կցադիր.

ԱՅՍԷ + ՏԱՊԱՆ + ՂԱՓԱՆԻ ՎԱՔՐԻԷԼ + ՊՕՂ  
ՈՍԵՎԷ + ԱՌՍԵՆՈՅՆ + ԱՐԻԱԿՅ + 1827 ԹԻՎ:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՂԱՓԱՆՑԻ ԴԱՐՐԻԷԼ  
ՊՕՂ / ՈՍԵԱՆԻ / ԱՄՈՒՍՆԻՈՑ  
ՄԱՐԻԱՄԱՑ. 1827 ԹԻՎ:

770. Տապանաբար, ղարղանախշերով. վրան՝ 5 առղ.  
ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ / ՍԻՆԵԱՍ ԳԱՒԱՌԷ ԳԻՒՐԻՍ ԴԻՒՂԱՑԻ / ՇՈՒՇՈՒԱՐՆԱԿ  
ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՊՕՂՈՍԵԱՆ / ԱԶԳԱՏՈՀՄ ՏՈՒՌՁԵԱՆՑԻ. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / 1888 ԱՄԻ 4 ՅՈՒՆԻՍԻ 80  
ԱՄՕՔ ՀԱՍԱԿԻ:

Լուսանկ. 240

780. Տապանաբար, հյուսիսային կողին՝ 5 առղ.

**ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՇԱՄ  
ԱԽԵՑԻ ԴԵՏՐՕՍ ՆԻԿԻՏԵԱՆ ՍԵՐ  
ԵՐԲԱԿԵԱՆՑԻ ՎԱԽՃԱՆՎԵՑԱԻ  
1908 ԱՄԻ ՅՈՒՆԻՍԻ 14 ԻՆ 45  
ԱՄՕՔ ՀԱՍԱԿԻ**

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՇԱՄ / ԱԽԵՑԻ  
ՊԵՏՐՕՍ ՆԻԿԻՏԵԱՆ ՍԵՐ / ԵՐԲԱԿԵԱՆՑԻ.  
ՎԱԽՃԱՆՎԵՑԱԻ / 1908 ԱՄԻ ՅՈՒՆԻՍԻ 14-ԻՆ  
45 / ԱՄՕՔ ՀԱՍԱԿԻ:

Լուսանկ. 241

781. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև, հյուսիսային կողին՝ 6 առղ.

ՅԱՅՍՄԻԿ ՏԱՊԱՆԻ ԱՄՓՈՓԻՆ ՈՍԿԵՐՔ / ՅՈՒՍՏԻԱՆԷՒՒ ԴՍՏԵՐ ՌՈՍՏՈՄԱՅ / ՊԱՊԱՅԻԱՆՑ, ՈՐ  
ԿՆՔԵԱՑ ԶԵՐԿՐԱՒՈՐ / ԶԿԵԱՆՍ ԻՒՐ Ի ԾԱՂԿԱՓԹԻԹ ՀԱՍԱԿԻ / ԻՐԵԵԻ ՔՍԱՆԵԻՄԻ ԱՄԵՆԻՑ  
յ7 ՄԱՅԻՍԻ / 1875 ԱՄԻ:

Լուսանկ. 242

782. Տապանաբար, վրան՝ ծաղկավոր խաչանշան. հյուսիսային կողին՝ 4 առղ.

**ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ  
ԿՈՂԱԿԻՑԵ ՄԿՐԴՈՒՄԱՅ  
ՊԱՊԱԵԱՆՑԻ  
ԵՒՆ ՅՈՒՆԻՍԻ 1878 ԱՄԻ**

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ / ԿՈՂԱԿԻՑԵ ՄԿՐԴՈՒՄԱՅ /  
ՊԱՊԱԵԱՆՑԻ / . 6-ԻՆ ՅՈՒՆԻՍԻ 1878 ԱՄԻ:

Լուսանկ. 243

783. Տապանաբար, դորշ կրաքարից, ուղղանկյունաձև, պապանդանով: վրան՝ 4 առղ.

**ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԶԳՈՆԱՄԻՏ  
ՌՈՍՏՈՄԱՅ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ  
ՊԱՊԱԵԱՆՑԻ  
ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՑ Ի 8-ԻՆ ՅՈՒՆԻՍԻ 1907 ԱՄԻ ՀԱՍԱԿԻ 87 ԱՄԱՑ**

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ  
ԶԳՈՆԱՄԻՏ / ՌՈՍՏՈՄԱՅ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ /  
ՊԱՊԱԵԱՆՑԻ / . ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՑ Ի 8-ԻՆ  
ՅՈՒՆԻՍԻ 1907 ԱՄԻ ՀԱՍԱԿԻ 87 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 244

784. Տապանաբար, նախորդի ախի. վրան՝ 4 առղ.

ԸՆԴ ՎԻՄԱԻՍ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԶԳՈՆԱՄԻՏ / ՄԱՐԻԱՄԱՅ ՄՈՎՍԷՍԻԱՆ՝ ԿՈՂԱԿԻ  
ՌՈՍՏՈՄԱՅ / ՊԱՊԱԵԱՆՑԻ / ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՑ յ8-ԻՆ ՅՈՒՆԻՍԻ 1898 ԱՄԻ ՀԱՍԱԿԻ 68 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 245

785. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև, վրան թևավոր խաչ, պապանդանով: Յուրախիպ  
առոներով փորագրված է 2 առղ.

ԱՅԷ ԶԱՂՆ ԴԱՐԱՆՈՒ ՓԱՂԻՄԱԼՑԻ ԻՆՎԱԼՍՈՒ  
ՄԱՌ-ՈՒ ԶՐ ԵՍԱԵԱՆ ՏԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՍ  
1850 ԱՄԻ 3 ՈՒՆԻՍԻ 20 ԻՆ:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ  
ՂԱՐԱԲԱՂՈՒ ՓԱՂԻՄԱԼՑԻ  
ԻՆՎԱԼԱՌ(՞) ՄՈՍԷՍ ՏԷՐ  
ԵՍԱԵԱՆ. ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՍ /  
1850 ԱՄԻ 3 ՈՒՆԻՍԻ 20-ԻՆ:

Ծանոթ. Սկզբի 4-րդ և 5-րդ բառերի վերծանումը թեական է:

Լուսանկ. 246

786. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև, հարթ մակերեսով, վրան՝ խաչ: Հյուսիսային կողմն՝  
2 սող.

+ ԱՅԷ ՏՊՆ ԴԱՋԲԻՆՑԻ ԱԼԱՀՎԵՐԴԻ ՈՐԴԻ  
+ ՎԱՐԹԱՆԻՆ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱԻ ՔՍ Ա ՌԶԲ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՂԱՋԲԻՆՑԻ  
ԱԼԱՀՎԵՐԴԻ ՈՐԴԻ/  
ՎԱՐԹԱՆԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի  
ՔՍ ԹՎ[ԻՆ] ՌԶԲ (1633):

787 Տապանաբար, քանդակաղարդ նախշերով, ուղղանկյունաձև, վրան՝ 4 սող.

ՕՎ ՄԱՐԴ ՏԵՍ ԻՆՉ ԵՄՄԱՍԻՐ  
ՎԵՐՋԻԱՅԴԷ ԶԳՈՒՇԱՑԻՐ  
ՍԻՐԻՐ ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՎ ՔՈ ԸՆԿԵՐ  
ԱՅԴ Է ԲԱՐԻՆ ՀԱՒԱՍՏԱՑԻՐԻ

ՕՎ ՄԱՐԴ, ՏԵՍ ԻՆՉ ԵՄՄԱՍԻՐ,  
ՎԵՐՋԻ ԱՅԴ Է, ԶԳՈՒՇԱՑԻՐ.  
ՍԻՐԻՐ ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՄ ՔՈ ԸՆԿԵՐ,  
ԱՅԴ Է ԲԱՐԻՆ, ՀԱՒԱՍՏԱՑԻՐ:

Լուսանկ. 247

788. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև, երեսին՝ խաչ և դարձաքանդակներ, պատվանդանի  
վրա՝ 5 սող.

ԱՅՍԷ ՏՄԱՆՆ ՇՈՒՇՎԱՅ  
ԴԱՒԱՌԻ ԳԱՂԱՐԾ ԳԻՈՂԱՑԻ  
ԽԱՋԱՏՈՒՐ ՍԱՐԳՍԵՍՆ  
ԲՈՒՄԱՍԵՍՆԱՑԻՆ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ  
1890 Թ ՆՈՅՄԲԵՐԻ 10 ԻՆ +

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՇՈՒՇՎԱՅ / ԳԱՒԱՌԻ ԳԱՂԱՐԾ ԳԻՈՂԱՑԻ /  
ԽԱՋԱՏՈՒՐ ՍԱՐԳՍԵՍՆ / ԲՈՒՄԱՍԵՍՆԱՑԻՆ. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ /  
1890 Թ[ՎԻ]. ՆՈՅՄԲԵՐԻ 10-ԻՆ:

Ծանոթ. Հիշատակված Գաղարծ (Կաղարծ) դյուղը  
գանվում է ԼՂՀ Մարտունու շրջանում:

Լուսանկ. 248

789. Տապանաբար, քանդակաղարդ, վրան՝ 4 սող.

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ԴԱՐԱՆԴԱՐԱՆԻ  
ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ ԵՂԻՍԱԲԷԹ ՖԵՏՐՈ  
ՆԵԱՆ ՕՍՄԱՆՑԵԱՆՑ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ  
1900 ԱՄԻ 11 ՅՈՒԼԻՍԻ 38 ԱՄՈՑ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԴԱՐԱՆԴԱՐԱՆԻ / ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ  
ԵՂԻՍԱԲԷԹ ՖԵՏՐՈ / ՆԵԱՆ ՕՍՄԱՆՑԵԱՆՑ.  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / 1900 ԱՄԻ 11 ՅՈՒԼԻՍԻ 38  
ԱՄՈՑ:

Ծանոթ. Գրչադրում սխալմամբ ամօf-ի

փոխարեն դրված է ամոյ:

Լուսանկ. 249

790. Տապանաբար, գորշավուն կրաքարից: Հյուսիսային կողին՝ 4 տող.

**ԱՍՏ ՀԱՏԳՉԻ ԼՈՒՍԱ ՀՈԳԻ ՍԱՒՈՒՐ-  
ԳԻՒՂԱՅԻ ՅԱԿՈՎԲ ՇԱՀԲԱՉԵԱՆ  
ԽՈՒԴԱՎԵՐԴԵԱՆՑ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ  
6 ՄԱՐՏԻ 1904 ԱՄԻ 37 ԱՄԱՑ**

ՀԱՍ ՀԱՆԳՉԻ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ ՍԱՒՈՒՐ / ԳԻՒՂԱՅԻ  
ՅԱԿՈՎԲ ՇԱՀԲԱՉԵԱՆ / ԽՈՒԴԱՎԵՐԴԵԱՆՑ.  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / 6 ՄԱՐՏԻ 1904 ԱՄԻ 37 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. 250

791. Տապանաբար, եռաստիճան պատվանդանի վրա, նախշաղարդ. վրան՝ 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՂԱՐԱԲԱՂՑԻ ՂԶՂ/ԱԼԱ ԳԻՒՂԱՅԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՂՈՒ/ԿԱՍԵԱՆ ԱԶԱՐԵԱՆՑ, ՈՐ  
35 ԱՄ/ԵԱՅ ՀԱՍԱԿԻ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ԿԵԱՆՍ / ԱՆԱՆՑ 18 ԱՊՐԵԼԻ 1887 ԱՄԻ Ի / ԳԱՐԲԱՆՑ:

Լուսանկ. 251

792. Տապանաբար, սև մարմարից, շրջված մի կողմի, տեղահանված: Երևացող կողին՝  
մանր տառերով 10 տող.

ՄԱՔՈՒՐ ՀԱԻԱՏՈՎ ԵՐԿՆԻՑ ՍԻՐՈՎ ԼԻ,  
ԱՆՍԳԻՏԻ ԽՂՃԻԻ ԼՑԵԱԼ ԶՌԱՀ ԽԱԶԻ,  
ՅԱՅՍ ՀՈՎՏԷ ԿԵՆԱՑ ՆԵՂ ԱՂԵՏԱԼԻ,  
ՍԸԼԱՑԵԱԼ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ԳՈԳ ՔՐԻՍՏՈՍԻ:  
ԿԷՆ ԱՌՆ ԳՈՐԾԱԿԻՑ՝ ՃԳԱՆՑ ԵՒ ԶԲԱՂՄԱՆՑ  
ՄԱՅՐ Ի ՀՕՐ ՍՓՈՓԱՆՍ՝ ՄԱՐԶԻՉ ԶԱԻԱԿԱՑ,  
ՄԻԻԹԱՐ ԸՆՏԱՆԵԱՑ ԳԹԱՌԱՏ ՊԱՇՏՊԱՆ.  
ԸՆԿԵՐ ՄՏԵՐԻՄ ՏՈՀՄԻ ՄԱՐԳԿՈՒԹԵԱՆ,  
ԵՐԿՆԱՅՆՈՑ ՎԵՀԻՑ ԱՆՃԱՌ ԲԱՐՈՒԹԵԱՆ,  
ՅԵՐԿՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐ՝ ԱՆՄԱՀ Ի ՄԱՀՈՒԱՆ:

Լուսանկ. 252

793. Քառակող կոթող երկու կողմերին՝ ոսանավոր 8 տող.

**ՀԱՆԳԱՐԾԱԿԻ ՄԱՀԸ ԵՎԱՎ.  
ԱԶՔԻՍ ԱՌԱՋԸ ԿԱՆԳՆԵՑ  
ՋԱՀԵԼ ԿԵԱՆՔՍ ՆԱ ԽԱՎՍՐԵՑ  
ԻՄ ՍԻՐԵԼՈՒՑ ԲԱԺԱՆԵՑ  
ՄՆԱՍ ԲԱՐԵԻ ԻՄ ՍԻՐԵԼԻՊ  
ԱՅԼԵՍ ԻՆՅ ՉԵՍ ՏԵՍԻՒ  
ՅԵՍ ԳՆՈՒՄ ԵՄ ՈՏԱՐ ԱՇԽԱՐ  
ՎՈՐԸ ՆՈՐ Ե ԻՆՅ ՀԱՄԱՐ:**

ՀԱՆԳԱՐԾԱԿԻ ՄԱՀԸ ԵՎԱՎ  
ԱԶՔԻՍ ԱՌԱՋԸ ԿԱՆԳՆԵՑ.  
ՋԱՀԵԼ ԿԵԱՆՔՍ ՆԱ ԽԱՎՍՐԵՑ  
ԻՄ ՍԻՐԵԼՈՒՑ ԲԱԺԱՆԵՑ:  
ՄՆԱՍ ԲԱՐԵԻ, ԻՄ ՍԻՐԵԼԻՊ,  
ԱՅԼԵԻՍ ԻՆՅ ՉԵՍ ՏԵՍԻՒ,  
ՅԵՍ ԳՆՈՒՄ ԵՄ ՈՏԱՐ ԱՇԽԱԻ [Հ].  
ՎՈՐԸ ՆՈՐ Ե ԻՆՅ ՀԱՄԱՐ:

Լուսանկ. 253-254

794 Տապանաբար, նախշաղարդ, երկաստիճան պատվանդանով. վրան՝ 4 տող.

**ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ՇԱՄԱԽԱՐԵԱԿ  
ԳԱԼՈՒՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵ  
ԱՆՑԻ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1887 ԱՄԻ 27  
ՕԳՈՍՏՈՍԻ 25 ԱՕՔԻ**

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՇԱՄԱԽԱՐԵԱԿ / ԳԱԼՈՒՍ  
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵ / ԱՆՑԻ.  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 1887 ԱՄԻ 27 / ՕԳՈՍՏՈՍԻ 25  
ԱՄՕՔ:

Լուսանկ. 255

795. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև, քանդակաղարդ. վրան՝ 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՂԱՐԱԲԱՂՑԻ / ՂԶՂԱԼԱ ԳԻՒՂԱՅԻ ՀՈՒՓՍԻՄԷ / ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ԱԶԱՐԵԱՆՑ /  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 29 ՄԱՐՏԻ 1886 / ԱՄԻ 70 ԱՄԵԱՅ ՀԱՍԱԿԻ Ի / ԳԱՐԲԱՆՑ:

Լուսանկ. 256

796. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, վրան՝ 10 առղ.

ի ներքոյ պատ քարակերտ հանգչի մարմին Նղիայի  
 Գրիգորեան մուսկանդրոսի թաղմանը Ուրբաթու  
 եւ թորասարանի կառավարութեան որ պատկերաւ ի  
 9/12 ընդ Ուսիի յաւառին թորասարանու 1866 աթի 24  
 օրոսբոսի մեծայն ի 1832 աթի:  
 Մնապանն այս կարծեալ է ի մայիսի ամսոյն 1867 աթի  
 ի շնոն Զաւակիի խաչարարեան մուսկանդրոսայ  
 այլոյն շինով հանգուցեալ Նղիայի Գրիգորեան  
 մուսկանդրոսի որ մտնեալ ի պատկ շնոն 1859  
 աթի ի 30 յունիսի:

ի ներքոյն ԱՅՍՄ ՏԱՊԱՆԻ ՀԱՆԳՁԻ  
 ՄԱՐՄԻՆ ԵՂԻԱՅԻ / ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ  
 ՄՈՒՋԻԿԱՆԴՈՎԻ ԹԱՐԲՄԱՆՁԻՆ  
 ՂԱՅԹԱՂՈՒ / ԵՒ ԹԱԲԱՍԱՐԱՆԻ  
 ԿԱՌԱԿԱՐՈՒԹԵԱՆ, ՈՐ ՍՊԱՆԵՑԱԻ  
 Ի / ԳԻՒՂԻՆ ՂԱՍԻԽ ՔԱԻԱՌԻՆ  
 ԹԱԲԱՍԱՐԱՆՈՒ 1866 ԱՄԻ 24 /  
 ՕԳՈՍՏՈՍԻ. ԾՆԵԱԼՆ Ի 1832 ԱՄԻ /:  
 ՏԱՊԱՆԻՆ ԱՅՍ ԿԱԶՄԵԱԼ Է Ի  
 ՄԱՅԻՍԻ ԱՄՍՈՅՆ 1867 ԱՄԻ / Ի  
 ՁԵՌՆ ԶԱԻԱԶԻՐԻ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ

ՄՈՒՋԻԿԱՆԹՈՎԱՅ / ԱՅՐԻՈՅՆ ՎԻՐՕՔ ՀԱՆԴՈՒՑԵԱԼ ԵՂԻԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ /  
 ՄՈՒՋԻԿԱՆԴՈՎԻ. ՈՐ ՄՏԵԱԼ Ի ՊՍԱԿ ԸՆԴ ԵՄԱ 1859 / ԱՄԻ 30 ՅՈՒՆՎԱՐԻ:

Լուսանկ. 257

797. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, հրեշտակներով և Կծազարդերով:  
 վրան՝ 6 առղ.

ԱՍՏԱՆՕՐ ԱՄՓՈՓԻ ՎԱՐԴԱՆՈՒՇ ԴՈՒՍՏՐ  
 ԱՌԱՔԵԼԻ ԲՍԲԱՅԵԱՆՑ ՈՐ Ե ՆՈՐԱՀԱՐՍ  
 ԱՄՈՒՍԻՆ ՅՕՀԱՆ ԶԱՆԻ ՀԱՌՈՒՄԵԱՆՑ ՈՐ  
 ԾՆԵԱԼ Ի 15 ՄԱՅԻՍԻ 1847 ԱԻ ԵՒ ՊՍԱԿԵԱԼ  
 Ի 24 ՀՈԳՏԵՄԲԵՐԻ 1865 ԱԻ ՎԱՂԱԹԱՌԱՄ  
 ԶՐԱԿԵՑԱԻ Ի 26 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1866 ԱԻ Ի ԴԱՐԱՆԳ:

ԱՍՏԱՆՕՐ ԱՄՓՈՓԻ ՎԱՐԴԱՆՈՒՇ ԴՈՒՍՏՐ /  
 ԱՌԱՔԵԼԻ ԲՍԲԱՅԵԱՆՑ, ՈՐ Ե ՆՈՐԱՀԱՐՍ /  
 ԱՄՈՒՍԻՆ ՅՕՀԱՆ ԶԱՆԻ ՀԱՌՈՒՄԵԱՆՑ, ՈՐ /  
 ԾՆԵԱԼ Ի 15 ՄԱՅԻՍԻ 1847 ԱՄԻ ԵՒ  
 ՊՍԱԿԵԱԼ / Ի 24 ՀՈԳՏԵՄԲԵՐԻ 1865 ԱՄԻ  
 ՎԱՂԱԹԱՌԱՄ / ԶՐԱԿԵՑԱԻ Ի 26 ՕԳՈՍՏՈՍԻ  
 1866 ԱՄԻ Ի ԴԱՐԱՆԳ:

Լուսանկ. 258

798. Տապանաքար, ուղղանկյունաձև, ըրուսական զարդաքանդակներով, վրան՝ 5 առղ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՂԱՐԱԲԱՂՑԻ ՂԱԻԱԽԱՆ  
 ԳԻՒՂԱՑԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԷՐ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ  
 ՏԷՐ ՍԻՄԷՕՆԵՍԻՆՑ ՈՐ Յ ՅՑ ԱՄԵԱՅ  
 ՀԱՍԱԿԻ ՓՈՒԵՑԱԻ Ի ԿԵԱՆՍ ԱՆԱՆՑ  
 Յ 9 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1877 Թ Ի ԴԱՐԱՆՑ

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՂԱՐԱԲԱՂՑԻ  
 ՂԱՐԱԽԱՆ / ԳԻՒՂԱՑԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԷՐ  
 ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ / ՏԷՐ ՍԻՄԷՕՆԵՍԻՆՑ, ՈՐ  
 ՅՑ ԱՄԵԱՅ / ՀԱՍԱԿԻ ՓՈՒԵՑԱԻ Ի  
 ԿԵԱՆՍ ԱՆԱՆՑ / Յ 9 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1877  
 Թ. Ի ԴԱՐԱՆՑ:

Լուսանկ. 259

799. Տապանաքար, նույնաաիպ, վրան՝ 5 առղ.

ԱՍՏ ԴՆԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՍՏԻՃԱՆԱԻՈՐ  
 ՅԱԿՈՐ ԲԷԿԻ ԲԱՂԴԱՍԱՐ ԲԷԿԵԱՆ  
 ՂԱԶԵԱՆՑ ՇՈՒՇԵՑԻՈՑ ՎԱԽՃԱ  
 ՆԵՑԱԻ Ի 20 ՅՈՒՆԻՍԻ 1878 ԱԻ  
 Ի 37 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ

ԱՍՏ ԴՆԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՍՏԻՃԱՆԱԻՈՐ / ՅԱԿՈՐ-  
 ԲԷԿԻ ԲԱՂԴԱՍԱՐ ԲԷԿԵԱՆ / ՂԱԶԵԱՆՑ  
 ՇՈՒՇԵՑԻՈՑ. ՎԱԽՃԱ / ՆԵՑԱԻ Ի 20 ՅՈՒՆԻՍԻ 1878  
 ԱՄԻ / Ի 37 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ:

Լուսանկ. 260

800. Տապանաբար, նույնաբար, վրան՝ 5 առդ.

ԱՅՍԷ յԱՊԸ ԱՐՄԷՆ ՔԱՀԱՆԱՅ  
ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆՑԻ ԾՆԱԻԹԿԿԱՄԻ  
ՕԳՈՍՏՈՍԻ 17 ԻՆ Ի ԳԵՂՋԵ ԱԻԵՏԱՐԱՆՈՑ  
ՇՈՒՇՈՒԱՅ ԳԱԻԱՌԻ Ի ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ  
1885 ԱՄԻ ՄԱՐՏԻ 25 ԻՆ ԴԵՐԲԵՆԻ:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱԼԻՆ ԱՐՄԷՆ ՔԱՀԱՆԱՅ /  
ՏԷՐ-ՂԱԶԱՐԵԱՆՑԻ. ԾՆԱԻ 1844 ԱՄԻ  
ՕԳՈՍՏՈՍԻ 17-ԻՆ Ի ԳԵՂՋԵ  
ԱԻԵՏԱՐԱՆՈՑ / ՇՈՒՇՈՒԱՅ ԳԱԻԱՌԻ  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / 1885 ԱՄԻ ՄԱՐՏԻ 25-  
ԻՆ ԴԵՐԲԵՆԻ:

Լուսանկ. 261

801. Տապանաբար, նույն կերպի, քանդակազարդ. վրան՝ 5 առդ.

ԱՅՍԷ յԱՊԱՆ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ  
ԴԱՐԱՆԻԱՐԱՆԿ ԿՐԿԱՅ ԱԻԹԱԷ  
ՔԵԼԵԱՆ ԱՐԷԼԵԱՆՑԻ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ  
1892 ԱՄԻ 12 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 30  
ՀԱՍՏԻ Ի

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ / ԴԱՐԱՆԻԱՐԱՆԿ  
ՄԻՆԱՅ ԱՌԱ / ՔԵԼԵԱՆ ԱՐԷԼԵԱՆՑԻ.  
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ / 1892 ԱՄԻ 12 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 30  
ԱՄՕՔ / ՀԱՍԱԿԻ:

Լուսանկ. 262

802. Տապանաբար, նախորդի ոճավորմամբ. վրան՝ 6 առդ.

ԴԱՄԱՐԱՐԱՆ ՄԱՐԵԱՄ  
ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՏԵՆՍԵԱՆՑԻ ԴՈՒՍՐ  
ՏՈՒՍՐ ՏԵՐՅՈՒՆԵՆՑԻ ԲԱԼԼՈՒՃԱՅ  
ԳԻԻՂԱՑԻ ԵՒ ՃԵՆԱԼ Է Ի 1875 ԱՄԱՑ  
ՀԱՏԳԱԼ ԴԵՐԲԵՆԻՈՒՄ 1898  
ԱՄԱՅԱՆՑԵՄԵՐԵՐ ԱՄՍՁԻՆ

ԴԱՄԱՐԱՐԱՆ ՄԱՐԵԱՄ / ՏԷՐ-ՅՈՎՀԱՏԵՆՍԵԱՆՑԻ  
ԴՈՒՍՐ / ՏՈՒՍՐ ՏԷՐ-ՅՈՒՆԵՆՑԻ ԲԱԼԼՈՒՃԱՅ /  
ԳԻԻՂԱՑԻ ԵՒ ԾՆԵԱԼ Է Ի 1875 ԱՄԱՑ. / ՀԱՏԳԱԼ  
ԴԵՐԲԵՆԻՈՒՄ 1898 / ԱՄԱՑ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԱՄՍԻԻ ] 2 ԻՆ:  
Ծանոթ. Դուսար բառը կրկնված է նաև է  
բարրառային տուսար ձևով:

Լուսանկ. 263

803. Տապանաբար, նախորդի նմանակութամբ. վրան՝ 4 առդ.

ԱՅՍԷ յԱՊԱՆ ՂԱՐԱՐԱՆՑԻ ՏԻԳՐԱՆ  
ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ՏԷՐ ՍԻՄԵՕՆԵՆՑԻ ԾՆ -  
Ա.Ի 1886 ԱՄԻ 2 ՕԳՈՍՏՈՍԻ ՎԱԽՃԱՆ  
ԵՑԱ.Ի 1910 ԱՄԻ 30 ՅՈՒԼԻՍԻ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՂԱՐԱՐԱՆՑԻ ՏԻԳՐԱՆ / ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ  
ՏԷՐ-ՍԻՄԵՕՆԵՆՑԻ. ԾՆ / Ա.Ի 1886 ԱՄԻ 2 ՕԳՈՍՏՈՍԻ,  
ՎԱԽՃԱՆ / ԵՑԱ 1910 ԱՄԻ 30 ՅՈՒԼԻՍԻ:

Լուսանկ. 264

804. Տապանաբար, ուղղանկյունաձև, երկաստիճան պառավանդանով, երեսին խաչանշան:  
Հյուսիսային կողմն՝ ոտանավոր 8 առդ.

... ներքոն ԵՏԵԱԼ ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ՈՍԿԵՐՔ ԱՅՍՄ ՏԱՊԱՆ[ԻՆ]  
... ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԵՒ ՅՈՒԺ ՊԱՆԾԱԼԻ ԽԵՂՃ ՍՏԵՓԱՆ[ԻՆ].  
Է ՎԱՂԱԹԱՌԱՄ ՈՐԴԻ ՍԱՐԳԻՍԻՆ ԹՈՒՆ ՅՕՀԱՆ[ԻՆ].  
ՇՈՒՇՈՒԱՅ ՔԱՂԱՔԻ ԲՆԱԿԻՉ ՎԱԽՃԱՆՆ Ի ՕՏԱՐ ԵՐԿՐ[ԻՆ].  
ԾՆՈՒՆԴ Ի ՄՕՐԷ 1838 ԱՄԻ ՓՐԿՉԱԿԱՆ ԹԻԻ[ԻՆ],  
ԱՌ ՏԷՐ ՓՈԽԵՑԱԻ 1870 ԱՄԻ ԴԱՐԱՆԻԱՐԱՆ ՔԱՂԱՔ[ԻՆ],  
ԻԻՐ ԽՂՋԻԿ ԿՆՈՃ ԱՆՏԷՐ ԹՈՂԵԼՈՎ ԱԶՔ ՃԱՆԱՊԱՐ[ԻՆ],  
ՈՎ ԱՐԾԱՆ ԿԱՐԿՈՂՔ ՄԷԿ ԲԵՐԱՆ ԱՍԷՔ Ա-Ծ ՈՂՈՐՄ[ԻՆ]:

Լուսանկ. 265

805. Տապանաբար, դազաղաձև, սև ողորկ մարմարից. Հյուսիսային կողմին՝ 4 տող.

Իյայամ տապանիս հանգչի  
մարմին Շուշույ քաղաքացի  
Սուաքելի գրիգորեան թարանանցի  
վախճանելոյ ի 13<sup>2</sup> նոյեմ. 1887 ամի ի հասակի 80 օր<sup>3</sup>

Ի ՅԱՅՍՄ ՏԱՊԱՆԻՍ ՀԱՆԳՁԻ/  
ՄԱՐՄԻՆ ՇՈՒՇԻՈՅ ՔԱՂԱՔԱՑԻ/  
ԱՌԱՔԵԼԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ  
ԲԱԲԱԵԱՆՑԻ/, ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՅ Ի 13-Ն  
ՆՈՅԵՄ[ԲԵՐԻ] 1887 ԱՄԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 80  
ԱՄ[Ա]Ց:

Լուսանկ. 266

806. Տապանաբար, սև, հղկված մարմարից. վրան՝ 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ  
ԱՆԴՐԷԱՍ ՅՈՎԱԵՔԵԱՆ  
ՄԵԼԻՔ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ  
ՄԱԻ 28-ԻՆ ՅՈՒԼԻՍԻ 1887 ԱՄԻ  
ՎԱԽՃԱՆԵՅԱԻ 20-ԻՆ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1913 ԱՄԻ  
ՔԱՂԱՔՆ ԴԱՐԲԱՆԴ

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ/ ԱՆԴՐԷԱՍ  
ՅՈՎԱԵՔԵԱՆ/ ՄԵԼԻՔ-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ./ ՄՆԱԻ 28-ԻՆ  
ՅՈՒԼԻՍԻ 1887 ԱՄԻ/, ՎԱԽՃԱՆԵՅԱԻ 20-ԻՆ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1913  
ԱՄԻ/. ՔԱՂԱՔՆ ԴԱՐԲԱՆԴ:

Լուսանկ. 267

807. Տապանաբար, երկրաչափական դարձանախշերով. պատվոնդանի վրա՝ 6 տող.  
ՅԱՅՍՄ ՏԱՊԱՆԻ ՀԱՆԳՁԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵՐԵՒԱՆ ՔԱՂԱՔԻ/ ԲՆԱԿՉՈՒՀԻ ՈՎՍԱՆՆԱ  
ԽԱԶԱՏՈՒ/ՐԵԱՆ ՍԻՄԷՕՆԵԱՆՑԻ, ՈՐ ՄՆՈՒ/ԱՄ Է 1827 Թ. ԵՒ ՎԱԽՃԱՆՈՒԱՄ/ Է 1906 Թ.  
ՅՈՒՆԻՍԻ 6-ԻՆ:

Լուսանկ. 268

808. Հուշատախտակ, ադուցված է Դերբենտ քաղաքի Լենինի փողոցի վրա կառուցված  
երկհարկանի տան վերին հարկի քիվին. ունի 4 տող.  
1896 ԱՄԻ 1 ՄԱՅ[ԻՍԻ]./ ՅՈՎԱԿԻՄ/ ՄԻՐՋՈՆԱՆ/ ԴԵՐԲԵՆԴ:

Լուսանկ. 269

### ՄՈԼԼԱ-ԽԱԼԻԼ ԳՅՈՒՂ (ԴԵՐԲԵՆՏԻ ՇՐՋԱՆ)

Նախկին հայկական այս բնակավայրը դոնվում է Դերբենտից շուրջ 50 կմ հարավ,  
այժմյան Բելիջի դյուղի մոտ: Ըստ ավտոնդուկթյան այստեղ է եղել պատմական աղբյուրներում  
հիշատակված Դաոն դաշտը, ուր քրիստոնեություն տարածելու ժամանակ տանջամահ եղավ  
Գրիգոր Լուսավորչի թոռ Գրիգորիսը:

1786 թ. դեներալ Ջուրովի կտրղադրությունը բաղմաթիվ հայ ընտանիքներ, ընդ որում  
նաև Մուլլա-Նալիլից դաղթեցին Ռուսաստան, մասնավորապես «Ի Մաճառ» (հիմա՝ Բուդյո-  
նովսկ): Այժմ այստեղ հայեր չեն ապրում: Հայկական Հուշարձաններից ոչինչ չի պահպանվել,  
բացառությամբ մի տապանաքարի և 1916 թ. կառուցած եկեղեցուց, որի կերտողը տաղանդավոր  
վարպետ Բարա Գասպարյանցն է:

1 Ս. Ջալալյան, Ծանախարհորդություն, Բ, էջ 419:

Հիշյալ շինութիւնը սպիտակավուն սրրաաաչ քարից է, հորինվածքով՝ կենարոնադմբեթ, խաչածե հաաակադծով, ունի տիրապեաող դիրք: Այցելուին թվում է, թի այսաեղ է փոխադրված էջմիածնի Հոփսիմեի աաճարը: Ցավոք, ծածկը փոքր-ինչ քայքայվել է, որը կարող է հանդեցնել անցանկալի հեաեանքների: Մեր այցելության ժամանակ վերածված էր պահեստի: Եկեղեցու հարավային և հյուսիսային կողմերին կան շինարարական ըովանդակության արձանադրութիւններ:

809. Հարավային մուաքի քիվից վեր, խաչածե շուսամուաի ներքեում՝ 4 աող.

**ՏԱՃԱՐՍ ԿԱՌՈՒՅՈՂ  
ՎԱՐՊԵՂԻ Է ԲԱԲԱ/ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ  
ԲԱ/ՍՊԱՐԵԱՆՑ  
ՍՊԱՐԵԱՆՑ:**

ՏԱՃԱՐՍ ԿԱՌՈՒՅՈՂ / ՎԱՐՊԵՂԻ Է ԲԱԲԱ/ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ  
ԲԱ/ՍՊԱՐԵԱՆՑ

Լուսանկ. 270

810. Հյուսիսային վերին պաաուհանից ներքե՝ քարե շրջանակի մեջ՝ 4 աող.

**ԿԱՌՈՒՅԱԼ ՏԱՃԱՐՍ Ի ՏԵՂԵՈՋ ԵՎԱՏԱԿԱԹԵԱՆ ԱԳՐԻԳՈՐԻՍԻ  
ԹՈՒՒԱՆ Ս. ԼՕՐԻ ՄԵՐՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՍԱՆՈՐՉԻ ԾԱԽԻԷ ԿԱՐԱՋԱՏ  
ԵՂՎԱՐՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՎ ՂԱՋԱՐՈՒ ԴԵՏՐՈՍԵԱՆ ՎԱՍՏՅՈՍՆՑ՝ ՅԱՄԻ  
ՏԵՍՈՆ 1916 Ի ՏՕՄԱՐԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՅԿԵ:**

ԿԱՌՈՒՅԱԼ ՏԱՃԱՐՍ Ի ՏԵՂԵՈՋ ԵՎԱՏԱԿԱԹԵԱՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ / ԹՈՒԱՆ Ս. ԼՕՐԻ ՄԵՐՈՅ  
ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՆՈՐՉԻ ԾԱԽԻԷ ԿԱՐԱՋԱՏ / ԵՂՎԱՐՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՎ ՂԱՋԱՐՈՒ ԴԵՏՐՈՍԵԱՆ  
ՎԱՆԵՑԵԱՆՑ. ՅԱՄԻ / ՏԵՍՈՆ 1916 Ի ՏՕՄԱՐԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՅԿԵ:

Լուսանկ. 271

811. Տապանաբար, նախկին աեդն անհայա, ջարդոաաված և եղծված աաո.երով մեկ աող.  
...ՅՍ ԿՈՒՔԻՆ ԹՎ[ԻՆ]. ՌՉ (1631):

Լուսանկ. 272

Դեռեա 1850-ական թթ. դյուղի արեմայան կողմում եղել է հայոց ընդարձակ  
դերեղմանոցը, որի աապանադրերից չորսը վերծանել է Ս. Ջալալյանը:

Դրանք են.

812. ա) ԱՅՍ է ՏԱՊԱՆ ԱՌԱՔԵԼԻՆ. ԹՎԻՆ ՊԺԲ (1363):

813. ք) ԱՅՍ է ՀԱՆԳԻՍՏ ՏԷՐ ՍԻՄՕՆԻՆ. ՇՃԸ (1056):

Մանոթ. Թվականների իսկութիւնը կասկածելի է:

814. գ) ԱՅՍ է ՀԱՆԳԻՍՏ ՀԱՍԱՆԻՆ, ՄԿՐՏԻՉ ԱՐԵՂԱՅԻՆ:

815. զ) ԱՅՍ է ՀԱՆԳԻՍՏ ԽՈՒԳԱՅՐԱՇԻՆ . ԹՎԻՆ ՌՃԿԱ-ԻՆ (1712)<sup>1</sup>:

1 Ս. Ջալալյան, Բ, էջ 419:

THE UNIVERSITY OF CHICAGO  
DEPARTMENT OF CHEMISTRY  
57 SOUTH EAST ASIAN AVENUE  
CHICAGO, ILLINOIS 60607  
TEL: 773-936-5000

RECEIVED  
JAN 15 1980  
10 10 AM

TO: DIRECTOR, NATIONAL BUREAU OF STANDARDS  
4300 RESISTANCE AVENUE  
GAITHERSBURG, MARYLAND 20899

FROM: DR. J. H. GOLDSTEIN  
DEPARTMENT OF CHEMISTRY  
UNIVERSITY OF CHICAGO  
57 SOUTH EAST ASIAN AVENUE  
CHICAGO, ILLINOIS 60607

SUBJECT:  $^{13}\text{C}$  NMR SPECTROSCOPY OF  
POLYMERIZATION OF VINYL MONOMERS

Enclosed for your information are two copies of a report  
on the  $^{13}\text{C}$  NMR spectra of polymers prepared from  
vinyl monomers. The report is available in the  
Library of Congress.

Very truly yours,  
J. H. Goldstein

cc: Dr. R. S. Stein, NBS  
Dr. J. H. Goldstein, NBS

cc: Dr. J. H. Goldstein, NBS  
Dr. J. H. Goldstein, NBS

cc: Dr. J. H. Goldstein, NBS  
Dr. J. H. Goldstein, NBS

cc: Dr. J. H. Goldstein, NBS  
Dr. J. H. Goldstein, NBS

cc: Dr. J. H. Goldstein, NBS  
Dr. J. H. Goldstein, NBS

ՀՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

ՑԱՆԿԵՐ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ



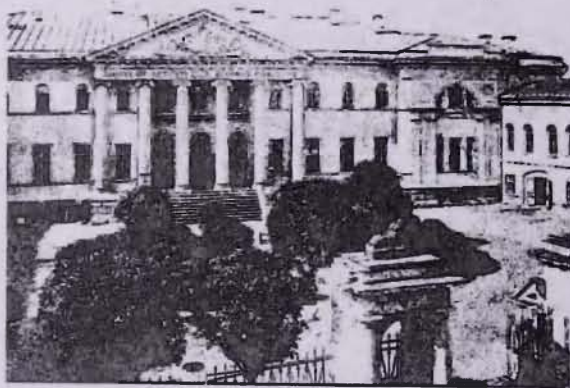
**Լուսանկար 1. Մոսկվայի Ս. Հարություն հայոց եկեղեցին (1815թ.)**



**Լուսանկար 2. Մոսկվա. Ս. Խաչի վերացման հայոց եկեղեցին (1779թ.)**



**Լուսանկար 3. Մոսկվայի Ս. Աստվածածին հայոց եկեղեցին (XVIIIդ.)**



**Լուսանկար 4. Մոսկվա. Լազարյան ձեմարանի շենքի (այժմ՝ Հայաստանի Հանրապետության դեսպանատուն)**



**Լուսանկար 5. Սանկտ-Պետերբուրգ. Սմոլենսկյան գերեզմանոցի Ս. Հարություն հայոց եկեղեցին**



Լուսանկար 6. Ռոստովի Ա. Խաչ վանքը  
(XVIIIդ.)



Լուսանկար 7. Կազմող հեղինակը (աջից՝  
1-նը) ռոստովահայ խմբագիր Շ. Մ.  
Շահինյանի (ձախից՝ 3-դը),  
արվեստարան-լիմագրագետ Ա.Ա.  
Սանուչարյանի (նստած) և Սյանիկյանի  
շրջանի հայ ընտանիքներից մեկի հետ  
(1972թ.)



Լուսանկար 8. Ռոսասլի մարգ.  
Սյանիկյանի շրջկենտրոն Չալթրի Ա.  
Համբարձում հայոց եկեղեցին



Լուսանկար 9. Ռոստովի մարգ.  
Սյանիկյանի շրջանի Նիսվիթա գյուղի  
Ա. Կարապետ հայոց եկեղեցին



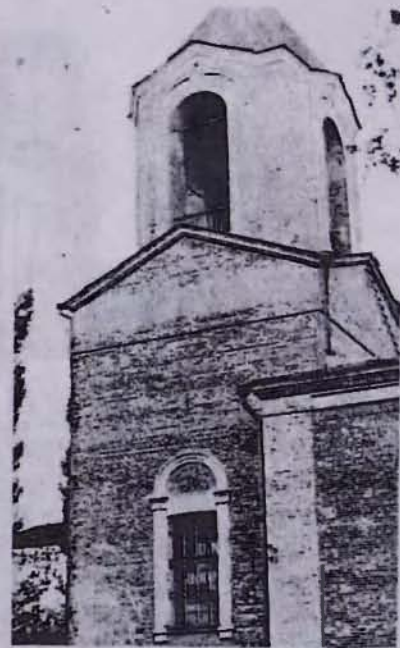
Լուսանկար 10. Ռոստովի մարզ.  
Մյասնիկյանի շրջանի Մեծ Սալա  
գյուղի Ս. Աստվածածին հայոց  
եկեղեցին



Լուսանկար 12. Կրասնոդարի  
երկրամաս. Արմավիր ֆազաֆի Ս.  
Աստվածածին հայոց եկեղեցին



Լուսանկար 11. Ռոստովի մարզ.  
Մյասնիկյանի շրջանի Փոքր Սալա գյուղի  
Ս. Գեորգ հայոց եկեղեցին



Լուսանկար 13. Կրասնոդարի  
երկրամաս. Արմավիր ֆազաֆի  
Ս. Աստվածածին հայոց  
եկեղեցու զանգակատունը



**Լուսանկար 14. Ստավրոպոլի երկրամաս.  
Գեորգիեւսկ ֆաղափի հայոց եկեղեցին  
(այժմ ոչնչացված)**



**Լուսանկար 15. Ստավրոպոլի երկրամաս.  
Բուլկոնովսկ (նախկին Ս. Խաչ,  
Պրիկումսկ) ֆաղափի Ս. Գևորգ հայոց  
եկեղեցին**



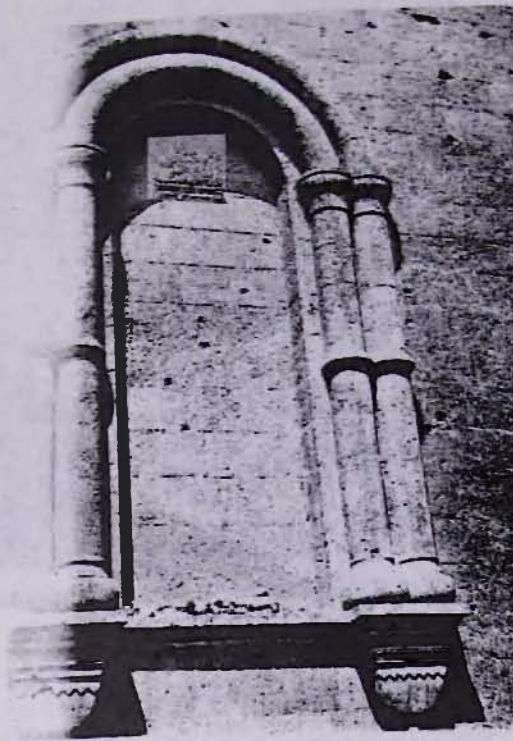
**Լուսանկար 16. Հյուսիսային  
Օսիա-Ալանիա. Վլադիկավկազի հայոց  
եկեղեցու զանգակատունը**



**Լուսանկար 18. Հյուսիսային  
Օսիա-Ալանիա. Մոզդուկ ֆաղափի  
Ս. Գևորգ հայոց եկեղեցին**



**Լուսանկար 17. Հյուսիսային  
Օսիա-Ալանիա. Մոզդուկ ֆաղափի Ս.  
Համբարձում հայոց եկեղեցին**



**Լուսանկար 19. Դադստանի  
Հանրապետություն. Դերբենտ քաղաքի  
հայոց եկեղեցու որմնակամարներից**



**Լուսանկար 20. Դադստանի  
Հանրապետություն. Մոլլա-Խալիլ գյուղի  
հայոց եկեղեցին**

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՈՒՅՐԵՐ  
ՄՈՍԿՈՎՅԱՆ ԿՐԵՄԼԻ  
ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԻՑ**

Լուսանկար Ա

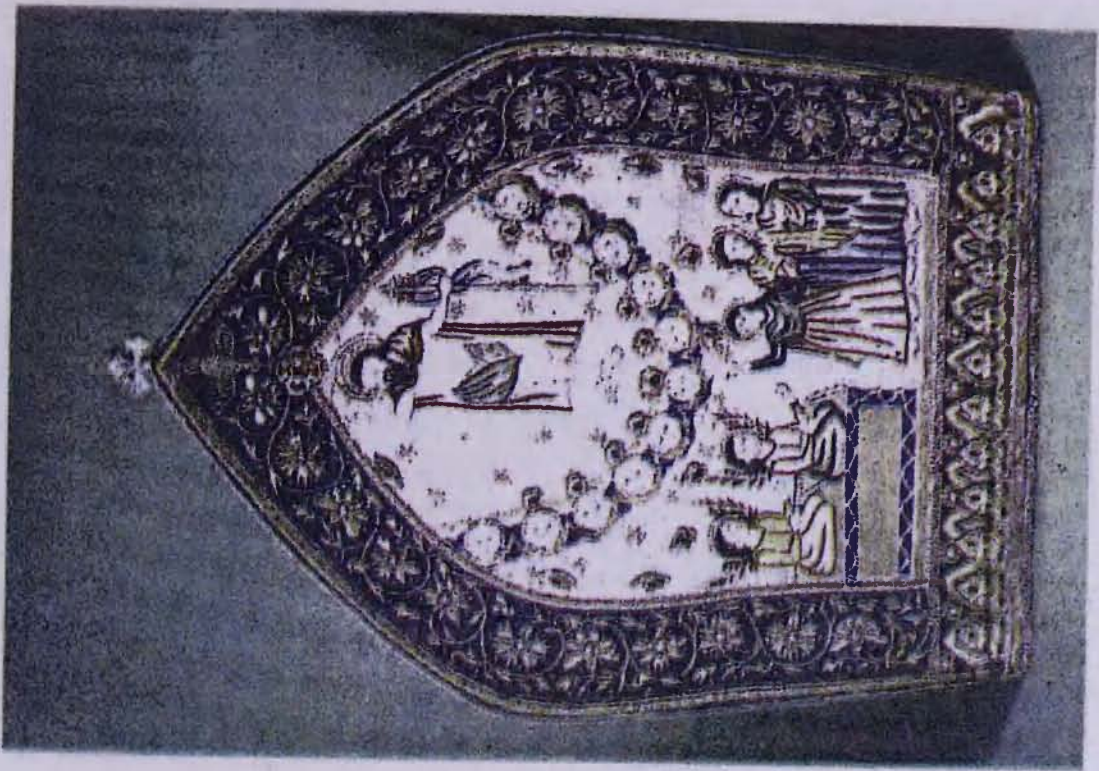


Լուսանկար Բ





Կ լուսկար Գ  
Լուսկար Գ



Կ լուսկար Դ  
Լուսկար Դ

դ ստիպտորսւյ

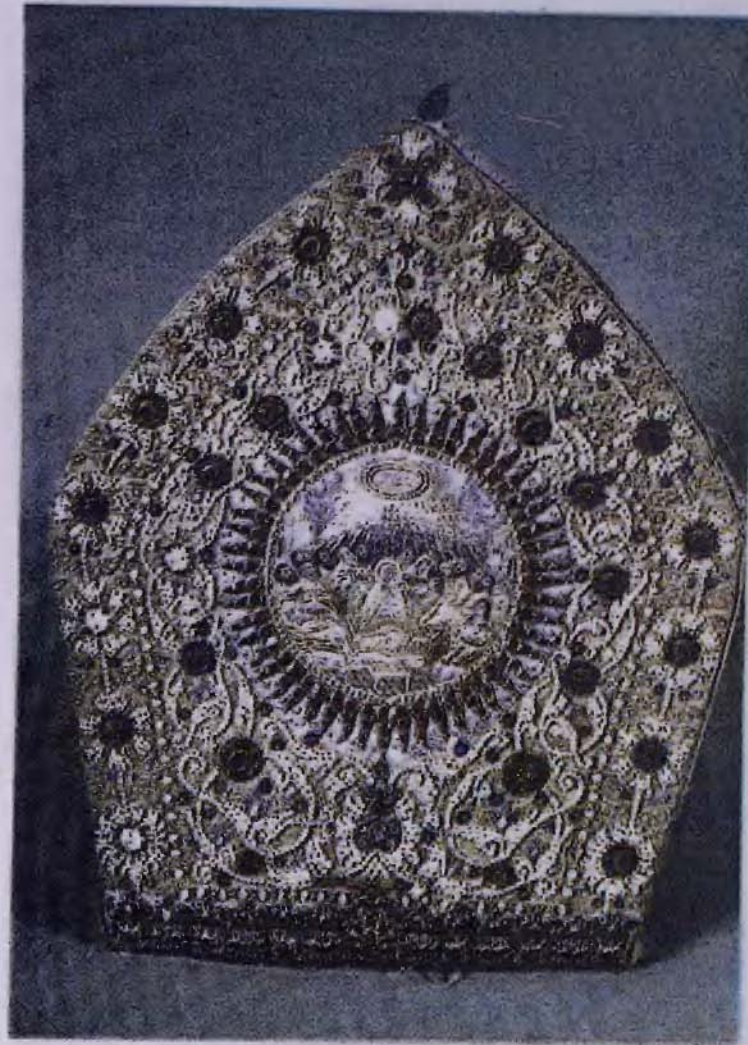


Ճ ստիպտորսւյ





Լուսանկար Ը



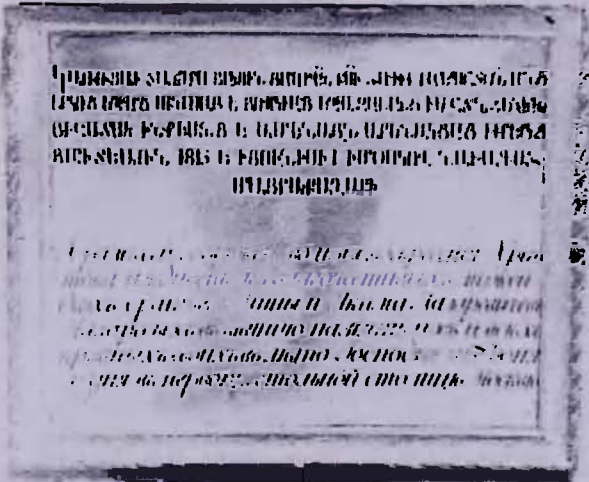
Լուսանկար է

Պ սուրբուհի



Ք սուրբուհի





Լուսանկար 1



Լուսանկար 2



Լուսանկար 3



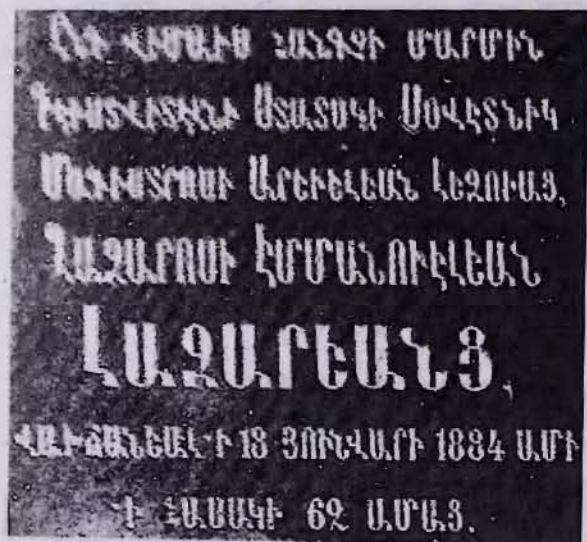
Լուսանկար 4



Լուսանկար 5



Լուսանկար 5ա



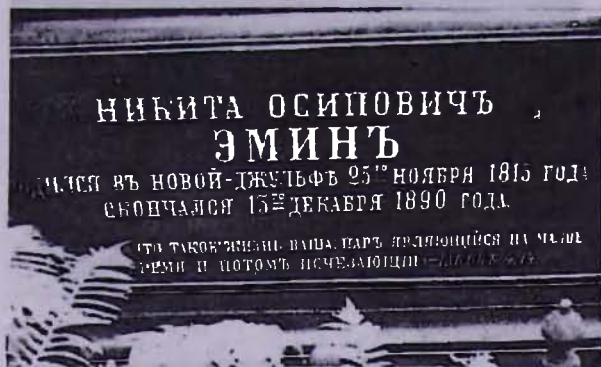
Լուսանկար 6



Լուսանկար 7



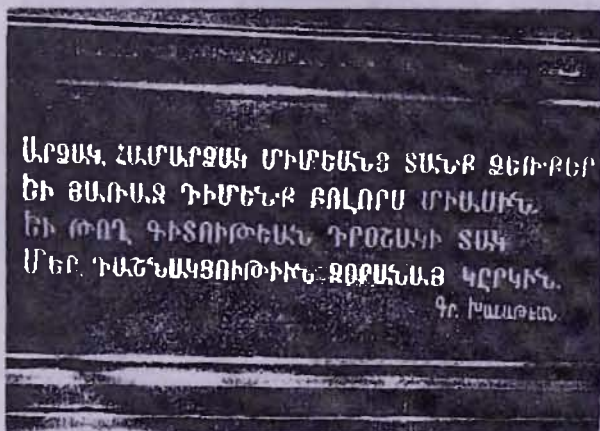




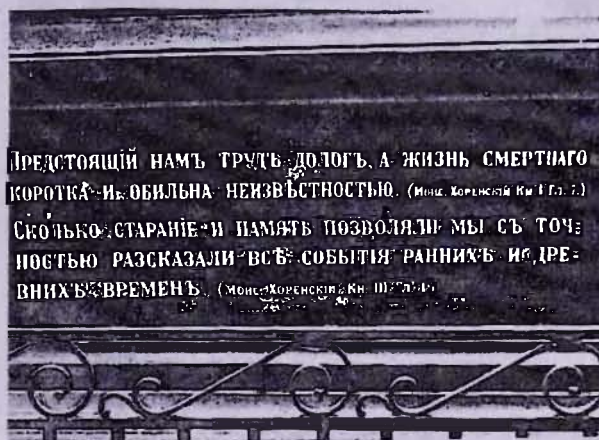
Հուսանկար 16



Հուսանկար 17



Հուսանկար 18



Հուսանկար 19



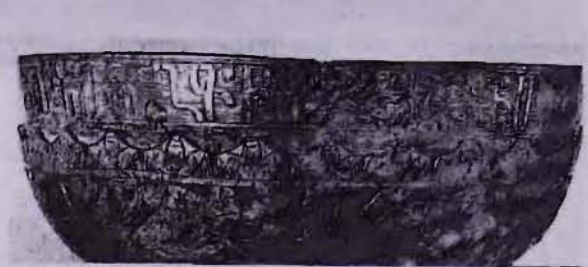
Լուսանկար 20ա



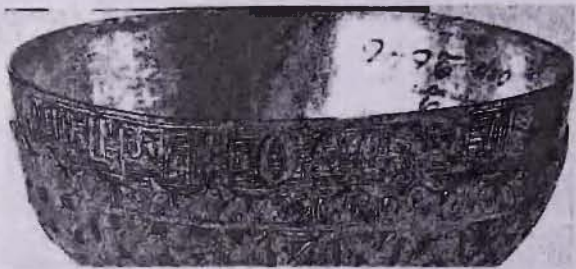
Լուսանկար 20բ



Լուսանկար 20գ



Լուսանկար 20դ



Լուսանկար 20ե



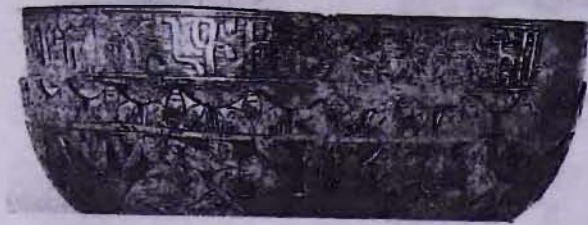
Լուսանկար 20զ



Լուսանկար 20է



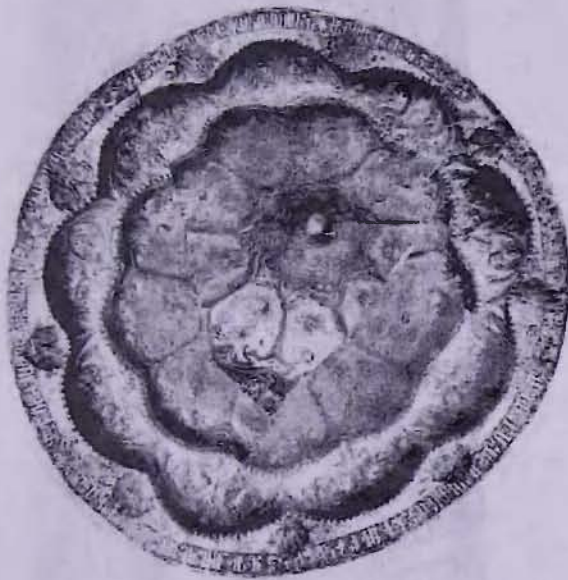
Լուսանկար 20ը



Հուսանկար 20թ



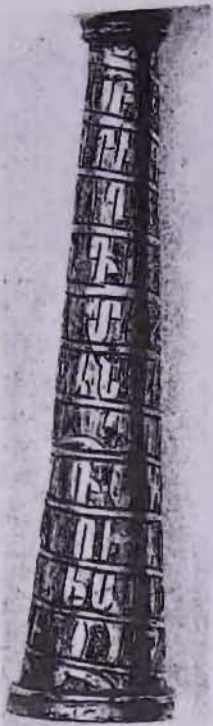
Հուսանկար 21



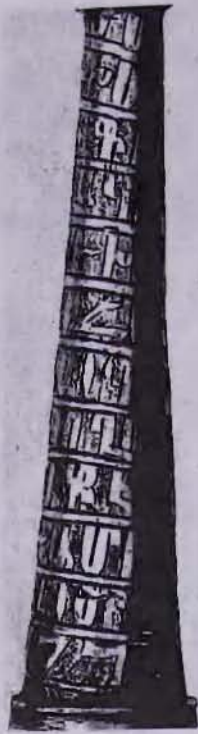
Հուսանկար 22



Հուսանկար 23



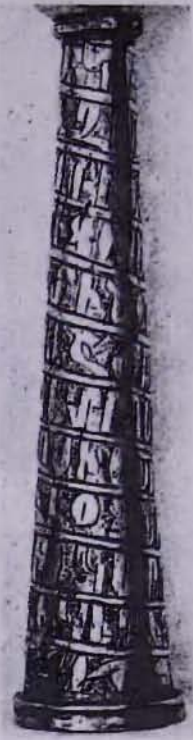
Լուսանկար 24ա



Լուսանկար 24բ



Լուսանկար 24գ



Լուսանկար 24դ



Լուսանկար 25ա



Լուսանկար 25բ



Լուսանկար 25գ



Լուսանկար 25դ



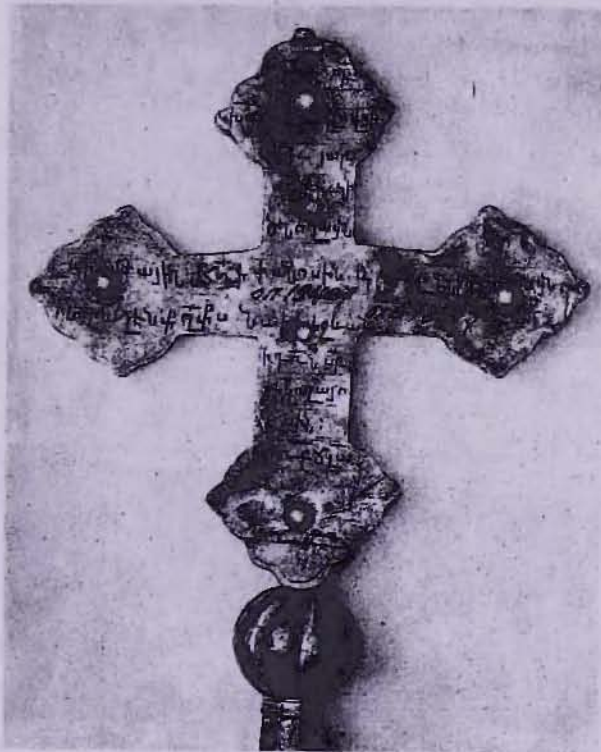
Լուսանկար 25ե



Լուսանկար 25գ



Լուսանկար 25ե



Լուսանկար 26



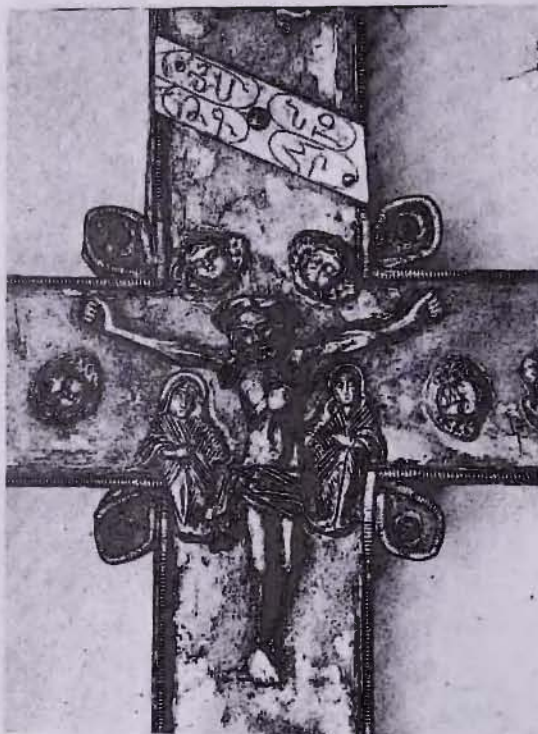
Լուսանկար 27



Հուսանկար 28



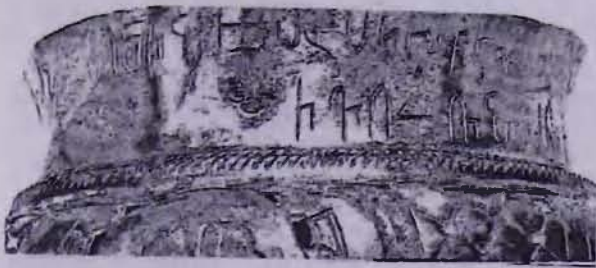
Հուսանկար 29



Հուսանկար 30ա



Հուսանկար 30բ



Լուսանկար 31ա



Լուսանկար 31բ



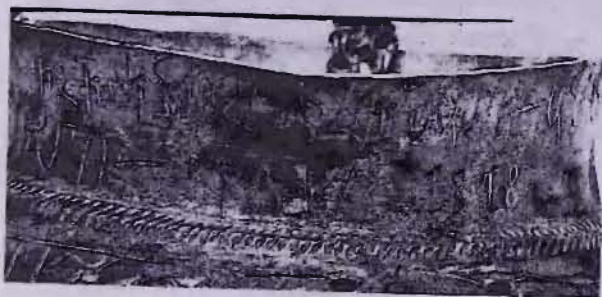
Լուսանկար 31բ



Լուսանկար 31դ



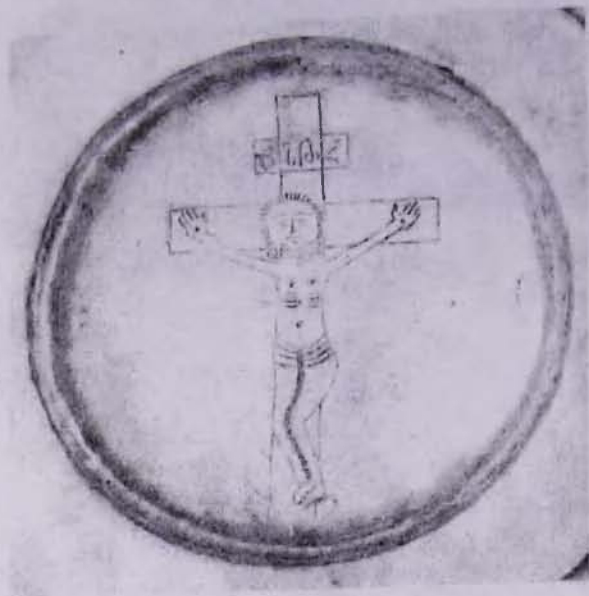
Լուսանկար 31ե



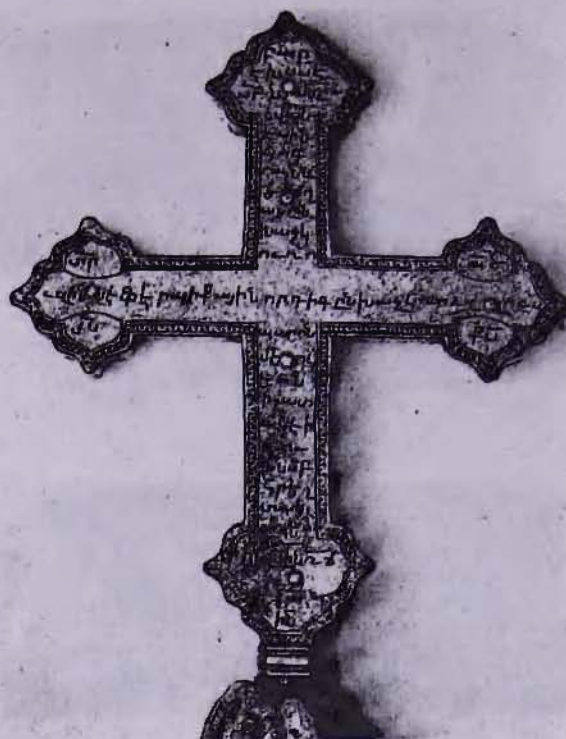
Լուսանկար 31զ



Լուսանկար 31ե



Լուսանկար 32



Լուսանկար 33



Լուսանկար 34ա



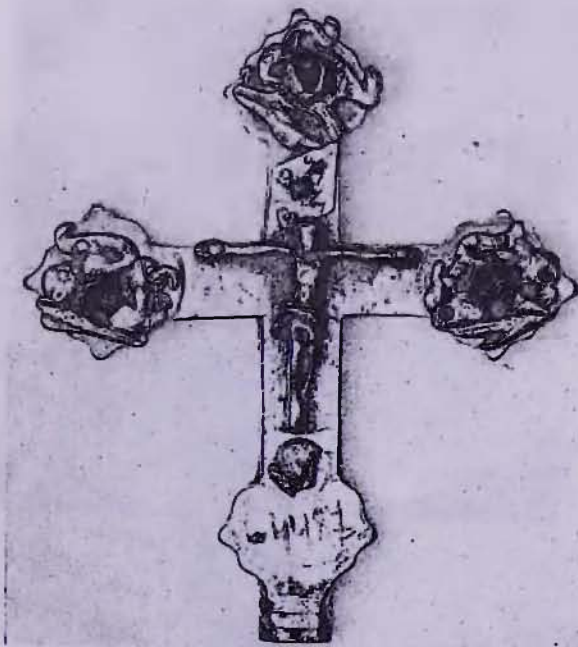
Լուսանկար 34բ



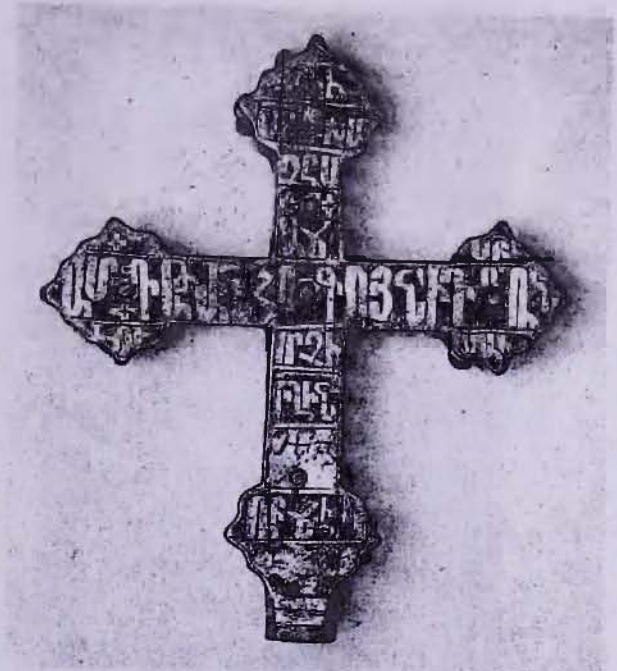
Լուսանկար 35ա



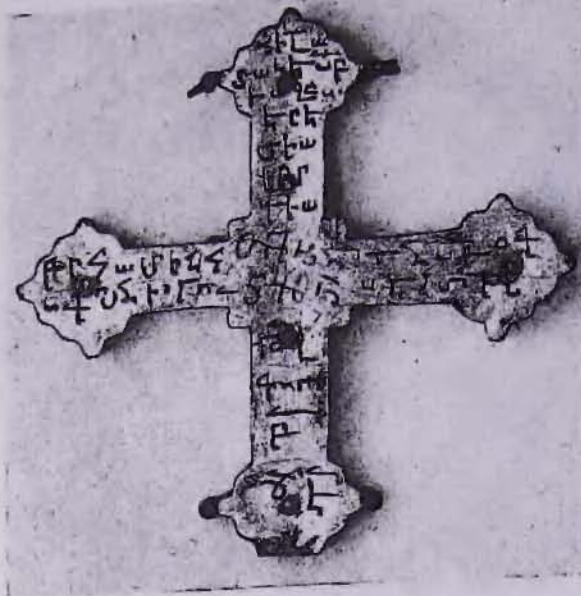
Լուսանկար 35բ



Լուսանկար 36ա



Լուսանկար 36բ



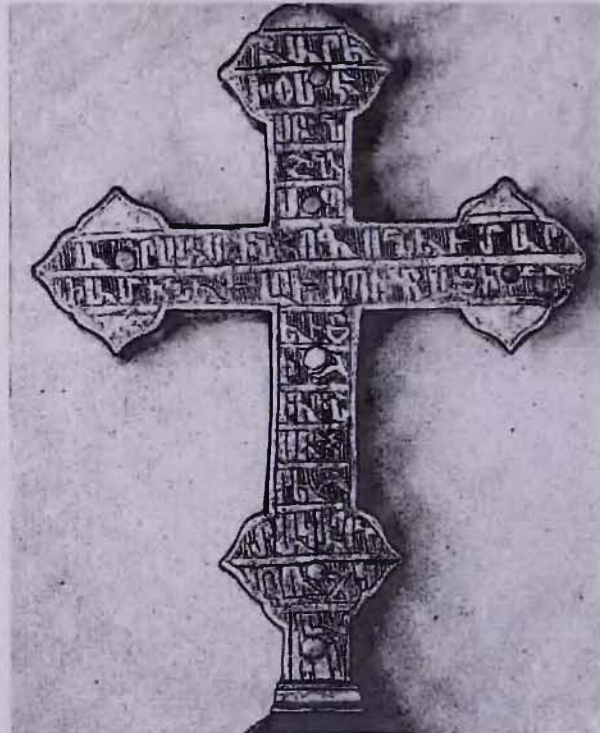
Լուսանկար 37



Լուսանկար 38ա



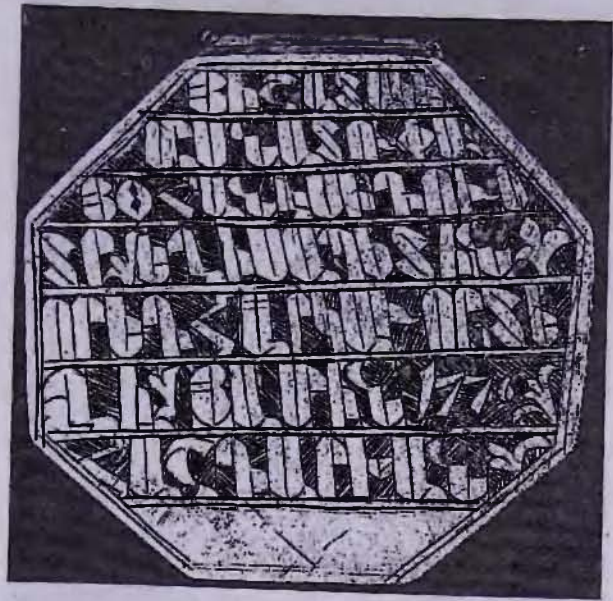
Լուսանկար 38բ



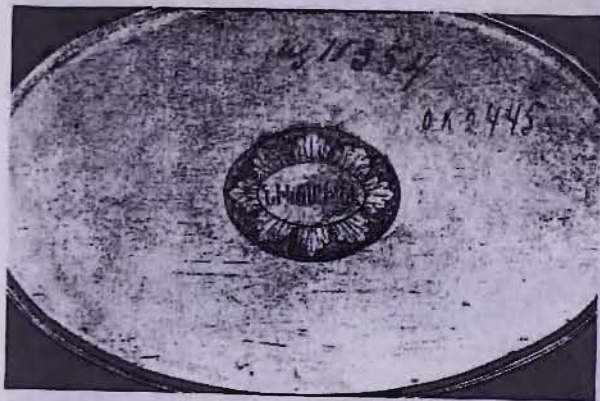
Լուսանկար 39



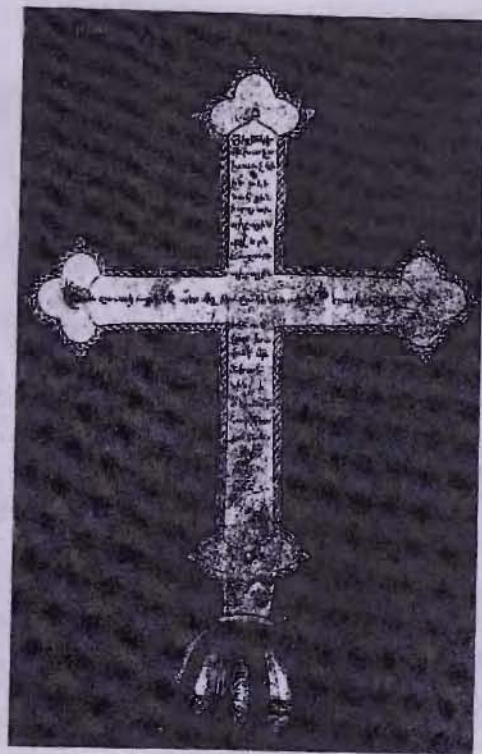
Լուսանկար 40



Լուսանկար 41



Լուսանկար 42



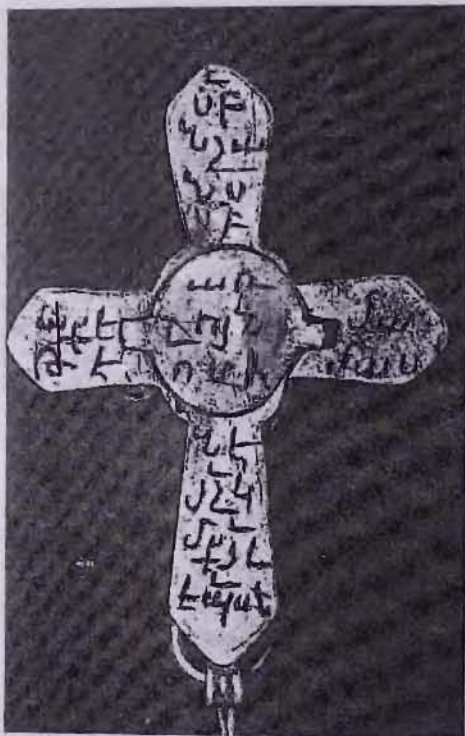
Լուսանկար 43



Լուսանկար 44



Լուսանկար 45



Լուսանկար 46



Լուսանկար 47ա



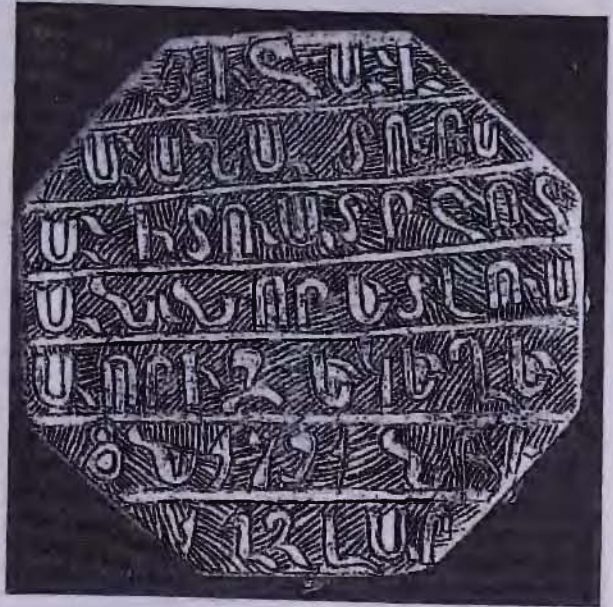
Լուսանկար 47բ



Լուսանկար 47գ



Լուսանկար 47դ



Լուսանկար 48



Լուսանկար 49



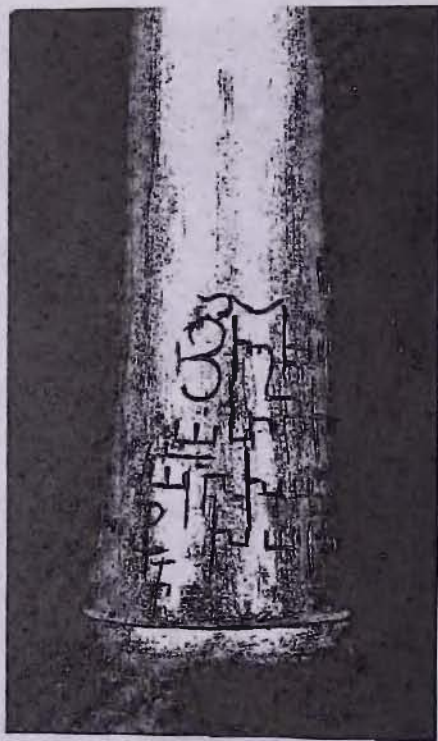
Լուսանկար 50



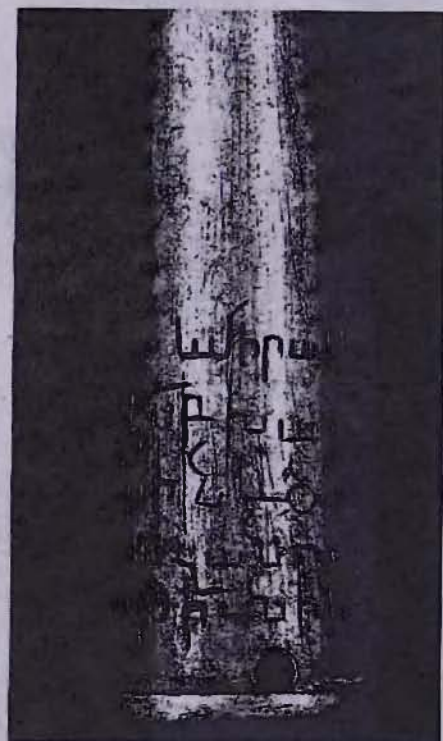
Լուսանկար 51



Լուսանկար 52



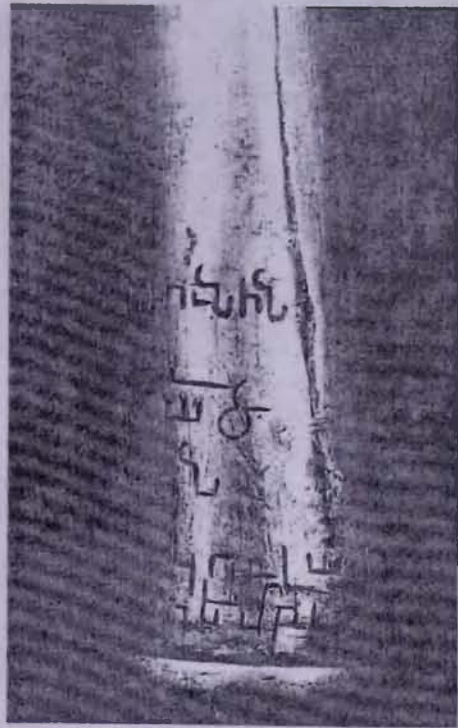
Լուսանկար 53ա



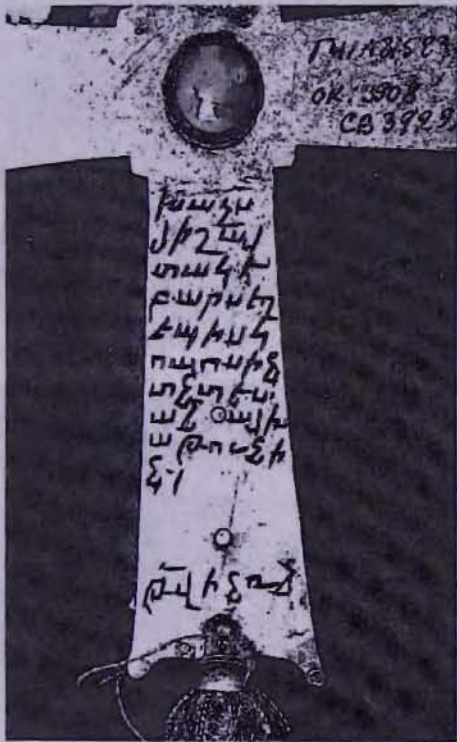
Լուսանկար 53բ



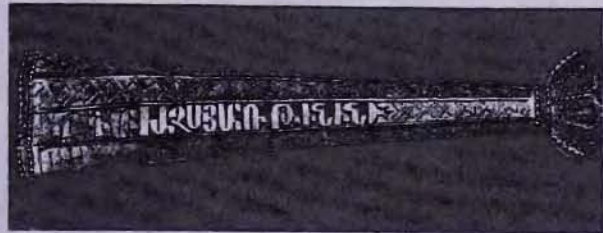
Հուսանկար 53գ



Հուսանկար 53դ



Հուսանկար 54



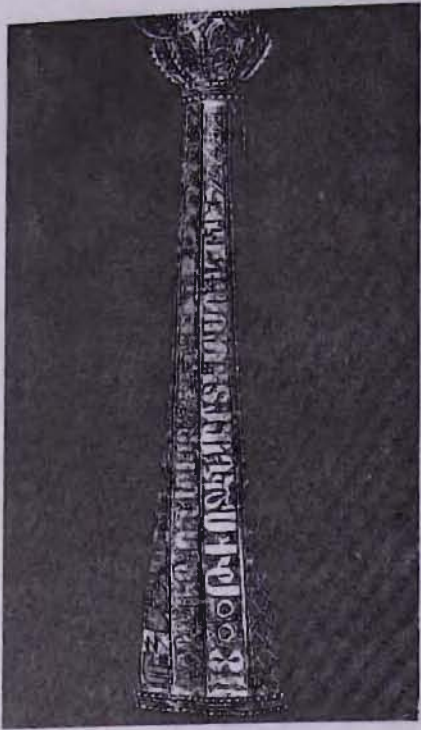
Հուսանկար 55ա



Հուսանկար 55բ



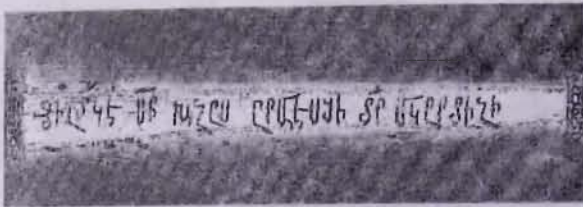
Հուսանկար 55գ



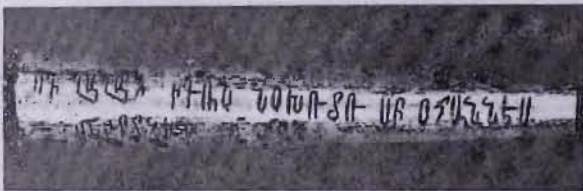
Լուսանկար 55դ.



Լուսանկար 56



Լուսանկար 57ա



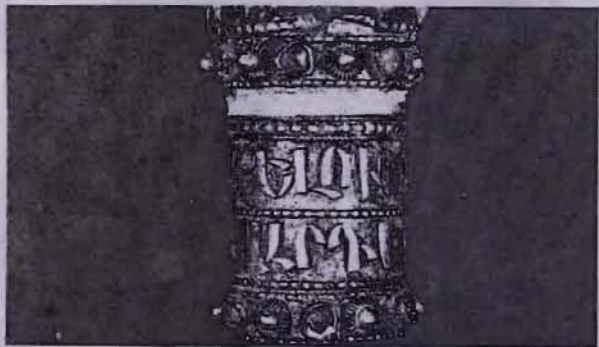
Լուսանկար 57բ



Լուսանկար 57գ



Լուսանկար 58ա



Լուսանկար 58բ



Լուսանկար 58գ



Լուսանկար 58դ



Լուսանկար 59ա



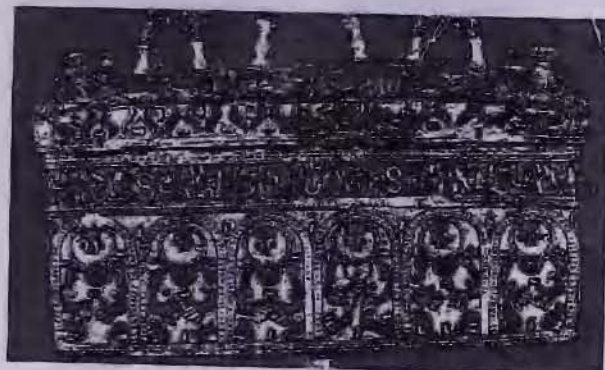
Լուսանկար 59բ



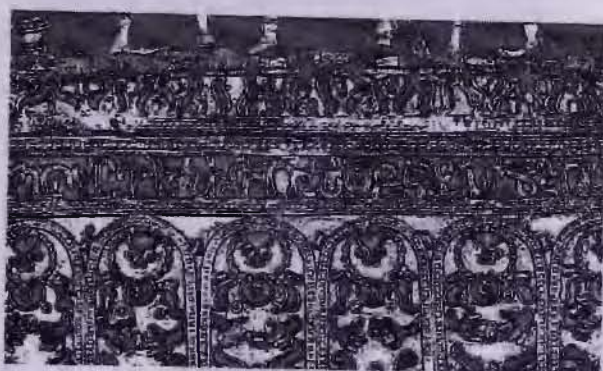
Լուսանկար 59գ



Լուսանկար 59դ



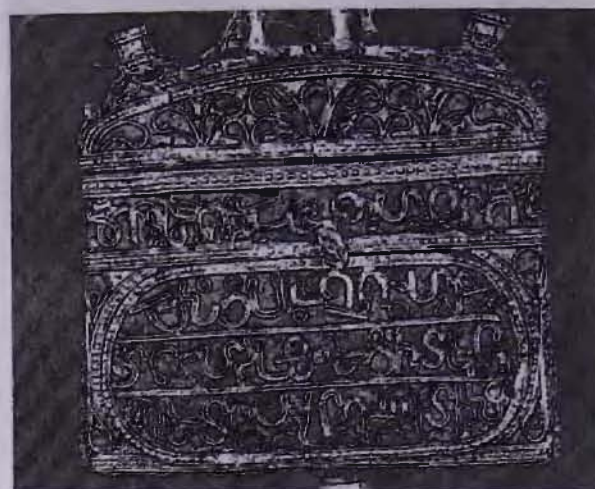
Լուսանկար 60ա



Լուսանկար 60բ



Լուսանկար 60գ



Լուսանկար 60դ



Լուսանկար 61



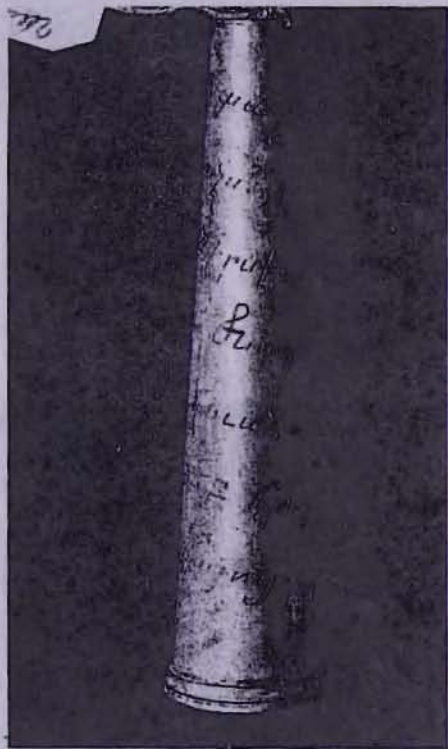
Լուսանկար 62ա



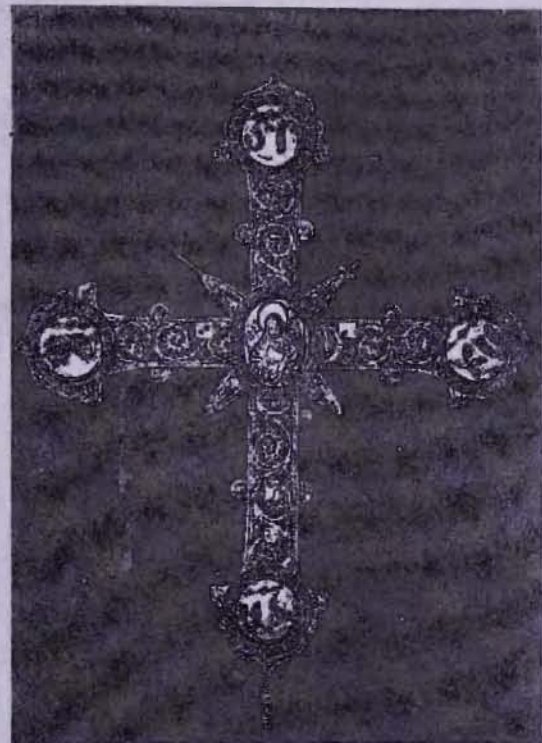
Լուսանկար 62ր



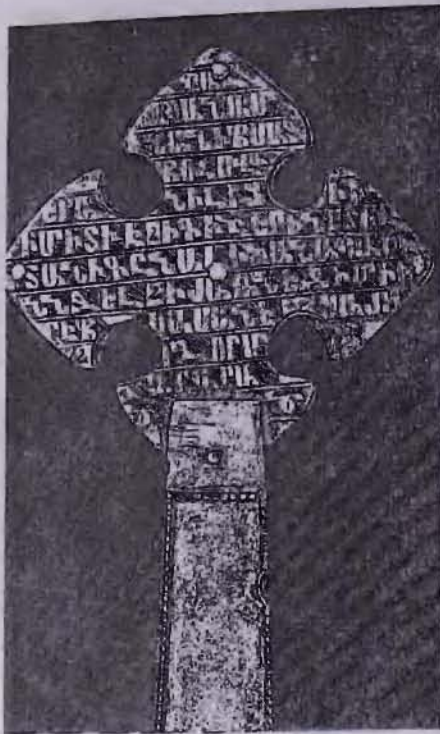
Լուսանկար 62գ



Լուսանկար 62դ



Լուսանկար 63



Լուսանկար 64



Լուսանկար 65



Լուսանկար 67



Լուսանկար 66



Լուսանկար 68



Լուսանկար 69ա



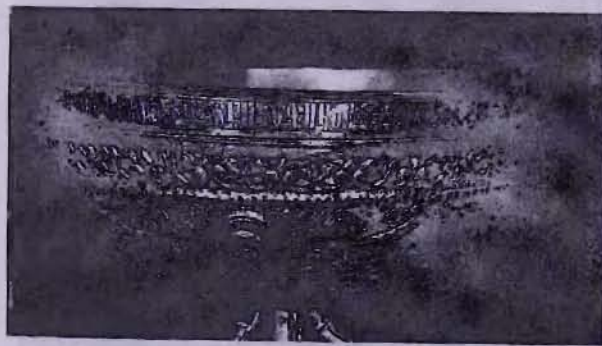
Լուսանկար 69բ



Լուսանկար 70



Լուսանկար 71ա



Լուսանկար 71բ



Լուսանկար 71գ



Լուսանկար 72ա



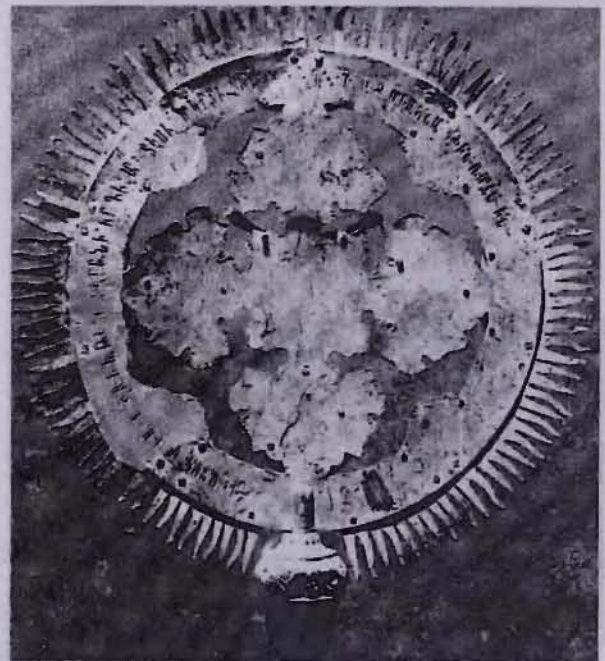
Լուսանկար 72բ



Լուսանկար 73



Լուսանկար 74



Լուսանկար 75



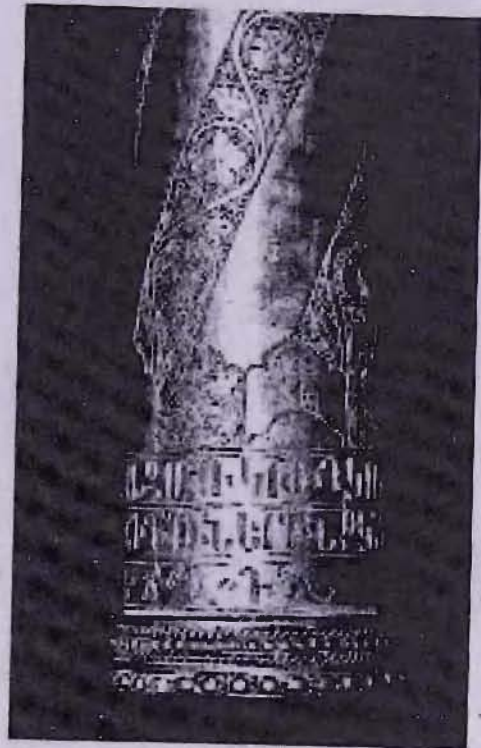
Լուսանկար 76 ա



Լուսանկար 76բ



Լուսանկար 76գ



Լուսանկար 76դ



Լուսանկար 77ա



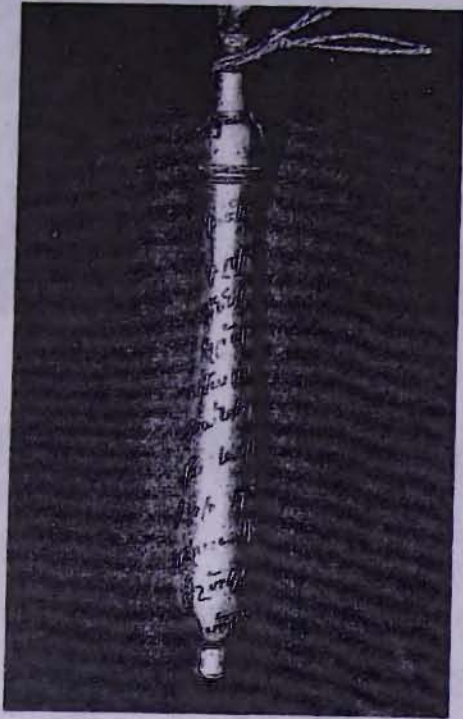
Լուսանկար 77բ



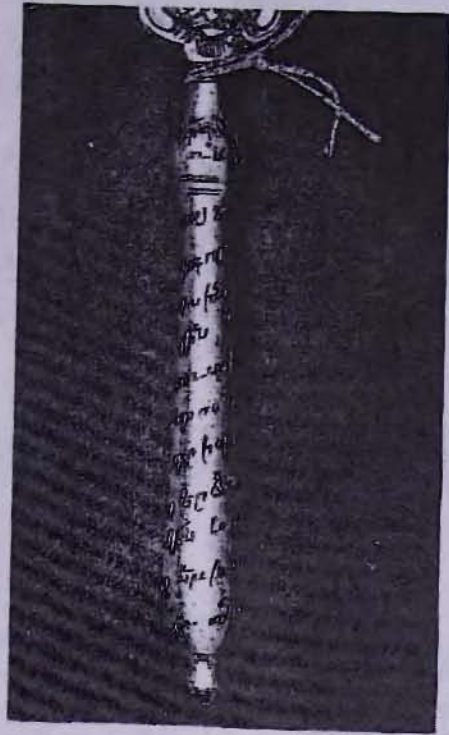
Լուսանկար 77գ



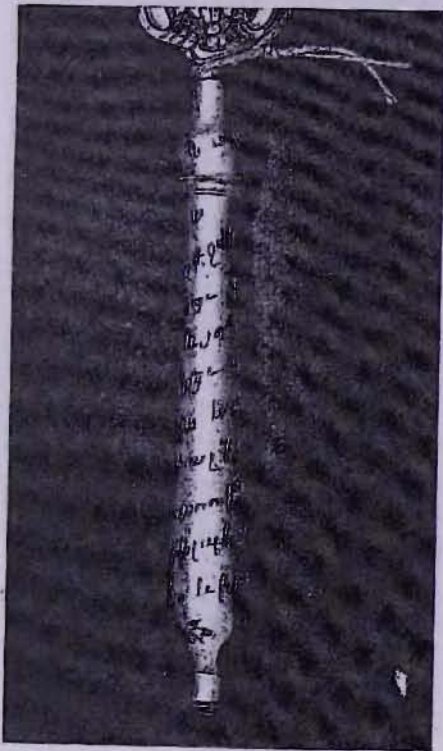
Լուսանկար 77դ



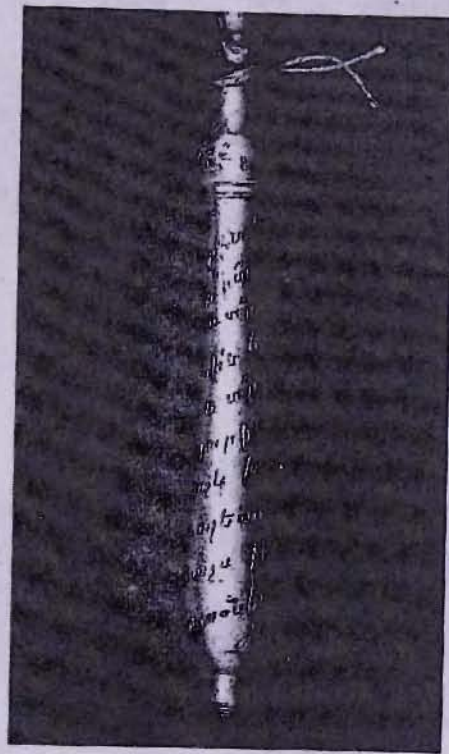
Լուսանկար 78ա



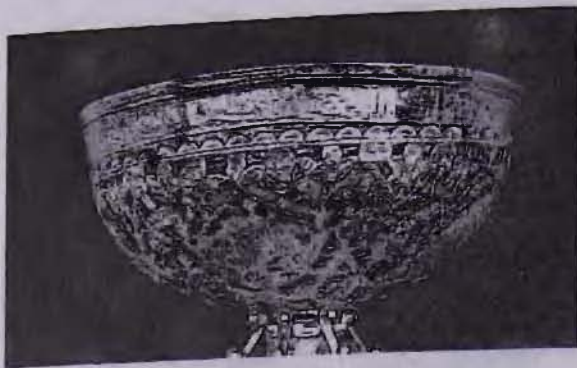
Լուսանկար 78բ



Լուսանկար 78գ



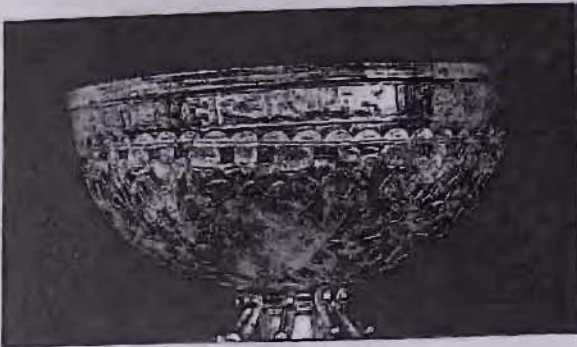
Լուսանկար 78դ



Լուսանկար 79ա



Լուսանկար 79բ



Լուսանկար 79գ



Լուսանկար 79դ



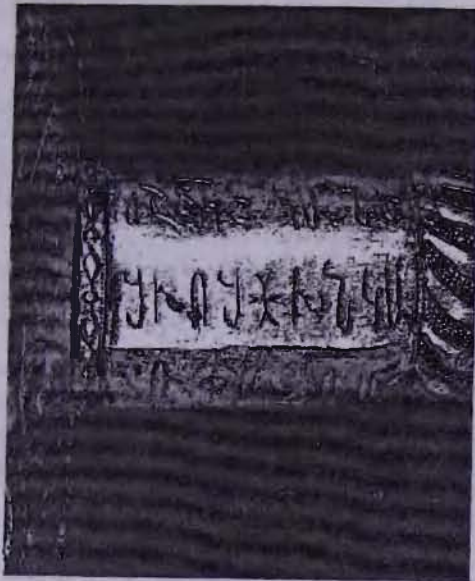
Լուսանկար 80ա



Լուսանկար 80բ



Հուսանկար 81



Հուսանկար 83ա



Հուսանկար 83բ



Հուսանկար 82



Հուսանկար 84ա



Հուսանկար 84բ



Լուսանկար 84գ



Լուսանկար 84դ



Լուսանկար 84ե



Լուսանկար 84զ



Լուսանկար 85



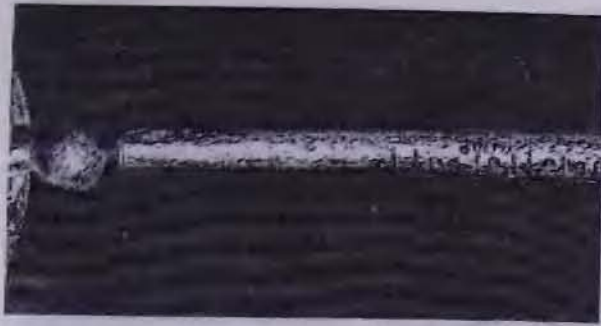
Լուսանկար 86



Լուսանկար 87



Լուսանկար 88ա



Լուսանկար 88բ



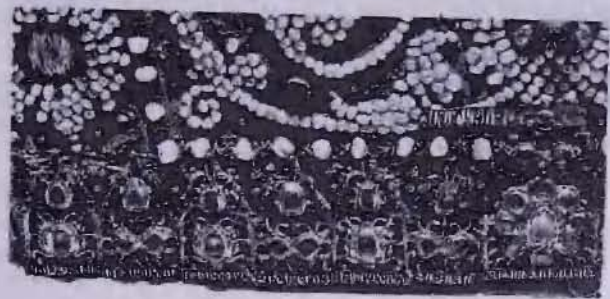
Լուսանկար 89



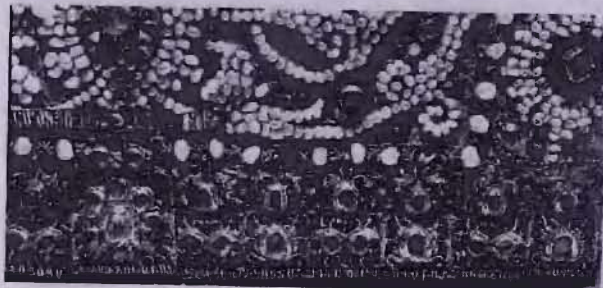
Լուսանկար 90ա



Լուսանկար 90բ



Լուսանկար 90գ



Լուսանկար 90դ



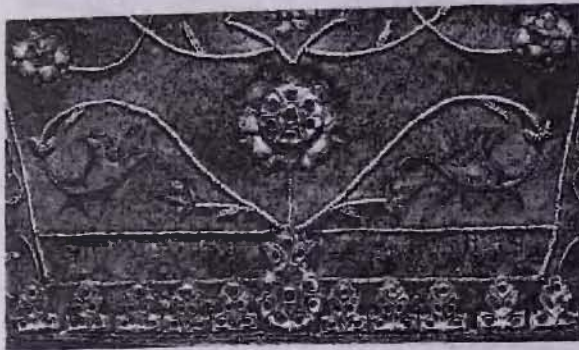
Լուսանկար 91ա



Լուսանկար 91ր



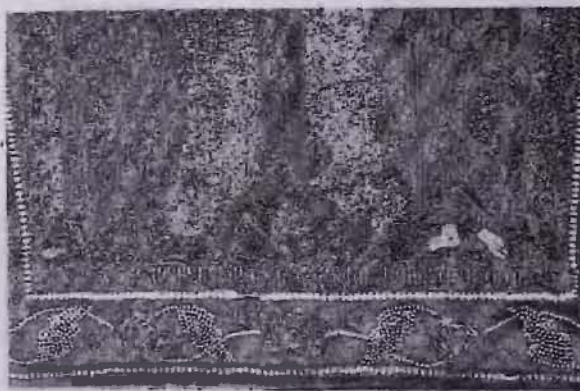
Լուսանկար 92ա



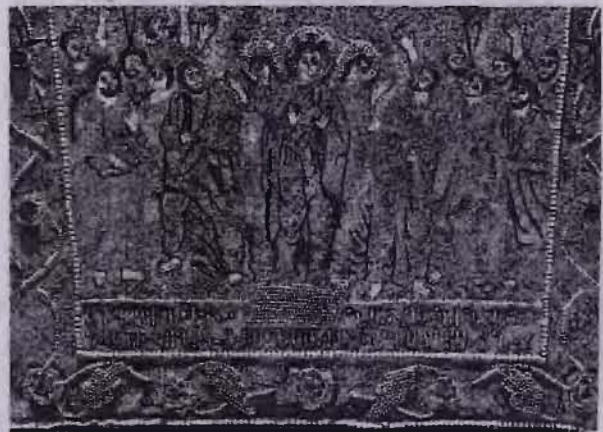
Լուսանկար 92բ



Լուսանկար 93



Լուսանկար 94ա



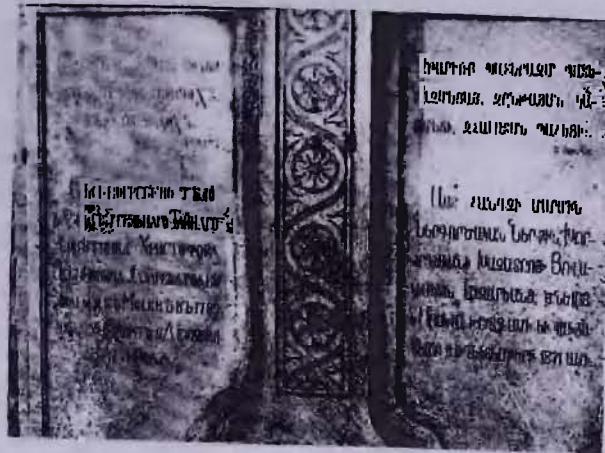
Լուսանկար 94բ



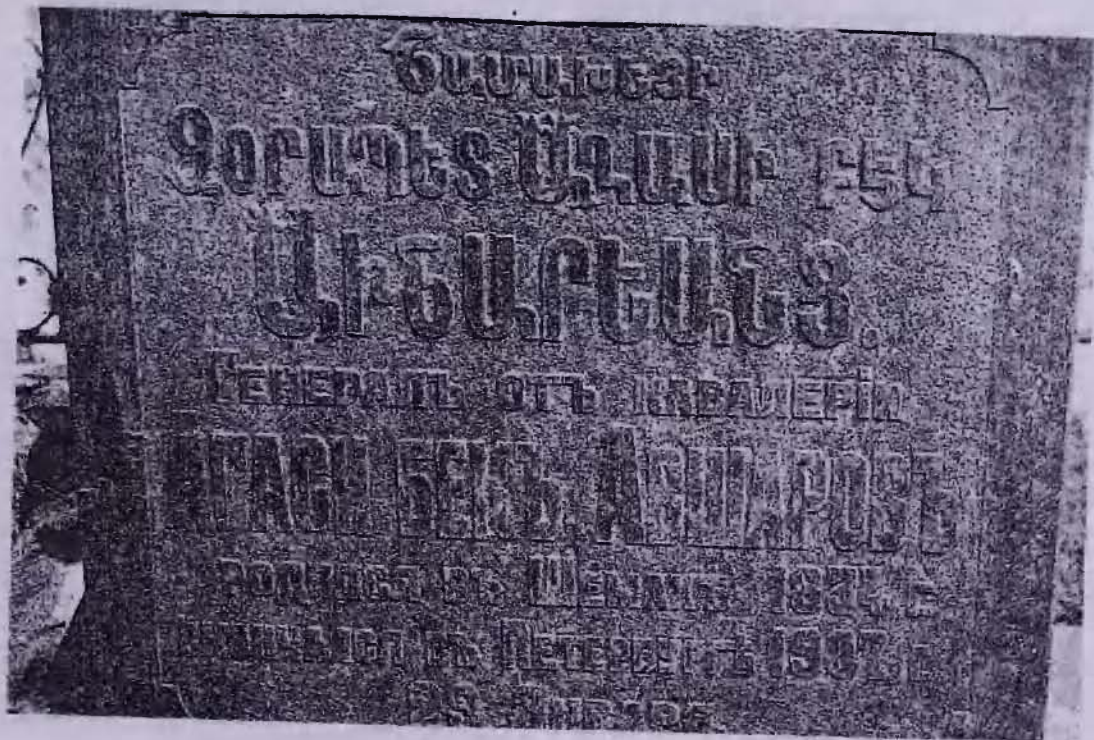
Հուսանկար 95



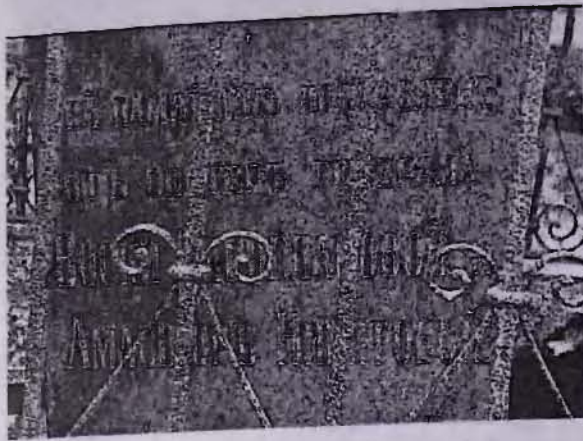
Հուսանկար 96



Հուսանկար 97



Հուսանկար 98ա



Լուսանկար 98բ



Լուսանկար 99



Լուսանկար 100



Լուսանկար 101



Հուսանկար 102



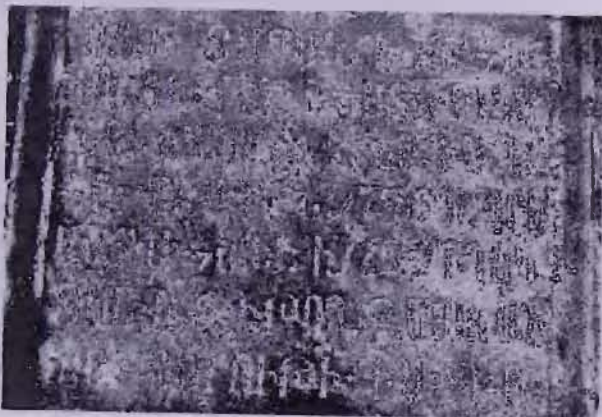
Հուսանկար 103



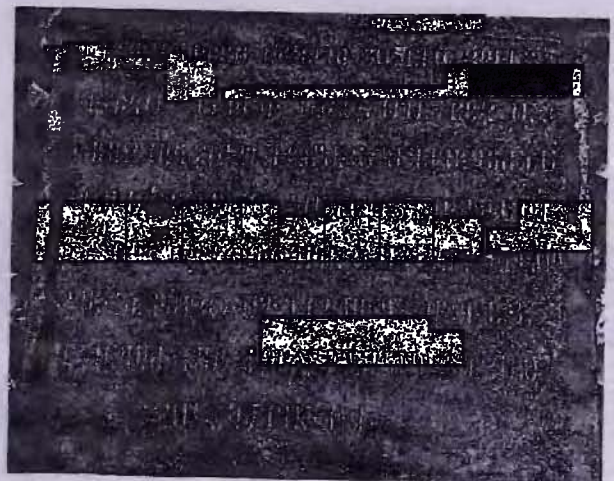
Հուսանկար 104



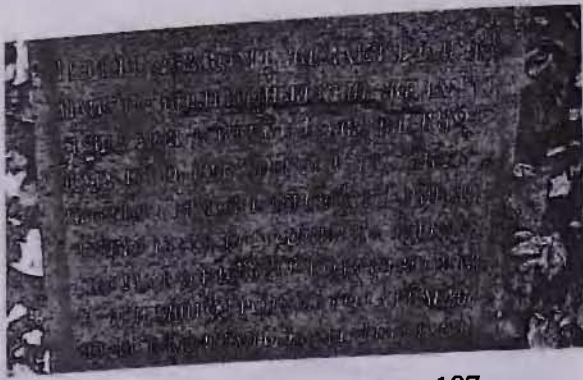
Հուսանկար 105



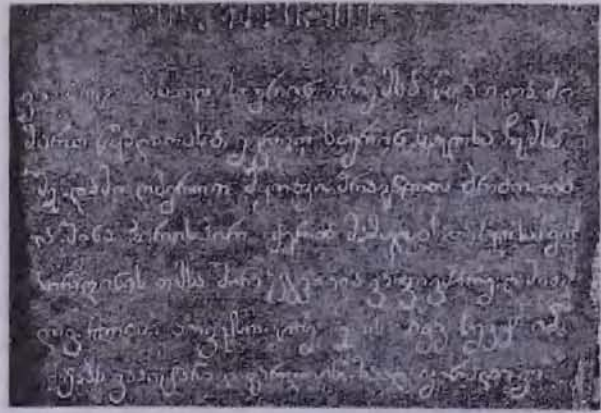
Հուսանկար 106



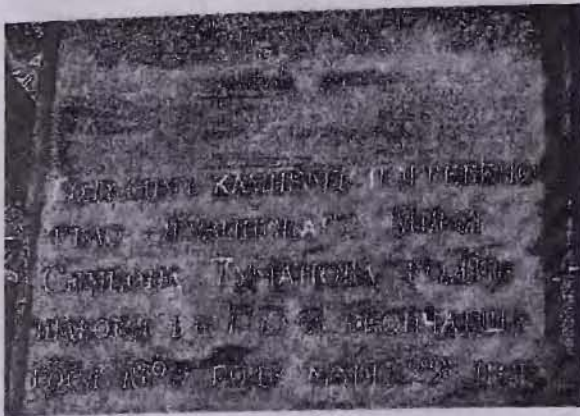
Հուսանկար 107ա



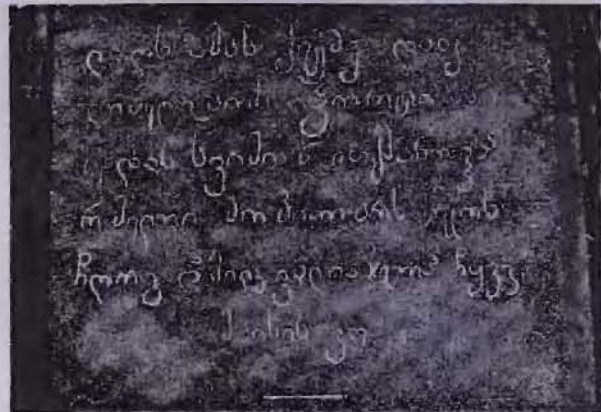
Լուսանկար 107ր



Լուսանկար 107գ



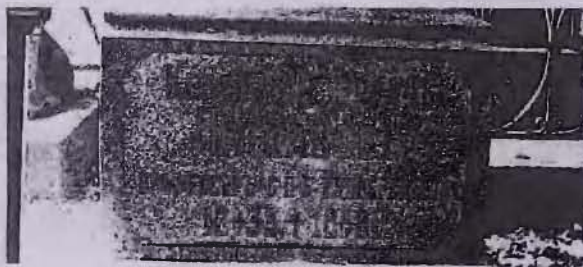
Լուսանկար 108ա



Լուսանկար 108բ



Լուսանկար 109ա



Լուսանկար 109բ



Լուսանկար 110



Լուսանկար 111



Լուսանկար 112



Լուսանկար 113



Լուսանկար 114





Լուսանկար 121



Լուսանկար 122



Լուսանկար 123



Լուսանկար 124



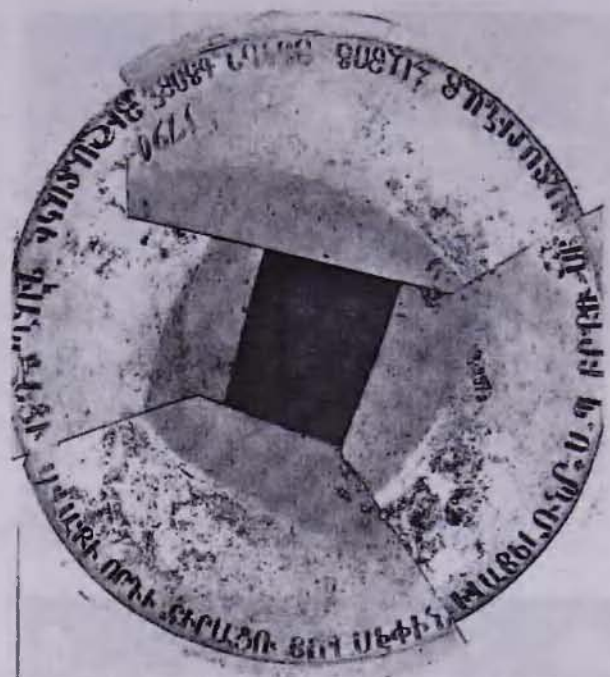
Լուսանկար 125



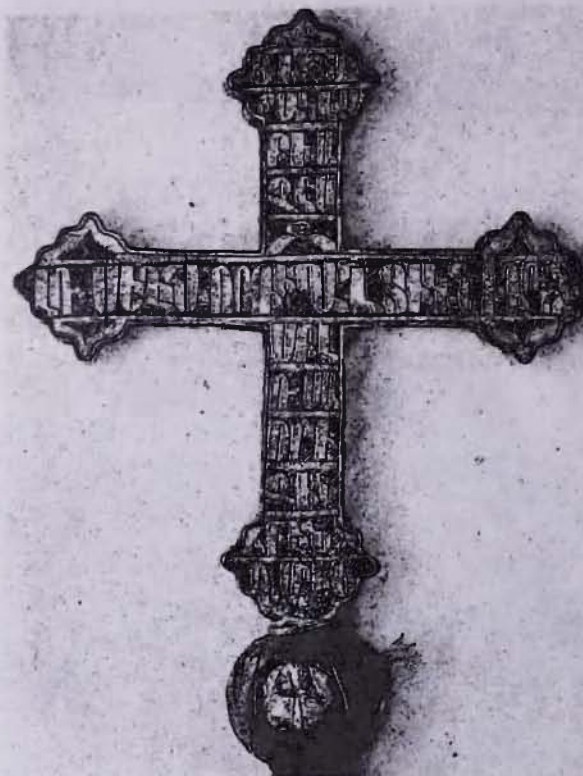
Լուսանկար 126ա



Լուսանկար 126ր



Լուսանկար 127



Լուսանկար 128



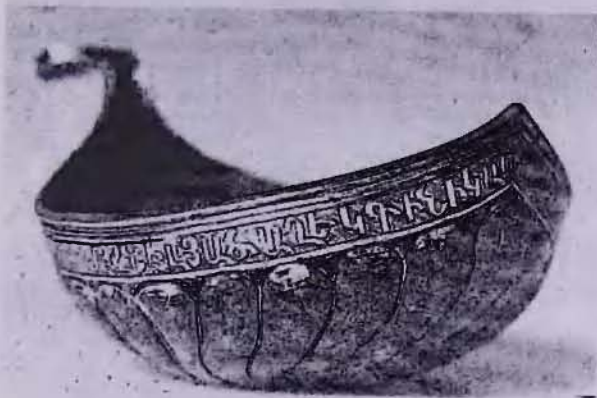
Լուսանկար 129



Լուսանկար 130ա



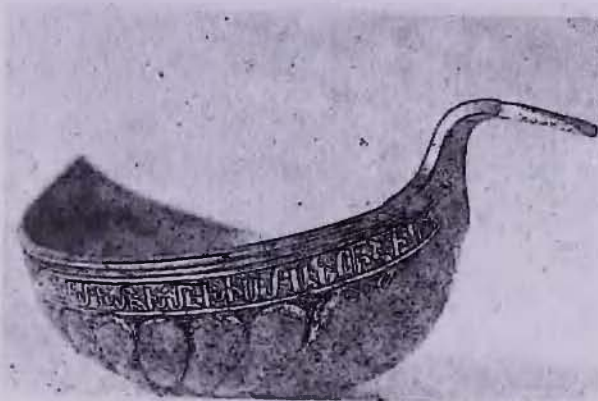
Լուսանկար 130բ



Լուսանկար 130գ



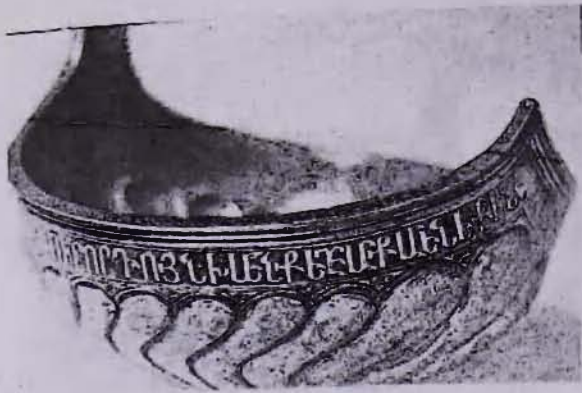
Լուսանկար 130դ



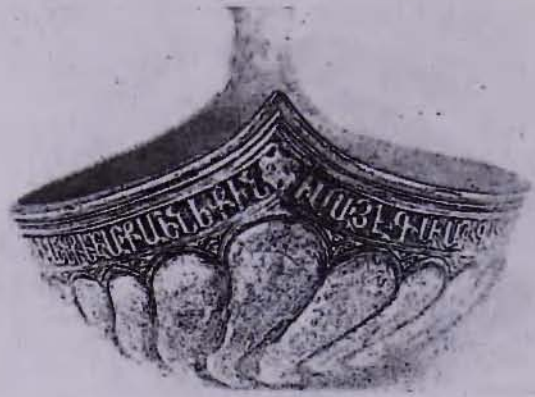
Լուսանկար 130ե



Լուսանկար 130զ



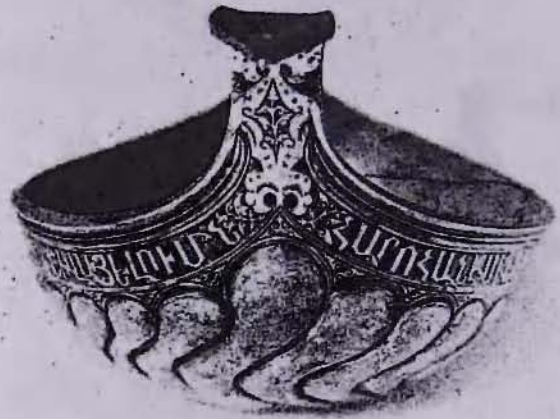
Լուսանկար 131ա



Լուսանկար 131բ



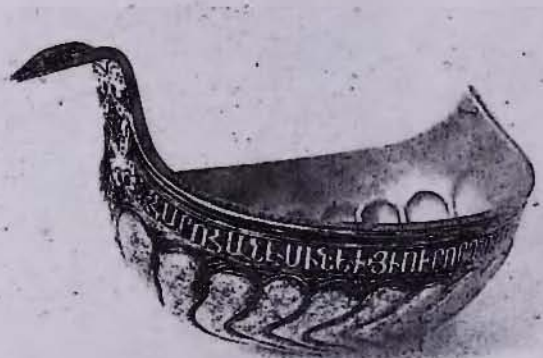
Լուսանկար 131գ



Լուսանկար 131դ



Լուսանկար 131ե



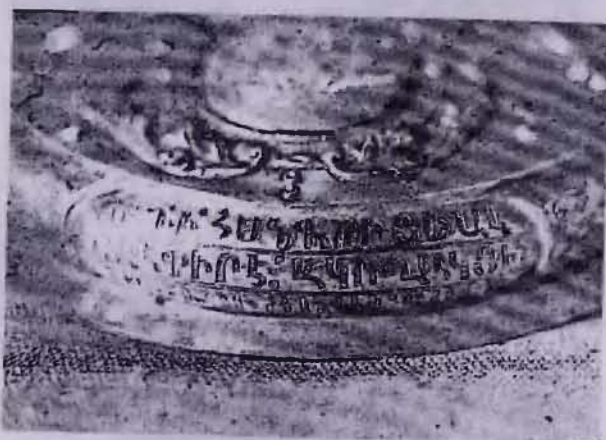
Լուսանկար 131զ



Հուսանկար 132



Հուսանկար 133ա



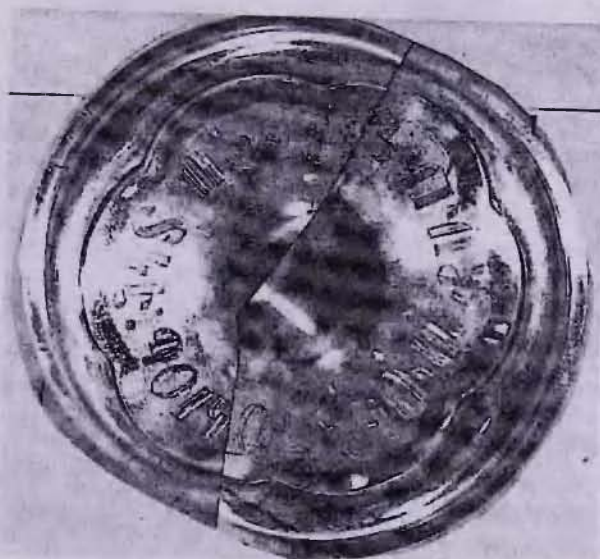
Հուսանկար 133բ



Հուսանկար 133գ

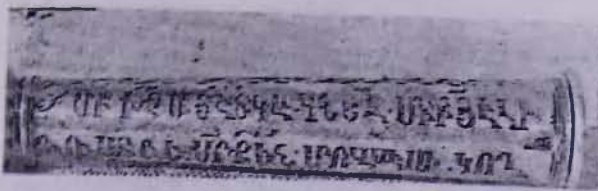


Հուսանկար 133դ

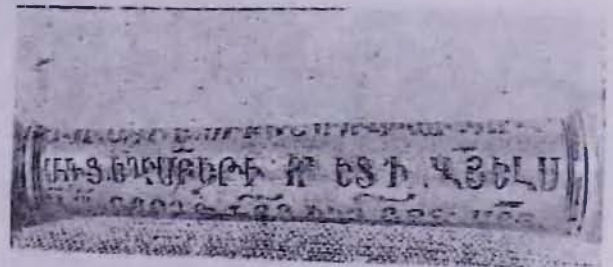


Հուսանկար 134





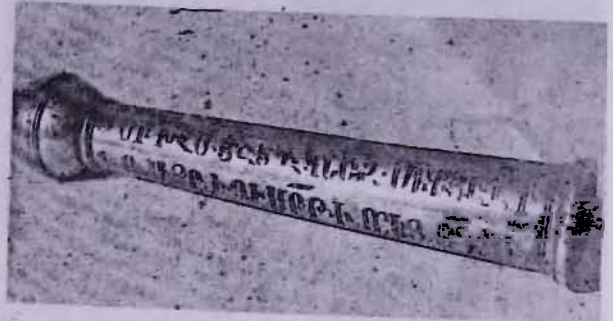
Լուսանկար 137բ



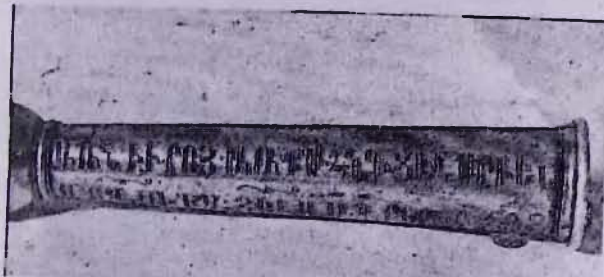
Լուսանկար 137գ



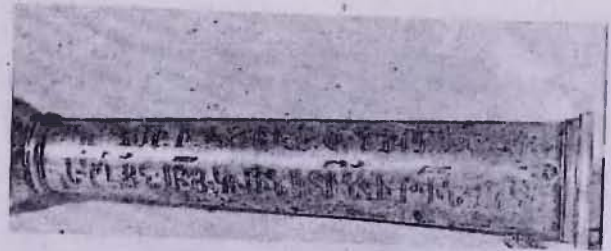
Լուսանկար 137դ



Լուսանկար 138ա



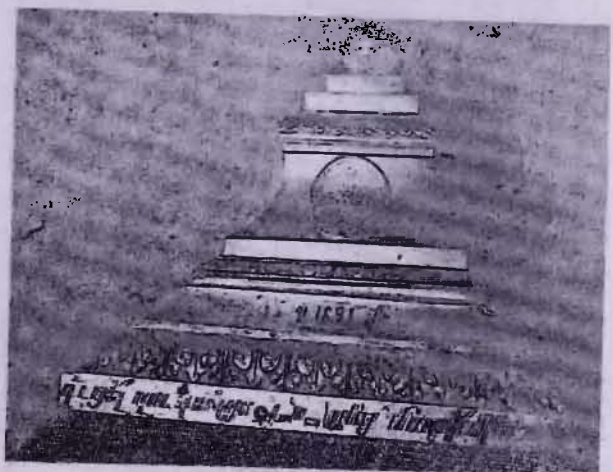
Լուսանկար 138բ



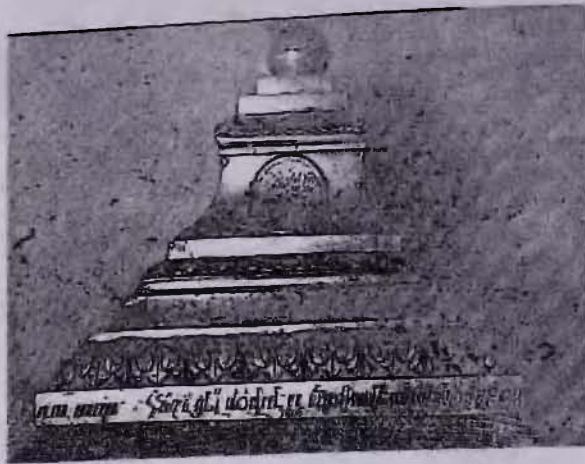
Լուսանկար 138գ



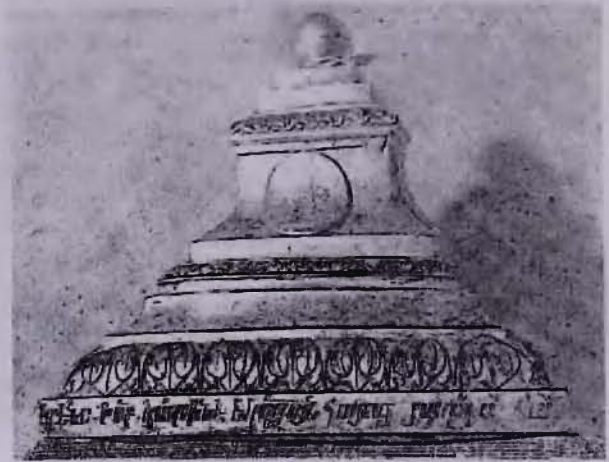
Լուսանկար 139ա



Լուսանկար 139բ



Լուսանկար 139գ



Լուսանկար 139դ



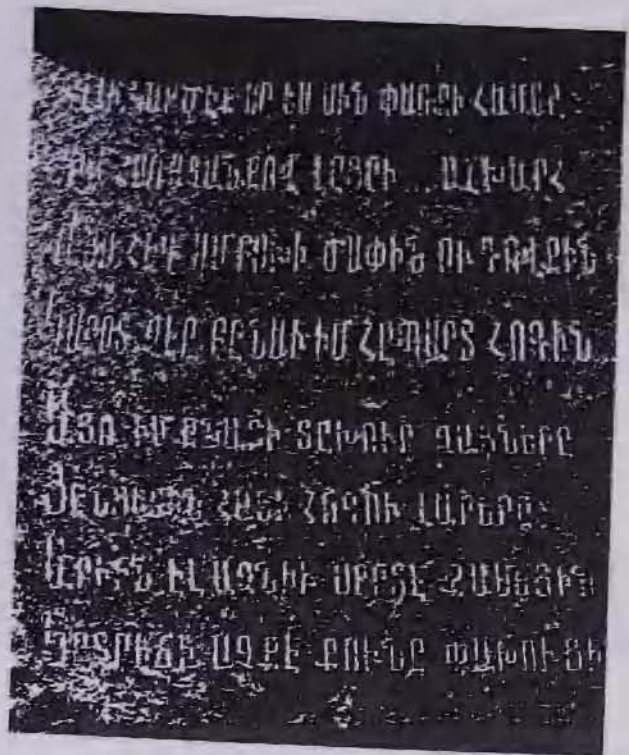
Լուսանկար 140



Լուսանկար 141ա



Հուսանկար 141բ



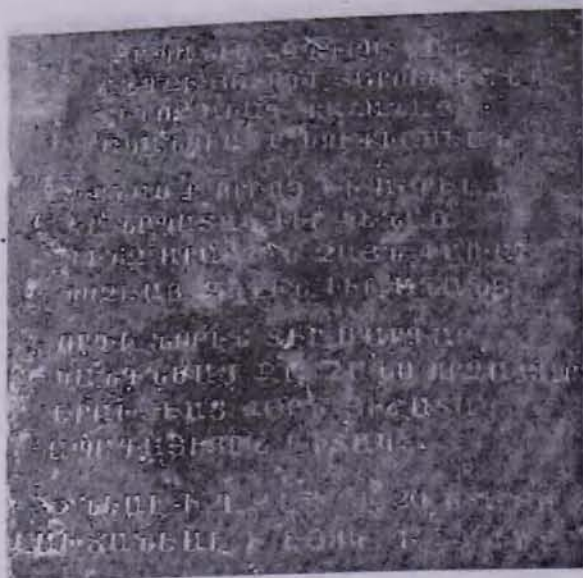
Հուսանկար 142



Հուսանկար 143



Հուսանկար 144



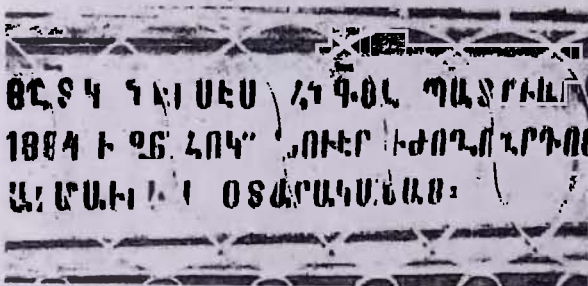
Լուսանկար 145



Լուսանկար 146



Լուսանկար 147



Լուսանկար 149



Լուսանկար 148



Հուսանկար 150



Հուսանկար 151բ



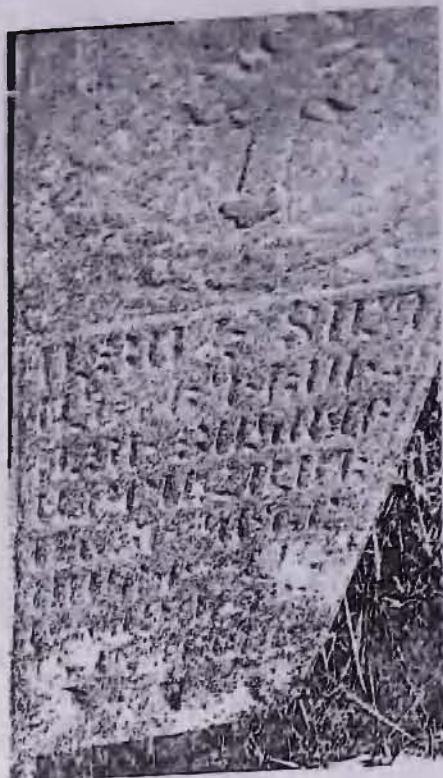
Հուսանկար 151գ



Հուսանկար 151ա



Հուսանկար 152



Լուսանկար 153



Լուսանկար 153ա



Լուսանկար 154



Լուսանկար 155



Լուսանկար 156



Լուսանկար 157



Լուսանկար 158



Լուսանկար 159



Լուսանկար 160



Լուսանկար 161



Լուսանկար 162



Լուսանկար 163



Լուսանկար 164



Լուսանկար 165



Լուսանկար 166



Լուսանկար 167



Լուսանկար 168



Լուսանկար 169



Լուսանկար 171



Լուսանկար 172



Լուսանկար 173



Լուսանկար 174



Լուսանկար 175



Լուսանկար 176



Լուսանկար 177



Լուսանկար 178



Լուսանկար 179



Լուսանկար 180



Լուսանկար 181



Լուսանկար 182



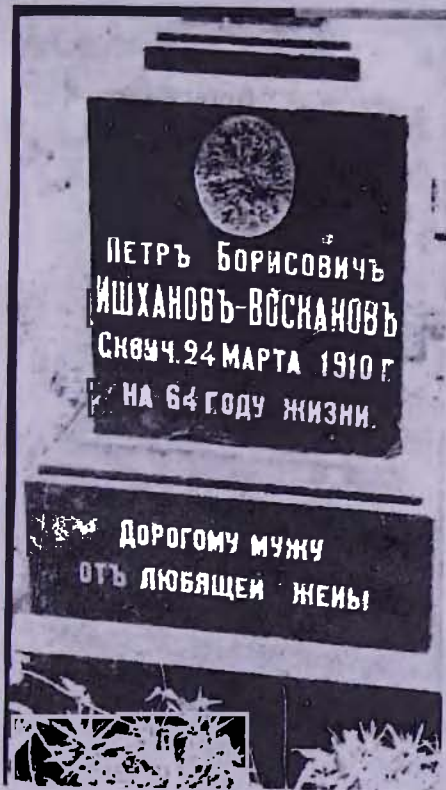
Լուսանկար 183



Հուշանշար 184



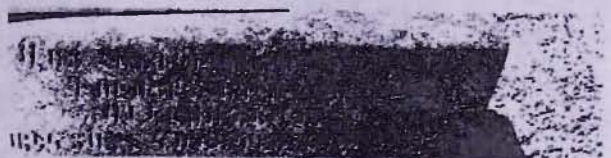
Հուշանշար 185



Հուշանշար 188



Հուշանշար 186



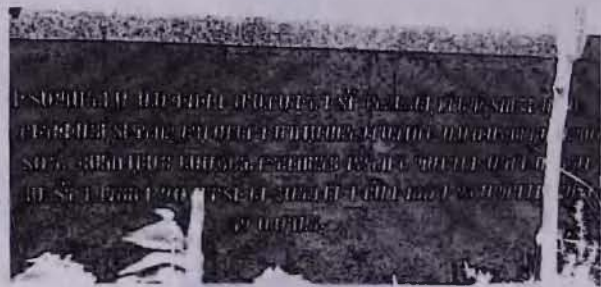
Հուշանշար 187



Լուսանկար 189



Լուսանկար 190



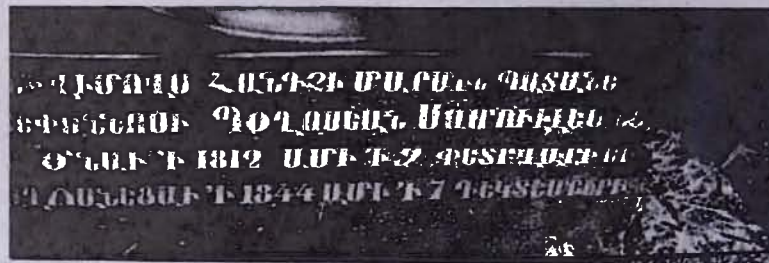
Լուսանկար 192



Լուսանկար 191



Լուսանկար 193



Լուսանկար 194



Հուսանկար 195



Հուսանկար 196



Հուսանկար 197



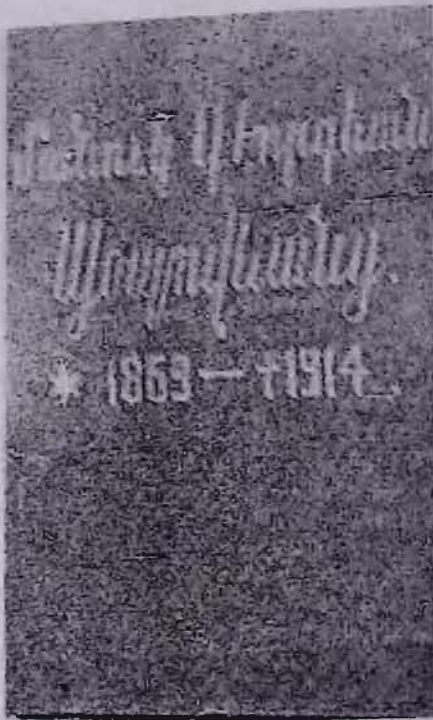
Հուսանկար 198



Հուսանկար 199



Հուսանկար 200ա



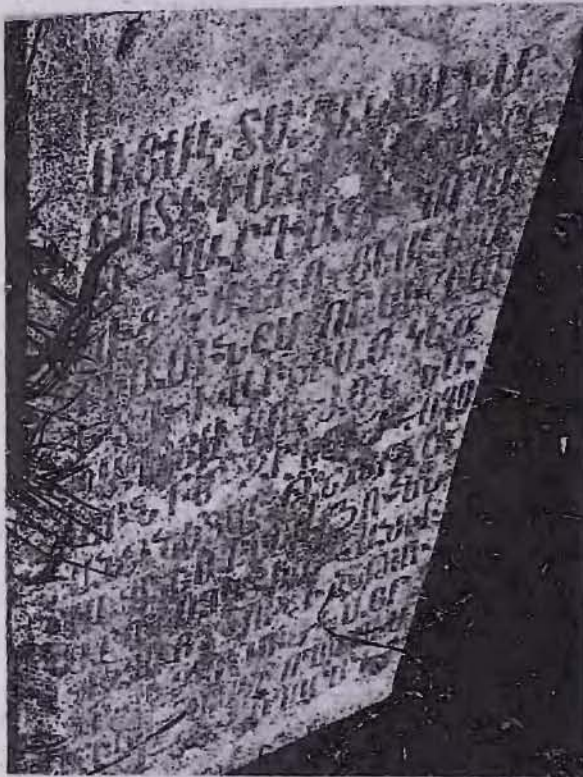
Լուսանկար 200բ



Լուսանկար 201



Լուսանկար 202



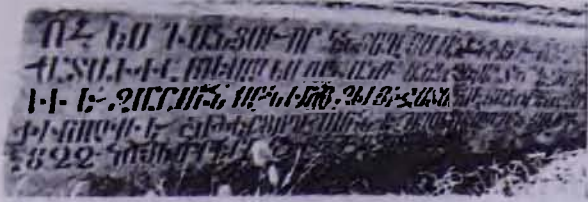
Լուսանկար 203



Լուսանկար 204



Լուսանկար 205



Լուսանկար 206



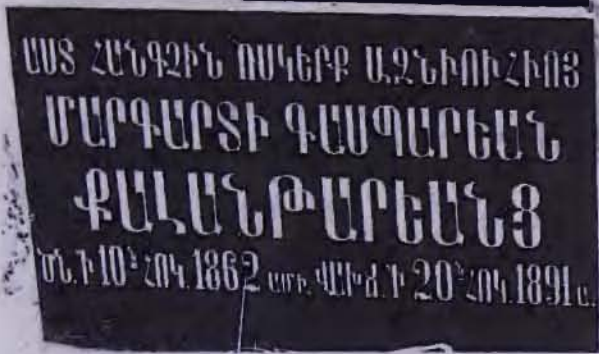
Լուսանկար 207



Լուսանկար 208



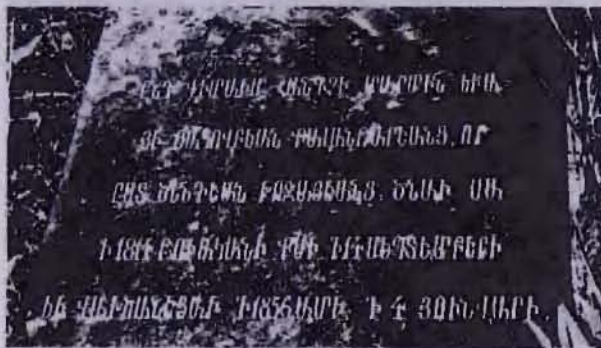
Լուսանկար 209



Լուսանկար 210



Լուսանկար 211



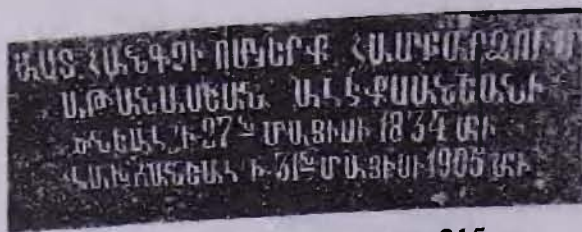
Լուսանկար 212



Լուսանկար 213



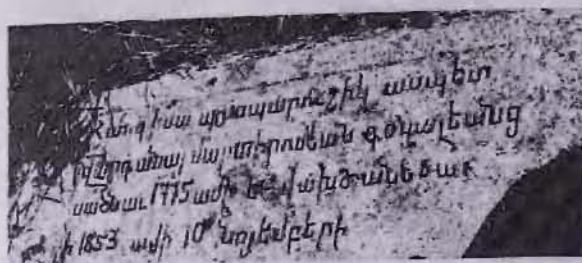
Լուսանկար 214



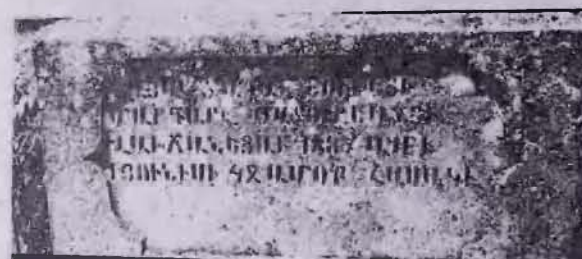
Լուսանկար 215



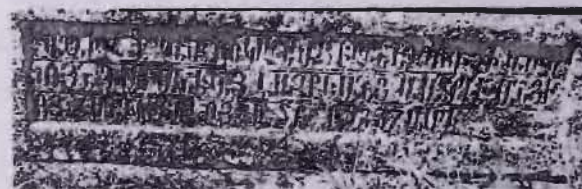
Լուսանկար 217



Լուսանկար 219



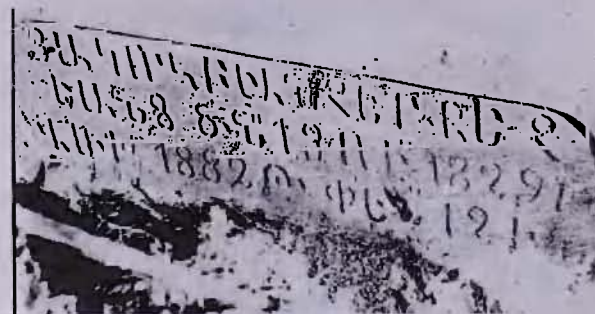
Լուսանկար 221



Լուսանկար 223



Լուսանկար 216



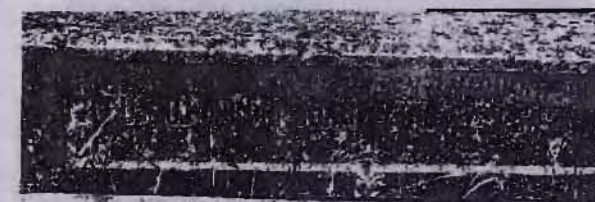
Լուսանկար 218



Լուսանկար 220



Լուսանկար 222



Լուսանկար 224



Լուսանկար 225



Լուսանկար 226



Լուսանկար 227



Լուսանկար 228



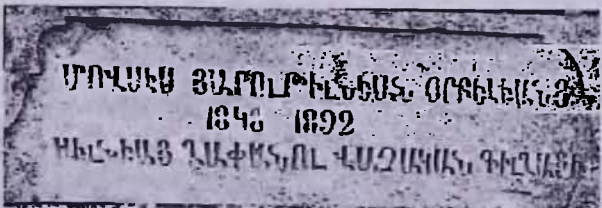
Լուսանկար 229



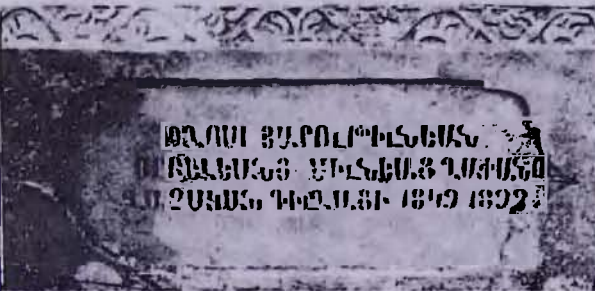
Լուսանկար 230



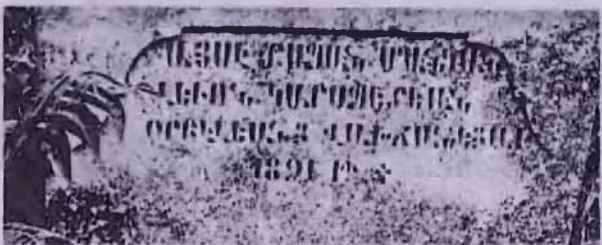
Լուսանկար 231



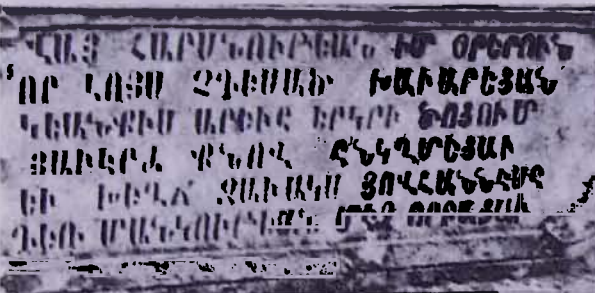
Լուսանկար 232



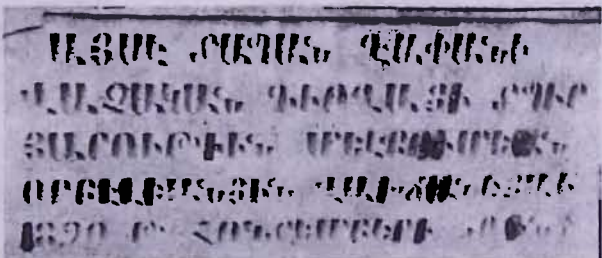
Լուսանկար 233



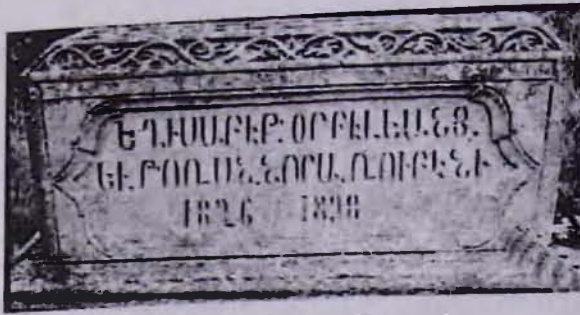
Լուսանկար 234



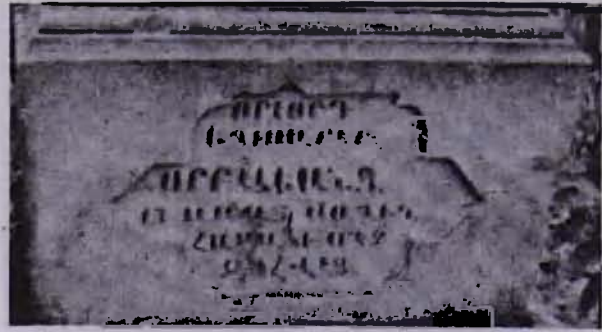
Լուսանկար 235



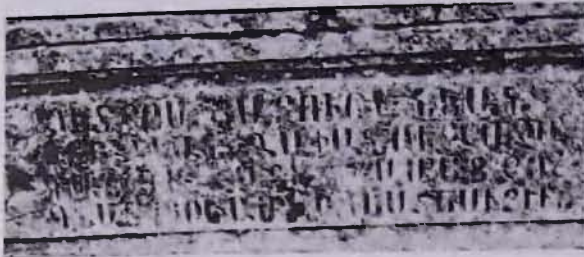
Լուսանկար 236



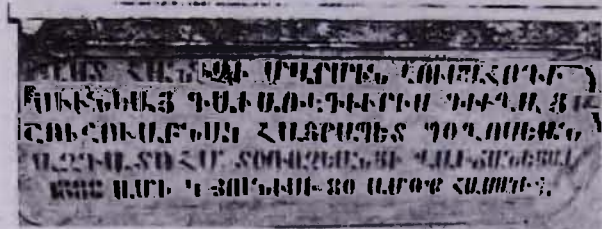
Լուսանկար 237



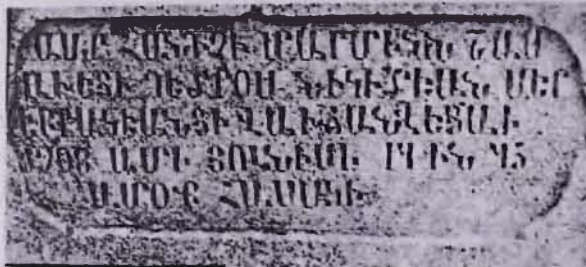
Լուսանկար 238



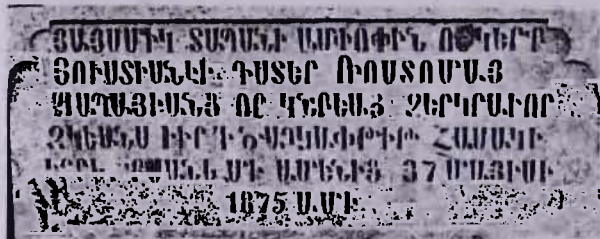
Լուսանկար 239



Լուսանկար 240



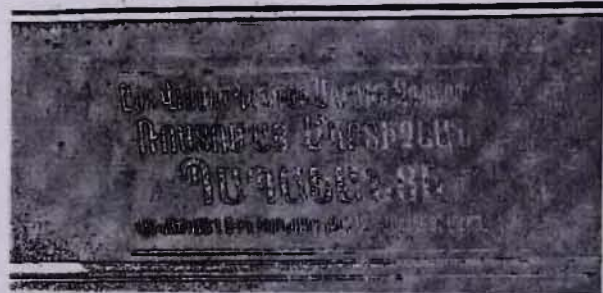
Լուսանկար 241



Լուսանկար 242



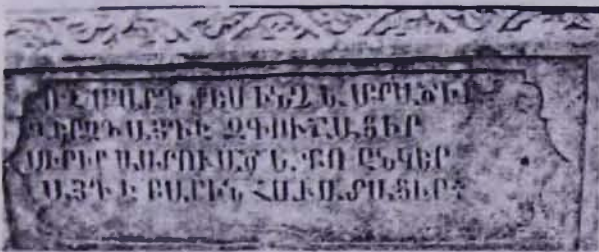
Լուսանկար 243



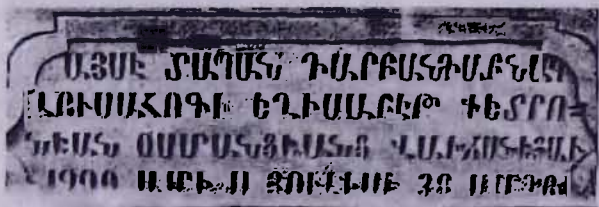
Լուսանկար 244



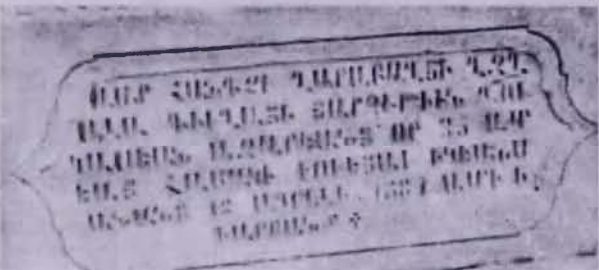
Լուսանկար 245



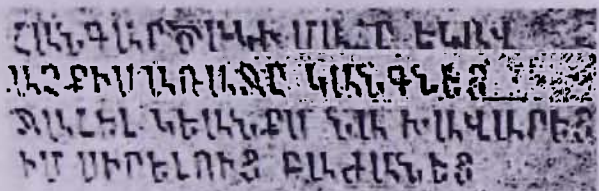
Լուսանկար 247



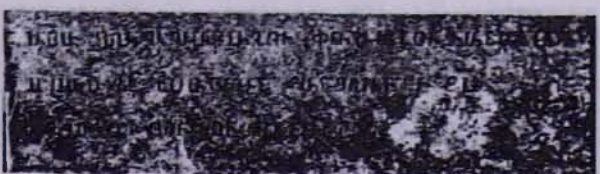
Լուսանկար 249



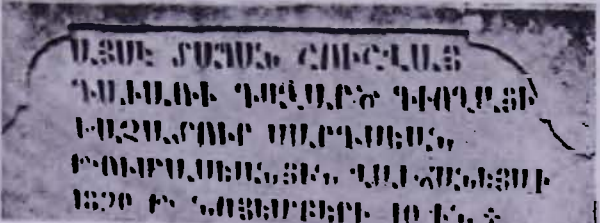
Լուսանկար 251



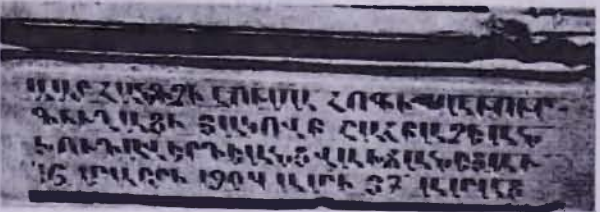
Լուսանկար 253



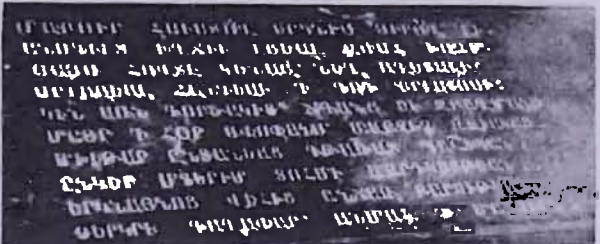
Լուսանկար 246



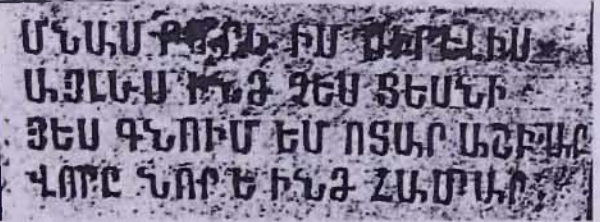
Լուսանկար 248



Լուսանկար 250



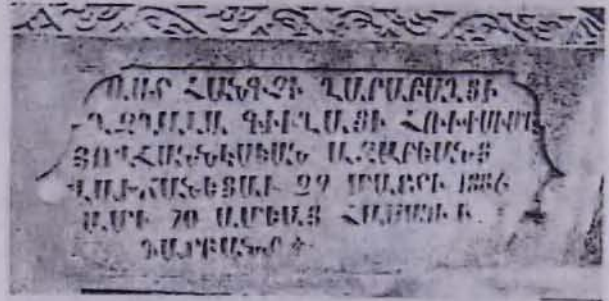
Լուսանկար 252



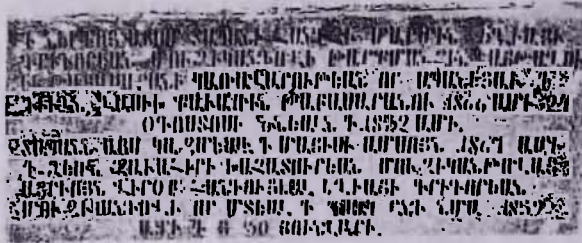
Լուսանկար 254



Լուսանկար 255



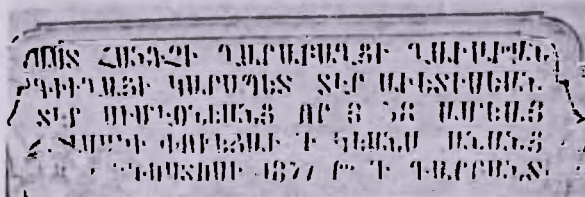
Լուսանկար 256



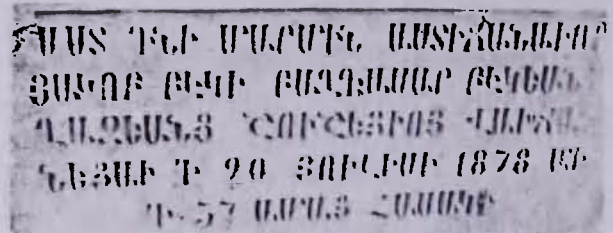
Լուսանկար 257



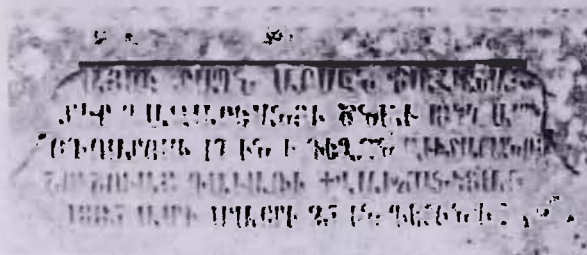
Լուսանկար 258



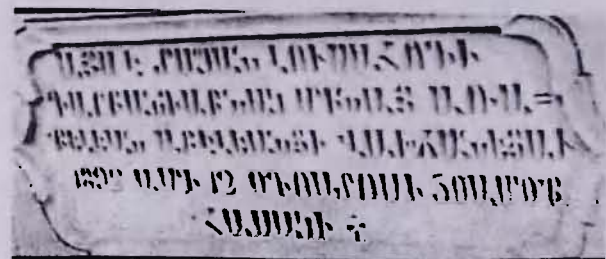
Լուսանկար 259



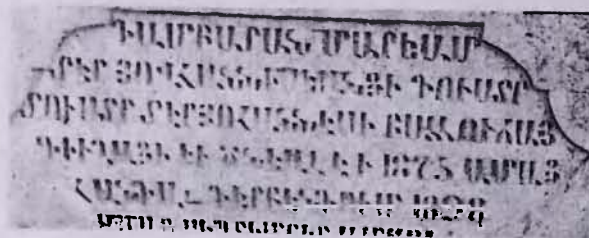
Լուսանկար 260



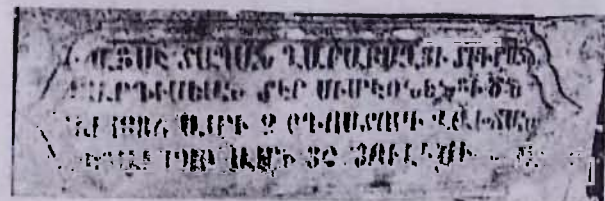
Լուսանկար 261



Լուսանկար 262



Լուսանկար 263



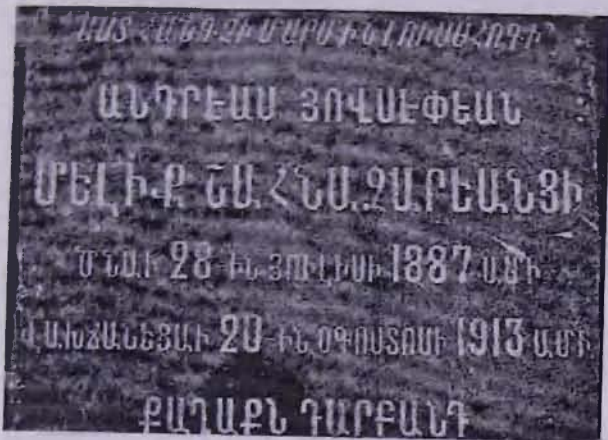
Լուսանկար 264



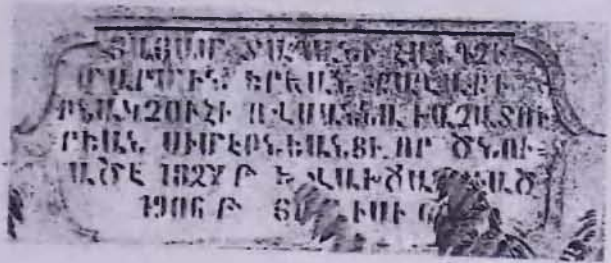
Հուսանկար 265



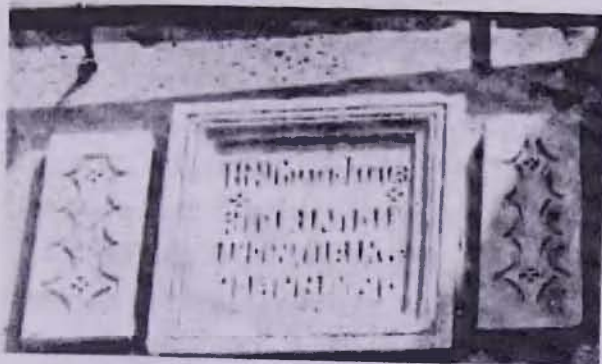
Հուսանկար 266



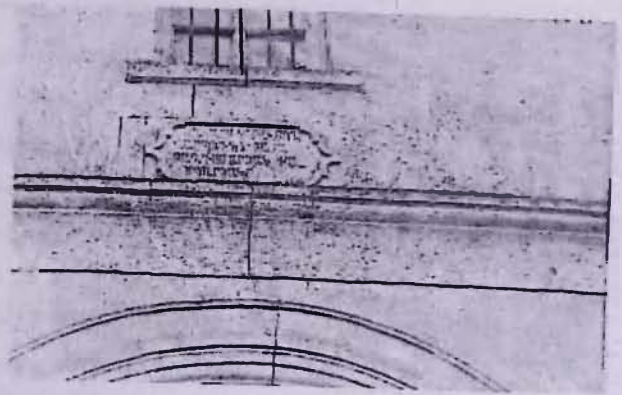
Հուսանկար 267



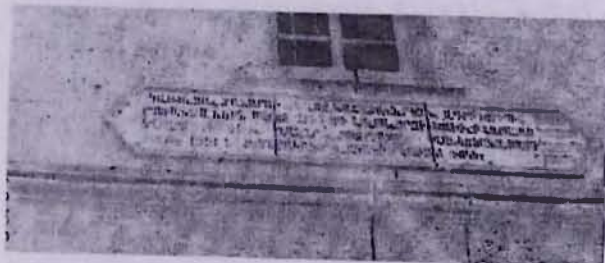
Հուսանկար 268



Հուսանկար 269



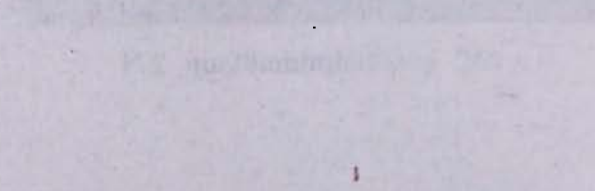
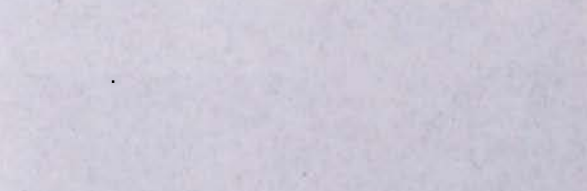
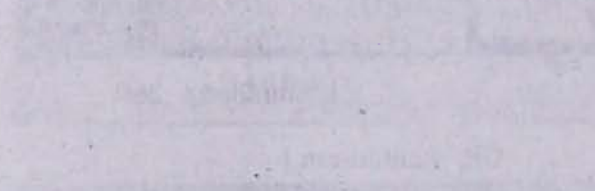
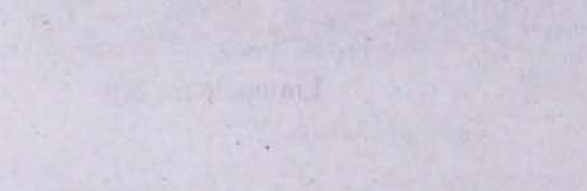
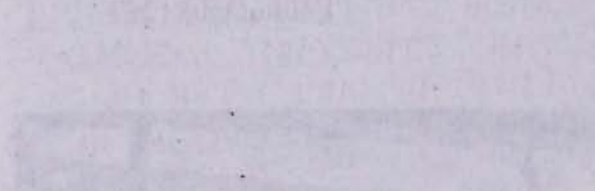
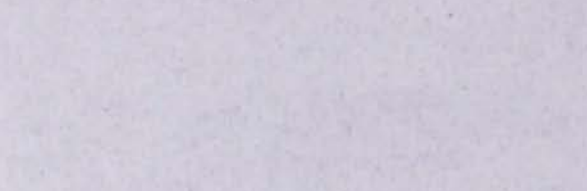
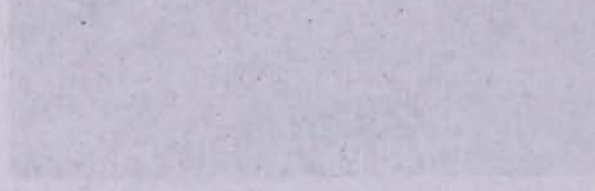
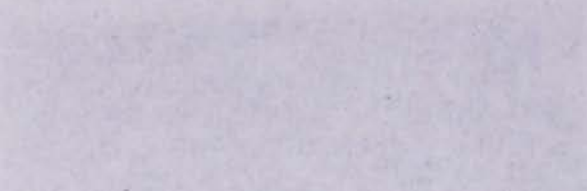
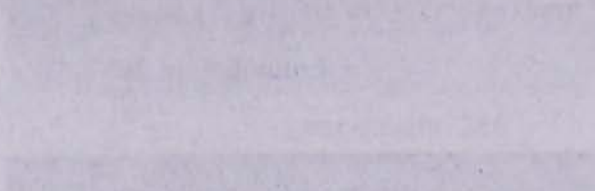
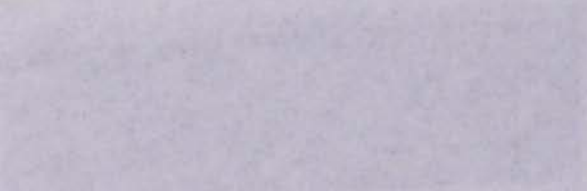
Հուսանկար 270



Հուսանկար 271



Հուսանկար 272



# ՑԱՆԿԵՐ

## ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

- Աբազեանց Գրիգոր 26  
Աբազեանց Դատիթ 26  
Աբամելիք, իշխանական ընտանիք 114  
Աբամելիք Աճնա 88  
Աբամելիք Դատիթ Սեմյոնի, գեներալ 114  
Արամելիք Ելենա Սեմյոնի, վրաց թագուհի 114  
Աբամելիք-Լազարեանց Եղիսաբելթ, իշխանուհի 89  
Աբամելիք Հովակիմ, վրաց թագուհի Ելենայի եղբայր 114  
Աբամելիք Հովհաննես Սեմյոնի, գեներալ 114  
Աբամելիք-Լազարեանց Սեմյոն Դատիթ, գեներալ 88  
Աբգարեանց Եղիսաբելթ Գեորգի 21  
Աբելեանց ընտանիք Ղզլարի 174  
Աբելեանց տէր-Գեորգ տէր-Դատիթ 189  
Աբելեանց Մինայ Առաքելի 199  
Աբլեանց Գեորգ, ասագերեց 189  
Աբրահամ Բստացի, հայր Սիմոնի 72  
Աբրուհամ, հիշված 11,136  
Աբրահամեանց Գրիգոր եղեսիացի 167  
Աբրահամեանց Կարապետ եղեսիացի 165  
Աբրահամեանց Համբարձում Մարգարի 180  
Աբրահամեանց Հաբուսիմ Մաթևոսի 180  
Աբրահամեանց Յակովբ 165  
Աբրահամեանց Յովհաննէս 144, 145, 162  
Աբրահամեանց Օվսաննա Պողոսի 177  
Աբրամեանց Կոստան 164  
Աբրամեանց Սահակ, եղեսիացի 169  
Աբրամեանց Սիմեոն, եղեսիացի 168  
Աբրամիանց Մարքար 179  
Աբրահամ, որդի Էրեմիայի 59  
Ադամեանց Օռդակաթ Սիմոնի 42  
Ադամյան Ա. Հ. 139  
Ադամյան Պետրոս, մեծ դերասան 62, 106, 111  
Ադոնց Ն. 101  
Ադրբեջանցիներ 58  
Ազարեանց Հոսիսիմե, ղզղալեցի 197  
Ազարեանց Յարութիմ Ղուկասի, ղզղալեցի 197  
Ազիզ, հայր Վարդանի 130  
Աթաբեկեանց Սահակ, շուշեցի 192  
Աթոյանց Մարգարիտ Ղազարոսի 140  
Աթուխան, դարաբաղցի 131  
Ալահվերդի ղազրիցի 196  
Ալամդարեան Յարութիմ 101, 135, 137, 139  
Ալանալեան Ալեքսանդր, հոգաբարձու 137  
Ալանեքեանց Զաքար 172  
Ալաջալեանց ընտանիք, դպրոցի հիմնադիր 161  
Ալաշալեան (Խաթրանեան) Ակուլինէ 150  
Ալաջալեան Յովակիմ Սարգսի 99  
Ալաջալով Կարապետ Քրիստափորի 27  
Ալեքսանդր Ա. ռուսաց կայսր 47, 133  
Ալեքսանոս, հիշված 147  
Ալեքսեյ Միխայլովիչ, մոսկովյան կայսր 15,81

- Ալենա Մարիամ Գրիգորի 20  
 Ալեքսան. պարոն, որդի Մասեհի 77  
 Ալեքսանեան Աթանաս 176  
 Ալեքսանեան Համբարձում Աթանասի 184  
 Ալեքսանեանց Մարքարիտ Առաքելի 176  
 Ալթնեանց (Սուվարով) Եփրեմ վարդապետ 5, 93  
 Ալթուն, կին Դեմիրի 55  
 Ալիշան Ղ. 156  
 Ալիքսանոս, որդի Մարամի 67  
 Ախալքա, կենակից Խաչկի 62  
 Ակիմեանց Զաքար 121  
 Ակիմեանց Քեթեան 121  
 Ակիմով Բարբարա ֆոն Բլեզ (Մոհր) 101  
 Ակիմով Նիկոլայ Աղաթոնի, գեներալ 25  
 Ակոբ, ամուսին Անախաթունի 145  
 Ակսենովա Ն. Դ. 122  
 Ակուշինա Մ. Գ. 49  
 Ակուշին Ն. Ա. 49  
 Ահրոն (Ահարոն) քահանա 141  
 Աղանեանց Անդոնա Զաղասի 180  
 Աղալօ Բեկ 45  
 Աղամալեանց Եկատերինա Ստեփանոսի 39  
 Աղայ Մինայ, ամուսին Աննայի 130  
 Աղանեանց Գյուս 45  
 Աղափիր, որդի Յովանեսի 117  
 Աղեքսանդր Գ. ռուսաց կայսր 142  
 Աղեքսանդրեանց Գաբրիել 19  
 Աղոյթ Պիքա 62  
 Աճամ Դարթա (Դալիթ) 58  
 Աճապխան, դուստր Խանումի 61  
 Աճեմյան Նիկոլայոս, բարեգործ 150  
 Աճեմյան Ծաֆե արքեպիսկոպոս 6, 11  
 Ամիտի Յովհաննէս, «սոփեսա տաճկական լեզուի» 10, 16, 100  
 Ամիտի Սարգիս 100  
 Ամիրաղեան Միքայել 107  
 Ամիրխանեանց, ամուսին Եղիսապետի 184  
 Այբաշիանց Աննայ Մկրտիչի 182  
 Այվազովսկի Գաբրիել 135, 137  
 Այտինեան եղբայրներ 160  
 Անախաթուն, կողակից Ակոբի 145  
 Անայ Խաթուն, տնտեսուհի Բարսեղ եպիսկոպոսի 66  
 Անա մարիկ 70  
 Անանյան Ժ. 47, 82, 92  
 Անդոնիոս 127  
 Անդրեյ Սերկիզովիչ, հայազգի վոյեվոդ (գորապետ) 14  
 Անդրեաս 77  
 Անդրոնիկով Ի. 93  
 Աննա, դուստր Յարութիւնի 117  
 Աննա, դուստր Սամուէլ Խուրաբաշեանցի 99  
 Աննա Խաթուն 146  
 Աննա, կին Յովակիմի 168  
 Աննա, կողակից աղայ Մինասի 130  
 Անտոն, որդի Մարամի 67  
 Անտոն սիրացու 75  
 Անտոնեանց Յովսէփ Ոսկանի 164  
 Անտոնով Համբարձում 163  
 Անտոնով Հայրապետ, եղեսիացի 163  
 Անտոնեանց Անտոն, եղեսիացի 168  
 Անտոնեանց Կաբապետ 163  
 Անտոնեանց Մինաս 164  
 Անտոն վարդապետ Մուղնեցի 76  
 Աջեմեանց Մկրտիչ, Նախիջևանցի 148  
 Առաքել, հիշված 136, 201  
 Առաքել, որդի Սուլթան Խաթունի 136  
 Առաքելեանց Եղիսապետ 32  
 Առաքելյան Բ. Ն. 6, 122  
 Առաքելեան Հայրապետ, 190  
 Ասլան, հիշված 157  
 Ապանեան Ապիխան, Իրանի Սավրա գյուղից 157

- Ասլանով Գրիգոր 119
- Ասլի տիկին 136
- Ասվատուր, հայր Խաչերեսի 144
- Ասվատուր, հայր Յարութիւնի 56
- Աստվածատուր, ազգական խոճա Թախթախի 55
- Աստվածատուր, եղբայր Դէմիրի 55
- Աստվածատուր, ծնող Յովակիմի 142
- Աստվածատուր, որդի Հարութիւնի 117
- Աստվածատուր, որդի Մարամի 67
- Աստուածատուրեան, հայր Մանուկի 97
- Աստուածատուր, հիշված 136
- Աստուածատուր, պարոն 66
- Աստուածատուր քահանա 146
- Ավագյան Լ. Ա. 7
- Ավաքեանց Մարկոս Դանիէլի 180
- Ավետումյանց Խ. 143
- Ավթանդիլեան Գարրիէլ Անդրեասի, թելավցի 42, 43
- Ատելխանով (Ավգուստ Լէյրոկ) Մակար Դաւթի 110
- Ատոմեան Ատոմ 25
- Արարներ 58
- Արամեանց Յովհաննէս Միքայելի 96
- Արամյանց Միքայել 96
- Արզիման, հիշված 190
- Արզիմանեան Յովհաննէս Կարապետի 173
- Արզումանեանց Կարապետ Յովհաննէսի 172
- Արթուն 191
- Արիստակէսեան Գրիգոր Թաղէոսի 99
- Արծիւեան Կարապետ վարդապետ 158, 159
- Արհոն (Ահարոն) երէց 137
- Արղութեանց-Երկայնարագուկ Յակոբ, ավագ սարկավագ 102
- Արղութեանց-Երկայնարագուկ Նիկոլայ Անդրէյի, իշխան 42
- Արղութեան Յովսէփ, որդի Օիոշրեգի, արքեպիսկոպոս 51, 80, 83, 92, 130, 131, 133-135, 139, 141, 143, 145, 147-149
- Արղութեան-Երկայնարագուկ Փարսադան, փոխգնդապետ 182
- Արսենևա (Ստոլիպինա) Ելիզավետա 93
- Արութ, որդի Գուրամի 99
- Արութիւն, հայր Կիրակոսի 154
- Աւագ Սեւրատեցի 69
- Աւաք Գեանջեցի, հայր Յոսէփի 114
- Աւաք պարոն, հիշված 125, 126, 136
- Աւետիք արեղա 141
- Աւետիք, հիշված 56
- Աւետիք, որդի Յարութիւնի 66
- Աւետիք վարդապետ, պատրիարք ս. Երուսաղէմի 155
- Աւշարեանց Աղասի-Բէկ, գեներալ 89, 90
- Աւշարեանց Նիկոլայ-Բէկ Խուղիրեկի, ազնւական 27
- Աքիմեանց Աղաթոն Դաւթի, ազնւական 101, 102
- Աքիմովա Ամալիա Լէովնա, գեներալ Աղաթոնի կինը 102
- Աքիմեան Վարդան 25
- Աքիմեան Քեթեաննա, դուստր գեներալ Աղաթոնի 101
- Բարսեանց Առաքել, «Օուշույ քաղաքացի» 200
- Բազադորովա Ռոզալիա Ստեփանի 104
- Բազադորով Ստեփան 104
- Բազրատեան Գէորգ, թիֆլիսեցի ուսանող 111
- Բազիլյանց Ա. Պ. 18, 30, 49, 88, 93, 98
- Բալասանեանց Զաքար Յովհաննէսի 181
- Բալդորեան Արամ, վերին Աքուլիսեցի 157
- Բալդորեան Հայկ, վերին Աքուլիսեցի 157

Բալդուրեան Տիգրան, վերին Աքրուխեցի 157

Բալիոզ (Պալիոզ), Բալիոզներ, ազնվական ընտանիք 106

Բաղդանեանց Կոստանդին Արութիւնի 172

Բաղդասար, հայր Մամաջանի 52

Բաղդասար, որդի Անդրիասի 51

Բաղդասարեանց Բաղդասար, Ծամախի քաղաքից 191, 192

Բաղդասարով եղբայրներ, վաճառականներ 155

Բաղդասար Խաթուն 141

Բայեան Ակիմ (Յովակիմ), հայր Սիմեոնի 105

Բայեան Սիմեոն Ակիմի 105

Բաշխտանեան Աստվածատուր Տեր-Հայրապետի, կուպիտան 94

Բաշկիրով Ա. Ս. 123

Բարակեան Տեր-Նիկողայոս 154

Բարաշով (Բարազով) Գալուստ, Մոլլա-Խալիլ գյուղից 189

Բարաշով Պետրոս, Մոլլա-Խալիլ գյուղից 189

Բարատինսկի Եվգ. 88

Բարատինսկի Ի. Ա. գնդապետ, Աբաուելիք Աննայի ամուսինը 88

Բարթոլոմէոս 77

Բարխուդարյան Մակար եպիսկոպոս 161

Բարխուդարյան Վ. Բ. 6, 83, 133, 134

Բարսեղ եպիսկոպոս 66

Բարսեղ, ճիշված 148

Բարսեղ, որդի Մարամի 67

Բարսեղ (Բասիլ) Հաշտարխանցի, որդի Սախարի 185

Բարտոլ Վ. Վ. 156

Բարտոլո, կալվածատեր 127

Բեգլարեանց Միքայել Բաբայի, շուշեցի 27

Բեժանբեկեանց Պետրոս, սատրախանցի 38

Բելսկիներ, մոսկովյան հայ գլխաւորների ընտանիք 15

Բելլարեանց Իվան Եղօրիչ 189

Բելյով, դուստր ջուղայեցի Ստեփանի 117

Բերյոզին Ն. 125, 127

Բերնիկով Սեմյոն, խորհրդական 109

Բերնիկովա Աննա Իվանի 109

Բժշկյան Մ. 12, 57, 133, 173, 184-186

Բիրադեանց Եղիսաբէթ Ստեփաննոսի, ազնվականուհի 24

Բորոխյան Աբսեն 101

Բոգրան, ղրիմահայ վաճառական 14

Բողդանեան Բարսիլան, հայր Բաղդասարի 104

Բողդանեան Բաղդասար 104

Բողդանեան Մարիամ Յարութիւնի 104

Բողդանեան Յարութիւն 104

Բողդանեան Սրապիոն, ավ. սարկավազ 95

Բոյկո Վ. Մ. 7, 11

Բոչկաչիանց Կարապետ Յովյանեսի 172

Բրոսսե Մ. 125, 126, 128

Բուգրեան Նատալիա Աբէլի 108

Բուդադեան Արտաշէս, բժիշկ 103

Բուդադեան Ելիզավետա Մովսեսի 108

Բուդադեան Ղազար Զաքարի, պրոֆեսոր 108

Բուդադեան Մովսէս Զաքարի 107

Բուդադեան Նիկողայոս Մովսեսի 108

Բուդադեան (ծնյալ Ղազարովա) Վառվառէ Աբէլի 108

Բուդադովա Աննա Թեոդորի 107

Բունիաթեան Աբրահամ, Գողթնից 28

Բուրջալեանց Անթակոմ, հայր Աստվածատուրի 104

Բուրջալեանց Աստուածատուր, «Ժառանգաւոր պատուամեծար քաղաքացի» 104

Բուրջալեանց Յովակիմ, «պատուարժան քաղաքացի Ղալարայ» 178

Բուրջալով Նիկիտա (Մկրտիչ) Հովսէփի,

Գարրեանց Արզար, եղեսիարնակ 169  
 Գարրելով Հայրապետ, եղեսիացի 166  
 Գարրելեան Սահակ, եղեսիացի 169  
 Գարրիելեանց Արտեմ 165  
 Գազալեանց Գայանէ Դաւթի 187  
 Գազալեանց Դուդար, «պրապօրշէիկ» 188  
 Գազալէնց Միկիրսիչ Դաւթի 187  
 Գալստեան (Կալուստով) Ավետ 46  
 Գալստեան Սարգիս, «ի տոհմէն Բօրա-  
 դանեանց», սպա 21  
 Գալստեաններ, արդյունաբերող ընտանիք  
 185  
 Գալստեանց Աննա, եղեսիացի 164  
 Գալուստ, ամուսին Ոսկեսափորի 80  
 Գալուստ, հայր Մական Ղազարեանի 163  
 Գալուստով-Բօրաղանցով Ս. Ի., սպա 22  
 Գալուստ վարդապետ Զուղայեցի 79  
 Գահար Խաթմ, դուստր Տէր-Դաւթի 189  
 Գամառ-Քաթիպա, համախոհների ընկե-  
 րություն 24  
 Գանջեցեան Աւագ-Բեգ, շամալսեցի ազ-  
 նվական 41  
 Գասպար, որդի Փանոսի 141  
 Գասպարեան Իսահակ Մովսէսի, պատ-  
 վավոր քաղաքացի 30, 31  
 Գասպարեանց Բարս, շինարար վարպետ  
 200  
 Գասպարեանց վարդան, առաջին  
 չերքեզահայ քահանա 158, 159  
 Գարան Խանում 121  
 Գարեանց Եղիազար, եղեսիացի 166  
 Գէթսեման, մայր Հոհիսիմէի, 131  
 Գէորգ, որդի Աղասի Օմառնեանի 151  
 Գէորգ, որդի Աննա Փոփովայի 151  
 Գէորքեանց (Կէտրկով) Միքայել Յով-  
 հաննէսի 106

Գէորքեանց Յովհաննէս 106  
 Գեղամեանց Գուրգեն 105  
 Գեղամեանց Մարիամ Տէր-Գէորգի 105  
 Գեմջեցեան Ստեփան. մահտեսի 149  
 Գերասիմով Մ. Մ. 123  
 Գերաք աղայ, պապ Յօհաննջանի 142  
 Գիլիստան, գուգակից աղայ Յօհաննջանի  
 142  
 Գիլնագարեանց Սանդուխտ Մարգարի  
 191  
 Գոգոյան (Կոկոյեան) Մկրտիչ, դպրոցի  
 ճիմնադիր 149  
 Գոգոյան Սրբուհի, «Հաջի մամա» 149  
 Գողակեանց Աթանէս Մնացականի 188  
 Գողակեանց Մարթա Յօհաննջանի 188  
 Գոզալեանց վարդան, «պօտպարուչիկ,  
 ասպետ» 187  
 Գոհար, մայր Թագվորշահի 146  
 Գոհար տիկին, կին Մելիք-Եգանի 17, 36  
 Գորգիանց Յովակիմ, ղզլարցի 26  
 Գրիգոր, ամուսին Սանդուխտի 52  
 Գրիգորիս Աղթամարցի 22  
 Գրիգոր, եղբայր Թաքվորշահի 146  
 Գրիգորիս, թոռն Գրիգոր Լուսավորչի 200  
 Գրիգոր Լուսավորիչ, Պարթև 15, 116,  
 137, 142, 200, 201  
 Գրիգոր, հայր Բարսեղի 148  
 Գրիգոր, հայր Սարքսի 130  
 Գրիգոր, հիշված 75, 126, 147  
 Գրիգորեան Աննա, 172  
 Գրիգորեան Գալուստ, եղեսիարնակ 163  
 Գրիգորեան Գրիգոր, եղեսիացի 163  
 Գրիգորեանց Յովանէս Օհանի 163, 169  
 Գրիգորեանց Պետրոս, եղեսիարնակ 163  
 Գրիգորեանց Պողոս, եղեսիացի 163  
 Գրիգոր Մագիստրոս 22  
 Գրիգոր, որդի մահտեսի Յովհաննէսի  
 149

Գրիգոր. որդի ղզլարցի Մասթեոսի 171,  
172

Գրիգոր աիրացու 75

Գրիգորյան Գ. Մ. 7. 8. 12, 47-60. 81,  
85, 87-90, 119, 122, 135

Գրիգորյան Կ. Ն. 85

Գրիգորյան Մ. Վ. 134

Գրիգոր Նարեկացի 76

Գրիկոր երեցիոխ շամսխեցի 190

Գուլասէ Խաթուն, կին Հարակոբի 136

Գուհար, կողակից Ծաֆիմի 59

Գուրգենբեկով Ստեփան, ազնվական գնդի  
սան 103

Գուրշիեանց Համբարձում, «Ծուշուա  
քաղաքացի» 192

Գևորգ Դ. կաթողիկոս 139

Գևորգյան Հովհաննես, Սավրա գյուղացի  
157

Գևորգյան Մակար, Կարսից 157

Գևորգյան Ս., վաղամեռիկ խմբագիր 143

Դադոմ, կին պարոն Եփրեմի 68

Դամիելյան Կ. 85

Դամիելեանց Ներսէս Յովսէփի 188

Դամիել, հայր Ծմափոմի 64

Դամիել, հիշված 140

Դարվազեանց Մնացական, Դերբենսից  
188

Դեմիր, հայր Թախտամիշի 55

Դէ Ծապուր, տես Մելիք-Ծաֆնազարեան  
Գեորգ 43

Դերբենաահայեր 186

Դիլոյան Վ. 16, 83

Դինիբէկեանց Մկրտում, թիֆլիզեցի 132

Դիշխում, մայր Յակոբոս արքեպիսկոպոսի  
74

Դշխումի-Նատայլա 5

Դուրխանյան Դաւիթ, Նոր անսիջևանցի

158

Դոմբայանց Գաբրիէլ Հակոբի 153

Եզեանց Նիկողայոս 16, 38

Եկատերինա Ալեքսեննա, Եկատերինա Բ  
Կայարունի 10, 82, 86, 87, 103, 133,  
135, 142, 143

Եկատերինա Ստոլիպինա, գեներալ  
Հովակիմ Խասսուատյանի կինը 93

Եաղուբեանց Դանիել, սալմաստեցի 192

Եաղութ, մայր պարոն Յովակիմի 142

Եաղութ Պիքա, հարազատ Խաչգոուզի 53

Եաղութ Պիքէ, ամուսին պարոն Եղիայի  
73

Եղիա, ազգակից Խաչգոուզի 53

Եղիա, որդի դարբանդեցի Կադայիդի 191

Եղիա, որդի մահուեսի Օհանիսի և Սէֆէր  
Պիքայի 73

Եղիազարեան-Լազարև, ազնվական ընտա-  
նիք 5, 16

Եղիազարեան (Լազարեան) Յարութիւն,  
որդի Յովակիմի 112

Եղիազարեան (Լազարեան) Յարութիւն,  
որդի Հովհաննեսի 113

Եղիազարեանց Պեսորոս, եղեսիացի 166,  
167

Եղիզարով Պողոս, եղեսացի 170

Եղիշէ, պատմագիր 41

Եղիսաբէթ, դուստր Սարգիս Գանջեցու  
131

Եղիսաբէթ, դուստր Մովսիսի, կին Յա-  
կովբի 177

Եղիսաբէթ, կին Հայրապետի 190

Եղիսաբէթ, դուստր աէր-Մարտիրոսի 95

Եղիսաբէթ, կենակից պարոն Իսուֆի 141

Եղիսաբէթ, մայր Կլեոպատրա Սարա-  
ֆյանի 103, 120

Եղիսաբէտ, կին Մանուկ Ղալաբեգեանցի  
172

Եղիսապետ, դուստր Յօհաննէսի 61  
 Եղիսապետ, ամուսին իշխան Միքայելի 119  
 Եղիսապետ, դուստր շամախեցի Մակարի 118  
 Եսայի Կուլլդանցի 189  
 Եսթեր, մայր Մըկըրտիչի 155  
 Երեցփոխեան Մատթէոս, վաճառական 149  
 Երկանեան վարդան 154  
 Երյոմին Նիկոլայ Միխայլովիչ 185  
 Եփրեմ կաթողիկոս 65, 72  
 Եփրեմ շրոութեցի 68  
 Եփրեմ, պարոն 68  
  
 Զախար Օսեփիչ 188  
 Զապլու, ամուսին Էմինի 147  
 Զարթար, կին Յարութինի 189  
 Զարիբխան, դուստր Ըստեփանի 117  
 Զարվարդ, կին Տէր-Գէորգի 189  
 Զերիֆ Խաթուն 137  
 Զլատարեանց Շուշան 173  
 Զուբով Վ. Ա., զենեքալ 90, 161, 200  
  
 Էդիլ 137  
 Էլդարեանց Գէորգ, վաճառական 27  
 Էլիզբարով Մաթէոս, ղզլարցի 171, 172  
 Էլպիս, թոռնուհի Աննա Փոփովայի 151  
 Էկիզեանց Մարգաբիտ Գրիգորի 140  
 Էկիզեանց Մելքոն՝ Անտոնի 140  
 Էմին, ամուսին Զապլուի 147  
 Էմին մելիք 141  
 Էյներլինգ Ավգուստ 16, 17  
 Էնիկոլոփյան ընտանիք 45  
 Էբեմիա, հայր Աբրահամի 59  
  
 Թագվորշա, հայր Ղազարի 146

Թագուհի, ամուսին Գրիգորի 119  
 Թագուհի, կին Համբարձում Միրանեանցի 170  
 Թագուհի, կողակից Խաչատուրի 144  
 Թագուհի, հիշված 145  
 Թագուհի Պօլսցի 76  
 Թաթարներ 129  
 Թաթէոս 77  
 Թաղիադյան Մեսրոպ Դաւիթ 143  
 Թամամ Խաթուն 185  
 Թամամշեաններ-ազնվականներ 42  
 Թամամշեան Ալեքսանդր Զաքարի 42  
 Թամամշեան Գաբրիէլ, մեծահարուստ 161  
 Թամամշեան Եկատերինա Զաքարի 105  
 Թամամշեան Դաւիթ Ալեքսանդրի, պալատական խորհրդական 42  
 Թամամշեան (Թամամշե) Միքայել «տոհմական պատվավոր քաղաքացի» 105  
 Թամամշե Ալեքսանդր 105  
 Թանդեան Ալեքսանդր Սարգսի 26  
 Թանդովա Աննա Ստեփանովնա 26  
 Թանդրիվերան, տես Սալթանյան Աստվածատուր  
 Թասալեանց Անթառամ 193  
 Թարջիմանեանց Աշօս, Մատրասայից 192  
 Թարս Իւանիչ, Քէֆէի մաքսապետ 56  
 Թեմկրի Պերմիշ 146  
 Թեգոեանց Յակովբ Եսայու 177  
 Թոխտամիշ, կենակից Ուլուպիքայի 55  
 Թորոս, տես Թարս Իւանիչ, Քէֆէի մաքսապետ  
 Թորոսեան (Տարասով) Բաղդասար 179  
 Թորոսեան (Տարասով) Գաբրիէլ Ապանի 33  
 Թորոսեան (Տարասով) Մերոն Գաբրիէլի 178  
 Թորոսեան Նիկողայոս Ղազարոսի 33  
 Թոփչեանց Գայանէ Մովսիսի 175  
 Թոփչեանց Պողոս Ստեփանի, Դարբան-

դից 190  
 Թումանեանց Եղիսարէթ 30  
 Թումանեանց Հոփսիսիմէ Յովհաննիսի 44  
 Թումանեանց Մարիամ 30  
 Թումանեանց Ոսկի Աւետիսի, պատվավոր  
 քաղաքացի 30  
 Թումանեանց Վառվառէ 30  
 Թումանով Սիմեոն, վրաց իշխան 99  
 Թումաս 77  
 Թումասեանց Խաչատուր, Օուշիի Կաղարծ  
 գյուղից 196  
 Թուրուզեան Յոսէփ, շամախեցի 192  
 Թուրուզեան Սարգիս, շամախեցի 192  
 Թուրքեր 10, 78

Ժուկովա Սվետլանա 46

Իրն-Ֆադլուն 122  
 Իրրում, ճիշված 75  
 Իզմիրեանց Գալուստ 179  
 Իզմիրեանց Մարիամ, ղզլարցի 26  
 Իզմիրեանց Նինա (ըստ ամուսնու՝ Օարլէ)  
 Ղզլարից 27  
 Իշխանով-Ոսկանով Պլոտր 176  
 Իսաջանեան Մկրտիչ, որդի Սալմասաեցի  
 Յարութիւնի 157  
 Իվան Արրամիչ, տես Արրամեան Յով-  
 հաննէս  
 Իվան Անեղ, ոռոսաց թազավոր 15, 127,  
 129  
 Իվան Գ. ոռոսաց ցար 14, 15  
 Իվան Սալթանով, տես Սալթանեան Աստ-  
 վածատուր

Լազարեան Աղազար 16  
 Լազարեան Աննա, Հովակիմի կինը 48  
 Լազարեան Եկատերինա, Խաչատուրի կի-

նը 94

Լազարեան Խաչատուր Յովակիմի 16, 49,  
 89, 94  
 Լազարեաններ, Լազարեան տոհմ 35, 46,  
 83, 88, 92, 112, 113  
 Լազարեան Հարութիւն (Արսեմ),  
 Հովակիմի զոհված որդին 48, 49,  
 113  
 Լազարեան Հարություն Ղուլի 110  
 Լազարեան Հովակիմ 48, 113  
 Լազարեան Հովհաննէս 9, 43, 47, 82, 86,  
 92, 112, 133  
 Լազարեան Մինաս 16, 17  
 Լազարեանց Ղազարոս Էմիանուէլի, մա-  
 գիսորոս 24  
 Լազարեան Ստեփան Հարությունի 110  
 Լազարովեան Կատարինէ «յագգէ  
 Միրզախանեան» 113, 114  
 Լազարեանց Դահանա, կին Իվան Եղորիչի  
 189  
 Լալան Աննա 109  
 Լալանց Մատթէոս Ստեփաննոսի 107  
 Լալանց Եկատերինա (ծնեալ Օսվալդ)  
 109  
 Լալանց (Լալան) Ստեփան Մատթէոսի  
 109  
 Լավրով Վ. Ի. 6  
 Լէո 86  
 Լեոնարդո դա Վինչի 81  
 Լերմոնտով Մ. Յու. 9, 30, 88, 93, 161  
 Լիանոզյանց Թամարա 39  
 Լիանոզյան Սոֆիա 39  
 Լիանոզյաններ, նավթարդյունարերող ըն-  
 տանիք 39  
 Լիանոզովա Լյուրով Ալեքսանդրի 39  
 Լոժկին Միխայիլ 156  
 Լոյսպարոն, եղրայր Յովակիմի 142  
 Լոպատին Վ. Ս. 10, 93  
 Լոռու-Մելիքեանց Անդրեաս (Աղալօ) 45

- Լորիս-Մելիքեան Եսայի, ազնվական 91  
 Լորիս-Մելիքեան Սահակ, Ստեփաննոս 91  
 Լորիս-Մելիքեան Սարգիս Եսայու, Կլետպատրա Սարաֆեանի ամուսինը 86, 88, 110, 119  
 Լուսեղեն, եղբայր Յովակիմի 142  
 Լուսեղեն, խոնա 78  
 Լուսեղեն, ծնող Օգսենտի 72  
 Լուսեղեն, հայր Պաղտիկի 115  
 Լուսին (\*), հիշված 136  
 Լուսպիքա 60, 137  
 Լուսպիքայեան Հովհաննէս 153  
 Լևիկին Կ. Գ. 11, 60  
 Լևոն VI, Կիլիկիայի թագավոր 160
- Խազար 147  
 Խաթրանեան Գևորգ 137  
 Խաթրանեան Հարութիւն 137  
 Խաթրանեան Հովհաննէս 150  
 Խաթուն, դուստր պարոն Զաքարի 135  
 Խաթուն, հիշված 118  
 Խալաթեանց Աբրահամ Գրիգորի, արքեպիսկոպոստի 18  
 Խալաթեանց Բախշի 23  
 Խալաթեանց Գեորգ Գրիգորի 18  
 Խալաթեանց Գրիգոր Աբրահամի, պրոֆեսոր 6, 16, 40, 41  
 Խալաթեանց Կեկել 23  
 Խալաթեանց Կիրակոս 23  
 Խալաթեանց Մաքիմ Սիմոնի 21  
 Խալաթեանց Մեհրուժան 23  
 Խալդարեան Գրիգոր 10, 16, 82-85, 102, 133  
 Խալիբյան Հաբութիւն, Ն. Նախիջևանի քաղաքազուլու 135, 145  
 Խալիկով Ա. Հ., Կազանի համալսարանի պրոֆեսոր 126  
 Խանթարճեան Կատարինա 104  
 Խանթարճեան Մարտիրոս 104  
 Խանի Պիքայ, դուստր Տօլվաթ Պիքայի 57  
 Խանում, սայր Աճապխանի 61  
 Խաշակ Խ. Մ. 90  
 Խաշանուն, որդի Աստվածատուրի 66  
 Խաշատրյան Ա. Ն. 93  
 Խաշատրյան Մովսէս 160  
 Խաշատրյան Վ. 47, 82, 92, 129  
 Խաշատուր Աբովյան 35  
 Խաշատուր, ամուսին Թագուհու 144  
 Խաշատուր, ամուսին Վաստանի 191  
 Խաշատուր Կաֆայեցի (Խաչգոուզ) 53, 57  
 Խաշատուր, հիշված 145, 146, 152  
 Խաշատուր-Սահակ 74  
 Խաչգոուզ (խաշատուր Կաֆայեցի), հայր Յոհաննիսի 53, 57  
 Խաչերես, հայր Ասվատուրի 144  
 Խաչերես, հայր Յովակիմի 142  
 Խաչերես, հիշված 143  
 Խաչկոուզ, որդի Օվանէսի, թոռն Խաչգոուզ տաղասացի 57  
 Խաչիկ, հիշված 147  
 Խաչիկյան Լ. Ս. 14, 15, 16, 27, 156  
 Խաչիկյան Շ. Լ. 16  
 Խասրէկեան Ակօբ 151  
 Խասպէք, որդի Յովակիմի 142  
 Խասպիքա, դուստր Յովաննէսի 149  
 Խաստատյան Բոգդան, Յովակիմի եղբայրը 92  
 Խաստատյան Յովակիմ (Եկիմ, Ակիմ), զեներալ 10, 92, 93  
 Խաստատյաններ. ազնվական ընտանիք 93, 185  
 Խարազեան Հովհաննէս (Իվան) 103  
 Խաչիկ, ամուսին Ախպիքայի 62  
 Խոխեան Աստվածատուր 152  
 Խոխեան Հայկանուշ 152  
 Խոխեան Ռեբեկա 152

- Խոխոտեան Վարդանուշ 152  
 Խըռճեան Աննահա, նոր նախընկանցի 44  
 Խլիանց Խաչգրուզ 153  
 Խլիանց Ներսէս Խաչգրուզի 153  
 Խոխերեանց Մարիամ Մինասի 174  
 Խոճա Եղիա 77  
 Խոճա Կուսիկ 75  
 Խոճա, ճիշված 56  
 Խոճա Պուտախ, որդի Կուսիկի 75  
 Խոջա Ջաքար 15, 81  
 Խոջա-Էյնաթեաններ, ազգաստիճ 106  
 Խոջամալ Ջուղայեցի, հայր Գրիգոր  
 Խաղարայանի 82  
 Խոջեան Սարգիս 144  
 Խոսրով Ղափանցի 131  
 Խորեան Ունիա Ալեքսանի 141  
 Խրըմալէ Կաֆայեցի, քարգործ վարպետ  
 156  
 Խրիմյան Հայրիկ (Կաթողիկոս Մկրտիչ  
 Խրիմյան) 138  
 Խության Գ. 129  
 Խողաբաշեան Ալեքսանդր, բառարանա-  
 զիր 95, 110  
 Խողաբաշեան Աննա 110  
 Խողաբաշեան Եղիսաբէթ Աւետի 95  
 Խողաբաշեան Մակար, Ալ. Խողա-  
 բաշյանի հայրը 110, 118  
 Խողաբաշեանց Սամուէլ 99  
 Խողայբաշ 201  
 Խողավերդեանց Յակովբ Ծախբազի 197  
 Խութլուշայ 155  
 Խուպետր օղլու 148  
 Խուտատեան Քերովբէ Սերովբէի 152  
 Խօճալ Ազիզպէկ 115  
 Խօջաէյնաթեանց Գէորգ 106  
 Խօջաէյնաթեան Յագոսի 107  
 Խօջաէյնաթեան Յարութիւն 107  
 Խօջաէյնաթեան Ծուշանիկ 107  
 Խօջաէյնաթեան Սարգիս 106  
 Խօջայեանց Յովհաննէս, մօզրոկեցի 174  
 Մաղիկ, կողակից Վարդանի 131  
 Ծամիկեան Յուսէփ «սարպանտեցի»  
 Ծատուրեան Մարգարէ, նուխեցի 188  
 Կարանով, քանդակագործ 40  
 Կաղայիդ Դաբբանդեցի 191  
 Կալաբեկեանց Աննա 188  
 Կալիմին Ն. Ֆ. 124, 126  
 Կալուստով Իվան Մակարիչ 21  
 Կալուստովա Ելիզավետա (ծնյալ Քարխա-  
 նովա) 21  
 Կակոս 14, 56  
 Կակովկին Ա. Յա. 6, 11, 12, 88, 114-120  
 Կանկանեան Աղեքսանդր 181  
 Կամպանյան Գրիգոր 86  
 Կատալինսկայա Գ. Մ. 11, 50  
 Կատարինէ Դավիդեան, կին Ակոբի 172  
 Կատարինէ Ջաքարովնա, Գր.  
 Խաղարայանի կինը 84  
 Կատվայան Մ. 101  
 Կարամզին Ն. Մ. 14  
 Կարապետ, ճիշված 145, 148  
 Կարապետ, որդի Գրիգորի 119  
 Կարապետ Վարդապետ Բայազուեցի 71,  
 135  
 Կարապետ Վարդապետ Ջէյթունցի 79  
 Կարապետ տիրացու 75  
 Կարապետ-Օղլուեան Աննա 150  
 Կարապետ-Օղլուեան (Չերքեզեան)  
 Գասպար 151  
 Կարապետ-Օղլուեան Յարութիւն 151  
 Կարնեցիներ 76  
 Կարպ Նիկիտիչ, տես Հայրապետեանց Կ.  
 Մ.

- Կեանքեցեանց Աւագ Կարապետի, շուշեցի 26
- Կեօքչեանց Յարութիւն 32
- Կիստով 10
- Կիստովա Աննա Քրիստափորի (Խաչերեսի) 33
- Կիրակոս, որդի Արութիւնի 154
- Կլեոպատրա, տես Սարաֆեան Մարիամ
- Կլինչայեանց Արրահամ, եղեսիացի 168
- Կլինչայեանց Յովհան 138, 139
- Կիրեղ եպիսկոպոս 170
- Կոզլով Ի. Ի. 88
- Կոնստանտինով, պատճենահանող 126
- Կոսպեն Մ. Օ. 90
- Կոստանեան Կարապետ, հայագետ 22
- Կոստանդին Դ, Կլիկիայի հայոց թագաւոր 155
- Կոստիմա Ի. Դ. 11, 50
- Կովկասի ժողովուրդներ 30, 90
- Կորոտկեան Նունէ 44
- Կորոտկով 10
- Կրաչկովսկի Ի. Յու. 122
- Կրոտկով Սարգիս Սիմօնի 33
- Կուզմին Անիսիմ 116
- Կույաֆ Խաթուն 66
- Կուքի 201
- Կօզալօվ Նիկողայոս Դարթի 187
- Հախվերդեանց Բարսեղ (Վասիլի) 106
- Հախվերդեանց Նունէ 106
- Հախումեանց Յարութիւն 104
- Հախումեանց Յօհաննջան 104, 198
- Հակոբ Կարնեցի 22
- Հակոբ Վանանդեցի 35
- Հակոբյան Հովհաննէս 129
- Հակոբյան Վ. Ա. 50, 53
- Հակօպ, ամուսին Մարքարիտի 190
- Հաճի Արութիւն 71
- Հաճի սայր 149
- Համարձում վարդապետ Բալախանցի 190
- Հալդարով Ս. Ս. 122
- Համասիյուն. գեներալ Ա. Ավշարեանի քույրը 89, 90
- Հայեր 14, 15, 16, 46, 49, 65, 123, 129, 158, 161, 173, 184
- Հայրապետեան Գրիգոր 45, 46
- Հայրապետեան Մարգար, Նոր Նախիջևանի քաղաքագլուխ 145
- Հայրապետեան Մկրտիչ 105
- Հայրապետեանց Կարապետ (Կարպ) 5, 105
- Հայրապետեանց Յակովբ, խորհրդական 109
- Հայրապետեանց Յովհաննէս 17, 18
- Հայրապետեանց Պողոս, գեներալ 46
- Հայրապետյաններ. ազնվական գերդաստան 17, 30
- Հանում թագուհի, տիկին 142
- Հասան 201
- Հարակոր, կողակից Գույասէի 136
- Հարակոր, խաչքար կերտող 141
- Հարակօր, հիշված 143
- Հար Ոհանէս 116
- Հարություն Արարատյան 84, 85, 90
- Հարությունյան Զ. 41
- Հարությունյան Մ. 6
- Հարությունյան Վ. Մ. 134
- Հերիքնագ, կին Արթունի 191
- Հերիքնագ, կին Սիմէօնի 168
- Հեքիմ Հօսէի Թփիլիզեցի 189
- Հնազանդ, կողակից Գրիգոր Ծամախեցու 190
- Հովակիմեան Աշիկ Օվանդժանի 179
- Հովհաննիսեանց Գայանէ (Տատյանա) 21
- Հովհաննիսեանց Հոփիսիմէ 139

- Հովհաննիսեան Մանուշակ 33  
 Հովհաննէս-Մկրտիչ 64, 65, 116  
 Հովսէի 127  
 Հոհիսիմէ, դուստր Բաղդասարի 191  
 Հոհիսիմէ, դուստր Եսայու 103  
 Հոհիսիմէ, դուստր Գէթսեմանի 131  
 Հոհիսիմէ, հիշված 145  
 Հրեաներ 129  
 Հրեփսիմ, դուստր Սարգսի 64  
 Հոյմնր 15  
 Հօվանէսօվ Մըկրտիչ 163  
 Հօվհանէսեանց Յակովբ, եղեսիացի 163
- Ղազար Կաթողիկոս 75  
 Ղազար, հիշված 56  
 Ղազար, որդի թագվորշահի 146  
 Ղազար, որդի Տէր-Մկըրտիչի 67  
 Ղազարյան Մ. 81  
 Ղազարյան Մակն 163  
 Ղազարոս, հայր Պետրոսի 155  
 Ղազար Փարպեցի 41  
 Ղազեանց Յակոբ-Բէկ, շուշեցի 198  
 Ղազիբէկով Գաբրիէլ, գեներալ 65  
 Ղալաբեզեանց Մանուկ 172  
 Ղամազեան Մասթօնու 108  
 Ղամազեան-Սահառունի, ազգատոհմ 108  
 Ղամազովա Ագրիպպիմա 106  
 Ղայստեանց Կատարիմէ, վաճառական 26  
 Ղասաբեանց Յովանէս 192  
 Ղարազեղեան Ծառուկ 154  
 Ղարադաշ պապ 190  
 Ղարիանց Կարապետ 172  
 Ղարիբեանց Յոհաննէս 185  
 Ղարիբջանյան Գ. Բ. 23  
 Ղարիբով Գալուստ, վաճառական 21  
 Ղզլարահայեր 173, 174  
 Ղորդանյան Էմազեթցի (Աղալո) 45
- Ղուկաս Կաթողիկոս 135, 143  
 Ղուկասյան Ս. Գ. 92  
 Ղում Խաթուն 136
- Ծանիկեանց Վառվառէ 191  
 «Ծեմա ժողովուրդ»- պարսկահայեր 50  
 Ծիղբ (Ծողբ), եկամտա ցեղ 161, 162  
 Ծուհար, դուստր Տէր-Նիկողայոսի 154
- Մադաթով Սեմյոն, ազնվական 98  
 Մաթէոս 77  
 Մալաֆեյանց-Մալաֆեկ, հայկազուն սոհմ 15, 19  
 Մալաֆեյանց Յարութիմ 19  
 Մալխաս, հայր Յակոբոս արքեպիսկոպոսի 74  
 Մակար Կաթողիկոս 71  
 Մակար սբբազան 144  
 Մահտեսի Ազարիա 131  
 Մահտեսի Ալսէֆէր 136  
 Մահտեսի Գրիգոր 136  
 Մահտեսի Մինաս 136  
 Մահտեսի Յովհաննէս 149  
 Մահտեսի Յօվանէս 118  
 Մահտեսի Սողոմոն 136  
 Մահտեսի Փանոս, հայր տիրացու Յարութիմի 52  
 Մահտեսի Փանոս, որդի Տէր-Օվանէսի 136  
 Մաղաքեանց Կատարիմէ 26  
 Մաղաքիա, հոգաբարձու 79  
 Մամաջան, որդի Բաղդասարի 52  
 Մամաջանեան Թամարա 177  
 Մամաջանեան Մարգար 176  
 Մամիչարեան Փիլիպպոս 99  
 Մամիչարովա Աննա 100  
 Մամիչարովա Եղիսաբէթ 100

- Մանիչարով Իվան, կապիտան 100  
 Մանիչարով Նիկոլայ 100  
 Մանիչարով Ոսկան 100  
 Մանիչարով Պետրոս 100  
 Մանուկ, որդի Աստուածատուրեանի 97  
 Մանուել, որդի տեր-Նիկողայոսի 154  
 Մանուկյան Բ. Բ. 108  
 Մանուկ, որդի տեր-Պետրոսի 137  
 Մանուկ, որդի Ստեփանոսի 78  
 Մանուկովա Եվդոկիա (Ավդոտյա) Ա.  
 Սուվորովի սայրը 10, 93  
 Մանուկով Թեոդոր Սեմյոնի, Ա.  
 Սուվորովի մոր կողմից պապը 10  
 Մանուշակ, կին Աբրահամ Կլիմչայեանցի  
 168  
 Մանուշակ, կին Անտոնի 164  
 Մանուշակ Պիքէ 74  
 Մանուշարեանց Ստեփան, պօրուչիկ 187  
 Մանուշարով Կարապետ, կապիտան 24  
 Մառ Ն. Յա. 22, 101, 158  
 Մասէ՛ն Անապատցի 77  
 Մատթէոս Առաքյալ 63  
 Մատթէոս արքեպիսկոպոս 149  
 Մատթէոս վարդապետ, նուիրակ 76  
 Մարալ 61  
 Մարամ, մայր Սաղայի 67  
 Մարգար, գրիչ 142  
 Մարգարիտ, ասեղնագործող 80  
 Մարգարիտ, կին Աթանասի 180  
 Մարգարիտ, մայր Աւագ Սելւստեցու 69  
 Մարգարիտ, կին Մ. Աբրամիանցի 179  
 Մարթա Խաթուն 141  
 Մարթա, կին Մըկրտիչ Հօվանէտովի 163  
 Մարթա, հիշված 136  
 Մարեամ, կին Աբգար Գաբրեանցի 169  
 Մարեամ, դուստր Ըստեփանի 180  
 Մարեամ, մայր Բարսեղի, 148  
 Մարեամ, կողակից Պաղտասաբի 76  
 Մարի, ամուսին պարոն Յովակիմի 142  
 Մարի, կին Պողոս Եղիզարօվի 170  
 Մարի, կին Պողոս Ստեփանեանի 190  
 Մարի Մոյսեսեան, տես Սարաֆեան  
 Մարիամ (Կլետպատրա)  
 Մարիամ, կին Գաբրիէլ Ղափանցու 194  
 Մարիամ, կին Կոստանի 164  
 Մարիամ, կին Յովանէս Գրիգորեանցի  
 163  
 Մարիամ, կին Յովհաննէս  
 Յովհաննիսեանցի 164  
 Մարիամ, կողակից Ռոստոմ Պապա-  
 եանցի 195  
 Մարիամ, կողակից տեր-Սարգսի 147  
 Մարիամ, հիշված 60  
 Մարիամ տատիկ 117  
 Մարիամջան, կողակից պարոն Խոսրովի  
 130  
 Մարիմէ 136  
 Մարիմոս (Մարիմա) 124  
 Մարկոսյան Գասպար 150  
 Մարկոս Ծամախեցի 181  
 Մարկոս, որդի Բաղդասարի 51  
 Մարկովա Վ. Ի. 11, 50  
 Մարկովա Օ. Պ. 90  
 Մարջան, կին Արտեմ Գաբրիէլեանցի  
 165  
 Մարտիրոս, ծովամույն եղած 146  
 Մարտիրոս, հիշված 147  
 Մարտիրոս մանուկ 55  
 Մարտիրոս սուրբ 78  
 Մարտիրոսյան Ռ. 18, 98  
 Մարտոս, քանդակագործ, ակադեմիկոս  
 112  
 Մարութ, հայր Գրիգորի 130  
 Մարութ 75  
 Մարքարեանց Խաչաբայր 172  
 Մաքքարիտ, կողակից Հակօսի 190  
 Մելինա Իվանովնա, կին Թարս (Թորոս)

- Իւանիչի 56  
 Մելիք. հիշված 136  
 Մելիքեանց Աննայ Առաքելի 44  
 Մելիք-Բեգլարյաններ 28  
 Մելիք-Բեգլարեանց Դաւիթ 27, 28  
 Մելիք Եգան (Ավան) 30  
 Մելիքեանց Պօղոս, գեներալ 9, 28, 30  
 Մելիքեանց Նիկիտա 28  
 Մելիք-Խաթուն, մայր Սիմէօնի 142  
 Մելիք-Շահնազարեանց Անդրէաս 200  
 Մելիք-Շահնազարեան Դէ Շապուր  
 Գէորգ, Երևանի Դաւիթ խանի թոռ 43  
 Մելիք-Շահնազարեան Կատարինէ Եսայու  
 43  
 Մելիքովա Աննա Ալեքսեյի 45  
 Մելիքովներ, իշխանական տոհմ 17, 30  
 Մելիքով Մովսէս, ազնվական 109, 110  
 Մելիքով Սարգիս Մօվսէսի 109, 110  
 Մելիքով Ստեփան, ազնվական Մօվսէսի  
 որդին 109, 110  
 Մելիքսեթ-Բեկ Լ. 14, 45  
 Մելքոմեանց Յարութիւն, ղզլարցի 175  
 Մելքոն-Եմելյան 5  
 Մենգլի-Գիրեյ, Ղրիմի խան 14  
 Մեշչալկին Նիկիֆոր, ոսկերիչ 115  
 Մեշչանիճովներ, ազնվական տոհմ 9  
 Մեսրոպ Մաշտոց 121  
 Մեսրոպ վարդապետ Նախիջևանցի 73  
 Մեսրոբ քահանա 64  
 Մետնիկեանց Յովասափ 192  
 Մերգլակով Ա. Ֆ. 9, 47-49  
 Մերկեան Լուսպարոն 57  
 Մերտինեան Գեղեցիկ 160  
 Մելիք-Շահ, հայր Ստեփանոսի 147  
 Մըկըրտիչ, որդի Եսթերի 155  
 Միառար պարոն, որդի Տօլվաթ Պիքալի  
 57, 58  
 Միթաթեւ 77  
 Միլլեր Բ. Մ. 122  
 Միլլեր Բ. Վ. 124, 128  
 Միխայլով Իվան Գալրիլիչ, հայազգի  
 ազնվական 110, 111  
 Միխայլով, ռուս կղերական 123  
 Միկոյան Արտեմ 46  
 Մինաս, ճարտարապետ 57  
 Մինաս, հիշված 147  
 Մինաս, որդի պարոն Յովակիմի 142  
 Մինաս, որդի մահտեսի Յովհաննէսի 149  
 Միրանեանց Կարապետ 169  
 Միրանեանց Համրարձում 170, 171  
 Միրանեանց Յարութիւն 167  
 Միրգարէկիանց Մարգարիտ 182  
 Միրգոեան Յովակիմ 200  
 Միրգոյեան Սողոմոն 42  
 Միրոխքեան Հայկանուշ 154  
 Միքաելեանց Բրարիոն 191  
 Միքայելյան Վ. Ա. 14  
 Միքայելեանց Արգար 191  
 Միքայել եպիսկոպոս 63  
 Միքայելով Միքայել 191  
 Միքայել իշխան 119  
 Միրաթ Խաթուն 66  
 Մկրտիչ արեղա 201  
 Մկրտիչ, հայր թագվորշահի 146  
 Մկրտիչ մահտեսի, որդի Տէրունի 74  
 Մկրտիչ Հովսէփի Էմին 10, 16, 39, 40,  
 101  
 Մկրտիչ, հայր Սարգսի 72  
 Մկրտիչ Նաղաշ 22  
 Մհիանց Բաղդաստ 153  
 Մհիանց Մարթա 153  
 Մղտեսի Աթաքա 146  
 Մնացական Երևանցի 131  
 Մնացականյան Աս. 53  
 Մնացական, որդի Ներսէս Կենվազեցու  
 69

- Մոլկա Նինո 15  
 Մովսէս Երևանցի 99  
 Մովսէս Խորենացի 40, 41  
 Մօվսէս Սառաֆովեան. տես Սառաֆեան  
 Մովսէս  
 Մովսիսեանց Կատարինէ 174  
 Մսերեանց Ջարմայր 35  
 Մսերեանց Մսեր, աստվածաբանության  
 մագիստրոս 10, 15, 16, 34, 35  
 Մուգիկանդով Եղիա 198  
 Մուգիկանթովայ Ջաւահիր 198  
 Մուհամեդշին Ջ. Ա. 124  
 Մուղայ 148  
 Մունթոն Բ., գրաքննիչ 160  
 Մուշեղյան Եվգ. 12, 130-132, 147, 154,  
 155  
 Մուրադյան Պ. Մ. 45  
 Մուրատ, հիշված 136  
 Մուրատ, որդի Յարութինի 117  
 Մուրատով, գործակատար 130  
 Մուրզայեանց Միքայել Մերկյանի 97  
 Մօսէս, տես Սարաֆեան Մովսէս  
  
 Յակոբ 77, 118, 121, 190  
 Յակոբեան Դալալ 193  
 Յակոբճան 77  
 Յակոբոս 77  
 Յակոբոս արքեպիսկոպոս, գլխիակ  
 հնդկահայոց 74  
 Յակուրով Գասպար 105  
 Յակուրովսկի Ա. 122  
 Յամասպիր (Համասպիրտ) 163  
 Յարամիշեանց Խաչատուր 97  
 Յարամիշևա Եվգենիա 97  
 Յարութ (Արսեմ) 128  
 Յարութինեան Եղիսապետ 184  
 Յարութին, հարազատ Ջաքարիայի 160  
  
 Յարութին. հայր Աւետիքի 66  
 Յարութին, Հին Սալմաստեցի 157  
 Յարութին, որդի Սավատուրի 56  
 Յարութին, կողակից Ջարթարի 189  
 Յարութին, որդի Մանուկի 97  
 Յարութին Վաղարշապատցի. տես Հարո-  
 թյուն Արարատյան  
 Յարութինեանց Մսկար 160  
 Յարութինեանց Մանուկ 165  
 Յարութինեանց Մարքար 157  
 Յարութինեանց Մինաս 167  
 Յարութինեանց Յակոբ 160  
 Յարութինեանց Յարութին 167, 170  
 Յարութին, տիրացու 52  
 Յեղինա կույս 155  
 Յեսայի մանուկ 55  
 Յոհանն Երուսաղէմացի 112  
 Յոսէփ 127  
 Յովագիմ Հաղարբարեցի 192  
 Յովակիմ, որդի սէբ-Թովմասի 102  
 Յովանէս արեղա 136  
 Յովանէս, հայր Աղափիրի 117  
 Յովանէս Բիթլիզեցի 191  
 Յովանէսեանց Կոստան 168  
 Յովանէս, խոճա 56  
 Յովանէս, հայր Վարդանի 125  
 Յովանէս, հիշված 56  
 Յովհաննէս, եղբայր Պիաթայի 135  
 Յովհաննէս եպիսկոպոս 141  
 Յովհաննէս, որդի Եփրեմի 68  
 Յովհաննէս, զոհված 162  
 Յովհաննէս, որդի Մարթա Խաթունի 141  
 Յովհաննէս, հիշված 136, 137, 145  
 Յովհաննէսեանց Յովակիմ 168  
 Յովհաննէսեանց Յովհաննէս 164  
 Յովհաննէսեան Արսեմ 27  
 Յովհաննէսեանց Սողոմոն 164  
 Յովհաննէսեանց Ստեփան 166

Յովհաննէս վարդապետ Տիգրանակերտցի  
74

Յովնան 145

Յովնանէնց Ակոբ 172

Յովսէփ, որդի Եփրեմ Շըրոթեցու 68

Յուզրաշի Ղարաբաղցի, հայր գնդապետ  
Ս. Սումբատովի 130

Յուխտ Ա. Ի. 173

Յուստիանէ, դուստր Ռոստոմայ 195

Յուսուպով Գ. Վ. 122

Յօհաննէս 77

Յօհաննէս, հայր Եղիսապետի 61

Յօհան, հայր Սարգսի 199

Յօհաննէս, որդի Գրիգոր Աւլանովի 119

Յօհաննէս վարդապետ, միաբան Նոր  
Ջուղայի ա. Ամենատիրկչի 119

Յօհաննէս վարդապետ ա. Խաչի (Նոր  
Նախիջևան) 139

Յօհաննջան Ջուղայեցի, իշխան 142

Նազար, հիշված 124

Նազարյան գերդաստան, Նազարյաններ  
36, 39

Նազարեանց (ծնյալ Խալաֆեանց) Ամնա  
102

Նազարեանց Եղիսաբեթ 37

Նազարեանց Էմմա 37

Նազարեանց Էմմանուէլ 37

Նազարեանց Համազասպ 37

Նազարեանց Մարգարիտ 37

Նազարեանց Ստեփանոս 10, 16, 36

Նազարեանց Ֆրիդրիկոս 37

Նազարեթեան Հարութիւն 117

Նազարով Միքայել, իշխան 103

Նազիմով Աթանաս 18

Նազլու 79

Նաթալյան Ստեփան 148

Նաթէլ, մայր շամախեցի Պետրոսի 64

Նալբանդյան Միքայել 135, 137

Նախսիդեան Հոփսիսիմէ 179

Նահապետ եպիսկոպոս Նահապետեան  
139

Նահապետ կաթողիկոս 155

Նանա, կին Մանուկի 165

Նաշդուն 80

Ներսէս, հիշված 141

Ներսէս Աշտարակեցի 34, 35, 42, 76,  
149, 159

Ներսէս Կենվազեցի 69

Ներսէս Ծնորհալի 159

Ներսիսյան Մ. Գ. 10, 30, 92, 93

Ներսիսյանց Միրզա Յուսուֆ 43

Ներսիսյան Ներսէս Յովսէփի, ուսուց-  
չապետ 43

Նէֆէր Պիքա 57

Նիկոլայ Միխայլովիչ, որու մեծ իշխան  
46, 114

Նիկոլայ, որուսաց կայսր 47

Նիկողոս, եղբայր Յովակիմի 142

Նողայցիներ 158

Նոր մախիջևանցիներ 141

Նովոստրոն Կ. Ի. 12

Նուրար 136

Շաթրեանց Նավասարդ 179

Շահազիզ Երվանդ 12, 133-137, 141-151

Շահազիզ Սմբատ 10, 39

Շահգելդեանց Ապկառ 173

Շահե Սրբազան, տես Աճեմյան Շահե  
արքեպիսկոպոս

Շահգատա, կին Աւազի 69

Շահին, որդի Խաչկի 62

Շահին, տիրացու 59

Շահինեան Կարապետ 140

Շահինյան Շ. Մ. 6, 151

Շահնազարեան Մ. 135

- Ծախնազարեան Սիմէօն 160  
 Ծախնոր 53  
 Ծախնորեան Եղիա 45  
 Ծախրիմանյան Ջաքար 15, 81  
 Ծամամ 190  
 Ծամխաթուն 145  
 Ծանշեանց Եկատերինա 108  
 Ծանշեանց Նիկողայոս 108  
 Ծաով (Ծաղո՞վ) կին Մաթէոսի 165  
 Ծատարե, հայր Մաքամի 67  
 Ծարիստանեան Գրիգոր 111  
 Ծարիստանեան Մագդաղինէ 97  
 Ծարիստանեանց Պետրոս 111  
 Ծարիստանով Պողոս 94  
 Ծեհրի խոճայ 58  
 Ծերմազանյան Գ. 45  
 Ծիհր 149  
 Ծիռքբէզ, հայր Յովսէփ արք.  
 Արղութեանի 135  
 Ծմատն 77  
 Ծմատնեան Աղասի 151  
 Ծմատնեան Մարիամ 151  
 Ծնոփոր Խաթուն 136  
 Ծողակաթ, կին Կարապետի 165  
 Ծորպարոնեան Խաչատուր 148  
 Ծչուկին Պ. Ի. 61, 115, 116  
 Ծպիլեսկի Ա. Մ. 12, 124-126, 128  
 Ծտիկյան Ա. 35  
 Ծուշան, դուստր Յովակիմի 178  
 Ծուշան, կին Տէր-Ստեփանոս Լոռու  
 Մելիքեանի, ծնեալ իշխանուհի  
 Օրբելեան 103  
 Ծուշան, նվիրատու 64  
 Ծօթեանց Գրեքոր 179  
  
 Ռհան (Ուհան) 127  
 Ռհաննէս, հայր խոճա Եղիայի 77  
 Ռսկանյան վ. 81  
 Ռսկեսափոր. կին Գալուստի 80  
 Ռսկերչեան Էմմանուէլ 45  
 Ռսկի Կարօզյանովա 89, 90  
 Ռսկի, կին Յակովբի 165  
 Ռսկի, կին Սահակի 169  
  
 Չալաբեանց Մարտիրոս 95, 111  
 Չալաբեանց Սարգիս 111  
 Չայասր 146  
 Չերնիշեանց Մովսէս 188  
 Չերնյավսկայա Տ. Ա. 16  
 Չերքեզահայեր 158  
 Չերքեզեանց Աբրահամ 185  
 Չերքեզներ 139, 158  
 Չորանյան Պ. Ա. 85  
  
 Պաղեոզ Միքաէլ Կարապետի 106  
 Պահար 149  
 Պաղտասար 76  
 Պաղտիկ, որդի Լուսեղենի 115  
 Պայպաշիօվ Կարապետ 153  
 Պանան Իպպոլիտ 107  
 Պանանա (ծնյաղ Լազարեա), Սուսաննա  
 107  
 Պաննուլազեանց Եղիաաբէթ 183  
 Պաշչի Աբի, որդի Կովղանցի Եսալու 189  
 Պապաեան Մկրտում 191, 195  
 Պապայիանց Ռոստոմ 195  
 Պապի, որդի Վարդպարոնի 154  
 Պավել Ա., ռուսաց կայսր 133, 171  
 Պատկանեան Աննա 100  
 Պատկանեան Գաբրիել 129  
 Պատկանեան Եղիաաբէթ 105  
 Պատկանեան Կոստան 104  
 Պատկանեան Միքայել 104

- Պատկանեան Ռափայել 6. 137-139  
 Պատկանեան Քերովբե 10, 16, 100, 101, 126, 127  
 Պատրոնիկ 124  
 Պարիր Ծամախեցի 191  
 Պարոն Ավան, տես Աւաք պարոն  
 Պարոն Աւթ (°), որդի պարոն Թեմերի 128  
 Պարոն Գորգ, նահատակ 136  
 Պարոն Եաղուբ 127  
 Պարոն Զաքար 135  
 Պարոն Իսուֆ 141  
 Պարոն Լուս (Լուսպարոն) 145  
 Պարոն Խոսրով 130  
 Պարոն Թարութ 128  
 Պարոն Թովակիմ 142  
 Պարոն Սիմեօն 142  
 Պարոն (Բարոն) Օշին 127  
 Պարսամ 60, 151  
 Պարսամյան Վ. 81  
 Պարսիկներ 58, 129  
 Պետրոս, հիշված 75, 147  
 Պետրոս Ա, ոռոսաց կայսր 124, 128, 129  
 Պետրոս Բ, ոռոսաց կայսր 16  
 Պետրոսեանց Զաքարիա 160  
 Պետրոս Ծամախեցի 64  
 Պետրոս, Ղազարոսի որդի 155  
 Պետրոս, Ռաբաղելի որդի 190  
 Պետրոս վարդապետ Հոռմկլայեցի 68, 69  
 Պէրմիշ, որդի Խաւչկի 62  
 Պիաթա, դուստր Սարգսի 135  
 Պիաթա, մայր Թարութիւնի 52  
 Պլատոնովա Ն. Գ. 11, 60  
 Պլատոն 36  
 Պլատրի, մոսկովյան իշխան 127  
 Պողոս, հայազգի վաճառական 14  
 Պոպով Էմմանուէլ 42  
 Պոպով, Լազար 111  
 Պոպով, հանգուցյալ 150  
 Պոպովյան Ա. Մ. 6  
 Պոպովների ազնվական ընտանիք 111  
 Պոպով Հովհաննէս 148  
 Պոսանիկովա Մ. Մ. 11, 60  
 Պոտոտ, գնդապետ 125  
 Պոռմէթետոս (Պրոմէթետոս) 36  
 Պոռշյան Պեքն 85  
 Պուշկին Ա. Ա. 88  
 Պողոսեանց Բարսեղ 42  
 Պողոսեանց Գաբրիէլ 194  
 Պողոսեանց Սարգիս 109  
 Պոպովեանց Մանուկ (Էմմանուիլ) 179  
 Ջալալյան Ս. 12, 133-135, 139, 141-143, 148, 149, 161, 162, 171, 173, 174, 200, 201  
 Ջանշեանց (Ջանշիև) Գրիգոր 10, 22, 23  
 Ջանփոյաղյան Հո. Մ. 123-128  
 Ջիվանի 6, 19  
 Ռաբաղել 190  
 Ռաֆանել, գնդապետ 117  
 Ռոմանովիչ, գրավաճառ  
 Ռոտինյաններ 42  
 Ռոտինեան Ալեքսանդր 42  
 Ռոտինեանց Եգոր 42  
 Ռոտինյան Լևոն, քիմիկոս 42  
 Ռուսներ, ոռոս ժողովուրդ 46, 135  
 Սադովնիկով Պետրոս, վաճառական 5, 10, 21  
 Սագոնով, ճարտարապետ 150  
 Սալթանյան Աստվածատուր 15, 81  
 Սալթանով Բոգդան, տես Սալթանյան Աստվածատուր

- Սահակ արքեպիսկոպոս Վաղարշապատե-  
ցի 67
- Սահակ-Մալխաս 74
- Սահակեանց Մարիամ 157
- Սահառունի-Ղամազովա (ծնյալ Լալաևա)  
Եկատերինա 108
- Սահառունի-Ղամազով Նիկոլայ 107
- Սահարբէզեանց Ծաղիկ 20
- Սահարբէկեանց Մովսէս 20
- Սաղաթելեան Վարդան 157
- Սաղյան Մ. 101
- Սամուէլեանց Ստեփաննոս 177
- Սանդուխտ, կին Գրիգորի 52
- Սանդուխտ, կին Խաչատուրի 172
- Սանդուղ, կին Սողոմոնի 164
- Սառա, բարեպաշտ հայունի  
Բուդյոնովսկում 171
- Սառա, հարազատ Քոփչի Սարկսի 118
- Սառայ Խաթուն 125
- Սասանյաններ 186
- Սատատ Խաթուն 141
- Սավել, հայ վաճառական 5, 10
- Սատատր Խաթուն, քույր Անախաթունի  
145
- Սարաֆեան (Սարաֆովա) Ելիզավետա 86
- Սարաֆեան Մարիամ (Կլեոպատրա) 10,  
16, 85-88, 103, 116, 120
- Սարաֆեան Մովսէս 86, 103, 119, 120
- Սարա, կին Միմասի 167
- Սարգիս Գանջեցի 131
- Սարգիս, հայր Հրեփսիմի 64
- Սարգիս, ճարտարապետ 57
- Սարգիս, մայր 91
- Սարգիսեանց Գալուստ 197
- Սարգսեանց Յարութին 177
- Սարգսեանց Սարգիս 41
- Սարգիս վարդապետ 149
- Սարգիս վարպետ 122
- Սարիեանց Բաղդասար. Մ. Սարյանի՝ մոր  
կողմից պապը 151
- Սարիեանց Մարիամ. Մ. Սարյանի մայրը  
151
- Սարիանց Պետրոս. Մ. Սարյանի պապը  
151
- Սարիեանց Սարգիս. Մ. Սարյանի հայրը  
151
- Սարյան Մ. Ս. 134, 151
- Սարգսեանց Աղեքսանդր 34
- Սարգսեանց (Սարկիսովա) Աննա 33, 34
- Սարգիս, հայր Պիաթայի 135
- Սարգիս, հիշված 136
- Սարգիս, որդի Մկրտչի 72
- Սարին Օ. Լ. 93
- Սարկիսով Սերգեյ 150
- Սահրատեանց Աղեքսանդր 100
- Սարհատեանց Սրբուհի 100
- Սարբա, դուստր Յարութինի 167
- Սարքիս, որդի Գրիգորի 130
- Սարքովեան, չնդյալ ազգանուն 119
- Սափար, հայր Բարսեղի 92
- Սափար, հիշված 185
- Սեմյոնով Պյոտր 116, 173
- Սեն-Մարտեն Մ. 12, 124, 125, 128
- Սերերբեակեանց Եղիա 173
- Սերերբեակեանց Պետրոս 195
- Սերերբյակովա Աննա
- Սերերբով Աւետիս (Ավերիան) 5, 10, 90
- Սերեդա Իվան 156
- Սեֆերեանց Մելքոն 160
- Սեֆերեանց Պօղոս 159
- Սեֆերեանց Սահակ 159
- Սէֆեր Պիա 53
- Սէֆեր Պիքա 62
- Սէֆեր Պիքէ 73
- Սիգով Ե. Ս. 11
- Սիմաւոն 118

- Սիմեոն 57  
 Սիմեան վարդապետ Զուղայեցի 80  
 Սիմեոն կաթողիկոս 130  
 Սիմեոնեանց Ովսամնա 200  
 Սիմեոն կրոնաւոր 136  
 Սիմեոն, հիշված 56. 145  
 Սիմեոն, որդի Պետրոսի 167  
 Սիմեոն, որդի աիրացու Շահինի 59  
 Սիմեոն վարդապետ 67  
 Սիմեոն վարդապետ, ստացող խնկանոցի 69  
 Սիմեոն վարպետ 142  
 Սիմեոն քահանա, խաչքար կերտող 141  
 Սիմոն Կաֆայեցի, տաղասաց 156  
 Սիմոն մահտեսի, որդի Արրահամի 72  
 Սիմոնով Ռուրեն 46  
 Սիրոնչկովսկի 14  
 Սկրոդեր Յոհաննէս 82  
 Սմրաւայաններ 17  
 Սմիռնով Ա. Պ. 12, 122-124, 126  
 Սմիրնով Եսայի Անսօնի 39  
 Սմոլին վ. Ֆ. 123  
 Սոլոմոնով Ա. Ա. 62  
 Սովինչ, որդի Սահակի 136  
 Սովունչ Մելիք, մայր Սատաթի 141  
 Սվեշնիկեանց Գեորգ  
 Ստեփան, որդի Հարութիւնի 117  
 Ստեփան, որդի Սարգսի 199  
 Ստեփանյան Ալր. 36  
 Ստեփանյան Աշ. 92  
 Ստեփանյան Գ. Խ. 106, 111  
 Ստեփանեանց Միքայել Յարութիւնի 43  
 Ստեփանոս, հայր Մանուկի 78  
 Ստեփաննոս, առաջ սարկաազ 75  
 Ստեփաննոս, որդի Յովհաննէսի 149  
 Ստեփաննոս, որդի աւեր-Նիկողայոսի 154  
 Ստեփաննոս, որդի Մելիք-Շահի 147  
 Ստեփանոս Օրբելյան 22  
 Սարոգի վ. վ. 92  
 Սրապիանց Անթառամ 180  
 Սրբուհի Կարապետովնա, Ավիրատու 130  
 Սրմաքէշեան Վարդերէս 144  
 Սուրաշի Էմմանուիլ 96  
 Սուլթան Խաթուն 136  
 Սուլթան, հիշված 56  
 Սուլթանշահ, որդի Սիմեոնի 96  
 Սուլթան Պիքե, կին Շահրիի 58  
 Սումրաթով Ստեփան, զնդապետ 130  
 Սուվարով-Ալթանեանց Եփրեմ վարդապետ 93  
 Սուվորով Ա. վ. 10, 92, 93, 145  
 Սուրաթ Կուլե (°) 145  
 Ս. Գրիգորիս 201  
 Սուրենեանց տէր-Յակոբ, ավ. քահանա 16, 33  
 Սուքիասեան Գրիգոր, ավ. քահանա 140  
 Վախտանգ VI, վրաց թագավոր 16  
 Վանեցեանց Գրիգոր 201  
 Վանեցեանց Ղազար 201  
 Վառվառ, կին Կարապետի 163  
 Վառվառ, կին Պետրոսի 166  
 Վառվառէ, կին Խաչատուրի 191  
 Վառվար Մարտինովնա, կին Կապիտան Մ. Մանիչարովի 100  
 Վասիլև Իվան, հայազգի կապիտան 124, 125, 128  
 Վարդան եպիսկոպոս 146  
 Վարդան, հիշված 56, 152  
 Վարդան, կողակից Մարեամի 180  
 Վարդան, որդի Ազարիայի 131  
 Վարդան, որդի Ազիզի 130  
 Վարդան, որդի Մարկոսի 181  
 Վարդան, որդի Յովանիսի 125  
 Վարդանեան Գուրիամ 99

- Վարդանեան Վառվառէ 175  
 Վարդանուշ, կին Յօհաննջանի 198  
 Վարդեր, ազգակից Շնոֆոր Խաթունի 136  
 Վարդերէս, որդի Սարգսի 135  
 Վարդ պարոն, հայր Պապիի 154  
 Վարդուհի-Տիոգալիա 11  
 Վարթան, որդի Ալահվերդու 196  
 Վարթանեան Յարութիւն 174  
 Վարվառա, դուստր գեներալ Պ. Հ. Հայրապետեանի 46  
 Վարվառ, դուստր Մկրտում Դիմի-բէկեանցի 132  
 Վարսուանով Ալեքսանդր 161  
 Վերգիմէ, դուստր Աթանասի 176  
 Վիշնակի եղբայրներ 137  
 Վիսնցկի Ս. 127  
 Վլասեանց Աննա 19  
 Վլասեանց Պողոս Վլասի, Մոսկվայի վսճառական 44  
 Վլազեմսկի Պ. Ա. 88
- Տեմիրճեանց, տիկին 160  
 Տեր-Աբրահամեան Յ. 16  
 Տեր-Անտոն 56  
 Տեր-Աստուածատուր 137  
 Տեր-Ավետիսով Վ. Ա., բժիշկ 46  
 Տեր-Աւքեսնտ 148  
 Տեր-Գեորգ 105  
 Տեր-Գրիգորեան Գրիգոր 109  
 Տեր-Գրիգորեան Յարութիւն 25  
 Տեր-Դաւիթ 189  
 Տեր-Իսա 185  
 Տեր-Լուսիկ 115  
 Տեր-Ղազարեանց Արսէն 199  
 Տեր-Ղազարեանց Ղազար 192  
 Տեր-Ղուկասեանց տէր-Յարութիւն 32  
 Տեր-Ղուկասեանց Սողոմոն 24
- Տեր-Մաթէոսեանց Արշակ 96  
 Տեր-Մաթէոսեանց Լեւոն 96  
 Տեր-Մաաթէոսեանց Սարգիս 96  
 Տեր-Մատթէոսեանց Օլգա 95, 96  
 Տեր-Մարգար 140  
 Տեր-Մկրտիչ 67  
 Տեր-Մոսէս 196  
 Տեր-Մուրի, չեղյալ անձնանուն 126  
 Տեր-Մուրի, չեղյալ անձնանուն 126  
 Տեր-Յակոբեանց Յովհաննէս 44  
 Տեր-Յոհաննէս 199  
 Տեր-Յովհաննիսեանց Մարիամ 199  
 Տեր-Յովհաննիսեանց Յ. 16  
 Տեր-Պապա 137  
 Տեր-Պետրոս 137  
 Տեր-Սարգիս 147  
 Տեր-Սիմէօնեանց Կարապետ 198 -  
 Տեր-Սիմոն 201  
 Տեր-Սիմօնեանց Տիգրան 99  
 Տեր-Ստեփանոս 91  
 Տեր-Ստեփանեան Ստեփան, գնդապետ 100  
 Տերուն Շոուրեցի 74  
 Տեր-Օվանէս, հայր Փանոսի 136, 137  
 Տեր-Օվանէս, որդի Տեր-Պետրոսի 137  
 Տիգրանեան Գևորգ 137  
 Տիգրանեանց Կատարիմէ, ծնյալ Կիրեակ 95  
 Տիկին Էլպիս 179  
 Տիմոթէոս վարդապետ 78  
 Տիրայր եպիսկոպոս 130  
 Տիրան արքեպիսկոպոս Կյուրեղյան 17  
 Տիրացու Յոսէփ 114  
 Տոմբայեանց Կարապետ 153  
 Տոմբայեանց Ստեփանոս 153  
 Տոնիկ 141  
 Տովլաթ Խաթուն 147  
 Տվալչրելիձէ 171

Տուրգենն Ի. Ս. 17  
Տուրղան Մելիք 125, 126  
Տօլվաթ Պիքայ 57  
Տօլվեթ Պիքե 58  
Տօնոգեանց Հայրապետ 195

Բաֆֆի 28, 30, 43

Ուզբաշով (Յուզբաշով) Պետրոս 175  
Ուլյանովա Բ. Լ. 60  
Ուլուպիքա, կենակից Թոխտամիշի 55  
Ունանեանց Յարութիւն 172  
Ուրդիխանով Կիրակոս 164  
Ուրդիխանով Մինաս

Փանոս Ղարասուեցի 141  
Փաշա Խաթուն 75  
Փափազյան Հ. Դ. 58  
Փիլիպոս 77  
Փիլիպոս արքեպիսկոպոս 80  
Փիլիպոս վարդապետ 72  
Փիրալեան (Փիրալով) Գողեզի 99  
Փիրալեան (Փիրալով) Զահալ, շտաբ-  
կապիտան 9, 98  
Փիրալովներ 98, 182  
Փիրալով Ոսկի, կին Յակօբայ ազնվա-  
կանի 182  
Փիրալով Շուշան 182  
Փոփովա Աննա 151  
Փոփով Մկրտիչ, հայկազուն խորհրդակա-  
ն 44  
Փրիդոնեանց Միքաէլ, ճարտարապետ 43,  
44  
Փորքշեյան Խ. Ա. 158  
Փուտեյեանց Վարդան 152

Քալանթարեան (Քալանթարով) Աղաբեկ,  
փոխգնդապետ 105

Քալանթարեան Ավագ 105

Քալանթարեան Բարսեղ, մեծահարուստ  
177

Քալանթարեանց Եւա (ծնյալ Խոջայեանց)  
183

Քալանթարովա Մարգարիտա 38

Քալանթարով Միլայիլ 26

Քանանեան Գէորգ ղզլարցի 10, 23, 24

Քասապրեանց Բաբա, կառուցող վարպետ  
201

Քարամեան Անտոն 164

Քարամօվ Կոստան 164

Քարխանաճի Սիմէօն 142

Քեարամեանց Անդրէաս 164

Քիլափեանց Վարդան 140

Քոփչի Սարկիս 118

Քրդեր 58

Քրիստոֆեր Բուրո, անգլիացի վաճա-  
ռական 128

Քրիստոստորեան Տէր-Յովհաննէս 152

Քուլաֆ 147

Քուշներեան Ք. Վ. 135, 137

Քուշուկ-Հովհաննիսյան Խ. 12, 57, 155,  
156

Քուրչի վարպետներ 73

Օգանեզով Իվան 106

Օգանեզով Ստեփան 106

Օգսենտ, որդի Լուաէղէնի 72

Օհաննէս, հայր պարոն Եղիայի 73

Օսեր 65

Օսէի 64

Օսմանցեանց Եղիսաբէթ 196

Օսմանցիներ 15

Օվանէս, որդի Խաչկոուզի 57  
 Օվանէս, որդի Հօսէփի 189  
 Օրբէլեանց Եղիսաբէթ. զոհված 194  
 Օրբէլեանց Լեւոն 193  
 Օրբէլեանց Կարապետ 193  
 Օրբէլեանց Մովսէս 193  
 Օրբէլեանց Յարութիւն 193  
 Օրբէլեանց Յարութիւն Մելքոնի 194  
 Օրբէլեանց Յովհաննէս 194  
 Օրբէլեանց Պետրոս, զոհված 194  
 Օրբէլեանց Պօղոս Յարութիւնի 193  
 Օրբէլեանց Ռուբեն, վաղամեռիկ 193  
 Օրբէլեանց Ռուբեն, թոռն Եղիսաբէթի 194  
 Օրբելի Հ. Ա. 12, 101, 116, 124, 126

Օրբէլեաններ, իշխանական ազգատոհմ 193

Օրբելով Դավիթ-Բեկ 193

Օրբելովա Թասարա 193

Ֆադէն Ա. վ. 90

Ֆելտեն Ա., ճարտարապետ 17, 82

Ֆելսներ Մ. վ. 15

Ֆեոդորովա Ե. վ. 115, 116

Ֆիլիեանց Յովակիմ 180

Ֆոն Բլէխ, ծնյալ Սահարբէկեանց Հոյս (Նադեժդա) 20

Ֆրեն, վիմագիր ընթերցող 128

Ֆրիթոնով Դանիէլ 37

### ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Աբըլին-դի, գյուղ Կարնո գավառում 157  
 Ազմէչիդ, տես Սիմֆերոպոլ  
 Աղիգեյական Ինքնավար մարզ 156  
 Ալեքսանդր Նևսկու մայրավանք (Լավբա) 111  
 Ալեքսանդրապոլ 22, 41  
 Ախալցխա 79  
 Աղաբաբյան դպրոց Աստրախանի 129  
 Աղաբազար, գյուղ Թաթարիայում 122  
 Ադուանից աշխարհ 161  
 Ամստերդամ 77  
 Այբաբատ 86  
 Անբերդ 123  
 Անգլիա 82, 85  
 Անդիժանակայա փողոց Բուդյոնովսկում 171  
 Անդրեա, բնակավայր Հյուսիսային Կովկասում 174  
 Անդրկովկաս 90, 171  
 Անդրոնիկյան ս. Փրկիչ տաճար 15

Անի 71, 123, 135

Աստրախան (Հաշդաբխան) 5, 11, 30, 44, 50-52, 61, 62, 92, 102, 122 129, 131, 134

Արմավիր 158-160

Արմյանսկի բազար (Օրբազար, Արմյանսկ) 133

Արտաշատ 61

Արցախ 186

Արևելյան Եվրոպա 122

Աւետարանոց, գյուղ Ղարաբաղում 199

Բալլունայ գյուղ 199

Բախչիսաբայ 133

Բասեն զավառ 78

Բաքու 189

Բելիշի գյուղ 200

Բելոգորսկ (Ղարասուրազար) 50, 56, 133

Բելորեչենակայա ստանցիա 156

Բեսարաբիա 92, 135

- Բեքերի գյուղ 173
- Բոլնիս 174
- Բորիսթեն 50
- Բորոդինո 9, 16, 30, 98
- Բուլղար, տես Մեծ Բուլղար քաղաք
- Բուլղոնովսկ 171, 172, 200
- Բուրունչակ 133
  
- Գաղատիա 79
- Գայանեի վանք Էջմիածնի 45
- Գանձասար 30
- Գանձասարի կաթողիկոսություն 122
- Գեզլե, տես Եվպատորիա
- Գեորգիևսկ 161
- «Գերմանական Կուրտին» գերեզմանոց 126
- Գերմանիա 41
- Գզքիլիսե, Կարինի գյուղերից 37
- Գիւրիս (Գորիս) Սյունիքում 195
- Գյուլիստան 28
- Գյումրի, տես Ալեքսանդրապոլ
- Գողթան գաւառ, Գողթն 41
- Գրուզիանի, թաղամաս Հին Մոսկվայում 15
  
- Դաղստան, Դաղստանի Հանրապետություն 5, 8, 90, 171, 173, 186
- Դաոն դաշտ 200
- Դարրանդ, Դերրենտ 6, 90, 197, 200
- Դարոյնք 78
- Դոն գետ 82, 149
- Դոնի հայ գաղութ 83
- Դոնի տափաստաններ 133
- Դորոյնք 78
- Դվին 123
- Դրեզդեն 114
  
- Եվպատորիա 52, 58, 130, 133
- Եվդոկիա 75
- Երևան 14, 16, 30, 35, 36, 40, 45, 53, 81, 83, 85, 86, 92, 93, 101, 106, 108, 111, 116, 122, 129, 130, 133, 143, 156, 162, 173, 185, 186, 188, 192, 193 Երուսաղեմ 139, 155
  
- Զմյուռնիա 34, 35, 79
  
- Էջմիածին 45, 68, 69, 71-75, 79, 139, 143, 149
- Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան 22, 35, 139
- Էրզրում, տես Կարին
  
- Թարասարան 198
- Թաթարական Հանրապետություն, Թաթարստան 5, 8, 122-123
- Թավրիզ (Թարվիզ) 73
- Թեմուրյանկ, ձորակ 134
- Թեոդոսիա 50, 56, 57, 133, 144
- Թերեք գետ 173, 185
- Թիֆլիս (Տփղիս) 11, 12, 18, 22, 41, 42, 99, 133
- Թոփչակ 133
- Թուփտի (Թոփլի) 133, 134, 150
- Թուրքիա 17, 24, 49, 139
- Թուրքմենական ԽՍՀ
- Թոխու, րնակավայր 67
  
- Իզմայիլ, րերդաքաղաք 10, 92
- Իթիլ, խազարական քաղաք 129
- Իրան 15

Լազարյան ճեմարան 9, 10, 16, 22, 24, 35, 40, 41, 47-49, 101

Լազարեյան վանք Ս. Պետերբուրգի 114

Լեհաստան 12, 133

Լեյպցիգ 16, 112, 113

Լեհիմգրադ, տես Ս. Պետերբուրգ

Լոնդոն 82

Լվով 116

Խանսկայա ստանիցա 156

Խըրիմ, տես Ղրիմ, Ղրիմի թերակղզի

Կաթարդա 173

Կազան, Կազանի նահանգ 12, 122-125, 127, 128

Կալկաթա 40, 143

Կամա գետ 122, 129

Կամրշլոկ 133

Կադարծ (Գադարծ), գյուղ ԼՂՀ-ում 196

Կասպից ծով 39

Կարին 61, 78

Կարնո դաշտ, շրջան 37, 157

Կարս 157

Կաֆա, տես Թեոդոսիա

Կեյվե 139

Կեոզլե, տես Եվպատորիա

Կիլիկիա 160

Կիմբուոն 10, 92

Կիրեյսկոյե, գյուղ 126

Կիտայ-գորող, արվարձան Մոսկվայում 15, 16

Կոգովիտ գավառ 78

Կոստանդնուպոլիս 79, 92

Կովկաս 90

Կրասնայա Պոլյանա 129

Կրասնոդար քաղաք. երկրամաս 8, 156-158

Կրեմլի Զինապալատ (Մոսկվա) 14, 50, 81

Կուրան գետ 158

Կույբիշևի շրջան (Թաթարիա) 122, 125,

Կուրսկայա շրջկենտրոն 161

Հայաստան, Հայք, Հայաստանի Հանրապետություն 8, 9, 11, 46, 50, 60, 61, 75, 78, 82, 86, 134, 135, 146, 157

Հայկական գաղութ Բուդար քաղաքի 123

Հայկական ծխական դպրոց Աստրախանի 129

Հայկական նրբանցք Մոսկվայի 30

Հայկական հոգևոր ուսումնարան Աստրախանի 129

Հայկական շուկա Ղզլարի 173

Հայկական փողոց Ս. Պետերբուրգի 82

Հայոց իգական դպրոց Աստրախանի 129

Հասան դալա 78

Հարավային Ռուսիա 133

«Հեռավոր Հայկական» փողոց Կազանում 127

Հին Սարայ (Սարայ Բաթու) 122

Հյուսիսային Կովկաս 16, 46, 90, 161, 162, 171, 173, 185

Հյուսիսային Օսիա 5, 8, 184

Հնդկաստան 82

Հնչեշտ (Կոստովսկ) 34, 35

Հոիսիսիմեի տաճար Էջմիածնի 201

Ղազանի իշխանություն. խանություն 15

Ղասիղ գյուղ 198

Ղարաբաղ, Ղաբաբաղու նահանգ 28, 30, 31

Ղարախան գյուղ 198

Ղարաշալի գյուղ 173

Ղարասու, տես Բելոգորսկ  
Ղափան 193  
Ղզլար 23, 27, 30, 50, 51, 56, 61, 64,  
104, 140, 173, 174, 181, 182, 184,  
186  
Ղզղալա գյուղ Ղարաբաղում 197  
Ղորայի, տես Նոր Եդեսիա  
Ղոնմ, Ղրիմի թերակղզի 11, 14, 56, 57,  
122, 133-135, 141, 144, 146, 152,  
174  
Ղուրայի գավառ 90  
Ղոջավանք 62

Ճորա պահակ 186

Մաճառ, տես Բուդյոնովսկ  
Մայկոպ 156  
Մաշուկ սար 161  
Մաստրասս գյուղ 192  
Մարիամ Աստվածածին 116  
Մարիամյան դպրոց Դերրեմտի 186  
Մարտունու շրջան ԼՂՀ-ի 196  
Մեծ Բուլղար քաղաք 12, 122-125, 127,  
128  
Մեծ Սալա 134, 153  
«Մերձավոր հայկական փողոց» Կազանի  
127  
Միջին Ասիա 122  
Միտրոֆանյան գերեզմանոց Ս.  
Պետերբուրգի 114  
Մյասնիկյանի շրջան Ռոստովի մարզի  
6, 134  
Մոզդոկ 158, 161, 184  
Մոլդովա 8, 35, 106  
Մոլլա-Խսուլի գյուղ 173, 200  
Մոսկվա 4-9, 11, 12, 14-18, 22-24, 27,  
30, 31, 33-35, 37, 39-41, 48, 49, 60,  
78, 92, 93, 108, 116, 119, 122, 123,

156

Յայթաղ 198

Նախիջևան Հին 61  
Ներսիսյան դպրոց 22  
Նիեփր գետ 50  
Նիկոմիդիա 61  
Նիավիթա, գյուղ Մյասնիկյանի շրջանում  
(Ռոստովի մարզ) 134, 152

Նովգորոդ 15

Նովոդեիչե մեմաստան, գերեզմանոց 46

Նոր Եդեսիա 161, 162

Նոր Նախիջևան 11, 12, 50, 52, 83, 101,  
133-135, 137, 142-145, 147-151, 154,  
155, 158, 161

Նոր Ջուղա 16, 24, 39, 82, 83, 85, 119,  
143

Նևսկու պողոտա Ս. Պետերբուրգի 82

Նոխուտ, ընկալվալը 67

Շամախի, Շամախու գավառ 90, 186

Շելկովսկայա (Շելկոգավոդսկայա) ստա-  
նիցա 174, 185

Շեքիի գավառ 90

Շիրվան 187

Շուշի, Շուշվա գավառ 193, 199

Ոսկե հորդա 15, 122, 123

Ոսկիափն, տես Ղզլար 173

Որդանան (Հորդանան) 154

Չալթը, գյուղ Մյասնիկյանի շրջանում  
(Ռոստովի մարզ), 6, 134, 151, 152

Չեչեն-Ինգուշեթիա 173

Չեչնիա 5, 8, 174, 185  
Չոդ 186  
Չուրուկ-սու 133

Պարսկաստան 45, 171  
Պեոլա 68, 69  
Պետական էրմիտաժ 11, 114-118, 120  
Պետրոս-Պողոս հայոց եկեղեցի Հաշտար-  
խանի 130  
Պէշտէկիրմենի վանք, տես ս. Աստվածա-  
ծին Կաֆաի  
Պլովդիվ 75  
Պյատիգորսկ 93, 161  
Պոլիս 155  
Պողոս-Պետրոս եկեղեցի Ղզլարի 174  
Պրեսնյա թաղամաս Մոսկվայում 15  
Պրիկումսկ, տես Բուլյոնովսկ  
Պրուսա 80  
Պուտիվլ 15

Ջուդա 15, 112

Բիմնիկ 10, 92  
Բոստով Դոնի 5, 6, 8, 16, 45, 133-135,  
155  
Բուսական թանգարան (ՍՊԲ) 115, 117-  
120  
Բուսական կայսրություն 92, 133  
Բուսաստան, Բուսիա 5, 6, 8, 10, 11, 14-  
16, 20, 41, 49, 57, 82, 86, 90, 92,  
100, 101, 156, 173

Սալա 133  
Սադիանի գավառ 90  
Սանկտ-Պետերբուրգ (Պետրոգրադ, Լենին-  
գրադ) 5, 6, 8-11, 12, 16, 22, 30, 39,

48, 82-87, 93, 95, 99, 101-103, 107,  
108, 111, 114, 116-119, 126, 134,  
173, 182

Սավրա գյուղ Պարսկաստանում 157  
Սարայ Բերքեյ 122, 129  
Սարապաննիկովա (գյուղ Թերեքի ափին)  
174, 185  
Սարատով 129  
Սաուր գյուղ 197  
Սելիտերնոյե գյուղ 122  
Սիս 156, 160  
Սմոլենսկյան հայկական գերեզմանոց 10,  
82, 112  
Սյուկեն 124  
Սիւնիք 193, 195  
Սպահան 15, 82, 83, 97  
Ստավրոպոլ, Ստավրոպոլի երկրամաս 5,  
8, 23, 101, 158, 161, 171  
Սրետենսկի փողոց Մոսկվայի 14  
Սուլթան Սալա 133  
Սուկոննայա արվարձան Կազանում 127  
Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցի Դերրենուի 186  
Ս. Ամենափրկիչ Նոր Ջուդայի 119  
Ս. Անտոն եկեղեցի 77  
Ս. Աստվածածին Աստրախանի 51, 52,  
129  
Ս. Աստվածածին Արմավիրի 158, 159  
Ս. Աստվածածին (վայրը չի նշված) 70,  
71  
Ս. Աստվածածին Բուլյոնովսկի 171  
Ս. Աստվածածին Հին Սարայի 122  
Ս. Աստվածածին Ղարասուբագարի 56  
Ս. Աստվածամոր վերափոխման եկեղեցի  
Ղզլարի 174  
Ս. Աստվածածին Ղզլարի 51, 61  
Ս. Աստվածածնի վերափոխման ուսական  
եկեղեցի 125  
Ս. Աստվածածին Մեծ Սալայի 153  
Ս. Աստվածածին Մոզդոկի 184

- Ա. Աստվածածին, Խնդրակատար, Նոր Նախիջևանի 143, 147, 148  
 Ա. Աստվածածնի վանք Գաղատիո 79  
 Ա. Աստվածածնի վանք Կաֆայի 78  
 Ա. Աստվածածին Չարխափան 62  
 Ա. Աստվածածին Պրեսնյայի 15, 16  
 Ա. Գեորգ Զինաւոր եկեղեցի 63  
 Ա. Գեորգ 50, 55  
 Ա. Գեորգ Ղրիմի 57  
 Ա. Գեորգ (վայրը չի նշված) 160  
 Ա. Գեորգ Բուդյոնովսկի 171  
 Ա. Գեորգ Ղզլարի 174  
 Ա. Գեորգ Մոզդոկի 184  
 Ա. Գեորգ Նոր Նախիջևանի 149  
 Ա. Գեորգ Փոքր Սալայի 153  
 Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ 69  
 Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ Աստրախանի 129  
 Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ Դերբենտի 186  
 Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ Ղզլարի 64, 174  
 Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ Ղրիմի 57, 58, 115  
 Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ Նոր Նախիջևանի 134, 144, 145, 151, 154  
 Ա. Գրիգոր Լուսավորիչ Ռոստովի 141, 142  
 Ա. Եկատերինա (Կատարինա) Ա. Պետերբուրգի 12, 82, 88, 114, 117-119  
 Ա. Էջմիածին 34, 35, 65, 67, 130, 131  
 Ա. Թեոդորոս եկեղեցի Նոր Նախիջևանի 145-147  
 Ա. Խաչ վանք 65, 137  
 Ա. Խաչ վանք Նոր Նախիջևանի 134, 135, 137, 140  
 Ա. Խաչ վանք Ղրիմի 56, 66  
 Ա. Խաչի երևման եկեղեցի 137  
 Ա. Խաչի վերացման եկեղեցի Մոսկվայի 16  
 Ա. Խաչ քաղաք, տես Բուդյոնովսկ  
 Ա. Կատարինե հայոց եկեղեցի Աստրա-  
 խանի 129  
 Ա. Կարապետ Նոր Եդեսիայի 162  
 Ա. Կարապետ Նոր Նախիջևանի 134, 150, 151  
 Ա. Կարապետ Նիսիթթա գյուղի 152  
 Ա. Համրարձում 76  
 Ա. Համրարձում Մոզդոկի 184  
 Ա. Համրարձում Նոր Նախիջևանի 148, 149  
 Ա. Համրարձում Չալթրի 134, 143, 151  
 Ա. Հարություն Կաֆայի (\*) 53  
 Ա. Հարություն Մոսկվայի 16, 17  
 Ա. Հարություն Ա. Պետերբուրգի 82, 83, 93, 109, 110  
 Ա. Հոգի Ամստերդամի 69, 77  
 Ա. Հոլիսիսիմե վանք 72  
 Ա. Հրեշտակապետուց Թեոդոսիայի 56, 57, 60, 72, 118  
 Ա. Մարիամ Աստվածածին 160  
 Ա. Մարտիրոս 160  
 Ա. Յակոբ եկեղեցի 68, 76  
 Ա. Յարութին Ղրիմի 73  
 Ա. Յարութեան տաճար 54  
 Ա. Յոհաննէս-Մկրտիչ 59, 150  
 Ա. Յովակիմա և Աննայի եկեղեցի 73  
 Ա. Յոհաննէս Ղօշավանից 62  
 Ա. Նիկողայոս Նոր Նախիջևանի 143, 145, 147  
 Ա. Նշան Հին Սարայի 122  
 Ա. Պետրոս եկեղեցի Մոզդոկի 184  
 Ա. Պողոս-Պետրոս եկեղեցի Աստրախանի 129  
 Ա. Սարգիս եկեղեցի Թեոդոսիայի 57, 160  
 Ա. Սարգիս եկեղեցի Թոփտիի 134  
 Ա. Սոֆիա Կիևի 81  
 Ա. Ստեփանոս եկեղեցի Մոզդոկի 184  
 Ա. Փրկիչ Բուդյոնովսկի 171  
 Ա. Փրկիչ Թոփտիի 150  
 Ա. Օգսենտ եկեղեցի 59

Ս. ՕՌԱՆՃԷՍ ԻՅՈՒՆՈՒՄ 67

Սուրխաթ (Ստարի Կրիմ) 133

Վազանկոյվան գերեզմանոց Մոսկվայի 17

Վաղարշապատ 61

Վան 61

Վաչագան գյուղ Կապանի շրջանում 193, 194

Վասիլի Երանելու տաճար 15

Վասիլյան կղզի Ս. Պետերբուրգի 82

Վարվառկա (Վարսկայա) թաղամաս Մոսկվայում 15

Վենետիկ 12, 50, 133, 135, 137, 156

Վլադիմիրյան նահանգ 40

Վլադիմիր Վոլինսկ 16

Վոլգա 122, 123, 127

Վոսկրեսենսկայա, կալված Մոսկվայում 15

Տագանրոգ 12, 155, 156

Տաթևի (Ստաթևի) վանք 131

Տաջիկական ԽՍՀ 122

Տավուշ 174

Տեոյուշի գյուղ 124, 125

Տիգրանակերտ 61

Տիրամօր եկեղեցի 115

Տոպուկա, փողոց Ղզլարում 174

Ուզբեկական ԽՍՀ 122

Ուկեկ (Ուլեկ), քաղաք Թաթարիայում 128

Ուկրաինա 8

Ուսպենսկի ռուսաց արանց անապատ 123, 124

Ցարսկոյե սելո 133

Ցարիցին 192

Ցղնա (Ցաղնա) 41

Փարիզ 12

Փորադաշ 177

Փոքր Սալա 134, 153, 154

Քիշնև 34, 35

Օգու, ընակավայր 50

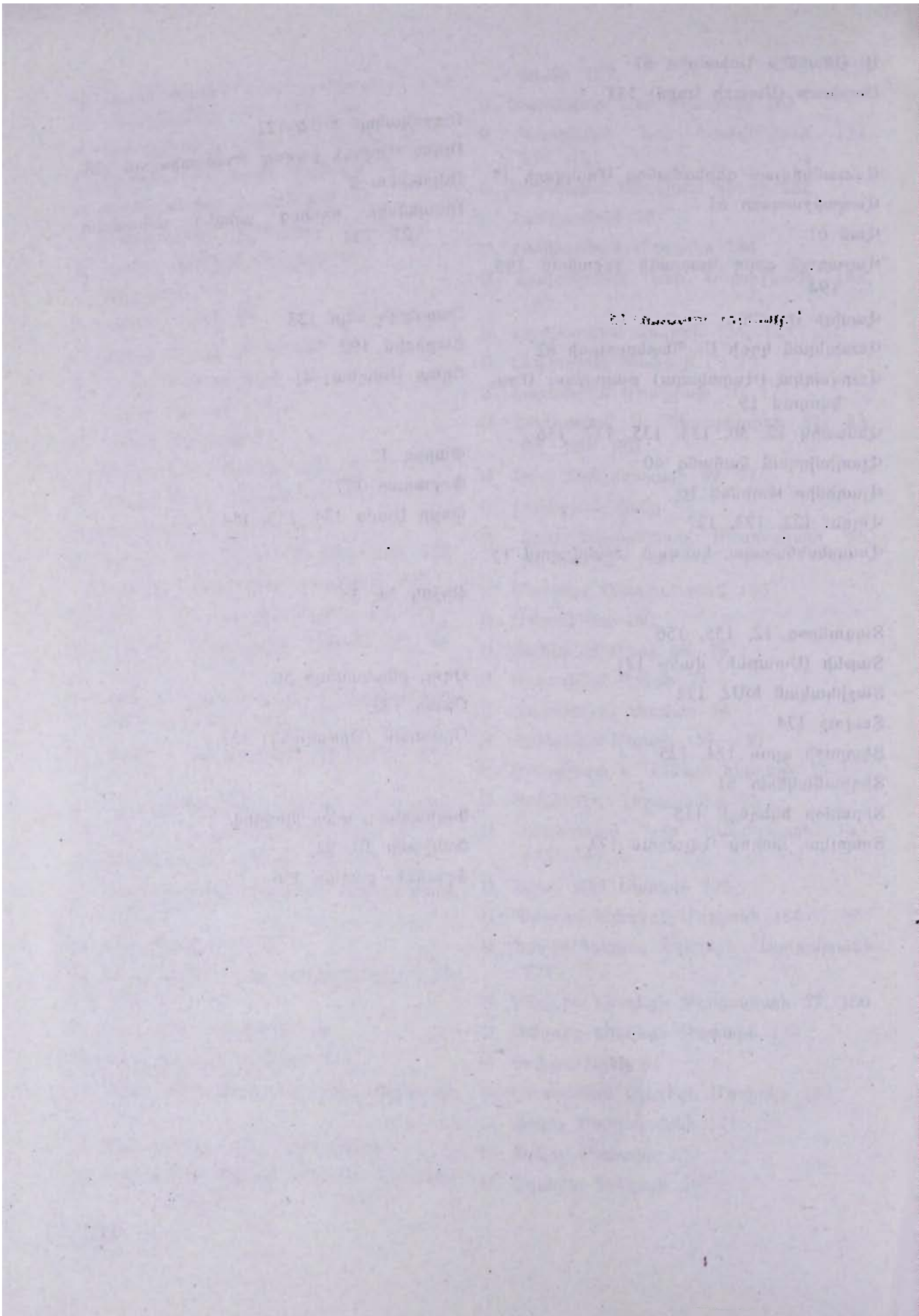
Օթար 133

Օրթալան (Օրթալանկ) 133

Ֆիլիպոպոլ, սեն Պյովդիվ

Ֆոկչանի 10, 92

Ֆրունզե, քաղաք 156



## ԲՈՎ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Կաղմող-Հեղինակի կողմից.....	5
От автора-составителя.....	8
Մոսկվա.....	14
Մոսկվայի Ս. Հարություն եկեղեցի.....	17
Մոսկվայի Հայկական գերեզմանոց.....	18
Խալաթյանների առհմական գամբարանատուն.....	23
Նաղարյանների առհմական դամբարանատուն.....	36
Մոսկվայի Նովոգեիչե մենաստան և գերեզմանոց.....	46
Հաղարյան ճեմարան.....	46
Մոսկվայի Կրեմլի Ջինապալատի Հայերեն արձանագրությունները.....	50
Մոսկվայի Պատմության պետական թանգարան.....	60
Սանկտ-Պետերբուրգ (Պետրոգրադ, Լենինգրադ).....	82
Սմոլենսկյան Հայկական գերեզմանոց.....	82
Սանկտ-Պետերբուրգի Ալ. Նևսկու մայրավանք (լավրա).....	111
Պետական Էյմիտաժ.....	114
ԽՍՀՄ Ժողովուրդների ազդագրության թանգարան.....	121
Թաթարական Հանրապետություն. Մեծ Բուլղար.....	122
Տեայուչի դյուզ.....	125
Կագան (Ղագան).....	127
Սատրխան (Իթիլ, Հաջի Թարխան, Հաչգարխան).....	129
Նոր Նախիջևան քաղաքի և Հայարնակ գյուղերի վիճադրությունները.....	133
Ռոստովի մարդ. Ռոստովի Ս. Խաչ վանքի և նրա շրջակայքի արձանագրությունները.....	135
Ս. Խաչ վանքի ըակ.....	137
Ս. Խաչ վանքի Հյուսիսային գերեզմանոց.....	140
Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի.....	141
Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու գտվիթ.....	142
Ս. Նիկողայոս եկեղեցի.....	143
Ս. Թեոգորոս եկեղեցին և նրա արձանագրությունները.....	145
Խնդրակատար Ս. Աստվածածին.....	147
Ս. Համրարձում.....	148
Ս. Գեորգ.....	149
Ս. Կարապետ.....	150
Մյասնիկյանի շրջան. Չալթր (Չալգր, Չլղր) գյուղ.....	151
Նիսվիթա (Նիսուլթա, Նեսվետա) գյուղ.....	152
Մեծ Սալա.....	153

Փոքր յալա (Սոսթան Սալա).....	153
Թանգարանային ցուցանմուշներ, ընդհանուր նոր նախիջևանից .....	154
Տաղանդոգ.....	155
Մայկոսի.....	156
Կրասնոգարի երկրամաս. Կրասնոգար քաղաք .....	157
Արմավիր.....	158
Ս. Աստվածածին եկեղեցու ըակ.....	158
Ս. Աստվածածին եկեղեցու ներսի տրճանագրությունները .....	159
Սրմամիշի երկրագիտական թանգարան .....	160
Ստավրոպոլի երկրամաս. Ստավրոպոլ քաղաք .....	161
Գեորգիևսկ.....	161
Պյատիգորսկ .....	161
Նոր Եգեսիա (նախկին՝ Ղորա, Ղորտյի).....	161
Նոր Եգեսիայի Հայկական գերեզմանոց.....	162
Բուզյունովսկ, (Պրիկոմսկ նախկինում՝ Մաճառ, Ս. Խաչ).....	171
Բուզյունովսկի Հայկական գերեզմանոց .....	172
Ղլլար .....	173
Ղլլարի Հայկական գերեզմանոց.....	174
Մոզգոկ.....	184
Շեչնիա.....	185
Շաղիովսկայա (Շաղիովսկայա) ստանիցա.....	185
Դազաստանի Հանրապետութուն. Դերբենտ քաղաք.....	186
Դերբենտի Հայկական գերեզմանոց .....	186
Օրբելյանների տապանաշար.....	193
Մոլլա-Խալի գուղ (Դերբենտի շրջան.) .....	200
Սնճնսունների ցանկ.....	283
Տեղանունների ցանկ.....	305

# Դիվան հայ վիմագրության

## Պրակ VIII

Աշխատասիրությանը  
Գրիգոր Մեսրոպի Գրիգորյանի

Автор-составитель  
Григор Месропович Григорян

*Գիրքը շարվել է ԵՊՀ Աստվածարանության ֆակուլտետում:  
Համակարգչային ձևավորումը՝ Տիգրան Ապրիկյանի*

*Հանձնված է շարվածքի 15. 03. 1998թ.,  
Ատորագրված է ապագրության 2.02. 1999թ.,  
Չափսը 60×84 1/8, թուղթ, օֆսետ, 1,  
Տպագրական 20,4 մ.  
Պայմանական 36,8 մ.  
Տպաքանակ՝ 500: Գինը՝ պայմանագրային*

*ՀՀ ԳԱԱ «Դիտյուն» հրատարակչություն,  
375019, Երևան, Մարշալ Բազրամյան պող. 24 գ  
Издательство "Гитутюн" НАН РА,  
375019, Ереван, пр. Маршала Баграмяна, 24 г.*

---

*Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Արովյան փ. թիվ 52*